

Avslöjandets tid

Kvinnors bearbetning av
sexuella övergrepp

Ninni Carlsson

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Institutionen för socialt arbete
april 2009

Skriftserie 2009:2
Institutionen för socialt arbete
Göteborgs universitet

© Ninni Carlsson 2009
<http://hdl.handle.net/2077/19727>

Denna avhandling är delfinansierad med forskningsanslag från
Brottsofferfonden.

Omslag: Ninni Carlsson, Ulrika Hagren
Layout och foto: Ninni Carlsson
Omslagsbild: Camilla Pyk
Typsnitt: Garamond 11 pt, rubriker: Century Gothic, Helvetica Neue
Tryck: Intellecta Infolog, Göteborg 2009

ISSN: 1401-5781
ISBN: 978-91-86796-74-7

Abstract

Title: **A Time of Telling. Women working through child sexual abuse**
Author: Ninni Carlsson
Key words: Child sexual abuse, women, working through, agency, resistance, social control, narrative, discourse, gender
Distribution: University of Gothenburg, Dep. of Social Work, Box 720, SE-405 30 Göteborg
Internet: <http://hdl.handle.net/2077/19727>
ISBN: 978-91-86796-74-7
ISSN: 1401-5781

In this thesis the aim is to explore how the phenomenon of working through child sexual abuse can be understood; its historical, discursive and social conditions and relations to gender and other power structures. The main study consists of 30 interviews conducted in 2003-2005 with eight women, 29 to 69 years old, representing three different social classes, all abused in childhood and all but one by their father. The study also includes other related materials such as letters and documents from social authorities, child psychiatry and courts of law. A second study was conducted in 2006, concerning the Swedish public debates about sexual violence between 1970–1996. The purpose was to understand the context of time, place and agency when first disclosing the experience of sexual abuse. The material is understood from the perspective of social constructionism, narrative, discourse, doing gender and doing difference.

The result shows an overriding pattern concerning agency and change, related to the public debates about sexual violence. In the narratives, the Time of Silence is characterized by girls' and women's voices being controlled both through a continuum of violence exhibited by the father, and through different forms of rejections. In this context conscious thought about the sexual abuse and/or about disclosure becomes socially forbidden and impossible. With the Time of Telling, starting with the public debates about incest and child sexual abuse in the 1980's, there follows a weakening of social control. In this context conscious thought, language, disclosure and talk about the abuse become legitimate. Through these changes, the working through of child sexual abuse can be seen as being linked to an historically specific agency situated in the late 20th century. It emerges in a Swedish socio-political development concerning issues of power, sexuality, gender, age and kinship, initiated by the 2nd women's movement. Taking place in equal and gender equal relations it can be understood as an individual, collective and discursive equal rights project, and more specifically, as resistance against past social events. It involves an oppositional stance towards the abuse and the abuser with interpretation, emotion and action within a certain ethics related to women's and children's rights.

When talking about their fathers, mothers and about working through the sexual abuse the women construct three different discourses. Resistance is situated within one political/feminist and one professional/psychopathological discourse about women's and children's subjection to sexual violence. The political/feminist discourse is also constructed when talking about significant relationships, together with a third discourse about care. Acts of caring are related to gender as sameness, equality and traditional notions about "femininity". The discourses consist of both ideology and practice anchored within the women's and men's movements of the 1970's.

The resistance reaches out towards both media and social relationships, making comparisons, openness, solidarity and a sense of community possible. When others indirectly through debates, or directly in person, confirm past abuse they also confirm and attach importance and value to the women. This opens up a possibility to trust their perceptions and memories, and to personally confirm their past. In this way the women can, together with others, create both a personal history and themselves as an embodied, changeable being. Becoming valuable is the common theme, which can best be understood in relation to their experiences of depreciation during both historical periods.

In the narratives, the same construction of gender, age and kinship as difference is accomplished, both before and since the sexual violence debates in Sweden, and by both the abusive father and other people. It is connected to depreciation, rejection and disciplinary social control over self, voice and actions, and is reinforced by the father's physical and sexual violence. When gender, age and kinship are produced, a "bad" girl/women is produced: unreliable, seductive or in other ways deviant, less worthy, and responsible for "bad" behaviour such as the abuse itself or its disclosure. The construction is reproducing a historical pattern shown in earlier research and in the sexual violence debates. The women criticize this situation, in which their rights to be heard are still too limited and are indirectly or directly expressing demands for equal rights.

Innehåll

Förord	11
DEL 1 – BAKGRUND	13
Kapitel 1. Introduktion	15
Ingen kunde gissa	15
Min väg till denna avhandling	17
Aktuell forskning om sexuella övergrepp	19
Tidigare studier av problemområdet	28
Syfte och frågeställningar	40
Avhandlingens disposition	42
Kapitel 2. Samhällsteoretiska analysverktyg	45
Introduktion	45
Hermeneutik: mening, kontext och intersubjektivitet	46
<i>Narrativ teori</i>	49
<i>Berättelse, händelse, narrativ och prenarrativ</i>	51
Socialkonstruktionism: konstruktioner och mening	55
<i>Diskurs, makt och struktur</i>	56
<i>Berättarens och berättelsens nivå och tid</i>	59
<i>Positioner</i>	60
<i>Kön, genusordning/ system och nedvärdering</i>	62
Några våldsbegrepp	65
<i>Sexuellt våld: sexuella övergrepp på barn, incest och våldtäkt</i>	66
<i>Fysiskt och psykiskt våld, nedvärdering och hot</i>	67
Centrala och angränsande analytiska begrepp	68
<i>Handlingsutrymme: handling, etik, moral, omsorg och makt</i>	68
<i>Hantering, motstånd och solidaritet</i>	72
<i>Social kontroll, disciplinering, sanktion och självreglering</i>	74
<i>Rättighet, diskriminering, jämlikhet och jämställdhet</i>	75
Kapitel 3. Metod	79
Introduktion	79
Intervjustudien	80
<i>Material</i>	80
<i>Urvalsprocess</i>	81
<i>Intervjupersonernas bakgrund</i>	81
<i>Motiv till deltagande</i>	85
<i>Intervjuförfarande</i>	86
<i>Bearbetning och analys</i>	90
Litteratur- och debattstudier	97

En värdering av avhandlingens kvalitet.....	103
Kapitel 4. Debatterna om sexuellt våld 1970-1996	113
Introduktion.....	113
En våg av offentlig belysning.....	116
Social mobilisering.....	124
Diskurser, problemkonstruktioner och skillnad.....	130
Sammanfattning och slutdiskussion.....	147
 DEL 2 – TYSTNADENS TID	 153
Kapitel 5. Kontext och tolkning	155
Introduktion.....	155
Reflektioner över mina tolkningar av tystnad.....	157
<i>Tystnadens tid och avslöjandets tid.....</i>	<i>158</i>
<i>Från kategorier till berättelser.....</i>	<i>161</i>
Reflektioner över kvinnornas tolkningar av tystnad.....	162
<i>Tystnad utan kontext.....</i>	<i>162</i>
<i>Forskarfrågor, offer- och agentposition.....</i>	<i>166</i>
<i>Tolkningarnas olika sociala sammanhang.....</i>	<i>168</i>
Reflektioner över kvinnors medvetna omtolkning.....	169
<i>Medveten omtolkning som bearbetning – och motstånd.....</i>	<i>169</i>
<i>På jakt efter det som har hänt.....</i>	<i>170</i>
Kapitelsammanfattning.....	174
 Kapitel 6. Hot, självreglering och tystnad	 175
Introduktion.....	175
Pappa disciplinerar med våld.....	176
<i>"Hela hans kropp blev arg" – pappans vrede.....</i>	<i>176</i>
<i>"Jag blev kallad hora" - nedvärdering.....</i>	<i>178</i>
<i>En "dålig" flicka.....</i>	<i>180</i>
<i>"Han hade mitt liv i sina händer" – dödsbot och handlingsutrymme.....</i>	<i>183</i>
<i>"Kanske du slipper brinna i belvetet" – uttalade hydnadskrav.....</i>	<i>184</i>
<i>Omedvetenhet som flykt från förintelse.....</i>	<i>186</i>
<i>Tidigare studier om avslöjanden och bot.....</i>	<i>188</i>
<i>En feministisk diskurs om pappor.....</i>	<i>190</i>
Mammor – utsatta eller medskyldiga.....	192
<i>Två diskurser.....</i>	<i>192</i>
<i>Den "medförtryckta mamman".....</i>	<i>193</i>
<i>Den "medskyldiga mamman".....</i>	<i>198</i>
Låst mellan våld, värme och avvisning.....	204
<i>Värdefull och värdelös.....</i>	<i>205</i>
<i>En "god" pappa.....</i>	<i>205</i>
<i>Motstånd, isolering och pappa som offer.....</i>	<i>206</i>
<i>Tidigare studier om mödrars situation.....</i>	<i>208</i>
Kapitelsammanfattning.....	210

Kapitel 7. Avslöjanden, upptäckt och sanktioner	213
Introduktion	213
Disciplinerande sanktioner	214
<i>"Fula historier" – lögn och otillförlitlighet</i>	214
<i>"Och hon går ut ur rummet." – lögn, otillförlitlighet och kroppslig isolering</i>	215
<i>"Lättklädd till duschen" – upptäckt och lösaktighet</i>	216
<i>"Pests mittad" – upptäckt, oöverbärlighet och kroppslig isolering</i>	216
<i>"Rättfälla" - sanktioner och handlingsutrymme</i>	217
<i>"Jag hade förstört hans liv" – konstruktion av problem och ansvar</i>	219
<i>"Det var inga övergrepp" – ansvar och förlåtelse</i>	220
<i>Ett kontinuum av könad nedvärdering</i>	221
<i>Hur kan de vuxnas reaktioner tolkas?</i>	221
Det sociala värdet.....	223
<i>En "bra" familj där far är "god"</i>	223
<i>En "god" far förutsätter en "dålig" dotter</i>	226
<i>Den "perfekta" familjen</i>	229
<i>Kapitelsammanfattning</i>	231
Kapitel 8. Motstånd	233
Introduktion	233
Berättarens motstånd inom en omsorgsdiskurs.....	234
<i>"Relationer är viktiga" – talet om betydelsefulla vuxna</i>	235
<i>"Det har räddat mig" - talet om betydelsefulla barn</i>	237
<i>"Skyddsängel" – talet om symbolisk gestaltning</i>	239
<i>"Allas ansvar" - omsorg och kön</i>	242
<i>Berättarens motstånd – sammanfattning och diskussion</i>	245
Flickornas motstånd i berättelserna	245
<i>"Nu måste vi sluta" – att säga stopp</i>	246
<i>"Jag rymde hemifrån och sprang iväg"</i>	248
<i>Motstånd = tolkning och handling inom ett socialt utrymme</i>	249
<i>Tidigare studier om barns perspektiv på avslöjanden</i>	249
<i>"Det var speciellt mellan oss" - avslöjande till en vuxen</i>	251
<i>"Hon var ju min bästa vän" - avslöjande till ett annat barn</i>	253
<i>"Så vi var ju överens" - kollektivt motstånd</i>	255
<i>"Och jävlar om nån var dum mot nån" – motstånd och solidaritet</i>	258
<i>"Ett levande samvete" – motstånd och känsla</i>	262
<i>Motstånd i berättelserna – sammanfattning och diskussion</i>	264
Mammors motstånd	265
<i>"Slår du dem så skickar jag snuten på dig" - motstånd mot fysiskt våld</i>	265
<i>"Det har min dotter vart utsatt för" – motstånd mot sexuella övergrepp</i>	267
Kapitelsammanfattning.....	270
Slutdiskussion för Del 2: Rädda och lojala - mot vem och när?.....	271

DEL 3 – AVSLÖJANDETS TID	273
Kapitel 9. Tillåtet och möjligt	275
Introduktion.....	275
<i>En feministisk diskurs blir synlig.....</i>	276
<i>"Det är avslöjandets tid på nåt sätt" – en historisk epok.....</i>	277
Berättarens motstånd - en feministisk ideologi.....	280
<i>Sambällsliv, familj, kropp och sexualitet.....</i>	281
<i>Leva lesbiskt.....</i>	283
<i>Förtryck, frihet, rättvisa och kärlek.....</i>	284
<i>Ett "eget värde".....</i>	285
Motstånd i berättelserna – en ideologisk praktik.....	287
<i>"Så plötsligt blev det strålkastare på" - med offentlighetens hjälp.....</i>	288
<i>"Plötsligt kan man se kärlek" - uppmärksamhet mot relationer.....</i>	291
<i>"Då kunde jag inte trycka tillbaka det" - längtan efter att tala.....</i>	293
<i>"Jag blev inte så isolerad" – medier, dialoger och solidaritet.....</i>	296
<i>"Jag kan inte offra så mycket" - uppbrott.....</i>	298
Kvinnors kollektiva motstånd.....	300
<i>Ett solidariskt "vi" genom kvinnlig särorganisering.....</i>	301
<i>"Det finns liksom ingen rangordning" - jämlikhet.....</i>	303
<i>Systemskap och medvetandehöjning.....</i>	304
<i>"Ingen fick mig att känna mig som en skit" - bekräftelse.....</i>	307
<i>"Att tala samma språk" – kommunikation och sambörighet.....</i>	309
<i>"Då blir jag mig själv" - handlingsutrymme och identitet.....</i>	310
<i>Från icke-existens till existens.....</i>	312
<i>Kvinnors kollektiva motstånd – en diskussion.....</i>	317
Kapitelsammanfattning.....	320
Kapitel 10. Lyssnandets kön	321
Introduktion.....	321
Lyssnandets sfär.....	323
<i>Den jämlika relationen.....</i>	324
<i>Den ombändertagande relationen.....</i>	327
<i>Omsorg.....</i>	328
<i>En "snäll pappa".....</i>	329
<i>Pyssla om och prata om allt.....</i>	331
Lyssnande, känsla och kön.....	333
<i>"Det kanske berör men det skrämmer inte" – känsla som förklaring.....</i>	333
<i>"Dom är som kvinnor" – känslighet som förklaring.....</i>	334
<i>"Dom står på min sida" – känsla och solidaritet.....</i>	336
<i>"Han uppmuntrade mig att vara min egen" - solidaritet och frigörelse.....</i>	340
<i>Aktiv i kampen - en attraktiv man.....</i>	344
Kön som likhet med förhinder.....	348
<i>"Ett kvinnoliv är ett kvinnoliv" - isärhållandets logik.....</i>	349
<i>"Man kan känna att man är negern i sambället" – hierarkins logik.....</i>	350

<i>Lesbisk kärlek som lösning</i>	351
<i>Den könslika "människan" som ideal</i>	352
Kapitelsammanfattning.....	353
Kapitel 11. Otillåtet och omöjligt	355
Introduktion.....	355
"Att slänga in en granat" - förklaringar.....	355
Den sociala gränsen.....	359
<i>Omsorg i obalans</i>	360
<i>En behandlingsstrategi</i>	362
<i>Ingen kontakt</i>	366
<i>Vill inte bära</i>	367
<i>Inte trodd</i>	369
<i>Hennes skuld</i>	371
<i>Subjektiva innebörder av den sociala gränsen: en sammanfattning</i>	372
Göra kön som skillnad.....	373
<i>Kvinna = svag, man = stark</i>	374
<i>Disciplinerad till "normal kvinna"</i>	375
<i>Förfogande över tolkning, handling, rum och kropp</i>	378
<i>Konstruktionen av den "dåliga, utsatta kvinnan"</i>	380
<i>Sexuellt asocial och farlig</i>	381
<i>Psykiskt sjuk och lögnaktig</i>	385
<i>Annorlunda och motbjudande</i>	387
<i>Uppprepning</i>	389
<i>Den sociala gränsen i tidigare studier</i>	390
<i>Diskriminering och rättigheter</i>	391
Kapitelsammanfattning.....	393
Kapitel 12. Konklusioner	395
Introduktion.....	395
Tystnadens tid.....	397
Politiska och diskursiva förändringar.....	399
Talet om tystnadens tid som diskursivt arbete.....	401
Avslöjandets tid.....	403
Talet om avslöjandets tid som diskursivt arbete.....	408
Slutsatser.....	410
Bearbetning och socialt arbete.....	412
Summary	417
Referenser	429
Källförteckning till Kapitel 4, "Debatterna om sexuellt våld 1970-1996"	442
Bilaga 1. Intervjuguide.....	449
Bilaga 2. Individuellt anpassad intervjuguide.....	450
Bilaga 3. Bakgrundsfrågor.....	452
Bilaga 4. Upplevelse av intervjun.....	455

Förord

Ett av mina favoritcitrat är från filmen *The Lord of the Rings*. I en av de första scenerna kommer trollkarlen Gandalf till Fylke. Frodo, som sitter under en trädkrona och väntar, hör hans oxkärra från håll och kommer springande. ”You’re late”, säger han. Gandalf tittar allvarligt på honom och svarar: ”A wizard is never late, Frodo Baggins. Nor is he early. He arrives precisley when he means to.” Några sekunder passerar, sedan brister båda ut i skratt.

Under det sista året med avhandlingen var det en scen jag ofta återvände till. ”Trollkarl” fick språklig mening som ”avhandling” och Ringen-trilogin blev en metafor för mitt arbete. Jag identifierade mig med Frodo, som i början av filmerna inte har en aning om vad han ger sig in i och mest ser färden som ett äventyr. Mot slutet, när han närmar sig Domedagsberget, är han allt mer nedtyngd av ringen och på väg att ge upp.

Frodo har en vän, Sam, som följer honom hela vägen. Jag har haft flera. Det är dags att tacka dem. Först av allt till Anna, Barbro, Birgitta, Carina, Gunilla, Linda, Josephine och Linnea – många varma hälsningar och tack för att ni ville och vågade bli intervjuade! Ulla-Carin Hedin, min handledare, för ditt engagemang, ditt ständiga stöd och våra långa handledningssamtal när vi spritt kaksmulor och kaffestänk över ditt skrivbord. Min läsgrupp, Margareta Bäck-Wiklund, Ingrid Sahlin och Margareta Lindholm, och min opponent i slutskedet, Maria Eriksson, för att ni hjälpt mig att förvandla ett arbetsmanus till en avhandling. Carolina Överlien, som på halva vägen fick mig att bena ut narrativ teori, och mina tidigaste opponenter, Ronny Tikkanen och Anna Swift-Johannison, för goda råd när jag fortfarande inte visste vad jag gett mig in på. Sven-Axel Månsson för uppmuntran och stöttning under det första året. Maren Bak, för en doktorandkurs i kvalitativ metod som fick mig att på djupet förstå vad det handlar om.

Systrar som jag delat rum med är Viveka Enander, Margareta Forsberg och Helena Johansson. Tack för läsning, diskussioner, middagar och röda tulpaner i vinterns mörker. Också till Elisabeth Olin som ingått i systraskapet. Min tidigare lärare och numera jobbarkompis, Birgitta Ljungberg, tack för att du sa åt mig att söka till forskarutbildningen! Charlotte Melander, också ringbärare, som gjort mina helger på jobbet mindre ensamma. Kristian Daneback, Nisse Hammarén, PO Larsson, Christina Mironidou, Monica Nordenfors, Karin Röbbäck och Hanna Wikström för vänskap på vägen. Pia Dahlquist, Ingegerd Franzon, Ann Sophie Helde, Inga-Britt Lasu, Pirjo Ledesund, Birgitta Stangertz och Janne

Svensson som hjälpt mig att administrera detta projekt. Och alla andra doktorander, f.d. doktorander och lärarkollegor på institutionen för socialt arbete som på något vis delat min tid under dessa år. Tack alla!

Mitt forskarnätverk, Inger Broman, Eva Jonzon, Lotten Lindblom, Gullbritt Rahm, Barbro Renck, Lotta Samelius, Katarina Swahnberg och igen – Carolina Överlien, för spännande konferenser. Tack för värdefulla synpunkter alla deltagare vid andra föredrag, seminarier och konferenser på och utanför socialt arbete, där jag har presenterat mitt avhandlingsarbete. Sex kursledare som varit särskilt betydelsefulla för den teoretiska riktning avhandlingen tog är Ulla M. Holm, Hanne Haavind, Eva Magnusson, Jeanne Marecek, Ulla Björnberg och Anita Göransson. Tack för mycket inspirerande kurser i kön, etik och tolkning! Till Elisabeth Wikén Jidell och Gudrun Nordborg på Brottsoffermyndigheten, tack för er uppmuntran och till Brottsofferfonden ett stort tack för forskningsanslag tre år i rad. I Umeå också Nea Mellberg, för långa e-postbrev och läsning av manus när jag var sjukskriven för lunginflammation. Mina blivande redaktörer på Gleerups, Annika Möller och Agneta Edman, för läsning, synpunkter och entusiastiska lovord när jag som mest behövde det. Min kära vän och mentor Lisbeth Claus, en mycket god lyssnare som följt med, kånkat och stöttat. Tack!

Flera personer har bidragit med praktisk hjälp eller information: Åsa Britasdotter som blev intervjuad för debattstudien, Ann-Charlotte Gyllner-Noonan på Statens Ljud- och Bildarkiv, Eva Ingvarsson på Bibliotekstjänst, Birgitta Chisena på SCB:s Information och Bibliotek och Emma Wilén på ROKS kansli. Ulrika Hagren, för suverän hjälp med redigering och omslag och Camilla Pyk för att jag fick använda din ”Hundomås” till omslaget, även Madeleine Norman-Trolle som ordnade kontakten. Tack samtliga!

Och sist men inte minst i raden av alla som har bidragit till denna bok – min närmsta familj. Mamma och pappa, för att ni alltid uppmuntrat mig att studera och varit stolta över det jag har gjort, och tack för barnvakt, middagar och värme på landet. Sverker, som jag har delat mitt liv med mycket längre tid än dessa år, som aldrig tvivlat på detta projekt, som ensam skött om vårt hem denna sista vinter och som översatt sammanfattningen. Tack! Utan dig hade det inte blivit någon avhandling. Inte heller utan dig, mitt ljus i livet, Angi, Puffe, Grodan – som levt ett helt liv med min bok. Nu ska vi äntligen ha ett långt sommarlov!

Jag tillägnar denna avhandling min mormor.

Ninni Carlsson

Göteborg den 29 mars 2009, innan våren och boken ännu anlant.

DEL 1

Bakgrund

Anna: Jag antar att det var med Åsa Britasdotters bok och, det kom vittnesbörd från kvinnor, som hade varit utsatta. Och jag blev ju, jag fängslades ju oerhört. Jag kunde inte låta bli att läsa det och se på det som fanns. Fast jag kommer inte ihåg exakt vad det var. Men jag vet att det var det på 80-talet, att jag undrade, varför bryr jag mig om det här? Men jag kände ju då, det är jag. Det handlar om mitt. Och då började jag fatta att, få ord på att det var det jag hade varit utsatt för. Att det var nånting som var nåt.

Birgitta: Jag tror det var så att jag var så upptagen av det här ibland så jag har en känsla av att jag bara måste säga det till vissa personer. Man liksom, det är avslöjandets tid på nåt sätt.

I denna bok talar jag med åtta kvinnor. Vi talar om deras liv och erfarenheter av att bearbeta sexuella övergrepp som de utsattes för när de var barn. Vi talar om förändringar som uppstår i en förändrad historisk tid. Genom offentliga debatter och diskurser tar förflutna händelser form och blir något gripbart och möjligt att berätta om.

Denna första del av boken bildar bakgrund till våra samtal. Här presenterar jag avhandlingens problemområde, syfte och frågeställningar, diskuterar dess teoretiska utgångspunkter och metodologiska tillvägagångssätt och – som ett led i att förstå kvinnornas handlingsutrymmen – studerar jag också några centrala debatter om sexuellt våld.

Del 1 innehåller fyra kapitel: *kapitel 1*, "Introduktion", *kapitel 2*, "Samhällsteoretiska analysverktyg", *kapitel 3*, "Metod" och *kapitel 4*, "Debatterna om sexuellt våld 1970 – 1996".

Kapitel 1

Introduktion

Ingen kunde gissa

Utanför en vit sekelskiftesvilla i en mellansvensk förort står en familj uppställd framför en kamera. Mamma och storasystrarna har ljusa klänningar. Pappa, kusin Malte och storebror har vita skjortor. De två äldsta flickorna ler öppet och avspänt mot kameran, liksom pojken. Även mamma och pappa försöker sig på ett leende. Malte som ställt upp kameran fokuserar allvarligt på sin uppgift. Han och Barbro, det yngsta barnet, är de enda som inte ler. Barfota, med pappa och storebror mellan sig och den övriga familjen, blänger Barbro in kameran.

Barbro: Bilden här då, det var när jag var 4 år gammal, och det var från den tiden när övergreppen, eller när dom, inte när det orala övergreppet var, om det var ett eller flera, det vet jag inte, men när dom genitala och anala övergreppen.

Ninni: Det är du som är den minsta flickan här?

Barbro: Jag är den minsta. (...)

Ninni: När du ser, tittar på den här bilden själv, du har sagt att den betyder väldigt mycket för dig. Vill du berätta vad det är den betyder?

Barbro: Ja, för det första så har jag inte velat se åt den på många, många år så det är först i år som jag har blivit intresserad av den. Den visar ju huset. Jag föddes i det här huset, med barnmorskan hemma, och jag växte upp. Och det var, när jag flyttade hemifrån så flyttade jag från det här huset. Och bakom här så finns det ekar, och där, den första eken var mitt klätterträd, och jag var den enda som klättrade upp i det trädet, och den betydde, eken betydde väldigt, väldigt mycket. Det fanns flera ekar också, men just den eken var väldigt betydelsefull.

Ninni: Hur gammal var du när du började klättra?

Barbro: Jag vet inte. Jag tror att det var före skolåldern. Jag var ju sån så jag klättrade i gardiner och allting som liten. Så det var nog ganska tidigt. Det enda var att nedersta grenen som var avhuggen, den var ganska högt upp, så

för att nå den tror jag att jag från början måste släpa dit en, en trädgårdsstol, och så småningom behövde jag inte det längre.

Ninni: Vad betydde den för dig?

Barbro: Å, den var en fristad. Den var, ett nytt perspektiv. Den var, ja, den, den, ja, jag fick vara ifred och jag kunde till och med gömma mig där när det var riktigt lummigt. (...)

Ninni: Det ser ju ut, alltså en utomstående som tittar på den här bilden har ju ingen aning om, vad som händer här.

Barbro: Neej, neej, det var ingen som kunde gissa, vad jag förstod. Och kusin Malte som kom på besök. Och jag kan minnas att det var det enda besök han gjorde, i huset, under min uppväxt. Det var han som hade kamera. Det fanns inga bilder på familjen, för övrigt. Vi hade inte kamera.

Ninni: Fanns det någon utanför familjen över huvudetaget som, såg eller förstod vad, någonting av det som försegick, hemma?

Barbro: Jag tror inte det. Jag tror inte det. Om man gick den här gången och så så tvärs över vägen, då fanns ju familjen Ahlgrens hus, och det var Selma Ahlgren som jag hade som förebild för godheten, en gammal kvinna men jag tror aldrig att hon kunde ana att det var så här eländigt.

Barbro, Anna, Josephine, Linnea, Gunilla, Birgitta, Linda och Carina föddes i Sverige och i södra Europa under 1930-, 40-, 50-, 60- och 70-talen; några i stad, andra på landsbygd, några i villa, andra i torp eller hyreslägenhet. Alla utom Gunilla utsattes i sina hem, av sina pappor. I de flesta av dessa hem blev de, deras mammor eller syskon också slagna av papporna. Ingen myndighet upptäckte vad som skedde. Samtliga kvinnor har själva som vuxna, efter att den offentliga debatten om sexuella övergrepp på barn började ta fart i svensk press på 1980-talet, aktivt sökt hjälp och funnit samtal om övergreppen som lett till förändringar i deras liv.

Hur kunde det komma sig att ingen såg eller gjorde något för att skydda och hjälpa flickorna? Ett sätt att försöka förstå det är att ställa frågor om vad som anses normalt eller avvikande och möjligt eller omöjligt att göra mot barn i vårt samhälle. Barbro och mitt samtal ger mig sådana associationer. Medan vi pratar om familjeporättet och barndomens rumsliga ytor ter sig hennes välordnande barndomshem som ett skydd mot insyn. Jag ser visserligen Barbros arga uttryck i bilden, där hon står placerad mellan sina båda förövare, men inget mer. ”Ingen kunde gissa att det var så eländigt”, säger hon. Bilden av den samlade vitklädda familjen framför den vita villan avslöjar ingenting. Men hur kan det komma sig att jag gör en sådan association? Varför är det en sådan tanke som får mig att säga: ”alltså en utomstående som tittar på den här bilden har ju ingen aning om, vad som händer här”?

Frågan om hur det kunde komma sig att ingen såg och gjorde något kan uppfattas som knuten till tid och tolkning. Med ett socialkonstruktionistiskt perspektiv, som jag tillämpar i avhandlingen, kan de sätt

vi har att förstå världen sägas vara präglade av, och förändras med, den historiska tid och kultur vi lever i. Vår bild av världen formas och omformas i sociala interaktioner där språk förmedlar mening. Hur vi tänker hänger dessutom samman med hur vi handlar (Burr 2007). Det betyder att handlingar och icke-handlingar är förbundna med våra tolkningar av olika fenomen. Varje (icke)handling skapar och återskapar socialt delad mening om världen.

I avhandlingen studerar jag kvinnors bearbetning som fenomen betraktat och vilken betydelse den historiska tiden, diskurserna och relationerna har. Jag vågar påstå att detta fenomen, i Sverige under åren kring det tjugonde sekelskiftet, inte går att förstå utan att först förstå vad det var som hände genom den feministiska rörelsen på 1970-talet. Efter att ha undersökt kvinnors berättelser om sig själva och sina relationer, frågar jag mig om det alls går att definiera som en och samma konstanta och universella företeelse, likadan oavsett tid och plats. Det kan uppenbarligen förstås och berättas om på olika vis vid olika tidpunkter, och på ett helt annat sätt än det professionella som kommit att dominera i debatt och litteratur. I själva verket kan kvinnornas tal om det förflutna uppfattas som en polemik mot sådana dominerande tolkningar. Berättandet och berättelserna kan förstås som både begränsade av tid och rum och som uttryck för ett historiskt specifikt utrymme att handla som började uppträda i det sena 1900-talet.

Med tid och tolkning i bagaget ska jag i detta kapitel introducera dig som läsare i avhandlingen. Jag kommer att synliggöra min egen väg till avhandlingsprojektet, presentera kunskapsområdet sexuella övergrepp på barn, avgränsa och precisera avhandlingens problemområde, syfte och frågeställningar och tydliggöra bokens disposition. Jag inleder med att reflektera över min egen väg, diskuterar sedan kunskapsområdet sexuella övergrepp och närmar mig successivt avhandlingens studieobjekt.

Min väg till denna avhandling

Första gången jag hörde någon tala om sexuella övergrepp var jag omkring 12 år gammal. Det var en kompis till mig som en dag berättade hur en bror kom in till henne på natten och vad som då hände. Jag minns fortfarande var vi står när hon säger detta. Vi befinner oss på landet, i en korsning där flera mindre grusvägar möts; hon, jag och ytterligare två tjejkompisar. I minnet står vi samlade i en ring. Hon pratar och vi andra lyssnar. En förstämning lägger sig över oss. Vi säger något som uttrycker vår bestörtning och medkänsla men jag minns inte längre vad. Sedan talar vi aldrig mer om det. Först när jag blir vuxen tar jag mod till mig och skriver ett brev till henne.

Händelsen inträffar i mitten av 1970-talet. Den historiska tiden får ny mening för mig medan jag arbetar med avhandlingen. Min väns avslöjande visar sig sammanfalla med förändringar i samhället omkring oss. Med tiden i åtanke börjar jag fundera över var mitt arbete med avhandlingen egentligen började.

Under närmare tio års tid arbetade jag, först som ideell aktivist, sedan som projektledare, i en av Sveriges många kvinnojourer, Stödcentrum BEDA i Göteborg. Jag drogs till det arbetet efter att under hela 1980-talet känt mig personligen berörd och arg över de sexuella övergrepp mot barn som allt oftare syntes i medierna, och över den debatt som kom att utveckla sig på 1990-talet, där barns trovärdighet ifrågasattes. Jag ville arbeta tillsammans med andra för att bidra till förändringar.

Stödcentrum BEDA var ett av några få centra i Sverige med fokus på bearbetning av sexuella övergrepp. Verksamheten drevs av kvinnor som själva definierade sig som utsatta. Arbetet byggde på hjälp till självhjälp och bestod av telefonjour, stödgrupper, konstnärligt skapande i olika former, diskussionsforum och utåtriktad bildningsverksamhet. Jouren blev en livaktig mötesplats för samtal om flickors och kvinnors livsvillkor, upplevelser och möten med det omgivande samhället. I Stödcentrum BEDA blev det, ibland för första gången, möjligt att avslöja övergreppen och uppleva igenkänning och bekräftelse genom samtal med andra kvinnor. De flesta av de många kvinnor jag mötte berättade också att de saknat beskydd som barn och som vuxna haft svårt att få den hjälp de menade att de behövde till följd av övergreppen.

Jag var med och startade BEDA 1995. Under de första åren utbildade jag mig samtidigt till socialpedagog. Erfarenheterna från jourarbetet gav mig inspiration till en C-uppsats om bearbetning av sexuella övergrepp (Carlsson 1998). De kvinnor jag intervjuade där berättade alla att de hade utsatts för olika former av kränkningar från professionella hjälpare. De hade då upplevt liknande känslor av sorg, vrede, vanmakt, uppgivenhet och inre splittring som vid de sexuella övergreppen. Det jag själv kunde se när jag arbetade inom vård, skola och omsorg, och när jag började föreläsa om sexuella övergrepp, var att de yrkesgrupper som möter brottsutsatta i sitt arbete och förväntas göra anmälningar, sällan hade någon utbildning på området. De visste inte så mycket om brottsutsattas behov, bar själva på obehag inför ämnet och hade sällan frågat eller talat om sexuella övergrepp med barn eller vuxna, inte ens när de misstänkte att någon blivit utsatt. Dessa olika erfarenheter väckte många frågor som gjorde att jag ville fortsätta studera kvinnors bearbetning.

Trots min yrkesbakgrund är det avhandlingsarbetet som har gett mig historisk och teoretisk kunskap om feminism och kön. Jag var för ung för att delta när den nya kvinnorörelsen vaknade på 1970-talet. Den var visserligen något jag nåddes av via TV och tidningar, men inte särskilt ofta

för jag var i början eller mitten av tonåren och var mest ute och körde moped med mina kompisar. Jag blev en vardagsfeminist långt senare, i 20-25 årsåldern, när jag började studera på universitetet och var arg över hur kvinnor och flickor framställdes i olika sammanhang. Min teoretiska medvetenhet började däremot mogna först genom doktorandkurser i könsteori. I den litteratur jag läste kände jag ofta igen min avhandlings empiri och tyckte att jag förstod den bättre, men det fanns för många intressanta teoretiska spår. Jag blev tvungen att avgränsa mig och har gjort det medan jag har analyserat och skrivit. Det som var en rudimentär teoretisk förförståelse har successivt mognat till medvetna reflektioner och val genom möten i olika vetenskapliga sammanhang. De har åstadkommit verktyg för analys och lett till tolkningar som blivit verktyg för vidare analys. Den moderna kvinnorörelsens historia blev något jag lärde mig ”på köpet”.

Aktuell forskning om sexuella övergrepp

Sexuella övergrepp på barn började uppmärksammas som ett utbredd socialt problem i Sverige under 1980-talet (Bergenheim 2005; Hallberg & Rigné 1994; Martens 1989) och har beskrivits som en viktig orsak till både sociala problem och psykisk och fysisk ohälsa (Kendell-Tackett 2002; Kendell-Tackett m.fl. 1993; Kirkengen 2001; Martens 1989; Samelius 2007; Svedin 2000). Problemet är exempelvis tydligt överrepresenterat bland både barn och vuxna inom psykiatrin (Svedin 1999). Genom internationella omfångsundersökningar är det känt att övergreppen är lika utbredda oavsett klass och etnicitet men att de är könade; det är 2–5 gånger vanligare att flickor utsätts och 98 % av förövarna mot flickor är män (Fergusson & Mullen 1999, ref: Larsson m.fl. 2002).¹ Studier publicerade 1983-2004 visar att 7–29 % av alla flickor eller kvinnor i Sverige blivit utsatta (Svedin 2002b; Lundberg 2005). Den sociala uppmärksamheten har inneburit officiella fördömanden, till exempel genom skärpt lagstiftning (Ju 2004:1) men inte utan stridigheter. Under de senaste 25 åren har debatter blossat upp med jämna mellanrum.² Debattörerna har representerat professionella grupper, kvinnojour-rörelsen och andra intresseorganisationer. Dessa har företrätt olika perspektiv och barns trovärdighet har diskuterats. Avslöjanden om sexuella övergrepp har av vissa tolkats som tillförlitliga, av andra som falska anklagelser (Hallberg & Rigné 1994, 1999).

Trots att övergreppen visat sig lika utbredda oavsett klass och etnicitet är lägre socialgrupper överrepresenterade bland anmälningar till

---

¹ I Fergusson och Mullens översikt av studier genomförda på 90-talet var 10 % av förövarna familjemedlemmar, 18 % andra släktingar, 48 % andra bekanta och 23 % främlingar (ibid:103).

² Se kapitel 4.

myndigheterna (Larsson m.fl. 2002). Det ger intryck av en gängse bild där det utsatta barnet förknippas med sämre ställda familjer. Att tillhöra medel- eller överklass kan i ett sådant perspektiv tolkas som ett skydd mot, eller hinder för upptäckt. På sådant sätt beskriver också etnologen Maria Nyman (2004) hur övergrepp kunnat pågå i fyra klassmässigt skilda miljöer under 1950-, 60- och 70-talen, utan att icke-förövande vuxna eller myndigheter ingripit. Hon finner svaret i en strävan efter ordning. Duglighet och skötsamhet utgjorde gränsen mellan hemmet och omvärlden och skyddade mot insyn och avslöjande. Liknande skötsamhet och ordning i barndomshemmen berättar mina intervjupersoners om. Det gör att förenklade bilder av hushåll där barn blir utsatta för sexuella övergrepp blir problematiska.³ Sociologen Nea Mellberg (2002) skriver att sexuella övergrepp begås inom ramen för en social normalitet, av personer som är socialt integrerade både till yrket och privat, och just denna sociala normalitet gör dem så svåra att avslöja och upptäcka. Relationer och lojaliteter utmanas när en förgivettagen bild av verkligheten inte visar sig stämma. Misstankar och avslöjanden om övergrepp möts därför inte sällan med ett starkt motstånd.

Att sexuella övergrepp trots sociala fördömanden fortfarande är svåra att tala om har också blivit välkänt. Mörkertalet anses vara stort (London m.fl. 2007; Svedin 2002b). Det var till exempel inget av de upptäckta barnen i de så kallade barnpornografihärvorna på 1990-talet som spontant hade berättat. I en studie av dessa barns tystnad beskriver forskarna (Svedin & Back 2003:58) barnets rädsla och smärta inför avslöjandet genom pojken Gustav: ”Samtidigt som han ger uttryck för panikartade ångestkänslor när han får se bilder på sig själv upprepar han 24 gånger ’det kan inte vara jag’.”

Hindren mot att tala har kallats en hemlighetslag (Nyman 2002; Zaleski 1995). En mängd studier visar att avslöjanden är förknippade med negativa reaktioner, rädsla, skuld, skamkänslor och hänsyn till förövare och föräldrar (se exempelvis Finkelhor & Browne 1991; Frenken & Van Stolk 1990; Graham-Dickerson 1999; Herbert & Dunkel-Schetter 1992; Svedin & Back 2003; Ullman 2003) och att det är förbundet med större fara och misstro från omgivningen att berätta i barndomen än när man blivit vuxen (Jonzon 2006; Roesler & Wind 1994), speciellt om förövaren är en släkting (Ullman 2007). En metaanalys av studier publicerade 1981-2002 (Ullman 2003), som undersökt kvinnor och avslöjanden visar deras erfarenheter från privata och professionella relationer av misstro, anklagelser om att ljuga eller fantisera, skuldbelägganden, bagatellisering, ignorering, förlöjliganden,

---

³ Att ta hand om sitt hem ingick i tanken om folkhemmet under 1900-talet. Hygien kopplades samman med hälsa och var en reaktion mot det ”lortsverige” som diskuterades i böcker och politiska debatter under första halvan av seklet (Aronsson 2005; Frykman & Löfgren 1985).

vrede, fientlighet, avvisning, fysiska bestraffningar och ytterligare sexuella utnyttjanden av terapeuter.⁴ Många berättar inte förrän de söker behandling eller medverkar i vetenskapliga underökningar (Svedin 2002b). Genom forskning och sociala rörelser kan det bli möjligt att sätta ord på sitt lidande, knyta an till andra och engagera sig politiskt (Riessman 1993; Plummer 1995). Studier har också visat att dessa avslöjande följer en bestämd logik och sker när det är möjligt. Både barn och kvinnor som blivit utsatta under uppväxten har beskrivit att de sökt efter en trygg och säker plats att tala. De hade aktivt valt personer med någon liknande erfarenhet, som var accepterande och mottagliga, hade tid och intresse och kunde göra det lätt att berätta (Bradway 2001; Graham-Dickerson 1999; Petronio & Flores 1997).

Trovärdighet och konstruktioner av utsatta flickor och kvinnor

Trots det officiella fördömandet är det alltså inte självklart möjligt att yttra sig om sexuella övergrepp och bli betraktad som trovärdig. Omgivningens reaktioner har i själva verket beskrivits som en del av ett trauma och benämnts som stigmatisering. I en numera klassisk modell för att förstå skadeverkningarna beskriver samhällsvetarna David Finkelhor och Angela Browne (1991) att förövaren och/eller andra tillskriver barnet skuld och nedvärderade negativa egenskaper som att vara lösaktig eller förstörd. Stigmatiseringen anses påverka barnets självbild. Skuld, skam och dåligt självförtroende, tillsammans med en känsla av att vara en "dålig" människa, knyts till den egna personen. Andra författare har visat att gängse attityder innehåller stereotypa föreställningar om utsatta flickor. Sociologen Liz Kelly (1988) skriver att de antas komma från avvikande problemfamiljer, inbjuda till sexuella övergrepp genom att vara förföriska och brådmogna, eller fantisera och ljuga för att få uppmärksamhet. Det sistnämnda sättet att tolka flickors avslöjanden visar sig i en svensk studie av behandlingsassistenters definitionsprocesser kring tonårsflickors avslöjanden (Hydén & Överlien 2004). Själva begreppet "offer" anses också associera till passivitet, hjälplöshet, svaghet och sårbarhet (Kelly m.fl. 1996). Barbro berättelse i början av kapitlet bryter mot en sådan bild. Hon talar om hur hon själv hittar skyddande platser och personer. Hon klättrar i eken där hon kan gömma sig, finna en fristad och ett nytt perspektiv. Hon går till kvinnan i grannhuset, "förebilden för godheten". Hennes berättelse speglar därför väsentliga aspekter av det jag kommer att diskutera i avhandlingen; motståndet, drivkraften att förändra, de vardagliga relationernas betydelse och tolkningar av det som skett i livet. Men också Barbro och de andra kvinnorna talar om "dålighet" knuten till, och tillskriven, den egna personen och vad det gör med deras handlingsutrymmen.

---

⁴ Se även Armsworth 1989, 1990; Broden & Agresti 1998; Swahnberg 2004.

Konstruktioner av sexualbrottslighet och utsatthet för sexuellt våld som avvikelser, och flickor eller kvinnor som ”dåliga”; lösaktiga och ansvariga eller lögnaktiga, har en historisk förankring, trots att svensk lagstiftning sedan medeltiden fördömt sådant våld. Förväntningar på vad det ”är” att vara och agera som kvinna eller man har följts av skilda förväntningar på kvinnors och mäns sexualitet. Kvinnor har kategoriserats som antingen asexuellt ärbara, dygdiga och ”normala”, eller lösaktiga, otillförlitliga och ”avvikande” (Bergenheim 2005; Jansson 2002; Olafson m.fl. 1993; Johannisson 2005; Plummer 1995; Skeggs 2000). Före upplysningstiden kunde till exempel kvinnan⁵ vid anklagelse om våldtäkt betraktas som ”falskt” våldtäktsoffer och dömas för hor eller falsk beskyllning om hon inte kunde bevisa att hon slagit larm och kämpat emot (Jansson 2002). Kvinnor som ansågs lösaktiga utsattes för diskriminering i bondesamhället (Liljeström 1981a). Från 1700-talet och framåt granskades kvinnors och flickors karaktärer, handlingar, vilja och moral i allt högre grad. Deras trovärdighet ifrågasattes allt mer, medan de åtalades försvar - att kvinnor var opålitliga och samtyckte - oftare togs på allvar. Kvinnor misstänktes för att ljuga och barn för att inte kunna skilja på fantasi och verklighet (Jansson 2002; Bergenheim 2005). Redan under slutet av 1700-talet kunde flickor tolkas som sexuellt erfarna och depraverade, och straffas för vanartigt beteende (Jansson 2002). Från 1940-talet förekom sådana skuldbeläggande allt oftare, med argument som rörde deras karaktärer, moral och egen sexualitet (Bergenheim 2005).

Sexuellt våld har internationellt sett, under 1800- och 1900-talen, varit förknippat med arbetarklass, avvikelser, fattigdom och de fattigas promiskuösa vanor. Övergripping mot barn antogs exempelvis inte existera i den borgerliga familjen, eftersom den betraktades som respektabel och rättskaffens (Olafson m.fl. 1993; Plummer 1995). I Sverige kom särskilt incestbrottet att förknippas med psykopatologi och lägre klasser genom en studie av dömda förövare som gjordes på 1930-talet (Bergenheim 2005; Lindstedt Cronberg 2002).

Flera författare menar att den sexuella modernismen, eller sexualliberalismen, haft betydelse för synen på förövare och offer vid sexuella övergrepp på barn (Bergenheim 2005; Mellberg 1997; Levin 1986; Olafson m.fl. 1993). Inom sexualliberalismen såg man en fara med att undertrycka sexuella handlingar och pläderade för sexuell frigörelse (Olafson m.fl. 1993). En debatt spreds till Sverige från England, där den började

---

⁵ Obs att begreppet kvinna har haft annan betydelse än idag. Exempelvis diskuterades i förslagen till 1734 års lag var åldersgränsen skulle gå för sexuell vilja hos flickor. Åldrarna 7, 9 och 12 år angavs, den sistnämnda antogs. Det var heller aldrig tal om barn utan om ”kvinna under 12 år”. Lagen sa dessutom inget om pojkar. Det har tolkats som att de inte sågs som presumtiva offer för sexuella övergrepp (Bergenheim 2005).

bland läkare vid mitten av 1800-talet. Sexualliberala tankar uttrycktes i litteratur, tidningar och filmer och även småflickor erotiserades. Oskuldsfullhet och sårbarhet blev sexuellt lockande (Bergenheim 2005; Levin 1986). I Sverige blev sexualliberalism under 1960-talet förknippat med solidaritet, kamratskap och visioner om en bättre värld (Bergenheim 2005), men dessa visioner tycks ha saknat perspektiv på makt och kön (Lennerhed 1994). En banbrytande och inflytelserik sexolog som blev förgrundsgestalt för unga sexualliberaler i Sverige, Alfred Kinsey, beskrev sexuella handlingar mellan barn och vuxna som ofarligt. I hans studier av kvinnors och mäns sexualitet i slutet av 1940- och början av 1950-talet uppgav en fjärdedel av kvinnorna att de som barn haft sexuella kontakter med vuxna män och 80% av dem att de blivit skrämde av det. Kinsey avfärdade detta och ansåg istället att det var omgivningens reaktioner och fördömanden som var skadliga. ”Det är svårt att inse varför barnet skulle bli skrämt av att någon rörde vid dess genitalier (...) eller till och med av mer specifikt sexuella närmanden (Kinsey 1948, 1953, ref: Bergenheim 2005:249). Kinsey menade att sexuella kontakter med vuxna till och med beredde vissa barn tillfredsställelse. Småflickors anklagelser om övergrepp från äldre män blev kallade ”masshysteri”. Han använde också små flickor och pojkar som experimentpersoner i undersökningar av barns sexualitet. Under observation manipulerades barnen sexuellt och deras reaktioner registrerades (ibid.).

Från mitten av 1920-talet fick Sigmund Freuds driftsteori en viktig position i sexualdebatten. Freud ansågs revolutionär och samhällsomstörtande och driftlivets frigörelse blev en del i en vänsterorienterad och kulturradikal politisk kamp. Inflytandet från psykoanalysen, och dess tolkning av barnet som sexuellt med incestuösa fantasier, fick stor betydelse för synen på sexuella övergrepp, både inom svensk barnpsykiatri och rättslig hantering från 1940-talet och framåt (Bergenheim 2005). I Sverige kulminerade de sexualliberala strömningarna under 1960-70-talet med argument att sex mellan föräldrar och barn skulle uppmuntras (Mellberg 1997). En tongivande debattör var läkaren Lars Ullerstam. Med stöd av Kinsey hävdade han att ”sexuella lekar” mellan föräldrar och barn var att visa barn ”omsorg” och ”tecken på ett sunt och lyckligt förhållande”, och att ”kärleksfulla genitala manipulationer” mellan åldringar och barn inte heller var skadligt för barnet. Skadligt var däremot sexualskräck hos vuxna (Bergenheim 2005:253ff; Lennerhed 1994; Mellberg 2002).

Sexualitet, makt och aggression som politisk fråga

Den internationella diskussionen om kvinnors och barns utsatthet och rättigheter som sexualbrottsoffer kan tolkas som en relativt ny företeelse

som tog sin början på 1970-talet.⁶ Med den nya kvinnorörelsen riktades kritik mot förtryck inom den privata sfären – familjen och äktenskapet – och mot män och fäder (se Britasdotter & Stövling 1982; Eduards 2005; Esseveld & Larsson 2006; Hill 2007; Isaksson 2007). Sexuellt våld konstruerades som en politisk fråga om makt, kön och aggression (Plummer 1995).

Den engelske sociologen Ken Plummer (ibid.) beskriver skeendet som ett skolexempel på socialkonstruktionism; mäns våld mot flickor och kvinnor fick ny mening och en ny berättelse kunde växa fram. Före 1970-talet hade berättelser om våldtäkt och kvinnors sexualitet varit en del av männens värld. Kvinnors liv syntes genom historier som berättades av och om män, och det var män som skapade lagar, utvecklade medicinska teorier och skrev litteratur om våldtäkt. Den dominerande berättelsen handlade om sexuella drifter. Den härskade över både tolkningar och möjligheter att göra motstånd. Talet utgick från och förstärkte de rådande föreställningarna om kvinnor och män. Samtidigt förnekades kvinnor en självständig sexualitet och gjordes till objekt för mäns begär.

Omkonstruktionen på 1970-talet innehöll tre steg: en uppgörelse med vad man menade var gamla myter om våldtäkt; en universell berättelse om kvinnors historiska utsatthet för mäns våld; och en politisk handling i vilken sexuellt våld uppfattades som ett medel att kontrollera kvinnors liv och minska deras självbestämmande. Kraven handlade om politiska förändringar men också om att språkligt kunna definiera vad som hänt, kommunicera det med andra och forma nya identiteter (Plummer 1995). Det privata blev förbundet med det kollektiva. Härav den slogan som var vanlig inom kvinnorörelsen: ”Det personliga är politiskt” (Esseveld & Larsson 2006:20; Larsson 2005:15; Crossley 2003:114).

Den nya kvinnorörelsen uppstod i USA men spreds snabbt över västvärlden. Det fanns ett stort utbyte mellan olika länder av artiklar, böcker och personlig vittnesbörd. Idéer och erfarenheter utväxlades och bredde ut sig mellan olika länder. På så sätt blev feminismen snabbt en rörelse också i Sverige (Bergenheim 2005; Isaksson 2007).

Enligt Kelly (1988) var våldtäkt en central del av den feministiska debatten om mäns strukturella makt över kvinnor. I Sverige var däremot inte våldtäkt den första fråga som diskuterades. När den nya kvinnorörelsen bildades 1970 gällde kampen frigörelse från förtryck riktat mot kvinnor i

---

⁶ Det var först då man i Sverige började fokusera på brottsoffrets perspektiv och rättigheter i straffsystemet (Andersson 2004). Den så kallade agalagen infördes 1979 (Barnombudsmanen 2008); Socialtjänstlagen, som betonade samhällets ansvar för barn kom 1982 (Andersson m.fl. 1996) och en ny sexualbrottslagstiftning infördes 1984 (Ju 2004:1) genom en intensiv sexualbrottsdebatt som startade i Sverige 1976 (Eduards 2005; Isaksson 2007).

mera generella termer. Att kvinnor skulle bli erkända som självständiga individer och få samma rättigheter som män var det centrala. Detta uttrycktes till en början i konkreta krav på rätt till självförsörjning. En diskussion om kropp och sexualitet påbörjades dock snart (Isaksson 2007).

Redan under 1960-talet hade sex blivit ett omdebatterat ämne i Sverige men debatten hade inte uppmärksammat makt och kön (Lennerhed 1994). År 1976 intensifierades debatten. Sexuellt våld började diskuteras offentligt och frågan knöts till förtryck mot kvinnor. En nyckelperson i händelseutvecklingen var journalisten och författaren Maria-Pia Boëthius (Isaksson 2007). Under 1975 hade hon, tillsammans med en grupp andra kvinnor, deltagit i en sensitivitetkurs där de talat om sina liv. Hon hade också gjort en resa till USA och hamnat mitt i debatten om feministen Susan Brownmillers *Against our will* (ibid.), en bok som både Kelly (1988) och Plummer (1995) diskuterar. Kelly kallar den ett av de klassiska verken när det gäller feministiska perspektiv på våldtäkt. I Brownmillers perspektiv skapar våldtäkt ett klimat av rädsla som alla män tjänar på, och utgör den grundläggande formen för mäns dominans över kvinnor (Kelly 1988:20ff). *Against our will* fick stor betydelse både inom och utanför kvinnorörelsen och satte våldtäkt i fokus såsom det sexualiserade våldets praktik (Bergenheim 2005).

Med sina erfarenheter under 1975 skrev Boëthius en artikelserie i *Expressen* och publicerade debattboken *Skylla sig själv* (1976). Boken var, enligt statsvetaren Ulrika Thomsson, ett medvetet försök att omformulera våldtäktsdiskursen (Thomsson 2000). Jag uppfattar den som en personlig betraktelse över sexuellt våld mot både flickor och kvinnor, baserad på samtal och brev. Artikelserien som publicerades i början av året, före debattboken, var det som bröt tystnaden om våldtäkt i Sverige (Isaksson 2007). I artiklarna diskuterade Boëthius en pågående utredning av sexualbrottslagstiftningen (Thomsson 2000). Utredningen hade tillsatts fem år tidigare och var, enligt flera författare, starkt influerad av sexualliberalismen. Bland annat intog man en förmildrande syn på sexuellt umgänge med barn och ville att bedömningar av våldtäkt skulle ta större hänsyn till kvinnans beteende (Martens 1989:14; Mellberg 2002:437; Isaksson 2007:90). När utredningen (SOU 1976:9) presenterades under våren orsakade den en bred och samlad protest från privatpersoner, enskilda opinionsbildare och 13 kvinnoförbund, organisationer och föreningar med företrädare för cirka en halv miljon kvinnor i Sverige. Initiativtagare var kvinnorörelsen och organisationen Grupp 8. Kritiken var så massiv att regeringen 1977 tillsatte en ny kommitté (Isaksson 2007; Thomsson 2000; Eduards 2005). Statsvetaren Maud Eduards menar att det som hände var en viktig vattendelare i svensk politik när det gällde mäns våld mot kvinnor och gjorde att frågan kom upp på den politiska dagordningen (Eduards 2005:80). Den påföljande sexualbrottsutredning som inleddes 1977 arbetade fram till

1982 (SOU 1982:61) och lade grunden för den lagstiftning som gäller idag mot sexuella övergrepp på barn (Mellberg 2002). 1984 trädde förändringarna i kraft. Sedlighetsbrott blev sexualbrott. Gärningsmannens handling istället för offrets hamnade i fokus (Ju 2004:1) och brottsrubriceringen otukt med barn försvann samtidigt. De nya begreppen för det blev sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande, sexuellt umgänge och sexuellt ofredande (SOU 1982:61), och kan därför tolkas som delvis feministiskt influerade. Arbetet med att förbättra kvinnors och barns status som sexualbrottsoffer har därefter fortgått. De senaste ändringarna genomfördes 2005 (Ju 2004:1). Rätten till personlig och sexuell integritet, och särskilt skyddet för barn och ungdomar, tydliggjordes och förstärktes. Det kritiserade begreppet sexuellt umgänge byttes mot sexuell handling, våldtäktsbegreppet utvidgades och flera nya bestämmelser infördes (Ju 05.07).

Alternativa politiska metoder, vid sidan av de traditionella, hade betydelse för kvinnors handlingsutrymme och möjligheter att påverka den politiska dagordningen och lagstiftningen i Sverige. I debatten användes teater, protestsång, litteratur och humor för att avslöja vad man uppfattade som förtryck och driva med makthavare. Med hjälp av strategier som gick ut på att öka den egna medvetenheten kunde kvinnor förändra rådande föreställningar om sig själva och uppleva sig starka (Thomsson 2000). Enligt Plummer var det en motståndsrörelse som uppstod, och som genom politiska kampanjer, lobbygrupper, nattvandringar, självförsvarsgrupper, kvinnojourer, hjälptelefoner, stödgrupper och enskilda kvinnor, vägrade låta våldtäktsmän och rättssystem lägga ansvaret på offret (Plummer 1995).

En direkt följd av mobiliseringen mot sexualbrottsutredningen 1976 var idén om att etablera kvinnohus i Sverige; de första i Göteborg och Stockholm. I båda städerna ville man arbeta för demokratisk frigörelse och för att stödja kvinnor i akut behov av hjälp, men i Stockholm ledde diskussionerna till en schism. Två kvinnohus öppnades därför. Schismen handlade inte bara om vad husen skulle användas till utan också om hur de skulle organiseras och styras; huruvida arbetet skulle utgöra en feministisk rörelse, med ömsesidigt stöd kvinnor emellan och platt organisation, eller en social service med en mera traditionell hierarkisk styrelse och politiska representanter. Resultatet blev att Kvinnohusgruppen, som hade en viss jourverksamhet, i första hand kom att fungera som aktivitets- och samlingsplats för den nya kvinnorörelsen, medan Alla Kvinnors Hus i första hand blev ett hjälp- och kriscenter med stöd från kommunen (Eduards 1997 & 2005; Isaksson 2007). Denna konflikt mellan politiska och professionella perspektiv ska jag återkomma till i detta och flera andra kapitel.

Samtida förståelser av sexuellt våld

Trots förändringarna under 1970-talet tyder studier av nutida rättshantering på att tidigare förståelser av kön, sexualitet och flickors/kvinnors moral

lever kvar (Andersson 2004; Diesen 2005). Sexuellt våld i allmänhet och sexuella övergrepp mot barn i synnerhet förstås och förklaras idag på olika sätt i olika sammanhang, också inom forskning. Jag tolkar det som betydelsefullt för att förstå tidigare forskning om fenomenet bearbetning, vilket jag snart ska komma till.

Mellberg skriver att ett skifte uppstod i Sverige på 1980-talet, från en dominerande tiganets diskurs till en dominerande talandets diskurs. Det innebär att man i stor utsträckning talat, skrivit och debatterat om övergreppen sedan dess, men att det också skett förändringar i hur de förstås. Ett socialt ogiltiggörande har övergått i ett socialt giltiggörande. Sexuella övergrepp har därmed definierats som ett reellt socialt problem och med talandets diskurs har följt ett officiellt fördömande av sexuella handlingar riktade mot barn. Barn har börjat uppfattas som mera trovärdiga än tidigare; större vikt läggs idag vid barnet som kränkt och utsatt för övergrepp med allvarliga konsekvenser (2002). Orsaken till skiftet har knutits till både den feministiska rörelsen, till de internationella studier om övergreppens skadeverkningar som kom på 1970- och 80-talen, och till olika barnpsykologers ställningstagande för barn (Hallberg & Rigné 1994, 1999; Martens 1989; Mellberg 2002).

Mellberg menar också att det idag existerar två olika parallella normsystem för sexuella övergrepp mot barn: ett officiellt som fördömer handlingarna och ett inofficiellt som gör dem tillåtna (Mellberg 1997). Det inofficiella beskriver hon som ett motstånd mot att se övergrepp och att se dem såsom övergrepp. Det officiellt förbjudna blir inofficiellt tillåtet genom olika förhandlingar kring normalitet och avvikelse. Fördömandet blir möjligt så länge handlingen eller den misstänkte definieras som avvikande. Föreställningen om flickor som förföriska "Lolitor", betraktar Mellberg som en del av det inofficiella normsystemet (1997, 2002).

Idéhistorikern Åsa Bergenheim (2005) ser fyra olika förklaringsmodeller till sexuella övergrepp mot kvinnor och barn i den svenska debatten, och uppfattar dem som knutna till olika diskurser och discipliner. Hon talar om en biologisk, en patologisk, en sociologisk och en feministisk förklaringsmodell. Med en biologisk förklaringsmodell menas att det i mäns sexualitet finns en aggressiv tendens som har med arv och biokemi att göra. En kontroversiell förklaring är till exempel att handlingarna fyller en evolutionär funktion; att sprida våldtäktsmannens gener. En patologisk förklaringsmodell uppfattar istället sexuella övergrepp som tecken på sjuklighet till följd av traumatiska barndomsupplevelser och sjuka familjeförhållanden. Förövaren beskrivs som psykopatisk, sexuellt frustrerad, mentalsjuk eller starkt neurotisk. En sociologisk förståelse, i sin tur, tolkar incest och sexuella övergrepp mot barn som en produkt av patriarkala kulturer, där män lär sig att flickor och kvinnor är till för

männens skull och en feministisk, slutligen, förstår sexuella övergrepp som maktutövning och dominans.

Uppdelningen överensstämmer relativt väl med sociologen Jana Jasinskis (2001) diskussion. Hon talar om mikroorienterade, makroorienterade och multidimensionella teorier om mäns våld mot kvinnor, däribland våldtäkt. De mikroorienterade riktas mot olika karaktäristiska hos den enskilde individen. Här ingår biologisk/fysiologiska, psykopatologiska och socialpsykologiska förståelser. De makroorienterade utgörs av feministisk teori, systemteori och andra sociokulturella teorier. Våldet tolkas som knutet till strukturella dominansrelationer av makt och kön; strukturer och stress inom familjen; bestämda, klassbundna subkulturer, eller mera generella normer som legitimerar aggressivitet och våld. Multidimensionella teorier, slutligen, integrerar sociala faktorer såsom klass, ras och kön med individuella och relationella karaktärsdrag.

När jag i avhandlingen talar om psykopatologisk teori eller skriver om en *psykopatologisk diskurs* är det med referens till Bergenheim (2005) och Jasinski (2001). Jag avser då konstruktioner av mammor och pappor som förknippar dem med psykisk störning, psykisk sjuklighet och avvikelse.

Tidigare studier av problemområdet

I avhandlingen är problemområdet inte de sexuella övergreppen i sig utan kvinnors bearbetning av dem. Min tolkning av litteraturen är att detta fenomen uppstod under 1970-talet som ett politiskt projekt, för att sedan bli ett professionellt projekt, och att dessa olika sätt att förstå och ta sig an fenomenet både avspeglas i de olika samtida teorier som Bergenheim och Jasinski finner och i tidigare studier.

Bearbetning som politiskt projekt

Det feministiska projektet att göra det personliga politiskt tolkar jag som en medveten och långtgående strategi där metoder för bearbetning av sexuellt våld på en personlig nivå uppstod tillsammans med ett politiskt samhällsförändrande arbete. Liknande tolkning har gjorts av andra forskare (se exempelvis Crossley 1999; Naples 2003). Hos Plummer (1995), liksom i annan internationell och svensk litteratur, återkommer vad jag uppfattar som fem centrala aspekter, även om begreppet bearbetning inte tycks ha använts. Tätt sammanvävda med varandra var *tolkning, språkliggörande, kommunikation, identitetsomvandling och självbestämmande*. Det handlade om politisk aktivism av olika slag som utgick från kvinnors rätt att tala och höras, byggde på en tanke om samtal i gemenskap kvinnor emellan, och verkade genom förändrade tolkningar av både våldet och kategorin ”flicka/kvinna”.

Psykiatern och psykoterapeuten Judith L. Herman (1998) skriver att privatlivet hade ett värde före kvinnorörelsen på 1970-talet som utgjorde en barriär mot insikt om, och synliggörande av det våld kvinnor drabbades av där. Det gick inte att tala om upplevelser i sexualliv eller familjeliv eftersom det inbjöd till offentlig förödmjukelse, förlöjligande och misstro. Av fruktan för skam blev kvinnor tystade och genom tystnaden var det fritt fram för alla former av utnyttjanden. Det fanns inte heller något språk för förtrycket inom familjelivet. Den amerikanska kvinnorörelsen kallade det i sitt första manifest för ”det namnlösa problemet” (ibid., s.34) eller ”problemet utan namn”. Formuleringen tillskrivs Betty Friedan och boken ”Den feminina mystiken” som publicerade 1963 (Esseveld & Larsson 2006:18). En metod för bearbetning av olika slags förtryck mot kvinnor utvecklades inom radikalfeminismen i USA (se Allen 2000; Sarachild 2000) och handlade om att ifrågasätta förhärskande tolkningar av verkligheten. Namnet för denna metod var *medvetandegörande eller medvetandehöjning* (Herman 1998:34; Edwards 2005:139, Gemzöe 2005:46; Isaksson 2007:124ff; Thomsson 2000) och innebar att kvinnor samlades i grupper om 8-12 deltagare, där det skulle finnas utrymme för förtrolighet och närhet. I grupperna berättade man för varandra om personliga upplevelser och erfarenheter, analyserade dem ur ett strukturellt politiskt perspektiv och tänkte ut strategier för förändring. Det var en medveten praktik för att omdefiniera det som kallades privatmoral, och åstadkomma uppbrott ur maktlöshet och objektifiering. Genom att sätta ord på upplevelser kvinnor trodde att de var ensamma om skulle de upptäcka att dessa delades av andra. Samtidigt skulle de bli feministiskt medvetna (ibid.). Debattboken ”Skylla sig själv” av Maria-Pia Boëthius som kom ut 1976 var tänkt just som en kampbok att användas i medvetandehöjande studiecirkel (Thomsson 2000) och ett av syftena med det första kvinnohuset i Göteborg var att höja medvetandet om kvinnors roll i samhället (Edwards 1997).

Flera svenska författare diskuterar hur kvinnorörelsen strävade efter *både* personlig och kollektiv styrka genom trygghet, samhörighet, solidaritet och gemenskap kvinnor emellan (Isaksson 2007; Thomsson 2000). Den igenkänning i ett gemensamt upplevt förtryck som uppstod i kvinnogrupperna fick namnet *systerskap* (Allen 2000; Code 2002; Sarachild 2000). Till det politiska projektet att göra det personliga politiskt knöts självbiografier skrivna av kvinnor. Att tala, skriva och läsa sådana berättelser var, från 1960-talet fram till slutet av 1980-talet, en del av en större kamp för självbestämmande och handlade om att motarbeta sådana representationer av kvinnor och barn som tystade, osynliggjorde och konstruerade dem som avvikande, perversa och marginaliserade. Skapandet av en samhörighet, feministisk identitet och politisk solidaritet gick hand i hand (Crossley 2003).

Bearbetningens professionalisering

Svenska och internationella forskningsdatabaser i början av 2000-talet visar tydligt att något hände på vägen som avpolitiserade bearbetning och omvandlade det till ett professionellt projekt, vilket tidigare forskare också noterat (Crossley 1999, 2003; Kelly m.fl. 1996; Naples 2003), bland annat i studier av kvinnors självbiografier (Crossley 1999, 2003). Psykologen Michele L. Crossley talar, med referens till Lasch och Giddens, om en terapeutisk expertkult och diskurs, och det som sker inom terapi som privatiserande (1999). Sociologen Nancy A. Naples kallar förändringen reprivatisering och depolitisering, till skillnad från den feministiska kampen att göra det personliga politiskt (2003). Denna professionalisering tycks ha kommit att tillhöra andra professioner än socialt arbete, åtminstone om man ser till produktionen av forskning.

En sökning i svenska databaser⁷ visar att sexuella övergrepp på barn över huvudtaget inte är något stort forskningsområde i Sverige. Totalt 28 doktorsavhandlingar tycks ha publicerats som berör problemet, den första 1989. Av dessa är de flesta gjorda inom medicin (12), följt av psykologi (4) och historia (4). Att biologiska och psykopatologiska förklaringar till sexuella övergrepp är starka i den svenska debatten framgår därför bland annat av att det främst tycks vara olika institutioner inom medicin som uppmärksammar problemet. I socialt arbete har hittills en avhandling publicerats, om vård av förövare (Sjögren 2004).⁸ Min är, så vitt jag kunna se, den andra inom disciplinen och den första med brottsutsatta i fokus. Bristen på kunskap inom socialt arbete för sexuella övergrepp på barn, och barns utsatthet i allmänhet, visar sig också i en studie med blivande socionomer. En tredjedel av sista terminstudenter vid lärosätena i Stockholm, Örebro och Göteborg angav att de inte fått någon kunskap alls om våld mot barn, och tre av fyra att de saknade tillräcklig kunskap för att kunna arbeta med barn i utsatta situationer (Rädda Barnen 2006).

Tre tidigare avhandlingar inom Tema Barn och på medicinsk fakultet anknyter i någon mån till problemområdet för denna avhandling. I den första studerades definitionsprocesser kring sexuella övergrepp inom ramen för socialt behandlingsarbete för flickor och unga kvinnor. Författaren är sociolog (Överlien 2004). Den andra utvärderade gruppterapi för kvinnor som varit utsatta under uppväxten. Här är författaren socionom och psykoterapeut (Lundqvist 2005). I den tredje undersöktes sambandet mellan sexuella övergrepp i barndomen, avslöjande, socialt stöd och subjektiv hälsa hos kvinnor. Författaren är beteendevetare (Jonzon 2006).

---

⁷ Sökningen gjordes i december 2008 i Libris, GUPEA, DIVA och GENA, samt specifikt på Karolinska Institutet och Linköpings universitets hemsidor.

⁸ De övriga inom sociologi (3), juridik (2), pedagogik (1) och Tema Barn (1).

Inte heller internationellt är sexuella övergrepp ett stort forskningsområde inom socialt arbete. Av 13.468 träffar på begreppet sexual abuse i forskningsdatabasen Web of Science i december 2008 utföll 1.836 inom socialt arbete. Här märks en liknande tendens som i Sverige. Psykologi/beteendevetenskap dominerar, tillsammans med pediatrik, psykiatri och kriminologi.

Denna dominans märks också när sökningar görs på begreppet *working through*, den engelska motsvarigheten till det svenska begreppet bearbetning.⁹ Dels är utfallet avsevärt större på begrepp som *treatment and therapy* i samtliga tre databaser, Web of Science, PsycINFO och Sociological Abstracts. Dels visar det sig att begreppet *working through*, kombinerat med sökorden *sexual abuse* eller *incest*, bara förekommer i en artikel. Den refererar till terapeutisk intervention. De övriga cirka 30 träffar som kommer upp använder istället begreppet *working with*, och gäller också studier av professionellt arbete *med* personer som varit utsatta. Ingen av träffarna ser hittills ut att ha undersökt bearbetning som fenomen, eller förståelser av detta. Forskningområdet glider istället mellan andra angränsande begrepp, såsom de ovan nämnda terapi och behandling, liksom *healing/läkning*, *recovery/återhämtning*, *resilience/återhämtning* och *coping/hantering*, begrepp som kan tolkas förknippade med en medicinsk/individualpsykologisk dominans; även om också begrepp med feministiskt ursprung, som *survival/överlevnad* (Kelly 1988), används.

Sociologerna Liz Kelly, Sheila Burton och Linda Regan (1996) talar om en pågående medikaliseringprocess och skadediskurs med förhärskande psykologiska angreppssätt, syndrom och sjukdomsdiagnoser och en mängd behandlingsmetoder på hälsovårds- terapi- och självhjälpsområdet. Personer som blivit sexuellt utsatta, särskilt om det skett i barndomen, görs till "tidsinställda bomber som hotar att explodera" (s.95) om de inte får tillgång till formell behandling. Den resurstrikedom och kreativitet som finns att uppåda genom egen styrka och stöd från sitt informella nätverk blir därigenom både osynlig och omöjlig att formulera i ord, menar författarna. Exempel på liknande tolkningar av utsatta flickor finns i en svensk behandlingskontext (se Överlien 2004). Medikaliseringen märks också i den sexualbrottsofferutredning som publicerades i Sverige 2005 (Ju 2004:1). Trots att uppdraget och rapporten uttryckligen förankras i ett "könsmaktsperspektiv" framställs hjälp och stöd uteslutande som en professionell aktivitet. Utredaren talar om medicinskt, kurativt och socialt stöd eller hjälp inom skola, hälso- och sjukvård.

---

⁹ Forskarna Gunilla Lundqvist och Keith Pringle har bekräftat att denna översättning är korrekt.

Två tidiga studier

Redan under 1980-talet publicerades två studier som på olika sätt berör kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp, båda med feministiska förtecken; den ena i psykiatri och den andra i sociologi. Att den förstnämnda översätts till svenska men inte den sistnämnda kan tolkas som en spegling av det medicinsk/terapeutiska intresset för sexuella övergrepp på barn. I dessa studier diskuteras det som skulle kunna kallas för bearbetning i termer av tillfrisknande respektive motstånd/överlevnad.

Herman (1998), författare till den psykiatriska studien, använder begreppet *recovery*. På svenska har det översatts till tillfrisknande, ett medicinskt begrepp. Boken bygger dels på Hermans tidigare studier av incest och andra barndomstrauman bakom psykiska störningar, dels på hennes kliniska erfarenheter. Hon beskriver tillfrisknandet som en omvandling i tre stadier. I det första upprättas *trygghet* i förhållande till kropp, känslor, relationer och rumsliga platser. I det andra sker *hågkomst och sörjande*. Överlevaren *berättar "traumahistorien"*, med dess djup och detaljer av kroppsupplevelser, känslor och bilder. När den berättas blir den ett "vittnesmål" (s.236) som dels *omvandlar skam och förödmjukelse* till värdighet och dygd, och dels försätter överlevaren i ett tillstånd av djup sorg över det hon förlorat. Det tredje stadiet slutligen handlar om *försonas med sig själv, skapa sig en framtid och återupprätta och fördjupa sambörighet med andra*. I detta stadium blir traumat till en livsuppgift att stödja eller ge till andra, men "överlevaren", den utsatta, inser att hon gör det för att själv känna sig erkänd, uppskattad och omtyckt, menar Herman (s.275). En annan livsuppgift består av insikt om och *strävan efter rättvisa*, där andras öden sammanlänkas med det egna och överlevaren vill ställa gärningsmannen till svars. Tillsammans åstadkommer de tre stadierna *självbestämmande och makt* över det egna livet, en målsättning jag tolkar som tydligt feministisk. Målsättningen bygger på Hermans förståelse av vad som sker i samband med psykiskt trauma: "man görs maktlös och banden till andra klipps av" (s.169).

Boken har ett tilltal som vänder sig till kliniker och diskuterar tillfrisknandet som ett professionellt arbete - den utsatta benämns till exempel inte enbart som överlevare utan också som "patienten" - trots att Herman betonar att relationen till en terapeut inte är den enda eller ens den bästa vägen att främja tillfrisknande. Bearbetningen framträder därför som terapeutiska riktlinjer från en kollega till en annan, och steg i en terapeutisk behandlingsmodell. Arbetet blir främst något som terapeuten ska, och förväntas, åstadkomma och beskrivs svepande, kontextlöst och generaliserande utan referens till tid och rum. Processen följer *en* form, i ett rakt och enkelt förlopp, utan skiftningar, komplexiteter, motstridigheter och kontextuella skillnader. Detaljer om händelser och handlingar som förändrar, liksom förstahandsberättelser, saknas. Det som sker av

interaktioner mellan individ och olika sociala, diskursiva och historiska kontexter blir fördolt. Genom att Herman också främst talar om trauman, inte om övergrepp; att vara traumadrabbad, ha traumatiska minnen, berätta en traumahistoria, blir övergreppen snarast en sjukdom som ska botas.

Hermans titel *Trauma and Recovery* kontrasteras mot titeln *Surviving sexual violence* (Kelly 1988) i den sociologiska studien, som bygger på forskningsintervjuer med 60 kvinnor. Det är i första hand en studie om könat våld¹⁰ men också om flickors och kvinnors hantering av det. Här återkommer begreppet överlevare men som ett ”vi” i form av ett kvinnokollektiv, författaren inräknad. Kelly skriver om ett våldets kontinuum, ett brett spektrum av våld mot flickor och kvinnor däribland sexuella övergrepp, och på ett sätt som följer den feministiska konstruktionen. Här gör de olika våldsformernas livshotande subjektiva och reella betydelser att Kelly betraktar den kvinna som inte dör till följd av våldet, eller tar sitt eget liv efter att ha blivit utsatt, som överlevare (s.162). Bearbetning skulle med Kellys begreppanvändning kunna förstås som antingen *motstånd* eller *emotionell överlevnad*. Till skillnad från Hermans bok råder det här ingen tvekan om att hon med dessa begrepp refererar till en social situation som på något sätt ska hanteras. Motstånd innebär att *opponera sig mot sociala sammanhang av fara eller lidande* (s.161) medan emotionell överlevnad refererar till den utsträckning i vilken kvinnor kan *rekonstruera sina liv, så att upplevelsen av våldet inte längre har en överväldigande och utdragen negativ inverkan* på dem (s.163). Överlevnad är ett resultat av att hantera våld och att göra motstånd, skriver Kelly. Jag tolkar det därför både som ett mål och ett rekonstruerande hanterings- och motståndsarbete. Kelly är inte helt tydlig här.

Motstånd i Kellys mening refererar till olika strategier som flickorna använde för att *kontrollera* den förövande mannens tillgång till dem och för att *utmana* honom i andra sammanhang än vid övergreppen. Hon skriver att motstånd var beroende av omständigheter runt våldshändelser och de resurser som fanns tillgängliga, men utvecklar inte förståelsen av sådana kontextuella förutsättningar utan fokuserar på själva strategierna. När hon talar om överlevnad beskriver hon de viktigaste förutsättningarna såsom hjälp, stöd och insikter. Hanteringen av våldet var beroende av hur kvinnorna *definierade* det; jag ska strax återkomma till det. Det sociala stödet handlade främst om att tala med andra kvinnor, något Kelly däremot inte fördjupar sig i. Också andra faktorer hade betydelse såsom tid, egna barn, en medkännande make, yrkesarbete och släktingar. Många av kvinnorna betonade, liksom Herman, betydelsen av att *tala sig igenom händelserna*, med Kellys ord ”talking through their experiences” (s.219), men förklarade också sin förändring i mera individualiserande termer, såsom egen styrka och

---

¹⁰ Se underrubriken ”Några våldsbegrepp” i kapitel 2.

beslutsamhet. Inte heller Kelly går på djupet i detaljer om händelser och handlingar som förändrar utan talar om dem mera svepande. *Hur sociala relationer uppfattades ha betydelse* blir inte tydligt.

Till skillnad från Herman ägnar Kelly uppmärksamhet åt den historiska och ideologiska kontexten. Kvinnorna ifrågasatte mäns makt och var engagerade för *självständighet*. Hon tolkar det som uttryck för personlig politisering. De flesta definierade sig inte som feminister men använde sig trots det av feministiska förklaringar till våldet, och såg det som ett förtryck bestående av mäns dominans och kvinnors underordning. Överlevnads-/bearbetningprocessen medförde en starkare tillit till, och identifikation med, andra kvinnor.

Min tolkning av Hermans och Kellys studier är att båda beskriver betydelsen av att *tala sig igenom övergreppshändelser, och förändringar mot ökad självständighet och fördjupade sociala relationer*. Hur de brottsutsatta själva förstår och beskriver vad det mera precist är som *sker* när de talar och vilka olika kontexter som, enligt dem eller forskarna, bildar förutsättningar för att det ska bli möjligt, blir dock inte tillräckligt tydligt gjort.

Kontext, språk och förändrad medvetenhet

En aspekt av bearbetningen som Kelly ägnar stor uppmärksamhet åt är medvetenhetens och språket betydelse för förändring. Hon skriver att en *social definition* är avgörande (s.141). Genom en social definition, ett namn, förtydligas att andra delar en viss erfarenhet. Den röjer undan den isolering som uppkommer genom att känna sig ensam om det som skett, och antyder att det finns en social orsak. Svårigheter att vara medveten om våldshändelser, att benämna och att beskriva dem, knyter Kelly till att många av begreppen för olika former av våld inte fanns före mitten av 70-talet, till barnets begränsade kunskap om kroppsdelar och sexualitet, till förövares verbala strategier för att rationalisera sina handlingar och förhindra avslöjanden och till dominerande föreställningar om våld och förövare. Kvinnor som varit utsatta för incest hade också hanterat övergreppen, och svårigheterna att benämna och förstå dem, genom att glömma.

De kvinnor som Kelly intervjuade hade genomgått en process där de *omdefinierat händelser* och bearbetat (här: working through, s.155) vad de innebar. Därigenom hade de även omvärderat andra händelser som våld. Detta skedde även mellan de två intervjuerna. Det innebar att kvinnor i den jämförelsegrupp som ingick i urvalet, som från början inte definierat sig som utsatta för antingen våldtäkt, incest eller kvinnomisshandel, började göra det under intervjuprocessen. Omdefinitionsprocessen innebar att de intervjuade började *fokusera på egna känslor av våldet*, snarare än på stereotypa föreställningar, begränsande definitioner och andras uppfattningar om det. De slutade att förminska övergreppen och deras inverkan på dem. Det kan

jämföras med Hermans andra stadium, där känslor av sorg var förknippade med berättandet. Genom att beskriva kvinnorna som politiserade gör Kelly också en poäng av att den feministiska rörelsen bidragit till deras förändring. Hennes tolkning är att det fanns en koppling mellan feministisk teori och kvinnornas förståelser och att det var få av de intervjuade som gav våldet individualpsykologiska förklaringar.

Även andra sociologer än Kelly diskuterar medvetenhet om, och förståelser, av våld och andra orättfärdigheter som kontextberoende. Jeff Hearn och Wendy Parkin (2001) till exempel, skriver att tystnad döljer och reproducerar förtryck i form av direkt eller indirekt våld, såsom hierarki och ojämlig fördelning av resurser, och att människors verklighet är förknippad med hegemonisk¹¹ dominans över hur en viss situation ska definieras. För att något skall kunna erfaras som våld krävs att det är synliggjort och erkänt.

Ute Gerhard (2001) skriver om kvinnors politisering under slutet av 1700-talet och menar att det är *jämförelsen* som är avgörande och leder till politiskt motstånd. Att vara missnöjd med sin vardag räcker inte. För att daglig smärta och lidande ska bli grund för handling krävs en kris där livssituationen eller det sociala sammanhanget börjar upplevas annorlunda eller problematiskt. Den nya kontexten skapar nya normer och jämförelser där social orättvisa kan upptäckas.

I en studie av respektabilitet bland vita arbetarklasskvinnor i Nordvästra England under 1980-talet och början av 1990-talet, skriver Beverly Skeggs att kvinnornas möjligheter till motståndshandlingar mot sin situation var begränsade eftersom det saknades en symboliskt legitim och auktoriserande berättelse som kunde få deras erfarenheter att räknas. Hon beskriver hur de levde klass i ett oupphörligt vardagligt betryck av ångslan, tvivel och osäkerhet grundad i systematisk ojämlikhet, med nedvärdering och lågt värde. De formades av en historisk dominerande diskurs som framställde vita arbetarklasskvinnor som smaklösa, avvikande, patologiska, farliga och sexuellt provocerande. Feminism på 1980- och 90-talen innebar inte en möjlig identifikation. Den hade vid det laget blivit förknippad med något icke åtråvärt, pretentiöst, seriöst och trist och kunde inte erbjuda ett anseende, eftersom ett sådant var förknippat med feminitet och glamour. Strukturella förklaringsmodeller för människors liv hade ersatts av psykologiska, där föreställningar om svåra erfarenheter knöts till individualiserande medicinska begrepp som trauma. Problemet med traumabegreppet, hävdar Skeggs, är att det inte innefattar de ständigt upprepade upplevelserna eller kontexten. Svårigheter uppfattas som relaterade till enstaka tillfällen som väckt sorg, vilken får förklara en människas hela personlighet. Den enda förklaring kvinnorna hade tillgång till för sina identiteter var därför patologin (Skeggs 2000).

---

¹¹ Se definition i fotnot i kapitel 2.

När det gäller benämning av sexuella övergrepp på barn i en nordisk kontext på 2000-talet och av kvinnor som varit utsatta, visar en aktuell norsk studie att det finns en tydlig svårighet eller ovilja. Mödrar till skolbarn i årsklass 1-3 tillfrågades om de fann det svårt att besvara frågor om potentiellt traumatiska händelser, däribland fysiskt våld och sexuella övergrepp, och i så fall varför. De med erfarenheter av sexuellt och fysiskt våld angav att det varit svårt att bedöma händelser, sig själva som offer och förövare såsom förövare. Författarna betonar den komplexitet som ligger i att besvara frågor om traumatiska erfarenheter (Thoresen & Överlien, kommande). Med stöd av Kelly, Hearn och Parkin, Gerhard och Skeggs, skulle man då kunna problematisera vad det innebär av möjliga jämförelser, nutida normer, sociala synliggöranden, definitioner och erkännanden av sexuellt våld i en svensk kontext. Ingen studie tycks ha gett sig i kast med att försöka reda ut det.

Systematiska studier av bearbetning

Systematiska studier som undersöker bearbetning av sexuella övergrepp, men genom andra begrepp än just ”bearbetning”, tycks ha börjat bli publicerade under 1990-talet. Claire Burke Draucker till exempel skriver i en artikel från 1992 (här: om healing), att man hittills inte gjort några studier med utgångspunkt från ”överlevares” erfarenheter. Hon refererar istället till teorier, bestående av hypotetiska antaganden och uppfattningar i klinisk litteratur om behandling (Draucker 1992). En genomgång av 18 relevanta studier (Anderson 2002; Banyard & Williams 2007; Burt 1999; Cameron 2000; Crandall 1997; Draucker 1992; First 2006; Gill 2001; Glaister & Abel 2001; Godbey & Hutchinson 1996; Graham-Dickerson 1999; Harvey m.fl. 2000; Jacobsen Wrenn 2003; Kondora 1993; Kousaleos 2001; Valentine & Feinauer 1993; Wollenzien-Daniels 1999; Zaleski 1995) som jag fann genom sökning på begreppen healing, recovery, survival, resistance och agency, där vuxna kvinnor som utsattes för sexuella övergrepp under uppväxten intervjuades, visar att de framför allt genomförts i USA inom vårdvetenskap, psykiatri och psykologi. Begrepp som också tillämpades i dessa studier, och som jag tolkar ansluter till fenomenet bearbetning, var resilience, transformation och empowerment. I *en* studie var författaren (terapeut och) master i socialt arbete (Jacobsen Wrenn 2003) och i *en* studie gjorde författarna narrativa analyser (Harvey m.fl. 2000). Metodologin präglas främst av fenomenologi och grounded theory. Någon form av feministiskt¹² perspektiv tillämpades medvetet i tre studier (Burt 1999; First 2006; Kousaleos 2001). Teorier förekom annars mera sällan i tolkning av empirin. Ingen tillämpade någon diskursiv analys.

---

¹² Se kapitel 2 för en diskussion om kön och makt.

Vid läsning av dessa studier framträder den kunskap som produceras som olika ingående undersökt och olika tydligt beskriven men med återkommande begrepp och förståelser. Författarna talar om kvinnorna som survivors/överlevare men också som victims/offer. Fenomenet, såsom det beskrivs, kan syntetiseras som en komplex, arbetsam, smärtsam och tidskrävande personlig förändring eller "metamorfos" som sker med hjälp av sociala relationer. Arbetet kretsar kring att få eller ta kontakt med *minnen* och att *språkliggöra/avsloja/berätta* om dem; att få händelserna *bekräftade* genom att andra lyssnar och tror på berättelsen och att på så sätt få kontakt med och leva ut *känslor*. Därigenom sker något med *förståelsen och definitionen av övergreppshändelserna, sig själv och förövaren*, alltså just det som kvinnorna i den norska studien hade problem med. *Ansvar, skuld och skam* förflyttas från den övergreppsutsatta till förövaren, samtidigt som hennes upplevelse av *maktlöshet och värdelöshet omvandlas till egenvärde* eller självacceptans, kontroll, *självbestämmande*, styrka och makt. Förvandlingen leder till upplevelser av *välbefinnande*. En sådan syntes överensstämmer relativt väl med Herman (1998) och Kelly (1988) och skulle kunna tolkas som uttryck för en diskurs om bearbetning, influerad av dessa författare, och rekonstruerad av forskarna och informanterna. Några av forskarna refererar också till Herman och Kelly.

Kvinnornas förändringar i de empiriska studierna tolkas eller behandlas överlag som en successiv utveckling med olika faser eller vändpunkter, som i olika studier får olika namn, där innehållet inte nödvändigtvis placeras i den ordning som jag angett ovan. Det som i en studie sker tidigt, sker i en annan senare. Olika metaforer används för att beskriva förändringen. Den liknas till exempel vid månens faser, med utveckling från mörker/tystnad till ljus/öppenhet (Zaleski 1995); vid en bergsklättring, bestående av en hierarkisk struktur där man tillägnar sig färdigheter i form av bearbetningsverktyg, såsom att tala om övergreppen (Gill 2001), eller vid en vävd filt, med rörelser i flera olika samtidigt riktningar (Banyard & Williams 2007).

Det medvetet feministiska förhållningssättet i tre av studierna innebär antingen att författaren haft en avsikt att "rätta till en obalans i traditionell forskning, där kvinnors röster exkluderas" (Burt 1999), att forskningsdesignen varit influerad av feministisk metodologi och att författarna finner en feministisk medvetenhet hos informanterna (First 2006) eller att övergrepp tolkas som förtryck och dominans, och att förändring i grupp med andra kvinnor beskrivs som ett sätt att omdefiniera identitet och att, individuellt och kollektivt, åstadkomma självbestämmande (Kousaleos 2001). Ett mera förgivettaget feministiskt inflytande märks också i de övriga studierna, genom begrepp som upprepas men inte problematiseras eller definieras, såsom powerlessness/empowerment,

survival/survivor och genom författarnas avsikter att låta kvinnors röster och erfarenheter bli hörda.

Talandet om, och synliggörandet av, övergreppen i olika sammanhang tolkar jag som det centrala konceptet, vare sig det sker genom deltagande i studier eller i andra sociala sammanhang. Det konceptet ansluter till det feministiska projektet att bryta tystnad och höras. Kelly (1988) skriver till exempel i sitt förord att ”breaking the silence” blivit en feministisk kliché men att det innehåller ett betydelsefullt förhållande; att erfarenheter av våld och övergrepp blivit möjliga att benämna och tala öppet om. Uttrycket återkommer också som titel på en av de 18 studierna (Zalkeski 1995) och tar där sin utgångspunkt i det tvång som dikteras av förövaren att hålla övergreppen hemliga (s.65ff), vilket synliggörs i titeln: *Breaking the rule of silence*. Själva talet om sexuella övergrepp har, i en sådan förtryckskontext, definierats som en *revolt, en motståndshandling* mot en social struktur byggd på myter om familj och solidaritet (Picket 1985, ref: Varallo m.fl. 1998). När det sker i en forskningsintervju kan det bidra till social rättvisa i form av destigmatisering (Varallo m.fl. 1998). Några av studierna kopplar också samman motståndshandling med bearbetning, vilket bland annat innebar att bli medveten om och namnge våld (Anderson 2002; First 2006; Zaleski 1995).

Andra mera förgivettagna feministiska förståelser som ligger i de 18 studierna är att kvinnors bearbetningsprocesser knyts till kollektivitet och kollektiv förändring, antingen genom att kvinnor talade specifikt om betydelsen av relationer med andra kvinnor (Draucker 1992); att de på olika sätt drog nytta av andras bearbetning eller själva var engagerade i att hjälpa andra utsatta (Banyard & Williams 2007; Draucker 1992; Gill 2001; Zaleski 1995); eller på andra sätt var engagerade i samhällsliv, förebyggande program eller arbete för social rättvisa (Banyard & Williams 2007; Draucker 1992; First 2006). Ingen av studierna undersöker eller diskuterar däremot hur kön konstrueras av utsatta kvinnor eller av personer i kvinnors liv och berättelser, och vad det skulle kunna ha för betydelse för bearbetningen. Ingen undersöker eller problematiserar heller betydelser av andra maktordningar – såsom ålder, släktskap med förövare, klass, etnicitet eller (hetero-/homo)sexualitet – för möjligheterna att bli hörd och kunna bearbeta övergreppen.

Trots denna relativt stora mängd studier saknar jag en djupare inblick i *hur* medvetenheten förändras och är situerad.¹³ Kanske på grund av de

---

¹³ Jag skriver detta med viss reservation. Ett flertal av studierna utgörs av amerikanska avhandlingar som inte gått att få tag i annat än som abstracts (Anderson 2002; Burt 1999; Cameron 2000; Crandall 1997; First 2006; Gill 2001 och Kousaleos 2001). Dock är det enbart en av dessa studier som anger att den har ett etnografiskt angreppssätt (Kousaleos 2001).

flesta publikationernas artikelform, är empiriska exempel kortfattade eller svepande och närhet till detaljer om händelser, interaktioner och subjektiva innebörder uteblir. Till och med den narrativa studien (Harvey m.fl. 2000) är sparsmakad med just konkreta händelser. Ingen kontext blir heller synlig utöver de omedelbara personliga relationerna. Bearbetning tycks ske ahistoriskt, oberoende av bredare sociala och diskursiva skeenden och förändringar. Den historiska tiden med dess sociala strukturer är helt osynlig och oproblematiserad, vilket ger mig som läsare en upplevelse av en oreflekterad avgränsning av världen. Jag tolkar det som knutet till den medicinsk/psykologiska dominansen och frånvaron av samhällsteoretiska verktyg för tolkning av empirin. I somliga studier framhävs personlighet och personliga egenskaper (t.ex. Valentine & Feinauer 1993). Vikten av relationer tar mycket utrymme men beskrivs emellanåt med naturvetenskapliga begrepp. Exempelvis kan hemmiljöer kallas toxiska och då innebära ”destruktiva” uppfattningar, känslor och situationer som påverkat individen negativt. Våld i sådana ”toxiska miljöer” omtalas på ett könsneutraliserande sätt såsom ”fighting between parents” (Glaister & Abel 2001:190). Ibland har forskaren en förgivettagen inställning att bearbetning är något som sker i en terapeutisk relation (Godbey & Hutchinson 1996), medan andra forskare betonar att behandlingsprogram inte alls är nödvändiga utan att det väsentliga istället är närvaron av en person som kan lyssna och förstå (Glaister & Abel 2001). Värdet av stöd i både privata och professionella relationer diskuteras överlag.

Lika centralt som talet om övergreppen i dessa studier, är synen på förändring som relaterad till *identitet och självet*. Det handlar om att återuppstå från de döda/resurrecting the buried self (Godbey & Hutchinson 1996; Graham-Dickerson 1999), rekonstruera en känsla av själv (Kondora 1993), omberätta sig själv (Jacobsen Wrenn 2003), tro på och värdesätta sig själv (Zaleski 1995; Valentine & Feinauer 1993), konstruera en ny relation med, och ta hand om, sig själv (Draucker 1992), acceptera sig själv (Glaister & Abel 2001) och att erätta en en skadad självdefinition med en positiv identitet (Harvey m.fl. 2000). Crossley (1999), som undersökt en incestutsatt kvinnas självbiografi och hur den konstruerar identitet, förstår detta som uttryck för en självfokuserad postmodern samtid, och problematiserar om berättelser om ”healing” och ”survival” har en befriande eller förtryckande potential. Sylvia, huvudpersonen, talade i en psykodynamisk, terapeutisk diskurs som hade betydelse för hennes placering av skuld och ansvar. Hennes berättelse saknade maktanalys och var reducerad till inre psykisk förändring som i slutänden innebar att hon fylldes av empati, kärlek och förlåtelse för sin fars handlingar. Crossley menar att det inte går att ta ställning till om det innebär frihet eller en ny form av dominans, eftersom texten inte beskriver hur det uttrycks i levt liv. Berättelser kan inte förstås

isolerade från en människas interpersonella, sociala, ekonomiska och politiska kontexter.

Kunskapsläget vad gäller bearbetning av sexuella övergrepp kan, med stöd av Naples, tolkas inom en vidare ”survivor discourse” (Naples 2003). Naples menar att en sådan fortfarande är utforskad och produceras genom TV, drama, litteratur, tidningar, informationsblad från överlevandorganisationer och forskningsstudier. Med referens till feministen Louise Armstrong, som redan 1978 publicerade en självbiografi om incest, kallar hon detta en kommersiellt lukrativ ”recovery industry” (s.1166). Det feministiska uttrycket ”det personliga är politiskt” blir, enligt Armstrong, omvandlat till ”det personliga är offentligt”. I namn av empowerment förknippas det med ett behandlingsspråk och en infantilisering av kvinnor som betonar deras svaghet, säkrar deras hjälplöshet och isolerar dem från ett större universum. När blicken uteslutande riktas mot det inre osynliggörs sociala strukturer och patriarkal makt.

Min tolkning av de 18 studierna är att de visst förhåller sig till makt i relationen utsatt–förövare. De domineras fullständigt av ansvarsförskjutning från brottsutsatta kvinnor till män/förövare. Men med två undantag – (First 2006; Kousaleos 2001) – saknas strukturell och politisk analys. En sådan brist beskriver också Naples (2003) i sin dekonstruktion av texter producerade av organisationer för överlevare.

Kunskapsläget kan sammanfattas som teorifattigt, begreppsmässigt splittrat, delvis kontextlöst, vagt beskrivet och situerat vad gäller förändrad medvetenhet, och dominerat av amerikanska medicinska/psykologiska discipliner, men med en generell konsensus kring den övergripande bilden av förändringen. Hur bearbetning förstås i en svensk kontext, vad den innebär för kvinnor i Sverige i början av 2000-talet, och hur de talar om vad som sker i form av förändring, finns det däremot ingen kunskap om. Jag saknar ett samlat grepp om hur förändringen kan tolkas på individuell, kollektiv och diskursiv nivå, hur dess historiska och diskursiva förutsättningar kan beskrivas, hur den är situerad i brottsutsattas berättelser och vilken betydelse konstruktioner av kön och andra maktordningar har.

Syfte och frågeställningar

I denna avhandling reflekterar, samtalar och berättar åtta kvinnor om sina liv och erfarenheter av att bearbeta sexuella övergrepp som de utsattes för när de var barn. Syfte och frågeställningar, som jag beskriver dem här, är inte desamma som jag ursprungligen formulerade när jag påbörjade avhandlingsprojektet. De har istället växt fram under forskningsprocessens gång, framför allt i mötet med empirin, och är därför på sätt och vis ett resultat i sig. Det jag gör i boken kan bäst beskrivas som att explorativt

undersöka och förstå kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp och bearbetningens förutsättningar och villkor. Studieobjektet utgörs alltså av både bearbetningen och dess förutsättningar. Tid, rum och tolkning är av central betydelse för förståelsen av det. Det innebär att jag tolkar individuell och kollektiv, kontextuellt situerad, subjektiv mening, uttryckt i muntliga och skriftliga berättelser och andra former av tal och texter relaterade till kvinnornas liv, och i relation till diskurser i massmedia om sexuellt våld. Studieobjektet bryts ner genom följande frågeställningar:

- *Hur kan bearbetning av sexuella övergrepp under uppväxten förstås som fenomen betraktat?* Hur kan det förstås som ett individuellt arbete, ett socialt, kollektivt arbete och ett diskursivt arbete? Vilka förändringar innebär det för kvinnor att bearbeta sexuella övergrepp?
- *Hur stängs respektive öppnas flickors och kvinnors handlingsutrymmen i berättelserna?* Vilka historiska, diskursiva och sociala kontexter begränsar förutsättningarna för bearbetning och i vilka kan bearbetning ske?
- *Hur är olika konstruktioner av kön* och andra maktordningar relaterade till kvinnors bearbetning och dess förutsättningar?

Jag är genom dessa frågeställningar både intresserad av det som har hänt i kvinnornas liv och talet om det som hänt, och undersöker det i två tidsmässigt skilda perioder som jag kallar för tystnadens tid och avslöjandets tid. Dessa begrepp definierar jag i kapitel 5. Avsikten är inte att avgränsa mig till några specifika sociala kontexter utan att undersöka alla möjliga sammanhang och sådana som har särskild betydelse för kvinnorna själva.

Handlingsutrymme och motstånd betraktar jag som de centrala analytiska begreppen och jag redogör för dem i teorikapitlet. I analys-, tolknings- och skrivprocessen har jag kommit att översätta begreppet bearbetning till begreppet motstånd för att göra fenomenet mera konkret och operationaliserbart. Det innebär att motstånd är det begrepp jag arbetar med för att försöka förstå bearbetning. Jag har gjort så för att jag i mötet med empirin upptäckte att bearbetning som begrepp blev alldeles för trubbigt, oprecist och kontextlöst för att kunna användas som analytiskt verktyg. Begreppet motstånd beskrev bättre vad kvinnorna talade om. Med inblick i tidigare forskning tycks inte heller begreppet bearbetning (working through) vara i bruk i den engelskspråkiga litteraturen. Det har inneburit att jag länge har funderat över vilket begrepp jag skulle använda. Att jag trots det valde att inte överge begreppet bearbetning helt och hållet beror på att jag uppfattar det som vedertaget i svensk litteratur om sexuella övergrepp på barn. Det används då ofta tillsammans med begreppen läkning och behandling, vilket ger en bild av en förgivettagen professionaliserad svensk

diskurs (se exempelvis Ekman m.fl 1994:7; Back & Nilsson 2002:218ff). Mitt sammantagna intryck är att motståndsbegreppet inte förekommer i svensk litteratur. Om jag därför inte knyter det till bearbetning skulle avhandlingen och dess syfte kunna uppfattas som en studie över något annat fenomen och därmed inte nå den läsekrets som är intresserad av just "bearbetning" av sexuella övergrepp.

Men vad betyder ordet "bearbetning" egentligen etymologiskt? Slår man upp det i Nationalencyklopedien och Svenska Akademiens ordbok får man veta att det handlar om att vara verksam i något syfte; materiellt, andligen och tankemässigt, och att arbeta, utveckla, förändra och förvandla. Att något är obearbetat innebär i sin tur att det är icke beaktat, icke observerat, förbisett, förbigått och bortglömt.¹⁴ Med sådan tillämpning i åtanke, och tidigare forskning som referenspunkt, ska jag i denna avhandling försöka beskriva och förstå *hur* ett sådant omvandlingsarbete kan se ut, vart det för, liksom i vilken historisk tid och i vilka rumsliga kontexter det sker.

Avhandlingens disposition

Boken är indelad i tre delar med sammanlagt 12 kapitel. *Del 1* fungerar som bakgrund till intervjustudien och innehåller fyra kapitel. I *kapitel 2*, "Samhällsteoretiska analysverktyg", klargör jag mina teoretiska och begreppsliga utgångspunkter. Avhandlingens material, tillvägagångssätt, etiska förhållningssätt, svagheter och förtjänster presenterar och diskuterar jag i *kapitel 3*, "Metod". *Kapitel 4*, "Debatterna om sexuellt våld 1970-1996", är ett teoretiskt/empiriskt kapitel och syftar till att studera det sammanhang av historisk tid och rum, och det diskursiva handlingsutrymmet, under den period i kvinnorna liv då de först började avslöja och hantera sina övergreppserfarenheter.

I *Del 2*, "Tystnadens tid", undersöker jag i fyra kapitel olika aspekter av kontext och tystnad om, eller motstånd mot sexuella övergrepp, främst förknippat med kvinnors uppväxt. *Kapitel 5*, "Kontext och tolkning", reflekterar jag över intervjupersonernas och mina tolkningar av deras tystnad om de sexuella övergreppen. I *kapitel 6*, "Hot, självreglering och tystnad", och *kapitel 7*, "Avslöjanden, upptäckt och sanktioner", visar jag hur flickornas/kvinnornas tystnad är situerad i olika berättelser, och fokuserar på social kontroll som förhindrar, respektive följer på, avslöjanden. Med

---

¹⁴ Andra betydelser av begreppet som anges är att omforma ett utgångsmaterial i syfte att nyttiggöra eller förbättra, att utsätta något för åverkan, att kraftigt påverka, att modifiera, förädla, bereda, bruka, sträva, bemöda sig, söka främja, sköta, ansa, driva, hålla igång och att vetenskapligt och konstnärligt lösa en uppgift. Se nätupplagorna <http://www.ne.se> och <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>.

Kapitel 8, "Motstånd", studerar jag motstånd som fenomen och konstruktion, och dess förutsättningar.

I *Del 3, "Avslöjandets tid"*, riktar jag intresset mot den historiska tiden såsom socialt och diskursivt fenomen. Genom att låta samhällsomvandlingen speglas i vardagliga, konkreta händelser, i kvinnornas tolkningar av dem och i deras syn på verkligheten i allmänhet, försöker jag ge en inblick i hur den nya tiden bildar mening i deras arbete med övergreppen. Del 3 innehåller 4 kapitel. *Kapitel 9, "Tillåtet och möjligt"*, handlar om var och när det går att göra motstånd mot förövaren genom att tänka och tala om sexuella övergrepp; hur talet om detta arbete är konstruerat och vilka förändringar det åstadkommer. I *kapitel 10, "Lyssnandets kön"*, diskuterar jag lyssnandets praktik som konstruktioner av kön och i *kapitel 11, "Otillåtet och omöjligt"*, undersöker jag social kontroll i form av gränser för vad som blir möjligt att göra under avslöjandets tid. Med *kapitel 12, "Konklusioner"*, avslutar jag avhandlingen genom att återknyta till och besvara mina frågeställningar, och reflekterar över vad slutsatserna kan bidra med till socialt arbete som kunskapsområde och profession. Den läsare som vill skaffa sig en översikt över boken och dess huvudinnehåll rekommenderar jag att läsa detta slutkapitel först, eller den engelska "Summary" som följer, och som utgör en kondenserad version av slutkapitlet.

Avsikten med bokens disposition är att successivt föra dig som läsare från en historisk "före"-tid, tystnadens tid, till en ny epok, avslöjandets tid, då tankar på övergrepp och på avslöjanden blir något tillåtet och möjligt. Kapitlet om debatterna fungerar som en sorts utdragen vattendelare för den förändring som sker, i kvinnornas liv och i samhället omkring dem. Trots det har jag valt att inte placera detta kapitel mellan Del 2 och Del 3, eftersom Del 2 inte helt och hållet kan betraktas som en "före"-tid. Kvinnorna befinner sig inte där när de talar med mig, utan i början av 2000-talet och i nutida diskurser. Med Del 1 som bakgrund hoppas jag att du som läsare får med dig verktyg att "läsa" nutid i talet om dåtid. Mina tolkningar av de historiska och diskursiva förutsättningarna för bearbetning av sexuella övergrepp blir då lättare att förstå.

Kapitel 2

Samhällsteoretiska analysverktyg

Introduktion

Mitt val av forskningsproblem, metodologiska tillvägagångssätt och teoretiska perspektiv när jag har samlat in och analyserat material till denna avhandling, kan beskrivas som en generativ process (Haavind 2000:8). Min kunskap om problemet, och mitt teoretiska förhållningssätt till det, har utvecklats successivt och varje steg har innehållit tolkning. Processen har följt en plan i ständig förändring, med ständigt nya teoretiska och metodologiska problem, överväganden och lösningar. Tolkningsramen och begreppen har vuxit fram under arbetets gång och avhandlingen bör därför, som en av mina opponenter uttryckte det, läsas som ett resultat i sin helhet. Det jag ska försöka göra i detta kapitel är därför att i efterhand dokumentera hur jag teoretiskt har tänkt när jag har arbetat med avhandlingen.

Huvudmaterialet består av intervjuer med kvinnor som varit utsatta för sexuella övergrepp som barn. När jag har undersökt forskningsproblemet har jag tolkat hur de på olika sätt, och i olika sammanhang, skapar mening omkring sina liv som barn och vuxna. Tolkning av subjektiv mening har varit min huvuduppgift i analys- och skrivarbetet och jag har studerat olika former av tal och texter relaterade till kvinnorna. En form av tal har bestått av berättelser men jag har också tolkat mening i argumentationer och övergripande kommentarer om relationer, personer och förhållanden i samhället. För att kunna göra det har jag tagit hjälp av hermeneutik och socialkonstruktionism, kunskapsteoretiska perspektiv som inte alltid uppfattas som förenliga men som jag, trots det, har försökt att kombinera genom att växla fram och tillbaka mellan olika analysnivåer. De två perspektiven bildar i sin tur utgångspunkt för tre ytterligare teorier; narrativ-, diskurs- och könsteori, som är centrala för min

förståelse av kvinnornas handlingsutrymmen att bearbeta de sexuella övergreppen.

Jag har i detta kapitel valt att noggrant och ingående klargöra mina teoretiska och begreppsliga utgångspunkter eftersom de är ovanliga inom problemområdet sexuella övergrepp mot barn, både i Sverige och övriga världen. Forskningsfältet domineras av studier inom medicin och psykologi och de tillämpar mycket sällan sådana perspektiv, även om flera författare noterat ett ökat intresse för berättelser och narrativ analys inom samhällsvetenskap och medicin de senaste decennierna (Hydén 1997; Harvey m.fl. 2000). Fortfarande saknas kunskap om en bredare social, politisk och diskursiv kontext med maktanalyser av klass, kön och etnicitet (Crossley 1999; Naples 2003). De teorier och begrepp som jag tillämpar har genererats *ur* forskningsprocessen och jag har kombinerat dem efter vad jag har betraktat som kreativt för att tolka och förstå det empiriska materialet. I presentationen definierar jag först teorierna, därefter de centrala begreppen. Jag diskuterar samtidigt ett antal andra relaterade begrepp.

Hermeneutik: mening, kontext och intersubjektivitet

Ett grundläggande vetenskapsteoretiskt antagande i avhandlingen är att det inte finns någon objektiv kunskap om världen. All kunskap är subjektiv och beroende av tid och rum. Så snart vi börjar tänka och tala om den fysiska världen och företeelser i världen, gör vi det inom subjektiva och socialt delade meningssystem. Ett sådant antagande är delvis hämtat från hermeneutik. Hermeneutik kan förstås som tolkningsteori och tolkningspraktik för texter och berättelser men också för andra mänskliga uttryck, handlingar och beteenden, liksom för den mänskliga förmågan att skapa förståelse och mening av det som sker världen (Molander 2003; Skott 2004a). Jag tillämpar hermeneutisk kunskapssyn när jag gör analyser. Det betyder att jag använder den som ett integrerat sätt att tänka om mening när jag undersöker tal och texter, men jag följer inte medvetet några metodföreskrifter.

I den tidiga hermeneutiken var tanken att forskaren skulle sätta sig in i, tolka och förstå mänskliga uttryckssätt i sina specifika sammanhang, istället för att försöka förklara dem. Målet var objektivt giltigt och sann kunskap. Med början under 1960-talet skedde en så kallad hermeneutisk vändning (Skott 2004b), genom filosofer som Martin Heidegger och Hans-George Gadamer, som tog avstånd från objektivitetstanken. Gadamer menade att all kunskap är subjektiv och relativ. Vi kan varken se eller tolka hur världen är som sådan och kan inte påbörja en tolkningsprocess utan en utgångspunkt och ett språk att reflektera i och med. Vi tolkar alltid utifrån ett visst perspektiv. Objektiv kunskap är därför varken möjlig eller eftersträvansvärd och förståelse är inte en slutgiltig sanning utan en

kontinuerlig process av tolkning och omtolkning som handlar om att utvidga sin livsvärld. Det viktigaste instrumentet för förståelsen är språket. Tolkning sker genom ständig dialog mellan människor, till exempel i form av samtal, vetenskap eller konst (Molander 2003; Skott 2004a & b).

Med utgångspunkt i ett sådant teoretiskt perspektiv uppfattar jag människors beskrivningar och förståelser av verkligheten som subjektiva, relativa och beroende av kontext. Jag tolkar därför *subjektiv mening* och försöker förstå hur den skapas i olika sammanhang. Hermeneutisk vetenskapsteori hävdar att handlingar, texter, berättelser och språk betyder olika saker för människor i olika sammanhang, det vill säga de tolkas olika och får olika mening. Mening är något vi åstadkommer tillsammans och gemensamt genom ord och handling. Innebörden av till exempel en händelse existerar inte som en egenskap inom en människa utan skapas genom möten med andra. Den förändras därför med sammanhangen. Hermeneutisk forskning söker förstå de betydelser ett fenomen har i ett visst sammanhang (Skott 2004a & c; Ekman 2004).

I avhandlingen använder jag begreppen *mening, innebörd och betydelse* synonymt med varandra. De refererar till en gemensamt skapad tolkning av världen. Tolkningen skiftar med kontexten och ska då också förstås i bemärkelsen konsekvens; händelser eller handlingar i bestämda kontexter i världen får konsekvenser genom att tolkas av människor. När de tolkas skapas subjektiv mening och förändringar av något slag sker. När jag använder begreppen *kontext och sammanhang* gör jag det också synonymt med varandra. Jag fokuserar på olika kontexter i olika delar av boken och hänvisar till en tidsmässig, rumslig, social eller diskursiv omgivning runt intervjupersonerna. Två olika kontextuella nivåer är föremål för mitt intresse: en berättarens och en berättelsens. Intervjusammanhanget, i vilket berättelserna skapas, utgör *en berättarens nivå* i vilken jag själv deltar och bidrar till det som sägs. Våra samtal formar en social kontext som är placerad i tid och rum. Den omfattar också en diskursiv kontext. Det omgivande samhället, och den historiska tiden, med sina generella förståelser av verkligheten, aktuella debatter och ideologier är närvarande när vi talar och förgivettaget i vårt tal. *Den andra nivån, berättelsens*, utgörs då istället av händelser och skeenden som personerna kommenterar och berättar om. Också den omfattar olika kontexter. Jag återkommer till detta lite längre fram i kapitlet.

När jag tolkar subjektiv mening sker det i flera led. Inom samhällsvetenskap talar man om en *dubbel hermeneutik* (Gilje & Grimen 2002:178ff). Det innebär att jag tolkar andras tolkningar av världen och rekonstruerar dem (Molander 2003) med mitt språk och mina teoretiska förståelser. Socialpsykologen Elliot Mishler (1997:111) skriver att vi som forskare inte *finner* berättelser utan *skapar* dem. Vi återberättar andras redogörelser genom analytiska omskrivningar; vi konstruerar en historia och

dess poäng. När jag gör det tolkar jag både *explicit och implicit* uttryckt subjektiv mening i materialet. Liksom psykologen Hanne Haavind (2000) uppfattar jag att forskarens uppgift i tolkande metod är att reflektera över, och i materialet systematiskt leta efter, meningsinnehåll som uttrycks (*explicit*), respektive tas för givet (*implicit*). På så sätt kan ett mera omfattande och nyanserat betydelseinnehåll lyftas fram som går utöver informanternas egna (*explicita*) förståelser. I början av analysarbetet, medan jag fortfarande gjorde intervjuer och arbetade med intervjuutskrifter, var det i huvudsak *explicit* uttryckt mening som jag undersökte. Jag tänkte då inom en fenomenologisk teori, vilket innebar att jag i första hand sökte förstå och beskriva det kvinnorna talade om utifrån deras egna perspektiv och upplevelser, och förutsatte att verkligheten var vad de uppfattade att den var. Jag försökte också, som är brukligt inom fenomenologi, att gå utöver de *explicit* uttrycka innebörderna för att tolka en ”förreflektiv nivå av levda innebörder” (Kvale 2001:54), det vill säga ett *implicit*, förgivettaget meningsinnehåll. Det förgivettagna meningsinnehållet har efterhand fått allt större plats i mina analyser. Jag betraktar det dels som de förståelser av världen och hur den är beskaffad som kvinnorna uttrycker när de talar om sina liv utan att det sägs i klarspråk. I kapitlet ”Hot, självreglering och tystnad” skriver jag till exempel om ett citat från Linda:

(...) det räckte med en blick så visste man att, nu aktar jag mig, annars så kan han, slå ihjäl mig. (...) Jag tolkar det som att våldets ständiga närvaro i vardagen formar en innebörd där en varnande blick från pappa betyder konkreta minnen av tidigare farliga situationer, där Linda eller andra inte anpassat sig och blivit bestraffade.

Förgivettaget *implicit* meningsinnehåll betraktar jag också som förståelser av världen vilka uttrycks medan en person talar eller skriver om något annat. Det framträder genom analys av diskurser och könskonstruktioner grundad i socialkonstruktionistisk vetenskapsteori. I kapitel 8, ”Motstånd”, skriver jag exempelvis om en omsorgsdiskurs som kvinnorna konstruerar när de talar om olika barn och vuxna som varit betydelsefulla för dem när de själva var barn.

Den heremeneutiska kunskapssyn som jag utgår ifrån innebär att jag betraktar mitt eget forskningsarbete som subjektivt och relativt. Dialogerna mellan mina intervjupersoner och mig förstår jag som en process bestående av *intersubjektiva möten* (Haavind 2000:19), där båda är aktiva och påverkar varandra och där ett samkonstruerat meningsinnehåll skapas. I den positivistiska forskningstraditionen, där naturvetenskapen är förebild och det finns en strävan efter kunskap i form av objektiva, mätbara och säkra fakta, genom konkreta, utvändiga, observationer (Skott 2004b), förväntas forskaren inte påverka de utforskade (Hughes & Månsson 1988; Widerberg 2002). En sådan påverkan anses förvanska forskningsresultaten. Tolkande

forskning däremot synliggör forskaren som subjekt. När hon ställer frågor, undersöker och beskriver världen påverkar hon samtidigt det hon studerar. En villkorlös objektivitet existerar inte (Hughes & Månsson 1988) men det betraktas inte som en felkälla. De intersubjektiva mötena kan istället förstås som en förutsättning för den relation, mellan forskaren och den utforskade, som gör det möjligt att komma nära och förstå forskningsproblemet (Hydén 2000) och som en förutsättning för att kunna tolka undersökningen (Haavind 2000). Som forskare har jag därför, efter sociologen Karin Widerbergs rekommendationer (2002), försökt synliggöra, problematisera och undersöka min egen roll. Det har inneburit ett ständigt reflekterande förhållningssätt till mig själva och till forskningsprocessen. De åtta år jag har tillbringat med att arbeta på avhandlingsprojektet har på många sätt varit en hjälp i ett sådant förhållningssätt. Hade jag producerat avhandlingen snabbare, i en annan vetenskaplig och social kontext eller genom att tillämpa andra teorier, hade det med all säkerhet lett till andra tolkningar och en annan bok.

Narrativ teori

Narrativ teori används inom olika vetenskapliga discipliner (Hydén 1997; Riessman 1993) och olika vetenskaper använder narrativ forskning med olika syfte och inriktning (Skott 2004a). I denna avhandling i socialt arbete har jag tagit hjälp av narrativ teori och metod som konkreta verktyg för att tolka subjektiv mening i berättelser, och har då gjort det ur ett hermeneutiskt perspektiv.

Ursprungligen valde jag ett narrativt angreppssätt för att jag märkte att de intervjuade kvinnorna mycket sällan svarade så kortfattat och koncist som jag hade väntat mig, hur jag än ställde mina frågor. I början upplevde jag det som ett problem. När de första jag intervjuade verkade svara genom att tala om något annat, och tycktes göra ”som de ville”, blev jag lite otålig och rädd att inte få veta det *jag* ville, eller att tiden inte skulle räcka. Av respekt valde jag att inte avbyta. Jag lät mig själv stå ut med otåligheten, ett klokt val visade det sig. Det jag då lärde mig var att det efter en längre utveckling kom en poäng, en tolkning av det berättade, en sorts slutsats som besvarade min fråga. Långsamt gick det upp för mig att de svar jag fick var berättelser: längre eller kortare, mer eller mindre sammanhängande och utvecklade. De innehöll *händelser* med tid, plats, personer, handlingar, känslor, tankar, bildspråk, förändring och poänger. Efter hand utvecklade jag en tillit till att de skulle vara knutna till mitt forskningssyfte. När jag sedan ”upptäckte” narrativ teori fann jag ett konkret teoretiskt verktyg för att arbeta med dem.

Begreppet narrativ kommer från latinets ”narro” som betyder ”berätta”. Att berätta är i narrativ teori att samtidigt tala, lyssna, tolka och förstå (Skott 2004a). Berättandet är inte i först hand betraktat som försök att

exakt återge en händelse utan som ett sätt att organisera händelser i tid och rum (Crossley 2003) och förmedla en förståelse av världen (Ekman 2004). Inom narrativ teori betraktas berättande som ett kännetecken för mänskligt liv. Från den dag vi föds är vi inbegripna i berättelser som påverkar hur vi upplever oss själva, andra och omvärlden (Crossley 2003) och genom berättelser återupplever vi det förflutna, presenterar oss själva, skapar självförståelse, delar känslor och erfarenheter med andra, uttrycker vad vi tycker är rätt eller fel och formulerar vårt etiska förhållande till livet (Ekman 2004; Skott 2004a), något också mina intervjupersoner gör.

Narrativ forskning ägnar sig åt att studera berättandets villkor, berättelsers innehåll och berättelsers struktur (Skott 2004a:9). När studiet rör intervjuberättelser är syftet att undersöka hur personer formar ordning och mening i ett ordnat flöde av förflutna händelser. En del narrativa forskare behandlar då berättelser som direkta avbildningar av händelser, medan andra betraktar dem som representationer av erfarenhet, där somligt inkluderas och annat utesluts (Riessman 1993). Mitt förhållningssätt ansluter sig till det senare. Sociologen Catherine Riessman skriver till exempel att, ”alla historier berättas ur en viss synvinkel som avgör vilka händelser och situationer man inkluderar respektive utesluter, liksom berättarens inställning till ’det som händer’ ” (1997:57). Representationer av erfarenhet sker, enligt Riessman (1993) i flera led, där både berättaren, forskaren och läsaren väljer bort vissa element av den ”totala” erfarenheten och lägger till andra tolkande element. Urval görs i vad vi lägger märke till av allt det som sker omkring oss och i vad vi sedan använder oss av när vi talar. Berättelsen formas och utvecklas efter det sammanhang i vilket vi befinner oss, beroende på den respons vi får i form av frågor och kommentarer. Urval görs också när forskaren transkriberar tal till skriven text. Utskrifter är, enligt Riessman, inkompleta, partiska och selektiva tolkningar av erfarenhet. De val vi gör får konsekvenser för den mening som förmedlas och för läsarens förståelse av berättelsen. Tolkning och mening som läsaren skapar utgör då ytterligare ett led i den selektiva framställningen av någons erfarenhet.

Med narrativ teori som hjälpmedel blev det möjligt för mig att bättre uppmuntra till berättande (genom breda och öppna inledningsfrågor och undersökande följdfrågor), att analysera och tolka explicit uttryckt mening i intervjupersonernas berättelser, att göra det i den kontext som berättelser innehåller, och i berättelsernas olika strukturer. Riessman (1993) skriver att standardiserade frågor som avbryter och styckar upp samtal blockerar möjligheterna att berätta. Talet blir då bara frågor och svar. När berättelser dessutom, vid kvalitativa analyser, redigeras och klipps så att det som sägs blir lyft ut ur sitt sammanhang, elimineras de sekvenser och strukturella drag som kännetecknar dem. Den mening i form av en poäng, ofta en moralisk, som utvecklas genom dialogen mellan berättare och lyssnare, och som är beroende av *hur* berättelsen berättas, går samtidigt förlorad. Det innebär att

jag också följer en narrativ tradition när jag presenterar och analyserar intervjuutdrag i avhandlingstexten. Jag använder längre sammanhängande avsnitt baserade på detaljerade intervjuuskrifter som jag unviker att ”tvätta” när jag väljer ut och överför dem till avhandlingen. Intervjuutdragen är så lite redigerade som möjligt och följer talspråket, men ibland har jag klippt bort vissa avsnitt för att jag har tolkat dem som sidospår, eller för att jag har velat dölja detaljerade uppgifter av anonymitetsskäl. Så långt som möjligt har jag tagit med mina frågor och kommentarer, eftersom man inom narrativ forskning inkluderar samspelet mellan berättare och lyssnare. Man undviker också att rensa bort tveksamheter och korrekationer i talet som kan vara betydelsebärande, och gör analyser direkt i texten medan man presenterar utsnitt av berättelsedata. Syftet är att grundvalen för analyser ska vara tillgängliga för andra forskare (Hydén 1997). Någon enda och objektivt sann metod för att tolka berättelser finns däremot inte (Riessman 1993; Skott 2004a), inte heller ett enda och objektivt rätt sätt att transkribera och presentera talat språk, men genom de sätt vi väljer skapar vi en grund för vår argumentation (Riessman 1993). Det tolkande angreppssättets egenart och styrka är det specifika kunskapsintresset och den generativa process där vi som forskare inte låser oss vid formaliserade konventioner, regler och standardprocedurer, utan framför allt följer det problem vi grunnar på och det som fångar vårt intresse (Haavind 2000).

Berättelse, händelse, narrativ och prenarrativ

Hur begreppet *berättelse* ska definieras och avgränsas finns många olika åsikter om inom narrativ teori. Det finns vida definitioner; till exempel kan en roman eller en livsberättelse utgöra en berättelse, och det finns strikta definitioner där berättelse innebär en välvgränsad enhet inom ett samtal eller annan språklig framställning (Hydén, 1997; Riessman 1993). En sammanfattande enkel definition är att förstå det som tal organiserat runt en händelseutveckling (Riessman 1993:3). I denna text ska jag diskutera mitt eget kriterium.

Socialpsykologen Lars-Christer Hydén (1997) menar att det är vissa centrala och väsentliga drag som gör en berättelse till just en berättelse. Ett sådant drag består av att minst två *händelser* blir förbundna med varandra genom att den ena leder till den andra. En händelse definierar han då som förändring av ett tillstånd eller förhållande över tid, från att något är på ett sätt till att det är på ett annat. Han exemplifierar det med två meningar: ”Kungen dog. Därför grät drottningen.” Den första definierar han som händelse ett, den andra som händelse två. När jag skriver om händelser i avhandlingstexten bygger begreppet på en sådan förståelse, trots att jag ibland refererar till *bela* detta skeende som *en* händelse. Några andra centrala drag i berättelser som min definition omfattar innebär att händelser sker i ett visst sammanhang, orsakas av något, upplevs av någon, framställs av någon,

och knyts samman till en intrig, plot (s.21) eller handling. Handlingen bildar en begriplig helhet. Den skapar mening genom tidsföljd och progression, och är centrerad kring mänskliga problem och försök att lösa dessa. Personerna, eller karaktärerna i handlingen, förändras genom de situationer de möter (Crossely 2003; Skott 2004c, 2004d).

Berättelsen är alltså organiserad som en sekvens av händelser över tid. Hur händelserna är placerade i berättelsen är avgörande för den mening som skapas. Berättelsen säger något om hur berättaren förstår händelserna. Den innehåller en poäng, med den tolkning eller mening berättaren vill framhäva och kommunicera till lyssnaren. Det betydelsebärande förstärks genom olika röstlägen, pauser, betoningar och omtagningar (Hydén 1997; Riessman 1993).

I analysarbetet har jag varit inspirerad av sociolinguisten William Labov (1982) som har en relativt strikt definition av begreppet berättelse. Han beskriver olika delar i berättelser där varje del har en exakt funktion. Abstractet inleder och sammanfattar det som följer av händelser; orienteringen presenterar tid, plats, deltagare och hur de beter sig före eller vid den första händelsen; den komplicerande handlingen för utvecklingen framåt; utvärderingen innehåller tolkning/mening/poäng och resolutionen avrundar berättelsen. Varje sådan enhet utgör ett *narrativ*.

Labov (ibid.) skriver också att berättelser inte alltid följer denna form. När små barn berättar, eller när vuxna berättar om andras erfarenheter, finns ofta bara en komplicerande handling utan poäng. När en person blir mer van vid att berätta uppträder fler och fler utvärderingar men då i förhållande till något som *inte* händer. Ett exempel på det hos mina intervjupersoner är när Barbro, i kapitel 9, "Tillåtet och möjligt", berättar att hon avslöjar övergreppen för sin tidigare psykoterapeut och då blir trodd. Barbro säger: "det betydde mycket för mig att hon inte såg ner på mig."

Också Riessman skriver (1993 & 1997) att det finns många sätt för en berättare att strukturera berättelser. Hon menar att narrativ vanligtvis är långa, fyllda med sidospår, kommentarer, bakåtblickar, framåtblickar, orienteringar och tolkande utvärdringar, och att det gäller speciellt för betydelsefulla livserfarenheter. Det går därför inte att bara presentera berättelsen utan någon form av beskärningar (1993). Hon diskuterar också studier som visar att berättelser kan följa en annan form på grund av vissa extremt svåra erfarenheter, som exempelvis politisk tortyr, krig eller sexuellt våld. Om det finns politiska hinder mot att tala, om upplevelserna är för svåra för att tala och höra talas om, eller om andra inte betraktar dem som kränkningar, kan det vara mycket svårt att benämna händelserna. När de omberättas kan det därför uppstå ett slags "prenarrativ" (Herman 1998:228), som inte utvecklas i tid eller avslöjar berättarens känslor och tolkningar. I mitt intervjumaterial finns många exempel på det, varför jag har valt att tala om berättelser även om det inte varit möjligt att följa någon strikt definition.

Jag har istället försökt anpassat mig efter empirin. Det innebär att *jag betraktar berättelser som tal eller text om förflutna händelser* och jag har valt att analysera strikt avgränsade narrativ enligt Labov när det har gått, men har också inkluderat andra former av tal om händelser som inte följt den Labovska berättelseformen. Ibland har berättelser följt Labov men i omvänd ordning, ibland med vissa delar i strukturen uteslutna, eller med många och långa utvecklingar insprängda i handlingen. Ibland har de haft en prenarrativ och fragmentarisk karaktär, utan utveckling och utvärdering, eller bestått av övergripande kommentarer, poänger eller argumentation omkring erfarenheter av olika sociala förhållanden eller relationer. Över lag har kvinnorna uttryckt att de, i intervjusituationen, har haft svårt för att minnas detaljerade händelser. För en del har det varit svårare än för andra.

Under den period när jag gjorde intervjuer blev det snabbt tydligt för mig att de förmedlade sina historier på två olika sätt. De som hade ägnat mycket tid åt att hantera olika minnesbilder och upplevelser omkring övergreppen var väldigt drivna muntliga berättare. De talade länge och med en mängd utvecklingar och kommentarer så som Riessman beskriver, men använde sig av en narrativ struktur som var ganska tydlig och som relativt väl följde Labov. Jag behövde inte ställa så mycket följdfrågor. Ibland behövdes inte ens inledande frågor. Den intervjuade tog själv initiativ till att berätta något. Det gällde då istället att hänga med, inte avbryta, och försöka ha tillit till att hon i slutet av en lång sekvens skulle knyta samman händelserna med den/de bestämda betydelse/r de hade för just henne och just då – och därigenom knyta an till mitt frågeområde.

En annan grupp kvinnor berättade mera sällan detaljerat om konkreta händelser, händelseförlopp och känsloreaktioner trots mina frågor, som då blev flera. Det medförde att poänger först blev formulerade *efter* att jag hade frågat: ”Vad kände du då?” eller ”Vad gjorde det med dig?” Antingen var händelser mycket kortfattat och fragmentariskt beskrivna, eller hoppade de intervjuade över själva händelsen och gav mig enbart sin tolkning av den, eller av den person de talade om. De förknippade inte bestämda känslor eller tankar de haft med en precis situation, eller tvärtom, undvek att precisera känslor kring en situation eller en person. Ibland fick jag mera svepande berättelser om ett skeende över tid. De gav därför ett vagare och mera motstridigt intryck. Kännetecknande för dessa kvinnor var att de uppgav att de hade samtalat mycket mindre med andra människor om övergreppen. De uttryckte också att de inte hade fått tillräckligt med hjälp i sina psykoterapier. Deras sätt att tala gav ett dämpat, återhållet eller kontrollerat intryck.

Följande intervjuutdrag, från ett samtal mellan Carina och mig, får exemplifiera en fragmentiserad prenarrativ struktur. Berättelsen handlar om en period efter en rättegång, då Carinas förövare blivit dömd och sedan överklagat domen.

Ninni: Och sen så var det då, den här perioden, efter överklagandet.

Carina: Det var den värsta i mitt liv.

Ninni: Det var den värsta i ditt liv. (C: Ja.) Berätta, om det.

Carina: Varje dag tänkte man, ja hopp, hoppas det blir. Nähä, för ingen, ingen, fick inte reda på att, det skulle bli. Man gick ju i sån ovisshet liksom. (N: Mm.) Man visste inte någonting hur lång tid det kunde ta. (N: Mm, 3s.) Så jag åkte in och ut på psyket.

I citatet introducerar jag frågeområdet och väntar sedan på att Carina ska ta över. Hon svarar genom att sammanfatta perioden som ”den värsta i mitt liv” och introducerar då det som skulle kunna bli en inledning till en orientering med tid, plats, deltagare, händelseutveckling och innebörder. När hon sedan tystnar och inte utvecklar sig upprepar jag det hon sagt och väntar på att mer ska komma spontant. Det gör det inte förrän jag uttryckligen uppmuntrar henne, ”berätta om det”. Jag tolkar hennes svar som uttryck för ett sökande efter ord att klä sin upplevelse i. Med hjälp av halva ord och meningar talar hon om tid, men i mera generella och tidsmässigt utdragna termer, ”varje dag”, och om händelser bestående av hennes förhoppningar på något. Hon utvärderar sedan det som *inte* sker; hon får ingen information, och når sedan fram till ytterligare en tolkning: ”man gick ju i sån ovisshet liksom.” Den andra tolkningen skapar innebörd åt det hon sagt tidigare. Min tolkning blir att det är ovissheten om hur länge hon ska behöva vänta på nästa rättegång som gör perioden till den värsta i hennes liv. Ovissheten leder till en förändring som består av att hon åker ”in och ut på psyket”. Detta korta och fragmenterade prenarrativ gör mig som lyssnare/läsare *både* osäker på vad Carina syftar på *och* uttrycker innebörder omkring en mycket smärtsam period. Jag får inga detaljer om tid och rum, om konkreta situationer eller känslor. Dessa kan anas i omskrivningar och sammanfattningar. När Carina närmar sig en känsla (av ovisshet) är det inte heller i jag-form utan som det mera generella ”man”. Jag vet därför inte *vad* det är i ovissheten som gör den outhärdlig, vad det är hon tänker på som skrämmer henne, och i vilket skede som hon (eller kanske någon annan) tar kontakt med psykiatrin. Jag vet inte om hon själv söker hjälp eller om hon blir tvångsintagen. För att få veta sådana saker har jag fått ställa många följdfrågor.

I narrativ teori uppmärksammas ytterligare en aspekt av berättelser som ibland blir föremål för analys. Den innebär ett fokus på en bredare social kontext bestående av den historiska tid i vilken berättelsen berättas, med olika diskurser och ideologier som berättaren förhåller sig till och använder sig av (Riessman 1993). Mitt angreppssätt har inkluderat en sådan kontext. I nästa avsnitt ska jag därför presentera hur jag förstår och använder diskursbegreppet, efter att ha presenterat avhandlingens socialkonstruktivistiska utgångspunkter. Begreppet ideologi har jag valt att definiera när jag börjar tillämpa det i kapitel 9, ”Tillåtet och möjligt”.

Socialkonstruktionism: konstruktioner och mening

Avhandlingens grundläggande vetenskapsteoretiska antagande, att all kunskap är subjektiv, relativ och kontextuell, är också hämtad från socialkonstruktionism. När jag utgår från att berättelser och texter innehåller ett förgivettaget meningsinnehåll talar jag ibland om *konstruktioner* av verkligheten. Jag förhåller mig då till tolkningar av, och kunskap om, världen som socialt konstruerade och med hjälp av en sådan förståelse tolkar jag hur diskurser och kön konstrueras i intervjumaterialet.

Någon enda definition för begreppet socialkonstruktionism finns inte. Det har beskrivits som ett samlingsnamn för ett antal analytiska teorier och angreppssätt som växt fram med postmodernismen (Burr 2007; Crossley 2003) men enligt socialpsykologen Vivien Burr (2007) förenas de av en eller flera av följande fyra sätt att förstå kunskap. *En första förståelse* är att det inte existerar objektiva fakta. All kunskap uppkommer genom att någon ser på världen från ett särskilt perspektiv och används alltid i någons intresse, på bekostnad av någon annans. *En annan förståelse* är att kunskap är relaterad till tid och rum. De sätt vi har att tolka världen och de kategorier och begrepp vi använder är beroende av den historiska tid och det samhälle vi lever i, det vill säga, när och var vi lever. *En tredje förståelse* är att kunskap *görs*. Genom de dagliga praktiker vi ingår i *produceras* ”sanningar”. De konstrueras och upprätthålls genom sociala interaktioner och processer, och speciellt genom språk som uppfattas såsom handling. Eftersom vi föds till en värld där språkliga begrepp och kategorier redan är bestämda, och vi delar dem med människor i det samhälle vi lever, konstrueras våra sätt att förstå, tänka och skapa mening om världen *genom* andra. *En fjärde förståelse* är att tanke och handling hör samman. Många samtidiga konstruktioner av verkligheten är möjliga och var och en av dem för med sig, är förbunden med eller inviterar till ett bestämt mänskligt agerande. Jag tolkar det som att våra (språk)handlingar både återskapar och skapar socialt delad mening om världen. För Burr innebär den fjärde synen på kunskap att våra konstruktioner av världen upprätthåller vissa handlingar och utesluter andra. De har betydelse för vad människor tillåts göra, hur de kan behandla andra, och är därför förknippade med makt. Burr skriver också att man inom socialkonstruktionism menar att världen och människorna inte har någon bestämd ”natur”. Det finns ingen objektiv sanning om människan, ingen *inre kärna* eller *essens* inom oss som gör oss till dem vi ”är”. Kritik riktas mot essentialistiska förståelser eftersom de kan fungera patologiserande och förtryckande. De ”fångar människor i personligheter och identiteter som är begränsande för dem” (s.6, min översättning).

De tolkningar jag gör av kvinnornas handlingsutrymme och bearbetning är avhängigt av en sådan kunskapssyn. När jag skriver att intervjupersonerna utövar motstånd genom tolkning och handling, att de reproducerar ideologier och diskurser i tiden för att uttrycka sig omkring

diskriminering och rättigheter, eller att de omkonstruerar sig själva och sin historia, är det socialkonstruktionism som jag tillämpar. Själva skapandet och omskapandet av ”sanningar” om eller tolkningar av världen, både på strukturell, relationell och individuell nivå, betraktar jag som centralt för de intervjuades arbete med att förändra sig själva och sina liv.

Diskurs, makt och struktur

Enligt Burr är diskurs ett centralt begrepp inom socialkonstruktionism (Burr 2007). I avhandlingen har jag analyserat berättelser och andra språkliga framställningar, som omfattar tankar, tal, handlingar, känslor och begär, som uttryck för diskurser. Diskurser skapas och återskapas när människor handlar, vare sig det sker genom språk eller på annat sätt. De bestämmer vad som är tillåtet respektive otillåtet och de åstadkommer något. Diskurser formar vad vi tänker på, hur vi tänker och känner inför olika fenomen i världen och de *gör* socialt delad mening. Med en sådan tillämpning av begreppet hämtar jag inspiration från Vivien Burr, diskurspsykologen Ian Parker och filosofen Michel Foucault.

I ett resonemang om socialkonstruktionism och diskursteori föreslår Burr en definition där diskurser presenteras som de vidare, socialt delade ”meningssystem, sätt att framställa oss själva och vår sociala värld, som inte enbart utgör vad vi tänker och säger, utan också vad vi känner och begär och vad vi gör” (2007:86-87). Definitionen ansluter till Parker, som menar att termen ”omfattar de många sätt som mening förmedlas genom kultur, och inkluderar därför tal och skrift, ickeverbal och bildmässig kommunikation, och konstnärligt och poetiskt bildspråk” (1997:285-286). Min tillämpning av begreppet delar ett syfte med diskurspsykologi genom att man där undersöker hur ”människor strategiskt använder de förhandenvarande diskurserna till att framställa sig själva och världen på bestämda (fördelaktiga) sätt i social interaktion, och vilka sociala konsekvenser det får” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:13-14).

En tolkning är att både Burr och Parker utgår från Foucault. Foucault betraktas som en förgrundsgestalt som nästan alla diskursanalytiska riktningar förhåller sig till. Han följer det socialkonstruktionistiska antagandet att kunskap inte bara är en avspeglning av verklighet. Vad som betraktas som sant är istället en diskursiv konstruktion och olika kunskapsregimer anger vad som är ”sant” respektive ”falskt” (ibid.) Diskursiva ”sanningar” utövar ett tvång över andra diskurser omkring oss och konstruerar förbud, med regler för vad man får tala om, när man får tala och vem som får tala (Foucault 1993).

Foucault har definierat begreppet diskurs som ”en regelstyrd framställning av utsagor, begrepp, teser och teorier som sammantagna utgör en serie av artikulerade föreställningar om någonting” (Lindgren 2003:352). Enligt Foucault konstituerar diskurser fenomenen i världen, såsom

exempelvis sexualitet eller psykisk sjukdom. Diskurser styr våra olika sätt att tänka, uttrycka oss om, och framställa dem i tal, text, bilder och metaforer. Genom diskurserna upplever vi världen, och diskurserna får betydelse för hur vi behandlar andra människor. De verkar genom både språk och andra symbolsystem som konstruerar våra erfarenheter och medför bestämda maktrelationer (Burr 2007:18). I Foucaults diskursbegrepp ligger därför inte enbart föreställningar och språkliga utsagor om något fenomen utan också hur detta fenomen formas i praktisk verksamhet, institutioner och diskursbärande professioner (Nilsson 2008:55).

När jag talar om diskurser, kön och handlingsutrymme i avhandlingen ligger Foucaults *maktbegrepp* (2002:102ff) inbakat i förståelsen av dessa begrepp. Maktbegreppet hänsyftar på en allerstädes närvarande mångfald av styrkeförhållanden som skapas i varje relation, som exempelvis ekonomiska processer, bekantskapsförhållanden eller sexuella relationer. Makt utövas från olika håll i ett växelspel av ojämlika och rörliga relationer som ständigt omvandlas, förstärks och kastas om. Foucault skriver att styrkeförhållandena antingen finner stöd i varandra och bildar kedjor eller system, eller rubbar varandra genom motsättningar som isolerar dem från varandra. De verkar genom strategier som formar allmänna mönster av en sammansatt strategisk situation i ett givet samhälle, och som förkroppsligas i institutioner, statsapparater, formulering av lagar och samhällets hegemonier.¹⁵ Makt innebär därmed inte något som någon har, utan som någon utövar i handling och som skapar sociala och materiella strukturer.

I avhandlingen skriver jag om diskurser som ett strukturellt handlingsutrymme. Jag refererar då till hur subjektiv mening, i de intervjuades berättelser eller annat tal om sina liv, återskapar socialt delad mening, och vilken betydelse det får för deras motstånd mot förövaren och de sexuella övergreppen. Det innebär att jag förstår diskurser som *både* föränderliga med tid och rum *och* som formade av, och formande, bestämda *sociala strukturer*. Sociologen Anthony Giddens skriver att handlingar inom sociologi uppfattas som strukturerade i mönster. Bakom handlingar finns regelbundenheter och sociala system. Som strukturerade har de en viss fasthet eller stadga jämförbar med materiella strukturer, och sätter upp gränser för vad vi kan göra. Våra handlingar både skapar och återskapar dessa sociala strukturer när vi upprepar dem i tid och rum men vi förändrar dem också (Giddens 1994:29ff, 53ff). I min tolkning av empirin fungerar vissa diskursiva strukturer som begränsningar av intervjupersonernas handlingsutrymmen, medan andra fungerar som öppningar och utgångspunkt för motstånd.

---

¹⁵ Hegemonibegreppet kommer från filosofen Antonio Gramsci, som använt det i en analys av klassrelationer för den kulturella dynamik som gör att en grupp kan hävda och upprätthålla en ledande position i samhällslivet (Connell 1999:101).

Inom socialkonstruktionistisk forskning ställs frågor om vad diskurser åstadkommer och ett uttryckligt syfte är att dekonstruera (plocka isär och analysera) diskurser för att visa hur de upprätthåller och döljer ojämlika maktrelationer. En kritik som då riktats mot socialkonstruktionism och diskursiva analytiska angreppssätt handlar om de moraliska och politiska konsekvenserna av det grundläggande antagandet att verkligheten är socialt konstruerad. Om det inte finns någon objektiv ”sanning” om världen, och inget existerar utanför diskurser, hur kan vi rättfärdiggöra moraliska ställningstaganden och politisk handling? (Burr 2007) När det gäller berättelser om erfarenheter av sexuella övergrepp i barndomen kan jag se att här finns ett etiskt *och* teoretiskt dilemma. Det innebär att ett konstruktionistiskt och diskursivt förhållningssätt riskerar att *göra* erfarenheter av historiska händelser till något ”falskt”, och den som varit utsatt till ”lögnaktig”, om man som forskare inte tydliggör att det handlar om ett val av analytiskt fokus, ett studieobjekt, och inte ställningstaganden eller påståenden om den fysiska världen bakom. Med Riessman skulle man annars kunna betrakta det man åstadkommer som ett hinder mot att tala, en begränsning av möjligheterna att berätta om smärtsamma händelser, och med Foucault skulle man kunna se det som ett förbud. Den läsare som själv har varit utsatt för sexuella övergrepp kan tolka otydligheter i denna fråga som misstro. Vad sådan misstro kan föra med sig av subjektiva upplevelser omkring den egna existensen, diskuterar jag i kapitel 9 och 11, ”Tillåtet och möjligt” och ”Otillåtet och omöjligt”.

Vivian Burr (ibid., s.86-89) och historikern Roddy Nilsson (2008:64ff) förhåller sig till kritiken mot socialkonstruktionistisk teori och menar att den bygger på ett missförstånd. Socialkonstruktionistiska forskare hävdar inte att det *inte* finns en verklighet utanför språket, men att vi, när vi talar sållar, begränsar och utesluter vissa aspekter av världen från synfältet, och att vi alltid gör det *inom* olika diskurser. Dessa formar vad vi tänker på. Det går inte att tala om fenomen i världen utanför diskurser. Diskurser gör vissa objekt i världen synliga för oss och andra osynliga.

Vare sig Foucault eller någon annan så kallad diskursteoretiker skulle förneka att upplevelsen av smärta är verklig. Vad som däremot kan hävdas är att denna upplevelse endast kan medieras genom språket. Den fysiska smärta som erfars saknar mening tills den får en språklig form. Själva tanken ”det gjorde ont” är ju redan språkligt medierad. (...) Det är dessa tankar som skapar ”mening” åt händelsen och som visar hur meningsbärande tankegångar endast blir begripliga inom en diskursiv ordning. Det är mot bakgrund av denna kritik också viktigt att understryka att Foucault inte förnekade förekomsten av en icke-diskursiv verklighet. Däremot menade han att denna endast var gripbar via diskurserna (Nilsson 2008:65).

Min tolkning blir därför att narrativ- och socialkonstruktionistisk teori delvis möts här, genom att båda förhåller sig till berättelser som selektiva representationer av erfarenhet, men att de emellanåt verkar på olika analysnivåer. Medan socialkonstruktionistisk forskning ägnar sig åt hur (berättande)handling *gör* förståelser av världen, och vad den då åstadkommer, ägnar sig sådan narrativ forskning som studerar berättelsers innehåll i första hand åt ”världen bakom”, och åt den subjektiva mening som berättaren formar omkring denna värld. Ibland ägnar sig narrativa forskare också åt konstruktioner av socialt delad mening i vidare bemärkelse, den diskursiva nivån, på det sätt jag försöker kombinera i denna avhandling.

I boken använder jag den diskursteori jag har beskrivit här för att, på en högre abstraktionsnivå, dels förstå texter av olika slag och dels förstå vad intervjuade kvinnor berättar om, och *hur* de berättar, men jag tillämpar inte någon föreskriven diskursiv ”metod”. Teorierna har istället guidat mig i vidare mening och jag har använt dem på det sätt som jag har funnit kreativt för att klargöra och tolka empirin. En central tolkning är exempelvis att kvinnorna börjar tänka, känna och handla annorlunda *med* diskursiva förändringar i tiden. När de talar producerar och reproducerar de samtidigt diskurser.

Berättarens och berättelsen nivå och tid

Min tillämpning av socialkonstruktionistisk teori innebär alltså inte att jag betraktar intervjumaterialet enbart som text. Mitt analytiska intresse är riktat mot skrivna texter och tal *om* företeelser och händelser, men också mot innehåll *i* berättelser. Berättelseinnehållet betraktar jag som representationer av förflutna händelser. När jag undersöker flickornas/kvinnornas handlingsutrymmen och motstånd är det därför på två nivåer med dubbla analytiska utgångspunkter (Magnusson 2000). Blicken är ömsom riktad mot diskurser och könade konstruktioner i vilka kvinnorna talar. Ömsom är den riktad mot sociala sammanhang i kvinnornas liv; mot det meningsskapande som flickorna i berättelserna åstadkommer i dessa sammanhang, och kvinnorna åstadkommer när de berättar om det. Det innebär att när jag skriver om intervjumaterialet talar jag, som jag nämnde tidigare, om en berättarens nivå och en berättelsens nivå. Dessa nivåer är förknippade med olika tider och därför kallar jag dem ibland också berättarens och berättelsens tid. Berättelsen med dess handling är knuten till förfluten tid men berättaren själv sitter i en annan tid, ”nutid”, och tänker tillbaka.

En inspirationskälla som fick mig att börja tänka i olika nivåer var socialantropologen Carola Skotts (2004d:97) diskussion om antropologen Katherine Youngs tre nivåer i narrativ kommunikation: konversationsfär, berättandesfär och berättelsevärld. Den första av dessa refererar till berättelser som produkt av den verbala kommunikation som ständigt pågår

mellan människor; den andra till berättelser som produkt av det speciella sammanhanget där berättandet sker; och den tredje till själva berättelsens värld. Mitt begrepp berättarens nivå/tid anknyter till de två första sfärerna, medan begreppet berättelsens tid/nivå anknyter till den tredje.

Berättarens tid/nivå är den tid då intervjusamtalen utspelar sig. Det är i ”nutid” som kvinnorna svarar på mina frågor, och i ”nutid” som de väljer ut vad de vill berätta utifrån den enorma mängd av förflutna situationer och möjliga svar som finns att tillgå. Det är ”nu” de implicit och explicit tolkar innehållet i förflutna händelser. Berättelserna, med sina tolkningar av världen och det egna livet, tar form i en både tidsmässig, rumslig, social, samhällelig, historisk och diskursiv kontext. Det som blir sagt skapas i ett möte mellan dem och mig där den plats kvinnorna valt, rummets utseende, möjligheten till ostördhet och våra handlingar gentemot varandra påverkar vad de säger och hur det sägs. Denna berättarens nivå innehåller socialt delade tolkningar av företeelser. De uppstår i rummet men återskapar också etablerade, kollektiva förståelser som förekommer i omgivningen utanför rummet. Våra samtal omgärdas av en vidare social kontext som utgörs av den historiska tid och det samhälle vi befinner oss i, med olika diskurser omkring sexuellt våld, mänskliga rättigheter och kön. Diskurser både produceras och reproduceras medan vi talar.

Berättelsens tid utgörs då istället av den ”dåtid” som vi talar om. Den innehåller händelser och innebörder i förfluten tid med tidsangivelser, platser, personer, relationer, skeenden och upplevelser. Också i dåtid är intervjupersonerna omgivna av en kontext av tid, rum, relationer och diskurser. Jag har försökt att ta mig an den för att förstå hur handlingar, utförda av personer och i relationer, får mening som begränsningar eller vidgningar av de intervjuades handlingsutrymmen. På berättelsens nivå undersöker jag också kön som görs av personer i berättelserna, och den innebörd det får, både för flickan i det förflutna och för den vuxna kvinnan när hon talar med mig.

Positioner

Begreppet position förekommer i texten i tre något olika betydelser. Jag talar om en social position, en berättarposition och en position i en berättelse.

När jag talar om en *social position* gör jag det till exempel om fäder och mödrar och syftar då på Giddens (1984) definition. Enligt honom har sociala positioner att göra med innebörder av dominans och legitimitet förknippade med en typifiering av aktörer. De utgörs av sociala identiteter, i form av positioneringar inom ett nätverk av sociala relationer. De är situerade och utbredda i tid och rum, vilket gör dem till strukturer inom sociala system. Identiteterna för med sig bestämda rättigheter och skyldigheter som kan aktiveras eller utföras av den aktör som överensstämmer med positionen. Dessa rättigheter och skyldigheter

konstitueras av de rollföreskrifter som är associerade med positionen (s.83-85).

Begreppet *berättarposition* är förknippat med berättarens nivå. Det handlar om en mera flyktig position som uppstår med själva intervjusituationen men som följer med över tid i den relation som formas mellan kvinnorna och mig. Jag använder det för det sociala handlingsutrymme och maktutövande som, i min tolkning, uppstod i mötet. Genom en position som intervjuad, inom en bestämd studie om sexuella övergrepp, med ett bestämt forskningsetiskt förhållningssätt och reflekterande dialog, uppfattar jag att jag gav kvinnorna, och de kunde ta sig, ett bestämt utrymme att tala. De använde sig då av etablerade förståelser av verkligheten för att formulera sig omkring etik, moral och rättigheter.

Jag har dels utvecklat begreppet berättarposition genom reflektioner över Katherine Youngs berättelsenivåer men också funderat över berättarens möjligheter att presentera sig själv och kritisera andra via berättelser. Till berättarpositionen hör att kunna förfoga över definitioner av vad som har hänt och vem som bär ansvar. I en studie av ungdomars berättande diskuterar till exempel språkvetaren Mats Eriksson (1997:180ff) begreppet figur. Det härrör från sociologen Erving Goffman (1981:147) och refererar till en aktör, karaktär eller huvudperson i den värld berättelsen handlar om. En figur kan vara berättaren själv eller någon annan. Eriksson poängterar att berättaren, när hon introducerar en figur, också gör denna ansvarig för yttranden. Berättaren kan utforma sin egen inställning till vad andra har sagt genom att ge olika personer liv, och därigenom karaktärisera och kritisera dem. Hon kan på så sätt utöva makt över alla aspekter av andras yttranden, medan de som tillskrivs ansvaret för det helt saknar möjligheter att påverka "sitt" framförande. Med ett sådant maktutövande följer, i mitt perspektiv, också en konstruktion av berättaren själv. En annan forskare, Maria Eriksson (2003:106) skriver om sina intervjuer med misshandlade mödrar, att berättandepositionen har att göra med presentation av självbild. Hon menar att mödrarna talade utifrån en position där de hade definierat sig själva och sina barn som våldsutsatta. Mitt begrepp kan i den bemärkelsen också förstås som en beteckning för ett utrymme att presentera sig själv, vilket i denna avhandling innebar en position som "utsatt för sexuella övergrepp". Det kan också förstås som en beteckning för det utrymme att kritisera personer och sociala förhållanden som uppstod när de intervjuades positionering av sig själva, och min egen positionering av dem, överensstämde. Genom att jag sökte efter kvinnor som varit utsatta för sexuella övergrepp, och vi fick kontakt med varandra utifrån ett sådant kriterium, har deras utsatthet aldrig blivit ifrågasatt. Hela intervjuarbetet kan i det perspektivet tolkas som uttryck för en övergreppsdiskurs som kvinnorna och jag har samrekonstruerat. Det innebär också att vi har talat *inom* en befintlig diskurs i det samhälle och den

tid vi lever; en diskurs som formar tolknings- och handlingsutrymmet i berättarpositionen. Därmed sammanfaller också begreppet berättarposition med min tredje och sista tillämpning av positionsbegreppet, det vill säga med en *position i en berättelse*. Detta begrepp refererar till det både flyktiga och strukturella positionerande som inom diskursteori kallas subjektposition. Socialpsykologen Margaret Wetherell (2003) skriver att språk positionerar människor. När vi talar gör vi det utifrån öppningar i kulturellt igenkännbara mönster av tal, såsom exempelvis ”den självständiga kvinnan” eller ”det svaga offret”. Positionerna konstruerar oss som karaktärer och åstadkommer ett sätt att skapa mening omkring oss själva, våra motiv, erfarenheter och reaktioner (s.23-24). Diskurser *försätter* individer i bestämda identiteter och det finns alltid givna positioner som subjekten kan inta, till vilka förväntningar knyts om hur man ska uppföra sig och vad man kan säga eller inte säga (Winther Jørgensen & Phillips 2000). I avhandlingen använder jag position i denna bemärkelse när jag till exempel skriver om omhändertagande relationer i kapitel 10, ”Lyssnandets kön”: ”Linda och Anna positionerar sig själva som barn och de båda terapeuterna som pappa-respektive mammafigurer.”

Kön, genusordning/system och nedvärdering

Kön och *göra kön* är två begrepp som jag använder för att förstå kvinnornas handlingsutrymmen att utöva motstånd mot de sexuella övergreppen. Jag tolkar då hur kvinnorna *som* berättare (berättarens nivå), och figurer *i* berättelserna (berättelsens nivå) konstruerar kön genom interaktioner i konkreta sociala situationer. Det könsbegrepp jag använder refererar därmed inte till biologi och inneboende, personliga och ”naturliga” egenskaper, det som ibland kallas essens eller essentialism (Fuss 2005). Istället handlar det om konstruktioner; föreställningar, tolkningar, som uttrycks i handling och som återskapar socialt delade tolkningar. Genom dem tillskrivs kvinnor och män bestämda egenskaper, beteenden och tillhörigheter till bestämda samhällsfärer. Tolkningarna uppstår i, och förändras med, en social, historisk och rumslig kontext och genom konstruktioner av kön utövas makt eller motstånd.

När jag skriver ”göra kön” är det med sociologerna Candace West och Don Zimmermans (1987) begrepp ”doing gender” i åtanke. De skriver:

We contend that the ”doing of gender” is undertaken by women and men whose competence as members of society is hostage to its production. Doing gender involves a complex of socially guided perceptual, interactional, and micropolitical activities that cast particular pursuit as expressions of masculine and feminine ”natures”. When we view gender as an accomplishment, an achieved property of situated conduct, our attention shifts from matters internal to the individual and focuses on interactional and, ultimately, institutional arenas. In one sense, of course, it is individuals

who "do" gender. But it is a situated doing (...) Rather than as a property of individuals, we conceive of gender as an emergent feature of social situations: both as an outcome of and rationale for various social arrangements and as a means of legitimating one of the most fundamental divisions of society (s.126).

I detta könsbegrepp, som jag förstår och använder det, ligger både en föränderlighet med kontexten och upprepningar av stabila, kollektivt delade mönster. Könskonstruktioner, liksom diskurser, tolkar jag som reproduktioner av sociala strukturer. Det innebär att jag också är inspirerad av sociologen Raewyn Connells gender-begrepp. Med gender (på svenska: genus) menar Connell en social praktik som inte är reducerad till människokroppen som biologi, utan som hela tiden refererar till kroppar och det kroppar gör. I en process över historisk tid formas denna praktik till en bestämd struktur eller *genusordning*. Den består av maktrelationer där män som grupp dominerar över kvinnor och med produktionsförhållanden där kvinnor och män gör olika arbetsuppgifter. Även de praktiker som formar och väcker sexuell åtrå utgör en aspekt av genusordningen (1999:95ff), vilket jag diskuterar i kapitel 10, "Lyssnandets kön".

Jag har valt att använda begreppet kön framför begreppet genus, eftersom det sistnämnda riskerar att referera till en annan förståelse än den jag avser. Gender och genus, som blev det svenska begreppet för gender (Gothlin 1999), tillämpas inte enbart i betydelsen socialt situerad handling och maktutövning, det jag analyserar. Det associerar också till sociala roller baserade på biologiskt kön (se exempelvis Owen 2002) och en tanke om identiteter bestående av inlärd, individuella *egenskaper* som människor bär med sig och agerar ut. Det har därför kritiserats för att dölja hur kön, makt och ojämlikhet utspelar sig och produceras i interaktion (West & Zimmerman 1987). Min tolkning av kritiken är att begreppet får oss att tänka om kön som antingen biologiskt eller socialt formade individuella *egenskaper* (se exempelvis Gothlin 1999) istället för mot situerad *handling*. När genus bli detsamma som sociala roller implicerar det också något statiskt. Det förutsätter dessutom att personer frivilligt spelar dessa roller och att allt som krävs för förändring är att individen förändras (Prentice 2002). Samtidigt utesluts den sociala och diskursiva kontexten och det handlingsutrymme individen har där.

I citatet från West och Zimmerman beskriver de görandet av kön som ett sätt att legitimera en fundamental delning av samhället. Det de då refererar till har betydelse för mitt sätt att tolka hur kön görs i empirin. De skriver att skillnader mellan kvinnor och män skapas när kön görs. Två distinkta, biologiskt skilda, "naturliga" köns kategorier konstrueras med tillhörande skilda egenskaper och beteenden. Skillnaderna används för att legitimera fördelningen av arbetsuppgifter, makt och resurser för kvinnor och män i samhället. En interaktionell nivå knyts på detta sätt till en

institutionell. När kön görs tillsammans med dominans och underordning reproduceras och vidmakthålls en hierarkisk social ordning (1987:137ff).

Connell kallar detta skillnadsskapande *en princip om egenskapernas dikotomi* (Connell 2003:58). Den innebär att kvinnor traditionellt anses ha en uppsättning egenskaper och män en annan. Feministiska analyser associerar denna tanke om skillnad i egenskaper med *skilda sambällsfärer* och värden. Män förknippas traditionellt med den högre värderade och överordnade offentliga sfären, produktionen, medan kvinnor förknippas med det lägre värderade underordnade privata sfären, reproduktionen (Gemzöe 2005:77-78). I avhandlingen kallar jag den sistnämnda även för reproduktiv sfär eller hemmets sfär. Medan produktion syftar på arbetsliv, politik och rättssystem, refererar reproduktion till hemarbete, barnomhändertagande och sexualitet (ibid.).

Den svenska historikern Yvonne Hirdman, (1988) talar också om sådan arbetsdelning men använder begreppet *genussystem*. Hon beskriver det som ”en dynamisk struktur (system); en beteckning på ett ’nätverk’ av processer, fenomen, föreställningar och förväntningar, vilka genom sin interrelation ger upphov till ett slags mönstereffekter och regelbundenheter. Genussystemet är således en ordningsstruktur av kön” (s.51).

Hirdman menar att genussystemet dels är organiserat efter en strukturell *isärhållandets logik*, bestående av könssegregerade sysslor, platser och egenskaper, och dels efter en *hierarkins logik*; en generell underordning av kvinnor som åstadkoms genom att sysslor, platser och egenskaper som förknippas med män görs till överordnad norm, medan sysslor, platser och egenskaper som förknippas med kvinnor görs till dess motsats. Motsatsen urskiljs och avskiljs såsom en annan sort, med lägre social status. Genom isärhållningen legitimeras hierarkin (ibid.). Hirdmans genussystem tolkar jag som parallellt till Connells genusordning. Båda refererar till socialt konstruerat kön och könade sociala processer som producerar och reproducera sociala strukturer. Både Hirdman och Connell talar om att denna ordning organiseras genom arbetsdelning och hierarki. I avhandlingens Del 3 refererar jag till båda dessa författare när jag diskuterar könskonstruktioner.

Ett begrepp som jag upprepade gånger återkommer till i anslutning till min analys av kön är *nedvärdering*. Det innebär att jag, med stöd av doing-gender-begreppet, uppfattar att handlingar i berättelserna producerar och reproducera ”sanningar” om vad och hur flickor och kvinnor ”är”, och att dessa ”sanningar” förknippar lägre värde med könskategorierna ”kvinna”, men också med kategorierna ”dotter”, ”barn”, ”mamma” och ”utsatt kvinna”. När kön görs skapas skillnad mellan olika köns kategorier. Normer reproduceras samtidigt för vad som är tillåtet och ”riktigt” inom kategorin, liksom dominansförhållanden och ojämlikhet som inte bara har med kön att göra utan också med andra maktordningar. Candace West och Sarah

Fenstermaker talar här om ”doing difference” (West & Fenstermaker 1995), för det förhållande att handlingar samtidigt skapar skillnad och ojämlikhet inom flera olika maktordningar, till exempel kön, klass och etnicitet. Genom detta begrepp tolkar jag det som möjligt att analysera hur både kön, ålder och släktskap *görs* samtidigt.

När jag diskuterar hur de intervjuade, och personerna i berättelserna gör kön använder jag uttrycken *kön som skillnad* respektive *kön som likhet*. Jag hämtar dem från Eriksson, som i sin studie (2003) av familjerättens hantering av faders våld utgick från att informanterna kunde göra både likhet och skillnad, och att de gjorde det inom en kontext bestående av redan existerande konstruktioner av skillnad. Själv började jag använda begreppen i ett senare skede av analysarbetet, när jag märkte att båda konstruktionerna förekom i intervjumaterialet.

Efter att jag nu har presenterat de centrala teorier som jag bygger mina tolkningar av empirin på ska jag övergå till att presentera och diskutera avhandlingens centrala och angränsande begrepp. Jag börjar med att reda ut våldsbegreppen.

Några våldsbegrepp

Historikern Karin Hassan Jansson kallar våldtäkt ett kulturellt skapat begrepp ”som får sitt innehåll i ett specifikt tidsmässigt, rumsligt och samhällsligt sammanhang” (Jansson 2002:19). En sådan utgångspunkt präglar min förståelse av sexuella övergrepp på barn, incest och våldtäkt, vilket blir särskilt tydligt i kapitel 4, där jag undersöker debatterna i massmedia. Min utgångspunkt när jag talar om sexuella övergrepp på barn är feministisk så till vida att jag betraktar det som maktutövning och uttryck för strukturell och könad ojämlikhet. Handlingarna utövas företrädesvis av män mot flickor, och de skapar och återskapar föreställningar om kön och begränsar flickors (men också pojkars) och kvinnors handlingsutrymmen. Genom mötet med empirin har jag kommit att förstå de olika former av våld som de intervjuade kvinnorna talar om, även fysiskt och så kallat psykiskt våld, som ett *våldets kontinuum* (Kelly 1988:75-76). Begreppet refererar till en serie element eller händelser som har en gemensam karaktär. De övergår i, och kan inte enkelt urskiljas från varandra i klart avgränsade analytiska kategorier. De kan inte heller hierarkiskt rangordnas som mer eller mindre allvarliga. Alla måste betraktas som lika allvarliga eftersom de medför en komplex situation av upplevelser, mening och reaktioner. Det innebär att jag också förstår Kellys begrepp ”*sexual violence*”¹⁶ som fysiska,

---

¹⁶ Med den könsförståelse som jag tillämpar i avhandlingen vill jag översätta detta begrepp till *könat våld*. Det vanligare i Norden är annars *sexualiserat våld* som avser besläktade företeelser tolkade som kvinnoförtryck (Jeffner 1997:35-36).

visuella, verbala eller sexuella handlingar vilka upplevs, vid tillfället eller senare, som ett hot, en invasion eller ett överfall, och som förmår skada eller nedvärdera och/eller beröva flickor (men också pojkar) och kvinnor deras möjligheter att utöva kontroll över nära kontakter (s.41). I slutet av kapitlet ska jag nu precisera det genom att definiera hur jag förstår begreppen sexuellt våld, sexuella övergrepp på barn, incest, våldtäkt, fysiskt och psykiskt våld.

Sexuellt våld: sexuella övergrepp på barn, incest och våldtäkt

När jag använder begreppet *sexuellt våld* i boken behandlar jag det som ett snävare begrepp än Kellys ”sexual violence”, som jag alltså föredrar att översätta till könat våld. Sexuellt våld utgör ett övergripande samlingsnamn för handlingar med sexuell intention eller subjektiv innebörd som fungerar betvingande och/eller kränkande och under detta begrepp faller sexuella övergrepp på barn, incest och våldtäkt. Jag använder konsekvent begreppet *sexuella övergrepp på (eller mot) barn*, trots att också begreppet incest är i bruk inom denna avhandlings forskningsfält. Begreppet är en översättning av ”child sexual abuse”, som i slutet av 1980-talet beskrevs som den vanligaste termen i anglosaxisk litteratur (Martens 1989). Det tycks inte finnas någon konsensus om hur det ska förstås och det har beskrivits som omgärdat av kontroverser som gör det svårt att ”objektivt” definiera (Överlien 2004:33). I lagtexten används ett flertal begrepp, såsom våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn, sexuellt övergrepp mot barn och sexuellt ofredande (Ju 05.07). Övergripande har det definierats som handlingar eller situationer med sexuell innebörd där (vanligen) en vuxen önskar tillfredsställa sina sexuella eller andra behov. Gemensamt för de flesta definitioner är att den vuxne utnyttjar barnets beroendeställning; att handlingen kränker barnets integritet; att barnet inte kan förstå innebörden av handlingen, inte är mogen för en vuxen sexualitet och inte kan ge sitt informerade samtycke; och att handlingen utgår från den vuxnes behov (Svedin 2002a:58). Övergreppen delas in i icke-fysisk kontakt¹⁷, fysisk kontakt¹⁸ och organiserade övergrepp¹⁹ (ibid:60-62). Denna indelning har jag använt mig av när jag har kartlagt intervjupersonernas övergreppserfarenheter. Jag har också utgått från 18 år som nedre åldersgräns när jag sökt intervjupersoner, eftersom 18 år är myndighetsåldern i Sverige. I Sverige räknas annars 15 års ålder som gräns för sexuellt självbestämmande, och sexuella handlingar mot personer under

---

¹⁷ Exempelvis exhibitionism, voyeurism, sexuella anspelningar, kommentarer och förslag samt exponering för barnpornografi.

¹⁸ Från beröring till oral, vaginal eller anal penetrering.

¹⁹ Till organiserade övergrepp hör sexringar, barnprostitution, barnpornografi, rituella övergrepp och annan kommersiell sexuell exploatering av barn.

15 år - eller 18 år om förövaren har ett särskilt ansvar²⁰ för barnet – är straffbelagda (Ju 05:07).

Begreppet *incest* använder jag i kapitel 4, när jag undersöker debatterna om sexuellt våld i massmedia, och när jag senare specifikt refererar till debatten om sexuella övergrepp på barn. Av språkliga skäl har jag valt att kalla den för incestdebatten. Incest anses referera till sexuella handlingar mellan personer som är förenade med blodsband (Rathsman 2000). Det har successivt under 1900-talet kommit att associeras med sexuella övergrepp förövade i rollen som förälder, mot barn och ungdomar inom familjen, från att tidigare varit ett bredare släktskapsbegrepp som också omfattat två vuxna parter och refererat till ömsesidig synd mot Gud (Lindstedt Cronberg 2002). I lagtexten kallas denna företeelse numera samlag med avkomling eller syskon och omfattar då även det som tidigare kallades sexuellt umgänge (Ju 05:07).

Våldtäkt är ett begrepp som jag enbart använder i kapitel 4. Som framgår tidigare i detta kapitel skedde ett avgörande skifte i den allmänna förståelsen under 1970-talet. I den senaste lagtexten definieras det som samlag eller annan jämförlig sexuell handling som påtvingas en person genom misshandel eller annars med våld eller hot om brottslig gärning. Detsamma gäller om den som utnyttjas befinner sig i hjälplöst tillstånd.²¹

Fysiskt och psykiskt våld, nedvärdering och hot

När jag talar om *fysiskt våld* avser jag olika (icke-sexuella) handlingar riktade mot kvinnors (Ekbrand 2006:16) och barns (Svedin 2002a:57) kroppar i form av misshandel som orsakar kränkning, smärta och/eller skada och begränsat handlingsutrymme. Begreppet *psykiskt våld* tillämpar jag inte alls men däremot *nedvärdering*, som brukar inräknas i begreppet, det vill säga att negativt värdera och förringa kvinnors (Ekbrand 2006:16) och barns (Svedin 2002a:56) handlingar, beteenden och personer. Det innebär i avhandlingen att pappor säger, eller på andra sätt förmedlar, till flickor, syskon och mammor att de är värdelösa och dåliga personer. Genom att tala om nedvärdering istället för psykiskt våld vill jag precisera att det, precis som när det gäller fysiskt våld, rör sig om *handlingar* som får konsekvenser i form av rädsla, lidande och begränsat handlingsutrymme för den som utsätts. Jag betraktar begreppet psykiskt våld som oprecist och tillhörande andra vetenskapliga discipliner än den som avhandlingen är skriven inom.²² Andra

---

²⁰ Beroendeställning gäller då förövaren är förälder, mor/farförälder, foster/styvförälder, partner till förälder som inte bor med barnet samt familjehemsförälder eller vård/behandlingspersonal (Ju 05:07; Svedin 2002a).

²¹ Källa: <https://lagen.nu>, Brottsbalkens kapitel 6.

²² Min uppfattning är att begreppet psykiskt våld döljer våldshandlingarna och deras kontexter medan det riktar blicken mot den utsatta personen och hennes inre.

handlingar som jag diskuterar, som åstadkommer rädsla, lidande och begränsat handlingsutrymme, är avvisanden och isolering. Begreppet *bot* i avhandlingen betecknar olika beteenden som, i berättelserna, får mening som fara och risk att utsättas för fysiskt våld, sexuellt våld och avvisanden.

Centrala och angränsande analytiska begrepp

Under denna rubrik ska jag definiera avhandlingens centrala analytiska begrepp: handlingsutrymme och motstånd. Jag inleder med att diskutera handlingsutrymme, och preciserar samtidigt vad jag menar med etik, moral och omsorg, tre andra begrepp som hänger samman med begreppet handlingsutrymme. Därefter kommer jag att definiera vad jag menar med motstånd. Jag kommer då också att definiera begreppen hantering och solidaritet. Sist i kapitlet definierar jag några ytterligare begrepp som jag använder för att förstå begränsningar och öppningar av handlingsutrymmen.

Handlingsutrymme: handling, etik, moral, omsorg och makt

Jag ska här presentera min definition av begreppet *handlingsutrymme* och hur det anknyter till etik, moral, omsorg och makt. Statsvetaren Maud Eduards definierar handlingsutrymme som: "(...) svängrum, valfrihet, självbestämmande, en ny eller större arena att röra sig på, överskridande av gränser att röra sig på och möjligheter att påverka den politiska dagordningen" (Eduards 2005:16). Definitionen refererar till ett förhållande där det finns stora möjligheter för handling, en handlingsfrihet. Min egen tillämpning skiljer sig från en sådan förståelse. Jag tillämpar begreppet i en betydelse som jag härleder från en feministisk filosofisk tolkning av engelskans "agent" och "agency".

En "agent" är någon som handlar eller utövar makt och "agency" innebär det förhållande att vara i handling eller att utöva makt (Merriam-Webster Online Dictionary 2008). Begreppet "agency" anses vara centralt inom feministisk forskning och används medvetet för att utveckla förståelser av handling. I anglo-amerikansk filosofi är handling traditionellt förknippad med fri vilja, rationella val, motivation och enskildas förmågor. Den sociala och politiska kontext i vilken handlingar sker är oftast förbisedd. Som kontrast har begreppet "agency", i en feministisk tillämpning, att göra med sociala förutsättningar för handling, liksom med

---

Begreppet konstruerar också en förståelse av varat som blir låst vid dikotomin kropp-psyke eller kropp-själ. En sådan är inte till hjälp för att tolka den sammanvävda och likartade mening som olika former av social kontroll får i de intervjuades berättelser. Den är inte heller till hjälp för att förstå de förändringar av varat som är förknippade med uppluckring av den sociala kontrollen. Begreppen psyke och själ uppfattar jag som hemmahörande i psykologi respektive religion.

inre och yttre barriärer mot handling. Det används för att förstå underordning, förtryck, subjektivitet och möjligheter till frigörelse och självförverkligande, och hämtar inspiration från Foucaults maktbegrepp (Deveaux 2002). Min definition av begreppet handlingsutrymme följer denna definition av agency. *Ett handlingsutrymme kan därmed vara stort eller litet och utgörs av olika förutsättningar och gränser som öppnar eller stänger individens möjligheter att vara i handling och utöva makt.* I samband med att jag tillämpar begreppet i avhandlingen använder jag också begreppet *tolkningsutrymme*, och menar då yttre villkor och möjligheter omkring de intervjuade som styr inre möjligheter att *tolka* sin situation. Jag väljer alltså att *inte* tala om ”agency” som aktörskap, ett vanligt begrepp på svenska som är förknippat med begreppet aktör. En aktör har egenskaper och handlingsförmåga (Eriksson 2003:27; Meeuwisse & Svärd 2002:101) och i min förståelse utgör sådan en essens som en individ kan ha eller sakna. Handlingsutrymme i min mening handlar istället i en mera konstruktionistisk bemärkelse om olika *sociala förhållanden eller tillstånd*, något kontextuellt, situationellt, relativt och flyktigt, som möjliggör eller begränsar förutsättningarna för individers handling. Dessa förhållanden utgörs av *yttre* villkor runt individen som också kan infiltrera hennes medvetande (Lindemann Nelson 2001) och *inifrån* styra vad hon får och kan göra. Begreppet ”agent” översätter jag dels till en diskursiv *agentposition*, och använder det begreppet när jag diskuterar hur de intervjuade som berättare konstruerar sig själva som aktiva, till skillnad från passiva och hjälplösa. I kapitel 4 talar jag dels också om *aktörer* när jag förhåller mig till olika personer och tidskrifter som debatterar sexuellt våld.

Två näraliggande begrepp som jag menar har att göra med handlingsutrymme är *etik och moral*. Jag skrev tidigare om narrativ teori att människor, och även mina intervjupersoner, formulerar sitt etiska förhållande till livet i berättelser. Etik och moral är också något som feministiska filosofer förknippar med handlingsutrymme. Diskussionen är relevant för min förståelse av den etik som de intervjuade kvinnorna direkt och indirekt formulerar när de samtalar med mig. Begreppet moral handlar om värden som uttrycks i handling, både i det vi gör och inte gör, medan etik betyder tankar och teorier om moral (Eliasson-Lappalainen 2000). Normativ etik ägnar sig åt vilken moral som är den rätta och föreskriver antingen plikter, vad man bör och ska göra, eller vilka handlingar som är goda och åtråvärda (Lübcke 2003a).

Filosofen Diana Tietjens Meyers (1998) problematiserar begreppet moralisk agent och skriver att det hänsyftar på en individ som är kapabel att välja och agera efter egna bedömningar av vad som är rätt, fel, gott, dåligt, värdigt eller ovärdigt. Genom att göra fria val anses hon eller han också vara ansvarig för sina handlingar. Meyers menar att en sådan tanke medför filosofiska problem som har med hinder för frihet, och med ansvar att göra. Människor är påverkade av sin sociala omgivning och de regler för

konformitet som där finns. Inget val kan göras isolerat från sociala normer och påtryckningar. Individerna är inte heller enbart motiverade av egoistiska val utan också av hänsyn till andra människors behov. Enligt Meyers har feministiska filosofer politiserat begreppet moraliskt handlingsutrymme (moral agency) och menar att det traditionella sättet att resonera är behäftat med en könad partiskhet, eftersom klassiska förståelser präglas av privilegierade mäns situation. Den feministiska kritiken uppmärksammar de kontexter omkring moraliska val och handling som traditionellt är associerade med femininitet, kvinnors erfarenheter och mellanmännsliga relationer. På grund av att människor är anknutna till, och beroende av, varandra måste teorier om moralisk handling ta hänsyn till sammanhang som har med relationer att göra, menar man. Dels har feminister då diskuterat begränsningar i handlingsutrymmen i form av traditionella förväntningar på kvinnors handling när det gäller omsorg om barn och ansvar för känslor. Föreställningar och normer omkring det riskerar att försätta kvinnor i en fälla där mäns och barns behov alltid går före. I anslutning till en sådan diskussion, inom en marxistisk och antikolonial tradition, har man även diskuterat hur femininitetsideal för kvinnors plikter, handlingar och uppförande kan bli införlivade såsom falskt eller koloniserat medvetande. En sådan införlivning innebär att kvinnor kan bidra till sin egen underordning genom att omfamna begränsande normer och ideal. Något annat som feministiska forskare har diskuterat, och försökt förklara, är kvinnors möjligheter att bryta sig loss från, och göra motstånd mot, sociala krafter som konstruerar dem efter traditionella föreställningar om femininitet och kontrollerar deras olika val i livet. En strategi har då varit att försöka förstå de moraliska överväganden för handling som kvinnor gör när de befinner sig i relationer, både med jämlikar och personer i beroendeställning. En annan strategi har varit att teoretisera sociala krafter, hegemonisk social praktik och hegemoniska diskurser som möjliga att utmana, till exempel genom att uppfatta att det finns olika förväntningar på människors handling i olika sociala sfärer. Olika sfärer innehåller olika värden och praktiker och medför olika identiteter. Att människan kan tala med språk innebär också en möjlighet att artikulera nya sociala former och överväga nya sätt att leva. Min tolkning och förståelse av begreppet handlingsutrymme, som det har växt fram under analysarbetets gång, är att just olika former av social kontroll och omsorg utgör sociala förutsättningar för att kunna hantera de sexuella övergreppen och andra former av våld eller upplevda kränkningar.

När jag tillämpar *begreppet omsorg* är det i pedagogen och filosofen Nel Noddings (1984:kap1-2) perspektiv: att med känsla, ord och handling sörja för någon annans välbefinnande och att då förmå ta emot och låta sig fyllas av den andre, känna för den andre som vore det för en själv och att bry sig om och ta hänsyn till den andres behov, verklighetsupplevelse och

önskemål. Jag förstår förutsättningen för omsorgshandlingar så som den har beskrivits av feministiska filosofer och psykologer (se exempelvis Baier 1995; Friedman 1995; Held 1995; Gilligan 2000); att omsorg bygger på individens upplevelse av kontakt med eller anknytning till andra människor, gemenskap, samhörighet och beroende av andra, liksom hennes tillgivenhet för och medkänsla med andra. I feministiska perspektiv på omsorg finns en tanke om ömsesidighet, att behöva och tycka om varandra, och det är det unikt personliga hos varandra vi uppskattar, värderar och tolererar genom att känna och visa omsorg för varandra. Vi handlar med omsorg eftersom andra människors välbefinnande angår oss personligen. Omsorg i de intervjuades berättelser fungerar i huvudsak som öppning av deras handlingsutrymme men andras förväntningar eller krav på omsorg figurerar ibland också som stängning av handlingsutrymmet.

Med grund i ett feministiskt filosofiskt perspektiv förstår jag omsorg som en moralitet; värden uttrycks *när* omsorgshandling utövas, som till exempel när personer i de intervjuades liv agerar med omsorg. Omsorg *i sig* kan också bli definierat som ett moraliskt värde. Så gör till exempel filosofen Virginia Held som skriver att omsorg är det mest grundläggande moraliska värdet och att: ”I realiteten, grundat i empiri, kan man påstå att liv utan omsorg över huvudtaget inte är möjligt” (Held 1995:131). Definierandet av omsorg som värdefull handling uppfattar jag som uttryck för en normativ etik. Den säger något om det goda och rätta sättet att göra. Det innebär för min tolkning av empirin, att när mina intervjupersoner berättar om egna eller andras omsorgshandlingar, uttrycker de också sina *tankar om* moralisk handling, de formulerar en etik. När det sker i berättelseform, och inte definieras explicit, tolkar jag att de *konstruerar* ett etiskt perspektiv; och det är en etik som är normativ. Den säger något om vilka handlingar som är goda och åtråvärda, och implicerar därför hur människor *bör* handla. Eftersom jag också förstår tal som handling utgår jag från att konstruktioner av etik genom språk, talat eller skrivet, utgör moraliska handlingar. De uttrycker värden. Den som berättar och formulerar sig omkring etik utför moralisk handling.

Slutligen har jag om handlingsutrymme också sagt att begreppet ”agency” både betyder att vara i handling eller att utöva *makt* och att det hämtar inspiration från Foucault. När jag talar om handlingsutrymme ligger därför Foucaults maktbegrepp inbakat som en förståelse av förhållandet att vara i handling eller att utöva makt. Med Foucault förstår jag då också att diskurser medför maktförhållanden. Jag har tolkat mina intervjupersoners berättelser som att diskurser både kan åstadkomma begränsning och vidgning av deras handlingsutrymme.

Hantering, motstånd och solidaritet

Jag använder begreppet motstånd tillsammans med begreppet hantering/hantera för att undersöka och förstå hur de intervjuade kvinnorna och andra personer i deras omgivning handlar, både i förhållande till de sexuella övergreppen och till andra former av våld. Handlingar jag då tänker på är de som förekommer i berättelserna (berättelsens tid) men också de talhandlingar som kvinnorna utövar vid intervjuerna när de berättar om det förflutna (berättarens tid). Jag ska här presentera hur jag tillämpar dessa två begrepp och hur de är relaterade till begreppet solidaritet.

Min användning av *begreppet hantering* utgår från Kellys coping-begrepp (1988:160ff). Hon definierar det som: "(...) the actions taken to avoid or control distress. Women's coping responses are active, constructive adaptations to experience of abuse." Det innebär för mig att hantering betyder aktiva handlingar med syfte att undvika eller kontrollera upplevelser av fara och lidande i form av rädsla, oro, smärta och ångest till följd av någon form av våld. Kelly skriver att sådana strategier både används under övergrepp, omedelbart efter övergrepp och över tid. Hur en kvinna, eller i denna avhandling även en flicka, reagerar beror på hur hon definierar händelsen, kontexten i vilken den inträffar och de resurser som finns tillgängliga för henne vid tidpunkten och efteråt. Kelly talar om att både inre resurser och tillgänglighet till stöd i privata och professionella nätverk påverkar möjligheterna. Alltså, i min tolkning, blir någons hantering av en våldshändelse beroende av handlingsutrymmet.

Begreppet motstånd växte ur mitt tolkningsarbete med empirin och kan förstås både som ett resultat och ett analytiskt verktyg. Jag tillämpar det därför mera utforskerande än hantering och undersöker begreppet i sig, hur det kan tolkas och definieras utifrån empirin och vad det är som sker när motstånd utövas. Som begrepp eller fenomen räknat utgör det en del av mitt forskningsproblem. Jag har därför utgått ifrån en prövande definition baserad på det medvetna bearbetningsarbete i form av kritik mot förövaren, övergreppshandlingarna och den förflutna livssituationen som jag funnit i materialet, och har närmare undersökt vilka handlingar och andra aspekter det omfattar, även hur kvinnorna gör motstånd diskursivt när de talar om det förflutna. Som hjälp för att reflektera över begreppet har jag använt mig av ett par tidigare författares definitioner. För det första förstår jag *motstånd med hjälp av Foucault som en handling där makt utövas*. Foucault (2002:105ff) skriver om maktförhållandens relationella karaktär att där makt utövas, utövas också motstånd. "Motstånden (...) är andra sidan i maktrelationerna; de finns med där som den okuvliga motparten" och de är "mer eller mindre tätt utspridda i tid och rum". Motstånd kan göras individuellt eller i olika stora grupperingar eller sammanslutningar - något jag kallar för *kollektivt motstånd*. Motstånd uppstår också olika "tätt" i olika sociala rum och historiska tider. Oftast, skriver Foucault, är motståndspunkterna rörliga och

övergående. I de intervjuades berättelser innebär det att handlingsutrymmet, det vill säga *förutsättningarna* för att utöva motståndshandlingar mot olika former av våld, och motståndshandlingarna *i sig*, växlar med olika tidsmässiga, sociala och diskursiva kontexter.

För det andra förstår jag också motstånd med hjälp av Kelly (1988:161ff) som en särskild form av handling utövad för att hantera olika former av våld. All hantering är inte motstånd men motstånd är en form av hantering. Att göra motstånd är i Kellys definition att aktivt opponera sig, slåss, vägra samarbeta, vägra lyda och vägra anpassa sig. Liksom Foucault talar om makt/motstånd som ett styrkeförhållande refererar Kellys motståndsbegrepp till en kraft eller styrka i någon mening som utövas, eller till en person som aktivt opponerar sig. Hon menar att motstånd omfattar en stor mängd olika svar på olika former våld. Det förutsätter att individen tolkar sin upplevelse av fara eller lidande som grundad i ett socialt sammanhang och att lösningen därför är social förändring. Det är också förbundet med en känsla av att vara tillräckligt stark för att ta risken att kanske hamna i en värre situation. När individer gör något tillsammans för att aktivt opponera sig och åstadkomma förändring utövar de kollektivt motstånd, menar Kelly.

Solidaritetsbegreppet som jag använder när jag diskuterar motstånd, är hämtat från begreppen solidaritet och solidarisk, så som de definieras av Svenska Akademin (SAOB 2008). När jag talar om solidaritet betyder det att handla lojalt med, ställa sig på samma sida som, göra gemensam sak med och ta parti för någon. Det implicerar en sammanhållning och ett gemensamt ansvar för att göra motstånd mot olika våldshandlingar, och medför i min tolkning en förståelse av motståndsbegreppet på ett relationellt och djupare plan. Begreppet placerar in motståndshandlingar i ett sammanhang där människor är betydelsefulla för varandra och handlar för att de bryr sig om varandra och varandras situation. Jag gör en sådan tolkning eftersom det inte enbart definieras som att ta någons parti utan också som en känsla av gemenskap och samhörighet, och ett inbördes beroende. Detta sistnämnda förstår jag som en *förutsättning* för solidaritet. Definitionen av solidaritet har en direkt parallell till förutsättningen för omsorg så som jag har diskuterat det ovan. Liksom gemenskap, samhörighet och inbördes beroende kan medföra omsorg, i form av hänsyn *till* och ett sörjande *för* den andres behov, välbefinnande, verklighetsupplevelse och önskemål, så kan gemenskap, samhörighet och inbördes beroende också leda till solidaritet, genom att ta parti för den som utsätts för våld. Solidaritet kan i det avseendet förstås som en *särskild* form av omsorgshandling: att i medkänsla med någon agera till stöd *för* denna person *mot* något. All omsorg är ur den aspekten inte solidaritet men solidaritet är en form av omsorg. När någon gör motstånd i solidaritet med, och omsorg om, en annan innebär det också att tolknings- och handlingsutrymmet vidgas för den som får en allierad. Hon eller han får större möjligheter att själv göra motstånd. När

utsattheten är kollektiv och motståndet utövas kollektivt agerar båda parter i solidariteten med varandra.

Jag ska nu reda ut min tillämpning av några begrepp som jag använder för att förstå hur de intervjuades handlingsutrymme begränsas i sociala relationer.

Social kontroll, disciplinering, sanktion och självreglering

I avhandlingen tolkar jag *social kontroll* som en begränsning eller stängning av de intervjuades handlingsutrymme att göra motstånd mot förövaren och avslöja de sexuella övergreppen. Jag betraktar det som ett maktutövande och tillämpar begreppet i betydelsen: ”(...) de metoder som används i ett samhälle för att få människor att uppträda i enlighet med dess lagar och förordningar och respektera de informella regler som gäller för umgänget människor emellan” (Lyttkens 1985:13). De metoder som jag förhåller mig till är uteslutande riktade mot informella regler för handling och jag gör en indelning av begreppet i yttre kontroll, som utövas av personer i omgivningen, och inre kontroll som utövas av intervjupersonen själv (ibid.). Yttre kontroll kallar jag *disciplinering*. Den utövas genom *sanktioner* och innebär reaktioner från olika personer på någons beteende som syftar till att säkerställa att en given norm efterlevs. Sanktioner kan vara positiva, i form av belöningar, eller negativa, i form av bestraffningar. Min användning av begreppet sanktion avser i huvudsak bestraffning/repressalier men också belöning. Besträffningar riktar sig mot handlingar som inte överensstämmer med normen (Giddens 1994:164ff).

När jag skriver om *självreglering* syftar jag på inre kontroll. Jag tolkar det som lydnad till följd av sanktioner, som ett sätt att aktivt förhålla sig till eller hantera dessa. Sanktionerna gör att flickan eller kvinnan i berättelsen anpassar sig och övervakar sig själv aktivt för att undvika ytterligare repressalier. Jag har hämtat begreppet från det perspektiv på individens eget underkuvande i det moderna samhället som Foucault berör när han skriver om disciplinering i boken ”Övervakning och straff” (1987), och som han i senare verk kallar *gouvernementalité*. Enligt historikern Roddy Nilsson (2008:127ff) har termen översatts på flera olika sätt till svenska. Han kallar det själv för styrningsrationalitet, och refererar till individens skapande av sig själv som subjekt genom styrning av ett handlingsfält; att styra eller kontrollera sig själv eller att utöva självdisciplin. Sociologen Sven-Åke Lindgren (2003:349) kallar det självregleringstekniker och refererar också till Foucaults syn på människan som subjekt och hennes underkastelse under en given ordning och makt; att frivillig och aktivt omvandla och konstituera sig i förhållande till sociala praktiker, andra subjekt och den egna existensen.

Jag började tillämpa begreppen för att förstå vad de intervjuade kvinnorna berättade om sina fäders våld och svårigheterna de hade haft att avslöja de sexuella övergreppen. Foucaults disciplineringsbegrepp satte mig

på spåret och inspirerade mig. Enligt Foucault (1987) uppstod ett nytt straffsystem med den moderna staten från slutet av 1700-talet. Det innebar en ny typ av social kontroll där maktutövning och anpassning inte längre utgick från fursten och lagen utan från normer. Tortyren och de offentliga avrättningarna som skrämdes till konformitet och lydnad, avlöstes av manipulerande tvång och förändring av människors tankar genom institutioner såsom skola, fängelser och verkstäder. Disciplineringen kom att utövas med metoder för kontroll över tid, rum och kroppar, och genom inlärnings- och uppfostringsprocedurer. Individerna började utsättas för ständig övervakning.

Foucault skriver att ett mikrosystem av bestraffningar användes som sanktioner inom institutionerna, med en rad subtila åtgärder, däribland lätt kroppslig åga och små förödmjukelser. Straff från domstolar inlånades också, såsom böter, spöstraff och inspärning. Främst utformades sanktioner i form av övningar eller inläring, där brister skulle rättas. Människor började rangordnas, jämföras och särskiljas som ”goda” och ”dåliga” individer. Sanktionen skapade en värdehierarki där anpassning efter normen blev detsamma som ”god” och avvikelser från normen detsamma som ”dålig”, men det som värderades var inte handlingarna utan individerna själva. Rangen blev dessutom i sig straff eller belöning (ibid.).

Hela detta sätt att förstå social kontroll har jag haft med mig när jag har undersökt kvinnornas berättelser om sin situation i barndomsfamiljerna, med de olika former av våld och avvísningar som de levde med. I Del 2 diskuterar jag de sanktioner och normer som jag uppfattar i materialet.

Rättighet, diskriminering, jämlikhet och jämställdhet

I avhandlingen skriver jag att de intervjuade diskursivt konstruerar egna rättigheter, att de reproducerar en universell etik reglerad av FN, och att de direkt eller indirekt talar om sig själva som diskriminerade. Människorättsdiskurser figurerar som något kvinnorna använder sig av för att göra motstånd. Jag ska därför presentera vad jag menar med begreppen rättighet och diskriminering, och i anslutning till dem definiera jämlikhet och jämställdhet.

Med *rättighet* menar jag att vara (eller inte vara) berättigad att utöva vissa handlingar eller befinna sig i vissa tillstånd. Rättigheter dominerar de flesta moderna förståelser av vilka handlingar som är tillbörliga och vilka seder, vanor eller traditioner som är rättvisa och riktiga. Rättigheter formar både våra samhällens styrelsesätt, innehållet i våra lagar och våra etiska perspektiv (Wenar 2007). Mänskliga rättigheter innebär då internationella normer som hjälper och skyddar människor universellt från politiska, juridiska och sociala övergrepp (Nickel 2006). I FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna från 1948 står att den utgör en ”gemensam norm för alla folk och nationer”, där ”alla människor är födda fria och lika i

värde och rättigheter” och ”bör handla gentemot varandra i en anda av gemenskap” (Regeringskansliet 2008a). Artiklar i deklarationen som berör innehållet i avhandlingen föreskriver att:

Var och en har rätt till liv, frihet och personlig säkerhet. (...) Ingen får utsättas för tortyr eller grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning. (...) Var och en har rätt till verksam hjälp från sitt lands nationella domstol mot handlingar som kränker hans eller hennes grundläggande rättigheter enligt lag eller författning. (artikel 3, 5 och 8)

Vidare stadgar konventionen att, ”var och en har rätt till åsiktsfrihet och yttrandefrihet” och till ”social trygghet”. Mödrar och barn har dessutom rätt till ”särskild omvårdnad och hjälp” och alla barn ”ska åtnjuta samma sociala skydd” (ibid.).

I konventionen definieras begreppet *diskriminering* indirekt genom artikel 7:

Alla är berättigade till samma skydd mot alla former av diskriminering som strider mot denna förklaring och mot varje anstiftan till sådan diskriminering (ibid.).

Diskriminering innebär då, i min tolkning, att bli behandlad på ett sätt som kränker principerna för de mänskliga rättigheterna. Så preciseras det också i Konventionen om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor från 1979 (Regeringskansliet 2008b):

I denna konvention avser uttrycket ”diskriminering av kvinnor” varje åtskillnad, undantag eller inskränkning på grund av kön som har till följd eller syfte att begränsa eller omintetgöra erkännandet av mänskliga rättigheter och grundläggande friheter (...). (artikel 1)

Ytterligare en konvention som jag refererar till i avhandlingen är FN:s konvention om barnets rättigheter från 1989 (Regeringskansliet 2008c). Den utvecklar texten om barn från den allmänna förklaringen och fastslår att:

(...) barnet, för att kunna uppnå en fullständig och harmonisk utveckling av sin personlighet, bör växa upp i en familjemiljö, i en omgivning av lycka, kärlek och förståelse, (...) och uppfostras enligt de ideal som proklamerats i Förenta nationernas stadga, och särskilt i en anda av fred, värdighet, tolerans, frihet, jämlikhet och solidaritet, (...) Barnet ska ha rätt till yttrandefrihet (...) Konventionsstaterna ska vidta alla lämpliga lagstiftnings-, administrativa- och sociala åtgärder i utbildningssyfte för att skydda barnet mot alla former av fysiskt och psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, innefattande

sexuella övergrepp, (...) Konventionsstaterna åtar sig att skydda barnet mot alla former av sexuella utnyttjanden och sexuella övergrepp. (...) inget barn får utsättas för tortyr eller annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning. (...) Konventionsstaterna ska vidta alla lämpliga åtgärder för att främja fysisk och psykisk rehabilitering samt social återanpassning av ett barn som utsatts för någon form av vanvård, utnyttjande eller övergrepp (...). (se inledningen samt artikel 13, 19, 34, 37 och 39)

När jag diskuterar centrala rättigheter som jag menar att de intervjuade förhåller sig till är det alltså med fokus på människovärdet; på de normativt ”riktiga” och normativt ”dåliga”, kränkande och skadliga handlingar som konventionen föreskriver; liksom på rätten att tala, höras och få hjälp.

Likavärdesprincipen ansluter till begreppen *jämlikhet* och *jämställdhet*. Mellan dessa begrepp finns en likhet och en skillnad. Båda handlar om att relationer mellan individer och grupper i samhället ska präglas av lika möjligheter, rättigheter och skyldigheter. De grundar sig i tanken om att alla människor, oavsett kön, klass, religion eller etnisk härkomst är lika mycket värda. Det åskådliggörs exempelvis av att den engelska termen för jämlikhet är ”equality”, medan termen jämställdhet motsvaras av ”gender equality”. Jämställdhet fokuserar på förhållandet mellan just kvinnor och män (Statistiska Centralbyrån 2004).

Enligt SCB (ibid.), definieras jämställdhet både kvantitativt och kvalitativt. Den kvantitativa betydelsen har att göra med jämlik representation av kvinnor och män i olika delar av samhället, medan den kvalitativa handlar om att kvinnors och mäns kunskaper, erfarenheter och värderingar ska ges lika vikt och ska användas för att berika och styra samhällslivet. SCB daterar det svenska jämställdhetsarbetet tillbaka till 1845, då kvinnor och män fick lika arvsrätt men först på 1970-talet skedde, vad man skulle kunna tolka som, en internationell enighet. FN utropade då året 1975 till det Internationella Kvinnoåret. Året därefter proklamerades hela decenniet till FN:s Kvinnodecennium.

Sociologerna Ulla Björnberg och Anna-Karin Kollind (2003) menar att det i Sverige finns en påtaglig enighet kring jämställdhet som ideal. Målet för jämställdhetspolitiken är att undanröja könssegregering och diskriminering baserad på kön. Kvinnor och män anses ha rätt till likvärdiga möjligheter att styra och kontrollera sina livsvillkor. I studier av jämställdhet inom familjelivet handlar begreppet om likhet när det gäller tid, arbete, makt och inflytande. Jämställdhet har också definierats som frånvaro av könsbestämda över- och underordningsmekanismer.

Jag använder (o)jämlighets- och (o)jämställdhetsbegreppen i förhållande till lika (eller olika) värde, rättigheter och möjligheter som jag förknippar med traditionella förståelser av vad det ”är” att vara kvinna, flicka, mamma, dotter och barn, respektive man och pappa; till traditionella

förväntningar på kvinnors och mäns handlingar, och till olika samhällsfärer som är förbundna med dessa förväntningar. I Del 3 tar jag hjälp av en studie om den nya kvinnorörelsen (Isaksson 2007), och en annan om mansrörelsen (Hill 2007), i Sverige på 1970-talet för att tolka hur de intervjuade konstruerar jämlikhet och jämställdhet som ideal när de talar om samhället och sina liv. Av särskild betydelse för kön, jämlikhet och jämställdhet i avhandlingen har frågan om kvinnors och mäns ansvar för relationer och omsorg.

Jag har nu nått slutet av det kapitel där jag har presenterat och diskuterat avhandlingens teoretiska och begreppsliga utgångspunkter och ska i nästa kapitel övergå till att redogöra för mina metodologiska tillvägagångssätt.

Kapitel 3

Metod

Introduktion

I detta kapitel presenterar jag avhandlingens olika typer av material och mina tillvägagångssätt vid urval, insamling och bearbetning. Jag diskuterar också mitt val av etiska förhållningssätt och förhåller mig till de tre kvalitetsbegreppen validitet, reliabilitet och generaliserbarhet.

Huvudstudien med kvinnor som varit utsatta för sexuella övergrepp under uppväxten är genomförd med hjälp av kvalitativ eller tolkande metod (Haavind 2000). Jag har tidigare i teorikapitlet refererat till flera författare som skriver att det inom denna tradition inte finns ett enda och objektivt ”rätt” angreppssätt. Haavind exempelvis menar att kvalitativ forskning inte bör följa rigida kriterier eller regler. Färdiga, standardiserade och massproducerade recept för hur man skall gå tillväga är varken möjliga eller önskvärda. Metodvalet bör istället styras av forskarens kunskapsintresse, bygga på hennes eller hans kreativitet och utformas på ett sådant sätt att mötet med de utforskade ger utrymme för reflekterande svar. På så sätt kan hon eller han fånga de goda och täckande beskrivningarna av människors meningssammanhang (Haavind 2000, 2004). Med stöd av sådana perspektiv har jag arbetat prövande och reflekterande i förhållande till både problemställning, urval, insamling och bearbetning. Avsikten har varit att kombinera utforskandet av ett känslomässigt laddat ämne med ett etiskt medvetet förhållningssätt. Jag har vägletts av en önskan om att skapa ett tryggt och kreativt sammanhang för intervjupersonerna och därigenom göra det möjligt för dem att dra sig till minnes, reflektera över och berätta om sina liv.

I avhandlingen har jag även, i mindre utsträckning, använt mig av kvantitativ metod. I kapitel 4, där jag undersöker debatterna om sexuellt våld åren 1970-1996, fann jag det meningsfullt att inte bara tolka rubriker i dags-, fackpress och böcker, utan också att räkna omfattningen av bestämda begrepp.

Kapitlet är strukturerat kring tre huvudrubriker. Det första avsnittet presenterar intervjustudien, det andra rör litteratur- och debattstudier och det tredje omfattar en diskussion om avhandlingens kvalitet.

Intervjustudien

I detta avsnitt gör jag först en inledande presentation av huvudstudiens material, och beskriver sedan urvalsprocess, gruppen intervjupersoner, intervjuförfarande och etiska ställningstaganden. Därefter följer en redovisning av mina tillvägagångssätt och etiska reflektioner vid bearbetning och analys av materialet, samt av hur kapitlen växt fram.

Material

Intervjustudien bygger på tolkning av tal och texter, däribland berättelser. Åren 2003-2005 genomfört jag 30 semistrukturerade bandinspelade intervjuer med 8 kvinnor som varit utsatta för sexuella övergrepp under uppväxten. Kvinnorna intervjuades vid 3-4 tillfällen vardera under en period på 4-6 månader, ibland längre. Varje intervju varade 1,5 till 2,5 timmar. Materialet omfattar 6-8 timmar intervjutid per intervjuperson, vilket sammantaget innebär ca 1000 sidor utskrivna text. Intervjuerna innehöll frågor om betydelsefulla relationer, händelser och förändring under barndom och vuxenliv, med särskilt fokus på avslöjanden och hantering av övergreppen.²³ Jag har också haft telefon- och e-postkontakter med intervjupersonerna mellan och efter intervjuerna vilket ibland har inneburit korta, kompletterande intervjuer. Bakgrundsuppgifter om samtliga åtta kvinnor samlades in med hjälp av ett frågeformulär.²⁴ Svar på ytterligare ett frågeformulär om upplevelser under intervjusituationerna samlades in efter första, andra och fjärde intervjun.²⁵ Ett par av kvinnorna har dessutom

---

²³ En personligt anpassad intervjuguide skapades för varje intervju, se Bilaga 2. För en samlad bild av samtliga frågeområden se Bilaga 1. Se även avsnittet ”Intervjuförfarande” nedan.

²⁴ Jag har inledningsvis före intervjuerna, per telefon och brevlades, samlat in bakgrundsinformation om intervjupersonerna. Se Bilaga 3. Syftet har varit dels att styra urvalet, dels att få en bild av den samlade gruppen i förhållande till befolkningen i övrigt. Bakgrundsformuläret skickades till intervjupersonerna ett par veckor före den första intervjun. Det ifyllda formuläret skickades sedan tillbaka till mig så att jag skulle ha möjlighet att läsa det och bättre förbereda intervjuguiden inför den första intervjun. Formuläret är modifierat efter enkäter använda i fyra tidigare studier (Lundgren m.fl. 2001; Samelius 2007; Skärner 2001; Socialstyrelsen 1995:3).

²⁵ Se Bilaga 4. Syftet var: 1) att utvärdera intervjusituationen och frågorna ur ett etiskt perspektiv; 2) förbättra min intervjumetod och därigenom åstadkomma ett

spontant, mellan intervjuerna, skrivit brev och skickat till mig. I materialet finns även olika dokument och bildmaterial relaterade till kvinnorna som de har erbjudit mig att ta del av i form av tidningsklipp, journalanteckningar från socialtjänst och barnpsykiatri, dokumentation från två rättegångar (domslut), teckningar, fotografier, dagboksanteckningar och brev skrivna till mig och andra personer.

Urvalsprocess

Rekryteringen av intervjupersoner skedde både genom att kvinnor själva tog kontakt med mig efter att de i olika sammanhang hade fått kännedom om mitt avhandlingsarbete, och genom att jag styrkt urvalet efter en bestämd strategi. Mitt eget tidigare arbete som projektledare i kvinnojouren Stödcentrum BEDA, i kombination med föreläsningar jag hållit om sexuella övergrepp, eller då jag på något annat sätt offentligt presenterat mitt forskningsarbete, har möjliggjort kontakt med samtliga intervjuade kvinnor. Urvalet kan sägas vara både selektivt, självselektivt och heterogent och har skett i två steg.

I det första urvalssteget valde jag ut fyra kvinnor utan andra kriterier än att de skulle ha varit utsatta för sexuella övergrepp före 18 års ålder. De kontaktades ursprungligen för en pilotstudie 2001,²⁶ via ett upprop i ett medlemsblad till den kvinnojour där jag var verksam, eller sökte upp mig genom samarbetsorganisationer och kontakter utanför jouren. Ytterligare fyra som deltagit i pilotstudien kontaktades men gick antingen inte att nå eller avböjde av personliga skäl. Jag tillfrågade också en kvinna som hade lång erfarenhet av att hantera och berätta om övergreppen och påbörjade intervjuerna med henne. För att få kännedom om gruppen använde jag bakgrundsformuläret.

I det andra urvalssteget formulerade jag en strategi för att komplettera gruppen, med avseende på ålder, klass, etnicitet, geografisk härkomst och erfarenhet av polisanmälan och rättegång. Därefter rekryterades ytterligare tre kvinnor via konferenser där jag presenterade avhandlingsarbetet och min önskan om fler intervjupersoner.

Intervjupersonernas bakgrund

Genom bakgrundsformuläret och intervjuerna har jag fått mycket information om den intervjuade gruppen. Jag presenterar den här för att du

---

rikare material; 3) få kompletterande material om berättandesfären och; 4) undersöka hur viktiga de diskuterade temana varit för intervjupersonerna. Upplevelseformuläret är modifierat efter Varallo m.fl. (1998).

²⁶ Pilotstudiens syfte var tränga in i forskningsproblemet genom att undersöka kvinnors erfarenheter av professionellt stöd vid bearbetning av sexuella övergrepp. Det resulterade i ett konferenspaper (Carlsson 2002).

som läsare bättre ska kunna ta ställning till mina tolkningar och slutsatser av empirin. Av etiska skäl har jag valt att göra en sammanslagen bild och inte presentera intervjupersonerna var och en för sig. De intervjuutdrag jag använder i empirikapiteln är många och långa och skulle, tillsammans med ”fallbeskrivningar”, kunna röja personernas identitet.

Alder, klass, härkomst, familj och sexuella preferenser

Den totala gruppen kom att bli heterogen med en åldersmässig spridning mellan 29 och 69 år och med tre geografiskt- och klassmässigt skilda uppväxtmiljöer. En kvinna var född och delvis uppvuxen i Sydeuropa, de övriga, liksom deras föräldrar, kom från olika delar av Sverige. Föräldrarna var hemmafru/hemmaman, hade traditionella arbetaryrken, jordbruksyrken, tjänstemannayrken, pedagogiska yrken, arbetade inom vård och omsorg, var egna företagare och chefer eller verksamma som konstnär eller författare. Flera av intervjupersonerna levde under knappa ekonomiska villkor trots hög utbildning och kunde utifrån inkomst och anställning kategoriseras som tillhörande socialgrupp två och tre. Sex hade studerat på universitet, varav två utan examen. De övriga hade som högst gymnasial utbildning. Kvinnorna hade yrken inom informations-, konst- och musikvetenskap, samhällsvetenskap, pedagogik, vård och omsorg.

Under uppväxten levde samtliga kvinnor i traditionella kärnfamiljer med mamma, pappa och syskon. I några av familjerna skilde sig föräldrarna när flickorna var i tonåren. En av dem placerades frivilligt i fosterhem av socialtjänsten när hon var bara några år gammal. Samtliga bodde under intervjutiden i lägenhet eller villa/radhus.

Alla utom en av kvinnorna har haft längre kärleksförhållanden och/eller lever, eller har levt ihop, med en partner. Deras sexuella preferenser var antingen heterosexuella, bisexuella eller lesbiska. Sex av dem hade mellan ett och tre egna barn. Tre hade barnbarn.

Förövare och övergrepp

Totalt 21 förövare förekommer, både inom och utom familjen, varav 20 var män eller pojkar. Samtliga utom en var utsatta av sina fäder; biologisk, adoptiv- eller fosterfar. En pappa var dömd för övergreppen. Alla intervjupersonerna uppger att de har utsatts för fysiska sexuella övergrepp såsom beröring och/eller genitalt, analt eller oralt övergrepp. Icke-fysiska sexuella övergrepp i form av sexuella blickar, verbala anspelningar och exponering för pornografiska tidskrifter förekommer också, liksom barnprostitution. Hur länge övergreppen pågått varierar. Någon har utsatts under ett par års tid medan en annan varit utsatt under hela sin barndom. Det har också hänt att övergrepp börjat före, och fortsatt med samma förövare efter, 18 års ålder. En kvinna gifte sig till exempel som 16 åring, för att fly undan övergrepp som begicks av pappan, och blev därefter under

flera års tid regelbundet våldtagen av sin make. För fem av kvinnorna påbörjades de fysiska sexuella övergreppen före, eller vid, 5 års ålder. För de övriga tre skedde de omkring, eller påbörjades vid, 10 års ålder. Tre av kvinnorna började minnas övergrepp i vuxen ålder.

I bakgrundsformuläret förekommer inte frågor om annat våld än sexuella övergrepp. Information om att pappor slog mammor och barn har däremot dykt upp i samband med intervjuerna.

Besvär och hälsa under uppväxt och vuxenliv

Fyra av kvinnorna uppger att deras hälsa är antingen mycket god eller god, två att den är någorlunda bra och två att den är dålig. Dålig hälsa innebär då att fortfarande lida av dåligt självförtroende, självmordstankar och depression. Under de 12 månader som föregick intervjuerna var det fem som menade att de mått så dåligt att de haft svårt att sköta dagliga uppgifter.

En del av de besvär kvinnorna lider av under intervjuperioden, eller har lidit av tidigare, omnämns inte i bakgrundsformuläret utan enbart vid intervjuerna. Av svaren att döma är dessa enkätfrågor svåra att svara på. Samtliga utom en beskriver att de mått dåligt under uppväxten.²⁷ Erfarenheter av oro, rädsla, ångest, depression, sömnsvårigheter och kronisk trötthet finns i gruppen, liksom av aggressivitet, dåligt självförtroende, självmordstankar och självdestruktivitet av olika slag²⁸. En del har känt sig avstängda och lidit av värk och magbesvär. Samtliga menar att de haft relationsproblem. I mötet med andra människor har de känt att de haft svårt med tillit, närhet och gränssättning. De menar att de har tagit för stort ansvar för andra, känt utanförskap och upplevt sexualitet och kärleksrelationer som något problematiskt.²⁹ När jag har frågat om vilka svårigheter de tror att övergreppen *medfört* under deras uppväxt återkommer liknande beskrivningar, tillsammans med känslor av hjälplöshet, skam och skuld. En som började minnas i vuxen ålder beskriver sina svårigheter som: ”att inte veta att nåt är galet men känna att något är fel”.

I bakgrundsformuläret finns också frågor om vilka svårigheter kvinnorna tror att övergreppen medfört under deras vuxenliv. Alla beskriver något problem de haft, till exempel med egna känslor och behov, kärlek och sexualitet och rädsla för närhet. Andra problem handlar om att känna sig jagad, inte vilja leva, ha en dålig självbild, dåligt närminne och svårigheter med gränssättning. Tre kvinnor har av läkare fått diagnosen posttraumatiskt

²⁷ Den enda som säger sig inte mått dåligt är den som inte var utsatt av sin pappa och blev hörd och trodd av flera vuxna redan som barn.

²⁸ T.ex. självmordsförsök, ätstörning, sexmissbruk och alkoholproblem.

²⁹ De känslomässiga-, kropps- och relationsbesvär som jag tar upp här finns i gruppen men delas inte generellt av alla kvinnorna. Beskrivningen är tänkt att vara kvalitativ; att visa på en bredd av erfarenheter och göra gruppen tydligare.

stressyndrom (PTSD). Samtliga de besvär som kvinnorna anger är kända genom aktuell forskning om konsekvenser av sexuella övergrepp (Kendell-Tackett 2002; Kirkengen 2000; Samelius 2007; Svedin 2000).

Avslöjanden, upptäckt och sökt hjälp

Kvinnorna kan betraktas som mer eller mindre vana att tala om övergreppen. Tre säger att de redan under uppväxten avslöjade dem. De ville antingen få hjälp eller dela sin erfarenhet med någon. Personer de vände sig till var mamma, en bästis, en äldre (kvinnlig) släkting och pappas kollega (en man). Av dessa var det enbart mamman som avvisade flickan. Flera hade under barndomen kontakt med skolkurator, skolpsykolog eller specialpedagog utan att övergreppen upptäcktes. Den kvinna som var fosterhemsplacerad, och blev utsatt av sin fosterpappa, hade löpande kontakter med både socialtjänst och barnpsykiatri under hela placeringstiden men inte heller där upptäcktes övergreppen. Enbart ett fall upptäcktes. Förövaren var då en man utanför familjen och den som gjorde upptäckten var en icke-förövande pappa.

Samtliga har under sina vuxna liv berättat om övergreppen i sina informella och formella nätverk. Personer i det informella nätverket har varit partners, familjemedlemmar, släkt, vänner (både kvinnor och män), kurskamrater, kollegor och kvinnor de mött i kvinnojourer eller då de själva organiserat grupper av olika slag, till exempel i drömtydning. Avslöjandena har gett dem många och olika erfarenheter av andras bemötanden.

Alla hade sökt professionell och/eller ideell hjälp. Sju har sökt hjälp i kvinnojour. Fyra olika jourer förekommer. *Begreppet kvinnojouren* i avhandlingen täcker samtliga dessa, men döljer vilken. Inom jourerna har de deltagit i självhjälsgrupper, konstnärligt arbete, skrivarverkstäder, dansgrupper, helande ritualer, självförsvarskurser och kursverksamheter i internatform.

Kvinnorna har sökt professionell hjälp från antingen psykologer/psykoterapeuter (samtliga), psykiatri (7), socialtjänst (5) alternativ behandling (4),³⁰ kurator (2), kyrka/präster (2), skola/lärare (1) eller från polis och rättssystemet (1). De som sökt hjälp inom psykiatrin hade antingen gjort det för att få en PTSD-diagnos, bli sjukskriven, erhålla förtidspension eller hjälp i form av psykoterapi. Kontakter med socialtjänsten togs för att söka socialbidrag, stödfamilj eller annan intervention.

---

³⁰ Rosenterapi, Gestaltterapi, Basal kroppskännedom/sjukgymnastik, Reiki healing, Body harmony och/eller Rebirthing har angetts.

Motiv till deltagande

Jag har tillfrågat samtliga intervjupersoner om vilka motiv de haft för deltagande i studien. De har alla angett liknande skäl. Trots att de vid intervjutillfällena hade hanterat övergreppen olika länge och hade kommit olika långt i sina processer har de sökt samma sak: en plats där de kunde dela med sig av sina erfarenheter och förbättra kunskapen om sexuella övergrepp, lära sig nya saker om sig själva och ytterligare bearbeta övergreppshändelserna.

Trots ämnets laddade karaktär har det aldrig varit svårt att få tag i intervjupersoner, tvärtom. Jag tolkar det som ett resultat av att kvinnor, genom mina föredrag och mitt arbete i kvinnojouren, känt till mig och mitt engagemang mot sexuellt våld, men också som ett uttryck för en generell brist på forum för samtal om sexuella övergrepp. Kvinnor har under hela avhandlingstiden kontaktat mig och erbjudit sig att bli intervjuade men jag har av tidsbrist varit tvungen att tacka nej till många av dem. Ett exempel är en konferens då jag presenterades som doktorand och i slutet av mitt anförande berättade att jag sökte fler personer till mitt avhandlingsprojekt. Jag lämnade min e-postadress och bad intresserade att kontakta mig. I pausen efter anförandet formades en kö med kvinnor som ville bli intervjuade. Den oräddhet de visade genom att öppet deklarerat sitt intresse, och därmed att riskera reaktioner från omgivningen, har jag tolkat som uttryck för en stark längtan efter rum för samtal om sexuella övergrepp. En av de intervjuade som anmälde sig vid det tillfället har också uttryckligen sagt att hon fick förtroende för mig genom föreläsningen.

Eftersom denna studie består av flera intervjuer gjorda under en tidsperiod på flera månader, uppfattar jag inte kvinnornas motiv till deltagande enbart som en följd av ett beslut de tog inledningsvis, och fortfarande står för, att tacka ja till att bli intervjuade och delta i en doktorsavhandling. Jag uppfattar också att de hade en vilja att fortsätta ett samtal som inleddes vid den första kontakten och som sedan utvecklades. Intervjuarens förhållningssätt är betydelsefullt för att en sådan vilja ska finnas och för den dialog som uppstår. Är dialogen tillräckligt intressant och givande för en människa, och inga andra omständigheter står i vägen, så kommer hon att vilja fortsätta samtalet. Genom min fleråriga erfarenhet från möten med utsatta flickor och kvinnor, och från tidigare forskning om utsatta barns och kvinnors behov, visste jag att ett öppet och ömsesidigt förhållningssätt gör det lättare att både *kunna* och *vilja* berätta om upplevelser relaterade till sexuella övergrepp. Studier visar till exempel att det är lättare för både barn och vuxna att avslöja övergrepp för personer de vet har någon liknande erfarenheter, eller som har andra likheter med dem (Bradway 2001; Petronio & Flores 1997; Varallo m.fl. 1998; Zaleski 1995). Mellberg betonar ömsesidighetens betydelse för forskningsintervjun. Hon refererar till Lundgrens begrepp samspel i dialog som innebär att, ”båda

parter finner det meningsfullt att tala och där samtalet utvecklas i en växelverkan som uppstår dem emellan” (Mellberg 2002:70). En dialog i forskningsintervjun blir en förutsättning för en gemensam läroprocess. Trygghet och förtroende skapas genom att intervjuaren är öppen och ärlig och vågar visa vem hon är (ibid.). Ett sådant samspel i dialog är vad jag har strävat efter. Jag har noggrant förberett samtalen men har haft en vilja att låta den spontana dialogen mellan oss, och de berättelser som uppstod i dialogen, styra. Lite tillspetsat skulle man kunna säga att min inställning var: för att få tillgång till ett rikt material måste jag förtjäna det. Min tolkning av kvinnornas svar, stämningen under våra intervjusamtal och deras kommentarer i upplevelseformulären, har varit att de sett mig som en person med ett genuint intresse för dem och deras berättelser, förmögen att förstå och tro på dem. I upplevelseformulären har uttrycket ”trygghet” återkommit som en beskrivning av intervjusituationen.

Men det finns också ett dilemma med intervjusituationen. Den är inte till sin karaktär ömsesidig i den meningen att den utgör ett samspel mellan två likställda parter. Den är maktassymmetrisk. Intervjuaren har mera utrymme att utöva makt än intervjupersonen. Det är intervjuaren som styr över situationen och ställer frågorna (Kvale 2001). En etisk medvetenhet har därför styrt hela forskningsprocessen. Det har varit viktigt för mig att uppmuntra till samtal om intervjusituationen och till kritik, både mot mig och mot sådant som kunnat uppstå i intervjusituationen. Hur det har gått till, och att kvinnorna har uttryckt kritik, kommer jag att beskriva i nästa avsnitt.

Intervjuförfarande

Den intervjudesign som jag ska beskriva här utvecklade jag efter att ha läst, och inspirerats av, boken *The Jack-Roller* av Clifford R. Shaw (1930/1966), en av forskarna inom Chicagoskolan och den symboliska interaktionismen i början av 1900-talet. Boken är en berättelse om en ungdomsbrottslings liv och bygger på ett flertal samtal mellan Shaw och intervjupersonen, tillsammans med skriftliga berättelser som intervjupersonen skrivit i mellantiden. Mitt sätt att arbeta är också i en mera allmän mening inspirerat och påverkat av teorier och metoder knutna till min profession som socialpedagog, och av en kvalitativ, tolkande forskningstradition. Efter att jag börjat genomföra studien har jag funnit flera feministiska forskare som arbetat på samma sätt som jag, med uppföljande intervjuer och med utskrifter som hjälp i intervjusamtalet (se exempelvis Kelly 1988 och Magnusson 2000).

Intervjufrågor, antalet intervjuer och tidsåtgång

Intervjuerna kan liknas vid livsformsintervjuer (Haavind 2000:19). Forskaren söker då efter könade betydelser i vardagliga händelser. När hon frågar efter

specifika episoder, och hur de ingår i vardagslivets rutiner och meningsbärande former, berättar den intervjuade spontant om händelser där kvinnor och män, flickor och pojkar, ingår och uttrycker då en större mångfald av könade betydelser, än om intervjuaren specifikt frågar efter uppfattningar om kön. Vad intervjupersonerna själva tycker om könsstereotyper och könsideal kan istället efterfrågas som tillägg mot slutet av samtalen (ibid).

Frågorna har genererats utifrån en planerad skiss över relevanta temaområden som anpassats efter den dialog och de berättelser som utvecklade sig; och efter de funderingar som både kvinnorna och jag hade. Till varje intervju skapades en specifik intervjuguide, baserad på bakgrundsinformation och vad som sagts vid den tidigare intervjun. För att uppmuntra till berättande (Riessman 1993) har frågorna varit ömsom öppna,³¹ och ömsom fördjupande, slutna eller tolkande.³² Tolkande frågor har varit en hjälp att få min förståelse bekräftad eller förkastad och har oftast lett till en fördjupad, mera fyllig och detaljerad berättelse. När min tolkning inte stämte med intervjupersonernas har det blivit tydligt i kommunikationen. Antingen har de uttryckligen sagt emot mig, låtit tveksamma eller visat med kroppsspråk att de inte hållit med. Men jag betraktar också dialogerna som en process av intersubjektiva möten (Haavind 2000:19), där båda påverkar varandra. Berättelser och meningsinnehåll utvecklas genom lyssnarens kommentarer och frågor (Riessman 1993).

Beslutet att försöka genomföra 3-4 intervjuer per intervjuperson tog jag innan jag påbörjade studien, och informerade kvinnorna om det inledningsvis. Jag ville ge dem utrymme att reflektera och fördjupa sig i frågorna och föreställde mig att jag på det sättet skulle få tillgång till ett rikare material, vilket jag också fick. Samtalet vid den första intervjun satte igång en reflektionsprocess som pågick även mellan intervjuerna. Sådant som var svårt att svara på eller minnas vid en intervju blev lättare och möjligt att diskutera vid den följande eller ännu senare. Genom uppföljande intervjuer kunde jag täcka ett mycket stort antal frågeområden som rörde kvinnornas hela liv och återkomma med fördjupande frågor som väckts hos mig i efterhand, eller som jag inte velat störa deras berättande med. Tack vare de uppföljande intervjuerna märkte jag också att kvinnorna reflekterade över, och tolkade, sina liv på olika sätt vid olika tidpunkter. Ibland gav de olika eller motstridiga svar i samma fråga. I kapitel 5, "Kontext och tolkning" diskuterar jag det. Nackdelen med så många intervjuer var att jag inte hade tidsmässigt utrymme att intervju så många kvinnor som jag hade

---

³¹ Öppna frågor har ofta inletts, "Vill du berätta om...?"

³² T.ex. "Försökte du berätta för henne?"; "Vad hände då?"; "Så du började tänka att hon hade rätt?"

planerat. Jag hade velat vidga gruppen ytterligare genom att få med några kvinnor som växt upp i andra delar av världen, och någon som kunde betraktas som mindre "väletablerad" i samhället än de övriga och bött på behandlingshem eller varit hemlös. En metodfarenhet från studien är att fyra intervjuer per person ger ett nära nog ohanterbart stort material och att något färre intervjuer, 2-3, mycket väl kan ge ett tillräckligt rikt material och att det då istället blir möjligt att intervjua fler personer.

Jag försökte hålla nere intervjutiden för att inte trötta ut intervjupersonerna eller mig, men det var svårt eftersom de flesta kvinnorna gärna berättade långa historier efter varje fråga. Intervjutider på 2,5 timmar berodde på att intervjupersonerna bodde långt från Göteborg.³³ Jag gjorde då istället färre intervjuer.

Deltagande process och etik

För att göra samtalen så trygga och kreativa som möjligt, och därigenom åstadkomma utrymme för berättande, har jag uppmuntrat kvinnorna att vara aktiva i forskningsprocessen. Vi har kontinuerligt talat om studiens syfte och etiska förhållningssätt, om upplevelser av intervjuerna och innehållet i samtalen. Intervjusituationen och intervjuperioden kan därför beskrivas som en deltagande process där både intervjupersonerna och jag som forskare varit aktiva subjekt. Jag har uppfattat det som en förutsättning för att komma nära och förstå forskningsproblemet (Hydén 2000) och kunna tolka undersökningen (Haavind 2000).

Kvinnorna har fått både muntlig (personligen eller per telefon) och skriftlig information (brevledes) om avhandlingens syfte före intervjuerna, och inledningsvis som repetition vid varje intervjutillfälle. Det har skett jämte annan forskningsetisk information såsom om rätten till konfidentialitet och frivillighet.³⁴ De har fått välja plats för intervjuerna och haft möjlighet att tillåta eller avböja bandinspelning.³⁵ Två bandinspelade intervjuer har gjorts på telefon.³⁶ Jag har också uppmuntrat kvinnorna att säga ifrån ifall de skulle uppleva någon fråga för svår eller obehaglig att svara

³³ Mitt forskningsanslag från Brottsofferfonden bekostade resorna.

³⁴ Vid både urval och genomförande har jag tillämpat Vetenskapsrådets (2002) forskningsetiska principer för humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning.

³⁵ Ingen har avböjt.

³⁶ Jag e-postade då intervjuguiden i förväg så att de kunde följa med i frågorna. En av kvinnorna uttryckte att det kändes bra och gjorde intervjun lättare. Min erfarenhet från dessa intervjuer är att metoden fungerar mycket bra som komplement vid uppföljande intervjuer, när man redan hade träffats och etablerat en relation. Jag uppfattade att frånvaron av synintryck gjorde det lättare för både dem och mig att koncentrera oss. Som intervjuare var jag mera närvarande i kvinnornas röster och tal, både i struktur och innehåll och hade lättare för att formulera följdfrågor. Det blev ett annat flöde i dessa intervjuer.

på, och att be om en paus om de skulle behöva det. Alla namn på intervjupersoner i texten är pseudonymer som de själva har valt. Några har också valt pseudonymer för personer de berättar om, annars har jag själv bytt ut dessa namn.

I slutet av varje intervju har jag frågat kvinnorna hur de har upplevt intervjun, och om något vi har talat om varit särskilt intressant eller dåligt för dem. En kvinna kände sig under en intervju överväldigad av det hon berättade om och bad om en paus. Hon har också kunnat be mig vänta med en känslig fråga till senare. Flera andra har på olika sätt markerat med ord eller kroppsspråk om en fråga varit krånglig att svara på, eller att dialogen har lett till andra frågor än de förväntade vid just det tillfället. De har då också tagit sig utrymme att komma med kritik och egna önskemål, vilket jag har varit tacksam för. Det har också hänt att ett par av kvinnorna vid något tillfälle har fått ångest till följd av en intervju. De har beskrivit den som orsakad av kontakt med minnen, snarare än av otrygghet under intervjuerna. Väl medveten om att det inte är lätt att kritisera en annan – som dessutom inbjudit till samtal om något som är mycket viktigt för en själv – har jag försökt anpassa mig efter det och flera gånger under intervjuerna ställt frågor om hur kvinnorna mår. Vid de allra flesta intervjuer har de intervjuade dock varit uppslupna eller glada efter intervjuerna och sagt att samtalen varit bra för dem. Jag har tolkat deras öppna och engagerade inställning till att berätta om obehagliga upplevelser, liksom uppsluppenhet efter intervjuerna, som tecken på trygga intervjusituationer. För att ändå försäkra mig om att ingen farit illa av deltagande i studien har jag frågat samtliga om de haft någon person de har kunnat få hjälp ifrån om de skulle behöva det. Jag har, då någon inte haft en sådan, tipsat om ett par organisationer som ger stöd vid sexuella övergrepp. Jag har också själv följt upp några intervjuer med e-postkontakt.

För att ge ytterligare möjligheter för intervjupersonerna och mig själv att reflektera över intervjusituationerna har jag skickat med upplevelseformuläret. Jag har bett dem att fylla i det två dagar³⁷ efter intervjun och därefter skicka tillbaka det till mig. Samtliga kvinnor utom en har gjort det. Av etiska skäl har jag inte frågat varför. Som jag skrev tidigare i en fotnot hade jag haft flera syften med formuläret. Framför allt har jag använt det av etiska skäl, för att genom ett demokratiskt förhållningssätt skapa trygghet och samtidigt få ett bättre forskningsmaterial. Bara vid några enstaka tillfällen har jag använt det i avhandlingstexten för att referera till hur någon har upplevt intervjuerna, till exempel om Anna i början av kapitel 5, ”Kontext och tolkning”. Jag hade i ett skede av arbetet tänkt att mera systematiskt analysera det material jag fick genom formuläret men har inte haft utrymme att göra det.

---

³⁷ Jag ville ge dem ett par dagars utrymme att ”landa” och reflektera.

Varje intervju är transkriberad i sin helhet till skriven text och därefter sammanfattad. Jag skickade texten till intervjupersonerna, uppmanade dem att läsa, och använde den tillsammans med sammanfattningen vid den följande intervjun; som utgångspunkt för att friska upp minnet, göra förtydliganden och ställa fördjupande frågor. Jag uppmuntrade då också kvinnorna att diskutera ämnen som de fann viktiga i relation till studiens syfte och till händelser och personer de kommit att tänka på sedan sist.

Bearbetning och analys

Haavind beskriver tolkningsprocessen som en ”transformation av ett meningsinnehåll till ett annat” (2000:28) och att den sker i en mängd steg under hela forskningsarbetets gång. Analys och tolkning är, menar Haavind, inte bara det vi gör *efter* det att vi har samlat in vårt material. Processen innefattar *hela* det arbete vi har med att formulera våra problemställningar: vårt engagemang i andras erfarenhetsvärldar under materialinsamlingen; våra anteckningar och utskrifter; översikter och sammandrag vi formulerar medan vi undersöker materialet; presentationen när vi färdigställer våra texter för publikation och det som sker när resultaten når forskarsamhället och bidrar till kunskapsituationen.

På detta sätt har jag också erfårit tolkningsarbetet i denna avhandling. Efter hand som jag trängde in i empirin och mitt teoretiska förhållningssätt skiftade och mognade har jag också tillämpat *olika* analytiska metoder. Till en början var angreppssättet fenomenologiskt, så småningom började jag göra (hermeneutiskt inspirerade) narrativa analyser och (socialkonstruktivistiskt inspirerade) könsanalyser; mot slutet även ideologi- och diskursanalyser. I det följande kommer jag att presentera bearbetningen av tal och texter från kvinnorna. Jag beskriver utskriftsarbetet, det preliminära och systematiska analysarbetet med intervjuerna och dokumenten, liksom arbetet med författandet av kapitlen.

Vid bearbetningen har jag successivt, genom en mängd läsrundor (Haavind 2000), gjort en fördjupad tolkning av tal, återberättade händelser, brev, journaler och rättegångsmaterial, och försökt förstå hur subjektiv mening skapas i dem. Jag har bearbetat och analyserat tal och texter med samma tillvägagångssätt. Bildmaterial har jag använt för att bättre lära känna materialet och refererar bara till det vid ett tillfälle i boken, i inledningskapitlet. Tolkning av individuell *och* socialt delad, explicit och implicit subjektiv mening, och hur den kan förstås i olika kontexter, har varit min huvuduppgift. I empirikapitlet återberättar jag sedan andras redogörelser genom analytiska omskrivningar (Mishler 1997).

Transkription av intervjuer

Utskriften är inskriven i en dokumentmall, konstruerad som en tabell med tre kolumner. I en bred kolumn har jag infört det löpande samtalet. Två smalare kolumner intill har gjort det möjligt att föra omedelbara spontana noteringar knutna till saker som sagts. Jag har skrivit in korta kommentarer: reflektioner om personer och teman, koder, tolkningsförsök, teoretiska associationer och följdfrågor jag velat ställa vid nästa intervju. Jag har i detta skede arbetat intuitivt medan jag har lyssnat till dialogen. Jag har inte sökt efter viss information utan tagit emot det som väckt mitt intresse och så att säga lyft sig ur texten.

Narrativa forskare menar att utskrifter i sig är tolkad text. Variationerna och graderna i detaljrikedom är oändliga och ingen text kan helt och hållet spegla talet. Hur vi transkriberar en text påverkar också meningsinnehållet och tillgången till meningsbärande strukturer. Innebörder är relaterade till var händelser placeras i en berättelse och olika transkriptioner skapar olika världar (Överlien 2004; Riessman 1993). Riessman skriver att språk både har en innehållslig/ideationell, en relationell/interpersonell, en struktur-/textuell funktion och en bredare social kontextuell nivå bestående av diskurser och ideologier. Mening kan analyseras på samtliga dessa fyra nivåer (Riessman 1993:21). Eftersom jag inte enbart analyserar innehåll i berättelser, utan även undersöker de andra tre nivåerna, har jag försökt att så långt som möjligt följa det talade språket, utan att använda alltför många tecken som kan försvåra läsningen. Utskrifterna är gjorda med de stakningar, halva ord, halva meningar, pauser och överlappande tal som fanns i samtalen. Ibland har jag däremot, av läsbarhetsskäl, redigerat överlappande tal i själva avhandlingstexten och stavningen följer i princip skriftspråket. På grund av tidsbrist kortade jag ner vissa utskrifter till detaljerade sammanfattningar. När jag har gjort urval ur sådana avsnitt till citat i avhandlingstexten, har jag genomlyssnat dem igen och gjort en ny och detaljerad utskrift.

Tal följer inte skriftsspråkets meningsavgränsningar. Det gör att långa stycken enbart är avdelade av kommatecken och att punkt och ny mening med ”stor bokstav” kommer mera sällan. Läsningen går därför lite långsammare än när man läser skriftspråk. De utskriftssymboler jag använder i utdragen ser ut så här:

,	paus 1 sekund eller kortare
(3s.)	paus; siffran anger antal sekunder
( )	mellan klamrar mina kommentarer: t.ex. om skratt, anonymiserat tal eller tolkad fortsättning på tal
[ ]	mellan klamrar överlappande tal

- (...) borttagen text: för att anonymisera text, komprimera text med många och långa sidospår eller för att, mera sällan, föra samman tal om en fråga som vi talat om vid flera intervjuer
- absolut intervjupersonen betonar ett ord eller flera

Det narrativa angreppssättet, med dess fokus på händelseutveckling och tolkning, gör att de intervjuutdrag jag presenterar och diskuterar i texten, tar mycket plats. En del intervjupersoner är mångordiga och berättar långa sekvenser utan att jag behöver ställa följdfrågor, andra är fåordiga och knappa i sitt språkbruk, tar längre tid på sig och kräver fler följdfrågor. Det gör att en del utdrag blir längre än andra. Att sälla bort de fåordiga och koncentrera mig på de mångordiga, har inte varit ett alternativ. Min uppfattning är att jag då skulle förlora väsentlig information. Allt tal och hummanden från intervjupersonerna är utskrivet och medtaget. Av utrymmesskäl har jag däremot tagit bort delar av mina egna hummanden, eller lagt dem i parenteser inom intervjupersonernas tal. Så långt det har varit möjligt har jag försökt förtydliga intersubjektiviteten i intervjuerna genom att inkludera mina frågor och kommentarer.

Preliminära analyser

Den preliminära analysen gjorde jag vid transkriberingen och den första läsningen. Utskriftsarbetet fungerade som startpunkt för de första läsrundorna, där ideér och frågor till materialet lösgjorde sig på ett intuitivt sätt. I denna fas använde jag ett fenomenologiskt förhållningssätt och försökte beskriva och förstå de sociala fenomenen utifrån aktörernas egna perspektiv men också tolka en förreflektiv nivå av levda innebörder (Kvale 2001:54). Med hjälp av ett narrativt angreppssätt har jag både sökt efter den mening som intervjupersonerna explicit knutit till olika händelser och förhållanden men också efter en implicit uttryckt mening. Jag har inte sorterat materialet efter förutbestämda teman eller kategorier. Tolkningar genererades istället från det empiriska materialet, i mötet mellan mig och kvinnornas tal/berättelser, och med stöd av olika teoretiska perspektiv.

Efter varje intervjuutskrift gjorde jag en första genomläsning av texten och skrev sammanfattningen. Där kommenterade jag både talets struktur, det vill säga *hur* intervjupersonen talar, och berättelsers innehåll av personer, händelser och teman. Sammanfattningarna omfattar 1-2 sidor text, och växlar på ett sätt som Haavind beskriver som typiskt för analysarbetet vid de första läsrundorna; mellan översiktsbilder och detaljerade beskrivningar underbyggda med citat (Haavind 2000).

Systematisk analys av intervjuerna

Under intervjuerna har samtalen växlat fram och tillbaka mellan olika händelser och tidpunkter, som är vanligt vid livsberättelser (Ekman 2004). De har styrts av både de intervjuades och mina associationer och frågor. Det har därför krävts många genomläsningar för att få en fördjupad förståelse, och en klar och översiktlig bild, av deras liv. Haavind menar att forskaren i början av analysprocessen ofta försöker göra för mycket på en gång. Hon understryker vikten av att inte redan här skriva för den slutliga forskningsrapporten. Istället bör man sträva efter att pröva sig fram, tillåta sig att inte vara perfektionist (2004) och skriva för sig själv innan man presenterar sina resultat för andra (2000). Med stöd av det har jag därför formulerat översikter, detaljerade beskrivningar, sammandrag och tabeller över personer, teman och meningsinnehåll.

Haavind skriver också om läsrundor och analysfaser som ett växelvis arbete ”på langs” och ”på tvers” (2000:35). Ett vertikalt analysarbete, ”på längden”, innebär att forskaren söker efter sammanhang, skiftningar och betydelser som finns i den enskilde intervjupersonens framställningar av sig och sitt liv. Det horisontella, ”på längden” utgörs då av tolkningar som omfattar flera intervjupersoner med likheter och olikheter dem emellan. Eftersom jag har gjort uppföljande intervjuer, och har haft ett mycket stort textmaterial, har en stor del av arbetet gått åt till vertikala analyser. Först när jag hade prövat många olika analytiska tillvägagångssätt, och börjat skriva kapitelutkast, började jag få större grepp om horisontella mönster, både vad gällde likheter/samstämmigheter och skillnader/motstridigheter. Jag började även förstå olika kontexters betydelser, på både berättarens och berättelsens nivå, och motstridigheter som jag fann i material från en och samma person. En del av dessa erfarenheter har jag beskrivit i kapitel 5. De systematiska analyserna och de öppna tolkningar jag gör omkring olika intervjuutdrag och texter i empirikapitlen, är därför ett arbete som skett före och utanför avhandlingstexten, men också till stor del ett resultat av själva den process där jag har skrivit, bearbetat och omarbetat kapitlen. Jag har helt enkelt skrivit fram resultaten.³⁸ Att i den processen välja, och välja bort, intervjuutdrag har varit svårt. Det har dels berott på att exakt lika citat inte existerar. Även sådana som uttrycker en likhet innehåller olikheter och berör olika aspekter av fenomen. Dels har det också haft att göra med min respekt för och känsla av solidaritet med mina intervjupersoner och deras livserfarenheter. Jag blev tvungen att välja bort många intressanta, belysande men också skakande berättelser. Vid urvalet har jag sökt finna en balans mellan likheter och skillnader, och försökt sprida talet så att hela materialet, med dess variationer, och samtliga kvinnors röster blir representerade.

---

³⁸ Begreppet ”skriva fram” är hämtat från sociologen Maria Eriksson, som var opponent i slutfasen.

När jag började arbeta med narrativa analyser strukturerade jag materialet efter psykologen Michele L. Crossleys livsfrågeområden, som bygger på teori och angreppssätt formulerade av McAdams. Dessa innehåller övergripande livsfaser eller kapitel, nyckelhändelser, betydelsefulla personer, drömmar/framtidsplaner, problem/konflikter som personen känner att hon behöver lösa, personlig ideologi och livstema. Forskaren söker också, genom flera läsrundor, efter berättelsens narrativa ton, bildspråk och tematik (Crossley 2003).

I det systematiska narrativa tolkningsarbetet övergick jag så småningom i *händelseanalyser* inspirerade av Labov (1982). Det innebär att jag via berättelsestrukturen har försökt få ett grepp om det narrativa och prenarrativa innehållet. Jag har sökt efter klart urskiljbara eller fragmentiserade händelseförlopp bestående av tid, plats, personer, handlingar, känslor, tankar, bildspråk, förändring och subjektiv mening på berättelsens och berättarens nivå. Exempel på ett prenarrativ har jag diskuterat i teorikapitlet. Ett tydligt narrativ kommer från kapitel 8, ”Motstånd”. Jag frågar där Linda om hon hade någon relation till sin bästis föräldrar och hon börjar tala om bästisens mamma. För att visa hur narrativets innehåll och mening är relaterat till strukturen, och hur mening skapas i flera nivåer av social kontext, har jag placerat det i en tabell.

Intervjuutdrag	Narrativa element
Mmm, hon fanns, nån gång så fanns hon för mig	Abstract (sammanfattning)
när, efter skilsmässan när mamma var nere, med oss barn (suckar) och det var bodelning som pågick, eh, och det, och mamma tog, ja det blev i alla fall bråk.	Orientering (tid, plats, personer, inledande situation)
Mamma tog sina, sin bankbok och (3s.) eh min och brorsans bankböcker och farsan misshandlade henne, rejält. Och hon skrek åt mig att ringa till dom, den familjen, och jag gjorde det, och sa åt dom att dom måste komma. (3s.) Och farsan lyckades misshandla brorsan också f när, för både brorsan och jag försökte försvara mamma rent fysiskt fast det var ju ganska, alltså vi var ju små liksom. Så han, liksom, daskade iväg oss, eh (3s.) och då när dom kom, ja då hade han ju slutat,	Komplicerande handling
när han förstod att dom skulle komma	Utvärdering ”nu”
och sa att, nej nej. Allt är lugnt liksom (3s.). Eh, men då vet jag att hon kom fram och bara, kramade om mig,	Fortsättning av komplicerande handling
och det var ganska skönt liksom	Utvärdering ”då”
(3s.) och fanns väl där just <u>då</u> liksom.	Utvärdering ”nu”

I den så kallade komplicerande handlingen sker en händelseutveckling som leder till att bästisens mamma kommer, misshandeln upphör och Linda får en kram. Den utvärdering jag uppfattar att Linda gör på berättelsens nivå (i den innehållsliga sociala kontexten) handlar om hennes känslor som barn. Utvärderingen på berättarens nivå (i intervjusamtalets sociala kontext) handlar dels om hennes tolkning av vad det är som gör att pappa slutar slå; hans medvetenhet om att grannarna är på väg, och dels om hennes tolkning av min fråga (som också blir en upprepning av abstractet). Den subjektiva mening som jag uppfattar kretsar kring begreppet relation. I Lindas förståelse just här blir relation detsamma som att en vuxen fanns för henne just då. Någon såg och brydde sig om henne. Begreppet relation får sin direkta innebörd i förhållande till våldssituationen. I kapitel 8 är det våld, solidaritet och omsorg som jag diskuterar med hjälp av detta narrativ. Utan att se hela narrativet med sin sociala kontext blir det därför svårt att hänga med i, och ta ställning till, de tolkningar jag gör.

För att få grepp om prenarrativa innebörder har jag ibland i avhandlingstexten särskilt analyserat den narrativa strukturen. Ett exempel på det går att hitta i samma kapitel, under rubriken, ” ’Det var speciellt mellan oss’ – avslöjande till en vuxen.” En ytterligare diskussion om den sociala kontext som intervjusamtalet innebär finns i kapitel 5.

Förutom att göra narrativa analyser har jag också tolkat hur kvinnorna förhåller sig *diskursivt och ideologiskt* till det de talar om, och hur *kön* konstrueras vid intervjuerna och i dokumenten. Dessa angreppssätt ryms under den konstruktionistiskt inspirerade senare fasen av mitt avhållingsarbete. Kön var visserligen en analyskategori som jag hade med mig från början, men det var först efter att jag hade hittat begreppen ”göra kön”, respektive ”göra skillnad”, som jag kunde se konstruktioner av (o)jämlighet i materialet och göra de analyserna jag har gjort. Mitt diskursiva angreppssätt innebär att jag ”läser” journaler och domslut, liksom kvinnornas tal och texter och det de då innehållsligt förhåller sig till i form av tankar, handlingar, känslor och begär, som konstruktioner av socialt delad och etablerad mening; i ett snävare interaktionellt såväl som bredare diskursivt perspektiv. I analysen har jag undersökt hur dokumenten och kvinnorna som berättare, men också hur andra personer i omberättade sociala interaktioner konstruerar skillnad/likhet och ojämlighet/jämlighet inom olika maktordningar, främst kön, ålder och släktskap. Jag har då tittat på situerad handling på berättelsens nivå och språkhandling i intervjusituationerna/dokumenterna, för att se hur olika olika kategorier tillskrivs olika/lika egenskaper, beteenden, värden och tillhörigheter till bestämda samhällssfärer.³⁹ Genom debattstudien blev jag också parallellt

---

³⁹ Könsanalysen har resulterat i en artikel (Carlsson 2008).

medveten om hur kvinnornas tal och talets innehåll reproducerade etablerade diskurser, och hur de använde dem för att framställa sig, förhålla sig till etik/moral och skapa handlingsutrymme åt sig själva. Genom diskurserna hamnade vissa aspekter av världen inom synfältet medan andra blev dolda. Eftersom jag tolkade två av dessa diskurser som politiska, med innehåll bestående av feministisk ideologi och feministiska arbetsformer, gjorde jag också en ideologianalys. Det innebar att jag undersökte talets mera explicita men också dess implicita idéer om samhälle, politik, värden och praktik och relaterade dem till ett par tidigare studier om kvinno- och mansrörelserna i Sverige på 1970-talet (Hill 2007; Isaksson 2007).

Kapitlens framväxt

En forskningsrapport måste kunna stå på egna ben utan att hela materialet bifogas och de fragmentariska och detaljerade anteckningar som förts under den systematiska analysen måste omformuleras på ett sätt som kan bli begripligt och trovärdigt för läsaren (Crossley 2003; Haavind 2000). Empirikapiteln har tagit form som läsbara och avgränsade avsnitt först med början under sommaren 2006, men främst under 2007 och 2008, parallellt med och efter insamlingen av materialet. Hösten 2006 arbetade jag med debattstudien, som avsevärt kom att berika och fördjupa min förståelse av intervjumaterialet. Det är under framväxten av kapiteln, *efter* debattstudien, som jag fått ett ordentligt grepp om de horisontella och diskursiva analyserna. De olika materialen har berikat varandra.

För att få en bild av vilka kapitel jag skulle skriva och vad de skulle innehålla gjorde jag en ny genomläsning av alla intervjuer. Utifrån den skapade jag successivt listor över bestämda rubrikområden, uttryck och ordval som kvinnorna använde om olika personer och händelser, och som fängade mitt intresse och nyfikenhet. Jag antecknade var i intervjuerna jag fann dem, så att jag snabbt skulle kunna hitta och välja ut lämpliga avsnitt att plocka in och analysera i kapiteltexten. Till slut tyckte jag att jag ”kunde” intervjuerna utantill. Listorna fick titlar som exempelvis ”Tanken föll mig aldrig in” och ”Goda och dåliga lyssnare” och ur dem växte kapiteln. Exakt vilka jag skulle skriva var inte bestämt i förväg. Det genererades ur materialet och ur mina tolkningar av det. Ett kapitel kunde till exempel växa så till den grad att det plötsligt framstod som självklart att det skulle knoppas av. När jag kom igång med denna process hade jag en stark upplevelse av att avhandlingen berättade sig själv, även om den gjorde det med hjälp av ett intensivt, ömsom lustfyllt, ömsom plågsamt arbete från min sida. Varje gång jag tappade riktning, och den röda tråden, återvände jag till mina listor och fann ny inspiration.

Medan jag har skrivit den slutliga versionen har jag ställts inför etiska dilemman som haft att göra med den konstruktionistiska ansatsen. Språk *gör*. Språk får konsekvenser, även denna avhandling. Genom empirin, och flera

av kapitlen, har jag fått jag en mycket tydlig bild av vad ogiltiggöranden och giltiggöranden av kvinnornas erfarenheter medfört i deras liv. Att jag själv förhåller mig till deras tal som uttryck för diskurser har varit utmanande för mina egna etiska värderingar. När människors lidande reduceras till ”text”, kan gränsen vara hårfin mellan ifrågasättande kylig distans och vetenskapligt intresse. Bara den som själv deltar i en forskningsstudie kan till syvende och sist säga om forskarens sätt att tolka och skriva konstruerar identiteter som upplevs nedvärderande och kränkande. Av dessa etiska skäl har jag valt att stryka vissa textpartier. Jag har också vid några tillfällen skickat kapitel till ett par av de intervjuade för att få synpunkter på etik och anonymitet. De reaktioner jag hittills fått tolkar jag som att jag lyckats hålla mig på rätt sida gränsen. Nu överlämnar jag till dig som läsare att avgöra om det förhåller sig så, och om arbetet är läsbart, begripligt och övertygande.

Litteratur- och debattstudier

I följande avsnitt ska jag övergå till att presentera hur jag gått till väga när jag har sökt tidigare forskning och hur jag genomförde debattstudien.

Sökning av tidigare forskning

I januari 2001 började jag söka i olika databaser efter tidigare forskning. Jag sökte först genom den nationella biblioteksdaten Libris och använde sökorden sexuella övergrepp respektive incest för att få en bild av de svenska doktorsavhandlingar som publicerats. Det visade sig inte vara särskilt många, vilket förvånade mig. Antalet tidskriftsartiklar som behandlade studier av incest/sexuella övergrepp var också förvånansvärt få. Jag fann bara en svensk studie som rörde kvinnor som varit utsatta under uppväxten och den handlade om gruppsykoterapi (Socialstyrelsen 1995:3).

Jag listade då engelska begrepp/nyckelord knutna till mitt forskningsproblem som jag använde för att, under olika perioder av arbetet, göra systematiska sökningar i de internationella artikeldatabaserna Social Science Citation Index/Web of Science, PsycINFO, Sociological abstracts och i olika internationella avhandlingsdatabaser. För att få ett grepp om den etablerade begreppsanvändningen tog jag till en början hjälp av klinisk litteratur som jag hade kännedom om sedan tidigare. Jag kombinerade begreppen incest/sexual abuse med dessa sökord och utökade dem efterhand som jag satte mig in i problemområdet. Begreppen har varit: working through, heal*,⁴⁰ coping, surviv*, recover*, disclosure, silence, self help, help, social support/support, social response, social reactions, assistance, treatment, therapy, resistance, agency, change och social control.

---

⁴⁰ Stjärnan markerar trunkering, d.v.s. alla ändelser inkluderas.

Ibland har jag också gjort avgränsningar via begreppen *women* och *adult*. Med hjälp av referenslistor i artiklar och avhandlingar har jag hittat ytterligare litteratur. Det jag har funnit som har varit relevant för denna studie har jag antingen presenterat i kapitel 1, eller kommer att presentera och diskutera i Del 2 och Del 3. Jag har också använt litteratursökningarna till en teoretisk artikel (Carlsson 2004).

Jämte dessa strukturerade sökningar har jag hållit mig löpande uppdaterad om svenska och nordiska avhandlingar och studier på området kön och våld genom de allt större informella och formella forskarnätverk som jag har skaffat mig under avhandlingsarbetets gång.

Debattstudien

Studien av debatterna om sexuellt våld åren 1970-1996 innehåller en bibliometrisk (Persson 2006), innehållsanalytisk (Bergström & Boréus 2000) genomgång av publiceringar i dagstidningar, tidskrifter, böcker och TV i databaserna Libris Websök och Artikelsök, publikationen *Svenska Tidningsartiklar* (Bibliotekstjänst 1970-1978)⁴¹ och i Statens Ljud- och Bildarkiv (SLAB). Det betyder att jag har sökt och räknat antalet publiceringar (träffar/utfall) med bestämda begrepp under tidsperioden. Jag har också närmare tolkat innebörder av antalet träffar och begreppsutveckling, och tematiserat och tolkat delar av utfallet/tidsperioden genom att analysera vilka aktörer, det vill säga tidskrifter och författare, som varit verksamma samt innehållet i rubriker. I analyser av rubriker har jag undersökt konstruktioner av problem, kön, skillnad och diskurs.

Avgränsningen av de år studien täcker har dels genererats ur intervjuempirin och dels ur själva debattstudien, när jag fann en ”nollpunkt” i debatterna, det vill säga där det inte fanns några publikationer alls. Det visade sig att denna nollpunkt överensstämde med de första avslöjanden som gjordes av de intervjuade kvinnorna; en upptäckt som snabbt fångade mitt intresse.

Studien av debatterna utgör en sidostudie i avhandlingen. Tanken på att göra den väcktes hos mig hösten 2003 när jag hade börjat intervjua kvinnor för huvudstudien. Jag märkte då att dialogerna med vuxna om övergreppen påbörjades vid samma tidsperiod, oavsett deras ålder. Till en början var min avsikt att försöka hitta tidigare studier och infoga dem som ett avsnitt i ett kapitel, men efterhand som jag intervjuade och hörde berättas om innebörder av böcker och TV-program, och samtidigt märkte att det inte fanns några studier som behandlade debatterna före 1982, kom jag fram till att en separat studie var nödvändig. Syftet blev att förstå det sammanhang av historisk tid och rum, och det diskursiva handlingsutrymme

---

⁴¹ Se Källförteckningen till kapitel 4, placerad efter referenslistan.

de intervjuade kvinnorna hade, under den period då de först började avslöja och hantera sina övergreppserfarenheter.

Urvalet: avgränsning av begrepp, källor och tidsperiod

Studien är avgränsad till i huvudsak *tre begrepp*; våldtäkt, incest och sexuella övergrepp men innehåller också en mindre diskussion om några angrepsområden och till vissa delar underordnade begrepp/debatter. Dessa är: pornografi/barnpornografi, rituella övergrepp och bortträngda/falska minnen. Begreppet sexuellt våld behandlar jag som ett övergripande ”paraply”.

Sökningarna i samtliga källor är gjorda hösten 2006, med kompletteringar och kontroll i december 2008. Jag valde databaserna Libris och Artikelsök för att kunna undersöka publikationsmönstret i både dags- och fackpress och böcker. Bidragande till valet var också en tidigare studie som undersökt debatten om sexuella övergrepp mot barn 1980-1993 genom dessa databaser (Hallberg och Rigné 1994). Eftersom Artikelsök inte omfattar åren före 1979, och jag ville få en bild av dagspress även under 1970-talet inkluderade jag publikationen *Svenska Tidningsartiklar*. Genom SLAB har jag också kunnat täcka alla program i SVT under hela perioden, inklusive Aktuellt, Rapport och regionala nyhetssändningar.

I både *Libris* och *Artikelsök* motsvaras en träff av *en* artikel eller *en* bok. Libris Websök är de svenska forskningsbibliotekens gemensamma katalog. Den omfattar närmare 6 miljoner titlar från cirka 170 bibliotek. Biblioteken bidrar gemensamt till uppbyggnaden av innehållet.⁴² Det innebär att databasen täcker hela studiens tidsperiod och omfattar både böcker, bokkapitel och tidskrifter. En sökning i december 2008 på materialtyper visar att databasen innehåller 46.796 nutida och historiska svenska tidskrifter, varav 8.132 inom samhälls- och rättsvetenskap. Vilka urvalskriterier man tillämpar för katalogisering av artiklarna har jag inte kunnat hitta information om på Libris hemsida, och har inte heller fått svar när jag har skrivit och frågat ansvariga via e-post.

Enligt Bibliotekstjänst, som ansvarar för Artikelsök, indexerar fortlöpanande material ur 15 svenska dagstidningar och 550 tidskrifter. Databasen uppdateras dagligen och varje år tillkommer cirka 65.000 poster.⁴³ Enligt Eva Ingvarsson⁴⁴ som arbetar med Artikelsök, har antalet ingående tidningar och tidskrifter förändrats under årens lopp. År 1979 ingick 50 dagstidningar och drygt 350 tidskrifter. Minskning av dags- och utökning av fackpress gjordes 1986 och 2004. Samtidigt började man indexera mer material. Samma urvalskriterier har dock tillämpats under hela

⁴² Källa: www.kb.se/libris.

⁴³ Källa: www.btj.se.

⁴⁴ Genom e-postkontakt och telefonsamtal i december 2008.

perioden. Reportage, analyser, kultur, övergripande fakta, forskningsrapporter, politik- och samhällsdebatt på ett större nationellt och regionalt plan ingår, samt artiklar om enskilda personer ifall de fungerat som exempel på någon större principfråga. Nyheter, lokalpress och artiklar avgränsade till enskilda fall/personer utan principdiskussion ingår inte. Ingvarsson beskriver Artikelsök som ett ”lynnigt redskap” i forskningssammanhang. Ämnesord har förändrats med tiden, fler har tillkommit och en del har fått förändrad innebörd.

Jag har manuellt gått igenom bibliotekskategorierna D, M, O, Oa, Oe och Oh i samtliga årgångar 1970-1978 för *Svenska Tidningsartiklar*. Kategorierna täcker Filosofi och psykologi, Etnografi och folklivsforskning, Samhälls- och rättsvetenskap, Sociologi allmänt, Sociologiska frågor och socialpolitik. Bokrecensioner är inte kontrollerade. Jag antecknade alla begrepp som på något sätt hade med våld och sexualbrottslighet att göra. De jag fann var: sexuellt utnyttjad, sexualbrottsutredningen, våldtäkt, incest och sexuella övergrepp.⁴⁵ *Svenska Tidningsartiklar* utgör, enligt Eva Ingvarsson, en föregångare till Artikelsök. I publikationen finns inget ämnesordsregister. Ämnesord infördes 1984 när Artikelsök skapades. Då inkluderades i Artikelsök också material retrospektivt från 1979.

När jag beskriver för Ingvarsson det förhållandevis låga utfall jag funnit på samtliga tre begrepp åren 1979 till 1986, och frågar henne om hon kan se någon förklaring i katalogiseringen, menar hon att det kan beror på dessa olika förändringar. Hon bekräftar att materialet i Artikelsök och Svenska Tidningsartiklar är ett urval och att mediabevakningen med all sannolikhet varit, och är, betydligt större än vad som är synligt.

Ett problem i studien är att både Libris och Artikelsök täcker tidskrifter. Jag har därför inte kunnat få en enkel och snabb överblick över begreppsutvecklingen i de olika separata medietyperna. Eftersom det visade sig att antalet träffar i olika tidskrifter bara delvis överlappade varandra – databaserna innehöll inte helt och hållet samma tidskrifter – har jag inte heller kunnat få en enkel överblick genom att enbart söka på böcker respektive dagspress. Libris, med fler tidskrifter, gav dessutom jämförelsevis färre tidskriftsträffar än Artikelsök, åtminstone för perioden 1982-1993 som jag har granskat närmare, vilket väcker en del frågor. Artikelsök tycks ha bättre täckning av tidskriftsartiklar om sexuellt våld. Jag har på grund av dessa problem valt att sammanställa det totala antalet träffar i respektive databas men också försöka förhålla mig till det. Det innebär att den tabell och de diagram jag använder för att visa begreppsutvecklingen också visar det totala utfallet i vardera databasen. Materialet har varit för omfattande, och min tid för begränsad, för att gå in och göra en separat kvantitativ granskning av tidskrifter. Jag har däremot ganska enkelt, på Libris söksida,

---

⁴⁵ Artiklarna är listade i källförteckningen för kapitel 4.

kunnat undersöka hur begrepps användningen varierat för böcker och jag presenterar det i kapitlet. Ytterligare ett problem med både Libris och Artikelsök som jag upptäckte när jag kontrollerade utfallet 2008 var att antalet träffar vissa år blev lite annorlunda, en fler eller färre, än 2006. Orsaken skulle kunna vara antingen utmattning från min sida, att fler träffar indexerats retroaktivt eller att databaserna fluktuerar. Vid flera sökningar samma dag fick jag olika resultat.

Träffarna i *SLAB* slutligen är lite annorlunda konstruerade än träffarna i Artikelsök och Libris. Sökningen är gjord på mitt uppdrag av Ann-Charlotte Gyllner-Noonan på *SLAB*:s avdelning för Forskning och information i oktober 2006. Hon skriver via e-post att de inte använder nyckelord vid katalogiseringen. En katalogpost kan ge utslag för ett visst begrepp fler än en gång, kan vara en beskrivning av ett helt TV-program eller av ett inslag. Enbart fri textsökning går att göra. Sökningen är därför inte lika tydlig och säker som de övriga databaserna. Utfallet kan ändå ge en bild av när en ökad aktivitet uppstår kring ett visst begrepp och visa en utvecklingstendens.

Urvalsprocess, datainsamling och bearbetning

I studien av debatterna har mina tillvägagångssätt vid urval, insamling och bearbetning av materialet växt fram successivt och löpt in i varandra. Det liknar vad psykologen Steinar Kvale kallar ”att skapa mening ad hoc” (2001:184). Med det menar han att ingen standardform används utan att man istället växlar mellan olika tekniker. I ett material som vid första genomläsning inte ger någon samlad innebörd, går det att finna förbindelser och strukturer genom läsning, vissa kvantifieringar, djupare analyser av speciella yttranden, omvandling av delar till berättelser, utarbetande av metaforer och visualisering genom diagram.

Arbetet inleddes genom att jag började göra sökningar i Artikelsök på begreppen sexuella övergrepp och incest för åren omkring 1982-83, då ett par tidigare studier (Hallberg & Rigné 1994; Martens 1989) angett att just den debatten startat. Jag utökade sedan tidsspännet successivt, samtidigt som jag förde anteckningar. När jag passerat en viss mängd träffar började jag gå tillbaka och skriva ut samtliga katalogposter och även söka i Libris på samma sätt. För att bredda synfältet sökte jag också på begreppet våldtäkt. Dels var jag intresserad av hur många träffar jag fick år för år på vardera begreppet och i vardera databasen, dels läste jag rubriker. När jag fann en rubrik som överlappade ett nytt begrepp, som till exempel barnpornografi, började jag även söka på det. Genom *Svenska Tidningsartiklar* fann jag att begreppen våldtäkt, incest och sexuella övergrepp var sällsynta under 1970-talet och antecknade då även andra begrepp för våld, sexualitet, barn och kvinnor och kopierade de sidor där det fanns någon relevant rubrik. Jag kontaktade därefter *SLAB*, bad att få göra en sökning hos dem och blev då

erbjuden hjälp. När insamlingen var gjord skapade jag en tabell över alla träffar, matade in dem i statistikprogrammet SPSS och gjorde tre diagram, ett för vardera databasen. Jag valde att inte göra något diagram för *Svenska Tidningsartiklar* eftersom materialet var för litet. Tabell och diagram presenteras i kapitel 4.

Under arbetet med sökningarna blev jag mer och mer intresserad av rubrikinnehållet, främst i dags- och fackpress men också i böcker. Rubrikerna var så intressanta i sig att de var möjliga att analysera. Syftet med rubriker är att både ge en sammanfattning av innehållet i texten och att locka läsaren till brödtexten (Nationalencycledin 2008a). De kan därigenom säga något väsentligt om innehållet och peka på väsentliga tendenser, inte minst vad som bedömts väcka läsarens intresse vid en viss tidpunkt. En fördel med rubrikanalyserna är att jag har kunna ta mig an ett stort material och på så sätt fördjupat analysen av det kvantitativa resultatet. Jag kan därigenom spegla debattmaterialet mot intervjumaterialet. Nackdelen är att jag inte själv kunnat ta ställning till hur väl rubrikerna motsvarar innehållet, och detaljer, i artiklarna.

En stor del av bearbetningen av materialet skedde samtidigt som jag skrev själva kapitlet. Jag började bearbeta artikelrubriker genom att, parallellt med det kvantitativa arbetet, läsa, sortera och granska rubrikerna efter innehåll. När jag märkte att mängden artiklar ökade drastiskt under början av 90-talet, och jag inte skulle ha tid att tematisera hela materialet fram till 1996, avgränsade jag rubrikanalyserna till och med 1993, en avgränsning som gjorts även i en tidigare studie (Hallberg och Rigné 1994).

Dels fann jag en mängd olika teman. Dels tyckte jag mig se olika sätt att tänka om incest/sexuella övergrepp/våldtäkt, och tolkade det jag såg med hjälp av ett socialkonstruktionistiskt perspektiv som olika konstruktioner av problem och kön. Jag försökte under hösten 2006, och genom fördjupad analys i november 2008, förstå dessa konstruktioner med hjälp av diskursteori och teori om att göra kön och skillnad. Det innebar att jag analyserade implicit och explicit socialt delad mening i de begrepp som användes; hur begreppen förhöll sig till varandra och till den språkliga strukturen; vilka förståelser som inkluderades och exkluderades i språket och i problemkonstruktionerna; motstridigheter och samstämmigheter mellan olika rubriker; och hur kvinnor, barn och män på olika sätt positionerades och tillskrevs egenskaper, avsikter och behov. Jag relaterade sedan mina tolkningar till andra studier om diskurser och sexuellt våld. Hur jag konkret gått till väga går att se genom de resonemang jag för i kapitel 4.

En författare, Åsa Britasdotter, återkom i början av 1980-talet i både boktitlar och fackpress. Hennes böcker recenserades också i dagspress. Jag bedömde därför henne som en nyckelgestalt i den tidiga debatten och kontaktade henne för att be om en intervju. Syftet var att bli närmare orienterad i förvecklingarna under 1970- och början av 80-talet. Jag fick ett

mycket intresserat svar och genomförde en telefonintervju i oktober 2006. Jag hade förberett några frågor⁴⁶ och förde anteckningar under samtalet och efter. Dagen därpå fick jag ett långt e-postbrev med kompletterande uppgifter samt blev tipsad om två centrala temanummer i tidskriften *Spegeln*, utgiven av Riksorganisationen Stödcentrum mot Incest, som handlade om opinionsbildningen 1981 och framåt. Dessa uppgifter ligger till grund för delar av kapitlet, om mobilisering före och utanför media, där jag också tolkar publikationsmönstret i bokutgivningen; genom både mängden böcker, upplagor och rubriker.

Vilka tidskrifter och dagstidningar som var aktiva var något annat som fångade mitt intresse under empiriinsamlingen. Jag räknade därför antalet artiklar i dags- respektive fackpress i Artikelsök för olika perioder, undersökte den kvantitativa fördelningen och utvecklingen av publikationer åren 1982-1993 i tidskrifter samt tolkade tidskrifterna som tillhörande olika intressesfärer, antingen politiska eller professionella. De professionella sorterade jag efter de professioner/discipliner som var aktiva.

Det kapitel som successivt växte fram följer en sammanhållen kronologisk ordning i tre delar. Den första är främst centrerad kring tolkning av det kvantitativa materialet, den andra diskuterar spår av aktivitet utanför pressen och den tredje berör konstruktioner av problem, kön, skillnad och diskurs. Kapitlet avslutar avhandlingens Del 1 och bildar avstamp för intervjustudien.

En värdering av avhandlingens kvalitet

I denna sista del av kapitlet ska jag diskutera huvudstudien med hjälp av de tre vetenskapliga kvalitetsbegreppen generaliserbarhet, reliabilitet och validitet. Jag kommer att problematisera dessa begrepp och relatera dem till materialet och avhandlingen.

”Små” grupper

Flera gånger under mina år som doktorand har jag lagt märke till hur forskare som ägnar sig åt kvalitativ och tolkande metod faller in i ursäkter när de talar om sina ”små” forskningsmaterial. ”Små” grupper blir konstruerat som en forskningsrisk; att inte kunna säga något om förhållanden och erfarenheter i en större grupp, att inte kunna generalisera.

---

⁴⁶ Vi samtalade kring följande frågor: I debatten på 70-talet om sexualbrottsutredningen, talades det om barn då? När började man tala om barn som sexualbrottsoffer? Var pågick den debatten? Hur livligt var dagspressens intresse? Vad fick dig att vilja skriva boken *Incest – dotterrätt mot patriarkat*? Var du med i Studio-S programmet? Vad fick TV att göra det?

Med ett sådant risktänkande som perspektiv skulle jag kunna säga att det i denna doktorsavhandling ”bara” är åtta kvinnor som blivit intervjuade och kunna ifrågasätta hur representativa resultaten är för den totala mängden kvinnor som blivit utsatta för sexuella övergrepp under uppväxten. Jag skulle kunna undra över om min empiri och de tolkningar jag gör är specifika och unika på så sätt att de inte skulle vara giltiga för andra kvinnor.

En annan metodfråga som några gånger dykt upp i förhållande till mitt eget empiriska material är hur man ska se på ett urval där de flesta av intervjupersonerna har sökt hjälp i kvinnojourer. Frågan har dykt upp som en antydning om att de perspektiv på samhället som råder inom jourerna skulle kunna påverka resultatet negativt. Med tanke på att jag själv har arbetat i en kvinnojour och att jag i denna avhandling tolkar kvinnorörelsens arbete på 1970-talet som centralt för kvinnors bearbetning av sexuellt våld, är det en väsentlig fråga. Är det diskurser som uteslutande begränsar sig till kvinnojourerna som uttrycks i berättelserna om bearbetning och sociala relationer? Tolkar jag in, eller övertolkar jag, betydelsen av kvinnorörelsens arbete genom min förförståelse? Skulle en annan forskare, med en annan verksamhetsbakgrund, komma fram till ett helt annat resultat och hur skulle resultatet kunna bli om hon eller han använde ett helt annat urval?

Frågor som dessa ska jag försöka bena ut och diskutera här i slutet av metodkapitlet. Min övergripande utgångspunkt och förståelse är att kvantitativa och kvalitativa angreppssätt måste granskas genom helt olika kriterier eftersom forskningsfrågor och metoder är helt olika. Angreppssätten befinner sig inom olika teoretiska dimensioner, en *numerisk* och en *språklig*. Psykologen Steinar Kvale talar om en ”matematiskt uppbyggd social värld” och en ”språkligt uppbyggd social värld” (Kvale 2001:69). Till den ena hör tillvägagångssätt som består av beräkningar, till den andra hör språkliga analyser.

Kriterier för om ett resultat kan säga något utanför den undersökta gruppen har, som jag uppfattar det, antingen att göra med en syn på beforskade personer som separata, kontextlösa enheter i en population (kvantitativt kriterium), eller som personer förbundna med andra genom kontext, språk och berättande (kvalitativt kriterium). Det rör sig om två olika dimensioner av kunskap som produceras och som inte kan bedömas på samma sätt. Forskningsresultat som utgörs av kunskap i form av enheter, siffror och statistiska samband måste prövas på ett annat sätt än kunskap som bygger på relationer och talat och tolkat språk. Det betyder inte att det ena värderingskravet per definition är bättre än det andra. Vardera kriterium måste knytas till den typ av kunskapsproduktion som det tillhör. Eftersom ett kvantitativt sätt att tänka om forskningsmaterial återkommer i litteraturen, och då som ett förgivettaget antagande, en norm inbakad i hur man förstår och resonerar om de tre kvalitetsbegreppen, också i relation till och värdering av kvalitativ forskning (se exempelvis Holme & Solvang

1997:80-81; Larsson 2007:115-118; Marlow 2001:182ff)⁴⁷ kommer jag att diskutera urvalet och representativiteten för denna avhandling med hjälp av båda dessa kriterier. Min inställning är att kvalitativa såväl som kvantitativa studier kan ha nytta av att bli diskuterade utifrån båda kriterierna. Först kommer jag att utgå från det kvantitativa.

Intervjupersonerna som separata enheter

I kvantitativa sammanhang är det sannolikhet, slumpmässighet och statistiska tekniker som garanterar att man kan säga något om en större population utifrån en mindre. Vid urvalet har alla separata enheter, i detta fall personer, samma chans att komma med. De som väljs ut kan då sägas representera också de som inte väljs ut, om urvalet är tillräckligt stort i förhållande till den totala populationen (Holme & Solvang 1997). Generaliserbarhet har då, som jag förstår det, med matematik och numerisk exakthet att göra. Forskaren kan med stöd av sannolikhetslära påstå att de egenskaper som kännetecknar den utvalda gruppen också kännetecknar hela populationen. Med en sådan kvantitativ förståelse som kriterium skulle jag värdera mitt kvalitativa urval som problematiskt och mycket begränsat. Åtta kvinnor är ingen stor andel av en population som omfattar 25 % av alla Sveriges kvinnor.⁴⁸ Urvalet är inte heller slumpmässigt valt. Det är selekterat och självselekterat. Dels har jag vänt mig till grupper eller personer i bestämda sammanhang, dels har undersökningspersonerna valt ut sig själva och anmält sig till mig. Därför kan jag inte med numerisk säkerhet säga att jag vet att dessa personer liknar den övriga populationen kvinnor som varit utsatta för sexuella övergrepp.

En sådan urvalssituation är inte unik när det gäller kvalitativ forskning. De flesta kvalitativa urval är selektiva. De görs med ett bestämt syfte, utifrån medvetet formulerade kriterier. Om man ändå vill kunna säga något om förhållanden utanför undersökningsgruppen (baserat på ett kvantitativt kriterium) bör man söka så stor variationsbredd som möjligt i materialet (Miles och Huberman 1994; Holme & Solvang 1997). Ju tydligare urvalsprocessen och personerna är beskrivna desto lättare är det att göra jämförelser med andra, liknande grupper (Miles och Huberman 1994). Mitt lilla, selektiva urval har en sådan fördel. Jag har medvetet haft en strategi där jag tagit reda på bakgrundsuppgifter om mina intervjupersoner och gjort urval för att komplettera den grupp jag haft. Det gör att jag kan säga att

---

⁴⁷ Man använder t.ex. begrepp som felkälla, svaghet, svårigheter, problematiskt, sann tolkning, mätning och små urval. Dessa konstruerar kvalitativa material som separata, numeriska enheter i normativt fel mängder vars innehåll kvantitativt ska mätas för att finna absoluta sanningar.

⁴⁸ Då utgår jag ifrån WHO:s uppskattning från 2002 att 25 % av alla flickor blir utsatta för sexuella övergrepp (Lundberg 2005). Se även kapitel 1 om omfattning.

gruppen är heterogen utifrån vissa kategorier, vilket jag har försökt att förtydliga när jag har beskrivit gruppen. Eftersom tidigare forskning visat att sexuella övergrepp sker lika mycket i alla samhällsklasser och etniska grupper (Larsson m.fl. 2002), har jag till exempel försökt skapa ett urval som kan representera det, även om denna representativitet inte är styrd av slumpen och inte går att uttrycka med exakthet och siffror.

Är kvinnorna unika som har sökt hjälp i kvinnojour?

Men hur är det med den hjälp kvinnorna sökt? Är de unika som har sökt hjälp i kvinnojour? Eller är det kanske något annat som gör dem unika, om de alls är unika i metodologisk mening? Antalet kvinnor i Sverige 2003, det år då intervjustudien påbörjades, var omkring 4.5 miljoner⁴⁹. Relativt få av dem sökte hjälp i kvinnojour. Statistik från ROKS⁵⁰ och SKR⁵¹ visar att deras medlemsjourer tog emot sammanlagt 52.419 hjälpförfrågningar under samma år. Uppgifterna beskriver antalet kontakter och inte antalet kvinnor. Om man ser till antalet stödåtgärder var de 47.208 enbart för ROKS-an slutna jourer, ca 8.000 fler än hjälpförfrågningarna dit. Jag skulle utifrån dessa siffror kunna uppskatta att hjälpförfrågningarnas antal ungefär motsvaras av antalet kvinnor, och att några av dessa kvinnor deltar i fler än en stödåtgärd. Utslaget på antalet kvinnor i Sverige 2003 blir det omkring 1 % som sökte hjälp i någon kvinnojour under samma år. Det är ingen stor andel av befolkningen och den beskriver inte heller hur många kvinnor som någon gång i sitt liv kontaktat en kvinnojour. Som jämförelse med andra typer av verksamheter kan den ändå vara intressant. Kvinnorna i denna studie har ju inte enbart sökt hjälp inom ideella organisationer såsom kvinnojouren. Alla har också vänt sig till sitt informella nätverk av vänner och familjemedlemmar och alla har sökt någon form av professionell hjälp. Lika många som sökt sig till kvinnojour har också sökt sig till psykiatrin. Ser man till andelen personer i Sverige, oavsett könskategori, som söker hjälp inom psykiatrin är den inte heller stor. Mellan 20 och 40 % av alla svenskar uppskattas på 2000-talet lida av psykisk ohälsa, av varierande allvarlighetsgrad, men enbart 3-4% söker psykiatrisk vård under ett år (Socialstyrelsen 2005). De kvinnor jag har intervjuat skulle i det perspektivet kunna betraktas som unika bland kvinnor i Sverige i stort för att de sökt hjälp alls, dessutom upprepade gånger, och för att de sökt hjälp i en mängd

---

⁴⁹ Källa: Birgitta Chisena på SCB:s information & bibliotek för uppgift om befolkning och kön.

⁵⁰ Källa: Emma Wilén på ROKS kansli för statistik rörande år 2003. Sammanlagt för alla ROKS-an slutna jourer togs 39.420 kontakter av hjälpsökande via telefon, brev, fax och e-post.

⁵¹ Enligt SKR:s hemsida togs 12.999 hjälpsökande kontakter via telefon, besök, brev, fax och e-post 2003. Se www.kvinnojour.com.

olika sammanhang, inte för att de skulle vara unika som sökt hjälp i kvinnojour. Betyder det att de också har mått sämre än andra utsatta kvinnor? Med grund i studier om konsekvenser av sexuella övergrepp bedömer jag det inte så (se Kendell-Tackett 2002; Samelius 2007; Svedin 2000).

Uppenbarligen har dessa kvinnor haft förutsättningar och vilja att formulera sig språkligt om sina liv. Under rubriken ”Motiv till deltagande” i detta kapitel diskuterar jag just hur lätt det varit att få tag i de personer jag intervjuat, och vilka motiv de sagt sig haft för att delta. Lättillgänglighet till människor har i litteraturen beskrivits både som en fallgrop (Miles & Huberman 1994) och som en fördel (Holme & Solvang 1997) i kvalitativ forskning. Å ena sidan kan personer som är lätta att få kontakt med, och information från, vara icke-representativa för den totala population man vill säga något om. Genom att vara värtaliga, insiktsfulla och intellektuellt engagerade kan sådana personer betraktas som en elit. För att undvika en liknande fallgrop har jag valt ut personer med olika lång utbildning och olika inkomstnivå. Å andra sidan kan förmåga att uttrycka sig, och villighet att delta, vara extra betydelsefullt när frågan har en starkt ”privat” eller laddad karaktär. Personer som har mer kunskap, eller är med medvetna än andra om ämnet genom en vana att reflektera över sin situation, kan förväntas ge mer information till en studie. I det empiriska materialet har jag kunnat knyta en sådan reflektionsprocess till tiden då en debatt om sexuellt våld blir intensiv i vårt land, vilket skulle tyda på att deras lättillgänglighet snarare kan vara ett tecken som stärker resultatet. Den kan tolkas som ett uttryck för kontextens betydelse när det gäller kvinnors avslöjanden och bearbetning av sexuella övergrepp. Frågan blir i så fall om dessa kvinnor nåtts av debatten i större utsträckning än andra som varit utsatta, till exempel genom deras kontakter med kvinnojourer, och om de är mer lättillgängliga som informanter än andra.

Flera tidigare studier visar att det är förknippat med stora svårigheter och rädsla, både för vuxna kvinnor och för barn, att avslöja sexuella övergrepp (se exempelvis Graham-Dickerson 1999; Petronio & Flores 1997; Svedin & Back 2003; Zaleski 1995). Erfarenheter av våld över huvudtaget kan vara så smärtsamma att berätta om, eller höra om, att den som varit utsatt väljer tystnad. Om sexuellt våld inte uppfattas i termer av våld av omgivningen, kan kvinnor dessutom ha svårt att benämna det som hänt (Kelly 1988; Herman 1998). Det är därför värt att problematisera om det *alls* uppstår berättelser, samtal, om sexuella övergrepp bland kvinnor som inte når någon kvinnojour, eller vilka berättelser och konstruktioner vi skulle få i en sådan grupp.

Något entydigt svar går inte att ge genom denna avhandling. I mitt urval finns *en* kvinna som varken sökt hjälp i kvinnojour eller psykiatri men hennes berättelser skiljer sig inte från de övrigas när det gäller diskurs och

och motstånd. Snarare visar intervjuerna med henne ännu tydligare att en social och politisk rörelse kan knytas till dessa fenomen. De relationer kvinnorna berättat om för mig, och de ideal som präglar deras berättelser, gör att jag tycker mig kunna tolka en generell tendens ur deras erfarenheter. De tycks inte vara unika ur den aspekten att de utgör en liten elit som nåtts av debatten. Min tolkning är att talet och berättelserna går utanför min undersökningsgrupp, eftersom lyssnandet inte uteslutande förekommer i kvinnojourer. Det har en ömsesidig och jämbördig karaktär och återkommer framför allt i samtal om informella relationer, vilket jag diskuterar i kapitel 9 och 10. En tidigare svensk kvantitativ studie av socialt stöd bland kvinnor som varit utsatta under uppväxten visar också att det är just relationer med partners och vänner som har störst betydelse för självskattad hälsa (Jonzon 2006). Inte enbart de intervjuade utan också andra människor tycks ha funnit ett språk, ett bestämt sätt att tolka världen och en möjlighet att tala om sexuella övergrepp. Lyssnare återfinns både indirekt i utbudet av TV-inslag, tidningsartiklar, filmer och böcker, och direkt i sociala relationer mellan människor. Tillsammans med de arbetsformer bearbetningen tar, tolkar jag det som tecken på en bredare social förändring, till följd av de nya jämlikhets- och jämställdhetsideal som drevs fram av kvinnorörelsen på 1970- och 80-talen. Genom att jag nu börjat tolka urvalet i förhållande till kontext och berättelser har jag samtidigt glidit över i ett kvalitativt kriterium på generaliserbarhet.

Intervjupersonerna som förbundna med andra

En grundläggande skillnad som jag nämnde tidigare, och som jag uppfattar i litteraturen, mellan generalisering i kvalitativ och kvantitativ mening, bygger på att kvalitativa material är situerade i, och bör förstås i förhållande till, olika former av kontext (Kvale 2001), medan kvantitativa material är och/eller behandlas såsom kontextlösa eller avskalade från kontext (Miles & Huberman 1994; Holme & Solvang 1997). Denna skillnad präglar min förståelse av hur en kvalitativ studie som min egen kan granskas av mig själv och andra. En viktig skiljelinje går, som jag ser det, vid tillgången till, eller avsaknaden av, de undersöktas språk och berättelser. I kvantitativa material, som till exempel enkäter, har forskaren i förväg bestämt vilka frågor som ska ställas och vilka svar som är tänkbara. Han eller hon har ingen insyn i hur de undersökta upplever och reagerar på frågor. Sammanhanget eller situationen som omgärdar svaren är inte synlig (Holme & Solvang 1997). Informanternas språk finns inte där eller används inte såsom språk betraktat. Om det alls finns tillgång till språk blir det omvandlat till siffror och mängder (Patel & Davidson 2003). Det representerar då något annat än språk i kvalitativ mening.

Detta har betydelse för hur jag ser på denna avhandlings generaliserbarhet. Jag betraktar mitt intervjumaterial som bestående av

muntliga berättelser uppkomna i samtal mellan intervjupersonerna och mig och som, genom språket, innehåller referenser till en kontext utanför intervjusituationen. Muntliga berättelser skapas tillsammans med andra (Riessman 1997) och talat språk har, enligt forskare inom språkfilosofi och diskursteori, en kollektiv och offentlig karaktär. Filosofen Ludvig Wittgenstein exempelvis (Riis Flor 1987:5762ff) menar att ett privat språk är en omöjlighet, det vill säga ett språk i vilket en människa själv, men ingen annan, kan tala om och förstå sina förnimmelser och stämningar. Språkets offentliga karaktär innebär att förståelse av språkliga uttryck innebär en färdighet att kunna använda uttrycket i en *gemensam* språklig praxis som följer ett visst regelbundet språkligt beteende. För att kunna kommunicera och göra sig förstådda av andra om något fenomen, men också för att kunna kommunicera med sig själv om fenomenet, använder människor språkliga uttryck som de tränats att använda i olika språkliga situationer. En sådan språkförståelse leder till ett helt annat sätt att tolka representativitet än i kvantitativ mening. De händelser som berättas om vid intervjuerna, och de reflektioner och tolkningar kvinnorna gör över sina sociala relationer, kan i vidare bemärkelse sägas representera också något som går utanför just dessa åtta kvinnor.

Diskursteoretikern Ian Parker skriver att individen inte kan behandlas som om hon vore frikopplad från resten av sin livsvärld och från det sociala sammanhang och det samhälle i vilket hon lever. För att människor ska kunna kommunicera med varandra innehåller språket symboler, begrepp och betydelser som är *socialt delade* och konstrueras i samtal. Innebörder av termer, ordval, fraser och argument är intimt förbundna med annan mening och annan aktivitet. Varje symbolisk aktivitet använder sig av kulturella resurser för att andra ska förstå den. På så sätt kan mikro knyts till makro (Parker 1997).

Med utgångspunkt från sådana resonemang menar jag att empiriska material som består av språk och samtal inte kan betraktas som separata undersökningsenheter. De griper in i, och är förbundna med andras språk och andras sätt att tolka händelser i världen. Med en språklig dimension i åtanke vore det underligt om diskurser inom kvinnojourerna *inte* syntes och användes i mina intervjupersoners berättelser om sin egen och andras hantering av övergreppen, liksom det vore underligt om inte också diskurser inom psykiatri, socialtjänst och samhället i övrigt gjorde det. Frånvaro av sådana diskurser skulle förutsätta att de, under sin vistelse i dessa olika sammanhang, befann sig avskilda och isolerade från andra, utan möjlighet till språklig kommunikation. Istället för att utgöra ett metodologiskt problem blir den omgivande kontext som diskurser utgör istället intressant som en del av studieobjektet, eftersom den griper in i kvinnornas liv och berättelser. Diskurser får konsekvenser.

Skulle en annan forskare och ett annat urval ge ett annat resultat?

Frågan om forskarens betydelse och urvalets representativitet blir intressant att diskutera i ett sådant perspektiv. När generaliserbarhet diskuteras i litteraturen i kvalitativa termer återkommer en social och språklig förbundenhet som jag menar har med den att göra. Det kan handla om sådana bedömningsgrunder som har med analytisk jämförelse mellan olika fall att göra. Det kan röra sig om teoriutveckling som går att pröva mot tidigare teori och forskning; och om det finns så täta, innehållsrika och fylliga beskrivningar av empirin att läsaren kan känna igen och överföra den till andra situationer och förhållanden (se exempelvis Firestone 1993; Miles & Huberman 1994; Kvale 2001). Men det händer också inom postmodern teori och socialkonstruktionism att begreppen validitet, reliabilitet och generaliserbarhet kritiserats och förkastats eftersom de innehåller en syn på kunskap som objektivt sann och stabil oavsett tid och rum, vilken dessa teoretiska orienteringar tar avstånd från. Andra begrepp skulle då fungera bättre när det gäller att granska kvalitativa studier (Kvale 1997; Johansson 2006). När kunskap uppfattas som subjektiv, situerad och lokal och knyts till frågor om makt (Burr 2007) blir exempelvis ett begrepp som reliabilitet besvärligt. Olika intervjutillfällen kan ge olika svar på frågor (Patel & Davidsson 2003), liksom olika intervjuare kan få olika svar. Det innebär då inte nödvändigtvis att studien är dåligt gjord, och resultatet inte håller (ibid.), utan att människor påverkar varandra och att kunskap kan tolkas som kontextrelaterad. Till kritiken mot en objektiv kunskapssyn hör också uppfattningen att det inte finns en enda giltig och sann förståelse av ett empiriskt material. Istället finns det många innebörder och möjliga tolkningar. Generella och universella anspråk blir därför knappast möjliga eller eftersträvansvärda (Kvale 2001; Parker 1997; Stern 2002; Söndergaard 2000). Frågan om huruvida en annan forskare skulle kunna komma fram till ett annat resultat, eller resultatet skulle bli annorlunda med ett annat urval, skulle jag i ett sådant perspektiv besvara med: ”Ja, troligen.” Andra teoretiska utgångspunkter, förankring i en annan vetenskaplig disciplin, andra personer som intervju-samtalar vid andra tidpunkter, skulle troligtvis leda till andra empiriska material och andra slutsatser. Men det innebär inte att *detta* material och dessa slutsatser automatiskt är vetenskapligt svaga eller irrelevanta för andra. Den fråga som jag menar är relevant att ställa är inte om det går att tolka på ett annat sätt, utan om det går att tolka *så här*, så som jag har gjort, och om jag tillräckligt tydligt visat att det rör sig om mina *tolkningar* och inte anspråk på en tänkt absolut och objektiv sanning för all tid och alla rum.

Ett utforskerande och öppet förhållningssätt

En tolkning jag gör utifrån olika texter som diskuterar de tre kvalitetsbegreppen inom kvalitativ forskning är att frågor om hur

generaliserbarhet kan prövas lätt glider över i frågor om reliabilitet och validitet. Likartade förhållningssätt återkommer även då granskningen gäller studiens pålitlig, stadga och hållbarhet över tid, personer och metoder (Miles & Huberman 1994) och om den undersöker det vi ville undersöka (Kvale 2001). Explicit eller implicit återkommer, i diskussionen om kvalitativ forskning, nödvändigheten av ett ständigt utforskanande, reflekterande, kritiskt granskande, reflexivt och öppet förhållningssätt genom hela forskningsprocessen och i forskningsrapporten (se exempelvis Miles & Huberman 1994; Kvale 2001; Widerberg 2002). Min tolkning är att det innebär möjligheter att värdera och bedöma denna avhandling vad gäller:

- *Forskningsprocessen* (reliabiliteten) – Är tillvägagångssätten så tydligt beskrivna att det finns en rimlig möjlighet att försöka göra om studien och därigenom pröva om dess resultat håller?

Genom de ingående beskrivningar av hur jag gått tillväga, som jag har gjort i detta metodkapitel, har jag försökt åstadkomma en sådan tydlighet och insyn.

- *Om mina tolkningar prövats genom andras tolkningar av det empiriska materialet* (validiteten) – Har forskaren och andra referenspersoner, även intervjupersonerna, diskuterat, bekräftat, förkastat, fördjupat tolkningar?

Under avhandlingsarbetets gång har jag presenterat och diskuterat materialet i olika sammanhang. Jag har dessutom emellanåt ställt tolkande frågor om innehållet vid intervjuerna och fått reaktioner från mina intervjupersoner, liksom jag har återfört preliminära och empirinära tolkningar till dem och bett om kommentarer. Våra samtals om intervjusituationerna, liksom svaren i de upplevelseformulär som kvinnorna fyllt i efter intervjuerna, har gett mig insyn i intervjukontexten. Min handledare har läst de flesta av intervjuutskriften och tillsammans har vi diskuterat mina tolkningar och empiriska kapitel. Jag har presenterat empiriskt material och manusdelar både i forskargrupper på min egen institution och på sociologiska institutionen i Göteborg, men också hållit workshops vid flera nationella och nordiska konferenser samt för aktiva i ett par kvinnojourer. De spontana kommentarer och frågor jag har fått i dessa olika sammanhang har fördjupat min förståelse och bidragit till mina tolkningar.

- *Det empiriska materialet och mina tolkningar av det* (generaliserbarhet) – Ger presentationen av intervjuutdrag/talet tillsammans med mina tolkningar utrymme för läsarens egna ställningstaganden och jämförelser av olika slag som går utanför denna studie?

De upprepade intervjuerna med kvinnorna i denna avhandling bör förstås som försök att skapa tät, riklig och detaljerad kunskap. Den transkriptionsteknik jag använder mig av i de intervjuutdrag jag valt för de empiriska kapitlen är ordagrann, grundad i talspråk och inkluderar så långt som möjligt mina frågor och kommentarer. Jag använder mycket intervjuutdrag, som på grund av mitt narrativa förhållningssätt mestadels är långa, och som jag analyserar direkt efteråt i texten. Jag hoppas därigenom att jag åstadkommer fylliga beskrivningar och ger läsaren möjlighet att själva ta ställning.

Mitt sätt att förhålla mig till forskningsfrågor, metoder, empiriskt material och teoriansknytning har genom hela forskningsprocessen varit utforskerande, reflekterande och tolkande. I detta metodkapitel har min avsikt varit att åstadkomma öppenhet och insyn i mitt arbete. Frågan om hur representativt denna studies resultat är för omständigheter, förhållanden och erfarenheter utanför den undersökta gruppen, eller utanför de undersökta berättelserna, är däremot inte helt enkel att besvara. Beroende av vilken dimension vi befinner oss i, en numerisk/kvantitativ eller en språklig/kvalitativ, blir svaret olika. Med de olika resonemang jag har fört, och tolkningar jag har gjort i texten, har jag velat visa hur jag förstår de tre kvalitetsbegreppen som relativa. Svagheter och styrkor i en studie blir därmed också något relativt och grundat i granskarens tolkning.

Kapitel 4

Debatterna om sexuellt våld 1970-1996

Introduktion

Kvinnorna i denna avhandling är mellan 29 och 69 år gamla. Mellan åren 1970 och 1996 börjar de avslöja sexuella övergrepp. Den som berättar först, och då blir hörd och trodd, är inte den äldsta utan den som inte blivit utsatt av sin pappa. För de andra dröjer det ända till slutet av 1980-talet, eller senare, innan de finner ett språk att uttrycka sig med och någon som visar sig beredd att både lyssna och prata om övergreppen. Detta sker parallellt med en allt mer intensiv mediabelsning av våldtäkt, incest och sexuella övergrepp på barn. För att förstå vad det är som sker i offentligheten runt kvinnorna, vad det har med fäder att göra, och kunna spegla det mot deras reflektioner över sina liv och sin bearbetning av övergreppen, ska jag ägna detta kapitel åt att analysera mediadebatterna om sexuella våld.

Syftet med kapitlet är att studera det sammanhang av historisk tid och rum, och därmed det diskursiva handlingsutrymme kvinnorna hade, under den period i deras liv då de först började avslöja och hantera sina övergreppserfarenheter. Genom insyn i debatterna om sexuellt våld åren 1970 till 1996 hoppas jag i senare kapitel kunna placera kvinnornas berättelser i ett bredare strukturellt perspektiv. Kapitlet innehåller en bibliometrisk, innehållsanalytisk genomgång av publiceringar i olika medier, där jag räknar begrepp men också närmare tolkar innebörder i rubriker och konstruktioner av problem, kön, skillnad och diskurs. I fokus är det utbud som funnits tillgängligt för allmänheten, och för kvinnorna. Mera precist innebär det att jag undersöker tillämpningen av huvudsakligen tre begrepp: våldtäkt, incest och sexuella övergrepp, och behandlar begreppet sexuellt våld som ett övergripande ”paraply” eller samlingsbegrepp under vilket de tre faller. Jag berör också några deldebatter. De källor jag använder mig av

utgörs av databaserna Libris websök och Artikelsök, publikationen *Svenska Tidningsartiklar* och Statens Ljud- och Bildarkiv (SLAB). De omfattar dagspress, tidskrifter, böcker och TV.

Kapitlet har tre delar. I den första delen presenterar jag kvantitativt, och diskuterar, den våg av offentlig belysning som framträder i medier och de aktörer som företräder den. I den andra delen skriver jag om social mobilisering utanför medier. Den tredje och sista delen innehåller en analys av olika problemkonstruktioner som uttrycks i artikelrubriker i dags- och fackpress. De frågor jag arbetar med i kapitlet är: När inleddes debatterna? Hur utvecklades de? När kom de att bli fokuserade på barns utsatthet? Vem eller vilka aktörer var aktiva under olika perioder? Vilka diskurser och problemkonstruktioner finns i rubrikerna, och hur görs kön och andra maktordningar? Innan jag börjar ska jag ge en bakgrund med hjälp av några tidigare studier.

Tidigare studier av debatt om sexuella övergrepp i Sverige

En sökning i databasen Artikelsök, som täcker åren 1979 till nutid, visar att antalet artiklar i svensk dags- och fackpress på begreppen incest och sexuella övergrepp genomgår en stadig ökning från åttiotalets början. 1982, samma år som 1977 års sexualbrottsutredning lägger fram sitt betänkande (SOU 1982:61), framstår som det år då begreppen börjar användas och problemet diskuteras. De två föregående åren finns inga artiklar alls.

En tidigare studie som undersökt debatten om sexuella övergrepp mot barn i Sverige åren 1980-1993 (Hallberg & Rigné 1994), finner att startskottet gick 1983 och ser intensifieringar åren 1985-86 och 1988. Antalet publikationer var flest i dagspress men debatten initierades och drevs i fackpress av *en* profession, psykologer. Författarna, vetenskapsteoretikerna Margareta Hallberg och Eva-Marie Rigné, menar att feministiska publikationer var helt frånvarande, till skillnad från internationellt där kvinnorörelsen anses ha varit pådrivande. Enligt författarna uppstod efter de inledande åren en intern kontrovers inom psykologyrket, mellan å ena sidan kliniska barnpsykologer och å andra sidan psykoanalytiker och vittnespsykologer, som arbetar med att granska utsagor i rättsliga sammanhang. Tematiken i den tidiga debatten började kritiseras.

I de ursprungliga artiklarna beskrevs sexuella övergrepp mot barn som ett mycket större problem än vad som tidigare varit känt. Debattörerna, kliniska barnpsykologer, förklarade övergreppen med psykopatologi och dysfunktionella familjesystem. Samtidigt pläderade de för en absolut tilltro till barnets berättelse och misstro mot familjer och vuxna. Med början 1986 utmanades denna inställning, då en diskussion om barns sexualitet, sexuella fantasier och trovärdighet introducerades med stöd av psykoanalytisk teoribildning. Hallberg och Rigné menar att kontroversen mellan de båda grupperingarna inte handlade om huruvida sexuella övergrepp existerar eller

ej. Den handlade inte heller om ifall sexuellt utnyttjande av barn var ett socialt problem. Båda kontrahenterna fördömde våldet. Vad debatten istället handlade om var, för det första, problemets omfattning. Här spelade frågan om tilltro till barns berättelser och vad som var sant eller falskt in. Utgångspunkten var antingen att barn aldrig ljugar om sexuella övergrepp, eller att barns berättelser bör mötas med en kritisk och ifrågasättande hållning. För det andra gick skiljelinjer vid frågor om korrekta utredningsmetoder, handlingsplaner och behandlingsmetoder. Jag tolkar studien som att det första åriondet dominerades av en psykopatologisk diskurs med olika stark teoretisk anknytning till psykoanalytisk teoribildning. Vittnespsykologins närvaro med kraven på rättssäkerhet för den åtalade och objektivitet i domstolarna tyder också på en stark juridisk diskurs.

Den nya kvinnorörelsen i Sverige anses vara ett sent och dåligt utforskat område (Isaksson 2007) och några tidigare ingående studier av dess inflytande över debatterna om sexuella övergrepp mot barn/incest tycks inte ha gjorts. Historikern Marie Lindstedt Cronberg (2002) finner, i en studie av incestbrottet från medeltid till idag, diskurser om både synd, förförelse, asocialt beteende, biologi och övergrepp/utnyttjande men menar att det saknas ett könsperspektiv. Olika författare och publikationer pekar däremot på en politisk, feministisk aktivitet och problemkonstruktion från 1970-talet och framåt. Kvinnorörelsen har beskrivits som initiativtagande till de politiska kampanjer som inleddes 1976 mot sexualbrottslighet och sexualliberalt influerade lagförslag, till att sätta frågan om mäns våld mot kvinnor på den politiska dagordningen, och därmed till de betydande lagändringar som trädde i kraft 1984, även vad gäller sexuella övergrepp mot barn (se exempelvis Bergenheim 2005; Boëthius 1976; Eduards 2005; Isaksson 2007; Ju 2004:1; Martens 1989; SOU 1982:61; Thomsson 2000). Jag berörde det i kapitel 1. Kriminologen Peter Martens skriver exempelvis att incestdebatten kan ses som ett led i en rad debatter med näraliggande tema som pågått sedan 1970-talets början; om kvinnomisshandel, våldtäkt och barnmisshandel, och att framför allt kvinnorörelsen varit pådrivande. Han menar att startskottet för debatten om barns utsatthet gick den 2 mars 1982. TV sände då Studio S-programmet ”En skam utan like. Programmet handlar om incest”. Dagen efter kom den första tidningsartikeln (Stjärne 1982) och under resten av året publicerades 13 artiklar i dagspress och en i fackpress; den sistnämnda av det feministiska Svenska Kvinnors vänsterförbunds tidskrift *Vi Mänskor* (Ring 1982). Genom att undersöka antalet publicerade artiklar i dags- och fackpress åren 1979-1987, som innehöll begreppen incest eller sexuella övergrepp, finner han, liksom Hallberg och Rigné, att debatten intensifieras 1985, och förklarar det med tre TV-program och fler nytv-givna böcker än något av de tidigare åren. Han undersöker däremot inte närmare hur problemet konstrueras av olika

aktörer, på det sätt som Hallberg och Rigné gör. Ingen av forskarna har heller analyserat omfattningen av olika begrepp åren före 1979.

Hallbergs och Rignés studie (1994) begränsar sig till begreppen sexuella övergrepp och barn och fokuserar på svensk fackpress. Författarna har inte inkluderat publikationer med begreppet incest. I en uppföljande studie (1999), där de tillämpar samma begreppsavgränsning och syfte, att följa de kunskapsbaserade kontroverserna, skriver de att andra yrkesgrupper såsom socionomer, poliser och barnpsykiatrer, men också företrädare för kvinnorörelsen och andra intresseorganisationer, blir aktiva under åren 1994-1998. I debatten används en motsatt ”alarm-retorik” gentemot tidigare. Där den känsloladdade och farosignalrande retoriken i början av den första perioden handlade om barns utsatthet, innehåller den andra perioden larm om häxprocesser, samhällsfara och bristande rättsäkerhet för den misstänkte.

För att få en bredare bild av de debatter och aktörer som var i rörelse under åren 1970 till 1996 ska jag nu diskutera den offentliga belysningen av sexuellt våld med hjälp av begreppen våldtäkt, incest och sexuella övergrepp. Jag berör även deldebatterna om pornografi/barnpornografi, rituella övergrepp och bortträngda/falska minnen.

En våg av offentlig belysning

I denna del av kapitlet placerar jag begreppen i historisk tid och beskriver genom mängden träffar hur användningen av dem, och debatten, utvecklats i medier. Jag diskuterar också inflytandet från olika aktörer i den mån det är synligt genom tidskrifter och rubriker.

Begreppsutveckling och begreppförskjutning

I det nationella svenska beståndet av böcker, bokkapitel och tidskriftsartiklar har de tre begreppen våldtäkt, incest och sexuella övergrepp sina ursprung i tre olika sekel. Det äldsta är incest, som anges för första gången 1733. Våldtäkt som begrepp dyker upp 1851 medan sexuella övergrepp visar sig vara ett 1900-talsbegrepp som introduceras 1929. Någon större aktivitet före 1970 syns inte i biblioteksbeståndet men alla begreppen är i bruk.⁵²

---

⁵² Här är sökningen gjord i Libris websök. Incest ger 74 träffar åren 1733-1969, våldtäkt 69 träffar 1851-1969 och sexuella övergrepp 4 träffar 1929-1969. Incest, våldtäkt och sexuella övergrepp uppstod däremot inte som brott betraktade under 1700-1900-talen. Både incest och våldtäkt var brottskategorier redan i landskapslagarna, Sveriges äldsta lagar från medeltiden, men incest kallades då blodskam eller kätterri. Sexualbrott mot barn rymdes under både våldtäkt, otukt, lägersmål, enfalt hor och blodskam (Bergenheim 2005; Jansson 2002; Lindstedt Cronberg 2002).

Att 1970-talet är ett decennium som medför en drastiskt ökad offentlig diskussion om sexuellt våld i allmänhet synliggörs genom att 42 % av den totala aktiviteten för alla tre begreppen från 1733 till 1979, det vill säga under 246 år, sker under detta decennium.⁵³ En närmare granskning visar att 1976 toppar. Då publiceras 1971 års sexualbrottsutredning (SOU 1976:9) och en svensk debatt som initieras av kvinnorörelsen är märkbar, exempelvis genom böckerna *Män kan inte våldtas* (Tikkanen 1976), som det senare görs en uppmärksammas film av (Filmtipset 2006), och *Skylla sig själv: en bok om våldtäkt* (Boëthius 1976). Vid samma tid dyker de först svenska tidskriftsartiklarna om våldtäkt⁵⁴ upp. Ett stort intresse tycks finnas för det som sker utomlands och en våg av internationell litteratur når Sverige. Huvuddelen av träffarna i Libris fram till 1982 är utländska tidskriftsartiklar, utländska kapitel i böcker eller utländska boktitlar. Även i TV inleds en pressaktivitet omkring våldtäktsbegreppet 1976, medan sexuella övergrepp och incest diskuteras först 1979 respektive 1982; då också träffarna på våldtäktsbegreppet ökar.

En genomgång av årgångarna 1970-1978 av publikationen *Svenska Tidningsartiklar* (Bibliotekstjänst 1970-1978) synliggör att dagspressens rubriker under 1970-talet förknippar sex med utsatthet för första gången 1971. Sexuellt utnyttjande förekommer i tre artiklar. De tre begreppen våldtäkt, incest och sexuella övergrepp börjar användas i samband med debatten om sexualbrottsutredningen. Inte mindre än 31 artiklar diskuterar lagförslagen 1976 och titeln på det betänkande som presenterats är: *Sexuella övergrepp: förslag till ny lydelse av brottsbalkens bestämmelse om sedlighetsbrott* (SOU 1976:9). Året efter har debatten mattats av, två artiklar dyker upp, och 1978 har den dött ut. Det kan förklaras av den nya sexualbrottskommitté som, till följd av debatten, tillsattes redan 1977 (Eduards 2005; Isaksson 2007). Denna gav två forskare i uppdrag att studera området; sociologen Rita Liljeström, som fick i uppgift att undersöka det accepterade mönstret för sexualitet och könsroller, och kriminologen Leif G.W. Persson, som skulle göra en kartläggning av våldtäktsbrottet under 1970-talet (Bergenheim 2005:346). Bägge dessa rapporter ges ut 1981 (Persson 1981; Liljeström 1981a) och följs av Sexualbrottskommitténs betänkande 1982 (SOU 1982:61). Vid samma tid signalerar Libris och Artikelsök en uppblående fack- och dagspressdebatt om incest och sexuella övergrepp mot barn.

Under de inledande åren 1982-1984 visar Artikelsök att sexuella övergrepp enbart ger träffar i fackpress medan istället dagspress är helt dominerande om man söker på incest. Att fackpress initierade debatten tycks inte stämma. Totalt räknat dominerar dagspress under perioden 1982-

---

⁵³ Begreppet våldtäkt ger 75 träffar i Libris åren 1970-1979, incest 24 och sexuella övergrepp 7.

⁵⁴ Nordin 1976, Nyström 1976.

1996. Det är 75 % respektive 64 % av publikationerna om incest och sexuella övergrepp som utgörs av dagspress. En jämförelse mellan de två begreppen under de inledande åren visar också att antalet träffar är tre gånger så stort för incest som för sexuella övergrepp; 28 mot 9. Incestbegreppet var alltså vanligare till en början.

Utfallet på samtliga begrepp och källor åren 1970-1996 presenteras i tabellform i slutet av kapitlet. I diagram 1 till 3 nedan går det att följa begreppsutvecklingen i Libris, Artikelsök och SLAB från 1970 och framåt, till 1996 respektive 2005. En tydlig begreppsfrskjutning syns i dags- och fackpress, men också i Sveriges Television. Libris, som även täcker böcker, visar samma förhållande mellan de tre begreppen under hela perioden. Våldtäkt och incest dominerar. I Artikelsök ser förhållandet likadant ut fram till 1984. Därefter tar totalt sett först incest över fram till 1986, sedan sexuella övergrepp, från 1988. Våldtäktsbegreppet ökar återigen från 1996, medan incest ser ut att vara på väg ut ur dags- och fackpress helt och hållet. Där våldtäkt alltså ser ut att vara 1970-talets, det sena 1990-talets och, tillsammans med incest, det tidiga 1980-talets begrepp, framträder sexuella övergrepp som vedertaget och dominerande i den offentliga dags- och fackpressdebatten om sexuellt våld över huvudtaget, och speciellt vad gäller barns utsatthet, från slutet av 1980-talet och framåt.⁵⁵ I SVT sker den senare förändringen 1994. Åren kring 1993-1996 är intressanta i samtliga databaser. En dramatisk intensifiering av antalet publiceringar sammanfaller med deldebatter om barnpornografi, rituella övergrepp och bortträngda/falska minnen. Jag återkommer till det i slutet av kapitlet.

---

⁵⁵ Förhållandet mellan begreppen ser olika ut i olika databaser. Att dagspress dominerar kvantitativt i Artikelsök antyder att dagsdebatten i högre utsträckning överger incestbegreppet och börjar föredra begreppet sexuella övergrepp. Begreppsanvändningen tycks också vara olika beroende av språk. En stor del av böcker och facktidsskrifter i Libris är utländska. En genomgång av enbart böcker i Libris visar exempelvis att incestbegreppet, under hela perioden 70-96, är betydligt vanligare än begreppet sexuella övergrepp i litteratur som täcker alla språk, jämfört med litteratur på svenska. Skillnaden mellan utfallen kan också bero på att olika katalogiseringssystem och urval används i olika databaser. Träffarna i SLAB är t.ex. lite annorlunda konstruerade än träffar i Artikelsök och Libris; se metodkapitlet. Utfallet kan ändå ge en bild av när en ökad aktivitet uppstår kring ett visst begrepp och visa en utvecklingstendens

Diagram 1. Antal träffar i Libris 1970-1996

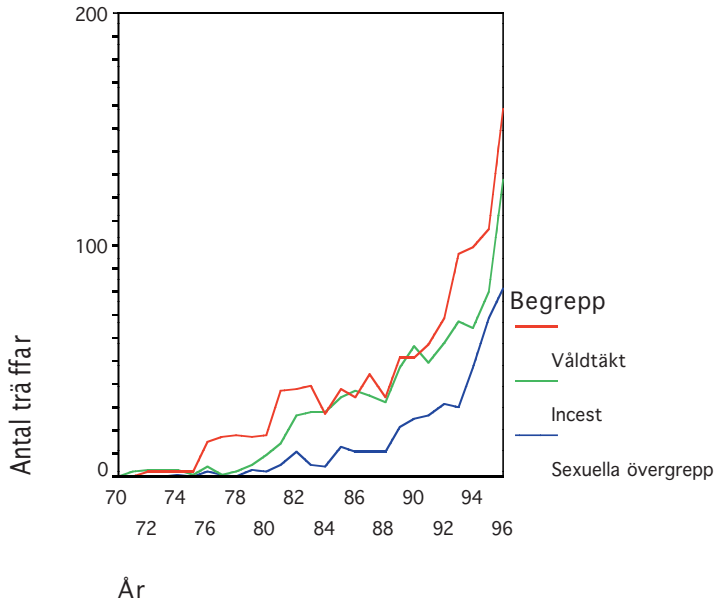

Diagram 2. Antal träffar i Artikelsök 1979-2005

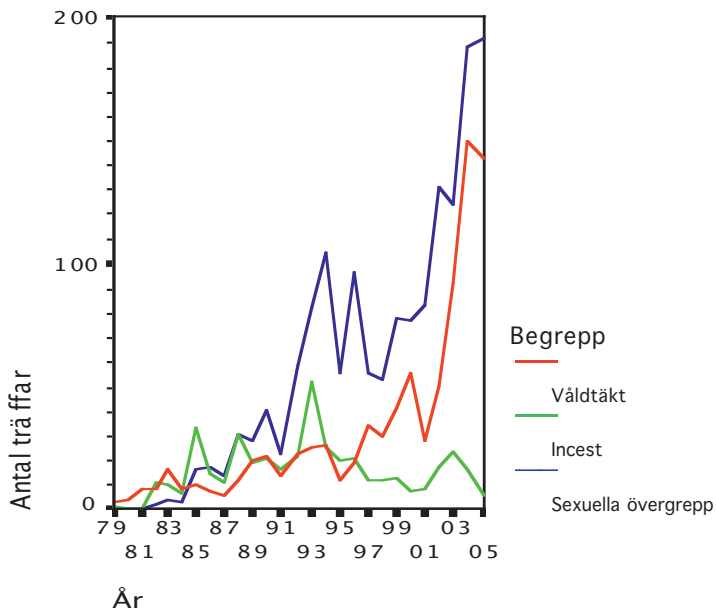
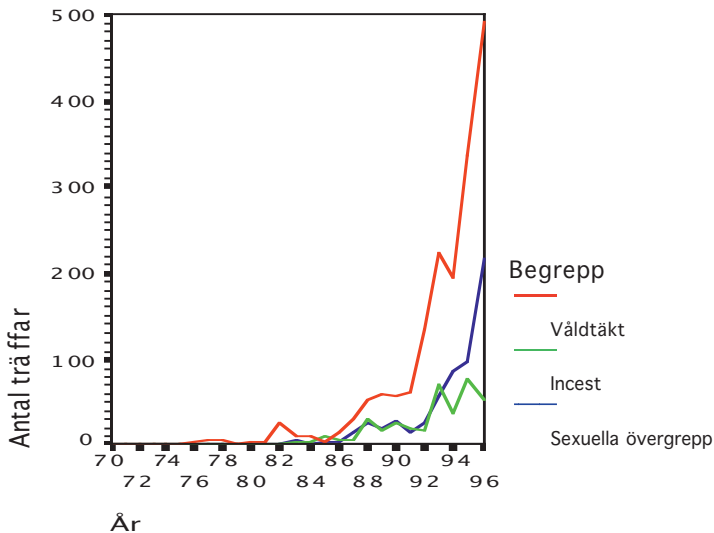

Diagram 3. Antal träffar i SVT (SLAB) 1970-1996

Min tolkning av utfallet är, liksom Martens (1989), att debatten om barns utsatthet för sexuellt våld växer *ur* den politiska mobilisering som sker i mitten av 1970-talet, med de nya juridiska förslag och förändringar som skärper bestämmelserna mot våldtäkt, och där barn och ungdomar ges ett ökat skydd mot sexuella övergrepp (SOU 1982:61). Debatten om incest och sexuella övergrepp inleds samtidigt med en ny sexualbrottslagstiftning. Våldtäktsdebatten förskjuts, delas och fokus riktar mot barns situation samtidigt som man successivt, under debattens första 10 år, når en enhetlighet i begrepps användningen. Begreppet sexuella övergrepp blir det etablerade när det gäller barn, ett begrepp som anses vara hämtat från engelskans "child sexual abuse", ett samlingsnamn för alla former av sexuella handlingar som påtvingas ett barn av en person som är äldre än barnet (Martens 1989:24).

Handlade våldtäkt om barn?

En fråga man kan ställa är i vilken utsträckning sexualbrottsdebatten före 1982 täckte en diskussion om barnets situation. Handlade våldtäkt, incest och sexuella övergrepp också om flickors/barns utsatthet? Ett sätt att försöka få svar på det är att kombinera de tre begreppen med begreppet barn. Det visar sig då att samtliga träffar i Libris på *våldtäkt och barn* infaller från 1981. Kombinationen våldtäkt och flicka/flickor ger träffar först från 1987. En jämförelse med övriga begrepp visar att kombinationen *incest och*

barn börjar inträffa 1979 medan *sexuella övergrepp och barn* finns representerat redan från 1929. Flicka/flickor och incest respektive sexuella övergrepp, ger däremot inga träffar före 1985. Om det innebär att sexuella övergrepp varit starkare förknippat med barn i litteraturen än de övriga begreppen, och att artiklar och böcker om våldtäkt och incest inte benämnt barn i sådan utsträckning att det katalogiseras som nyckelord, går inte att besvara enbart genom att räkna antal träffar. Det kräver en ingående granskning av innehållet i 1970-talets publikationer, något denna studie inte omfattar. För att ändå försöka skapa en bild av tid och aktörer skall jag nu övergå till att diskutera publikationer och rubriker under incestdebattens första tio år.

Dubbelt inflytande från kvinnorörelsen och professioner

En närmare granskning av utfallet på begreppen incest och sexuella övergrepp under åren 1982-1993, i böcker och facktidskrifter som täcks av Libris och Artikelsök, visar att den feministiska rörelsen *och* olika professioner inom människovårdande och pedagogiska yrken deltar ungefär lika mycket under debattens första årtionde. Antalet tidskriftspublikationer är totalt störst inom den medicinska disciplinen (n=26).⁵⁶ Därefter kommer artiklar som kan räknas till kvinnorörelsen (n=23),⁵⁷ tidskrifter för pedagoger och föräldrar (n=21),⁵⁸ psykologi/terapi (n=18),⁵⁹ samhällsvetenskap/socialt arbete (n=15),⁶⁰ tolv olika intresseorganisationer (n=12), myndigheter (n=11),⁶¹ juridik (n=7),⁶² kultur/media (n=6), politisk press (n=5), kyrkor (n=2) och etnologi (n=1). Hela materialet är då kontrollerat manuellt och eventuella överlappningar är borträknade.

Ett dubbelt inflytande under 1982, från både olika professioner och den feministiska rörelsen, märks också på de artiklar som publiceras om incest i Libris. Den ena utkommer i det nionde numret av Socialstyrelsens tidskrift *Socialnytt* (Anderbring 1982), den andra i det första numret av *Kvinnotidningen Q* (Britasdotter 1982a). Artiklarna visar på en spänning i perspektiv. Medan titeln i *Socialnytt*, "Incest: sexuella övergrepp mot barn" antyder ett nytt begrepp för incest som döljer eller neutraliserar

⁵⁶ *Läkartidningen* (15), *Psykiisk Hälsa* (7), *Värdfacket* (3), *Socialmedicinsk tidskrift* (1).

⁵⁷ *Hertba* (8), *Kvinna nu* (5), *Vi människor* (3), *Anna* (1), *Kvinnobulletinen* (1), *Kvinnotidningen Q* (1), *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (1), *Ordets makt* (1), *Tidningen Kvinnor och Män* (1), *Röd Press* (1).

⁵⁸ *Förskolan* (8), *Barnen och vi* (6), *Vi föräldrar* (3), *Barn* (1), *Barn i hem/skola/sambälle* (1), *Lärartidningen* (1), *Lärarnas tidning* (1).

⁵⁹ *PsykologTidningen* (17) och *Bildterapi* (1).

⁶⁰ *Socionomen* (9), *SSR-tidningen* (4), *Socialt arbete* (1).

⁶¹ *Väl & Ve/Socialstyrelsen* (4), *Socialnytt/Socialstyrelsen* (1), *Från riksdag och departement* (3), *Apropå/Brå* (2), *Kommunaktuellt* (1).

⁶² *Advokaten* (4), *Svensk juristtidning* (3).

släktskapsförhållanden, signalerar titeln i *Kvinnotidningen Q* det precis motsatta. ”Incest: tystnadens konspiration” låter tankarna föras till ett resursstarkt kollektiv som tillsammans arbetar för att hindra barnet från att tala. Titeln tolkar jag som politiskt laddad. Artikelförfattare är Åsa Britasdotter, radikalfeministisk tvärvetenskaplig debattör som var aktiv i kampen för det första kvinnohuset i Stockholm på 1970-talet. Genom ett flertal publikationer åren 1981-1983 framträder hon som en initiativtagare till sexualbrottsdebattens svängning mot barns utsatthet. 1981 publicerar hon den första tidskriftsartikeln om incest av en svensk författare, i den norska feministiska tidskriften *Kjerringråd* (Britasdotter 1981). Hon är också aktiv med fyra böcker,⁶³ varav särskilt den ena titeln, *Incest – dotterrätt mot patriarkat* (Britasdotter & Stövling 1982), som hon skriver med författaren Britta Stövling, kan tolkas som tydligt politisk och tillhörande den nya kvinnorörelsen. Britasdotters böcker får stort utrymme i dagspress; fyra av elva artiklar om incest i *Artikelsök* 1982, och fem av tio 1983, är recensioner, bland annat i *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*, *Helsingborgs Dagblad*, *Örebro-Kuriren* och *Arbetet*. Genom en parallell sökning i olika databaser på begreppet incest går det alltså att se en direkt koppling mellan kvinnorörelsens engagemang och perspektiv i frågan om barns utsatthet, och dess utrymme och synlighet i dagspress. Incestbegreppet tycks ha varit mera vedertaget och tillämpat inom kvinnorörelsen. Att kvinnorörelsen också tycks ha varit initiativtagande kan förklara varför det begreppet var vanligare under de första åren.

Bland tidskrifterna i *Artikelsök* under incest de inledande åren 1982-1984, märks också på andra sätt att kvinnorörelsen var en initiativtagare i debatten. Här är det Svenska Kvinnors vänsterförbunds tidskrift *Vi Männskor* (Ring 1982) och Fredrika-Bremer-Förbundets *Hertha* (Belfrage 1983; Gunne 1984), som inleder debatten tillsammans med tidskrifterna *Barn* (Brunnberg 1983), *Vårdfacket* (Lernevall 1983) och *PsykologTidningen* (Holmberg 1984). År 1982 publicerar *Vi männskor* i själva verket fyra artiklar om sexuellt våld. Förutom incest används begreppen våldtäkt, sexuell tortyr och sexuella trakasserier. Övriga artiklar behandlar sådana frågor som prostitution, abort, kvinnors arbetsvillkor, könsroller, fred och politiskt förtryck i ett internationellt perspektiv. Med utgångspunkt från *Vi männskor* ser det alltså ut som att barns sexuella utsatthet ingår i den tidens allmänna politiska debatt om makt och kön. Titeln ”Incest – maktmissbruk snarare än sexualitet” (Ring 1982) tyder också på det.

Artikeln i *Hertha* 1983 kan, tillsammans med artikeln i *Vi männskor* 1982 skapa en förståelse kring nyanskillnaden mellan barnpsykologers och feministers perspektiv på övergreppen inom familjen. Om Hallberg & Rigné

---

⁶³ Se Britasdotter 1982b, Britasdotter & Stövling 1982 samt Britasdotter 1983 och Britasdotter & Stövling 1983.

pekat på en dominans av psykologiska förklaringar såsom psykopatologi och dysfunktionella familjer, går feministernas perspektiv istället mot hierarkiska maktförhållanden som har med kön, ålder och släktskap att göra. Rubriken ”Pappa farligare än ’fula gubbar’” (Belfrage 1983) urskiljer faderns ansvar. Det är pappan som är förövaren, inte familjen som kollektiv. Det kan också förklara varför incest tycks vara ett mera populärt begrepp för detta fenomen bland feminister än begreppet sexuella övergrepp. Dess betydelse kan sättas i relation till begreppet patriarkat.

Incestbegreppet betonar släktskap, synliggör fäder som förövare och är, enligt Lindstedt Cronberg, tydligt kopplat till manlig maktutövning och manligt maktmissbruk (2002:171). Hon menar att det med få undantag i svensk historia har handlat om mäns/fäders utnyttjande av flickor/döttrar. Sedan 1930-talet har offerproblematiken för döttrarna synliggjorts allt mera, genom en utredning av domstolspraxis och en lagändring 1937. Deras utsatthet under, och beroende av, fäders bestämmanderätt synliggjordes. En part blev förövare i juridisk mening (ibid.; Bergenheim 2005).

Begreppet patriarkat fokuserar också på mäns och faders maktutövning. Det står för ett familje- eller samhällssystem där den politiska och ekonomiska makten, både inom hushållet och i den offentliga sfären, innehas av äldre män, och där varken kvinnor eller yngre män deltar i det formella beslutsfattandet (Nationalencyklopedin 2006). Inom kvinnorörelsen lanserades det av Kate Millett 1970 i boken *Sexualpolitiken*, och har beskrivits som en grundsten i det moderna feministiska tänkandet. Det bygger på en idé om ett könat dominanssystem som genomsyrar samhällslivet; att förhållandet mellan kvinnor och män i alla kända samhällen varit baserat på makt och har en politisk karaktär. Flickor blir inskolade, bland annat i familjen, i en ideologi som underordnar dem och gör dem mindre värda. I det patriarkala systemet används våldtäkt som medel för att kontrollera kvinnor (Gemzöe 2005:46). Min tolkning är att de gemensamma innebörder som ligger i begreppen incest och patriarkat; sexuellt våld, män/fäder som förövare och kvinnors/flickor som utsatta, skapar en fördjupad förståelse av incestbegreppets popularitet i början av debatten, och av att kvinnorörelsen använder detta begrepp. I en titel som *Incest – dotterrätt mot patriarkat* knyts begreppen samman och motstridiga rättigheter konstrueras i förhållande till kön, ålder och släktskap.

Efter de inledande åren ser däremot det politiska, feministiska inflytandet ut att övertas av ett professionaliserat. En närmare granskning av böcker och facktidskrifter i Libris och Artikelsök visar att medicinska tidskrifter, tillsammans med *PsykologTidningen*, tar allt mer utrymme. Det överensstämmer med situationen internationellt, där medicinska och psykologiska perspektiv dominerar mot slutet av 1980- och början av 1990-talen (Kelly 1988; Crossley 2003). Med referens till egna och andras studier skriver till exempel den engelska psykologen Michelle Crossley att denna

förändring är synlig i självbiografier från 1960-, till och med 90-talet. Ett feministiskt, politiskt projekt blir ett terapeutiskt. Min tolkning blir att den svenska debatten liknar den internationella under det första årtiondet när det gäller vilka aktörer som får eller tar utrymme i medier. En feministisk diskurs är till en början offentligt väl synlig och dominerande i bokutgivning, tidskrifter och dagspress. När den minskar i omfattning och den dominerande positionen övertas av en professionaliserad och psykopatologisk, förbunden med en kontrovers kring utredningsförfaranden och rättssäkerhet (Hallberg & Rigné 1994), förändras samtidigt begrepps användningen från incest till sexuella övergrepp.

Social mobilisering

Att både dags- och fackpress var aktiva i debatten om incest/sexuella övergrepp mot barn visar sig i olika databaser men andra källor tyder på att medvetenhet och synliggörande började utanför och före mediapådraget, något som inte tidigare forskning har uppmärksammat. I denna del av kapitlet ska jag diskutera det. Jag kommer att försöka tolka intresset för böcker om sexuellt våld och diskutera en opinionsdrivande organisation som bildades 1981.

Böcker som snabbt säljs slut

Genom Libris är det möjligt att uppfatta det sociala intresse som finns från 1970-talet och framåt för böcker om våldtäkt. Det som publiceras har uppenbarligen stora försäljningsframgångar. Tikkanens *Män kan inte våldtas* ges exempelvis ut i två olika upplagor 1976 och i nyutgåva 1979 och 1981. Boëthius *Skylla sig själv: en bok om våldtäkt* kommer i andraupplaga 1981. En annan uppmärksammat bok, *Against our will: men, women and rape*, av den feministiska författaren Susan Brownmiller, publiceras i Sverige 1975, samma år som den ges ut i sitt ursprungsland USA. Redan året därpå trycks en andraupplaga som når Sverige och följande år är den översatt till svenska (se Brownmiller 1977). Boken betraktas som ett klassiskt verk när det gäller feministiska perspektiv på våldtäkt (Kelly 1988; Plummer 1995). Enligt Kelly (1988) uppfattar Brownmiller våldtäkt som grundläggande för mäns dominans över kvinnor; ett maktutövande, ett hot mot och en social kontroll av alla kvinnor som skapar ett klimat av rädsla alla män tjänar på. Bergenheim (2005) skriver att *Against our will* fick stor betydelse för synen på våldtäkt och sexuella övergrepp, inte bara hos feminister utan också utanför kvinnorörelsen. Redan före Brownmiller hade våldtäkt uppfattats som det sexualiserade våldets praktik men genom boken kom detta att på allvar hamna i fokus. I centrum för den feministiska rörelse som startade i USA i början av 1960-talet och snabbt spred sig över västvärlden, var just frågor

om kön, makt och sexualitet, exempelvis abort, pornografi och sexualiserat/könat våld (Bergenheim 2005:263ff).

Ett intresse också för barns utsatthet kan skönjas genom två romaner som kommer 1974 respektive 1983. Den första är danskan Tove Ditlevsens *Man har gjort ett barn illa* (se Ditlevsens 1987). Boken handlar om en ung kvinnas kamp med sin egen (o)medvetenhet om sexuella övergrepp hon varit utsatt för, och den förödande inverkan de har på henne. Boken kommer för första gången ut på svenska redan 1942, med en nyutgåva 1949. Det vi ser 1974 är tredjeutgåvan. Att det finns ett sug efter den vid mitten av 1970-talet kan vi förstå genom att den kommer ut på nytt, i en fjärde upplaga, redan 1976. Ditlevsens roman är, av Libris att döma, den första som kommer på svenska där huvudperson är en kvinna som blivit utsatt för sexuella övergrepp i barndomen. Nästa gång ett svenskt förlag ger ut en roman om sexuella övergrepp/incest är 1983. Då kommer en översättning av amerikanskan Michelle Morris *Om jag inte binner vakna* (1983). Den medvetandegörande process som pågår i tiden speglas här i att Morris roman har ett barn, en flicka, som huvudperson och brotten är något som sker i nutid, inte något som har skett i en ung kvinnas förflutna. Titeln signalerar skiftet i tiden; barnets upplevelse av kränkning och fara hamnar i fokus (Mellberg 2002:426). Bara två år senare publiceras en andrautgåva, en spegling av dess försäljningsframgångar. Andra exempel på böcker som ges ut är Marianne Jeffmars *Älskade barn* (1985), Inger Frimanssons *Den förtrollade prinsen* (1986) och norskan Herbjørg Wassmos *Hudlös himmel* och *Huset med den blinda glasverandan* (1987). Från England, snabbare slutsåld och nytryckt än Morris roman, följer den självbiografiska *Min fars hus* av Sylvia Fraser (1989 & 1990). På samma sätt fortsätter vågen av böcker om sexuellt våld mot barn. Åren 1982 till 1996 publiceras totalt 723 (!) böcker, varav 263 på svenska, på temat incest och sexuella övergrepp; jämfört med 45, och 12 på svenska, åren 70-81.⁶⁴ Liksom Martens (1989) ser jag en tydlig upptrappning av bokutgivningen 1985.

Kvinnors folkbildningsrörelse

I en artikel som går att finna utanför de etablerade databaserna, i medlemstidningen *Spegeln*, utgiven av den ideella föreningen och kvinnojurens Riksorganisationen Stödcentrum mot Incest (RSCI), beskriver Britasdotter arbetet mot incest så som både Martens (ibid.) och jag har tolkat publikationsmönstret; som en del av kvinnorörelsens kamp (2001). Hon skriver att ”en revolution, en ny våg, startar inte uppryckt ur sitt sammanhang i all hast, bara så där. Den bygger på en historisk utveckling” (s.4). Förutsättningarna för kampen mot incest låg, enligt henne, i den nya kvinnorörelsen och radikalfeminismen. När kvinnor mot slutet av 1960-talet

---

⁶⁴ Siffrorna gäller totalt, med hänsyn tagen till överlappningar.

fann att de befrielseörelser de försökt driva tillsammans med män inte innebar yttrandefrihet, tryckfrihet, rättvisa och demokrati för dem började de bryta de sig ur dessa rörelser för att skapa egna. På liknande sätt beskriver Bergenheim ursprunget till den nya kvinnorörelsens framväxt internationellt under 1960-talet:

Många av dessa kvinnor kände sig motarbetade och nonchalerade, och riktade stark kritik mot den sexism som man menade odlades bland de radikala männen (2005:263).

Britasdotter säger i telefonintervju med mig att ett inofficiellt samtal kvinnor emellan påbörjades långt *innan* debatten om sexuella övergrepp/incest tog fart i dagspressen.

Jag startade strategiskt genom att sprida ut bland bra ”kopplerskor” i kvinnorörelsen att jag ville möta andra överlevande efter fadersvåldtäkt. Så skedde ganska snabbt och det blev ett första helgmöte med två överlevande kvinnor, varav en 19 år, gravid, våldtagen av fadern sedan 5-årsåldern och med rättegång. Spred ut samtidigt att jag kommer att befinna mig vardagar (efter jobbet) kl. 18-19 läsandes på biblioteket Kulturhuset centralt i Stockholm (ur e-postbrev 2006-10-10).

Kännetecknande för det som hände var, enligt Britasdotter, social mobilisering. Det innebar att kvinnor började dela sina erfarenheter med, och stödjare varandra.

I en kvinnogrupp på Ekerö började vi tala om fadersvåldtäkt. Det var den 16 juli 1981. I många år hade vi 5-7 kvinnor, varit aktiva inom kvinnorörelsen, bland annat i vår feministiska teatergrupp. Flera av oss arbetade i social”svängen” (Britasdotter 2001:4).

Samtalet börjar med att en av kvinnorna berättar om en flicka hon kommit i kontakt med i jobbet och som sagt att hon under många år våldtagits av sin far. Flickan är gravid och intagen på sjukhus. Hon håller på att svälta ihjäl. Pappan till barnet är troligen flickans far. Berättelsen leder till att andra kvinnor i gruppen avslöjar egna eller närståendes tidigare utsatthet för sexuellt våld. Det blir, enligt Britasdotter, startpunkten för ett massivt arbete att lära sig om sig själva, av varandra och av andra kvinnor runt om i Sverige och i världen. Redan under de två första åren, 1981-1982, inleds en omfattande utåtriktad aktivitet som sedan växer i allt vidare kretsar under hela 1980-talet. I arbetet ingår samtal och intervjuer med släkt, grannar och arbetskamrater, efterforskningar av vad som publicerats i Sverige och utomlands, produktion av egen litteratur, genomförande av två feminiska tribunaler på Kvinnohuset i Stockholm mot faders sexuella övergrepp på

döttrar, och en Första Internationell Feministisk Tribunal mot Incest; men också föredrag på kvinnojouurer, i sjukvården, bland psykologer, advokater, rättsinstanser, Polis och socialarbetare. Försöken att också nå andra utsatta kvinnor går via telefonkedjor, bildande av nationella, och ett internationellt, nätverk samt via kontakter med dagspress, radio, TV och teatergrupper. En av de första intervjuerna ges i *Dagens Nyheter* den 14 augusti 1981.⁶⁵

I november samma år bildas Stödgrupp-Centrum mot Incest, numera RSCI. Jourens anslutning till feminismen synliggörs genom Britasdotter, som är en av de aktiva under de första inledande åren, och genom att den tar form i det kvinnohus på Snickarbacken (Nyman & Gran 2001) som blev aktivitets- och samlingsplats för den nya kvinnorörelsen i Stockholm, Grupp 8 och Lesbisk Front inräknad (Isaksson 2007). I jouren har kvinnor sedan dess organiserat stöd till sig själva och andra utsatta, till exempel genom självhjälpgrupper och sommarläger. Arbetsmodellen har förts vidare ut till andra städer i landet och andra nordiska länder (Alidasdotter 2002; Britasdotter 2001; Nyman & Gran 2001).

På sommarlägret 1986 var det 40 deltagare, hälften av dem från Norge. Efter detta läger kände de sig mogna att åka hem och starta ett stödcentrum i Oslo. Under året hade Stödgrupp-Centrum täta och personliga kontakter med utsatta kvinnor från bland annat Örebro, Göteborg och Umeå (Nyman & Gran 2001:10)

-88 är ett aktivt år. Märta och Anna-Lena reser landet runt för att informera. De är i Blekinge, Östersund, Sundsvall, Stenungsund och Skellefteå. Lokalpressen skriver. TV sänder program (Alidasdotter 2002:13).

Dokumentation kring denna första rörelse mot incest publicerades bland annat i *Spegeln* i samband med RSCI:s 20-årsjubileum. Aktiviteterna under de första 10 åren har noggranna tidsangivelser och är mycket detaljrikt beskrivna. Det framstår som underligt för en läsare som har inblick i dags- och fackpress att en sådan folkrörelse inte uppmärksammas mera. Att det skulle existera en tidig mobilisering av feminister, som efter ett feministiskt perspektiv själva definierade sig som utsatta för sexuellt våld, framgår inte heller i forskningslitteraturen. Information om organisationen publiceras i ett par tidiga skrifter från Socialstyrelsen (1985:91, 1993:3) och Folkhälsoinstitutet (Ekman m.fl. 1994) men därefter tycks den försvinna från den officiella historieskrivningen. Hallberg och Rigné (1999:16) benämner ”ett stödcentrum”, liksom Bergenheim (2005:362-363), men skriver inget om organisationens ursprung och arbete. Inga artiklar om kvinnotribunalerna går heller att finna i Artikelsök. Ett omvälvande

---

⁶⁵ (Urisman, ref: Britasdotter 2001) Artikeln syns inte i Artikelsök, som inte omfattar artiklar om enskilda fall.

folkbildningsarbete framstår som osynligt. Trots det fanns uppenbarligen kontakter mellan rörelsen och medier.

De då aktiva kvinnomedierna *Kvinnobulletinen*, *Vi Mänskor*, *Hertha* m fl ska hyllas då de ändå ganska snabbt speglade kampen samt tog in en hel del annonser gratis om viktiga kommande aktiviteter och möten. Bra och nödvändigt för mobiliseringen. Det fanns även en grupp organiserade kvinnliga journalister inom mansmedierna som gjorde uppror inom sitt yrke, skrev böcker samt stödde oss på den tiden... Viktigt! (ur e-postbrev 2006-10-10)

Artiklarna i *Spegeln* knyter också samman mediaexponeringen av organisationens verksamhet med tillströmningen av nya medlemmar. I ett radioprogram i februari 1982 och i TV-programmet Studio S, enligt Martens startskottet för debatten, intervjuas också flera av kvinnorna från den då nybildade jouren.

En viktig etapp i det utåtriktade och förebyggande arbete, som vi prioriterade minst halva tiden, var ett par bra TV-program, speciellt ett med samhällsredaktionen och Karin Wilhelmsson i mars 1982. Efter sändningen behövdes en telefon för att fånga upp kvinnor till nya stödgrupper och vi hade fått ”ärva” den nedlagda jourens (för misshandlade kvinnor) rum och telefon i Kvinnohuset. Telefonen ringdes ner efteråt (Britasdotter 2001:7).

Under 1982 deltog några medlemmar i Studio S program i TV om incest. Efter programmet ringde många kvinnor och flera stödgrupper bildades (Nyman & Gran 2001:10).

Efter ett radioprogram i februari 1982 och ett TV-program i april blir det stor tillströmning av nya medlemmar.

- Jag hörde radioprogrammet och tänkte ”jag är inte ensam!”, men jag vågade inte ta kontakt. Under hösten gjorde vi ett grupparbete om incest, på utbildningen jag gick, berättar Märta. Först i december vågade sig Märta till Stödgrupps-Centrum och hela specialgruppen från utbildningen följde med (Alidasdotter 2002:12).

Denna rörelsens arbete, tillsammans med den allt intensivare mediadebatten under 1980- och 1990-talen, tolkar jag som en väsentlig kontext till de intervjuade kvinnornas berättelser i denna avhandling. Under de år då de påbörjar sina dialoger med vuxna pågår en allt starkare konstruktion och spridning av ett kvinno- och barnrättsperspektiv på sexuellt våld. Det förs via kvinnogrupper ut i Sverige. Denna folkbildningsrörelse syns bara delvis i pressen. Det som syns är från början främst våldtäkt, prostitution, abort, arbetsvillkor, könsroller, fred och politiskt förtryck; den nya kvinnorörelsens frågor (Isaksson 2007), vilket tidskriften *Vi Mänskor* visat. Det osynliga är

våldtäkt/incest begånget av fäder mot döttrar. Som pådrivande utanför och i dagspress, tidskrifter, böcker, TV och radio, och tillsammans med journalister och andra aktörer från olika professioner och intresseorganisationer, sätter kvinnorna i RSCI barns utsatthet för sexuellt våld och fäders ansvar på den politiska dagordningen.

Rörelsens idé- och begrepsdiskussion

En av de aktiva i organisationen, journalisten och numera psykoterapeuten Åsa Alidasdotter, skriver att ledorden som arbetet i Stödgrupp-Centrum utgick från, var ”Vi är experterna” och ”Vi kan göra detta själva”.

Boken *Kvinnor läser problem*, var en av inspirationskällorna. Tanken var att tillsammans kliva ur offerrollen och återta tolkningsföreträdet över den egna verkligheten. Systerskapet var den viktiga gemensamma grunden. Och att läka tar tid (2002:13).

Idéerna framstår som uttryck för en feministisk, emancipatorisk motmaktsrörelse men speglar också 1980-talets professionaliserade psykopatologiska tankgångar. Det arbete som görs tillsammans, i sisterskap, är inte bara att återta tolkningsföreträdet utan också, med en medicinsk terminologi, att läkas. Britasdotter menar att organisationen snart förlorade sin radikala feministiska och aktivistbetonade prägel. Inriktningen blev alltmer psykoterapeutisk, med psykologer som knöts till verksamheten, samtidigt som de ekonomiska anslagen höjdes och tjänster inrättades.⁶⁶

Det språk man skulle använda för det vi idag kallar sexuella övergrepp mot barn var däremot inte alldeles självklart från början. Britasdotter använder begreppet fadersvåldtäkt när hon beskriver vad de talade om vid det första samtalet i kvinnogruppen 1981 (2001:5). När gruppen vid ett senare möte diskuterar resultatet av de intervjuer de gjort med släkt, grannar och arbetskamrater dyker frågan upp vad sexuellt våld begånget av fäder kallas:

På frågan ”vad kallas det?” svarade ungefär hälften ”vet ej”, en del svarade ”incest”. Anmärkningsvärt ur könsaspekt var att några kvinnor svarade ”våldtäkt”, men att ingen man angav det (ibid.:6).

Undersökningen var spontan och syftade till att nå andra kvinnor för att få veta vad de kände, tyckte och visste. Den gjordes inom ett par veckor mellan två möten. Varje person i kvinnogruppen fick i uppdrag att göra nio intervjuer var; tre med flickor, tre med kvinnor och tre med män. Totalt 66 intervjuer gjordes. Det intressanta här är att det var en stor grupp som *inte*

---

⁶⁶ Ur e-postbrev från Britasdotter 2006-10-10.

visste hur de skulle namnge sexuellt våld mot barn. När det fanns ett namn, var det namnet antingen incest eller våldtäkt. Undersökningen antyder att det vid denna tid var svårt att språkliggöra övergreppen.

Diskurser, problemkonstruktioner och skillnad

Denna tredje och sista del av kapitlet innehåller en analys av olika konstruktioner av diskurser, problem och skillnad som uttrycks i artikelrubriker i dags- och fackpress åren 1970-1993, och relaterar dem till tidigare studier. Jag kommer även att beröra deldebatterna om pornografi, barnpornografi, rituella övergrepp och bortträngda/falsa minnen.

1970-tal: tre konkurrerande diskurser

I dagspressens debatt om sexualbrottsutredningen 1976 förekommer inte mindre än sju skilda begrepp som antyder olika samtida diskurser omkring lagförslagen; kärlek, umgänge, sex, otukt, incest, sexuella övergrepp och våldtäkt. De bildar en slags kontinuerlig skala där associationerna på den ena sidan går mot något ”gott”; oskadligt och ömsesidigt, medan de på den andra sidan refererar till något ”ont”; skadligt, kränkande och brottsligt (se exempelvis Borgström 1976; Hamilton 1976; Levin B. 1976; Levin H. 1976; Ljungström 1976; Werner 1977). Min tolkning är att dessa begrepp följer tre diskurser. Kärlek, sex och umgänge associerar till en sexualliberalistisk diskurs; otukt till en sedlighetsdiskurs; medan incest, sexuella övergrepp och våldtäkt kan förstås som uttryck för en diskurs om kvinnors och barns utsatthet för sexuellt våld. Begreppen tycks representera tre olika tidsepoker som går in i, och parallellt med, varandra. Diskurserna framträder som aktiva under 1970-talet i talet om sexualitet och sexualbrottslighet i allmänhet, och om barns utsatthet för sexuellt våld i synnerhet.

Bergenheim (2005) berör *sedlighet* när hon diskuterar hur synen på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn utvecklats i svensk vetenskap och rättsväsende genom historien. Hon skriver att begreppet förekommit länge i Sverige. Under 1600-talet var det förknippat med att uppträda enligt god sed eller rådande normer och under 1700-talet kom det att relateras till moral, etik och sexualitet. Man började tala om sedlighets**brott**, och sexualbrott kategoriserades som sådana. De utgjorde allt som stred mot tidens moraliska värderingar (Bergenheim 2005:54ff). I den sexualbrottsutredning som publicerades 1976 föreslog utredarna att begreppet ”sexuella övergrepp” skulle användas istället för ”sedlighetsbrott”. Bergenheim menar att man här ville gå ifrån synen på sexualbrott som osedlighet och omoral och istället se dem som övergrepp mot person. Samtidigt ville man mildra lagstiftningen. Man ansåg till exempel att det saknades belägg för att barn tar skada av tidiga sexuella upplevelser med vuxna. Brottsrubriceringen ”otukt med

barn” skulle ersättas med ”sexuellt umgänge med barn” och straffet skulle sänkas (ibid.:341ff).

Både Bergenheim (2005) och Mellberg (1997 & 2002) talar om *sexualliberala* strömningar som successivt etablerades i Sverige under 1900-talet. De sammanföll med sexologi och psykoanalytisk teori om barns sexualitet och fick inflytande över barnpsykiatri och rättshandling, även över sexualbrottsutredningens betänkande 1976. I böcker och tidskrifter fördes en debatt om gränserna för vad som var ”normal” sexualitet och incesttabu sågs inom rörelsen som det sista hindret mot sexuell och mänsklig frigörelse. I bredare mening ingick frågan om fri sexualitet vid denna tid i kampen om demokratiska fri- och rättigheter. Bergenheim beskriver den ”sexuella revolutionen” som en medveten del av den nya vänsterns ideologi. Kampen var politisk. Den handlade om att spränga grunden för borgerligheten och dess förtryck. Genom att strida mot kärnfamiljens moralregler ville man ”krossa den kapitalistiska strukturen inifrån” (2005:259). Historikern Lena Lennerhed menar däremot att liberalism, individualism och frihet att handla var framträdande i debatten om sexualitet under 1960-talet, att debatten framför allt fördes av unga män inom ett liberalt studentförbund och att den saknade perspektiv på makt och kön. Under 1970-talet kom sexualitetsfrågan istället att främst engagera kvinnorörelsen. Sambandet mellan sexualitet och kvinnoförtryck uppmärksammades (Isaksson 2007; Lennerhed 1994).

Genom publikationsmönstret i denna studie och de tidigare studier som jag har refererat till i avhandlingen, uppfattar jag en diskurs om *kvinnors och barns utsatthet för sexuellt våld*. Den är från början politisk, grundad i den nya kvinnorörelsen, och senare professionaliserad. Den kan placeras inom den internationella mobilisering som uppstod på 1970-talet, med fokus på kvinnors och barns rättigheter⁶⁷ och knuten till både våldtäkts-, incest- och sexuella övergreppsbegreppet. Enligt Lindstedt Cronberg (2002) uppstod en incestdiskurs om övergrepp och utnyttjande som handlade om att freda barn och ungdomar under 1980-talet. I det följande decenniet tog forskning om sexuella övergrepp mot barn en biologisk vändning mot sexuell avvikelser (s.158). Det överensstämmer med den medicinsk/psykologiska dominansen som jag funnit bland svenska tidskrifter under debattens första årtionde, och med forskningsläget om kvinnors bearbetning som jag skrivit om i kapitel 1. Psykopatologiska förståelser, med psykologer som *en* av flera drivande professioner, blev dominerande (Hallberg & Rigné 1994 och 1999).

---

⁶⁷ I Sverige pågick t.ex. vid samma tid en debatt om prostitution, pornografi (Lennerhed 1994; Levin 1986), kvinnomisshandel/mäns våld mot kvinnor (Eduards 2005; Isaksson 2007; Steen 2003), barnmisshandel och den så kallade agalagen som antogs 1979 (Barnombudsmannen 2008; Hellström 1978; Holmberg 1971; Moberg 1978) och barns rätt att komma till tals (Andersson m.fl. 1996:52). Se även kapitel 1.

De tre diskurserna i pornografidebatten

En sidodebatt som engagerade kvinnorörelsen redan 1971 och synliggör att de tre diskurserna var aktiva under 1970-talet, var pornografidebatten. Historikern Hjördis Levin (1986) skriver att mobiliseringen föranleddes av två offentliga utredningar som publicerades 1969 (Filmcensurutredningen 1969:14; Kommittén för lagstiftning om yttrande- och tryckfrihet 1969:39). De utmynnade i en proposition från regeringen 1970 som innebar att paragrafen om sårande av tukt och sedlighet togs bort ur brottsbalken och tryckfrihetsförordningen 1971; de lagar som reglerade pornografin (Levin 1986, Bergenheim 2005).

Enligt Levin hade utredarna i yttrandefrihetsutredningen föreslagit en yttersta gräns för vad som skulle vara tillåtet att framställa och sprida. Gränsen skulle bland annat sättas vid framställningar av sexuella övergrepp mot barn, sadistiska beteenden och grovt våld. Förslaget om gränser hade fått stöd av en majoritet av remissinstanserna. Flera statistiska undersökningar hade också visat att en stor del av svenska folket inte ville ha sexuella inslag på bio eller pornografi. Mest negativa hade kvinnor varit, men invändningarna bortförklarades. Enligt Levin var argumenten att ”kvinnor tycker visst om porr” men är ”hämmade” och har ”fördomar” (1986:299). Bergenheim (2005:264) skriver att ett sådant argument låg i linje med sexologin, som hävdade att pornografi var harmlös och sexuellt frigörande för både kvinnor och män.

Trots förslaget om gränser föreslog propositionen att bestämmelserna om pornografi skulle avskaffas och den antogs med stor majoritet (Levin 1986). Förändringarna innebar att det inte längre fanns en yttersta gräns för vad som var tillåtet att framställa och sprida, vilket väckte starka reaktioner (Isaksson 2007; Kvinnofronten 2006). Den dominerande inställningen inom kvinnorörelsen var i opposition mot sexologin. Feministerna ansåg att pornografi skulle förbjudas eftersom den förnedrade kvinnor och uppmuntrade till sexuella våldshandlingar. Pornografi sågs som en manlig företeelse som objektifierar kvinnor och berövar erotiken en ömsesidig dimension (Bergenheim 2005:264), och som ett tydligt uttryck för kvinnoförtryck (Isaksson 2007). Barnpornografi debatterades som ett exempel bland flera på pornografi och man krävde framför allt lagstiftning mot barn- djur- och våldspornografi. Under mitten av 1970-talet bildades en organisation som 1980 lyckades genomdriva lagändringar: Riksaktionen mot Pornografi och Prostitution, i vilken ingick medborgarrättsorganisationer, kristna grupper och kvinnoorganisationer. Då hade barnpornografi helt lagligt kunnat spridas i Sverige i 10 års tid. Efter lagändringen tystnade debatten i media men det feministiska arbetet fortsatte under 1980-talet (Kvinnofronten 2006).

Den sexualliberala diskursen och diskursen om kvinnors och barns utsatthet tolkar jag som konkurrerande under 1970-talet, medan

sedlighetsdiskursen verkar bli helt utmanövrerad under inledningen av 1980-talet. Spänningen mellan diskurserna åskådliggörs av följande två citat:

I riksdagsdebatten sa Lennart Geijer att toleransen mot pornografiska framställningar vid flera domstolar hade nått en sådan nivå att de nuvarande straffbestämmelserna inte hade någon funktion att fylla. Gränsen för vad som borde vara tillåtet i fråga om pornografiska framställningar var mogen att flyttas fram, om den skulle spegla den rådande samhällsuppfattningen, ansåg Geijer. På invändningarna mot lagförslaget svarade han bl.a.: ”I den avvägning som måste göras förekommer det att vi måste acceptera saker och ting som vi uppfattar såsom olämpligt och smaklöst och saker som vi personligen skulle vilja förbjuda. Att vi ändå accepterar sådana saker i exempelvis massmedia är det pris vi får betala för en vidsträckt yttrande- och tryckfrihet. Jag tycker inte att det som föreslås i denna proposition är något högt pris för att slå vakt om yttrande- och tryckfriheten” (ref: Levin 1986:300).

Man diskuterade porrindustrin och vad dess tidningar och filmer innehöll och man upprördes över de barn som utnyttjades på bilderna (Kvinnofronten 2006).

Min tolkning är att det första citatet ställer den sexualliberala diskursen mot sedlighetsdiskursen. Sexualitet och (yttrande- och tryck-)frihet kopplas samman och framställs av den dåvarande justitieministern Geijer som en oundviklig utveckling som ”måste accepteras”. Viljan att förbjuda det som uppfattas ”olämpligt och smaklöst” får innebörd som en gammaldags och förlegad inställning. Båda diskurserna tolkar jag som indirekt kritiserade av Levin, inom diskursen om kvinnors och barns utsatthet. Titeln på den doktorsavhandling där citatet är hämtat är *Testiklarnas berravälde* och Levin beskriver syftet som ”att fördjupa den socialpolitiska debatten” och klargöra bilden av ”en förgången tids kamp för kvinnofrigörelse och sexuell frigörelse” (1986:8).

Det andra citatet illustrerar enbart diskursen om kvinnors och barns utsatthet. Pornografi blir förknippat med utnyttjade av barn; en tanke som implicerar helt andra rättigheter än de som uttrycks i den sexualliberala diskursen. Diskursen om kvinnors och barns utsatthet märks även vid en sökning i Artikelsök på begreppet barnpornografi. Uttrycken ”exploatering av barn” (Påvall 1979) och ”barns rättssäkerhet” (Berg & Bremberg 1993) används i rubrikerna.

1982-1984: *En* problemkonstruktion under de inledande åren

Enligt Hallberg och Rigné var ett tema under de första tio åren, i debatten om sexuella övergrepp mot barn, att problemet var större än vad man tidigare känt till. Uttrycket ”toppen på isberget” användes som metafor

(Hallberg och Rigné 1994:147). En sådan tematik och metafor introduceras redan 1976 i en artikel i *Vi människor*; "Våldtäkt – toppen på isberget" (Nordin 1976). Att problemet var vanligt var också en upptäckt som gjordes av de feminister som bildade Stödgrupp-Centrum mot Incest; till synes grundad i egen erfarenhet och i den litteratur som kommit från USA.

Efter en tid med samtal och stöd hade vi en ganska klar uppfattning om att detta var ett vida vanligare övergrepp än vad vi tidigare trott. Av Susan Brownmillers epokgörande arbete och boken *Våldtäkt*, framgick att var 5:e kvinna i USA hade varit utsatt för sexuella övergrepp av fäder, styvfäder, bröder och andra de var beroende av (Britasdotter 2001:5).

I citatet förknippas våldtäkt med sexuella övergrepp mot barn, förövare med manliga familjemedlemmar och utsattheten tillskrivs kategorin "kvinna", flicka inräknad.

Artikelrubriker i dags- och fackpress om incest visar fem teman i debatten fram till och med 1984: 1) Omfattning, 2) Tystnad 3) Kön, släktskap och ålder, 4) Makt, 3) Skadlighet/Farlighet, 4) Barns rätt och 5) Handläggning/Hjälp. Rakt igenom dessa går diskursen om kvinnors och barns utsatthet för sexuellt våld. Tematiken innehåller en röd tråd som kan följas genom rubriker som:

Incest: tystnadens konspiration (Britasdotter 1982)

Incest vanligare än vi tror (Stjärne 1982)

Barnen skräms till tystnad (Hultén 1984)

Incest släcker både kropp och själ (Ranninen 1984)

Britt våldtogs av pappa, farfar och släktingar (Larmén 1984)

Incest – maktmissbruk snarare än sexualitet (Ring 1982)

Samtal med barnombudsman (Brunnberg 1983)

Barnpsykiater i Örebro: Domstolarna är okunniga om incest (Gunne 1984)

Rubrikerna konstruerar ett problem där brotten tidigare varit okända på grund av att brottsoffren, barnen, hotats till tystnad. Fäders och andra manliga släktingars skuld och ansvar preciseras. Sexuella handlingar formuleras i termer av utnyttjande och missbruk av makt, med implicit innebörd i form av större möjlighet, genom ålder och familjeband, att genomdriva sin vilja över barn/flickor. Barnets upplevelse definieras

samtidigt. Handlingarna förstås som ett starkt existentiellt hot. Det ”släcker” både kropp och själ och blir något som barn behöver hjälp med. Slutligen framträder också barnets hjälpare och förkämpar. De syns dels i form av det vuxna informella kollektiv, med barnet i fokus, som deltar i debatten och påtalar utsattheten, dels genom den officiella yrkesfunktionen, Barnombudsmannen, vars formella ansvar är att arbeta för barns rätt.

Med narrativa termer går det att tala om en intrig som formuleras genom media; en handling i en större berättelse om sexuellt våld mot barn. Den innehåller en huvudperson, barnets förkämpe, som bevittnat, eller på något sätt själv upplevt våldet, och som nu tar som sin uppgift att försöka hjälpa och skydda barnet. I ett narrativt perspektiv kan man också säga att det är förkämpan som är berättaren. Det är inte barnens röster vi hör i medier utan de vuxnas.

Konstruktioner av utsatthet som skillnad

I nästa scen eller kapitel av berättelsen, och parallellt i tid, inträder en tydlig antagonist. En förändring av intrigen uppstår som konstruerar skillnad inom de tre maktordningar som uttrycks i den inledande incestdebattens tematik. När begreppen är våldtäkt och incest görs offer, förövare och utsatthet på olika sätt beroende av köns- ålders- och släktskapskategori. Olika problem konstrueras samtidigt; antingen sexuellt våld *eller* förtal. Jag urskiljer två olika diskurser om utsatthet, där mäns utsatthet är av ett annat slag än kvinnors och barns.

I talet om våldtäkt görs kön som skillnad. En intrig märks 1983 i en rubrik som refererar till det nya lagförslaget året före:

Förslag till ny lagstiftning om våldtäkt: ”Krökt rygg inför kvinnoslagord”
(Engström 1983)

Här tolkar jag att någon, artikelförfattaren eller någon annan i artikeln, positionerar sig som antagonist till kvinnorörelsen. Intrigen fortsätter hösten 1984. Advokaten Leif Silbersky skriver i *Expressen*:

Våldtäkt – anklagelsen som sätter rättssäkerheten ur spel (Silbersky 1984)

I rubriken tolkar jag implicit in en eller flera personer som anklagar och en eller flera som blir anklagad. Den rättssäkerhet som sätts ur spel är underförstått den anklagades. Boven i dramat är den som anklagar. Rubriken kan tolkas med hjälp av en tidigare text av samma författare. Redan på 1970-talet har Silbersky deklarerat sin syn på sexuellt våld. I boken *Jag – en advokat* menar han att de allra flesta våldtäktsanklagelser är falska och att en man varken kan eller bör ta hänsyn till en flickas nej:

Men i sexuella avseenden är den normalt funtade mannen ingen gentleman. Han accepterar inte ett nej – och de flesta flickor vill inte heller att han gör det. Om han omedelbart lydde ett nej – hur många samlag skulle det då bli i Sverige? Sannerligen inte många och det skulle vara till stor missträkning för båda parter (Silbersky 1974:56, ref: Bergenheim 2005:366).

I linje med ett sådant perspektiv blir den tidigare artikelrubriken begriplig. Problemet för Silbersky är inte våldtäkt, eftersom det inte är vad som sker när en man ignorerar en kvinnas nej. Problemet blir istället att en man kan bli orättfärdigt anklagad och orättvist förstådd i rätten. Jag tolkar detta som uttryck för en diskurs om mäns utsatthet.

Att ömsom kvinnans, ömsom mannens rättsliga ställning debatteras kan förstås av titlar som anspelar på kvinnors position som rättslösa:

Våldtäktsoffrets rättsliga ställning = systemvåld? (Thorbeck 1981)

6000 kronor i skadestånd för en våldtäkt: Kvinnor och rättvisan (Belfrage 1984)

Debatten tolkar jag som knuten till sexualbrottskommittés betänkande 1982 (SOU 1982:61) och till den påföljande lagändringen 1984 (Ju 2004:1). Det är i samband med dessa juridiska förslag och förändringar, den sociala mobilisering som driver och samspelar med den, och den ökade uppmärksamheten i medier, som en intrig uppträder med två tydliga kontrahenter.

I rubriker under det tidiga 1980-talet förknippas inte enbart kategorierna ”barn”, ”kvinna” och den ”orättvist anklagade mannen” med utsatthet, utan också den ”förövande mannen”. Silberskys artikel föregås under 1981-1983, under begreppet våldtäkt men inte under incest, av temat våldtäktsmannens situation. Jag tolkar det som en variant av diskursen om mäns utsatthet. Temat introduceras i *Socialmedicinsk tidskrift* av sociologen Rita Liljeström (1981b). Samma år publiceras den studie hon gjort på uppdrag av den ny tillsatta sexualbrottskommittén 1977 (1981a). Av rubrikerna att döma; ”Kollektiv könsmakt och den enskilde mannens vanmakt” (artikeln) och *Det erotiska kriget* (rapporten), framträder en konfrontation mellan två olika perspektiv; å ena sidan våldtäkt som uttryck för mäns makt över kvinnor med innebörd efter Brownmiller, å andra sidan det omvända, med en man utan makt, i tillstånd av vanmakt. Året efter återkommer det sistnämnda perspektivet i flera artiklar i både dags- och fackpress, tillsammans med frågan om vem som ljuger om våldtäkt (se Bankier 1982; Härd 1982; Meschke 1982). Hedersdoktorn i socialt arbete, Eva Hedlund publicerar samtidigt en rapport på uppdrag av Delegationen

för social forskning, *Våldtäkt – vanmakt: 60 män berättar* (1983). Den följs av inte mindre än sex bokrecensioner i dagspress.⁶⁸

Det som sker i debatten om våldtäkt förebådar en liknande förändring två år senare i debatten om incest och innebär att utsatthet som skillnad görs i relation till både kön, ålder och släktskap. I januari 1985 finner jag en polarisering mellan tre olika diskurser i de stora dagstidningarna. Med rubriker som, ”Att känna lust tillsammans med barn är inget brott” (Hermelius 1985), ”Nej incest är inte så vanligt” (Ottosson J.E. 1985) och ”Incest nytt vapen i vårdnadstvister” (Ohlsson 1985), positioneras olika tolkningar av samma fenomen mot varandra. Rubrikerna anspelar på skadlighet, vanlighet och sanning eller lögn. Dels ställs en sexualliberal diskurs i 1960- och 1970-talstappning om sex över generationsgränserna mot en diskurs om barns utsatthet för sexuellt våld. Dels utmanas den senare diskursens larmrapporter om problemets omfattning som felaktigt, och dels konstrueras incestavslöjanden som oärliga medel för att vinna fördelar i vårdnadstvister. Att det sistnämnda handlar om mödrar som agerar mot fäder, och är en tolkning som förekommer både tidigare och senare i historien, även utanför Sverige, visar tidigare studier (Eriksson 2003; Olafson m.fl. 1993). Jag tolkar det därför som en konstruktion inom diskursen om mäns utsatthet.

I dessa förändringar uppfattar jag att kön, ålder och släktskap som skillnad konstrueras kring frågor om mänskliga rättigheter. Olika kategorier tillskrivs olika rättigheter i rubrikerna. Å ena sidan uttrycks rättigheter som tillskrivs kvinnor och flickor/döttrar/barn. Å andra sidan uttrycks rättigheter som tillskrivs män och fäder. Olika problem knyts till dessa olika kategorier och ”deras” rättigheter. Problemet tolkas och uttrycks antingen som sexuellt våld eller som förtal. Följande rubriker får åskådliggöra det.

Övergrepp mot barn i ”de bästa familjer”: Problemet är den manliga sexualiteten (Boëthius 1988)

Barnen totalt rättslösa (Rönström 1985)

Våldtagna kvinnor rättslösa (Agebjörn & Hellman 1988)

I de första tre rubrikerna ovan tolkar jag att problemet utgörs av sexuellt våld. Rättigheter och en rättslös situation tillskrivs kvinnor och barn. I nästa tre förstår jag istället problemet som förtal. Rättigheter och en rättslös situation tillskrivna män och fäder:

---

⁶⁸ Recensionerna publiceras i *UNT*, *Nerikes Allebanda*, *Aftonbladet*, *DN*, *GP* och *Stockholmstidningen*.

Barn kan ljuga om incest! (Ottosson J-E 1985)

”Incestanklagade rättslösa”: författare beskriver sin vanmakt (Leufstadius 1993)

”Häxprocesser mot män!”: under täckmantel av fri bevisprövning dömer domstolarna utan bevis (Svensson 1992)

I den första problemkonstruktionen består problemet av att män utsätter kvinnor och barn för sexuellt våld och att offren råkar illa ut i rättssystemet. I den andra är det kvinnor och barn som förtalar män som då far illa i rättssystemet. Den förstnämnda förhåller sig till barns och kvinnors vanmakt och utsatthet, den andra till mäns och fäders. Med olika problem följer alltså också olika angripare och offer. Dessa olika problemkonstruktioner motsvarar den spänning, eller kontrovers, som Hallberg och Rignè (1994) finner i fackpress om sexuella övergrepp med början 1986.

De tre diskurser som jag kunnat skönja i dagspress under 1970-talet, där åtminstone två stått i konflikt mot varandra, tycks alltså vara stadda i förändring när förslaget till den nya sexualbrottslagen presenteras. Sedlighetsdiskursen syns inte i artikelrubriker, däremot den sexualliberala diskursen. Innebörder av sexualitet och sexuellt våld förskjuts vid övergången mot 1980-talet till att forma sig omkring två motsatta perspektiv på mänskliga rättsligheter, hjälplöshet/offerposition/utsatthet och kön, ålder och släktskap. De förhåller sig till olika förståelser av lögn och sanning. Jag ska nu titta lite närmare på dessa diskurser i talet om våldtäkt, incest och sexuella övergrepp.

Våldtäkt och mäns utsatthet

Mannen som explicit oskyldig och offer för förtal ser ut att förekomma vid ett fåtal tillfälle i artiklar om våldtäkt i Artikelsök och Libris under perioden 1985 till 1993. Silberskys artikel från 1984 får sin efterföljare 1992 genom en annan känd advokat, Pelle Svensson (Svensson 1992, se ovan). Frågor om sant, falskt och omfattning diskuteras också i mera problematiserande ordval:

Vem är skyldig? (Ennart, Boëthius & Leijonhielm 1989)

Vad säger statistiken egentligen? (Thunberg 1990)

Vad är sanning om våldtäkterna? (Sarnecki 1990)

Kvinnans trovärdighet provas mycket noggrant (Wicklund 1992)

Här finns en parallell till den kontrovers som Hallberg och Rigné (1994) funnit inom psykologyrket: en absolut tilltro till brottsoffrets berättelse eller en kritisk och ifrågasättande hållning.

Våldtäktsmannen som offer återkommer också i tidskrifter och dagspress under samma period men dominerar inte. Män beskrivs som själva utsatta för våld i barndomen, skadade och svaga. Våldet knyts till bristande manlighet.

Vad har hänt med ”vanliga” killar? (Wicklund 1985)

Hans pappa slog honom varje dag (Aftonbladet 1988)

Våldtäktsmannen är skadad i sin manlighet (Alfredsson 1989)

”Våldtäktsmän är själva offer”: Hon har forskat i vad som driver personer till sexuellt ofredande (Arbetet 1989)

Det är svaga män som begår våldtäkt (Scheutz 1992)

Jag tolkar detta som en variant av diskursen om mäns utsatthet med en psykopatologisk konstruktion av mannen. Övergrepp avfärdas inte men killar som begår våldtäkt är inte vanliga utan inom citationstecken ”vanliga”; en glidning som avskiljer dem från den stora massan män. Förövaren är underförstått omanlig och tillhör det onormala. Manlighet förutsätts omfatta män som inte agerar sexuellt våldsamt. Artiklarna om våldtäkt innehåller också ett tema som rör professionell behandling för förövaren. Psykoterapi pekas ut som lösning (se exempelvis Hedén 1990). Begrepp som ”bot” och ”vaccin” figurerar i titlarna och bekräftar även det medicinska inflytandet (se exempelvis Jansson 1990; Larsson 1992).

I en sökning på begreppet våldtäkt kan alltså två varianter av diskursen om mäns utsatthet och vanmakt skönjas under hela 1980-talet och under början av 1990-talet. Här finns både mannen som skyldig men avvikande *och* mannen som oskyldig.

Våldtäkt och kvinnors utsatthet

I debatten om våldtäkt 1985-1993 är det problemkonstruktionen sexuellt våld som dominerar. Diskursen om kvinnors (och barns) utsatthet konstruerar våldtäkt som något visserligen normalt men ett stort problem och hot mot kvinnors medborgerliga rättigheter:

Tusen kvinnor hinner inte undan (Danielsson 1988)

Kvinnor i nöd (Tiby 1987)

”Den dubbla våldtäkten”: Av alla anmälda våldtäkter blir endast fem procent rättssak (Sjöberg 1988)

Kvinnor i ny bok: Normala män bakom sexvåldet (Tirén 1990)

Inom problemkonstruktionen finns tre teman som löper sida vid sida, båda handlar om hanteringen av problemet. De rör rättssystemet, uppmaningar till motstånd och professionell behandling, varav det sistnämnda tar mycket litet utrymme.

Artiklar om rättssystemet har ett klart feministiskt perspektiv och dominerar numerärt sett. Hållningen är starkt kritisk till den dåvarande situationen. Barns och kvinnors rädsla och rättslöshet diskuteras (se exempelvis Agebjörn & Hellman 1988; Boëthius 1987, 1989; Leijonhielm 1993; Tiby 1987; Åkerman 1990). Uppmaningar att göra motstånd går hand i hand med ett sådant perspektiv.

Lär er slå tillbaka, flickor! Bli arg och slå! Det är det enda språk en våldsvärkare förstår (Brevig 1986)

Den lösning som pekas ut, i ett system där offren också blir utsatta i domstolar, är motstånd i form av självförsvar och vrede.

Genom träffarna på begreppet våldtäkt tolkar jag därmed att intrigen mellan de två problemkonstruktionerna inte dominerar just denna debatt fram till år 1993. Det gör istället diskursen om kvinnors (och barns) utsatthet, med ett feministiskt perspektiv på makt och kön.

Incest

En undersökning av artikelrubriker på temat incest samma period 1985-1993 i Artikelsök visar däremot att intrigen får fäste när debatten handlar om barns utsatthet. Den tematik som fanns inledningsvis fortsätter med en allt tydligare betoning på två motsatta problemkonstruktioner: sexuellt våld eller förtal. En tydlig kontrovers uppstår mellan två olika läger.

Fortfarande handlar en stor del av artiklarna om tystnad kring brotten och brottens omfattning. Bland dessa dominerar helt problemkonstruktionen sexuellt våld. Våldets vanlighet benämns, liksom antingen offrens eller omgivningens tystnad. Här finns en samtidig uppmaning att våga se, lyssna, tala, lita på avslöjanden och ingripa. Medvetenhet om fara och rädsla ligger underförstått i dessa rubriker. En stor mängd av artiklarna handlar också om skadlighet, framför allt för barnet men också för andra i omgivningen. I relation till det skrämmande och smärtsamma får tystnaden sin implicita förklaring: ”jag är rädd, därför är jag tyst”.

En tematik som anspelar på svek gentemot barn och barns rättslöshet är numerärt mindre omfattande men när den är närvarande har den ett strukturellt perspektiv. Rubrikerna utropar att samhällets hjälp och beskydd saknas, likaså saknas möjligheten till juridisk rättvisa. Budskapet i sådana rubriker förstärks av den stora mängden artiklar om handläggning och hjälp. I omfattning är det temat störst. Rubrikerna pläderar till en början för vissa, nya och till synes bra metoder. Med start 1988 införs också en kritik mot bristande handläggning inom olika verksamheter. Inte bara domstolarna hamnar i fokus, utan också psykologer, barnomsorgspersonal och utbildningsprogram för poliser.

Det feministiska språkbruket och den feministiska analysen är nedtonad överlag. Teman omkring makt, kön, släktskap och ålder finns men inte i någon större uträkning. Orden ”pappa” och ”fadern” i bemärkelsen förövare, återkommer vid några tillfällen men också ”mamma”, ”kvinnor” och ”incestfamilj”. En profeministisk rubrik som ”Det personliga är politiskt: 70-talets slagord uppnås genom att kvinnomisshandel, incest och barnaga blivit samhällsfrågor” (Nylander 1989) följs några år senare av en kritisk: ”Feministisk fundamentalism: till hårt angrepp mot Umeå kvinnojour och dess syn på incest” (Frangeur 1993).

Ett rättsfall med incest som sidotema blir mycket uppmärksammat under 1988-1991.⁶⁹ Det handlar om den så kallade ”styckmordsrättegången” och mordet på Catrine da Costa. Två obducenter står inför rätta, varav den ena även åtalas för sexuella övergrepp mot sin dotter, som ska ha bevittnat styckningen (Olsson 1994). Bland pressrubriker och rättegångsreferat återfinns spänningen mellan flickan och mamman som ifrågasatta, respektive flickan som utsatt och de båda som trovärdiga:

Kan man lita på en 2-åring?: experterna strider om den lilla flickans berättelser (Stenius 1991)

Försvarsadvokaterna pressar mamman hårt när de tar över förhöret. De ifrågasätter hennes sätt att tala med barnet, de menar att hon ställt ledande frågor till flickan och att det är mamman som har en tendens att ge allt det barnet säger en sexuell innebörd. (...) Även vid denna rättegång är barnpsykologen Margareta Erixon och barnpsykiatern Frank Lindblad sakkunniga vittnen. De redogör för sitt utlåtande. De menar att Eva är ett självständigt barn och att de inte kunnat se att mamman styrte henne. Margareta Erixon har på nytt gått igenom sitt material om Eva. Hon har blivit allt mer styrkt i sin övertygelse om att det inte finns någon annan rimlig förklaring än att Eva bevittnat styckningen av en människokropp och varit utsatt för sexuellt övergrepp (Olsson 1994:158).

---

⁶⁹ Fallet ger 37 träffar 1988, 2 träffar 1989, 18 träffar 1990 och 23 träffar 1991 i Artikelsök.

Den största skillnaden, om man jämför utfallet av sökningarna på begreppet incest med utfallet på våldtäkt, är just mängden artiklar med problemkonstruktionen förtal. Under hela perioden utmålas avslöjanden och anmälningar om incest som farliga företeelser. Återigen finns en koppling mellan att tala och fara men här har den en annan innebörd. Där faran under de inledande åren av incestdebatten och i våldtäktsdebatten utgörs av sexuellt våld, utgörs den i detta skede av incestdebatten av förtal.

”Incesthysterin rena masspsykosen” (Bergstrand 1992)

Slå hål på incestmyten (Beier 1992)

Med ordval som: kraftiga överdrifter, falsk, fantasi, myter, ljuga, utpekad, beskyllningar, missbruk, oskyldigt dömd, vapen, lavin, rättslösa, vanmakt, justitiemord, häxjakt, häxprocesser, moralisk panik, incestpanik och masspsykos, målas en bild upp av en mycket allvarlig situation; ett hot mot rikets och medborgarnas säkerhet. Den panik man varnar för hos motståndarna framstår som en upplevelse i det egna lägret. Hallberg och Rigne (1999) talar om en ”alarm-retorik” som de ser under begreppet sexuella övergrepp åren 1994-1996.

Om jag nu stannar lite vid begreppet incest så signalerar det handlingar mot, eller med (beroende av perspektiv) någon släkting i rakt upp- eller nedstigande led. Att tala om incest är därför inte möjligt utan att implicit frambringa en bild av bestämda förövare och offer; troligtvis en far och en dotter, som jag skrev tidigare med referens till Lindstedt Cronberg. En sådan association tolkar jag som betydelsefull för att förstå intrigen mellan de olika problemkonstruktionerna. Utfallet på begreppet incest åren 1985-1993 visar att kontroversen kring just denna företeelse i allra högsta grad handlar om ifall problemet existerar eller ej. Sammantaget pekar den mot att incest var ett för laddat begrepp att bruka i det offentliga samtalet om barns utsatthet för sexuellt våld, att det av den anledningen kom att falla i popularitet mot slutet av perioden för att istället uppslukas av det neutraliserade, och avpolitiserade begreppet sexuella övergrepp.

Sexuella övergrepp

En noggrann genomgång av artiklar om incest och sexuella övergrepp i Artikelsök 1985-1993 avslöjar att drygt hälften är överlappningar. Debatten sammanfaller alltså i stora delar, men hur är det med artiklar som *inte* överlappar? Skiljer de sig åt vad gäller innehåll och konstruktioner?

Bland de ”nya” träffarna återfinns hälften i vardera fack- och dagspress. Båda mediaområdena är lika aktiva. Totalt räknat finns samma tematik som under incest, med en liten förskjutning mot nya teman och

perspektiv. Dessa har dels med det udda, avvikande och spektakulära att göra. Begreppet pedofil dyker upp, liksom artiklar om övergrepp i religiösa familjer eller sekter, men också om barnpornografi. Det finns också en tematik som anonymiserar ansvaret för våldet. Ordvalet för förövaren uttrycker nyansskillnaden mellan barnpsykologers och feministers olika perspektiv. Där ”pappa” och ”fader” används om förövaren under begreppet incest, använder de ”nya” artiklarna under begreppet sexuella övergrepp det anonyma och gruppfokuserade ”inom familjen”. Maktförhållande och ansvar förskjuts därmed från kön och släktskap till familjesystem, och *en* förövande part försvinner, till exempel:

Sexuella övergrepp inom familjen: Familjesystemet måste klagöras och brytas! (Persson-Lindberg & Persson 1987).

Att det fanns systemteoretiska influenser i debatten har beskrivits tidigare i litteraturen (exempelvis Mellberg 2002). Förhållandevis färre artikelrubriker signalerar ett tema som har att göra med sant och falskt om sexuellt våld mot barn, vilket skulle kunna bekräfta att användningen av begreppet sexuella övergrepp är mindre laddat. Samtidigt uttrycks samma intrig som för incest, och tar utrymme i både fackpressen och dagspress. En markant skillnad mot utfallet för incest är att en mycket större andel av träffarna rör handläggning och hjälp inom olika professionella verksamhetsområden och i informella relationer. En tredjedel har sådana rubriker, jämfört med incest där detta tema tar en femtedel av det totala utrymmet. Framför allt diskuteras utredning, behandling, socialt stöd, rättssystemet och förebyggande arbete. Kritik varvas med önskemål om bättre bemötanden och information om olika metoder. Sammantaget framträder en bild av ett begrepp som föredras i en professionell diskussion med juridisk, psykologisk och medicinsk prägel.

Att en diskussion pågick på 1980-talet om vilket begrepp som var att föredra, syns i BRÅ-rapporten *Sexualbrott mot barn* (Martens 1989). Författaren skriver:

Incestbegreppet med den biologiskt grundade innebörden är väletablerat. Det har existerat som ett självklart begrepp mycket länge och det används med i stort sett samma innebörd i olika språk. Ett sådant begrepp binder oss tankemässigt och känslomässigt. Varje avvikelse från den etablerade betydelsen kräver ett klagörande och en mer eller mindre formell omdefinition. Detta resulterar lätt i att det uppstår en mängd definitioner, vilket faktiskt har skett (s.56).

Martens ger sedan exempel på hur definitionerna glider mellan att omfatta enbart biologiskt släktskap till att även inbegripa övergrepp från person med ansvar för barnet eller med en föräldraroll. Hans tolkning blir att

innebörden av incestbegreppet förskjutits från en tonvikt på en biologisk till en social relation. Han påkallar också försiktighet när det gäller att använda incestbegreppet för att beteckna sexuella övergrepp inom familjen, och citerar Winding som menar att begreppet innebär samlag och inte olika slags sexuella handlingar (s.58). Ett sätt att förstå denna diskussion, och begreppsförskjutningen från incest till sexuella övergrepp, är att det fanns ett prövande förhållningssätt till olika begrepp för barns utsatthet bland de olika grupperingar som företrädde problemkonstruktionen sexuellt våld. Samtidigt som artikelrubrikerna tyder på att incestbegreppet var laddat och kontroversiellt, tycks det också ha funnits en önskan att hitta ett vedertaget uttryck som kunde fungera heltäckande.

Barnpornografi, rituella övergrepp och bortträngda/falska minnen

Flera underdebatter förekommer som under början av 1990-talet sammanfaller med en kraftig intensifiering i omfattningen av antalet publiceringar om sexuella övergrepp, incest och våldtäkt. Dessa debatter handlar om barnpornografi, rituella övergrepp och bortträngda respektive falska minnen. Den tidigaste är *barnpornografidebatten*. Jag tolkar den som en utveckling av pornografidebatten på 1970-talet. Organisationen Kvinnofronten skriver att lagändringarna kring yttrandefrihet 1980 visserligen gjorde skildring och spridning av barnpornografi förbjuden men att förbudet inte fungerade i praktiken. Förövarna hittade andra sätt att sprida bilder mellan sig och porrindustrin fann sätt att kringgå lagen. Enligt Kvinnofronten kom de som arbetade mot dessa förhållanden inte till tals i pressen. Barnpornografi blev ett problem som officiellt inte fanns. På initiativ av Kvinnofronten bildades därför Folkaktionen mot pornografi (FmP) 1985. Man ville åstadkomma en ny bred opinion, denna gång med ett könsmaktsperspektiv och lyckades. Ett hundratal medlemsorganisation samlades. I samarbete med Rädda Barnen kunde man påvisa den ökade kommersiella spridningen av barnpornografi i Sverige (Kvinnofronten 2006):

Vi hade samtal med Rädda Barnen och andra organisationer som kunde vara intresserade att kämpa mot barnpornografien. Trots att det osynliggörs i den offentliga debatten idag, var det Riksaktionen mot Pornografi och Prostitution respektive FmP som drev fram en diskussion om barnpornografi i Sverige (...) Folkaktionen mot Pornografi samarbetade med kvinnorörelsen, framför allt Kvinnofronten och ROKS (Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige), och byggde sin analys på kvinnorörelsens erfarenheter av pornografi som en del av mäns sexualiserade våld mot kvinnor.⁷⁰

---

⁷⁰ www.kvinnofronten.nu/FmP/opinionsarbete.htm

Åren 1991 och 1994 publicerade Rädda Barnen två undersökningar (Anderzon & Feuk 1991; Rädda Barnen 1994). De ser ut att ha bidragit till en debatt som inleddes och intensifierades under 1990-talet. Begreppet barnpornografi förekommer redan från 1979 i Artikelsök men ger mycket få träffar före 1993.⁷¹ Fem träffar det året stiger raskt till 39 året efter.⁷² Det ökade intresset för barnpornografi är framför allt synligt i dagspress men också genom böcker och lagförslag (se Hagner 1994, 1995; Lindwall 1994; Proposition 1994/95:2; Sjögren 1992) och genom flera uppmärksammade åtal, bland annat de så kallade Huddinge- och Norrköpingshärvorna 1992 och 1994 (Laurin 1993; Svedin & Back 2003). Under den intensiva debatt som pågick skärptes lagen mot hanteringen av barnpornografi. Det innebar att det till exempel inte längre blev tillåtet att producera pornografiska bilder av barn, att överlåta eller göra sådana bilder tillgängliga för andra och att förmedla kontakter mellan köpare och säljare. Lagstiftningen trädde i kraft i januari 1999. Enligt organisationen Ecpats hemsida i december 2008 pågår fortfarande en översyn av lagen. Att konsumera barnpornografi på internet är ännu inte förbjudet (Ecpat 2008).

I anslutning till barnpornografidebatterna riktades 1996 också ljuset mot Stockholm och den första världskongressen mot kommersiell sexuell exploatering av barn⁷³. Så många som 130 länder fanns representerade med omkring 1000 delegater. Syftet med konferensen var att få upp den kommersiella handeln på den politiska dagordningen. I debatten förknippades sexhandel med barn och sexturism med Östeuropa och Asien men också svenska män synliggjordes som förövare. Det blev särskilt uppmärksammat i samband med rättegången mot den så kallade 66-åringen som greps i Thailand. Kvinnojoursrörelsen tycks dock vid den här tiden vara utspelad som politiskt legitim maktfaktor. Vid världskongressen deltog närmare 100 frivilligorganisationer (Björnström & Löwstedt 1996) men den svenska kvinnoorganisationen ROKS, Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige, var inte inbjuden och höll istället en egen konferens på samma tema.⁷⁴

En annan deldebatt som handlade om sexuella övergrepp mot barn berörde så kallade *rituella övergrepp*. Den tycks ha startat utanför Sverige och förekommit i Storbritannien och USA. Religionshistorikern och debattören Erik Rodenborg (2007) skriver att begreppet lyftes genom en intervju i

---

⁷¹ Se exempelvis Hellgren 1988; Ribbing 1992; Yttrandefrihetsutredningen 1978.

⁷² Utfallet på begreppet barnpornografi är 3 träffar 1979, 10 träffar 1981, 1 träff vardera 1983, 1985 och 1987, 4 träffar 1988, 1 träff 1992, 5 träffar 1993, 39 träffar 1994, 19 träffar 1995 och 37 träffar 1996. Cirka hälften av dem överlappas, från 1988, av begreppet sexuella övergrepp.

⁷³ Host Committee for the World Congress against Commercial Sexual Exploitation of Children 1996.

⁷⁴ En omständighet jag känner till på grund av att jag själv närvarade.

Aftonbladet med sociologen Eva Lundgren och att det i svenska medier missvisande kom att referera till rituella och religiösa, när det istället handlar om organiserade och sadistiska övergrepp. Det förknippades också felaktigt med satanism och avfärdades som falska anklagelser och häxprocesser (ibid.). I en tidigare nätartikel (2006) menar Rodenborg att debatten pågick i *Aftonbladet* under 1992-1993, och att den sedan tystnade för att 1994 efterträdas av en debatt om falska anklagelser. I debatten uppmärksammades två rättsfall, ett i Södertälje och ett i Umeå (ibid.). Det förstnämnda gick under begreppet "Södertäljeflickan" och handlade om sexuella övergrepp där flera män pekades ut, bland annat flickans far, som senare fälldes (Alfredsson 2008; Allmo 2008). Under debatten publicerades också studien *La de små barn komme til meg. Barns erfaringer med seksuelle og rituelle overgrep* (Lundgren 1994). Debatten om rituella övergrepp visar däremot inga tecken på att ha tagit något större utrymme, av databasen Artikelsök att döma. Under hela den period som är aktuell i detta kapitel, 1970-1996, är det enbart 1994 och 1996 som den märks, och då enbart i fem artiklar, varav två i dagspress; i *Aftonbladet* (Kvarning 1994) och *Dagens Nyheter* (Henningsen 1996). Det synliggör bristen på nyhetstäckning i Artikelsök och den metodologiska svårighet som ligger i att använda databasen.⁷⁵ Samtliga träffar överlappas av begreppet sexuella övergrepp. I rubrikerna förekommer associationer till häxor (Henningsen 1996; Öhrström 1994), satanism (Kvarning 1994; Scotford 1994), krig (Hammar 1994) och frågan om barn går att lita på (Kvarning 1994). Jag tolkar det som en dramatisk stegring av det farlighetstema som syns i artiklar med begreppet incest före och vid samma tid.

Debatten om *bortträngda/falska minnen* slutligen tolkar jag som en tydlig utveckling av intrigen mellan diskurserna om kvinnors och barns, respektive mäns utsatthet, och problemkonstruktionerna sexuellt våld respektive förtal. En av debattörerna, universitetslektorn i neurovetenskap Germund Hesslow, skriver att den uppstod i USA i slutet av 1980-talet och att den spridit sig i Sverige genom boken *Traumatiska minnen*, av psykologen Sven-Åke Christianson⁷⁶ (Hesslow 1996). Debatten handlade om ifall övergreppsminnen som legat glömda i många år kunde återuppväckas. På ena sidan fanns framför allt döttrar, som menade att de börjat minnas övergreppssituationer från barndomen, och psykoterapeuter som hjälpte dem att bearbeta upplevelserna. På andra sidan fanns framför allt fäder som sade sig vara orättsvis anklagade. Föreningar av föräldrar bildades i flera länder, med början i USA. De gick främst till angrepp mot psykoterapeuter,

---

⁷⁵ Nyhetsartiklar och artiklar bedömda som "enskilda fall utan principdiskussion" inkluderas inte. Se metodkapitlet om databasens avgränsningar.

⁷⁶ Boken diskuterar forskning om minne och stress ur ett bredare perspektiv med sexuella övergrepp som ett exempel av flera. Se Christianson 1996.

som de menade hade ”planterat” in falska minnen (Magnusson 2002). Forskning på området tycks ha påbörjats i början av 1990-talet (se Freyd 1996; Magnusson 2002) men av publikationsmönstret i Artikelsök att döma är det först 1996 som debatten blossar upp i Sverige. Jag finner 28 artiklar det året, och inga innan, samtliga överlappas av begreppen incest och/eller sexuella övergrepp. SVT visar en serie program som kan ha inlett debatten (Sveriges Television 1996), eftersom den första artikeln i dagspress (Hesslow 1996) publiceras samma dag. Den refererar till programmet och följs av 25 genmälen.

Sammanfattning och slutdiskussion

Genom detta kapitel har jag undersökt hur stort medieutbudet varit för de intervjuade kvinnorna i denna avhandling, och för människor i deras omgivning, om sexuellt våld i allmänhet och incest/sexuella övergrepp mot barn i synnerhet. De år då de intervjuade börjar avslöja övergreppen sammanfaller med en tid då flera näraliggande debatter uppstår och blir väl synliga i både dagspress, fackpress, böcker och TV. I samband med dessa debatter problematiseras sexualitet i termer av mäns och fäders våld. Syftet med kapitlet har varit att studera debatterna om våldtäkt, incest och sexuella övergrepp åren 1970 till 1996, för att förstå det sammanhang av historisk tid och rum, och det diskursiva handlingsutrymme de intervjuade kvinnorna hade, under den period då de först började avslöja och hantera sina övergreppserfarenheter. I kapitlet har jag gjort en bibliometrisk, innehållsanalytisk granskning av förekomsten av olika begrepp i dagspress, fackpress, böcker och TV, och tolkat hur problem, kön, skillnad och diskurser konstrueras i rubriker.

Åren 1970-1996 sker en omvälvande förändring av publikationsmönstret i de undersökta databaserna. Antalet böcker, TV-inslag och artiklar i dags- och fackpress på temat våldtäkt, incest och sexuella övergrepp ökar lavinartat, från att dessa frågor i princip varit helt osynliggjorda i medier. Förändringen är centrerad kring, och växer ur, ett par utredningar och lagförslag 1976 och 1982, med politiska protester och kampanjer, och den sexualbrottslagstiftning som träder ikraft 1984. Under hela perioden syns ett tydligt mönster där våldtäkt blir det dominerande begreppet i TV, men också i böcker och tidskrifter i Libris. Mönstret för fack- och dagspress i Artikelsök ser däremot annorlunda ut. Dominerande från början är visserligen också begreppen våldtäkt och incest, men mot slutet av 1980-talet bli de uppslukade eller överskuggande av begreppet sexuella övergrepp. En tydlig begreppsfrskjutning syns. Jag tolkar det som att dagspressens intresse riktas mot barns utsatthet för sexuellt våld, där det tidigare främst varit riktat mot kvinnors, och att medier, även TV, allt mer

börjar föredra begreppet sexuella övergrepp framför begreppet incest för samma fenomen.

År 1982 ser startskottet ut att gå för debatten om incest/sexuella övergrepp mot barn. Tidskrifter och böcker tillhörande kvinnorörelsen initierar den och ser ut att influera dagspressen. Social mobilisering sker både före, utanför och i samverkan med medier. Det begrepp som föredras här är incest; ett begrepp med tydliga paralleller till feministisk teori om patriarkat. En opinionsdrivande organisation inom rörelsen, Stödgrupps-Centrum mot Incest, bildas genom intensivt arbete året innan debatten börjar i medierna. Debatten dessa första år tolkar jag som främst politisk.

Efter att den nya sexualbrottslagen trätt ikraft 1984, och samtidigt med begreppsförskjutningen från incest till sexuella övergrepp, tar aktörer inom olika yrkesgrupper över; särskilt inom medicin men också inom psykologi. Debatten tycks bli avpolitiserad och professionaliserad vilket kan tolkas som att slaget är vunnet om det hett debatterade lagförslaget från 1976. Redan i SOU-utredningen 1982 (SOU 1982:61) uppfattar jag också att de förslag till åtgärder som betonas för att hjälpa brottsoffren har en uteslutande professionell prägel. Utredarna skriver att samhällets hjälp bör komma från ”rättsvårdande myndigheter och sjukvårdsinrättningar” och att personal där ska göras bättre rustade genom utbildning och upplysning (s.20). Med personal menas då ”kuratorer, socialarbetare, läkare, sjuksköterskor, mentalskötare och viss övrig vårdpersonal” (s.193). De tänkta behoven refererar till våldtagna kvinnor som offer. Utsatta barn/flickor omnämns inte. Tanken om medvetandehöjande grupper, med systerskap och ömsesidighet, som introducerats inom kvinnojourrörelsen, tycks också vara utesluten.

Medan debatten intensifieras sker samtidigt diskursiva förskjutningar och, vad jag tolkar som, ett diskursivt och tydligt könat slagfält uppstår.⁷⁷ Tre diskurser under 1970-talets debatt; en sedlighetsdiskurs, en sexualliberal diskurs och en diskurs om kvinnors och barns utsatthet, blir under 1980-talet två. De förstnämnda faller bort och den sistnämnda möts av en diskurs om mäns utsatthet. Dessa förändringar syns från 1983 i förhållande till begreppet våldtäkt, och från 1985 i förhållande till begreppen incest/sexuella övergrepp. Inom de två diskurserna konstrueras problem/ansvar, offerposition/rättigheter och trovärdighet på olika sätt. Kön, ålder och släktskap som skillnad görs. Inom diskursen om kvinnors och barns utsatthet konstrueras problemet främst som sexuellt våld. Offerposition/rättigheter och trovärdighet tillskrivs kvinnor och barn. Inom diskursen om mäns utsatthet konstrueras problemet istället främst som förtal. Offerposition/rättigheter och trovärdighet tillskrivs män. I detta

---

⁷⁷ Begreppet diskursivt slagfält är hämtat från sociologen Anne-Lie Steens (2003) studie av kunskapsläget om mäns våld mot kvinnor.

diskursiva slagfält pågår en intern debatt inom psykologprofessionen, där det ena lägret pläderar för barns trovärdighet medan det andra, inom en psykoanalytisk teoribildning, problematiserar barns trovärdighet med referenser till barns sexualitet och fantasier (Hallberg & Rigné 1994).

Med de båda könade diskurserna glider debatten om sexuellt våld också in i två olika brottskonstruktioner. Den ena preciserar att någon kränkt någon annan sexuellt, den andra att det istället handlar om lögner som sprids om någon. Det innebär att med olika problemkonstruktion följer olika angripande. När problemet tolkas som sexuellt våld görs män som angripande och ansvariga. När problemet däremot konstrueras som förtal görs kvinnor och barn till angripande och ansvarig part. Denna tolkning av kvinnor och barn är inte ny. Konstruktioner av flickor och kvinnor som otillförlitliga och/eller lögnaktiga har en historisk förankring, trots att fördömande svensk lagstiftning funnits sedan medeltiden. Förväntningar på vad det "är" att vara och agera som kvinna eller man har under tidigare århundraden följts av skilda förväntningar på kvinnors och mäns sexualitet, moral och trovärdighet.⁷⁸

Flera närliggande eller underliggande debatter samspelar med, och kan tolkas som bidragande till det som sker under 1970-, 80- och 90-talen: pornografi/yttrande- och tryckfrihet, prostitution, kvinnomisshandel, barnaga, barnpornografi/yttrande- och tryckfrihet, styckmord, rituella övergrepp och bortträngda/falska minnen. Dessa tolkar jag som bidragande till att debatten, och det diskursiva slagfältet, intensifieras mot slutet av den undersökta perioden.

Tabellen på följande sida ger en sammanfattande och överskådlig bild av debatterna och begreppsutvecklingen åren 1970-1996. Den visar hur dagstidningar, fackpress, böcker och TV drastiskt ökat sin belysning av våldtäkt, incest och sexuella övergrepp under perioden. Avsikten är att visa en utvecklingstendens. Det totala antalet träffar i kolumnen längst till höger gör det ökade intresset lätt att följa. Tydliga språng går att urskilja åren 1976, 1981-1982, 1985, 1988, 1993-1996. Däremellan finns år med något minskande antal träffar. I tabellen är inte hänsyn tagen till överlappningar. Även lågt räknat, med en utgångspunkt att hälften är överlappningar, innebär det ändå närmare två nya publiceringar per dag! Den faktiska omfattningen är dock med all säkerhet betydligt större, eftersom nyhetsbevakning och reportage om enskilda fall i inte ingår i Artikelsök.

---

⁷⁸ Se även kapitel 1, 6, 7 och 11 om konstruktioner av flickor och kvinnor.

Antal träffar på våldtäkt, incest och sexuella övergrepp 1970-1996

År	Div. ⁷⁹ Sv. Tidn. art.	Våld- täkt SVT	Art- sök	Libris web.	Incest SVT	Art- sök	Libris web.	Sex- uella över- grepp SVT	Art- sök	Libris web.	Tot
70	0	0	-	0	0	-	0	0	-	0	0
71	3	0	-	0	0	-	2	0	-	0	5
72	0	0	-	2	0	-	4	0	-	0	6
73	0	0	-	2	0	-	3	0	-	0	5
74	1	0	-	2	0	-	3	0	-	1	7
75	0	0	-	2	0	-	1	0	-	0	3
76	31	3	-	15	0	-	4	0	-	2	55
77	2	5	-	17	0	-	1	0	-	1	26
78	0	6	-	18	0	-	2	0	-	0	26
79	-	2	3	17	1	1	5	1	0	3	33
80	-	3	4	18	0	0	10	0	0	2	37
81	-	3	9	36	1	0	14	1	0	5	69
82	-	27	9	37	1	11	25	0	2	11	123
83	-	9	17	39	3	10	27	5	4	6	120
84	-	9	9	27	3	7	28	1	3	4	91
85	-	3	10	38	9	34	35	3	17	12	161
86	-	15	8	34	5	15	37	4	18	11	147
87	-	30	6	44	6	11	35	15	14	11	172
88	-	53	12	34	30	31	33	25	31	12	261
89	-	60	20	51	18	19	47	19	28	21	283
90	-	57	22	51	26	21	56	28	41	26	328
91	-	63	14	58	20	17	49	14	23	26	284
92	-	134	23	68	17	22	58	25	58	31	436
93	-	223	26	96	72	52	69	58	82	30	708
94	-	194	27	98	37	26	64	87	104	48	685
95	-	337	12	107	77	20	80	98	54	68	853
96	-	482	19	159	54	21	130	217	97	81	1260
Tot	37	1718	250	1070	380	318	822	601	576	412	6184

⁷⁹ Artiklar funna i publikationen *Svenska Tidningsartiklar* över begreppen sexuellt utnyttjad, sexualbrottsutredningen, våldtäkt, incest och sexuella övergrepp. Se källförteckningen.

Medan det nationella biblioteksbeståndet i förhållandevis stor utsträckning använder begreppet incest för det sexuella våldet mot barn, tycks alltså svensk TV, dags- och fackpress överlag ha kommit att föredra begreppet sexuella övergrepp. I denna övergång finns en spänning där kön fungerar som politisk kategori. Frågor om utsatthet och rättigheter är knutna till kön, ålder och släktskap, där kvinnors och barns utsatthet hamnar inom samma diskurs. Statsvetaren Maud Eduards (2005) skriver att politisk handling bygger på användandet av kategorier och att det är nödvändigt för att medborgarna ska kunna organisera sig och driva kollektiva krav. Kvinnor har sedan mitten av 1970-talet försökt legitimera kön som politisk kategori men i den svenska demokratin diskuteras sällan mäns ansvar och förmåner såsom grupp. Kvinnor kan visserligen beskrivas som underordnade, men inte män som överordnade. När kvinnor organiserar sig kollektivt för att göra uppror mot mäns överordning och förtryck möter det motstånd från den etablerade demokratiska ordningen. Detta motstånd innebär sällan en öppen konfrontation om makt och kön, utan ett undvikande. Kön som politisk konflikt- och intressedimension omformuleras till något annat än kön, eller avfärdas som olämpligt eller odemokratisk agerande. På detta sätt avväpnas kön.

Man skulle kunna hävda att kärnan i den manliga normen är att män inte finns som politisk kategori (...) Det mest förbjudna är, menar jag, att benämna män som politisk kategori (Eduards 2005:157).

Eduards poängterar att frågan om våld mot kvinnor tydliggör män som förövare, och att det inte är en maskulinitet män vill bli förknippad med. Ännu känsligare är kopplingen mellan att vara man och pappa. Män som pappor blir mera synliga i frågor om partnervåld och incest. (ibid.:79).

I detta kapitel blir sådana slutsatser konkretiserade. En dramatisk förändring sker i den historiska tiden och det offentliga, diskursiva och sociala rummet. Problemet incest/sexuella övergrepp offentliggörs och två diskurser uppstår som tävlar om legitimitet. Debatterna om sexuellt våld tar sin början i kvinnorörelsens problematisering av sexuella handlingar i termer av kön, våld och kränkning. Det startar en häftig motreaktion. Att båda lägren är könade innebär inte att män står på ena sidan och kvinnor på andra utan att båda problemkonstruktionerna förstås och hanteras i termer av kön. Offerposition respektive ansvar tillskrivs antingen kategorin ”kvinna” eller kategorin ”man”. Glidningen som sker mellan olika begrepp, från incest till sexuella övergrepp, och från en politisering till professionalisering, neutraliserar debatten på *ett* plan men inte på ett annat. En öppen politisk konfrontation blir en mera dold och svårgripbar där förövare och kategorier som kön, ålder och släktskap inte blir lika tydligt definierade och där mäns våld patologiseras. Vilka konsekvenser dessa diskursiva förändringar, och

medielavinen, får för de intervjuade, och hur det som sker kan förstås som öppningar eller stängningar av deras handlingsutrymmen att tänka och tala om incest/sexuella övergrepp, kommer jag att undersöka och tolka i de följande kapitlen.

DEL 2

Tystnadens tid

I denna del av boken undersöker jag kvinnors tal och muntliga berättelser om, framför allt, uppväxt men också om vuxenliv, jämte skriftliga berättelser och andra dokument från de intervjuade. Jag kommer att diskutera olika aspekter av kontext och tystnad runt sexuella övergrepp. Jag kommer också att tala om motstånd i berättelser om uppväxten.

En utgångspunkt för analysen är, som jag skrev i teorikapitlet, att tystnad kan förstås som situerad i två olika nivåer av kontext: en knuten till berättelsens tid och en annan till berättarens. Båda dessa menar jag har betydelse för hur flickornas/kvinnornas tystnad kan förstås. Berättelsens handling är förlagd till det förflutna men berättaren själv sitter i en annan tid, ”nutid”, och tänker tillbaka. Berättelsens tid innehåller händelser i vilken hennes tystnad är situerad, med tidsangivelser, platser, personer, relationer, upplevelser och innebörder. Men det är i ”nutid” hon berättar. Det är ”nu” hon väljer ut berättelser utifrån den enorma mängd av förflutna situationer och möjliga svar som finns att tillgå. Det är ”nu” hon tolkar innehållet i dessa berättelser. Tid har förflutit mellan då och nu.

Mellan då och nu har ett historiskt skifte skett från en ”tystnadens tid” till en ”avslöjandets tid”, med början under 1970-talet. Det är ett skifte både på strukturell nivå, genom förändrade offentliga förståelser av kvinnors och barns rättigheter med förändrad lagstiftning till följd, men också, som denna avhandling kommer att visa, ett skifte på individuell nivå och på en nivå som utgörs av sociala relationer. Det skiftet tolkar jag som närvarande i berättelser om ”tystnadens tid” genom en berättarposition i ”nutid”, inom vilken bestämda förståelser av verkligheten görs eller konstrueras. När kvinnorna talar uttrycker de sig *med hjälp av* de förändrade och etablerade

förståelser av sexuellt våld som utvecklats i samhället i stort under de senaste 30 åren.

Del 2 innehåller fyra kapitel: *kapitel 5*, "Kontext och tolkning", *kapitel 6*, "Hot, självreglering och tystnad", *kapitel 7*, "Avslöjanden, upptäckt och sanktioner" och *kapitel 8*, "Motstånd". Innan jag övergår till Del 3 gör jag en slutdiskussion för samtliga fyra kapitel.

Kapitel 5

Kontext och tolkning

Introduktion

Syftet med detta kapitel är att introducera dig som läsare i, och påbörjar en diskussion om, avhandlingens problemställningar genom att reflektera över några olika aspekter av intervjupersonernas och mina tolkningar av deras tystnad om de sexuella övergreppen. Jag kommer att tala om hur min egen förståelse av empirin skiftat under analysarbetets gång. Jag kommer också att visa hur olika typer och nivåer av kontext kan vara förbunden med olika sätt att tala, berätta och tolka. När de intervjuade skriver eller talar om sina liv förstår de omöjligheten att slå larm på olika sätt vid olika tillfällen. Ibland uttrycker de sig om sin egen tystnad så att den framträder lösryckt, utan kontext. Ibland talar de om tystnaden *i* kontext och skiftar mellan *olika* kontexter på både berättelsens och berättarens nivå. Intervjupersonerna tänker också medvetet *om* sina egna skiftande förståelser. Olika förståelser i olika sammanhang *används* som en möjlig väg ut ur övergreppens förvirring och lidande. Jag inleder med att positionera mig i förhållande till några tidigare studier.

Tystnad, starka känslor och kontext

Tidigare forskningsöversikter har funnit att barn har väldigt svårt för att avslöja sexuella övergrepp. Många avslöjar inte förrän senare i livet när de söker behandling eller deltar i forskningsunderökningar, men också vuxna kan ha svårt att berätta. Det är till exempel vanligt att vuxna inte sätter sina psykiska eller psykiatriska besvär i samband med övergreppen (Svedin 2000) och om ingen frågar är det inte självklart att man berättar. När frågor om utsatthet för brott infördes i inskrivningsrutinerna på en psykiatrisk mottagning blev resultatet att antalet patienter som man identifierade som utsatta för sexuella övergrepp mer än tredubblades (Saunders m.fl. 1989). Att säga rakt på sak att man har varit utsatt har beskrivits av kvinnor i en amerikansk studie (Graham-Dickerson 1999) som det svåraste och mest

skrämmande sättet att avslöja. Ett viktigt skäl var att de tidigare hade försökt avslöja och mött personer som vägrat lyssna, uppmuntrat dem att glömma, inte trott dem eller begått nya övergrepp mot dem. Skäl som barn har uppgett till varför de varit tysta har att göra med både rädsla, skuld, skamkänslor och hänsyn till förövare och föräldrar. Man vet att en del barn utsätts för direkta hotelser för att hemlighålla övergreppen, men hot anses inte vara vanligt (Svedin & Back 2003).

Ett annat forskningsproblem som har med avslöjanden och tystnad att göra är knutet till minne. Studier har visat att sexuella övergrepp kan glömmas bort under olika långa perioder. Minnesforskaren Jennifer Freyd (1996) har sammanställt tidigare studier och menar att det finns en logik i att glömma som har med tillit och svek att göra. I en situation som är alltför riskfylld måste barnet skydda sig för att kunna överleva. Det går inte att i varje stund vara medveten om hotet från de man lever nära och litat på. Genom att redogöra för både retrospektiva och prospektiva studier visar Freyd att det rör sig om mellan 31 och 62 % av de studerade som helt eller delvis saknat tillgång till minnen av händelserna. Några olika omständigheter som kunnat knytas till svårigheter att minnas är barnets beroendeförhållande till förövaren, uttryckliga hot med tystnadskrav, isolering av barnet samt barnets ålder. Ju yngre barnet är desto större anses sannolikheten vara att hon ska glömma. Det som är hotfullt för barnet, och som gör att övergreppen glöms bort, anses vara att någon som har ansvar för barnets omsorg begår övergreppen.

Forskning om dessa så kallade bortträngda, glömda minnen hänger samman med kunskapen om återuppväckta minnen, ett fenomen som debatterades livligt under incestdebatten på 1990-talet. I debatten fanns å ena sidan döttrar som berättade att de återfått minnen av övergrepp, ibland med hjälp av psykoterapeuter. Å andra sidan fanns fäder, styvfäder och ibland även mödrar som menade att dessa minnen var falska, ”inplanterade” och suggererade (Magnusson 2002). Sådana argument ingick i incestdebatten, något jag diskuterade i förra kapitlet. Den internationella kognitionsforskning som bedrivits sedan dess visar dock att det är mycket ovanligt att människor ”falskt” kommer ihåg övergrepp (ibid.).

Barnets tystnad kan, utifrån de olika studier jag refererat till här, förstås i relation till starkt skrämmande eller smärtsamma känslor av olika slag som framför allt är knutna till övergreppen men också till omgivningens reaktioner, även om flera metaanalyser visar att man fortfarande har för lite detaljkunskap om det (London m.fl. 2007; Ullman 2003). Både i empiriska studier och i klinisk litteratur har man beskrivit att barnets vanligaste omedelbara reaktion på sexuella övergrepp är rädsla (Browne & Finkelhor 1991). Överläkaren Carl-Göran Svedin och socionomen och psykoterapeuten Christina Back (2003) som studerat barns berättelser i samband med barnpornografibrott i Sverige, menar att det är just de starka

känslorna under och efter övergreppen, av skuld, skam och rädsla för konsekvenser, som huvudsakligen förklarar varför barn inte avslöjar eller berättar i polisförhör. De skriver att det som kan te sig som förlust av minne (amnesi), istället är en oförmåga att plocka fram minnen eller ett aktivt undvikande då känslorna blivit för starka. De barn som inte hade något minne av det som skett eller som berättade fragmentariskt, ologiskt och osammanhängande, och som alltså hade svårast att berätta, hade vid övergreppen blivit manipulerade på olika sätt som sänkte deras medvetande och motståndskraft. Några hade blivit drogade före övergreppen och andra utsatta medan de sov. Mindre barn hade utsatts under samtal och lek. Ett sådant resonemang placerar barnets rädsla i en social kontext bestående av övergreppen men presenterar inte närmare vad som händer i *andra* sociala sammanhang, hur barnet *förstår* det och hur andra därmed vidgar eller stänger utrymmet och möjligheterna att tala.

I denna del av boken kommer jag att diskutera starka känslor men inte utan att söka förstå dem i sitt sammanhang. Jag menar att flera problem riskerar att uppstå om barnets känslor blir huvudsaklig förklaring till dess tystnad. De problemen innebär att kontexten omkring tystnad men också omkring talet tenderar att bli dold. Tystnad och tal lyfts ur sitt rumsliga sammanhang av situationer, relationer, personer och handlingar, men också ur det strukturella sammanhang som utgörs av offentliga samtal och diskurser under en viss tidsperiod. Beroendeförhållanden, manipulationer, hänsyn, hotelser och isolering, som skyttat ovan, och som jag tolkar såsom olika delar av omöjligheten att tala, riskerar att döljas genom att förklaringar halkar ner på individuell nivå, och knyts till barnet som person. Barnets *känslor* blir det som åstadkommer dess tystnad, istället för att olika *personer* åstadkommer både rädsla och tystnad.

I arbetet med empirin har jag istället funnit det mera fruktbart att analysera och förstå tystnad som situerad; skapad genom handling i sociala situationer. Med stöd av hermeneutisk, narrativ och diskursiv teori har jag också börjat tänka om talet om tystnad som representation av erfarenhet; situerad, återberättad och tolkad i andra sociala situationer. Det är om tystnad, avslöjanden, tolkning och föränderlighet som detta och de följande kapitlen ska handla. I detta kapitel kommer jag att diskutera hur mina och intervjupersonernas tolkningar av deras tystnad har varierat. Först reflekterar jag över förändringar i mina egna tolkningar, därefter över förändringar i intervjupersonernas tolkningar. Sist diskuterar jag de intervjuades medvetenhet om sina egna förändrade tolkningar.

Reflektioner över mina tolkningar av tystnad

Under denna rubrik ska jag reflektera över hur mitt sätt att förstå och ta mig an materialet förändrats under intervju- och analysarbetets gång. Jag

kommer samtidigt att definiera begreppen tystnadens tid och avslöjandets tid genom att förankra dem i tolkningar av studiens första intervju.

Tystnadens tid och avslöjandets tid

Beslutet att ägna en del av boken åt tystnad har en egen förhistoria som behöver berättas. Den inleds i mitten av juni 2003 då huvudstudien för denna bok tar sin början. Jag träffar Anna för den första av de fyra intervjuer som vi kommer att göra tillsammans under de närmaste ett och ett halvt åren. Jag har gjort kaffe till oss och känner mig förväntansfull och nervös. I upplevelseformuläret som Anna fyller i efter intervjun kan jag se att hon är nyfiken på de frågor som ska komma och hur det ska kännas att bli intervjuad. Vi sätter oss till rätta och utbyter några inledande ord. Jag frågar hur hon mår, om hon sitter bra i rummet, och repeterar studiens syfte och etiska förhållningssätt. Så börjar intervjun. Den inleds med en fråga som jag hoppas ska öppna vägar till Annas minnen av personer och händelser och till en utforskande dialog oss emellan. När jag skriver denna text nästan fem år efteråt, kan jag se att det som sker under den första fjärdedelen av vårt samtal, genom denna inledande fråga, på flera olika sätt kommer att få stort inflytande över mitt arbete med avhandlingen. Med hjälp av de berättelser jag får till svar från Anna, men också med hjälp av likartade berättelser från de andra intervjupersonerna, kommer min egen förståelse av mitt forskningsproblem att skifta. För att kunna tolka det som sägs kommer jag att söka och fördjupa mig i, för mig nya, teoretiska perspektiv. Berättelserna kommer också att bli vägledande i mitt val av fokus för vart och ett av empirikapitlen.

”Jag skall börja med att be dig att fundera en stund och dra dig till minnes en person som har varit betydelsefull för dig i ditt liv och berätta om den personen”, säger jag. Utan någon betänketid börjar Anna berätta om sin mormor. Det blir en lång historia om det hon kallar ”min bästa sommar, någonsin”; en sommar då hon känt sig fullständigt omtyckt, stöttad och beskyddad. Sommaren hon bor hos mormor och morfar är fylld av lika mycket äventyr som trygghet. Mormor är en gladlynt kvinna som låter Anna ständigt vara med: i ladugårdens vardagssysslor, på cykel ner till byn, i knäet när åskan slår ner och eldklotet far genom spisen. Med mormor i åtanke funderar Anna högt över hur hon har det hemma hos mamma och pappa, och kallar det ”ett helvete”. Jag frågar om hon tror att mormor förstod det, men hon svarar: ”Nej, jag tror inte att hon begrepp allt som hände med mig.”

Ninni: Försökte du berätta för henne?

Anna: (mycket tyst) Nej. (starkare) Alltså vi gjorde, det skulle vara så fruktansvärt att utsätta. Jag vet att ja, det skulle ju vara så hemskt för mamma då, eller hon skulle få veta att det var så hemskt hos oss. Jag skulle

skämmas för det för henne också. Alltså, det tror jag att det fanns. Jag ville inte solka ner det. Det var som om det skulle förstöra i så fall våran relation också tror jag. Hon var ljuset och där skulle det vara ljust. Dit ville jag inte ta nån skit. Det hade ju inte hon med att göra. Vad skulle hon göra? Jag visste ju att hon kunde ju inte göra någonting åt det.

Ninni: Nej. På vilket sätt tror du att hon, för när jag hör dig säga det så ser jag framför mig flera saker. Det ena är att du vill ha det vackert hos henne (A: Mm.) och att du inte vill blanda in, (A: Mm.) det otäcka och det skrämmande. Och det andra att du vill också skydda din mammas anseende och din egen familjs anseende.

Anna: Det kan man ju säga att det här är en efterkonstruktion. Det är vad jag tänker nu att jag tänkte men jag kan ju inte komma ihåg att jag tänkte det alltså, ens. Det har jag inget minne av. Alltså det var bara liksom fullständig skilda världar va. Jag kan inte komma...

Ninni: Mm, det var inte ingen tanke som (A: Nej.) slog dig ens (A: Nej.) att du skulle kunna berätta (A: Nej.) är det så du menar?

Anna: Nej, nej. Dom tankarna fanns inte någon gång hos mig, då. Inte för nån. För mig var det bara solklart att det var omöjligt. Det var inte möjligt att tala med nån! (3s.) Det var som en vetskap men det var inte färdiga tankar om det. Jag kan inte komma ihåg att jag tänkte det ens.

Ninni: Så du var inte medveten ens på det sättet att (A: Nej.) du hade ingen medvetenhet om att det skulle gå att prata med nån?

Anna: Nej.

Ninni: Är det så du menar?

Anna: Ja.

Jag minns min egen förvirring medan vi pratar. Samtidigt som jag lyssnar försöker jag tolka och begripa det hon säger: Menar hon att hon *tänkte* att hon *ville* be om hjälp men inte vågade? Tänkte hon att det var *omöjligt* eller tänkte hon *inte över huvudtaget* på att berätta? Och hur ska jag tolka vad hon menar när hon säger, ”det här är en efterkonstruktion. Det är vad jag tänker nu att jag tänkte”?

Medan vi fortsätter att tala om Annas uppväxt återkommer jag gång på gång till frågan om avslöjanden och Anna svarar nästan irriterat:

Nej, men det var ju, alltså, det var aldrig tänkbart överhuvud taget under hela min uppväxt att be om hjälp av någon. Det var inte det.

Fortfarande förstår jag inte, men samtalet utvecklar sig snart på ett sådant sätt att jag börjar se Annas tystnad i en kontext *utöver* de relationer hon hade som barn och *utöver* de miljöer hon då levde i. Något mer än en snäll mormor och en svår situation hemma behövde bli introducerat i samtalet för att jag skulle börja förstå hennes möjligheter att berätta, och något avgörande saknades till en början i samtalet för att jag skulle förstå hennes tystnad. Det är när jag använder uttrycket ”någon som har brytt sig om att du har varit utsatt” som förändringen sker:

Ninni: Men du, skulle du säga att det finns någon (3s.) som har brytt sig om, att du har varit utsatt? Vem var den första som (2s.) du upplevde brydde sig om att du varit utsatt för sexuella övergrepp?

Anna: (8s.) Den första som brydde sig om det, det var ju (3s.) en kollega som jag hade då, som jag berättade det för. (N: Mm., 3s.) Det var ju när det här hade började komma upp då. (N: Mm.) Då var jag ju, 40, drygt 40.

Ninni: Mm. Det hade börjat. Minn... (2s.). Det hade kommit upp till dig som, på vilket sätt kom det upp till dig?

Anna: Nej, men det var ju så att jag eh, börja mer och mer fundera på att jag, alltså att det här med sexuella övergrepp hade med mig att göra, att det var det, det kallades för. (N: Mm.) Det var ju när det började skrivas om det och, (N: Mm.) synas någonting om det på 80-talet då. (N: Mm.) Jag kommer inte exakt, men jag tror att det var nåt som gick på TV eller (N: Mm., 2s.) ja, det kom böcker.

Som svar på min fråga introducerar Anna en person (kollegan) och en tid (när det börjat komma upp och hon själv är 40 år). Jag snavar över orden när jag försöker få grepp om det hon säger. ”Komma upp”, vad är det som kommer upp och hur?

Anna förtydligar sig på fem sätt som jag tolkar det. För det första beskriver hon hur hon börjar reflektera medvetet kring sexuella övergrepp. För det andra gör hon det i relation till sig själv. För det tredje följs reflektionerna av att hon språkliggör de händelser som hon varit med om i termer av sexuella övergrepp: ”det var det, det kallades för”. För det fjärde placerar hon reflektionerna och språkliggörandet till en öppning i tiden. Det är på 1980-talet som övergreppen kommer upp och blir föremål för medveten tanke; när de börjar synas i offentligheten, i TV och böcker. Ett skifte i tiden omkring henne medför ett skifte inom henne själv. Samtidigt, och för det femte, presenterar sig en person i hennes närhet som möjlig att avslöja övergreppen för; hennes kollega som bryr sig. Tre väsentliga förändringar sker därmed på berättelsens nivå. De sammanfaller med varandra, förutsätter varandra och finns inte närvarande i berättelserna om den period av Annas liv då hon lever i tystnad: ett *offentligt* samtal om sexuella övergrepp; en *medveten* tanke om sexuella övergrepp; och en person som visar sig beredd att gå in i ett *personligt* samtal om sexuella övergrepp. Personlig förändring sammanfaller alltså med social, och är situerad i en förändrad samhällelig kontext.

När jag under den följande hösten börjar intervjua Barbro, Josephine och Linnea visar det sig att de berättar likartade historier. Medvetenhet, minne och samtal med andra människor centrerar sig omkring 1980-talet, det årtionde då media exploderar av artiklar, böcker och TV-inslag om sexuella övergrepp på barn. Denna nya historiska tid omfattar *både* det offentliga och det privata. Den sammanfaller *både* på en strukturell, på en mellanmännisklig/social och på en individuell nivå. Jag kallar den *avslöjandets*

tid och det är i relation till den som jag ägnar några kapitel åt *tystnadens tid*, det vill säga tiden *innan*, för om avslöjandet har en tid i denna avhandling, så har också tystnaden det.

Tystnadens tid tolkar jag som den historiska period då det bokstavligen, som Anna uttrycker det, inte var *tänkbart* överhuvud taget att avslöja övergreppen, eller att föra en dialog om dem, åtminstone inte för dem som var utsatta av sina fäder. Den sträcker sig från 1930-talet, då den äldsta av intervjupersonerna föddes, över 1970-talet då sexuellt våld började debatteras offentligt och de första avslöjandena gjordes, till 1980-talet då en allt intensivare incestdebatt inleddes och avslöjandets tid börjar, fram till mitten av 1990-talet, då mediabevakningen av sexuellt våld ökar dramatiskt och de sista av de intervjuade kvinnorna börjar berätta. Det innebär att den tid jag diskuterar här både är tiden *före* debatterna om våldtäkt och incest men också tiden *under* debatterna. Övergången från en tid då de intervjuade lever *utan* medvetenhet, minne och samtal, till en tid då de lever *med* medvetenhet, minne och samtal sker inte abrupt, lika lite som den omgivande debatten om sexuella övergrepp på barn uppstår abrupt. Övergången från det ena till det andra sker successivt, och under en period överlappar de varandra. En historisk period övergår successivt i en annan.

Från kategorier till berättelser

När jag började jämföra det empiriska materialet från de intervjuade kvinnorna med vartannat fann jag att deras tystnad främst tycktes vara förknippad med ifall pappan hade varit förövare. Bara Gunilla, som inte blivit utsatt av sin pappa utan av en ung man utanför familjen, hade berättat för flera vuxna och blivit tagen på allvar redan när hon var barn. De andra, som alla hade varit utsatta av sina fäder, hade i stort sett varit tysta. En av dem hade blivit uttryckligen tillsagd av förövaren att inte berätta. De andra menade att de varken hade blivit tillsagda att hålla övergreppen hemliga eller hotade till tystnad. Ändå hade de varit tysta genom hela sin barndom; en del av dem också genom större delen av sina vuxna liv. Att inte vara utsatt av sin far framträdde som en situation där det var möjligt att tala. Detta intresserade mig. Jag började därför ta mig an empirin med hjälp av några bestämda frågor som jag riktade till den, och som jag fördjupar mig i och besvarar i de kommande kapitlen: Vad är det med talet som gör det så farlig? Har det betydelse att förövaren är en far och i så fall hur? Finns det något socialt värde som barnet utmanar när en förövande far pekas ut? Hur går det till när barnets röst kontrolleras och hur ser sanktionerna ut som hotar att träda i kraft om barnet talar? Jag ville spegla kvinnornas berättelser mot varandra för att se vad som hände och för att få svar. Fanns det likheter och skillnader? Fanns det mönster som gick igenom alla berättelser?

Mitt sätt att ta mig an denna uppgift var att se mina intervjupersoner som en grupp personer med olika erfarenheter. Jag bröt ner denna grupp i

mindre delar utifrån kvinnornas olika bakgrund. Indelningen byggde på olika berättelser om medvetenhet, minne, olika typer av våld och frånvaro eller närvaro av andra som upptäckt övergreppen, eller som åstadkommit upplevelser av gemenskap. I min förförståelse medförde det olika möjligheter att avslöja och be om hjälp. En grupp om tre kvinnor hade börjat minnas i vuxen ålder, medan en grupp om fem alltid hade kunnat minnas, och de skilde sig åt när det gällde förhållanden som hade med övergreppen att göra; hur många förövare det varit, vilka som varit förövare och vilken tidsperiod i flickans liv som övergreppen hade skett. Detta sätt att tänka om intervjupersonerna som grupper betraktade gjorde mig emellanåt oerhört förvirrad. Det innebar ett jämförande som gled över i ett kvantitativt analytiskt angreppssätt. Jag fastnade i att tänka i termer av hur *många* individer som kännetecknades av vissa egenskaper, och att söka efter samband mellan olika omständigheter och *kategorier* av individer, på ett sätt som inte fungerade på den, å ena sidan, lilla grupp och det, å andra sidan, oerhört omfattande material av tal som jag hade. Materialet självt gjorde att jag blev tvungen att släppa tanken på mina intervjupersoner som tillhörande olika kategorier, och istället börja tänka om dem som berättare, och om materialet som en stor mängd berättelser formade av kontext. *Olika* kontext gav *olika* berättelser och *olika* tolkningar av den egna tystnaden. Ett liknande förhållningssätt, och resultat, beskriver sociologen Anne Solberg (2007) som intervjuat barn om deras upplevelser av våld i hemmet. Olika sätt att agera gentemot våldet var inte knutet till olika undersökningspersoner utan till olika situationer som de befann sig i. En och samma person beskrev olika sätt att agera. Solberg menar att det avgörande tycktes vara barnets bedömningar av vad som var möjligt att åstadkomma, det vill säga i mitt perspektiv, deras tolkning av situationerna.

Reflektioner över kvinnornas tolkningar av tystnad

När de intervjuade skriver eller talar om sina liv gör de alltså olika tolkningar vid olika tillfällen av omöjligheten att slå larm. Det innebär dels att de ibland talar eller skriver om tystnad *utan* och ibland *i* kontext, och dels att tolkningar av tystnad *i* kontext skiftar mellan *olika* kontexter både på berättelsens och berättarens nivå. Jag ska börja med att definiera och problematisera tystnad *utan* och *i* kontext, för att sedan skriva om tolkningarnas olika sammanhang.

Tystnad *utan* kontext

Att tänka och tala om tystnad *utan* kontext är något som återkommer hos samtliga de sex kvinnor som var utsatta av sina fäder och menar att de inte har blivit tillsagda eller hotade av dem att vara tysta. Så till vida skulle dessa

kvinnor kunna betraktas som en grupp med en gemensam nämnare. Vid vissa tillfällen uttrycker de sig om sin egen tystnad så att den framträder lösryckt, utan att de sätter in den i ett sammanhang. I talet/skriften saknas kontext. Min tolkning är att de vid dessa tillfällen förstår omöjligheten att tala om de sexuella övergreppen som något utanför deras kontroll, utan deras medvetna tanke och utan grund i en social situation. Flickans tystnad uppträder som en passivitet, något som ingen gör och som bara händer. De tre kvinnor som började minnas övergreppen i vuxen ålder uttrycker det på likartat sätt:

35. Har du berättat för någon eller försökt säga till någon att du varit utsatt för sexuella övergrepp? Till vem? Hur blev du bemött?

Linda: Inte då när övergreppen skedde, då förstod jag inte vad jag var med om. (ur bakgrundsformulär) Jag var aldrig medveten om övergreppen jag var utsatt för. Jag förträngde dem minuten efter att de hänt. (ur e-postbrev)

Ninni: Du bad inte om hjälp i barndomen?

Barbro: Nej, jag visste ju inte om att de fanns, det var ju helt undanträngt så jag visste ju inte om att det fanns. Hur skulle jag kunna be om hjälp då?

34. Har du försökt be någon om hjälp med att få stopp på övergreppen? Vem var den personen? På vilket sätt försökte du be om hjälp? Fick du den hjälpen?

Birgitta: Nej! Jag glömde (dissocierade) – gömde – allt. Det fanns inte. (ur bakgrundsformulär)

I dessa citat uppfattar jag att tystnaden får mening i förhållande till omedvetenhet om övergreppen. Det som trängs undan och göms så att det inte längre finns, går inte att veta något om eller förstå, och det man inte vet något om kan man heller inte tala om. Utan en medveten tanke finns inte valmöjligheten att berätta. Tystnaden sker med automatik.

Denna omedvetenhet saknar sammanhang. Förklaringen knyts till kvinnorna som individer, inte till något som sker omkring dem. När någon är aktiv är det de själva. Det är ett ”jag” som förtränger, glömmer och gömmer. ”Jag” gör något aktivt, men var, när och hur det sker blir fördolt.

Hur kan man som forskare tolka en sådan kontextlöshet? Ett sätt skulle kunna vara att de inte minns sådana detaljer om vad som har hänt att de kan förstå och sätta sin omedvetenhet och tystnad i förhållande till det; att de helt enkelt inte har tillgång till ett sammanhang. Både Birgitta, Linda och Barbro har sagt att de blev utsatta när de var mycket små, i 1-2 års ålder, och dessutom av fler förövare inom hushållet än pappa: en mamma och flera äldre bröder. Flickorna var dessutom utsatta för fysiskt våld genom att deras pappor slog deras mammor, syskon, dem själva eller samtliga i familjen. Flickornas tystnad skulle därför rimligen kunna tolkas i kontext, efter Freyd, som en följd av svek. När någon som har ansvar för barnets

omsorg är för hotfull för barnet blir den logiska följderna att övergreppen glöms bort (1996). Glömskan kan då antingen tolkas som en automatisk reaktion eller som en aktiv och medveten handling för att hantera våldet, ”jag glömde”.

Ett ytterligare sätt att tolka kontextlösheten skulle kunna vara att uppfatta den som mera flyktig. Det är möjligt att kvinnorna *vid själva frågetillfället* inte minns några konkreta händelser, att frågan och frågeformen varken ger utrymme för minne eller berättande och att olika sammanhang där frågor ställs styr intervjupersonen mot olika tolkningar. Det sistnämnda har beskrivits tidigare i litteratur om brottsoffer. Vissa frågor kan medföra att lidande, tillkortakommanden och offerskap hamnar i förgrunden medan eget bemästrande blir dolt (Kelly m.fl. 1996; Nilsson 2003). De intervjuades tal om tystnaden kan då också tolkas som uttryck för ett rundgångsresonemang inom en diskurs där tystnad orsakas av individen själv: jag var tyst för att *jag* inte var förmögen att tala. Förklaringar till individens beteende knyts till henne som person, till personlighet och karaktär, en mikroorienterad tankefigur präglad av medicin och psykologi (Jasinski 2001); discipliner som också dominerar forskning om sexuella övergrepp. Den kontext till tystnad som samma intervju personer målar upp vid andra tillfällen under intervjuerna, och som jag skriver om i det följande kapitlet, tyder på att också det är en rimlig tolkning. Där analyserar jag olika diskurser inom vilka kvinnorna talar om sina pappor och mammor, bland annat en individfokuserad psykopatologisk.

Ett annat sätt att tänka och tala om tystnad *utan* kontext är det som Anna uttrycker i början av detta kapitel. Här är det inte en medveten tanke om övergreppen som saknas utan en medveten tanke om att avslöja och be om hjälp. Detta sätt att formulera sig återkommer hos de andra tre som utsattes av sina fäder men som menar att de inte har blivit tillsagda om, eller hotade till, tystnad av förövaren.

Ninni: Minns du om du nån gång försökte, försökte berätta för nån, om det?

Linnea: Nej.

Ninni: Fanns något sätt som du bade för att försöka berätta hur du bade det?

Linnea: Jag tror aldrig att tanken liksom föll mig in över huvudet.

I intervjusammanhanget frågar jag Linnea i allmänna ordalag, utan att sätta tystnad eller talan i relation till någon person. Jag ställer en öppen fråga *utan* kontext och svaret blir också *utan* kontext. Tystnad ”görs” av oss båda som passiv handling. Det är ingen speciell och inget speciellt som åstadkommer den. Men även en mera sluten och riktad fråga som ställs *i* kontext kan ge ett likartat svar:

Ninni: Hade han, gav han dig tystnads, alltså försökte han på något sätt få dig tyst kring, att hålla hemligheten. Sa han någonting när övergreppen pågick?

Josephine: Nej.

Ninni: Om att du skulle vara tyst om det?

Josephine: Nej.

Ninni: Använde han några bot, för att du skulle vara tyst om det?

Josephine: Nej, alltså han sa aldrig så här, det här får du inte berätta för nån. Det var ju så självklart så det var ju inte. Det var ju inget att disk, alltså det var ju så självklart. Det var ju, det var ju en självklarhet. Det här andas man inte om till någon. Och hur det blev en sån självklarhet, det har jag inget minne av. Men det var en självklarhet. Herregud, hur kan du fråga? Nej, men, naturligtvis säger man ingenting om detta (...) Barnet vet, att det här pratar man inte om. Absolut inte! Absolut inte! Och jag visste det med varenda fiber i min kropp, utan att ha något minne av att han någonsin har sagt, det här får du inte berätta för nån, eller, om du berättar det här för nån så gör jag si eller så med dig. Inget minne av det, men jag, visste och jag vet att det här berättar man inte. Nej, nej. (...) Det var över huvudtaget ingenting jag kontemplerade över därför att det var själv, alltså. Jag blir nästan upprörd över frågan (med ett både upprört och ledset skratt) för det är väl fan självklart att man inte säger någonting! Ursäkta svordomen.

I ett sammanhang där Josephine och jag talar om hennes förhållande till pappan och övergreppen, förtydligar hon hur hon tänker *nu* om sin situation *då*. Med fler och andra ord säger hon det som Anna säger: att hon som barn hade en vetskap om något omöjligt men utan att det fanns ”färdiga tankar” om denna vetskap. Genom ordvalet blir vetskapen placerad i kroppen. Det är ”varenda fiber i min kropp” som vet att ”det här berättar man inte”. Jag tolkar hennes upprördhet över min fråga som att omöjlighetens självklarhet är svår att fånga, svår att uttrycka. Det är svårt att sätta ord på något som man inte är van att ”kontempera över”, och risken finns att hon inte ska kunna göra sig förstådd, att jag inte ska begripa den svårighet hon befunnit sig i.

Josephines tystnad blir, som jag ser det, samtidigt uttryckt *utan* och *i* kontext. *Utan* kontext säger Josephine att det är ”en självklarhet” att barnet inte berättar. Det är inget pappa gör eller säger som får henne att vara tyst. Det är inget hon själv gör heller. Det är något som bara sker, automatiskt utan medveten tanke. Men i hennes allt mer upprörda svar uppfattar jag också ett dolt hot som konstruerar tystnad *i* kontext. Det förstår jag som en outtalad antydning om att sexuella övergrepp är något man inte ens bör viska till andra, för då kan det gå riktigt illa: ”Det här andas man inte om till någon.”

Forskarfrågor, offer- och agentposition

Ett sätt att försöka förstå Josephines upprördhet, men också Annas irritation när jag upprepar samma fråga om och om igen, är att problematisera subjektiva innebörder av direkta frågor om avslöjanden. Det är rimligt att föreställa sig att sådana kan få mening som moraliserande, indirekta ifrågasättanden. Lindas, Barbros och Birgittas hänvisningar till bortträngda minnen kan också förstås på det sättet. Deras svar kan i det perspektivet uppfattas som ett *försvar* eller en ursäkt mot en antydan om att de ”borde” ha talat med någon. I försvaret skyddar de sig och sin frånvarande handling gentemot mina frågor genom att konstruera en *offerposition* där de talar om sig själva som helt hjälplösa, utan kontroll över sina liv. Deras maktlöshet hamnar i förgrunden och återskapar psykologisk traumateori om sexuella övergrepp (Finkelhor & Browne 1991).

Denna offerposition kan tolkas som uttryck för en skadediskurs (Kelly m.fl. 1996) eller överlevardiskurs (Naples 2003) med ett ben i psykologisk teoribildning och ett annat i universella värden som har med jämlikhet, jämställdhet och feminism att göra. Texter om begreppet offer tyder på att den är politiskt laddad och att själva begreppet tillskrivs olika innehåll. I ”FNs Deklaration om grundläggande rättsprinciper för offer för brott och maktmissbruk” från 1985 till exempel, refererar det till personers *utsatthet* för brottslig handling och brott mot mänskliga rättigheter. Offer är personer som ”(..) har lidit skada, inklusive fysisk eller psykisk skada, känslomässigt lidande, ekonomisk förlust eller väsentlig försämring av sina grundläggande rättigheter, genom handlingar eller underlåtelser som strider mot strafflagar som gäller i Medlemsstaterna (...)” (Wergens 2002:100). Men begreppet har också kritiserats för att vara laddat med bestämda *personlighetsdrag* och det tycks finnas stridigheter om vad det får för konsekvenser. Sociologerna Liz Kelly, Sheila Burton och Linda Regan (1996) till exempel, menar att kvinnor har framställts som offer i kvinnorörelsens arbete mot sexuellt våld men att det inte har skett för att konstruera offerskap och passivitet, trots att det har tolkats så som inom delar av den nya kvinnorörelsen. Syftet har istället varit att göra privat lidande och skam offentligt, bryta tystnad och utöva motstånd.

Författarna menar att kvinno- och kvinnojoursrörelsen har utvecklat begreppet överlevare för att förändra stigmatiserande betydelser knutna till begreppet offer, men kritiserar båda begreppen för att vara relaterade till varandra genom dikotoma egenskaper; motsatta och ömsesidigt uteslutande identiteter som formar en tankefigur där individer antingen är offer eller överlevare. Begreppen åstadkommer därmed en begränsad syn på vad som sker i samband med våld, hur våld upplevs, och döljer betydelser av bemästring, skriver författarna. ”Offer” ger associationer till att vara passiv, hjälplös, svag och sårbar medan ”överlevaren” är aktiv, påhittig, stark och modig. Ett ”offer” känner skam, lidande, maktlöshet, förvirring och skuld

medan ”överlevaren” upplever stolthet, vrede, makt och kontroll. Motsatta värden är därför också knutna till respektive begrepp. ”Offer” blir helt och hållet laddat med negativ mening samtidigt som ”överlevare” blir helt och hållet laddat med positiv mening (ibid.).

Enligt Kelly, Burton och Regan är begreppen extremt vanliga metaforer i självhjälpsböcker och forskning. De separeras då av tid eller kronologi genom faser eller stadier där det tänkta offret, genom bearbetningsstadier, kan bli en vuxen överlevare. Författarna tolkar det som uttryck för en medikaliseringsprocess och skadediskurs knuten till begreppet offer, där det som barn och vuxna själva gör för att uppbåda egen styrka och stöd från sina informella nätverk blir både osynligt och omöjligt att formulera i ord. Författarnas eget perspektiv är att barn utsätts för sexuella övergrepp har många olika sätt att hantera situationen men deras aktiva handlingar blir ofta bagatelliserade och har en tendens att bli ihågkomna och återberättade först när någon uttryckligen frågar. Dikotomin offer-överlevare ger därför väldigt lite rum för det komplexa i situationen. Både det hot som våldet utgör, den skada det åstadkommer och det barnet åstadkommer för att skydda sig blir dolt; som till exempel att de skapar nödvändiga försvarsmekanismer och använder dem över tid – speciellt om de inte har tillgång till människor i omgivning som tror på och stödjer dem (ibid.).

Vilken betydelse har det för mitt sätt att ställa frågor och för de svar jag har fått från mina intervjupersoner? Direkta frågor visar sig alltså, hos de kvinnor jag har intervjuat, ge svar utan information om social kontext och bemästring. När jag däremot *inte* uttryckligen frågar om avslöjanden, utan vi istället talar om vardagsliv och relationer i hemmet under uppväxten, eller de beskriver sina erfarenheter i brev, *berättar* kvinnorna om hur de tystas på ett sådant sätt att detaljer omkring både fysiskt och sexuellt våld, och deras hantering av sådant våld synliggörs, det vill säga, de placerar sin egen tystnad i händelser inom en social kontext. I många av de berättelserna dominerar flickornas beroende, utsatthet och hjälplöshet. Min tolkning av det som sker är bland annat att de då hanterar, och försöker minska risken för, hot, våld och lidande genom självreglering; de kontrollerar sin egen handling. Jag diskuterar det i de närmast följande kapitlen. I andra berättelser konstruerar de sig själva som flickor i en mera aktiv *agentposition*: de agerar aktivt och medvetet och utövar motstånd i form av direkta konfrontationer med, och kontroll över, den förövande pappan. Det diskuterar jag i kapitel 8.

Oavsett om de intervjuade uttrycker sig om tystnad *utan* eller *i* kontext är min tolkning att farliga, hotfulla sammanhang går som en röd tråd rakt igenom empirin. Beskrivningar av hela förhållandet till en förövande pappa kan dessutom innehålla så starka upplevelser av hot att jag, på berättelsens nivå, tolkar det som uttryck för social och självreglerad kontroll över flickans talan. Detta återkommer hos alla de intervjuade

kvinnorna och i det följande kapitlet kommer jag att fördjupa mig i det, och tolka det som reproduktion av en feministisk diskurs.

Tolkningarnas olika sociala sammanhang

I det empiriska materialet är intervjupersonernas olika tolkningar av sin egen tystnad förknippad med olika sociala sammanhang på både berättarens och berättelsens nivå. Ett sammanhang på berättarens nivå är *utfrågningsformen*. När mina frågor om tystnad och avslöjande ställts i ett frågeformulär har det hänt att kvinnorna svarat annorlunda än i intervjusamtalen. Ett annat är *vem de riktar sig till*. Om de riktar sig till mig som intervjuare eller till någon annan, till exempel en annan person de skriver ett brev till, kan tolkningarna bli olika. Ett tredje sammanhang på berättarnivån är *när* berättelsen berättas: om det är i ett brev som skrevs för länge sedan, i en tidig intervju med mig eller i en av följdintervjuerna. Ett fjärde sammanhang är knutet till *vad jag frågar* och vad jag säger när jag kommenterar det som berättas. Ytterligare ett sammanhang är knutet till berättelsens nivå. Det utgörs av *vem och vad berättaren talar om*. Olika situationer och personer i förhållande till berättaren, och i berättelsen, medför alltså olika förståelser av den egna tystnaden.

Denna omständighet, att olika tillfällen ger olika tolkningar, uppfattar jag inte som ett tecken på att mina intervjupersoner är otillförlitliga, att de ljuger. Min tolkning är istället att olika tidpunkter och rum medför olika val av berättelse och tolkning av ett förflutet, men också att olika sammanhang öppnar olika vägar till minnen av aktiva överväganden som gjorts. Det innebär att studier som undersöker tystnad utan att undersöka social och diskursiv kontext kan få helt olika resultat utan att man förstår varför. En yttersta objektiv ”sanning” om varför flickor är tysta blir knappast heller meningsfullt att söka. Genom arbetet med empirin har jag istället funnit det nödvändigt att uppfatta tolkning som relativ och kontextuell och att ha flera uppföljande samtal för att kunna fånga in olika aspekter av tystnad. Varje resultat blir en fråga om forskarens tolkning. Detta åskådliggörs till exempel genom Josephine, som vid den första intervjun berättar att mamma är den hon börjar avslöjar för. I slutet av den tredje intervjun kommer hon på att hon långt tidigare har berättat för sin bästa vän, Lisa. Minnet av det avslöjandet, och mina frågor om det, gör att hon utvecklar en lång historia om hur hon efter avslöjandet glömmer bort hela händelsen och att det är Lisa som långt senare, när de båda är vuxna, tar upp ämnet igen. I den stund Lisa frågar minns Josephine att hon faktiskt har berättat för Lisa. Minnet av händelsen innehåller detaljer om rummet där de står när de är små och vad hon säger.

Eftersom det dröjer till slutet av den tredje intervjun innan Josephine berättar om det för mig, tolkar jag just detta som att flera intervjuer, med mycket utrymme att reflektera, var nödvändigt för att hon skulle kunna dra sig till minnes vissa händelser. De samtalsämnen som utvecklar sig genom

vår dialog tolkar jag också som bidragande. Det vi talar om strax innan är ett tillfälle då pappa lurar Josephine och flera av hennes flickkompisar, däribland Lisa, att posera för pornografiska bilder. Min tolkning är att minnet av henne själv och Lisa i den situationen gör olika aspekter av hennes relation till Lisa åtkomliga i *förhållande till* deras gemensamma utsatthet, däribland minnet av avslöjandet.

Reflektioner över kvinnors medvetna omtolkning

Vid intervjusamtalen återkommer ett likartat och medvetet sätt att tala om, och förhålla sig till, sammanhang och tolkning. Det innebär att kvinnorna reflekterar medvetet över hur deras tankar om det som hänt i deras liv förändrats över tid. Det gäller också förhållandet till den egna tystnaden. Ett exempel är vad Anna säger i början av kapitlet när hon talar om det hon kallar sin egen efterkonstruktion: ”Det är vad jag tänker nu att jag tänkte.” Hon uttrycker där medvetna tankar om tolkningarnas då-och-nu. Jag ska här diskutera hur kvinnorna förhåller sig medvetet till dessa sina egna förändrade tolkningar och påbörja en diskussion om hur deras förhållningssätt kan tolkas som bearbetning.

Medveten omtolkning som bearbetning – och motstånd

De intervjuade presenterar tid och tolkning som ett aktivt arbete de gjort och gör med sitt eget förflutna, där de förankrar sin egen upplevelse av fara, rädsla och lidande i det sociala sammanhang som utgörs av övergreppen och livet i barndomshemmet. När jag i sista intervjun med Linnea återknyter till ett tidigare samtal, då hon talat om sin egen förändring och sagt att hon ”tagit tag i sitt liv”, reflekterar hon så här:

Ninni: Kan du säga nånting om, vad det innebär för dig, att du har tagit tag i ditt eget liv? Vad det alltså, vad du, vad du tänker på då?

Linnea: Vad jag har gjort för nånting?

Ninni: Mm, mm.

Linnea: Ja, att jag eh, att jag har sökt hjälp till exempel. Det är en del, och att jag, kunde börja studera. Det har också vart viktigt. Och, att jag för, nu försöker att förstå mig själv. För det känner jag att, det jag gör idag är nånting annat än det jag gjorde innan när det gällde det här, psykologhjälp och, och till och med (kvinnojouren). (Kvinnojouren) var första steget att över huvudtaget kunna, lyssna på andra människor, som jag har haft såna problem med. Jag menar, sånt kunde inte jag göra innan. Så att lyssna på andra om det, som, på det sättet. För det, jag fick så mycket ångest av, eller jag gjorde ju det. Jag hörde ju om andra men, jag fick ångest av det. Så det var inte bara, bara det att det var ångestfyllt att prata om sig själv utan, utan att.

Ninni: Mm. På vilket sätt är det annorlunda det du gör idag?

Linnea: (5s.) Att det är på ett, mer medvetet sätt vill, försöka förstå mig själv (5s.). Ja, det är jättesvårt att förklara. (5s.) Förstå varför jag, varför jag har agerat och reagerat på olika sätt och, vad det har haft för betydelse för mitt liv och, och hur jag då kan göra. (5s.) Vad jag kan göra för att förändra, vissa mönster. Så tror jag.

Här tolkar jag Linneas tankar om sitt arbete *då*, under den första tid när hon börjar tala och lyssna på andra, som ett arbete med den egna rädslan, med känslan av fara som är förknippad med att tala om sexuella övergrepp. I kontrast mot det beskriver hon arbetet *nu* som annorlunda. Det annorlunda är att hon arbetar med tolkning av sitt liv och sig själv. Rent konkret innebär det att hon försöker förstå *då-et* ännu längre tillbaka i tiden: övergreppen och hennes egna handlingar i relation till dem. Detta tolkningsarbete har ett mål, som jag uppfattar det. Det medvetna sättet att försöka förstå sig själv är förbundet med ett sökande efter andra och större möjligheter till handling: ”hur jag kan göra, vad jag kan göra för att förändra vissa mönster”. Genom att tolka kan hon själv åstadkomma tänkta förändringar i sitt liv. Förändrad tolkning får då ett värde i form av större handlingsutrymme. Det värdet blir emellanåt konstruerat som en central aspekt av livet:

Barbro: Jag menar hela mitt liv har jag ju varit i en utveckling. Jag har ju inte, gått tillbaka men nu är det ju väldigt mycket som händer, och även då att få komma till dig och sätta ord på och få lite kommentarer från dig som gör att det spinner vidare. Det känns jättestarkt.

Att se saker på ett ständigt nytt sätt, eller att tänka på ett nytt sätt blir detsamma som att färdas framåt, göra något värdefullt för en själv som också inger hopp om framtiden. Dialogen med en annan människa, som till exempel en forskare, där det finns utrymme att ”sätta ord på” och ”få lite kommentarer” bidrar till denna föränderlighet, ”att det spinner vidare”. Det som skulle kunna kallas bearbetning kan då tolkas som ett föränderligt förhållande till världen där den väsentliga aktiviteten är att skapa ny medvetenhet och åstadkomma ny handling. Det som händer i olika skeden av livet blir föremål för ständiga omtolkningar *i förhållande till* övergreppen. Medvetenheten, och de handlingar som är förknippade med den, tolkar jag som en form av motstånd eftersom de består av ett sökande efter, en kritik mot och en uppgörelse med en förfluten social situation.

På jakt efter det som har hänt

Mitt eget förhållande till de intervjuades olika tolkningar och reflektioner över då-och-nu har inte varit okomplicerat. Jag visste från början inte hur jag skulle hantera och förstå det och upplevde det som en svaghet i mitt

material. Det fanns en mångtydighet och ibland motsägelsefullhet som inte var enkel att ta sig an. Med de teoretiska perspektiv och begrepp jag kommit att använda mig av ser jag det nu på ett annat sätt. Jag tolkar det som att olika förståelser i olika sammanhang *används* av kvinnor som en möjlig väg ut ur övergreppens förvirring och lidande.

Hos alla de intervjuade, men främst hos dem som varit utsatta av sina pappor, framträder en tendens att under sina vuxna liv vara på jakt efter en barndom, en personlig livshistoria, en ordnad och samlad form av minnen och upplevelser, och efter det som ibland beskrivs som "sanningen" om sitt liv. Begrepp som "detektivarbete", "bevis" och "vittnen", som återkommer, gör att arbetet med de egna övergreppen kan tolkas som informella brottsutredningar, där formella eller institutionella sådana saknas, eller som ett forskningsarbete. Återkommande är uttrycket att något ska "förstås". En mängd existentiella frågeställningar ligger olika tydligt uttalade i detta resonemang: Varför mår jag så här dåligt? Varför reagerar jag så här? Vad har hänt? Varför minns jag inte? Vem är jag? Här tolkar jag att det finns en längtan efter att erövra kroppen med dess sinnesintryck, att bli levande för sig själv, att strukturera sitt liv och förflutna för att på så sätt förstå hur allt hänger ihop. Kroppen med dess medvetenhet blir vägen till de svar som kan forma en helhet och ge innebörd åt det som sker. Denna jakt på svar synliggör en förlust av kropp och sinnesintryck. Kropp, känslor, tankar och minnen tillhör i olika grad inte henne själv och måste erövrats för att livet ska få en mening och lidandet ska lindras. De existentiella frågorna är därför intimt förknippade med olika starka tvivel över väsentliga delar av den egna upplevelsen av sig själv och världen.

Linda till exempel, som började få konkreta minnesbilder av övergrepp i vuxen ålder, talar upprepade gånger om sin frustration över att inte komma ihåg vad hon säger, gör och är med om i sin nuvarande vardag. När vi talas vid i telefon inför den tredje intervjun är hon upprymd. Något har skett som gjort att allt nu är annorlunda. Vid den följande intervjun ber jag henne att berätta:

Ninni: Var vill du börja berätta nånstans?

Linda: Ehm (3s.) ja (3s.) alltså grunden handlar ju om att jag har i alla år tvivlat, så otroligt mycket på huruvida, det har hänt eller inte (N: Mm) huruvida vad som har hänt och om jag vågar lita på, min intuition och mina känslor och mig själv (N: Mm) och jag har tvivlat väldigt mycket. Mestadels har jag tvivlat, helt enkelt. (3s.) Ehm, men (3s.) Ja, det här mediet bekräftade en massa saker för mig, plus att hon (3s.) ehm, gav mig ytterligare information, som kändes att det stämde, (N: Mm.) i mig, så att säga. Jag kände liksom igen det hon berättade, men det, och det, det var fruktansvärda saker hon sa, men det gjorde att jag, bara har slappnat av och bara, ja men så här är det! Nu accepterar jag. Nu förstår jag, varför jag har betett mig som jag har gjort i alla år. Varför jag har mått så dåligt, varför jag har behövt vara

sjukskriven så länge. Eh, jag, förstår, accepterar det och jag slutar lägga skulden på mig själv, för nu vet jag sanningen. Så här var det, och så här jävla illa var det, och nu vet jag. Det var inte mitt fel liksom. Jag k, det var ingen jag gjorde som gjorde att det hände utan det var, förövaren som, eller förövarna, ska jag säga.

Jag uppfattar detta som en berättelse om tolkningarnas då-och-nu. I berättelsen är en förändring centrerad kring ett möte med ett medium. Det som sker är att mediet säger saker om Linda som hon själv redan känner till, som hon känner igen inom sig, men som först blir verkliga och sanna genom att hon också får höra om dem från en annan. Denna ”bekräftelse” gör att hon förvandlas. Tvivel över egna sinnesupplevelser som dominerat henne tidigare ”i alla år”, försvinner och ersätts av lugn och övertygelse, trots att hon får veta ”fruktansvärda saker”. Hon kan därigenom ”förstå”, tolka, sitt eget lidande och sina egna beteenden som konsekvenser av sexuella övergreppen och känna sig säker på denna tolkning. Samtidigt känner hon sig befriad från ansvar för övergreppen. Det som alltså först är ett splittrat förhållande till sig själv fyllt av tvivel och lidande, blir omvandlat till ett motstånd, en opposition mot ett förflutet våld, med ett annat styrkeförhållande och säkerhet.

De tvivel Linda berättar om tolkar jag som en del av tystnadens problem, och är kända i tidigare studier (Freyd 1996). När tvivel är det som dominerar den egna självupplevelsen är det inte lätt att avslöja sexuella övergrepp, för hur kan man veta att det man förnimmer har hänt? Hur kan man lita på att man själv talar sanning? Först när *någon annan* säger, eller tar på allvar, det hon redan förnimmer kan hon bli säker, vilket också tidigare forskare funnit (Jacobsen Wrenn 2003; Zaleski 1995):

Linda: Första gången jag började förstå, då var jag 20, 21 kanske. (N: *Mm.*) Och gick hos en psykolog hos en ungdomsmottagning. (N: *Hm.*) Och det var, jag na, mens jag gick där så började jag få, jag hade ett så här väldigt väldigt suddigt och dimmigt och vagt minne, av nåt och då var det övergreppet av min bror, som var när jag var ganska gammal. Jag var väl, 14, 15 nånting sånt, tonåring. Ehm (3s.) och, fast det tog mig ungefär, jag vet inte om det tog ett halvår, men i alla fall 3-4 månader, att huvudtaget kunna, försöka säga det liksom, till, den här psykologen (3s.) så. Och så blev det ju, genom att jag (3s.) började säga det högt och han tog det på allvar, som det blev verkligt på nåt vis, eller som jag började förstå att, jaha, (N: *Mm.*) det har faktiskt hänt. För jag var inte ens säker på att det hade hänt då för jag var så här, jag har nå konstiga drömmar, liksom.

I detta sammanhang på berättelsens nivå är det när Linda börjar tala med psykologen om sitt ”suddiga”, ”dimmiga”, ”vaga” minne av broderns övergrepp som det blir ”verkligt” och som hon börjar ”förstå”. Det är *i*

deras samtal som omtolkning görs. Medan Linda pratar blir jag nyfiken på *hur* hon får kunskap om att något är ett minne. Någon annan kan ge henne säkerhet genom att tro på det hon säger men vad består den säkerheten av? *Hur* vet *hon* att det hon ser inte är drömmar? När jag tidigare frågat Birgitta, som också började minnas i vuxen ålder, har hon vid olika tillfällen sagt att minnen är något som ”bara känns så”, som ”känns rätt” eller är något hon är ”övertygad om”. Hon ”vet” genom att få en plötslig ”insikt” eller att hon ser bilder av händelser inom sig. Hennes beskrivning överensstämmer med det man vet inom aktuell forskning om återuppväckta minnen. Bortglömda händelser kan återupplevas spontant genom omedelbara så kallade ”flashbacks” men kan också växa fram successivt (Magnusson 2002). Linda uttrycker sig på ett sätt som både liknar och skiljer sig från Birgittas förståelse, och som gör återupplevandet till en successiv erfarenhet:

Linda: Jag trodde att det var nån slags dagdrömmar eller fantasier eller, (N: Mm.) att jag hittade på det själv liksom. (N: Mm.) Eh, så.

Ninni: Och om du jämföra då den känsla där du, när du känner att, ja men det här är minne, (L: Mm.) och det här, den känslan av att det här vet jag inte om det är fantasier, kan du beskriva den känslan av att du vet att det är ett minne? Hur vet du det?

Linda: (3s.) (suckar) Mmm, hur vet jag det? Ja-a du, jag vet det bara (litet skratt). Ehm (6s.) det har ju tagit mig väldigt lång tid att, att gå över från att inte veta till att veta, (N: Mm.) att det är minnen. (N: Hm.) Men jag vet inte hur (3s.) beskriva det. (3s.) Mmm, nej men det handlar om att jag (3s.) att jag tror på mig själv, och litar på mig själv. (N: Mm.) Och det börj, för oftast börjar det med att jag måste tro på väldigt konstiga luddiga bilder och, känslor som jag (3s.) som känns jätteöverkliga, och som känns som att dom har inget med mig att göra, men som ändå finns där liksom, (N: Hm.) att jag får börja med att tro att det är inbillning liksom (3s.) (N: Mm.) till att, att om, om jag tror på det, (N: Hm.) så händer det nånting med också själva minnet. Det blir tydligare och klarare, och mer och mer detaljerat, (N: Mm.) så att jag (6s.) och jag märker också att om jag tror på det så kommer det direkta känslor, kring det, (N: Mm.) och då är det väl det som gör att det känns som att det gör att det blir ett minne då (N: Mm.) kanske. (N: Mm.) Att, att det är liksom (3s.) alltså jag skulle inte, ha så otroligt starka känslor kring det om det inte hade hänt (...) Det kan va en jättestark sorg, (N: Hm.) eller, ilska, äckel, (N: Mm.) (3s.) jättestark skamkänsla, (N: Hm.) så, som bara, ja, bränner, i mig. Eh (suckar) (3s.) eller, skräck. (N: Hm) Så jag blir så här s, helt panik, slagen, skräckslagen.

När Linda talar om sina minnesbilder av övergrepp är vetskapen inte något som hon blir plötsligt eller explosionsartat överrumplad av. Det diffusa förändras och utvecklar sig istället över tid, genom ett medvetet tolkningsarbete, som i detta sista intervjuutdrag sker i kommunikation med henne själv: ”det handlar om att jag tror på mig själv, och litar på mig själv.”

I detta arbete är det likväl närvaron av bestämda känslor som avgör ifall något ska förstås som ett minne eller ej. Bilder hon tolkar som avspeglingar av verkliga händelser är förbundna med stark sorg, ilska, äckel, skam och skräck. Genom dem ”vet hon det bara” att bilderna är minnen. Kontakten med känslor blir därmed en del av det motstånd hon utövar.

Jag uppfattar kvinnors medvetenhet om tolkningars föränderlighet som en väsentlig del i det egna arbetet med sig själv och övergreppshistorien, men också som en väsentlig aspekt av tystnadens problem. När medvetenhet om egna sinnesintryck saknas, eller är fragmentiserad på ett sätt gör som vissa tankar, känslor och förmimmelser uteslutna, finns det inte några övergrepp att avslöja. Med den norska psykologen Halldis Leira (2002) kan man säga att övergreppen upphör att existera i subjektiv mening när barnet utsätts för sådant som är tabu att tala om; när handlingsutrymmet att avslöja övergrepp är minimalt eller obefintligt. I kapitel 9, ”Tillåtet och möjligt”, skriver jag om detta och om betydelsen av bekräftelse från andra för att övergreppen *och* den egna personen ska bli verkliga i subjektiv mening. Jag kommer också successivt att fördjupa min förståelse av bearbetning i betydelsen ett motstånd som omfattar både förändrad tolkning, känsla och handling.

Men *var* finns då den omedvetenhet, fragmentisering eller uteslutning som jag har talat om? Vilka är kontexterna omkring den? Hur är den situerad? I vilka sammanhang kan den förstås och bli logisk? Jag har hittills talat om hot och rädsla och börjat beröra faders betydelse i berättelserna. I nästa kapitel ska jag fördjupa mig i det.

Kapitelsammanfattning

Syftet med detta kapitel är att introducera dig som läsare i, och påbörjar en diskussion om, avhandlingens problemställningar genom att reflektera över några olika aspekter av intervjupersonernas och mina tolkningar av tystnad om de sexuella övergreppen. Jag talar om hur min egen förståelse av empirin skiftat under analysarbetets gång. Jag visar också hur olika typer och nivåer av kontext kan vara förbundna med olika sätt att tala om och tolka tystnad. Ibland talar kvinnorna om tystnad *utan* att sätta in den i en kontext, ibland berättar de om den *i* kontext och skiftar då mellan *olika* kontexter på både berättelsens och berättarens nivå. Intervjupersonerna tänker också medvetet *om* sina egna skiftande förståelser av sina liv. Olika förståelser i olika sammanhang *används* som en möjlig väg ut ur övergreppens förvirring och lidande och kan tolkas som en väsentlig aspekt av bearbetningen. Jag tolkar det som ett motstånd eftersom det innehåller av ett sökande efter, en kritik mot och en uppgörelse med en förfluten social situation. Motståndet omfattar förändrad tolkning, känsla och handling.

Kapitel 6

Hot, självreglering och tystnad

Introduktion

I detta kapitel fördjupar jag mig i tystnadens tid och dess kontexter på berättelsens och berättarens nivå. Jag kommer att visa hur flickornas/kvinnornas tystnad är situerad i olika berättelser. Jag skriver om sociala kontexter där rädsla och lydnad uppstår till följd av hot, våld och avvisning och om att vara tyst för att skydda andra. Jag skriver också om olika diskurser inom vilka personer i berättelserna agerar och talar, och diskurser inom vilka de intervjuade talar i sin position som berättare. För att förstå det farliga och hotfulla kommer jag att använda mig av begreppen disciplinering, sanktion och självreglering (Foucault 1987:159ff; Lindgren 2003:349; Nilsson 2008). Med hjälp av dem diskuterar jag hur jag uppfattar att personer utövar social kontroll över flickans/kvinnans talan. När hon är tyst om de sexuella övergreppen har en ”lyckad” disciplinering skett efter en norm som påbjuder tystnad. Jag gör en indelning i kontroll som utövas av intervjupersonen själv (självreglering) och kontroll som utövas av andra (sanktion). Sanktioner gör att flickan/kvinnan övervakar sig för att undvika ytterligare repressalier.

Detta kapitel ägnar jag huvudsakligen åt sanktioner som förhindrar avslöjanden, medan jag ägnar nästa åt sanktioner i samband med avslöjanden. Jag börjar med att diskutera berättelser om pappors disciplinering, och diskurser jag finner i talet om dem. Därefter skriver jag om diskurser inom vilka kvinnorna förhåller sin tystnad till sina mammor, för att sist diskutera en låst situation mellan pappors våld och värme och mammors avvisning.

Pappa disciplinerar med våld

Det mest dominerande inflytandet över flickans röst och självreglering i berättelserna har den förövande pappan. Han åstadkommer rädsla och lydnad genom olika samverkande våldsformer vars innebörder gör dem invädda i varandra. De är riktade antingen mot flickan själv, hennes mamma, syskon eller mot dem alla. Jag tolkar det sammanvädda som ett våldets kontinuum (Kelly 1988:75-76); handlingar och händelser med gemensam karaktär som medför en komplex situation av upplevelser, mening och reaktioner och inte enkelt kan urskiljas från varandra i klart avgränsade analytiska kategorier.

När pappan disciplinerar i berättelserna utövar han kontroll över flickans handling med hjälp av vredesutbrott, hotelser, fysiskt våld, nedvärdering, isolering och sexuella övergrepp. I undantagsfall uttalar han lydnadskrav. Jag tolkar det som att pappan inte behöver tala om för flickan att hon inte ska avslöja övergreppen. Våldet i vardagen medför en livssituation där hon vet att det är förbundet med bestraffningar och livsfara att trotsa honom. Jag ska nu diskutera olika aspekter av det och hur det kan tolkas som uttryck för diskurser på både berättelsens och berättarens nivå.

”Hela hans kropp blev arg” – pappans vrede

Det fysiska våld och den sociala kontroll som den förövande pappan utövar sträcker sig långt utöver de situationer där han slår. Det är närvarande redan i den stund flickan ser honom bli arg. Hans vrede får subjektiv mening som ett mycket starkt hot. Så beskriver till exempel Josephine sin pappas ilska när vi talar om hennes relation till sina bröder:

Josephine: Eric behövde jag ju beskydda från pappas, ilska.

Ninni: Vad gjorde pappa när han blev ilsk?

Josephine: (3s., andas ut, med ett litet skratt)

Ninni: Är det för svårt att svara på?

Josephine: (3s.) Om vi tänker ett vrål som kan lyfta huset, så upplevde jag det när jag var barn, att han, han var så arg och han var, arg inte bara på det sättet att han, skällde, gapade, skrek utan hela hans kropp blev arg. Alltså hela han, det var en sån här (visar med kropp och röst:) Roh! Som (3s.) jag kan inte beskriva, som en (3s.) som en tornado nästan, alltså, överväldigande ilska, som tornade fram. Och han, röt och jagade efter och skakade och var så arg så att, det var ingenting man ville se.

Josephine liknar den arga kroppen vid en livsfarlig naturkraft. Kroppen och dess olika handlingar blir inte åtskilda från varandra. Som innebörd betraktat hänger de samman: ilskan som pappans kropp uttrycker, hans röst som ryter, jagandet efter barnen och att han skakar dem. En sådan våldsam

kropp blir också närvarande i pappans frånvaro, i vetskap om tidigare tillfällen av hot och rädsla, och i rädslan inför nästa gång:

Anna: Sen var han ju ute och söp då med kompisar, och kom hem full då. Och det kommer jag ju ihåg hur vi stod och väntade. Det var lång väg upp till, från huset och upp till vägen. När vi satt där i fönstret och jag minns mammas oro och jag, om han kommer och minns hur jag önskade att han inte skulle komma. Eftersom han inte hade kommit inom en viss tid, så visste man att den här gången kommer han hem och har druckit eller varit ute. Han gick på krogen med kompisarna, efter jobbet. Och mammas oro för kvinnorna. Så visste man att nu blir det bråk när han kommer hem, för hon höll inte käften va, fast han var påverkad och då blev det ju slagsmål. Han slog ju. Så jag önskade alltid att, kunde han inte hellre bara supa sig riktigt störtfull så han inte kom hem.

Här tolkar jag mammans och Annas handlingar som styrda av deras oro inför vad som kan hända när pappa kommer hem; om han ska komma full, om han har varit otrogen, om det ska bli ”bråk” och misshandel. I den stunden kan de inte ägna sig åt något annat än att vänta.

Rädslan för pappans vrede är närvarande vid olika tider på dygnet, och ibland finns det ingen mamma eller syskon att dela den med. Så uttrycker sig till exempel Birgitta när hon talar om sin pappa och kontakten med bröderna:

Ninni: Skulle du säga att (3s.) eller om du beskriver den kontakten, hur, hur...?

Birgitta: (samtidigt) Vi skulle aldrig, alltså jag tror aldrig dom skulle diskutera överhuvudtaget att det här att min pappa var alkoholist av och till alltså. När han mädde jävligt dåligt så drack han, och skärpte väl ihop sig ibland och, så vidare. Och det vet fan om vi kan prata om överhuvudtaget för det var ju den stora familjehemligheten. Det höll man ju (3s.) tyst om. När vi låg på nätterna och väntade att han skulle komma hem och, slå sönder halva bohaget innan han gick och la sig och såna grejer. Det tror jag inte. Förresten har jag ingen lust att prata med dom om, ens en gång.

Familjehemligheten att pappa super och är så våldsam att han ”slår sönder halva bohaget” får, i min tolkning, mening som en hemlighet både inom och utom familjen. Trots att de alla inväntar våldet finns inget handlingsutrymme att tala om det, än mindre om övergreppen. ”Han var ju en väldigt arg man”, säger Birgitta lite tidigare i samtalet, ”han var väldigt labil, och jag tror att vi lärde oss att gå på tå.”

Pappans ständigt närvarande vrede och våld innebär att en blick kan få samma innebörd som ett slag och medföra samma självreglering. I en intervju med Linda framträder detta när jag frågar om pappa brukade slå

mamma. Hon berättar då om ett tillfälle i samband med att föräldrarna har separerat och säger:

Han misshandlade henne psykiskt ganska rejält. Det gjorde nog, eh. Hon dög ju inte till nånting liksom, i hans ögon. (3s.) Eh, mots, hon har berättat att mot slutet av äktenskapet så började han ge henne örffilar och liksom, daska till henne så, putta, putta på henne eller såna saker (3s.) men, det var nog inte så vitt jag vet nåt, sån rejäl misshandel som det var då (3s.) så men det var ju ständigt våld i hemmet så att det var liksom svårt att veta, eller ja. Det var ju bara våld hela tiden, och, grejen är att, med farsan så, han hade så otroligt mycket psykiskt våld. Alltså han kunde det räckte med en blick så visste man att, nu aktar jag mig, annars så kan han, slå ihjäl mig. (lite skrott) Så kän, alltså han hade så mycket hat. (3s.) Så att det var våld, psyk, väldigt mycket psykiskt våld och fysiskt. (3s.) Ja, så var det.

Jag tolkar det som att våldets ständiga närvaro i vardagen formar en innebörd där en varnande blick från pappa betyder konkreta minnen av tidigare farliga situationer, där Linda eller andra inte anpassat sig och blivit bestraffade. Våldet gör att hon vet att olydnad är förbundet med bestraffning och livsfara.

”Jag blev kallad hora” - nedvärdering

En särskild form av våldshandling som pappan utövar, och som jag tolkar som ett bestraffande medel för självreglerad tystnad, är nedvärderingen. Den riktas ömsom mot mamman, ömsom mot flickan som, på berättelsens nivå, görs till ”dåliga” personer och kroppar; värdelösa eller horaktiga. Mamma ”dög ju inte till nånting”, säger Linda. Flickans lägre värde formas genom språklig eller ickespråklig kommunikation i situationer med verbalt, fysiskt och/eller sexuellt våld.

Anna exempelvis berättar om flera vardagshändelser med verbalt våld. Hon säger att pappa ”försökte döda” hennes kreativitet och glädje genom att tala om för henne att det hon gjorde var ”uselt”:

Anna: Om jag tänker då på sången där kom jag ju tydligt ihåg där när jag tyckte det var så underbart. När jag klättrade i bersån där och sjöng vem kan segla förutan vind uppe i, rymden liksom. Det vart så, underbart ljud. Så sprang jag väl in sen då. Då sa ju han bara åt mig, du som bara har en ton ska inte sjunga, sa han.

Ninni: Och vad gjorde det med dig? När han sa så?

Anna: Nej jag, jag vet ju att jag bara, jag blev ju tyst. Det, det var ju ingen idé och svara. Man kunde ju aldrig svara honom för då fick man ju stryk va. En lavett eller nåt så det vågar man ju inte.

Pappans handlingsutrymme kontrasteras mot flickans och kan tolkas som ett utrymme att kontrollera hennes kropp, med dess röst, rörelser och protester. Utrymmet konstitueras av det fysiska våld han utövar. Den som inte lyder får "en lavett". I ett annat samtal får pappans nedvärdering ytterligare mening som orsak till Annas självupplevelse, och förbinds med de sexuella övergreppen och hennes tystnad. Hon säger att hon varit rädd att andra skulle upptäcka att hon inte var den hon utgav sig för att vara:

Ninni: Mm. Vad kan bända då?

Anna: Ja, det är väl skammen. Alltså, alltså det här att ljuga också då ligger väl i det alltså att jag hela tiden har ljugit om vem jag är. Jag är inte så här som jag visar er va för att innerst inne är jag en usel person. Det har jag ju trott. Det har ju varit min fullständiga övertygelse att jag är usel, och äcklig innerst inne då liksom. Eller det var ju det som, han gjorde med mig. Alltså jag tror att, alltså det han sa, försökte säga att man inte va nåt va, och att sen göra sexuella övergrepp, alltså att invadera kroppen så, det är ju att utan ord tala om att du är värdelös va. Du är ingenting. Och utåt så, kämpa jag då för att visa att jag va nånting, och va duktig va, för då fick ju bekräftelse på nåt sätt va. Så jag var jävla duktig liksom.

Anna talar om våld som *gör* henne, flickan, till "en usel person", och ett "värdelöst" "ingenting". I hennes tolkning formas självupplevelsen av pappan, både genom hans ord och genom att övergreppen i sig fungerar som icke-verbalt budskap om hennes "dålighet". För att hon själv och andra inte ska tänka som han, måste hon ständigt övervaka sina handlingar. Hon tvingas "kämpa" med att bevisa att hon *inte* "är" en "dålig" utan en "duktig" person, en konstruktion som förutsätter att andra inte upptäcker övergreppen.

I samtal med Linnea är nedvärderingen förknippad med fysiskt våld:

Ninni: Men sen, uppfattar jag det som att han också var elak, och att han begick fysiska, alltså misshandlade, (L: Mm.) er barn. (L: Jo.) Och din mamma också eller? (L: Ja.) Det gjorde han. Mm.

Linnea: Jo. När jag var, mindre gjorde han det. Inte så mycket sen, för då (drar efter andan), det var mer, det var mer mig. Det var jag som råkade illa ut sen när jag blev, tonåring och inte, lydde honom, som han ville. Ja. Så då blev han (3s.) ja, mycket (3s.) misshandel och utgångsförbud och (djup suck) och jag blev kallad för hora och ja, allt, möjligt, trevligt.

Att bli kallad hora vävs här samman med, och blir en del av, den misshandel och isolering som följer när Linnea inte lyder pappan. Nedvärderingen riktar sig mot både person och kvinnokropp.

Där nedvärdering av person och kropp, och sexuella övergrepp sker samtidigt interagerar och förstärker våldsformerna varandra. För den lilla flickan Josephine blir den ena omöjlig att separera från den andra:

Min pappa Ernst tog mig upp till badrummet där vi kunde vara ensamma. Han drog av mig mina långbyxor och mina underkläder, höll mig hårt och började masturbera mig och medan han gjorde det viskade han om och om igen, åh, du är en sån snuskig liten flicka, du är så snuskig, Josephine, du är en sån snuskig liten flicka. Åh, du är en väldigt snuskig flicka. Må Gud ha barmhärtighet över mig, jag är den största idioten i hela världen. Vet du vad jag tänkte, varför är jag smutsig? Varför säger pappa att jag är smutsig, tog jag inte en dusch i morse och jag kan tvätta mig själv där nere och varför gnuggar han sitt finger fram och tillbaka för att tvätta mig och ingen tvål och detta är så genant och min Gud, jag fattade inte vad han gjorde! Jag visste bara att jag var en väldigt smutsig liten flicka. Och jag kände sån skam och genans. Jag ville springa iväg, men jag var för, jag vet inte vilket ord jag letar efter, för lydig kanske för att försöka göra mig fri från pappas grepp. Och jag sa inte ett ord till pappa. Och jag minns att jag kände nånting som att, jag måste vara fruktansvärt smutsig och pappa måste vara den enda som kan göra mig ren. Det kanske inte verkar vettigt, men barn har inte alltid samma logik som vuxna. Han stod där ganska länge, gnuggade mig mer och mer aggressivt och jag började få ont och plötsligt slutade han. Jag var så förvirrad, varför var han arg? Vad hade jag gjort för fel? Var jag verkligen så smutsig att inte ens han kunde göra mig ren? Kanske om pappa använde tvål? Jag hade ont och kände mig övergiven, smutsig, förvirrad, rädd, generad, och kanske mest av allt kände jag att jag på nåt sätt hade svikit honom, men jag kunde inte räkna ut att jag hade misslyckats med att få orgasm. (ur brev)

Disciplineringen fungerar så subtilt och effektivt att den leder till omedelbar självreglering: lydnad, tystnad och självanklagelser. Med nedvärderingen följer en ansvarsförskjutning där det är dottern, inte fadern, som "är" fel och bär ansvar. Hennes "snuskighet/smutsighet" rättfärdigar övergreppet och när disciplineringen "lyckas" görs pappans högre värde. Han konstrueras som en "god" person som vill hjälpa den smutsiga flickan att bli ren, eller den snuskiga flickan att få orgasm. När han blir arg är det för att hon har svikit honom.

En "dålig" flicka

Foucault (1987) skriver att anpassning och konformitet i det moderna samhället upprätthålls genom ett mikrosystem av bestraffningar som jämför, särskiljer och rangordnar människor i "goda" och "dåliga" individer. Allas lydnad åstadkoms genom att den individ skiljs ut och straffas som agerar "fel", det vill säga, som avviker från normen för hur man bör agera. Straffet skapar en värdehierarki där anpassning blir detsamma som "god" och

avvikelse blir detsamma som ”dålig”, men det är inte handlingarna utan individerna själva som värderas. Innehållsligt i talet om tystnadens tid tolkar jag att sådan rangordning skapas och att den följer en historisk konstruktion av kön som skillnad.

I Europa har kvinnor betraktats som hierarkiskt lägre stående varelser sedan mycket lång tid tillbaka. Historikern Thomas Laqueur (1992) skriver att en enkönad bild av människan som utgick från manskroppen dominerade över hela Europa från antiken till upplysningstiden i slutet av 1700-talet. Kvinnor sågs inte som en annan sort – kvinna och man uppfattades som fysiologiskt och anatomiskt lika varandra – men kvinnor tolkades som mindre utvecklade och mindre fullkomliga versioner av män. Kön var en kulturell, inte en biologisk kategori och med grund i en sådan förståelse var könskategorierna socialt åtskilda och olika. Under upplysningstiden skedde stora samhällsomvandlingar med framväxt av en ny kunskapssyn och världsbild. Nya termer och ny retorik inom biologi och medicin fick betydelse för hur man började förstå kvinnors och mäns kroppar och handlingar. Varje aspekt av kvinnan omdefinierades radikalt och bestämdes som fundamentalt olik och avvikande mannen. Två biologiskt åtskilda och motsatta köns kategorier skapades. Avsaknad av passion var en av många egenskaper som det nya kvinnliga könet tillskrevs (Laqueur 1992). En normal kvinna uppfattades som ren, passiv, okunnig och ointresserad av sex. Hennes plikt var att ge efter för makens begär (Plummer 1995). Olika normer för sexualitet knöts till skilda sociala klasser. Medan den borgerliga kvinnan stod för det sköra och asexuella uppfattades arbetarklasskvinnan som avvikande; aktiv, sexuell, oanständig, farlig för män och patologisk (Johannisson 2005; Skeggs 2000). Sådana tolkningar av, och skilda förväntningar på, kvinnor, män och sexualitet bildar kontext till historiska konstruktioner av sexualbrottslighet och utsatthet för sexuellt våld. Som jag skrev i kapitel 1 har flickor och kvinnor vid avslöjanden och anklagelser tolkats som ”dåliga”; lösaktiga och ansvariga eller lögnaktiga.

I de intervjuades berättelser reproduceras sådana konstruktioner av kön som skillnad genom hur kategorierna ”man” och ”pappa” ges ett högt värde och ”kvinna”, ”mamma”, ”flicka”, ”dotter” och ”barn” ges ett lågt. Själva det förhållandet att vara kvinna/mamma/flicka/dotter/barn blir att ”vara fel”; ett incitament för bestraffning.

Anna berättar om hur pappa brukade behandla henne och syskonen:

Anna: han tyckte ju om att, trycka ner både mig och mina bröder, alltid så att han var ju bäst han var, utan, ja, han var den som kunde mest och var bäst och kunde tala om och så och vi visste ju ingenting. Han ville hela tiden tala om att vi inte kunde nåt, begrep nåt.

Pappans sätt att tala om sig själv som bättre och kunnigare tolkar Anna som ett förtryck han inte bara utövar mot sina barn, utan också tycker om att utöva. Överlägsenheten görs i relation till barnens underlägsenhet: ”vi visste ju ingenting.”

Pappans högre värde blir förbundet med större handlingsutrymme och möjligheter att förfoga över dem som står lägre i rang, också över deras kroppar och sexualitet.⁸⁰

Josephine: Min pappa uppfostrade mig att bli undergiven och lydig. När jag försökte protestera blev det bara värre. (...) De värsta läxor min pappa Ernst lärde mig var att min existens inte var rättfärdigad om jag inte var män till lags, och att min vilja var betydelselös. Min egen far, *min egen far!* sa till mig: **”Kom ihåg Josephine, om en man vill ha sex med dig – och tro mig, många män kommer att vilja det – är det din skyldighet att sära på benen, för en man kan inte acceptera ett nej.”** Jag sa, rädd som jag var, men jag vill inte! Min far, arg, **”hör du inte på mig? Det är väldigt svårt för en mans ego när en flicka säger nej till honom. Så det blir ditt ansvar, din skyldighet, att sära på benen och få det överstökad även om du inte vill knulla. Efter det behöver du inte träffa mannen igen, du kan skaffa en annan, men säg aldrig nej till en man!** (ur brev)

Mäns och fäders handlingsutrymme konstitueras här genom flickors, kvinnors och döttrars ”skyldighet”, ”undergivenhet” och ”lydighet”, och ”en man” definieras som någon som inte kan acceptera ett nej. Josephines lydnad knyts samtidigt till hennes rätt att leva. Motstånd gör ”det bara värre.” I förhållande till kategorin ”man” blir ”flicka”, ”dotter” och ”kvinna” liktydigt med lägre värde och begränsade rättigheter. Normen konstrueras som en skyldighet att anpassa sig och vara tyst *för att* hon är mindre värd.

Definitioner av sig själv som ”dålig” återkommer hos alla de intervjuade. Jag tolkar det som ”lyckad” självreglering och infiltrerat medvetande (Lindemann Nelson 2001). Filosofen Hilde Lindemann Nelson skriver att förtryck kan införlivas i en persons medvetande så att hon börjar uppfatta sig själv på samma sätt som förtryckarna gör. Identitet och självbestämmande blir intimt knutna till varandra. Hur andra definierar oss bestämmer vad vi *tillåts* göra, hur vi definierar oss själva styr vad vi *kan* göra.

I bakgrundsformuläret anger samtliga de som var utsatta av sina fäder att de har eller har haft ett ”dåligt självförtroende” eller en ”dålig självkänsla” en tidigare känd konsekvens av sexuella övergrepp (Svedin 2000). Vid intervjusamtalen uttrycks det mera nyanserat och konkretiserat som en känsla i olika situationer av att vara och göra ”fel”. ”Jag” blir

---

⁸⁰ Citat ur brev är återgivna i oredigerat skick. Kursivering och fetstil är gjorda av Josephine själv.

förbundet med både dåliga handlingar, dåliga karaktärsdrag och en dålig kropp. När kön, ålder och släktskap görs samtidigt, görs ”dålig” kvinna/flicka/dotter/barn, mindre värd eller ansvarig för ”dåliga” handlingar, en konstruktion med historiska rötter.

”Han hade mitt liv i sina händer” – dödshot och handlingsutrymme

Pappans kontroll i vardagen över flickans handlingar uttrycks ibland som en kontroll begränsad av andra omständigheter som kan medföra utrymme för motstånd, något jag diskuterar i kapitel 8, ”Motstånd”. Ibland uttrycks det istället som en fullständig dominans där avslöjanden blir något bokstaveligen otänkbara. Josephines berättelser om sin pappa är exempel på det. Till det yttre agerar pappa jämställt genom att vara hemma med barnen när de är små, men inom hemmets väggar styr han med sexuella övergrepp, vredesutbrott, fysiskt våld, hotelser, nedvärdering och indirekta lydnadskrav. Pappans närvaro och mammans frånvaro i vardagen i dessa berättelser tolkar jag på berättelsens nivå som uttryck för ett dilemma, där samhälleliga normer för jämställdhet kan medföra större utrymme för en pappa att utan insyn förfoga över barnen och åstadkomma lydnad. Josephine kallar det ”allsmäktighet” och förstår det i intervjusamtalet som orsak till den dödsångest som hon haft hela livet:

Ninni: Kände du lika stark kärlek till honom som till din mamma?

Josephine: (3a.) Jag ville väldigt gärna göra det. Jag ville väldigt gärna göra det. Jag hade ett sånt rättvisetänkande att man måste älska dom lika mycket, och jag verkligen ansträngde mig för att, för att älska dom lika mycket, men pappa var mer verklig än mamma, och mer närvarande, och jag var ju, skräckslagen för honom. Jag var ju inte skräckslagen för min mamma. Jag var bara, skräckslagen för att hon skulle bryta ihop, men jag var ju inte skräckslagen för henne. Det fanns ju ingen, liksom (3s). Jag glömde av vad du frågade igen.

Ninni: Om du kände samma kärlek till din pappa som din mamma.

Josephine: Aha, ja, nej, jag ville väldigt gärna, och jag respekterade min pappa oerhört. Oj, jag såg upp till båda mina föräldrar, wow.

Ninni: Kan du säga vad du respekterade honom för?

Josephine: Att han var Gud, höll jag på att säga, att han, att han höll sitt (3s.) att han var allsmäktig, att han var (3s.) att han var pappa! Det låter så infantilt. Jag hittar inte, men alltså att han, han var, alltså att han, jag kände att han hade mitt liv, i sina händer. Jag kände att, jag var i hans händer så, att han (3s) kunde, jag kände att det var upp till honom om jag skulle få leva eller inte.

Ninni: Det låter som en skrämmande känsla, var det det?

Josephine: Ja, det var, ja, absolut! Jag tror att det är därför jag har en sån fruktansvärd dödsångest. Jag har haft en fruktansvärd dödsångest i hela mitt

liv, och jag har en dödsångest som är (andas ut ljudligt), jag är så rädd för döden, och det kände jag att pappa var liksom nyckeln till livet.

Det hot som jag uppfattat i samtalet med Josephine i förra kapitlet: ”Det här andas man inte om till någon”, får här en djupare innebörd för mig. Med Josephines ordval är pappa ”Gud” och som ”Gud” befinner han sig i en social position med oinskränkt förfoganderätt över liv och död. Det är *han* som avgör om hon ”ska få leva eller inte.” Det är *han* som är ”nyckeln till livet.” Denna ”allsmäktighet” är i berättelsen relaterad till en mycket stark rädsla för pappa. Våldet tillsammans med obegränsade möjligheter att bestämma över flickan gör därför en hypotetisk idé om att barn skulle kunna avslöja sexuella övergrepp naiv, åtminstone om förövaren är en pappa. Likaså öppnar sig en helt annan förståelse av hur barn genom hot i vardagen tvingas tiga. Det finns inget alternativ till att lyda och vara tyst.

”Kanske du slipper brinna i helvetet” – uttalade lydnadskrav

Då uttalade krav från förövaren förekommer, att flickan inte får avslöja de sexuella övergreppen, uttrycks det på två sätt. Antingen säger pappan att hon inte får prata om det, eller också hotar han med vad som kan hända ifall hon inte lyder. I båda fallen ställs lydnadskravet i samband med övergreppen och är förbundet med rädsla. När Carina och jag talar om ett avslöjande som hon gjort i tonåren uttrycker hon det så här:

Ninni: Om du berättar om (C: Mm.) det du minns ifrån (C: Mm.) det tillfället.

Carina: (6s.) Jag minns att jag var väldigt rädd att jag inte vågade säga, så mycket och, (N: Mm.) ja, (3s.) tyckte det var pinsamt liksom.

Ninni: Ja. Ja. Frågade dom dig nånting?

Carina: Naaä, dom frågade, försökte väl, få lite, mer, kommunikation men...

Ninni: Mm. Du kunde inte säga mer?

Carina: Nej.

Ninni: Nej. Ledde det till nånting i, alltså (C: Nej.) nån anmälan eller (C: Nej.) nåt?

Carina: Nej.

Ninni: Dom förde inte det vidare vad du vet? (C: Nej.) Nej. (3s.) Och tyckte du att, om du tänker, tänker på hur du kände efteråt, inför det här att du hade sagt det?

Carina: Ja det kändes hemskt, att jag hade gjort. Jag fick ju inte säga det. Han, sa ju det gång på gång när, han gjorde övergreppen, (N: Mm.) att det här ska du, vi inte prata om. Det, ska du bara, det här ska du bara göra med dina man.

Känslan av rädsla är det första Carina kommer att tänka på. Den finns under avslöjandet och medför att hon inte vågar säga så mycket. I min tolkning uppstår känslan i förhållande till en norm att vara tyst och den fara som följer med normöverträdelsen. Avslöjandet får innebörd som en ”dålig”

handling eftersom pappa gång på gång har han sagt åt henne att ”inte säga det”. Normen begränsar och styr hennes handlingsutrymme; det hon *inte* har lov att säga men också det hon *måste* göra. Uttrycket ”det här ska du bara göra med din man” leder mina tankar till heterosexuella äktenskapsliga plikter som samtidigt konstruerar kön. Sex blir något som en kvinna ska anpassa sig efter i ett äktenskap och aldrig tala om. Pappans övergrepp får då mening som välvillig undervisning inför ett framtida äktenskap.⁸¹

Fäders våld som medel för social kontroll över döttrars tystnad kan problematiseras i förhållande till faderskap och social position. Carinas pappa är den ende av de förövande fäderna som ställer uttryckliga och direkta tystnadskrav. Han är också den ende som inte är, eller uppfattas som, biologisk far.⁸² Han är fosterpappa och familjehemsföreståndare. Carinas pappa utövar inte fysiskt våld i hemmet, vilket de andra förövande fäderna gör. I relation till de övriga kvinnornas berättelser tolkar jag därför hans handlingar som ett möjligt undantag från en regel, att inga uttryckliga tystnadskrav är nödvändiga när förövaren är, ger sig ut för att vara, eller lever i hushållet *som* biologisk far, och där utövar fysiskt våld. Den sociala positionen ”biologisk far” tolkar jag som starkare än positionen ”fosterfar”, och förbunden med större utrymme att agera. Innebörder förknippade med den starkare positionen medför att indirekta tystnadskrav, i form av språkliga hotelser under övergreppen, förmår ingjuta samma rädsla som fysiskt våld:

Josephine: När min pappa kröp ner i min lilla säng på natten, smög sig på mig och la min högra hand på sin penis trodde jag att det var hans sätt att koppla av. Medan han gjorde det pratade han. Han pratade om vilken lättnad döden skulle bli, han talade om hur han kände Gud, hur Gud var inom honom, hur han, i själva verket, *var* Gud... Han talade om helvetet och återfödelse och hur han skulle komma till himlen. ”Och kanske, Josephine, om du gör vad jag säger åt dig att göra, kanske, kanske du slipper brinna i helvetet.” Jag var skräckslagen, skräckslagen. (ur brev)

Någon säker möjlighet att genom anpassning undkomma helvetet finns inte i berättelsen. Genom att flera gånger upprepa ett ”kanske” förstärker Josephine min bild av desperat hjälplöshet och skräck. Hon förmedlar att hon ingenting har att hålla fast i, ingen säker grund att stå på, för pappa kanske väljer att straffa henne även om hon lyder.

---

⁸¹ I nästa kapitel ska jag återkomma till det och diskutera hur Carina och fosterpappan framställs i olika dokument.

⁸² Josephines pappa är visserligen inte heller hennes biologiska far men det vet hon inte om under de år han utsätter henne för sexuella övergrepp.

Omedvetenhet som flykt från förintelse

I dessa berättelser dominerar rädsla, hjälplöshet och anpassning gentemot olika former av våld som pappan utövar. Jag tolkar därför omedvetenhet om de sexuella övergreppen, eller om möjligheten att berätta för andra om dem, som självreglering till skydd mot ytterligare fara. Några av de intervjuade beskriver ibland också sina egna handlingar och reaktioner såsom flykt till ett tillstånd utan sinnesintryck av hotet, utan tankar om hotet, utan rädsla för hotet eller utan varken sinnesintryck, tankar eller rädsla för det. Barbro, Birgitta och Linda, som började minnas sexuella övergrepp först i vuxen ålder, talar om att försvinna från farliga situationer genom att antingen sluta andas eller somna före eller under övergreppen; och att ”gå ut ur kroppen” eller ”gå ner i” en bestämd kroppsdel, som till exempel ett ben eller en fot. Medvetenheten blir placerad på en plats utanför kroppen, i kroppens periferi eller släcks helt och hållet ned. Faran får mening som ett hot mot barnets liv som det gäller att undkomma. Sådana beskrivningar har i klinisk litteratur definierats som tecken på dissociation,⁸³ ett tillstånd i vilket barnet separerar eller distanserar sig från en mycket smärtsam eller skrämmande händelse. Handlingarna, förövaren eller upplevelser av den egna personen kopplas bort. Övergreppen får en drömliknande karaktär, där det som sker betraktas utifrån (Fredrickson 1992:29, 59ff). Glömska har tidigare också beskrivits som ett sätt att hantera sexuella övergrepp, speciellt när barn inte har något språk för det som sker (Kelly 1988).

Fara, skräck och flykt får åskådliggöras av ett samtal mellan Barbro och mig. Som svar på en fråga i bakgrundsformuläret om vad intervjupersonen själv tror att övergreppen har medfört för svårigheter under hennes uppväxt, svarar Barbro att hon har varit skräckslagen i hela sitt liv. För att betona styrkan i ordet använder hon versaler: ”SKRÄCKSLAGEN”. Vid den tredje intervjun talar vi om det. Minnet av faran dyker för första gången upp när hon läser en bok om sexuella övergrepp och känner igen sig i en händelse där huvudpersonen blir utsatt:

Barbro: Och då kunde jag minnas också att när jag hörde pappas steg i trappan, och han gick så tyst så tyst så det enda som hördes det var knarret,

---

⁸³ Diagnosmanualen DSM IV, som ges ut av American Psychiatric Association, anger fem olika dissociativa störningar. De kännetecknas av avbrott i de funktioner som vanligtvis integrerar medvetande, minne, identitet eller perception av omgivningen. Dissociation har associerats med trauma ända sedan fenomenet först beskrevs av filosofen och psykologen Pierre Janet på 1880-talet, och genom en mängd empiriska studier under senare år (Freyd 1996:86-87). Enklare uttryckt innebär det minnesförlust. Psykologen Sven-Åke Christianson skriver till exempel att ursprunget är ”ytterst traumatiska upplevelser, oftast från barndomen” som till en början ”utgör ett slags skydd mot överväldigande känslomässiga intryck”. Nya upplevelser och erfarenheter införlivas inte på vanligt sätt. (1996:215).

då somnade jag på störet. Och jag hade svårt att somna. Det var ju den gamla vanliga visan, att jag var den som var vaken längst, men det där knarret i trappan, det fick mig att bara tупpa av.

Ninni: Har du, nu som vuxen fått en känsla för vad det fanns för känsla som gjorde, var det nån rädsla som du?

Barbro: Jag upplevde inte rädslan men den rädslan som jag har känt efter (kurs) i somras, den, det var säkert den (...) jag visste att jag var rädd på själva veckan där men när jag kom hem så greps jag ju av världens noja gång på gång på gång på gång. Och jag kunde förstå att det var min egen, och jag kunde se att det rörde inte mina barn. För annars har jag ju rusat till mina barn och hjälpt dom, när jag har varit nära rädslan, för jag har trott att det har hjälpt dom, men det gäller mig då, den här våldsamma rädslan.

Ninni: Just det. Det såg jag att du har skrivit nånstans. Om det kanske var i första interjuumängden, när du fyllde i ett formulär jag hade med frågor, att du har burit med dig en skräck, belä ditt liv, skrev du.

Barbro: Mm, mm, mm. Och det är den skräcken som jag inte riktigt har vågat gå in i, förrän i somras och då förstod jag varför jag inte vågade gå in i den, för den var så stor. Det var ju mördande farligt.

Faran och flykten blir förknippad med pappans analkande övergrepp. Barbro skyddar sig genom att "tупpa av" eller, som Anna säger: "känslorna som hörde ihop med det där, dom var ju fullständigt avstängda". I berättelser om perioder och tillfällen senare i livet, när kvinnorna börjar bearbeta övergreppen, blir faran något som plötsligt kan överrumpla dem som en medvetenhet. Det uttrycks dels i form av en "kontakt" med starkt smärtsamma känslor: "vid den här bearbetningen så kom jag i kontakt med min förtvivlan, och min dödsskräck" (Anna), som ibland också blir knutna till förövaren. Även stark rädsla för en förövande mamma kan plötsligt bli aktuell: "sen det började komma upp, så blev jag jätterädd för henne (Birgitta). Plötsligt överrumplande medvetenhet om faran beskrivs som en upplevelse av att vara hotad till livet: "till slut hittar jag ordet och det är förintelse" (Birgitta).

Liksom flykten från faran går till bestämda kroppsdelar kan medvetenhet också ge sig till känna som smärta i kroppen. I samtalet med Barbro om boken som hjälpt henne att minnas uttrycker hon det så här:

Ninni: Men skulle du säga att, har den påverkat dig på nåt sätt i, jag menar hur du har mått?

Barbro: Ja, det är klart den har gjort. Precis just när jag upptäckte det så hade jag ju smärtor överallt i flera år. Ja, jag har ju haft spända muskler i hela mitt liv så jag har inte vart utan muskelsmärta men, när det blev klart att det var övergrepp, då hade jag våldsamt ont i höftregionen och i skulderregionen. Och jag kunde inte ligga på höger sida i sängen utan var tvungen att ligga på vänster sida i sängen för höger höften smärtade så mycket. Men efter det, vartefter jag har bearbetat det här så har ju smärtorna avtagit. Och, jag ser ju

nu. Det finns alltid ett samband mellan vad som händer i mig och vilka muskler som knyter sig.

I Barbro's tolkning är det i samma stund hon blir medveten om övergreppen som hon får *våldsamt* ont. Hon beskriver förhållandet mellan minne och kropp som ett icke tillfälligt uttryck för övergreppserfarenheten (Kirkengen 2000).

Tidigare studier om avslöjanden och hot

Berättelserna om rädsla och smärta innehåller direkta eller indirekta tolkningar av olika samverkande våldsformer som livshotande erfarenhet. De kan placeras i en kontext av tidigare studier. I de flesta retrospektiva undersökningar, baserade på både statistiska och selektiva urval av vuxna som utsatts för sexuella övergrepp under uppväxten, är det strax över en tredjedel som anger att de avslöjat dem i barndomen. Fördröjda avslöjanden från barn anses också vara vanligt (London m.fl. 2007). Några studier har funnit samband mellan fördröjda avslöjanden och faktorer knutna till förövaren och övergreppen. En undersökning från Israel till exempel, av samtliga brottsutredningar i landet under en femårsperiod, visar att barn som var utsatta för både sexuella och fysiska övergrepp var extremt motvilliga till att anklaga sina föräldrar eller föräldrafigurer (Herschkowitz m.fl. 2007). En annan studie fann att avslöjanden fördröjdes om förövaren var en förälder eller föräldrafigur, om våld förekom i hemmet, liksom om barnet var yngre när övergreppen började (Paine 2000). Enligt en aktuell forskningsöversikt (London m.fl. 2007) tycks däremot olika kvantitativa undersökningar ge olika resultat. En del har funnit samband mellan fördröjda avslöjanden och att övergreppen begåtts inom familjen, medan andra inte har gjort det. Några entydiga resultat när det gäller sambandet mellan hot, våld och rädsla för förövaren, och fördröjda avslöjanden tycks heller inte finnas. Författarna drar slutsatsen att aktuell kunskap på området inte är samstämmig, att problemområdet fortfarande är för lite utforskat och att det inte finns tillräckligt stöd för att påstå att "svårare" övergrepp, eller övergrepp inom familjen, mera sällan avslöjas (London m.fl. 2007).

Min tolkning är att studier på det här området kanske inte kan ge några kvantitativt "säkra", i bemärkelsen statistiskt signifikanta och generaliserbara resultat. De motiv som ligger bakom tystnad hos de barn/vuxna som *aldrig någonsin* avslöjar, inte ens i forskningsstudier, går knappast att få någon kunskap om. Frågan är också om man bör sträva efter samstämmighet mellan studier genomförda med olika typer av material och i olika kontexter. Författarna har tittat på undersökningar gjorda i olika länder och med helt olika typer av urval. Som jag skrev i det förra kapitlet finner jag i mitt eget material att olika kontexter, på både berättelsens och berättarens nivå, ger olika svar, en upptäckt som jag förmodligen inte hade

gjort om jag inte hade gjort flera uppföljande intervjuer. Likaså verkar det som att en indelning i ”svårare” och ”lättare” övergrepp inte överensstämmer med hur olika våldsformer samverkar och erfars. Jag menar därför att kvantitativa studier och översikter, som är vanliga när det gäller internationell forskning om sexuella övergrepp, inte räcker för att förstå flickors tystnad om våld utövade av fäder. De måste kompletteras med kvalitativa studier som utgår från personers språk och berättelser och gör det möjligt att uppfatta tystnaden i ett sammanhang av tid och rum, och att tolka de olika subjektiva betydelser som formas där. Uppfattningen inom tidigare forskning att hot inte anses vanligt för att tysta barn, skulle då också kunna tolkas som en begränsad förståelse av vad som kan utgöra hot, vilket denna avhandling visar. I en norsk kvalitativ studie (Jensen m.fl. 2005), av barns perspektiv på egna avslöjanden och kontexten omkring dessa, drar författarna samma slutsats, det vill säga att uttryckliga tystnadskrav med hotelser inte är nödvändigt för att barn ska bevara hemligheten när de misstänka förövarna är familjemedlemmar eller personer som står familjen nära. Även det som andra kan uppfatta som ”milda” hot verkade vara tillräckligt. Precis som i denna avhandling hade få av barnen blivit uttryckligen tvingade till tystnad men de som hade det angav att detta var det största skälet till att de inget sagt. Några hade bevittnat hur deras mammor blev misshandlade av förövaren och berättade att de var rädda.

De händelser som utgör kontext till våld och tystnad i detta kapitel har relevans för både frågan om barnaga och pappors misshandel av mammor. I Sverige infördes ett förbud att slå barn 1979 men i berättelserna har fäder använt fysiskt våld mot sina barn även efter agalagens införande. Våld har utövats både mot de äldsta och de yngsta kvinnorna, som föddes på 1970-talet. Frågan om barnaga blev under början av 2008 återigen ett aktuellt politiskt debattämne i Sverige. Med stöd av en nationell kartläggning av våld mot barn som gjordes 2006 formulerade Barnombudsmannen Lena Nyberg en skrivelse till regeringen där hon föreslog en nationell satsning, kallad Operation barnfrid, och ett nationellt rådgivande organ för frågor som rör vuxnas våld och övergrepp mot barn (Nyberg 2008). Kartläggningen genomfördes i form av en föräldraenkät och en elevenkät och visar en ökning sedan 2000 av andelen föräldrar som slagit sitt barn. Studien undersökte också attityder till kroppslig bestraffning och fann att män och pojkar var mera positiva än kvinnor och flickor (Jansson m.fl. 2007). Denna avhandling, och det våld som kvinnorna berättar att företrädesvis män och pojkar utövat mot dem, tyder på att barns tystnad om sexuella övergrepp också bör problematiseras när man diskuterar fysisk bestraffning av barn. Likaså är det väsentligt att problematisera våld och tystnad ur ett bredare perspektiv där nedvärdering som bestraffningsform bör inräknas, liksom betydelser av att leva med våld och nedvärderande handlingar som utövas mot andra familjemedlemmar, till exempel mammor.

Ett sådant brett perspektiv på barns utsatthet för våld har börjat uppmärksammas i Sverige (se exempelvis Eriksson 2007; Eriksson m.fl. 2008; Överlien 2007; Överlien & Hydén 2007).

En feministisk diskurs om pappor

Talet om tystnadens tid domineras av en politisk, moralisk diskurs. Kritik riktas implicit eller explicit mot fäder och faders våld. Jag tolkar den kritiken som feministisk. I Plummers (1995) perspektiv innebar den feministiska omkonstruktionen av sexuellt våld från 1970-talet och framåt att våldtäkt definierades som mäns förtryck mot kvinnor, och som ett vardagligt dödshot med utbredd rädsla till följd. Genom rädslan uppfattades det kunna kontrollera kvinnors liv och handlingar och leda till långvariga skador. Det sexuella våldet medförde att kvinnor förvägrades självbestämmande. På samma sätt förknippas de olika våldsformerna i kvinnornas berättelser med stark rädsla och förstås som livshotande. Med våld som medel kan män och fäder skrämja och skada både kvinnor och barn och kontrollera deras röster, handlingar och självupplevelser. Faders, och framför allt biologiska faders, sociala position konstrueras samtidigt som starkare och deras handlingsutrymme som större än andra mäns:

Josephine: När jag var 12 gick jag för att köpa frukt i en affär i närheten av där pappa Ernst jobbade. Ägaren till affären, en medelålders skallig man, trängde in mig i ett hörn. Han sa att han vill ge mig ett jobb. Jag skulle bli hans prostituerade. Han ville ha mig trettio minuter varje lördag. Han sa att han skulle betala mig riktigt bra men han förbjöd mig att berätta för mina vänner eller föräldrar. Jag kände sån skam. Jag skämdes så. Men denna gång, eftersom det inte var pappa tänkte jag att jag kunde berätta även om mannen hade förbjudit mig. Jag tog mod till mig och sa det till min pappa. Gjorde pappa en anmälan? Gick han till polisen? Gick han till affären och klådde upp honom, denne man som ville köpa sex av hans 12-åriga barn? Nej. Min far gjorde ingenting. Tvärtom, han retade mig och sa, jasså du ska börja jobba som hora nu. Han retade mig hela, hela tiden. Jag var förtvivlad, förvirrad, skämdes, jag fattade inte vad jag hade gjort fel. (ur brev)

”Eftersom det inte var pappa tänkte jag att jag kunde berätta”, skriver Josephine. I min tolkning säger hon då indirekt att det inte finns något handlingsutrymme att tala när förövaren är *både* man *och* far. Samtidigt vänder hon på styrkeförhållandet mellan henne och pappan och formulerar en kritik som sätter faderskap i fokus. Hon förmedlar en bild av hur en ”bra” och en ”dålig” far handlar genom att förhålla sig till vad han *inte* gör. En ”bra” pappa agerar moraliskt riktigt genom att bli arg, anmäla och hämnas. En ”bra” pappa hjälper sina barn. Josephines pappa är inte sådan. Istället agerar han omoralisk, utifrån den etik Josephine representerar, och

disciplinerar genom att använda och upprepa affärsägarens konstruktion av henne såsom ”hora”.

De intervjuades reflektioner över fäders moral framträder både som en kritik formulerad av den vuxna kvinnan, som här ovan, och som en retrospektiv kritik formulerad av flickan. Aspekter av tystnad som jag diskuterar i detta kapitel, och som har med våld, rädsla och lydnad att göra, blir definierade som centrala delar i det ”dåliga” faderskapet:

Ninni: Kommer du ibåg, om du tänkte någonting om det som både hemma hos er, om hur det var hemma hos er?

Anna: (3s.) Jag trodde att andra hade det bättre. Jag trodde att alla andra hade bra pappor. (3s.)

Ninni: Vad var din bild av en bra pappa? Kommer du ibåg det?

Anna: Det var en som inte slogs och som man inte behövde vara rädd och skämmas för om han drack.

Jag tolkar det efter Foucault som en rangordning av fäder i ”goda” och ”dåliga” individer där normen är feministisk. Genom att kritisera och definiera pappa som ”dålig” far utövar kvinnorna motstånd i sin position som berättare. Hjälpplöshet och beroende blir något de problematiserar i bokstavlig mening. De protesterar genom att förankra sitt lidande i en förfluten social situation, uttrycka sig omkring etik och bestämda värden för handling, och konstruerar en rätt att inte utsättas för våld, en rätt att tala och en rätt att bli beskyddad. Samtidigt positionerar de sig själva diskursivt som brottsutsatta, som moraliska agenter snarare än passiva offer. Konstruktionen av en ”dålig far” följer ideal som formades av den svenska mansrörelsen på 1970-talet. Den traditionella mansrollen ansågs destruktiv, känslökall och aggressiv. Tidigare generationers fäder kritiserades för att vara skräckinjagande, frånvarande och svikande. Istället skulle män vara mjuka, känsliga, kärleksfulla, levande och dynamiska, och ta ansvar för familj och barn inom hemmets sfär (Hill 2007).

I sin kritik uttrycker sig kvinnorna omkring en norm som produceras av pappan och andra i omgivningen genom sanktionen. Normen innebär en skyldighet att anpassa sig och inte föra vidare det som sker. Barbro kallar den uttryckligen för ”tystnadsplikt”:

Ninni: Men det du skriver här att det var så att säga tystnadsplikt i familjen. Vill du säga nåt om hur du tänker om det?

Barbro: (...) Okey, när jag jobbade i vården, det var ett slags tystnadsplikt. Det var en sekretess för, att skydda patienterna, och hemma var det en sekretess för att skydda förövarna (...) Ja, alltså jag kände att, om jag talade om det som var för jäkligt då fick jag bara mer på mig. Och det var ju förbjudet då att prata om det, det är klart, och det var mitt fel. Allt var ju

mitt fel. Så om jag försökte få tröst nånstans ifrån, så blev det precis tvärtom.

Sekretessen görs till ett skydd åt förövare. En tanke om ett högre värde, och ett större utrymme att agera, konstrueras för män och fäder, och blir förbundet med nedvärderingen av offret/flickan. Detta har tidigare definierats som en nutida, inofficiell och legitimerande norm för sexuella övergrepp, som existerar vid sidan om den officiella norm inom vilken övergreppen är förbjudna i lag (Mellberg 1997). Glidningar anses ske mellan en tigandets diskurs, som dominerade före 1980-talet, och en talandets diskurs, som sedan kommit att dominera (Mellberg 2002).

I talet om fäderna förekommer också en underordnad diskurs om mäns och faders utsatthet, förknippad med psykopatologisk teori om mäns våld mot kvinnor (Bergenheim 2005; Jasinski 2001) och fäder som offer. En pappa beskrivs som psykiskt sjuk, en annan pappas våld förklaras som ”symptom” på egen utsatthet för sexuella övergrepp i barndomen, och ett par av papporna beskrivs i andra berättelser som svaga eller utfrysta i familjen. Jag ska återkomma till det sistnämnda mot slutet av kapitlet. En psykopatologisk diskurs förekommer också i talet om mödrarna men är där betydligt starkare.

Mammor – utsatta eller medskyldiga

Jag övergår nu till att diskutera hur kvinnorna talar om sina mammor och hur de förhåller sin tystnad till dem. Jag presenterar två diskurser som jag finner återskapade i materialet, en feministisk och psykopatologisk, och diskuterar dem därefter ingående var för sig.

Två diskurser

Talet om mammorna är inte entydigt utan komplext och motsägelsefullt. Mammor har i intervjuerna å ena sidan kallats stränga, arga, manipulativa, föraktfulla, svartsjuka, narcissistiska, känslomässigt störda eller en i mängden av förövare; kvinnor att vara rädd för. De har å andra sidan också beskrivits som förtjusande, gästfria, rejäla, duktiga, hårt arbetande eller på olika sätt utsatta och bidragande till flickors motståndshandling; kvinnor att identifiera sig med, tycka om och älska.

Flera genomgångar av forskning och teorier om mödrar till sexuellt utsatta barn tyder på att mammans roll är kontroversiell (Jacobs 1990; Kreklewetz & Piotrowski 1998; Lovett 2004; Mellberg 2002). Två olika former av förståelser tycks finnas av möjligheterna att bidra till stöd och skydd för barnet. Den ena tolkar handlingarna från strukturella villkor och den andra från individuella, varav den sistnämnda har kritiserats för att

patologisera och göra mammor medskyldiga till faders sexuella övergrepp. Berättelserna om mödrar och självreglerad tystnad i detta avhandlingsarbete tycks följa båda dessa. Dels återskapas en feministisk diskurs som jag kallar den ”medförtryckta mamman”, där mammor beskrivs som utsatta och lidande, offer för faders/partners våld och strukturell ojämlikhet. Dels reproduceras en diskurs som jag kallar den ”medskyldiga mamman”, där de istället görs medansvariga till faders våld och döttrars lidande, och där medansvar förknippas med psykisk sjuklighet. Jag uppfattar den som relaterad till psykopatologisk teori om mäns våld mot kvinnor. Min tolkning är att diskurserna används, liksom den politiska diskursen om pappan, som ett berättarens motstånd men de förklarar flickans tystnad på olika sätt. I den förstnämnda uttrycks och riktas kritik mot förhållanden som mammor – och deras barn – är styrda av, medan kritiken i den sistnämnda riktas mot mammor som personer. Den sistnämnda tolkar jag som starkare än den förstnämnda. Jag återkommer till det längre fram.

Den sistnämnda diskursen kan förstås med hjälp av Foucaults disciplineringsbegrepp som rangordning av ”goda” och ”dåliga” individer efter en könad norm för moderskap. Den sammanfaller med en övergripande och historisk, västerländsk tolkning av mammor som antingen självuppoffrande och ”goda” eller skyldiga till barns problem och ”onda”. Skuldbeläggandet av mammor, kallat ”mother-blaming”, har kritiserats (se Franséhn 2003:62; Kelly 1988:57ff; Mellberg 2002:35). Mellberg exempelvis skriver att psykiatrisk och klinisk litteratur under 1980- och 90-talen, om sexuella övergrepp mot barn inom familjen, dominerats av förklaringsmodeller som lägger stort ansvar för det som hänt på mamman. Mammors personer, vad de *gör* och *är*, hamnar i fokus och särskiljs som avvikande från det ”normala”. Mellberg kritiserar sådana antaganden och vill istället sätta fokus på mammans situation. En sådan distinktion mellan *antingen* person *eller* situation finner jag när mina intervjupersoner talar. I de följande avsnitten ska jag presentera diskurserna så som jag tolkar dem i intervjuerna; först den ”medförtryckta mamman” och därefter den ”medskyldiga mamman”.

Den ”medförtryckta mamman”

När någon av kvinnorna talar om sin egen tystnad om de sexuella övergreppen som ett aktivt och medvetet val, och gör den till en självreglering av mera ”frivilligt” slag, sker det inom diskursen om den ”medförtryckta mamman”. Tystnaden får där betydelse som en konsekvens av ojämlikhet som drabbar mammor. Inom diskursen berättas om mammors situation som underordnade genom klassmässiga och könade sociala villkor knutna till utbildning, arbete, moderskap, anseende, våld och beroendeförhållande till fäderna. Kvinnorna förhåller sig till denna underordning på ett sätt jag tolkar som omsorg om och solidaritet med

mamman och syskon. Genom tystnad skyddar flickan dem. I diskursen återskapas den nya kvinnorörelsens politiska frågor.

Ett politiskt arbete mot ojämlika sociala villkor mellan kvinnor och män, med en tanke om kvinnor som förtryckta i samhället, har varit centralt för den nya kvinnorörelsen sedan 1970-talet. Den könsmässigt ordnade arbetsdelningen har varit en väsentlig fråga, tillsammans med frågan om mäns våld och kvinnors rätt till den egna kroppen och sexualiteten. Kampen gällde från början kvinnofrigörelse och i de krav som ställdes skulle kvinnor tillerkännas samma rättigheter och möjligheter som män, men också självständighet i förhållande till män: personlig, kroppslig, ekonomisk, professionell och politisk (Esseveld & Larsson 2006; Isaksson 2007). De följande intervjuutdragen är tänkta att belysa hur det uttrycks i empirin.

Könad arbetsdelning

Inom diskursen talas om könad arbetsdelning i form av utbildning, arbete och ansvar för barn. I ett samtal om Birgittas yrkesval till exempel börjar hon berätta om sin mammas yrkesdrömmar:

Birgitta: min mamma kom från, hennes pappa var vid järnvägen, och dom flyttade i (landskap) från (ort) och (ort) och vad det nu heter för någonting sånt här, och, dom var sex syskon. Och när hon var 16 år tog hon kantorexamen. Hon var alltså väldigt musikalisk, och ville bli, småskollärare tror jag. Fick inte, för flickor (...) kvinnor blev inte lärare. Kvinnor skulle gifta sig och få barn. Så hon, fick då gå på i, folkhögskola, och där lärde man sig sy och väva och, laga mat och såna saker. Det var vad, hennes föräldrar tyckte passade.

Resonemanget tolkar jag som en reflektion över flickors och kvinnors begränsade handlingsutrymme och hemmets sfär som en plats kvinnor i äldre tider var hänvisade till, även mot sin vilja.

Könad arbetsdelning blir också förknippad med en tung livssituation. Gunilla förklarar mammas depressioner:

Gunilla: det här började ju först när hon, med det tredje, tredje barnet. Hon orkade inte då. Innan dess var det, hade hon det bra liksom (...) Men jag menar min pappa jobbade ju som ett svin. Han var jättemycket borta. Och sen så att det blir väl liksom litegrann så här, kan jag tycka som en, hör ibland när folk har vart gifta med sjökaptener och andra. När dom kommer hem då blir det liksom fest, och så blir det kanske inte vardag. Utan hon hade ju ett lass att dra här va, som hon kanske inte riktigt orkade.

I retrospektiv får ensamansvar för hem och barn innebörd som en alltför stor arbetsbörda som inte har något värde i familjen. Den ständigt

närvarande mamman får inte samma positiva uppmärksamhet som den ofta frånvarande pappan.

Mammors sociala position

När de intervjuade diskuterar mammors anseende sätts det i relation till ojämlika förhållanden knutna till klass och kön, och får antingen indirekt eller direkt mening som betydelsefullt för möjligheterna, och medvetenhet om möjligheter, att avslöja de sexuella övergreppen. Anna till exempel talar i flera av intervjuerna om föräldrarnas olika starka sociala positioner, i släkten och på orten där de bor, och relaterar dem till i sin egen tystnad.

Anna: Mamma var ju förbannad på dom (släktingarna) och så för att, ja, hon var ju syndig. Hon dög väl inte när, när hon kom in i familjen då. Och dels var ju dom finare med det med präster och, studerat folk och så. Mamma var ju, kom ju från torparebakgrund så att, det var ju hennes grundinställning om sig själv och då med, självkänsla som spelade in. Jag menar hon sa bland annat när jag var barn kommer jag ihåg då att det var ju så. Hon dög inte för hon drack kaffe så det var syndigt då, på den tiden. (...) En annan är väl ingenting, det var ju mammas stående uttryck så va. Alltså hennes frustration över finfolk och så va. Dom skulle vara så fina (...) Jag kände det som att, eftersom min pappa söp och slogs och, så var vi rätt skamliga. Han var det svarta fåret i familjen. Det gällde liksom att dölja det, för alla andra var liksom så fina. Det skulle ha varit, jag tror ju jättestarkt att jag kände, det kan jag känna nu också det här att, så kunde jag ju inte göra för mamma skulle ju åka dit av det där på nåt sätt. Jag kunde inte göra det mot henne alltså. (...) det är det här då att hon har valt en sån man då.

Ninni: *Så faller det tillbaka på henne.*

Anna: Just i henne var skammen så stor. Pappa var ju inte lika rädd för sånt (...) Jag tänker på det här, hur hon hade, hur man såg på dom då. Pappa var trevlig, verbal och så. Mamma var också trevlig och rolig men hon var ju en sån som sa ifrån. Och hon gjorde det på ett skarpt sätt. (...) Och det är ju också klassiskt, tycker jag. Det här med mannen, misshandlande män och deras kvinnor. Kvinnorna är så rabiata. Det är klart. Hon blev det när hon sa ifrån. Hon sa ifrån till suparkompisar. Hon sa ifrån till alla. Hon skällde, och då blev hon hemsk. Och han var så jävla trevlig så han måste ju vara bra.

Talet om föräldrarnas anseende tolkar jag som indirekt kritik *mot* en diskurs om mödrar som medskyldiga. I resonemanget kontrasterar Anna pappans större säkerhet och handlingsutrymme mot mammans mindre. Andras uppfattning om honom som "trevlig" fungerar som garant för det stöd hon tänker sig att han skulle kunna få om våldet blev känt. Mamman med sin torparebakgrund och vana att säga ifrån har mer att riskera. Ett avslöjande hade drabbat henne. Hon hade gjorts ansvarig genom att gifta sig med en förövare. Underförstått uppfattar jag en tanke om en social förväntan som innebär att en mor alltid måste kunna skydda sina barn och att hon, om hon

inte kan det, blir medskyldig till makens brottsliga handlingar. Mammans svagare sociala position *i förhållande till* pappans, och den medföljande risken för skuldbeläggande, blir det hot som avgör Annas val att vara tyst.

I ett samtal med Carina blir hennes möjligheter att tala med sin mamma begränsad av mammans svaga sociala position som mor till ett, av socialtjänsten, omhändertaget och fosterhemsplacerat barn. Mamman representerar arbetarklass medan fosterföräldrarna representerar medelklass.

Carina: när jag började må dåligt, (*N: Ja.*) under uppväxten så då, var det ju hennes fel, utan att, dom kollade vad som hände i familjen.

Ninni: *Vem sa att det var hennes fel?*

Carina: Det var, både min fostermamma och socialen. (*N: Jaha.*) Så dom, jag fick inte träffa henne lika ofta. (...) dom tar hem pastorer och så här, för och, kaffe och efter möten och sånt här och så pratar dom vitt och brett om, våra f, fosterbarnens föräldrar och hur, (*N: Mm.*) hur, varför vi var där och, (*N: Mm.*) att det var så synd om oss för att dom skulle bli, upphöjda då på nåt sätt att dom var såna, bra människor.

Ninni: *Och pratade, menar du, hur menar du att dom pratade om...?*

Carina: Dom pratade om fosterbarnen och, att dom, varför dom var där och, (*N: Ja.*) att min mamma luktade illa och (*N: Mbm.*) liksom, såna här, och hur, beundransvärda dom är, som tar hand om dom här stackars barnen.

Ninni: *Mbm. Och pratade negativt om...*

Carina: Ja.

Ninni: *Mm.*

Carina: Det kändes ju hemskt, (*N: Mm.*) jobbigt. (...) Min fostermamma sa ju det att jag inte fick umgås så mycket, för, då skulle jag bli lika sjuk som henne (*N: Mm*) sa hon till exempel och det, har ju satt sig, liksom (*N: Mm, mm*) på nåt sätt att...

Ninni: *Mm. Blev du rädd att...*

Carina: Ja att jag skulle, ja, men eh, liksom (*3s.*) att jag skulle bli sjuk då, på nåt...

Ninni: *Ja. Att det skulle bli likadant för dig?*

Carina: Ja.

Här uppfattar jag att Carinas sympatier ligger hos hennes biologiska mamma. Hon kritiserar socialtjänsten och de vänner till fosterfamiljen som gör fosterföräldrarna "beundransvärda" och "bra" på bekostnad av mamman, som patologiseras och nedvärderas. De attacker som Carina talar om tolkar jag som riktade mot ett "dåligt" moderskap, med en mamma som gör "fel" och bär skuld till hur dottern mår. Attackerna rikas mot mammans person och kropp som "luktar illa" och är "sjuk". Hon görs till en farlig person för sin dotter. Konstruktionen får konsekvenser för Carina. Den orsakar rädsla för att hon själv ska bli "sjuk" i kontakten med modern. I efterhand, genom sin berättelse, uttrycker Carina också en indignation över

att ingen ”kollade vad som hände i familjen”, det vill säga, vad som orsakade att Carina mådde dåligt. Eftersom mamman definierats som ”dålig” beslutas att Carina och hon inte får träffas lika ofta. Indirekt minskar också möjligheterna att kommunicera med mamman om de sexuella övergrepp som sker i fosterhemmet.

Mammors utsatthet för våld

De intervjuade uttrycker inte enbart medkänsla med mammors svaga sociala position utan också med mammors utsatthet för våld. När Anna talar om hur hon och mamma oroligt väntar på att pappa ska komma hem, och om det våld som följer när han kommer onykter, säger hon:

Ninni: Vad hände då?

Anna: Ja, då skällde ju mamma och så slogs han.

Ninni: Han slog henne?

Anna: Ja, oftast slutade det ju så va. Först bråkade dom och vrålade och skrek i högan sky båda två med dom värsta ord som fanns och så va, och sen så, om inte hon gav sig då så åkte hon ju på stryk. Blev våldsam mot henne. (3s.)

Ninni: Fick du trösta henne också då?

Anna: Ja. (...) Det var ju jag som pratade med henne om att hon inte skulle behöva ha det som hon hade det. Jag menar jag var ju feminist från det jag var barn.

I talet får våldet mening som disciplinering av mamma. Pappa slår när mamma vägrar underordnar sig. Anna väljer sida, med mamma mot pappa, och presenterar sig som feministiskt medveten redan som barn.

Medkänsla med mamma

Genom tankar på den egna medkänslan med mamman uppstår en kontext och ett motiv till egna frånvarande avslöjanden:

Josephine: Min mamma sa alltid hur mycket hon älskade min pappa, hur han var hennes själsfrände och hur de skulle vara tillsammans för evigt! (...) Mest av allt var jag rädd för konsekvenserna om jag skulle berätta. Ingen skulle ta hand om Eric och jag ville inte sära min mammas känslor. Jag trodde att det var en stor synd att få nån att förlora sin själsfrände. (ur brev)

Den tystnad om de sexuella övergreppen som det i ett annat berättarsammanhang inte funnits någon medvetenhet om, blir här placerad i mammas känslomässiga, och den funktionshindrede lillebroderns praktiska, beroendeförhållande till pappan.

Detta tal om ojämlika sociala villkor, som har med klass, kön och även ålder att göra, konstruerar mödrars – och deras barns - sociala position som bräcklig både inom och utom familjen. Mäns och faders handlingsutrymme konstrueras samtidigt som större och deras anseende som mera stabilt. Mer eller mindre uttalat försöker flickan, eller den unga kvinnan, orientera sig mellan olika sociala risker och mer eller mindre uttalat blir självreglering ett sätt att inte bara hantera och skydda sig själv, utan också mamma och syskon, från fysiskt våld, nedvärdering eller avvisning ur social gemenskap. Min tolkning är att sådana berättelser följer en feministisk diskurs.

Den ”medskyldiga mamman”

Vid sidan om de feministiska berättelserna finns också andra, där mödrar konstrueras som ”dåliga” personer; som bristande eller som ett direkt hot, och där de görs medansvariga till barns utsatthet. I dessa berättelser åstadkommer mödrarna antingen legitimitet åt faders övergrepp och disciplinering, begär övergrepp själva eller disciplinerar genom aggressivitet och avvisning. Här är det rädsla för mammorna som bidrar till självreglerad tystnad. Den feministiska diskursen till trots tenderar kvinnornas vrede mot mammorna över lag att vara starkare än vreden mot samtliga pappor: både mot de förövande papporna och mot den icke-förövande pappa som avvisar flickan vid upptäckten. Av dessa skäl tolkar jag diskursen om den ”medskyldiga mamman” som starkare än den tidigare.

När Josephine till exempel, i ett brev till sin präst, tänker på mamma definierar hon hennes brist som både vansinne och kriminalitet:

Jag kommer ihåg att jag tänkte, vem är denna galna kvinna? (...) Jag ville skydda henne men hon ville aldrig skydda mig. Jag trodde att hon skulle lämna honom om hon visste, men verkligheten var värre, eftersom hon faktiskt visste och faktiskt inte lämnade honom. Istället stannade hon hos honom, valde honom framför oss, skyddade honom och skrattade och pratade och lyssnade på honom. Hon visste. Det är det yttersta sveket. En gång sa hon att hon inte förmådde se, men hur kan det då komma sig att hon sa till mig att inte visa hans pornografiska bilder av mig för någon? Hur kan det komma sig att hon inte reagerade när han skröt om att jag hade masturberat honom när jag var bara tre? Hon visste och hon lät det ske. Det gör henne till förövare. Det gör henne till kriminell. (ur brev)

Flera forskningsgenomgångar har funnit att flickor som utnyttjas sexuellt av sina fäder riktar mycket större vrede mot sina mödrar, eller mot kvinnor i allmänhet, än mot sina fäder (Browne & Finkelhor 1991:157; Jacobs 1990; Mellberg 2002:164). Mellberg menar att förväntningarna ofta är mycket stora på att mammor ska förstå och ingripa. Uttryckt inom den större

moderskapsdiskursen förväntas den ”goda” modern kunna se allt och skydda sina barn (Mellberg 2002:32ff; Eriksson 2003:169).

Janet Jacobs (1990), amerikansk psykoterapeut och forskare, menar att det finns en stark bias mot mother blame i teorier om sexuella övergrepp och dysfunktionella familjesystem. När mamman placeras i en roll som den bristande av föräldrarna, antingen oförmögen eller ovillig att ta hand om sina barn eller om sin mans sexuella behov, skapas föreställningar om skuld. Mamman blir tolkad som medverkande till att övergrepp sker och ansvarig för faders handlingar. En annan amerikansk forskare, Lorna Cammaert (1988), har i angloamerikansk, klinisk litteratur funnit att mödrar till sexuellt utsatta barn inte bara anses försumliga i sin roll som mor och hustru. De anses också ha personlighetsstörningar, sakna social kapacitet och stå i medveten eller omedveten maskopi med maken genom att skapa tillfällen för övergrepp och att sedan blunda för dem. Dessa förståelser återkommer i diskursen om den ”medskyldiga mamman”. Händelser i berättelserna åstadkommer, vad jag tolkar som, dubbel disciplinering med vars hjälp flickans anpassning efter tystnadens norm förstärks. Jag ska diskutera det med hjälp av några intervjuutdrag.

Mamma legitimerar pappas våld

I diskursen medverkar mamman till, och legitimerar, pappans fysiska och sexuella våld genom passiv eller aktiv handling. Anna berättar om ett tillfälle när pappa ger barnen stryk:

Ninni: Slog han er också? Er barn?

Anna: Ja, fast det var ju mera när dom hade bestämt det båda två. Det jag såg. Sen tror jag att han slog mina bröder mycket mer när inte jag var där också. (3s.) Så vi fick ju stryk alltså som, det var ju som bestraffningsmetod då, när vi inte lydde. Så jag fick inte stryk så ofta men vi fick ju kompanistryk några gånger. Det kommer jag ju ihåg väldigt tydligt hur det var. Det värsta var inte vad som hände mig utan mina bröder då. Vi fick stryk i omgångar liksom.

Ninni: Vad innebär det, kompanistryk?

Anna: Ja, alltså att vi skulle få stryk då alla tre. Och då fick vi ju, ja, för det första fick vi ju gå ut och hämta riset själva då som vi skulle slås med och lägga det i en gryta där det skulle stå och koka och bli mjukt. Och sitta på vedlåren där och vänta. Och sen när det var dags då gick pappa in i storarummet och stängde dörren och så fick vi ställa oss på kö där.

Ninni: Utanför?

Anna: I dörren. Ja, och då var det ju äldsta först då och så jag i mitten och så lillebror sist. Och så fick vi gå in en och en. Det värsta tyckte jag var när dom skrek då, framför allt lillebror. Han skrek som en, gris alltså. Jag kommer inte ihåg själv alltså om jag, jag vet att jag gick in där och skulle

lägga mig på det där knät men jag kommer inte ihåg. Hur det kändes. Jag har inget som helst minne av den smärtan.

Ninni: Kommer du ihåg hur det kändes innan du gick in, när du stod där utanför?

Anna: Ja, att det var hemskt att stå där och höra storebror skrika då va. (3s.) Och så mamma som stod bredvid, eller liksom stod kvar i köket och bara som att tittade på allt det här. Det (6s.) det var dom ju överens om då hur det här skulle göras.

I berättelsen tolkar Anna mammans passivitet som ett tecken på att hon är i maskopi med pappan. Att hon själv är utsatt för pappans våld, som Anna talat om tidigare, ingår inte i denna förståelse. Föräldrarna görs istället, i mitt perspektiv, till jämbördiga parter och ”kompanistryket” blir ett resultat av förhandlingar dem emellan. Annas smärta får innebörd i förhållande till denna allians. Trots att brödernas skriker gör mamma ingenting.

När Josephine skriver om sin mamma är det istället med association till en aktiv handling.

Josephine: Enligt min mamma var han extremt känslig och hon sa alltid till mig att se till att inte sära pappa eller göra pappa upprörd. Hon sa alltid till mig att tänka på hans nerver och att se upp med vad jag gjorde och vad jag sa. Mamma sa att han behövde koppla av eftersom han tyvärr måste vara med lillebror. När min far kröp ner i min lilla säng på kvällen, tryckte sig mot mig och la min högra hand på sin penis trodde jag att det var hans sätt att koppla av. (ur brev)

”Vara med lillebror”, refererar till pappaledighet och ansvar för ett funktionshindrat syskon men i texten konstrueras inte pappa utan Josephine som omsorgsgivare. Ord som formar en svag och behövande far, och uttrycker förväntningar på Josephines beteende, skapar innebörd i form av en uppmaning att låta pappa begå övergreppen. Här uppfattar jag en indirekt kritik från Josephine. Hänsyn till pappan går före hänsyn till flickan. Mammans påbud hindrar henne från att göra motstånd. Eftersom mamma har sagt att pappa är känslig och inte får bli upprörd, tror Josephine att hon måste låta pappa ”koppla av”.

Josephines mamma representerar en hög samhällsposition och i en annan berättelse presenteras hon som aktiv, medskyldig och i maskopi med pappan genom resurser att blockera insyn i familjen. Hon skyddar pappan mot upptäckt istället för att skydda sina barn mot våld:

Josephine: Jag växte upp i ett trevåningshus, med en stor trädgård, och, min mamma var väldigt välutbildad. Hon har fyra, universitetsexamina, inte bara en, som normala människor, utan hon har fyra. Och mina föräldrar, dom, dom tjänade ganska bra med pengar och dom hade, en stor flott villa i (ort), med en stor trädgård, och dom hade även lägenhet i (annat land) med stor

altan som såg ut på havet. Alltså kort sagt, det här var en övre medelklassfamilj, där det tjänades ganska bra med pengar, och där mamma var ytterst välutbildad, och i såna hem, tyvärr, knackar inte socialen på dörren, och det är en stor tragedi att dom inte gör det. Det är en stor, stor tragedi att folk bländas av adresser, var man bor för adress och vad man har för utbildning, för visst var det människor som såg att jag mådde dåligt, men dom backade alltid inför min väldigt verbala moder. Och det var till och med en lärare som kom och gjorde ett hembesök, och, och i den här flotta trevningstvillan, och med min verbala, mamma, som kan dupera vem som helst, så är, det är i alla fall min uppfattning av henne, så, så gjorde han inte fler hembesök sen.

Här tolkar jag Josephine som att mammans starka klassposition förstärker hennes möjligheter att mörklägga det som sker i hemmet och därmed också hennes ”dålighet” som mor. Jämfört med Annas och Carinas berättelser om mammor med fattig bakgrund och bräckligt anseende, fungerar Josephines mammas många universitetsexamina och våltalighet som garant för att hon ska lyckas. Föräldrarnas ekonomiska välstånd bildar också bakgrund till, det jag uppfattar som, en kritik mot andras föreställningar om klass. Dessa tänkta föreställningar samverkar med mammans utrymme att skydda pappa. Genom att andra ”bländas av adresser” och mamma är ”väldigt verbal” omöjliggörs upptäckt.

Mamma begår övergrepp och disciplinerar

Inom diskursen om den ”medskyldiga mamman” bidrar mamman också till flickans lidande och självreglering genom att antingen själv begå sexuella övergrepp (en mamma) eller disciplinera med aggressivitet och avvisning.

Mammans sexuella övergrepp, som Birgitta varit utsatt för, åstadkommer samma rädsla som pappans, något hon blir medveten om i vuxen ålder:

Birgitta: sen det började komma upp, så blev jag jätterädd för henne och tyckte, det var jättelöjligt. Det är ju en, rar gammal tant, om jag ser henne utifrån va, som, ja min pappa var ju också en rar gammal gubbe som, bjöd på kaffe och, ja tyckte det var roligt att få lite sällskap och såna där grejer men en enorm, sådär så jag ville bara gå ur kroppen bara nån sa mamma.

Här tolkar jag att bilderna av mamman och pappan som ”goda”; rara och gästfria, implicit bryter mot föreställningar om hur en förövare ”är” och gör. Rädslan blir därför obegriplig och ”jättelöjlig”. Mammors vrede däremot passar bättre in i en diskurs om en ”dålig” mamma och får då innebörd som ett hot med vilket hon förmår kontrollera sin dotters tanke och handling; Anna säger:

Anna: Alltså jag, jag minns ju att jag tycket att hon var jobbig. Alltså man var rädd att hon skulle bli arg va, för att hon blev ju så arg när hon blev arg. Det blev hon väl sen (svårhörbart) och på mig, men jag minns till exempel att jag hade jättesvårt att fråga om lov att få gå till en kompis då som bodde längre bort i byn och så.

Också mödrars avvisning och frånvarande medkänsla passar in i diskursen och skrämmer. Barbro talar om sanktioner som nedvärderar och tystnar.

Ninni: Och du har ju berättat att du blev utfrusen.

Barbro: Ja, alltså om jag hade något att klaga över, då kom mamma i nån slags försvarsställning så att, då var det mitt fel, att det var som det var och det var rätt åt mig, för jag var si och så och då var det alltid nåt negativt. Så det var ju aldrig nån form av tröst eller någon som bad om förlåtelse för vad dom hade gjort eller, nej, det var ingenting som hade med empati att göra utan tvärtom. Det var nån slags avhumanisering.

Ninni: Där du var felet.

Barbro: Ja, jag var felet. Som jag upplevde det. Jag vet ju inte hur dom andra upplevde men jag upplevde att jag var felet, roten till allt ont. Och det är klart att då slutar man ju att klaga på saker och ting därför att då blir det ju bara värre.

Attacker och avvisning blir en form av bestraffning med nedvärderande innebörd. Konsekvensen blir självreglering. Här är förklaringen en helt annan än inom diskursen om den ”medförtryckta” mamman. Det är inte av solidaritet med, utan av rädsla för mamma som flickan tystnar.

En ”dålig” mamma: störd och sjuk

Talet om den stränga och hotfulla mamman innehåller värderingar av hennes kompetens som mor. Hon görs till en personlighetsstörd och ”dålig” mamma. ”Dåligheten” formuleras emellanåt som en brist på kärlek till sitt barn:

Linnea: Jag har väl egentligen aldrig känt att hon har tyckt om mig. Hon har vart, ja, fast jag menar, fast i och för sig, hon ville ha mig, på nåt sätt, för hon tyckte inte om att jag tyckte om andra människor. Så hon var mycket, hon har alltid vart mycket svartsjuk, avundsjuk, hela, nästan hela mitt liv. (3s.) Och vad det, vad det, vad det är som ligger i botten på det, det vet jag inte, för jag har aldrig, jag har aldrig pratat med henne, och (3s.) så jag har alltid känt, jag menar antingen så var hon jättearg, och skällde på mig för att jag ville ha någonting annat än det dom hade där, eller så, var hon jätteömklig och grät och tyckte synd om sig själv. Så jag, jag har nog föraktat henne också, mycket.

Josephine: Jag minns jag satt så här som barn, och tittade på henne så här när hon rörde sig, tänkte, jag kan inte säga någonting för då kan hon inte röra sig mer. Alltså den här, att hon går sönder. Jag har alltid sett min mamma som så skör.

Ninni: Kände du, älskade du din mamma väldigt mycket?

Josephine: Ja, oerhört! Gud, vad jag älskade min mamma.

Ninni: Var det en ömsesidig kärlek?

Josephine: Neej. Neej. Det var det inte.

Ninni: Hurdan var hon mot dig, sådär, i det stora hela?

Josephine: Inte närvarande, är det första, känslomässigt inte närvarande, fysiskt ganska sällan närvarande, och när hon fysiskt befann sig i samma rum som jag, då är min känsla att hon alltid ville ut därifrån, att hon (skruvar på sig och visar mamman kroppsspråk) öhhh, det är så jobbigt. Öhhh. Det bara kryper i kroppen på henne och hon måste bara ut därifrån och hon måste ut ur min åsyn. Å, Gud vad jobbigt. Så som att det nästan var plågsamt för henne att jag fanns.

Utgångspunkt för tolkningarna hämtar Linnea och Josephine i mammornas upptagenhet med sig själva och sitt eget lidande, en ”skörhet” och ”ömklighet” som fungerar avvisande. Medan Linneas mamma avvisar i sin närvaro, genom att ta för mycket eget utrymme, avvisar Josephines mamma genom att ta för lite. Här riktas kritik mot mammorna som individer, och inte mot strukturella eller sociala förhållanden som de lever under. När ”dåligheten” förklaras är det inom ett psykopatologiskt perspektiv:

Linda: Sen så var hon ju, psykiskt gränsöverskridande. Hon ville ju ha en liten spegelbild, en liten kopia, så. Så att hon var ju jätteglad och bekräftade mig jättemycket när jag var precis som hon.

Carina: Hon kunde aldrig ta, till sig mig på nåt sätt. Jag har läst en bok om narcissister och hon är ju verkligen en sån alltså. Hon, vill liksom, kan inte. Det är bara, s (3s.) jag. Hennes egna, på hennes egna villkor.

Gunilla: Hon var ju inte frisk. Det var ju en person som var oerhört deprimerad i perioder, svårt deprimerad och var ju sjuk alltså. Så att hon fanns ju inte.

Birgitta: Ja, alltså en, känslomässigt störd, avstängd människa.

En konstruktion av psykopati förekommer alltså både i talet om mödrar och fäder men är betydligt starkare i talet om mödrarna. Samtliga kvinnor talar om sina mammor inom denna diskurs. Talet om förövande fäder innehåller heller inga referenser till kärlekslöshet. Tvärtom kan en förövande pappa beskrivas med termer som refererar till kärlek och omsorg, något jag ska beröra under nästa rubrik.

Jag tolkar konstruktionen av den ”medskyldiga mamman” som en moralisk kritik intervjupersonen formulerar inom sin position som berättare och inom den historiska tiden. Den bygger på bestämda värden. Förutsättningen är en föreställning om att barn borde få växa upp i trygghet, få sina behov tillgodosedda, få uppleva närhet, omsorg och uppmärksamhet, bemötas med vänlighet och förståelse, vara älskade och skyddade mot våld. En sådan föreställning skulle kunna vara hämtad direkt från FN:s barnkonvention och därmed kunna tolkas som en konstruktion av egna rättigheter. Men kritik som formuleras inom diskursen får en bitter vändning, för den kan också tolkas som disciplinering av både mamman och flickan själv. En parallell uppstår till den nedvärdering av dem båda som görs av pappan. Mamman rangordnas, nedvärderas och definieras som avvikande. Kön görs genom att ”dålighet”, och därmed lägre värde, blir knutet till kategorin ”kvinna”. Indirekt konstrueras också normen för den ideala ”goda” mamman. Där den ”dåliga” mamman ”är” kärlekslös, psykiskt sjuk och farlig blir idealet dess motsats: en frisk, glad, snäll och kärleksfull mamma som ser sina barn och förmår skydda dem. Det idealet krockar med den underordnade livssituation som kvinnorna formulerar genom diskursen om den ”medförtryckta mamman”; där mamman har små utbildningsmöjligheter, lever i äktenskap där maken utövar våld mot henne själv, hennes barn eller dem alla, är beroende av maken/förövaren och bär ensamansvar för hem och barn.

Båda diskurserna förhåller sig till mödrar som svaga när det gäller möjligheterna att skydda sina barn, antingen av individuella eller strukturella skäl, men det finns också berättelser där mammor framställs på andra sätt; där ”utsatta” mammor beskyddar sina barn, där de och barnen samarbetar mot pappors våld och där de bidrar till flickors motstånd. Jag ska återkomma till det i slutet av Del 2, i kapitel 8, ”Motstånd”.

Låst mellan våld, värme och avvisning

Talet om den förövande pappan som offer, inom diskursen om mäns och faders utsatthet, är i några berättelser förknippad med en allians mellan honom och dottern. Pappan ”är” då en person som också förser flickan med uppmärksamhet och närhet och hennes tystnad kan förstås som uttryck för en starkare form av normalisering och självreglering. Berättelsen konstruerar en låsning mellan hans våld och värme och mammans avvisning. Låsningen handlar om vem flickan blir, vem pappan blir och vad flickan riskerar om hon gör motstånd.

Värdefull och värdelös

Sexuella övergrepp kan tolkas som händelser där en förövare *både* gör flickan ”värdelös” och ”värdefull” på samma gång. När Anna berättar om pappas olika försök att döda hennes kreativitet talar vi också om övergreppen. Hon säger att hon fortfarande idag känner skräck för att ingenting kunna och inte duga när hon ägnar sig åt skapande aktiviteter; att hon är en ”bluff”. Jag frågar henne om känslan härrör från övergreppssituationer men hon svarar:

Anna: Nej, för där var jag ju den han ville ha.

Ninni: *Jaha. Mm. Mm. (4s.) Mm. Vem var du där, för dig själv?*

Anna: Ingenting.

Ninni: *Ingenting. Mm. Och när du skapar, när du dansar, skriver, målar, vem är du för dig själv?*

Anna: (4s.) Mja men då är jag jag (skratt).

Ninni: *Mm. Vem är det? Beskriv det.*

Anna: (suckar) Ja-a, en som är (4s.) ja-a en som eh, ha, som är, full av liv.

Att vara begärd av pappa, att vara ”den han ville ha”, blir inte detsamma som att *känna sig* värdefull, tvärtom. Ett ”jag” fyllt av liv finns inte där. I dess ställe formas innebörd förknippad med utplåning, ett ”ingenting”, som Anna i ett tidigare intervjuutdrag förbundit med pappans nedvärdering.

En ”god” pappa

Kelly (1988:31, 143ff) skriver att sexuellt våld kan leda till att flickor och kvinnor utvecklar strategier för självbeskydd som innebär begränsningar i tolkning, utrymme och rörlighet, som exempelvis att glömma eller bagatellisera våldet. Enligt Kelly, har det också visat sig svårt att benämna någon man har, eller har haft, positiva känslor för som förövare, eftersom den gängse bilden, av män som begår våldtäkt och sexuella övergrepp på barn, är den av ett mentalt stört ”monster”. Den stämmer inte in på vänner, fäder och äkta män. Min tolkning är att ett par av kvinnorna vid vissa tillfällen uttrycker detta när de talar om sina pappor och att de då konstruerar dem som ”goda” fäder. I berättelsen fungerar den ”goda” faderns handlingar som uppvärdering av flickan och är, när hon blir övergiven av honom, förknippade med känsla av förlust. Med pappas sista övergrepp i minnet reflekterar Linnea:

Ninni: *bände det något speciellt i den situationen som, som du kan se markerar slutet?*

Linnea: Ja, att jag kände mig avvissad. Jag kände, och, och det är också en sån där känsla som har följt med mig det här med att jag, avskyr att bli övergiven, för jag kände mig övergiven av honom. Och den känsla har följt med mig hela mitt liv, att jag, avskyr, att känna mig övergiven och det är

naturligtvis helt, det är ju helt sanslöst. Jag menar det var ju, men, men så var det. Och sen kunde jag ju aldrig prata med någon om vad som hade hänt och, och ja, någonting om (3s.) så det fanns ju en sorg i det. För att jag fick liksom, jag fick ingenting annat i stället.

Ninni: Hade du en relation till honom som, där du fick någonting positivt på något sätt i utbyte?

Linnea: Jo, jag fick ju närhet och värme, för att han brydde s, ja, att han brydde sig om mig (3s.) och (3s.) ja, det var väl det jag, jag behövde på något sätt, ja.

Att pappa slår och nedvärderar, som Linnea tidigare talat om, är uteslutet här. Känslan av isolering och förlust dominerar och gör hans uppmärksamhet till ett förflutet ”gott” som hon, i en passus, tar avstånd från: ”det är ju helt sanslöst”. Men också tolkningen av pappa i samtalet gör honom ”god”: han ger närhet och värme, ”bryr sig om” Linnea, gör henne till en värdefull person. Det är denna ”goda”, omsorgsgivande far som har övergivit henne. ”Och sen kunde jag ju aldrig prata med någon”, säger hon i nästa andetag och refererar till det jag tolkar som hennes självreglerade tystnad. Omöjligheten att berätta blir en sorg i sig som uppstår *eftersom* hon inte får något ”annat istället”.

Motstånd, isolering och pappa som offer

Den dotter som hanterar olika former av våld genom att anpassa, liera sig och bli ”den han vill ha”, kan vinna något som hon riskerar att förlora om hon gör motstånd. Barbro till exempel, kallar den hon är mot pappa under övergreppstiden för ”gullebarnet” och berättar om vad som händer när hon, åtta år gammal, för första gången protesterar. Hon introducerar berättelsen för mig genom att benämna den som: ”när pappas övergrepp var över”.

Det är sommar och familjen sitter vid trädgårdsmöbeln för att äta middag men Barbro tycker att fiskbullarna luktar ”fruktansvärt illa” och vägra äta. När pappa säger åt henne att hon måste smaka springer hon från bordet. Pappa springer efter och försöker få tag i henne:

Barbro: Och jag bara skrek rakt ut och skrek och skrek och grät. Och, så skrek jag, och det kommer jag också ihåg, ja ha ha hag, nej, så var det inte. Du slå hå hå hå hå mig så jag ta ha ha happar andan. Och det gjorde han ju inte. Han kom ju inte ens åt mig. Och, då var pappa mitt emot mig och jag såg familjen men han såg inte familjen och familjen såg inte hans ansikte, för det var pappas och mitt ansikte mot varann. Och pappa fick ett uttryck av ångest i sitt ansikte som var så fruktansvärt, så att, jag kan inte glömma det. Och familjen vid bordet skrattade för dom såg ju att han inte hade slagit mig. Men naturligtvis så upplevde jag övergreppen som att jag var slagen. Det är klart. Men jag kom ju inte ihåg dom i den situationen. Men efter den betan, eller betan, ja, egentligen var det en beta därför att efter den här

händelsen, så inträffade den stora ensamheten, därför att, det var alltså pappa och jag, kontra dom andra i familjen.

Ninni: Innan dess?

Barbro: Ja, innan dess, för jag ställde upp hundra procentigt på pappa och pappa var utfrusen av mamma och syskonen. Och det var bara pappa och jag men efter den här händelsen så var pappa en ö och jag var en ö. Och att jag vågade skrika åt honom, för det hade jag aldrig vågat innan. Jag skrek åt alla dom andra när inte han var hemma, men när han var hemma så var ju jag gullebarnet. Och detta har ju förargat syskonen också, för dom visste ju hur jäklig jag var när pappa inte var hemma. Men jag var ju jättegullig mot pappa.

Ninni: Vad var du, varför vågade du inte skrika åt honom?

Barbro: Jag tror att jag behövde honom. Jag tror att, han var ju det enda som räddade mig från ensamheten i relation till mamma och syskonen.

I berättelsen tolkar jag Barbro som både svag och stark. Hon är beroende av pappan eftersom hon inte har någon annan att ty sig till i familjen, och pappan är i sin tur beroende av henne eftersom också han är "utfrusen". Därför har Barbro lierat sig med honom men genom sitt utbrott skrämmer hon och förlorar honom. "Den stora ensamheten" inträffar. Min tolkning är att alliansen med pappan fungerar som ett sätt att hantera risken för övergivenhet men inte för sexuella övergrepp. Den risken upphör istället med hennes motstånd. Alliansen fungerar som en motsägelsefull strategi för självbeskydd där det saknas andra i hushållet att liera sig med och utrymnet för motstånd är minimalt. Talet om pappan och mamman tolkar jag som psykopatologiskt och konstruerat efter diskursen om den "medskyldiga mamman" respektive diskursen om mäns och faders utsatthet. Dessa samverkar. Det är inte pappan som agerar fientligt utan mamman, syskonen och Barbro. De åstadkommer ångest och isolering. Pappan konstrueras som "god" och offer i familjen, och de övriga som ansvariga och "dåliga". Här finns en skillnad i hur diskurserna om pappor och mammor konstruerar offerposition. Inom den feministiska diskursen görs pappor ansvariga och mammor och barn till offer, medan offren inom en psykopatologisk diskurs är barn och/eller fäder. Det liknar vad som sker incestdebatten med dess olika diskurser om utsatthet. Här skiftar offerpositionen med olika köns-, föräldraskaps-, släktskaps- och ålderskategori.

Låsningen mellan pappans våld och värme och mammans avvísning, med pappa som offer och de allianser med sina pappor som Barbro och Linnea talar om, kan på berättelsens nivå tolkas som självreglering understödd av positiva sanktioner. Den som står på pappas sida, och anpassar sig, blir belönad med uppmärksamhet och gemenskap. Allianserna kan också tolkas som påtvingad intimitet (Jacobs 1993). Jacobs menar att pappor vid sexuella övergrepp påtvingar döttrar sina känslor, sin vilja och sina behov genom att knyta dem till sig emotionellt. När hans känslor

hamnar i fokus och han agerar självömkande får det som konsekvens att hon tycker synd om honom, visar honom omsorg och tar på sig ansvar både för övergreppen och för hans känslor. När förövande fäder även positionerar sig som offer i familjen orsakar de lydnad genom att väcka både flickans sympati och rädsla. En effekt blir att bandet mellan mamman och dottern förstörs. De försätts i konkurrerande roller där pappan favoriserar dottern eller framställer mamman på ett negativt sätt och dottern ger mamman skulden för våldet och sveket. Det stärker ytterligare bandet mellan pappan och flickan. Hon upplever honom som sin enda allierade i familjen. Det är honom hon känner empati för och får närhet från, och det är till honom hon söker sig. Berättelser i denna avhandling omfattar sådant skuldbeläggande av mammor *även* när det är någon annan än fadern som begår övergreppen.

Tidigare studier om mödrars situation

Berättelser om flickans situation som klämd mellan den förövande pappans uppmärksamhet och mammans avvisning, men också berättelser om mammans legitimering och brist på ingripanden till skydd för flickan, kan diskuteras med hjälp av tidigare studier om mödrar och våld. Tidigare forskning har funnit att de flesta mammor tror på och stödjer sina barn efter ett avslöjande (Elliott & Carnes 2001; Heriot 1996) och att mödrar till utsatta barn mera liknar än skiljer sig från mödrar till barn som inte blir utsatta för sexuella övergrepp (se Mellberg 2002:36). Mellberg menar att beskrivningar av mammor som antingen beskyddande och normala, eller som avvikande och *inte* beskyddande är begränsande. I en studie av mammors medvetandeprocess om fäders sexuella övergrepp, fann hon att mammorna inte hade lättare än andra att se vad som pågick. Tvärtom var svårigheterna större på grund av förhållandet till förövaren. Mellberg menar att mödrars tolkning av det som sker måste förstås i en kontext där relationen till mannen bygger på att hon har tillit till honom såsom pappa. Olika typer av våldshandlingar och rädsla har också betydelse. Händelser som mammorna inte tidigare kunnat minnas eller tolka i termer av tecken på övergrepp, blev först efter dotterns avslöjande och en separation från mannen, möjliga att minnas och knyta till övergreppen. Den motstridiga situationen mellan å ena sidan ansvar för att beskydda sina barn mot pappors våld, och å andra sidan begränsat handlingsutrymme då de själva blir misshandlade av barnens pappa, har också beskrivits av sociologen Maria Eriksson (2003).

Flera andra studier har relaterat mammors möjligheter att hjälpa sina barn till stress i familjen, till våld i äktenskapet och/eller till deras ekonomiska och känslomässiga beroende av förövaren (DeVoe 1999; Everson m.fl. 1989; Heriot 1996; Lentine 1995; Maltz & Holman 1987; Pintello & Zuravin 2001). Psykologen Donna Jean Lentine, till exempel,

fann inget samband mellan bristande stöd och mödrars egna erfarenheter av att ha varit utsatta för sexuella övergrepp, men däremot mellan försök att stoppa övergreppen och mammornas ekonomiska beroende av förövaren.

Flickans och mammans klämda situation kan också förstås med hjälp av teorin om ”våldets normaliseringsprocess” som sociologen Eva Lundgren (1991) har utvecklat för mäns våld mot kvinnor i heterosexuella parförhållanden. I teorin beskrivs misshandel som mäns kontroll och kvinnors anpassning. Kontrollen och beroendet förstärks när våld växlar med värme. Strategin för att söka få slut på det och överleva blir att anpassa sig. Våldet blir på så sätt ”normaliserat” och ”internaliserat”. Kvinnan börjar se sig själv och sin situation med mannens ögon (ibid.). Också socionomen Viveka Enander (2008) har undersökt misshandlade kvinnors emotionella och kognitiva band till sina partners. I en doktorsavhandling om uppbrottsprocesser använder hon metaforen Jekyll and Hyde för att förstå innebörden av växlingen mellan värme och våld, och hur kvinnorna förhåller sig till männen som antingen goda eller onda. Hon förknippar på diskursiv nivå svårigheter att lämna männen med en konstruktion av dem som antingen goda, eller som små, rädda och skadade pojkar. En sådan tolkning har sin parallell till min tolkning av sexuellt utsatta flickors situation som påtvingade en allians med sina pappor, och deras konstruktion av papporna som både ”goda” och offer.

Med stöd av Lundgren och Enander, och tidigare forskning om mödrar till sexuellt utsatt flickor, kan ett känslomässigt och ekonomiskt beroendeförhållande till en pappa/make som utövar våld tolkas som en begränsning av både mammans och dotterns handlingsutrymme. Socioekonomisk bakgrundsinformation om de intervjuade kvinnornas föräldrar tyder på att fäderna var de enda, eller huvudsakliga, ekonomiska försörjarna i samtliga utom en av de familjer där flickorna växte upp.

Med historisk tid i åtanke är det värt att notera att hälften av kvinnorna i min studie var barn före den tid då sexuellt våld började bli ett offentligt debattämne i Sverige. Avslöjandets tid hade ännu inte inletts och sexuella övergrepp mot barn var inte ett socialt problem i dagens mening. Det var marginaliserat och hänfört till avvikande grupper (Bergenheim 2005). Enligt Mellberg (2002) fördes en tiggandets diskurs. Den konstruktion av utbredning, utsatthet och kränkning som dominerar idag uppstod med början i kvinnorörelsens opinion mot sexualbrottsutredningen 1976. Annas ord i inledningen av förra kapitlet synliggör den historiska epoken som kontext till tystnaden; en tid utan ett offentligt samtal om sexuella övergrepp, utan en medveten tanke på avslöjanden och utan sociala relationer där det var möjligt att föra en dialog. Det kan tolkas på berättelsens nivå som att den sociala kontrollen var mera ”effektiv” innan barns och kvinnors utsatthet blev starka debattämnena. När avslöjanden och upptäckt väl började göras skedde det parallellt med den feministiska

rörelsens frammarsch. Men vad var det då som hände när tystnaden började brytas? Det ska jag diskutera i nästa kapitel.

Kapitelsammanfattning

Detta kapitel diskuterar flickors tystnad under uppväxten. Jag tolkar den i första hand som uttryck för självreglering till följd av sanktioner, främst från den förövande pappan. Han skapar rädsla och anpassning genom olika samverkande våldsformer riktade mot antingen flickan, mamman eller syskonen, däribland nedvärdering. Denna återskapar en disciplinerande, könad rangordning med historiska rötter där kvinna/mamma/flicka/dotter/barn görs till ”dåliga” personer och kroppar; värdelösa eller horaktiga, och blir förknippad med pappans, särskilt den biologiska pappans, högre värde och större handlingsutrymme. Underordnat i berättelserna förekommer också direkta eller indirekta uttalade tystnadskrav. Tolkat på berättarens nivå domineras talet om papporna av en feministisk diskurs där olika våldsformer förstås som livshotande och pappors sociala positioner konstrueras som starkare än döttrarnas. Genom att kritisera och definiera pappa som ”dålig” tolkar jag att kvinnorna utövar motstånd i sin position som berättare. I kritiken formulerar de sig omkring en norm att anpassa sig och vara tyst. Talet om den förövande pappan innehåller även en underordnad, psykopatologisk diskurs om mäns och fäders utsatthet där pappan konstrueras som offer.

Även talet om mammorna följer en feministisk och en psykopatologisk diskurs; den ”medförtryckta mamman” respektive den ”medskyldiga mamman”, varav jag tolkar den senare som starkare än den tidigare. När någon av kvinnorna talar om sin egen tystnad om de sexuella övergreppen som ett aktivt och medvetet val, sker det inom den tidigare diskursen. Båda diskurserna används som ett berättarens motstånd och förklarar flickans tystnad som orsakad av antingen solidaritet med, eller rädsla för mamman. Kritik riktas mot mammors strukturella och sociala situation, eller mot dem som personer. Inom diskursen om den ”medförtryckta mamman” berättas om underordning genom klassmässiga och könade sociala villkor knutna till utbildning, arbete, moderskap, anseende, våld och beroendeförhållande till fäderna. Inom diskursen om den ”medskyldiga mamman” hamnar istället mamman som person i fokus och hon konstrueras som kärlekslös, personlighetsstörd och sjuk. I berättelserna åstadkommer mammor då, vad jag tolkar som, dubbel disciplinering med vars hjälp flickors anpassning efter tystnadens norm förstärks. De ger antingen legitimitet åt fäders övergrepp och disciplinering, begår övergrepp själva (en mamma) eller disciplinerar genom aggressivitet och avvisning.

Talet om pappan som offer är i några berättelser förknippad med en allians mellan honom och dottern, där han också förser flickan med gemenskap. En läsning konstrueras mellan hans våld och värme och mammans avvisning. När han blir en ”god” far blir flickan själv positionerad som värdefull. Genom att bli pappans allierade vinner hon något som hon förlorar om hon gör motstånd. Alliansen fungerar som en motsägelsefull strategi för självbeskydd där det saknas andra i hushållet att liera sig med. Jag tolkar det som självreglering understödd av positiva sanktioner, och som påtvingad intimitet.

I talet om tystnad, fäder, mödrar och syskon konstrueras de intervjuade offerposition på olika sätt. Den blir relaterad till kön, ålder, släktskap och föräldraskap. Inom en feministisk diskurs görs pappor ansvariga och mammor och barn som offer, medan offren inom en psykopatologisk diskurs blir barn och/eller fäder. Min tolkning är att talet om fäder och mödrar återskapar samma diskursiva konstruktioner som i incestdebatten. Här reproduceras dels två varianter av diskursen om kvinnors och barns utsatthet; antingen i tidig politisk, feministisk eller i senare professionaliserad, psykopatologisk tappning. I intervjumaterialet blir de tydligt tudelade genom att den senare enbart tillskriver barnet utsatthet och mödrar konstrueras som medskyldiga. Dels reproduceras också en professionaliserad, psykopatologisk diskurs om mäns utsatthet. Min tolkning är att båda diskurserna om kvinnors och/eller barns utsatthet fungerar som strukturellt handlingsutrymme i vilket diskursiv bearbetning sker, men att den senare medför en risk. Den sprider ut eller förskjuter ansvar för faders övergrepp från fäder till mödrar och bidrar till en konstruktion av lägre värde knutet till kategorin ”kvinna/mamma”. Diskursen om mäns utsatthet däremot stänger handlingsutrymmet helt och medger inga protester.

Kapitel 7

Avslöjanden, upptäckt och sanktioner

Introduktion

Hittills har jag talat om disciplinering som förhindrar avslöjanden. I det följande ska jag tala om disciplinering efter avslöjanden och upptäckt, under eller i nära anslutning till kvinnornas barndom, tidsmässigt situerat från 1970-talet och framåt. Några av kvinnorna har, trots den tystnadens norm de talar om, försökt avslöja övergreppen och i ett fall blev de upptäckta av en förälder. I kapitlet analyserar jag både intervjuer och dokument relaterade till upptäckt, åtal och fällande dom.

Filosofen Alison Jaggar (2000) skriver att alla samhällen utövar ett tryck på individerna med syfte att anpassa dem efter rådande antaganden och värden. Hot om uteslutning är den yttersta formen av sanktion som används i de flesta samhällen för att förstärka anpassningen och därigenom säkra samhällets kulturella homogenitet. Genom att hindra individerna från alternativt tänkande kan rådande föreställningar bevaras. Begränsningar i yttrandefrihet och diskursiv öppenhet kan ske på två sätt: antingen genom att utesluta vissa individer eller genom att utesluta vissa ämnen från en dialog. Individernas rädsla för uteslutning avgör ifall samhället skall lyckas anpassa dem. Rädslan är relaterad till vilken typ av samhälle det handlar om.

I kvinnornas berättelser utgörs sanktionerna av båda dessa två former av avvisning; dels avvisas ämnet sexuella övergrepp och dels avvisas flickan som individ och kropp. Jag kommer att diskutera detta och försöka förstå vilket socialt värde det är som utmanas genom upptäckt och avslöjande. Den första halvan av kapitlet handlar om normer och disciplinerande sanktioner; den andra om det sociala värdet.

Disciplinerande sanktioner

När berättelserna handlar om tidiga avslöjanden och upptäckt, från 1970-talet och framåt, figurerar föräldrar och andra personer som åstadkommer disciplinerande sanktioner genom avvisning. Gemensamt för dessa berättelser är en omedelbar, återhållen eller uttrycklig vrede hos de vuxna. I berättelserna riktar sig upprördheten och avvisningen mot både ämnet och flickan som person och kropp. Avvisande handlingar upprepar den förövande pappans nedvärdering genom att göra flickan/den unga kvinnan till en ”dålig” person som handlar ”fel” i förhållande till bestämda normer. ”Dåligheten” upprepar den historiska konstruktionen av den ”avvikande” kvinnokategorin. Intervjupersonen ”blir” lögnaktig/otillförlitlig, lösaktig eller på andra sätt oberörbar och farlig. Sanktionerna tolkar jag därför som könade.

Lögnaktighet görs i berättelser om avslöjanden som är obekräftade av någon annan. När övergrepp däremot bekräftas av någon, genom upptäckt eller förövarens erkännande, medför det istället att andra gör flickan/den unga kvinnan lösaktig, oberörbar och farlig. Jag inleder med att diskutera beskyllningar om lögner, skriver sedan om konstruktioner av lösaktighet/oberörbarhet, reflekterar över konstruktioner av problem, kränkning och ansvar, och avslutar första delen av kapitlet med att referera till tidigare studier av vuxnas reaktioner.

”Fula historier” – lögn och otillförlitlighet

När ämnet avvisas innebär det att också flickan avvisas, bland annat genom den vrede som drabbar henne. Linda berättar om vaga minnen av ett tidigt avslöjande till sin mamma:

Linda: Jag har minnen av att jag, har nån slags utbrott, där jag gråter och skriker och är ledsen och, och där hon blir arg på mig och jag förstår inte varför hon blir arg på mig. Att jag bara inte fattar, vad har jag gjort för fel liksom. Det enda jag förstår är att jag har gjort någonting fel, väldigt fel, så så jag antar att, ja, slutsatsen till att jag ska hålla tyst och vara duktig och snäll är väl inte så långt därifrån liksom.

Lindas upplevelse och tolkning i dåtid av mammans känsloreaktion gör att jag förstår den som disciplinerande. Genom vreden får avslöjandet mening som en felaktig och ”dålig” handling. Den får också mening i berättartid som ett indirekt krav på vara en ”tyst, snäll och duktig” flicka. Innebörd som har med flickans värde att göra knyts på detta sätt till två implicita, motstridiga normer och definitioner av ”sanning”. I mammans perspektiv, i berättelsen, blir normen att tala sanning, i Lindas blir den ett *förbud* att tala sanning. Mammans konstruktion av pappans övergrepp som ”osanning” gör Lindas avslöjande till ett normbrott.

När Linda och jag två år senare har kontakt med varandra via e-post berättar hon om avslöjandet på ett annat sätt.

Linda: Jag berättade för min mamma när jag var riktigt liten (ca 3 år), men dem ville hon inte höra talas om och jag fick veta att man inte skulle hitta på så fula historier och att det var fult att ljuga. Min mamma trodde mig inte då. (ur e-postbrev)

Istället för att fokusera på sina och mammas känslor, är det nu mammas agerande hon beskriver. Mamma disciplinerar genom det hon säger. Här uttrycker sig Linda explicit om norm och sanningsdefinition. Genom att mamma tolkar det Linda säger som en osann och ”ful historia”, görs Linda otillförlitlig. Övergreppen blir både förbjudna, och omöjliga, att tala om.

”Och hon går ut ur rummet.” – lögn, otillförlitlighet och kroppslig isolering

När Josephine berättar om hur hon avslöjar övergreppen för sin mamma beskriver hon mera detaljerat mammas känsloreaktion, definition av verkligheten och agerande. Förhållandet mellan deras kroppar ger ytterligare mening åt en avvisning som både riktar sig mot ”lögnen” och den ”lögnaktiga” flickan som person.

Ninni: När du är 17 år då så, berättar du för din mamma. Är det första gången som du försöker att avslöja. (J: nickar) Det är första gången. På vilket sätt, hur gör du, när du försöker avslöja? När du berättar? Säger du något eller?

Josephine: Mm. Jag sitter på min säng. (3s.) Och mamma sitter för ovanlighetens skull på min säng, och är i mitt rum, vilket är en (3s.) sällsynt företeelse (3s.) och jag börjar försiktigt, trevande så där, och jag säger, mamma (3s.) pappa tafsar på mig. (3s. paus, visar mammans kroppsspråk).

Ninni: Tittar hon på dig på det sättet, som du visar nu med kroppen? (J: Ja.) Sträcker på sig och tittar ner lite sådär, (J: Ja.) surt?

Josephine: Hela, och också den här. Jag sitter här, och hon sitter så här, och det blir liksom, att också, att hon vänder sig bort så här med kroppen. (...) Nej, säger hon bara, nej! (med stark röst) Jo, det gör han visst det! Han kommer in i mitt rum och han kysser mig och han smeker mig och det är äckligt! Han tafsar på mig och jag tycker det är äckligt! (3s.) Och nu kommer jag inte ihåg, ordagrannat, vad hon svarar, men hon säger någonting i stil med att, nej, det gör han inte, nej, det gör han inte! (3s.) Och hon säger, det nästan bubblar ur henne, för när hon har sagt, nej, det gör han inte, nej, det gör han inte, och, säg inte så mer, eller, jag vill inte höra dig prata på det här sättet, eller, ta inte upp det här mer eller, hon (3s.) alltså hon, hon säger klart och tydligt att, nej, det gör han inte. Det är det första hon säger. Det andra hon säger, och det är ingen paus där emellan, det är, ta inte upp det här mer. Och där kommer jag inte ihåg ordagrannat vad hon säger men andemeningen är, ta inte upp det här mer. Det här pratar vi inte om mer. Så

är det inte. Avslutad diskussion. Och hon går ut ur rummet. Och jag tänkte, ha (3s.) det var det. (...) Jag menar, utan att säga, du ljuger, så var det det hon sa. Hon sa, du ljuger, och gick därifrån.

Min tolkning är att Josephine i denna berättelse förtydligar innebörden av mammas ord genom att hon poängterar hur mamman kroppsligen vänder sig bort och lämna rummet. Disciplineringen underbyggs av flera samverkande och bestraffande avvisningar; avvisningen av Josephines verklighet som sann, det uttalade förbudet att tala om denna verklighet och isoleringen av flickans kropp.

”Lättklädd till duschen” – upptäckt och lösaktighet

När de sexuella övergreppen uppdagas genom och det finns en förövare som erkänner eller en pappa som bevittnar det som sker, är det inte flickans trovärdighet som sätts på spel utan hennes sexuella moral, kropp och avsikter. Andras bemötande får då subjektiv mening som konstruktion av kön och farlighet av annat slag.

När Carina fyllt 18 år och flyttat hemifrån konfronterar hon sin fosterpappa i ett brev och fostermamman fått kännedom om övergreppen. Pappan erkänner men fostermamman tar makens parti och skäller ut Carina:

Carina: Hon skällde ut mig att jag hade gått, lättklädd till duschen och, (N: Mbm.) att, om det kom till socialen får inte vi ha några fosterbarn. (...) jag hade förstört deras äktenskap och, ja allt vad hon sa. (...) Jag hade, provocerat honom.

Den norm Carina förhåller sig till, som hon brutit mot, är här inte att tala sanning utan att vara ordentligt påklädd och inte blotta sig i hemmet. Jag tolkar den som konstruerad i förhållande till tonårsflickans/dotterns och mannens/fosterpappans sexualitet. Till den lättklädda flickans kropp och handling knyts en tanke om omoral, sexuell avsikt, aktivitet och förföriskhet, medan det till mannen knyts en sexuell offerposition och okontrollerbarhet. Flickan försätts i en position som den ”dåliga” andra kvinnan, älskarinnan, vars utmanande kropp fosterpappan inte är förmögen att motstå. Några sexuella övergrepp ”existerar inte” här. Det som skett är en förförelse som Carina bär ansvar för. I Carinas beskrivning positionerar sig också fostermamman som ytterligare ett offer i dramat, den försmådda hustrun, som inte bara drabbas av ett förstört äktenskap utan också av risken att förlora sitt anseende, sina fosterbarn och sin försörjning.

”Pestsmittad” – upptäckt, oberörbarhet och kroppslig isolering

En mera subtil konstruktion av flickans kropp som oberörbar och farlig berättar Gunilla om. Hennes förövare är en 17-årig kille som hon förälskar

sig i när hon är 9 år. När övergreppen har pågått i ett par år blir pappa vittne till ett övergrepp. Liksom i Josephines berättelse tidigare ger förhållandet mellan flickans och pappans kroppar ytterligare mening åt en avvisning som både riktar sig mot ämnet och flickan som person. Här blir den en oupplösligt sammanvävd erfarenhet som sker genom ordlös kommunikation.

Ninni: Vill du berätta om hur det, hur det skedde att han upptäckte det?

Gunilla: Vi var, i hans rum, högst uppe i det här gamla huset, så att det var ju mycket (N: I pojakens rum?) Ja, och då var det ju så här att (3s.) vi hörde väl inte det som det är ett stort gammal knarrigt timmerhus. Långt bort i huset så. Och sen så stod han ju bara där på tröskeln. Men jag kommer ju aldrig (glömma) hur han såg ut, utan han såg verkligen sådär ut som att nån hade tagit livet, eller dödat honom, eller liksom, psch. Och så sa han, var han bara jätte, och så var han jätte, arg eller allvarlig liksom, så sa han bara att jag skulle klä på mig och följa med. (3s.) Och sen så gick vi hem och då, men det var ju inte det här att han liksom, bar upp mig eller höll i mig eller någonting sånt där utan då var jag ju liksom pestsmittad där. Och sen gick vi hem. Och sen så, ville han inte att jag skulle komma in utan han ville prata ensam med, min mamma först. Så fick jag ju sitta ute och vänta på trappan. Och sen så, när jag kom in då, då skulle hon prata med mig då. Det var ju så löjligt alltihop, plötsligt. Det vore ju bättre om han hade gjort det. Hade ju inte spelat nån roll om han var vansinnig eller hade, slängt vedträn omkring sig men det fattade inte han då.

Berättelse handlar, i min tolkning, om hur Gunilla genom upptäckten blir utsatt för sanktioner i form av isolering från pappan. Gunilla presenterar honom som djupt chockad av det han bevittnat, men han visar inga tecken på medkänsla med, och omsorg om, henne. Han ser ut ”som att nån hade tagit livet, eller dödat honom.” När hon kommenterar hans handlingar formulerar hon innebörd knuten till det han *inte* gör. Han stödjer henne *inte*, tar *inte* i henne, talar *inte* med henne, låter henne sitta kvar ute på trappan när han går in, blir *inte* så vansinnigt arg att han slänger vedträn omkring sig; behandlar hennes kropp som om den vore oberörbart ”pestsmittad”. Genom beskrivningen av pappans icke-handlingar och avståndet mellan deras kroppar, uppfattar jag att Gunilla kritiserar hur *hon* blir den som har agerat ”fel”, och som blir ansvariggjord, medan pappan blir det drabbade offret.

”Råttfälla” - sanktioner och handlingsutrymme

Sanktionerna som följer på avslöjanden och upptäckt fungerar som stängning och läsning av flickornas/de unga kvinnornas handlingsutrymmen. Linda talade tidigare om att bli tystad. Det gör också Carina:

Carina: Jag tryckte ju ner allt igen då liksom. (*N: Ja.*) Försökte, glömma (...)
Ja, jag blev ju, rädd och (*3s.*) ja jag tystas ner, liksom.

Med anpassning efter ett förbud att avslöja sexuella övergrepp blir inte bara talet utan också också tankar på övergreppen förbjudna och måste förpassas från det medvetna. Det låsta handlingsutrymmet tolkar jag som relaterat till utestängning från relationer och personer som flickan står i beroendeställning till. I Josephines berättelse åstadkommer mammans avvisning ingen större skillnad i relationen dem emellan: ”mamma sitter för ovanlighetens skull på min säng, och är i mitt rum, vilket är en sällsynt företeelse.” De har ingen nära relation före avslöjandet. I Gunillas berättelse är det annorlunda. Upptäckten medför en drastisk förändring av kontakten mellan henne och pappan. Den får mening i förhållande till hur hon tidigare i intervjun har beskrivit honom. Hon har sagt att han är betydelsefull i hennes liv, att de före upptäckten brukade göra allt möjligt tillsammans och han var ”närvarande till hundra procent”. De kunde prata, vara tysta, bråka utan att förlora den nära kontakten och han kunde trösta.

Gunilla: Det där jag pratade om först med kontakten, den var ju bruten i flera år tills jag, blev arg på honom, när jag började komma i puberteten, och, och kände att, nu får du, lägga ner det här, för att jag behöver dig eller ja, var trött. Vi hade nån urladdning där.

Ninni: Ja. *Uttryckte du det då?*

Gunilla: Ja. (*3s.*) När vi var ensamma då på, (suckar) och så. Och, för innan dess så var, det kunde vara så att han inte, tittade på mig, tittade breved, bredvid, heter det.

Ninni: *Mhm. Så från att du hade varit en*

Gunilla: En älskad.

Ninni: *Mm, som han fokuserade på, (G: Mm.) så var det som att du blev inget.*

Gunilla: Nej. Jag blev ingenting, under en period där så.

I Gunillas förståelse får avvisningen av övergreppen som samtalsämne och henne själv som person betydelsen att inte vara älskad, och att inte vara älskad blir detsamma som att inte existera för pappan; hon blir ett ”ingenting”. Utan att vara någon finns heller ingen möjlighet att hantera övergreppen. I en annan passage av samma intervju talar Gunilla om att bli ”dumpad” och ”nedsmutsad” genom upptäckten, om handlingar som ”sår in känslor” av skam och skuld och att därigenom bli ”bakbunden”. Hon kallar föräldrarnas agerande en ”rättfälla”:

Gunilla: Mina föräldrar hade väl pratat att det finns, människor som kan göra illa barn, eller vuxna och att jag visste liksom nånstans att det här (*3s.*) även om det här var en, en ung människa att det här var fel och att han var en för stor och att det var, olämpligt, och att, och just det här också att man har rätt

när man är liten att få vara, förtjust i någon, utan att man för den skull liksom blir tagen på allvar, på det viset så va, så jag tror att den, det hade dom planterat i mig. (...) Det var precis som att, när man skulle pedagogiskt uppfostra sina barn, då kunde man minsann berätta om dom här svåra sakerna men sen när det väl hände, då var det, hade råttfällan slagit igen och då kunde man inte hantera, det här ett, en millimeter.

I min tolkning talar Gunilla här om pappan och mamman som svekfulla, och det är också så hon i andra sammanhang kallar det som sker vid upptäckten, ”ett svek”. Genom att ”plantera” i henne en bild av dem själva som barns beskyddare – ostbiten i råttfällan – åstadkommer de en förväntan som inte infrias. Hon tar betet och förmår därmed inte skydda sig när fällan slår igen. Istället för att få hjälp blir hon oberörbar och avvisad. Konstruktionen av henne som ”dålig”, och den medföljande skammen/skulden fungerar som disciplinering. Hon sitter fast.

”Jag hade förstört hans liv” – konstruktion av problem och ansvar

I berättelserna blir de vuxna plågade, upprörda och kränkta över det de hör talas om och bevittnar. Andra än intervjupersonen konstrueras som offer, även den förövande pappan. Följande samtal refererar till ett tillfälle då Josephine avslöjat för sin syster, som tror henne och vill att de båda på nytt ska konfrontera mamman:

Ninni: Vad var det du var så rädd för skulle hända i och med att Beatrice ville berätta det?

Josephine: (3s.) Jag vet inte. Jag bara, fylldes med en sådan skräck. Alltså, och det kan ju te sig absurt men jag är vuxen. Jag är 21 år gammal, och jag stänger in mig i min garderob, på golvet, i hörnet, i fosterställning, gråter. Jag skakade i hela kroppen. Höll för öronen, vaggade fram och tillbaka och liksom bara grät och, jag hör inte, jag hör inte, jag hör inte, jag hör inte, jag hör inte. Jag finns inte med. Nej, nej, nej, nej, nej, så här. Så kanske att pappa skulle bli arg (litet skratt).

Ninni: Att pappa skulle bli arg.

Josephine: Mycket riktigt blev han ju det också sen, och ringde upp (3s.) och skällde ut mig, och sa att jag hade förstört hans liv, och hur kunde jag svika honom. Och hur kunde jag bryta hans förtroende. (3s.) Det var jättehemskt.

Här finns en parallell mellan de icke-förövande föräldrarnas och den förövande pappans reaktion på uppdagandet av övergreppen. Flickan såsom kränkt individ med rättigheter att skyddas mot våld ”existerar inte”. Jämfört med de tidigare berättelserna är pappans sanktion däremot *öppet* fokuserad på honom själv och hans känslor. Här är budskapet rakt och tydligt: avslöjandet utgör ett hot mot honom. Josephines avslöjandehandling definieras som ett ”svek” mot något som skett i ”förtroende”. I min

tolkning implicerar det en tanke om jämbördighet och frivilligt tystnadslöfte. Inom en sådan konstruktion blir övergreppen ömsesidiga handlingar. Genom att bryta mot normen och avslöja övergreppen har *hon* kränkt *honom* och förstört *hans* liv. Positionerna fungerar omvänt så att offer blir förövare, och förövare offer.

Pappans reaktion tolkar jag som påtvingad intimitet (Jacobs 1993), något jag skrev om i förra kapitlet. När förövande fäder sätter sina känslor i fokus och positionerar sig som offer i familjen orsakar de lydnad genom att både väcka flickans sympati och rädsla. Flickan tvingas ta ansvar för förövarens behov. I intervjuutdraget är Josephines rädsla och anpassning efter pappan, och pappans offerposition, accentuerat medan hennes sympatier med honom är frånvarande. I berättelsen tolkar jag pappans öppet sårade attityd som en skillnadsskapande handling. Den uttrycker hans högre värde och större rätt till utrymme och respekt. Dottern nedvärderas och hennes handlingar kontrolleras genom att hon rangordnas som ”dålig”.

TVå sammanvävda konstruktioner av ansvar för ”dåliga” handlingar återkommer i talet om mammorna och papporna. På berättarens nivå tillskrivs mammorna och papporna ansvar av döttrarna, och på berättelsens nivå tillskrivs döttrarna ansvar av föräldrarna. Det sker genom att intervjupersonerna direkt eller indirekt anklagar dem för att de *själva* tvingats bära ansvar för ”dåliga” handlingar. I och genom berättelserna ser därför också föräldrarnas och döttrarnas problemkonstruktioner helt olika ut. Medan problemet för intervjupersonerna blir övergreppen och förbudet att tala, blir problemet för föräldrarna att dottern agerar angripande: genom antingen lögn/förtal, sexuell omoral eller svekfullhet. Från de intervjuades synvinkel fungerar en sådan problemkonstruktion som osynliggörande av de sexuella övergreppen. Motstridigheten går att känna igen från incestdebatten, där skillnad i vem som blev positionerad som utsatt konstruerades i förhållande till kön, ålder och släktskap. Med förtal som problemet tillskrevs rättigheter män och fäder, medan kvinnor och barn definierades som angripande parter.

”Det var inga övergrepp” – ansvar och förlåtelse

I en berättelse krockar de två motstridiga problemkonstruktionerna och förvirring uppstår när någon ska förlåta någon annan. Tillsammans med sin självavårdare, en pastor, vill Carinas fosterpappa ha en förlåtelseceremoni med Carina. Flera år har gått sedan hon blev utskälld av fostermamman och genom den offentliga belysningen av sexuella övergrepp, något jag diskuterar i kapitlet ”Tillåtet och möjligt”, har hon avslöjat övergreppen för andra personer, bland annat för sin morbror som tar hennes parti.

Carina: Men sen skulle vi ha en förlåtelseceremoni.

Ninni: Jaha? Med dina fosterföräldrar? (C: Ja.) Vem var det som drog igång och ville, att det skulle ske?

Carina: Ja min fos, morbror då, pratade ju med hans eh (3s.) hans själavårdare då. (N: Ja?) För han ville ju gå till polisen, min morbror. (N: Ja.) Och det tyckte ju inte pastorn att man skulle göra. Det skulle man klara själva. (N: Ja.) Så det var väl, pastorn där, som ville det. (...) Han var knepig. Han sa att det var inga övergrepp för det var inga samlag. (...) Han såg inte det. Nej, fast han hade vart med, med händerna, liksom.

Ninni: Ja. Men eh, han ville ändå att det skulle bli nån förlåtelseceremoni. (C: Ja.) Vem skulle förlåta vem?

Carina: Ja, min fosterpappa skulle förlåta mig. (N: Ja.) Eller, be, eller han skulle få säga förlåt, till mig då. (N: Ja.) Sen skulle allt vara färdigt.

Sexuella handlingar mellan en vuxen man/pappa och en flicka/dotter definieras inte självklart som sexuella övergrepp, vilket jag har berört tidigare i denna bok, bland annat när jag skrivit om sexualliberalismen i Del 1. Pastorn avvisar tolkningen av de sexuella handlingarna som övergrepp betraktade och företräder ett perspektiv där ingen är kränkt och ingen bär ansvar. Lösningen här blir att förlåta och gå vidare. Morbrodern å andra sidan företräder ett perspektiv där det som skett är brottsligt och där lösningen istället är en polisanmälan. Jag tolkar Carina som kritisk mot pastorn men också invaderad av den skuld hon tidigare tillskrivits. Hon uttrycker en osäkerhet över vem det är som skall förlåta vem.

Ett kontinuum av könad nedvärdering

Innehållet i berättelserna om disciplinering efter avslöjande och upptäckt tolkar jag som uttryck för en sammanvävd erfarenhet. De vuxnas agerande kan, liksom det våld jag skrev om i förra kapitlet, förstås som ett kontinuum av samverkande reaktioner. De får innebörder där den ena förstärker, och inte enkelt kan avskiljas från den andra, och där avvisningen riktar sig mot både ämnet och flickan som person och kropp. När de sexuella övergreppen benämns eller upptäcks riskerar hon att bli ifrågasatt och hennes kropp att isoleras från andra. Avvisningarna fungerar som social kontroll.

Sanktionerna gör kön men också ålder och släktskap som skillnad. De fungerar särskiljande och nedvärderande och placerar ansvar för ”dåliga” handlingar, såsom övergrepp eller avslöjanden, hos dottern. Genom angrepp, ansvarstillskrivning, rädsla och skam över att bli en ”dålig” flicka formas självreglering. Tystnad blir ett medel att skydda sig själv mot ytterligare sanktioner.

Hur kan de vuxnas reaktioner tolkas?

De vuxnas ageranden blir problematiskt för flickorna/kvinnorna och stärker den sociala kontrollen över deras handlingar. I berättelserna fungerar

reaktionerna som repressalier till följd av avslöjanden men hur kan de förstås utifrån föräldrarnas perspektiv? Hur kan till exempel Gunillas pappa tolkas?

Att barn och vuxna som avslöjar sexuella övergrepp möts av negativa reaktioner är känt sedan tidigare (Herbert & Dunkel-Schetter 1992; Jonzon 2006; Stroud 1999; Roesler & Wind 1994; Summit 1983; Ullman 2007). Man vet att omgivningens reaktioner oftare blir negativa om ett barn gör avslöjandet än om en vuxen gör det, särskilt om förövaren är en familjemedlem eller släkting till brottsoffret. Större fara och misstro är förbundet med att berätta i barndomen än att göra det senare. Likaså blir reaktionerna olika beroende på vilken relationen är mellan den person som tar emot avslöjandet och förövaren.

I det förra kapitlet skrev jag att mödrar i högre grad bidragit med stöd till sina barn om förövaren inte var en partner. Närhet till förövaren tycks också påverka icke-förövande fäders agerande. Vuxna brottsoffer har till exempel beskrivit bristande stöd från sina pappor när övergrepp skett inom familjen (Stroud 1999). Bristen på stöd i dessa studier kan förstås i ett sammanhang där icke-förövande mammor och pappor mår mycket dåligt till följd av avslöjandet. Föräldrar har reagerat med stress, depression, chock eller problem i sitt eget äktenskap (Davies 1995; Elliott & Carnes 2001; Jensen m.fl. 2005; Svedin & Back 2003). Svedin och Back skriver till exempel om hur skakade föräldrar blivit när de fått veta att deras barn utnyttjats i barnpornografi. Först kom känslor av överklighet, kaos och panik, sedan ilska, lust att hämnas och skuldkänslor över att inte ha förstått vad som pågått (s.31).

I Tine Jensen och henne forskarkollegors studie (2005) av barns perspektiv på egna avslöjanden om övergrepp i familjen eller av annan närstående, intervjuades även barnens vårdnadshavare. De flesta menade att de till en början reagerat med chock och ambivalens. De sökte då alternativa förklaringar till varför barnen sagt som de gjort, som till exempel att det rörde sig om något de drömt, fantiserat eller berättat för att få uppmärksamhet. Mödrar som burit på farhågor om att deras barn var utsatta sa att de låtit bli att fråga för att de inte uppfattade sig kompetenta att tala om sådana ämnen. De var rädda att antingen skada barnet eller familjerelationerna. Författarna skriver att mödrarna dessutom var starkt påverkade av debatten om falska anklagelser. De kände rädsla över att någon skulle anklaga dem för att lägga ord i munnen på barnet, och att de genom att tala med barnet skulle försvaga möjligheterna i en eventuell rättsprocess.

Mina intervjupersoners berättelser kan tolkas i en sådan kontext. De ageranden hos vuxna de talar om kan förstås som uttryck för smärtsamma och chockartade upplevelser i en svår och oväntad situation, och som tecken på vuxnas ”ofullkomlighet”, men också att denna ”ofullkomlighet”

får allvarliga konsekvenser för flickan. De normer som kvinnorna berättar om och förhåller sig till, att tala sanning och att inte agera förföriskt, implicerar en tanke om att sexuella övergrepp ”inte existerar” i det konkreta fallet (Mellberg 2002), åtminstone inte i betydelsen kränkning av flickan. Med det könsbegrepp jag tillämpar i avhandlingen förstår jag reaktionerna som både produktion och reproduktion av historiska föreställningar om kön. De samverkar med konstruktioner av ålder och släktskap, också inom en kontext där flickan är fosterbarn. I berättelserna och dess händelser upprepas stabila, kollektivt delade mönster. Män och pappor blir implicit ”goda”, trovärdiga och beskyddade när döttrar blir ”dåliga”, lögnaktiga, lösaktiga och farliga. Reaktionerna fungerar könsdiskriminerande. Med sådana konsekvenser i åtanke kan man ställa frågor om vilket socialt värde det är flickan/kvinnan utmanar när hon avslöjar de sexuella övergreppen. I nästa del av detta kapitel ska jag diskutera det.

Det sociala värdet

I ett normsystem där sexuella övergrepp ”inte existerar”, där avslöjanden och upptäckt fungerar som ett hot mot förövande och icke-förövande föräldrar, och flickor tystas/normaliseras genom sanktioner och självregleringstekniker, sker nedvärdering av flickan men vad är det som sker med pappan? Vilket socialt värde är det som ska bevaras genom lydnad och vad det är med talet som gör det så farlig? Jag ska diskutera det med hjälp av olika typer av material från Carinas uppväxt och från den tid då hon polisanmälde övergreppen och de fördes till åtal. Det rör dokumentation från socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri, skrivelser från kretsen kring familjen, pressklipp och domslut.

En ”bra” familj där far är ”god”

När Carina bara är några år gammal blir hon frivilligt placerad i fosterhem. Det är där hon utsätts för sexuella övergrepp av sin fosterpappa. Under hela placeringstiden har Carina, hennes biologiska mamma och fosterfamiljen regelbunden kontakt med BUP och socialtjänsten. Ingen upptäcker vad som sker. Från tiden då övergreppen börjar och framåt beskrivs Carina i journalanteckningarna som allt mer tystlåten, sluten och svår att komma nära. Samtidigt definieras atmosfären i fosterhemmet som varm, positiv, öppen och vänlig.

Den biologiska mammans röst och beskrivning av Carina är helt frånvarande i anteckningarna från socialtjänsten, trots att Carina och hon träffas regelbundet, medan fostermammans dominerar. Under perioden står flera noteringar om fostermammans upplevelse av Carina som sluten och avståndstagande. Socialsekreteraren funderar i journalen över om beteendet

beror på rädsla. Trots det ställs inga frågor om något är på tok i fosterhemmet. Tanken tycks vara utesluten. Eftersom detta hem redan på förhand passerat myndighetens kontroll och är definierat som gott och harmoniskt tolkar jag frågan som omöjlig att ställa. Det som ligger närmast till hands, som kommenteras i journalen är de synliga problemen hos Carina som individ, hennes besvär med skolan eller svårigheter att uttrycka sig och vara öppen. Några egentliga försök att förstå problemen utanför Carina själv uttrycks inte. Den enda förklaring som antyds är att hon ”har det jobbigt med lojaliteten åt dels det biologiska hemmet och dels familjehemmet.” Eftersom Carina blivit omhändertagen av myndigheterna är det biologiska hemmet redan definierat som olämpligt eller problematiskt. Den biologiska pappan är helt frånvarande och begreppet ”det biologiska hemmet” är därför liktydigt med ”den biologiska mamman”. Det som sker vid tidsperioden innan övergreppen blir kända är därför att problemet främst definieras av Carina själv, och i någon mån av relationen till hennes biologiska mamma och den medföljande kluvenheten mellan olika lojaliteter. På så sätt motiverar socialtjänsten också en höjning av den ekonomiska ersättningen till familjehemmet. I en anteckning två år efter att fosterpappan börjat utsätta Carina står noterat att, ”Familjehemmet har en något förhöjd fosterlön, detta motiveras med de problem Carina har.” Min tolkning är att placeringen av Carinas problem som liggande utanför relationerna i fosterhemmet blir en förutsättning för att fosterpappan skall kunna behålla sitt anseende och fortsätta begå övergrepp, samtidigt som han vinner ekonomiskt på det. Övergreppen får en kommersiell prägel. När sedan övergreppen blir kända av fostermamman förstärks Carinas position som ansvarig och fosterparet kan fortsätta ta emot ekonomisk ersättning genom nya fosterbarn: ”efter det fick dom, två fosterbarn, efter det att hon visste om vad sin, hennes man hade gjort” (Carina).

Ytterligare några år senare, genom flera turer av avslöjanden till personer i den biologiska familjen, blir övergreppen också kända av de sociala myndigheterna. Dessa inleder en utredning av fosterfamiljens lämplighet som familjehem och försöker samtidigt övertala Carina, som nu är myndig, att göra en polisanmälan. Först vill hon inte, men känner sig tvingad och ger efter.

Carina: Och då, sen var det ju nästan som ett krig mot mig att, dom ringde och sa att jag måste, måste gå till och anmäla det här till polisen. Annars måste vi göra det, sa socialsekreteraren. (N: Mm.) Och det var ju så, jättejobbigt, för det hade ju vart min familj och, (N: Mm.) och så helt plötsligt ska man anmäla och, det gick jä, det var jätte, tuftt. (...) Och jag undrar ofta hur, hur hade det sett ut om dom hade gjort polisanmälan? (N: Mm.) Hade barnen fått vara kvar då? (N: Mm.) Men det är ju sånt man aldrig får veta.

Carinas undran refererar till det som händer efter att hon gjort sin polisanmälan. Hon oroar sig över vilka konsekvenser socialtjänstens agerande får för de barn som fortfarande är placerade i fosterhemmet. Trots att fosterpappan, under samma period som granskningen av fosterhemmet pågår, döms till grovt sexuellt utnyttjande av underårig, resulterar inte socialtjänstens utredning i någon problematisering av honom och övergreppen. Man bedömer fortfarande familjehemmet vara gott, harmoniskt och lämpat för fosterbarnsplaceringar. Fosterpappan anses inte heller olämplig som familjehemsföreståndare. En allmän uppslutning bland människor som känner familjen sker i den stad där de bor.

Om alla föräldrar hade lika stor omsorg om sina barn som Magnussons kanske vårt samhälle skulle se lite annorlunda ut! (ur skrivelse till socialtjänsten)

De sociala myndigheterna har satsat miljoner på verksamheten. Hemmet har haft ett gott anseende. - Mannen är något av det godaste som finns, konstaterar exempelvis en familjehemssekreterare i ett yttrande. - Hemmet anses vara ett av de bästa familjehemmen. De placerade barnen verkar må mycket bra och jag har aldrig hyst någon oro beträffande barnens hälsa, skriver familjehemssekreteraren. (ur pressklipp)

- Vi bryr oss inte om domen. Vi utgår från barnens bästa, säger Erik Skog, en av grannarna som vill nyansera bilden av fosterfamiljen (...) att dessa barn inte ska få sina liv raserade p.g.a. något som, om det överhuvud taget inträffat, skett för så länge sedan (ur pressklipp)

Vid intervjun kommenterar Carina att hon känner sig kränkt av det som sker. Hon kallar det "ett svek"; "socialen tror mig inte heller riktigt." Citaten tolkar jag som exempel på det borgerliga hemmets och mannens oantastlighet. Problemet som konstrueras här är inte att en familjehemsföreståndare begår sexuellt våld på ett av sina fosterbarn, utan att han utsätts för förtal. En myndighet som satsat mycket pengar på mannens "godhet" riskerar med ett annat ställningstagande - ett stöd för Carina - att själv bli framställd som inkompetent och slarvig, och allvarligt ifrågasatt. Här associerar jag till samma problemkonstruktion som i incestdebatten. En tanke om hotade rättigheter knyts till mannen/fadern.

En kartläggning av anmälningar till Socialtjänsten om misstänkta sexuella övergrepp mot barn i fosterhem (Socialstyrelsen 1997) visar att Carinas situation inte är unik. Rapporten täcker anmälningar som gjordes åren 1988-1993, samma period som kvinnorna i denna avhandling påbörjar en dialog med vuxna om övergreppen. Valet av undersökningsperiod är intressant men motiveras inte av författaren. Genom rapporten synliggörs en parallell mellan Carinas sociala situation som barn och andra sexuellt

utsatta fosterhemsplacerade barns situation under incestdebattens mest intensiva år.

Under de aktuella åren inkom 86 anmälningar till Socialtjänsten. 73 av dessa ledde till polisanmälningar, varav 34 till åtal och 32 till fällande dom. I 70% av de ursprungliga anmälningarna var familjehemsfadern utpekad som förövare. Den låga åtalsfrekvensen är värd att notera. Förundersökningarna lades främst ner för att brott inte kunde styrkas. Att den omständigheten i större uträkning gäller för de yngre än för de äldre barnen är tydligt i rapporten men pekas inte ut som en allvarlig omständighet. Det hade man kunnat göra. Små barn befinner sig i en särskilt utsatt situation genom sina svårigheter att kommunicera. Alla förundersökningar som gällde förskolebarn lades ner (15 stycken). Överlag nekade de flesta misstänkta fosterfäder till brott samtidigt som familjehemsmödrarna som regel stödde männen och hade svårt att tro barnen.

Socialstyrelsen kritiserar i sin rapport socialtjänsten för bristfälliga utredningar av ärendena och bristande tillsyn av barnen. Övergreppen hade fortgått under lång tid utan att de uppmärksammats, trots kontakter med socialsekreterare och psykiatri. 15 barn, av de 66 som fortfarande bodde i familjehemmen vid tiden för anmälan till socialtjänsten, omplacerades inte. Bara *ett* av de utredda familjehemmen förbjöds att fortsättningsvis ta emot fosterbarn, trots fällande domar. Bakom bristerna i handläggningen skymtar en hjälplöshet inom de sociala myndigheterna. Några socialsekreterare som yttrat sig i studien beskriver likartade reaktioner:

Det är svårt att ta till sig informationen om att familjehemsfadern förgripit sig på flickan (...) Visserligen hade vi länge haft en känsla av att det var något som inte stämde i familjen, så anmälan blev en bekräftelse på vad som var fel. (...) Vi kände också skuld över att vi inte talat mer med barnen. (ibid.:s.7)

En "god" far förutsätter en "dålig" dotter

Konstruktionen av fadern som "god" och hemmet som "ett av de bästa" sammanfaller och förutsätter en konstruktion av flickan som "dålig" om hon avslöjar sexuella övergrepp. När mannen/pappan uppvärderas nedvärderas flickan/dottern. Han får sitt anseende på bekostnad av hennes. Material från rättegångarna där fosterpappan ställs till svars för övergreppen kan tolkas på det sättet. I försvarets vittnesmål och retorik upprepas samma könskonstruktion som jag skrivit om tidigare. Carinas sexuella moral, kropp och avsikter sätts på spel. En vän till fosterfamiljen vittnar:

Han uppfattade Carina Eliasson som en mycket egendomlig person, som han hade svårt att få kontakt med. Vid ett tillfälle var han och Carina Eliasson ensamma i huset. Hennes uppträdande var då "knäppare" än

vanligt. Hon pratade om pussar och kramar och satte sig provocerande framför honom. Han fick uppfattningen att hon försökte utnyttja honom för att de var ensamma. Vid något tillfälle sade han till (den åtalade) att ”se upp för henne”. (ur domslut)

Min tolkning är att Carina beskrivs som en avvikande, psykiskt störd person som både är mycket svår och ”provocerande” lätt att få kontakt med. Hennes handlingar förklaras av hennes personlighet och definieras som ”knäppa”. Den ”dålighet” som mannen tillskriver henne associerar till en sexuell förföriskhet som varken är lockande eller önskvärd. Hon definieras som sexuellt asocial och därmed också farlig för män; både för vittnet självt och för fosterpappan. Hon blir en flicka som försöker ”utnyttja honom”. På grund av hennes farlighet varnar vittnet den åtalade, ”se upp för henne”, underförstått, ”hon kan försätta dig i trubbel”. Carinas ”farlighet” tolkar jag som en manipulativ makt över, och ansvarighet för, de brott rättegången behandlar, trots eller kanske på grund av att fosterpappan erkänt. Hon blir den angripande parten, medan rätten att skyddas mot angrepp tillskrivs fadern. Hans värde och trovärdighet blir därmed högre positionerat än den ”avvikande” dotterns.

Konstruktionen av Carina som underlig, onormal och lösaktig återkommer även i andra vittnesmål och sammanfaller med hur den åtalade definierar sig själv och sina handlingar:

Hon var mycket skadad och sent utvecklad när hon kom till dem. Hon hade ett annorlunda beteende på så vis att hon långt upp i åldern kröp upp i knät på vuxna, även okända personer. (...) Samtidigt började hon gå med mindre kläder på sig, som om hon ville dra uppmärksamheten till sig. En gång när han gick förbi hennes rum höll hon på att byta om och hade bar överkropp. Hon sa att det inte gjorde något. Han gav henne en kram. På hennes uppmaning började han ta på hennes bröst. Hon lade dit hans hand. Ibland kramade han hennes bröst när hon ändå lagt hans hand där. Han kan inte påminna sig om att hon bad om just det. Det hände också att han kysste hennes bröst. Han kan inte svara på varför, ”det bara blev så”. Hon sade att det var skönt. Han tog henne ibland på fler ställen och smekte henne över hennes sköte. Han upplevde det som att hon uppmanade honom till det. (...) Självt hade han inte ut något av sitt handlande. Det hela upprepades högst fem gånger i månaden. Han upplevde det som att han mötte hennes behov och om det kunde hjälpa henne så var det väl inte så farligt. (ur domslut)

Min tolkning är att fosterpappan i denna berättelse presenterar Carinas ”skada” och ”annorlunda beteende” som en orienterande bakgrund och förklaring till sina egna sexuella handlingar. Orsaken placeras hos Carina, inte hos honom själv. Han gör sig till en ”god” far som, i sin godhet, försöker anpassa sig efter och ”möta” hennes ”behov”, och som ”hjälp”

henne med sex. *Hon* är den som ”drar uppmärksamheten till sig”, ”uppmäna” honom att ta på hennes kropp och njuter av det. Ansvaret förskjuts från honom till henne samtidigt som hans handlingar definieras som ”inte så farliga” och helt utan sexuell avsikt. Konstruktionen av den ”gode” fadern samverkar på detta sätt med konstruktionen av den skadade och ”dåliga” dottern. För att han ska kunna bli det ”goda” offret måste hon bli den angipande ”dåliga” flickan. Målsägaren, istället för den åtalade, ställs inför rätta (MacKinnon 1983).

Vid den första rättegången blir fosterpappan dömd. Rätten anser att Carina är ” trovärdig” och ”övertygande” och de vittnen som bekräftar att hon har avslöjat övergreppen för dem anses styrka hennes berättelse. I Carinas perspektiv är det fosterpappan, inte hon, som tar initiativ till övergreppen. Hon beskriver att hon haft ett behov av uppmärksamhet när hon kommit till fosterhemmet och att hon varit rädd att åter bli bortlämnad; hon ”ville sitta i knät” och ”bli sedd” men blev missförstådd. Men att pappan blir dömd i tingsrätten kan också tolkas utifrån andra omständigheter än att Carina betraktas som trovärdig. Det kan sättas i relation till att han har erkänt och att hennes uppgifter vinner stöd av hans, vilket också kommenteras i domslutet. Delar av Carinas berättelse som han förnekar ogillas av rätten som går på mannens/faderns tolkning av det som hänt.

Rättegångarnas subjektiva innebörder för Carina blir däremot osynliga i detta material och måste sökas i samtal med henne. Hon berättar då att hon vid den andra rättegången, efter att fosterpappan överklagat domen i tingsrätten, mår så dåligt och känner sig så osäker att hon har svårt att vittna. Fosterpappan ändrar också sin version av händelserna vid denna rättegång, tar tillbaka delar av det han tidigare vidkännt och förstärker ytterligare bilden av sig själv som ”god” och offer. Han förklarar nu Carinas polisanmälan med att hon har ”ekonomiska motiv för att lämna de uppgifter hon gör”, en antydning om att problemet inte är övergrepp utan förtal och bedrägeri. Resultatet blir att hovrätten ifrågasätter både henne och de personer som vittnat till stöd för henne. Man bedömer henne som mindre trovärdig och domen mot fosterpappan ändras till hans fördel. ”Man har alla emot sig”, säger Carina.

Carina: Man blir ifrågasatt hur, ja för, ja allt blir man ifrågasatt.

Ninni: Mm. (3s.) Eb, var, var försvarsadvokaten på ett annat sätt under den andra rättegången än på den första?

Carina: Ja, det tycker jag. (N: Hur?, 3s.) Han var, han var ju, väldigt hård, (anger advokatens namn), frågade mig mycket och (3s.) ja försvarade honom med att, jag var, inte var (3s.) att jag gick till olika karlar, liksom satt i knät och, sånt här hos andra, män.

Ninni: Mbm. Att du hade gjort det då (C: Ja.) när du bodde hos dom?

Carina: Ja, jag sökte ju en pappa men det var inte, sån kärlek (litet skratt) jag behövde. (N: Nej.) eller kärlek, eller vad...

Ninni: Vad menade han då då?

Carina: Ja, att jag var lite efter, fick jag ju höra också, liksom att, jag var inte som alla andra. (suckar)

Ninni: Sa han det?

Carina: Nej, det vet jag inte vem det var som sa men, liksom att jag var, min fostermamma, tryckte ju på det också att inte var, mogen och så.

Ninni: Mm. Men, försvarsadvokaten, menade han att, att, att det var du som tog initiativet?

Carina: Ja, det gjorde han.

Ninni: Det var det han menade?

Carina: Ja (...) att jag hade begärt det liksom och, att jag ville det.

På berättelsens nivå återkommer andras konstruktion av Carina som ”dålig” flicka men på berättarens nivå tar sig Carina utrymme att protestera genom att formulera sig kring sina egna behov: ”det var inte sån kärlek jag behövde.” Min tolkning är att hon då positionerar sig med hjälp av incestdebattens andra läger, där problemkonstruktionen är sexuellt våld.

Nedvärderingen i rätten, där Carina är brottsoffer och målsägande, tolkar jag som en motsägelsefull situation. Hon ställs till svar när hon söker upprättelse. Det kan uppfattas som att den jämlikhetens standard som dominerar västerländskt rättstänkande, och den juridiska återupprättelse eller gottgörelse som ska åstadkommas när någon skadat någon annan (Friedman 1995:70), i realiteten sätts ur spel. Det formella skipandet av rättvisa blir ett nytt övergrepp. Juristen Ulrika Andersson skriver att det moderna straffrättssystemet inte är uppbyggt kring brottsoffrets rättigheter utan kring den åtalades. Systemet grundar sig på upplysningsfilosofin och är en reaktion mot orättfärdiga straffsystem med bristande rättssäkerhet för just den åtalade. Den brottsutsatta personens perspektiv började inte fokuseras i Sverige förrän i slutet av 1970-talet (Andersson 2004).

När tystnad bryts och sanktioner utdelas i ett offentligt sammanhang där flera personer tillsammans angriper och nedvärderar en ung kvinna, kan det innebära mycket smärtsamma upplevelser. Carina berättar för mig vad som händer efter den sista rättegången. Medan hon väntar på domen drabbas hon av ett psykosgenombrott, hör fosterpappans röst i väggen intill sin säng, tar ”lite för många tabletter”, skär sig med en kniv och tas in på sjukhus. När vi avslutar intervjun om hennes möten med rättssystemet frågar jag henne ifall hon skulle rekommendera andra att göra polisanmälan. Hon svarar: ”Jag skulle nog berätta att det är tufft, för det, det var värre än övergreppen, nästan.”

Den ”perfekta” familjen

Hur skulle man då kunna besvara frågorna om vad det är med talet om sexuella övergrepp som gör det så farligt, och vilket socialt värde det är som

utmanas när de avslöjas? Min tolkning av de olika typerna av material för denna avhandling är att det *bar* betydelse för möjligheterna att avslöja sexuella övergrepp, om förövaren är en far. Avslöjanden om sexuella övergrepp begångna av fäder utmanar föreställningar om faderskap och familj. Med en gammal skolboksramsa till hjälp skulle en övergripande norm inom vilken sexuella övergrepp ”inte existerar”, kön, ålder och släktskap konstrueras och tystnad påbjuds, kunna uttryckas som att ”far är rar”. Det är idealbilden av den ”gode fadern” med den trygga, lyckliga, ”perfekta” familjen som utgör det sociala värdet.

Ninni: Mm, när du tänker på dig själv där, i det bus du växte upp i fosterfamiljen, (C: Mm) vad, vad väcker det för, känslor?

Carina: (12s.) Det är väl liksom, allt ska va så perfekt (N: Mm.) på ytan (N: Mm.) men det är väl inte så, där inne.

Ninni: Nej, hur är det där inne?

Carina: (3s.) Det är ju dom här, hemliga, och så får man ju inte va arg och man får, liksom mycket, hämmade känslor.

Ninni: Mm, Mm, vem var du, där?

Carina: Jag var, jag försökte anp, liksom, vara till, alla till lags och, försöker, ja, så att jag inte skulle blivit lämnad igen om man säger så.

Tystnadens funktion blir att upprätthålla det goda föräldraskapets och det goda anseendets fasad. Avslöjanden och upptäckt av sexuella övergrepp bryter mot föreställningar om att fäder – men också mödrar - bör värna om sina barn. I materialet tolkar jag normen, att dessa föreställningar ska bevaras, som stark. Den får som konsekvens att övergrepp hemlighålls och legitimeras. Hela familjens rykte blir beroende av pappans, men pappans anseende utgör det överordnade värdet. Den som bryter mot normen riskerar därmed att försättas i en värre situation. Värdet bevaras genom olika hotfulla kontexter där våld, nedvärdering, avvisning och uttalad tystnadplikt utövas.

Normen ger särskilda rättigheter åt män i en social position som far. Olika villkor gäller för olika personer beroende av deras ålder, kön och släktskapsposition. Inom normen konstrueras dotterns värde konsekvent som lägre än pappans. Rättsprofessorn Christian Diesen (2005) skriver att barns lagliga skydd visserligen är starkare i Sverige än någon annanstans i världen, men att uppkklaringsprocenten för brott som misshandel och sexuella övergrepp mot barn samtidigt är sämst i Europa. Bara 5-20% av de anmälda fallen leder till åtal, trots att man i de flesta fall har en misstänkt. Diesen drar slutsatsen att likhet inför lagen inte innefattar barn (s.200). Han menar att rättssystemet tillämpar positiv och negativ särbehandling där ålder, kön, klass, etnicitet, politisk tillhörighet, handikapp, psykisk störning och sexuell läggning spelar in i bedömningarna. Den rättsliga strukturen utgår ifrån ett normalitetsbegrepp där normen är att vara en medelålders

välsituerad man, en bonus pater familias, en god familjefader. Allt handlande som anses normalt, etiskt korrekt, riskfyllt eller aktsamt sätts principiellt i relation till den ”gode” familjefaderns situation.

Effekten blir också i praktiken att män som tillhör denna kategori har ett faktiskt tolkningsföreträde framför andra när det kommer till svåra gränsdragningar vid faktaställande och värdering. Den generella konsekvensen är att underklasspersoner riskerar att hamna i rättsligt underläge om motparten är välanpassad, men också att kvinnor hamnar i underläge i förhållande till män när en konflikt uppkommer mellan personer av skilda kön, exempelvis sexualbrott (s.381-382).

Filosofen Anette Baier (1995) och sociologen och rättsvetaren Ute Gerhard (2001) menar att en sådan manlig bias, eller partiskhet, genomsyrar västerländsk moralteori och rättssystem. Även andra forskare har funnit att fäder inte gärna associeras med våld av olika slag. Maria Eriksson (2003:269ff) skriver att det saknas en tankemässig koppling mellan våldsamma män och fäder både i forskningssammanhang, i svensk politik och i familjerättssekreterares hantering av fäders våld. Den inadekvate våldsamme pappan ”finns inte” men däremot ”finns” den inadekvata våldsutsatta mamman. Eriksson visar att en man kan förstås som en bra pappa, trots att han har misshandlat barnens mamma och misstänks för sexuella övergrepp mot barnen. I familjerättens hantering av fäders våld fanns olika normer för mammors och pappors föräldraskap. Samtidigt som mammorna hade begränsade möjligheter att skydda sig själva och sina barn hölls de ansvariga för barnens behov och trygghet.

Med stöd av mina intervjupersoners berättelser och tidigare studier tolkar jag att inte bara döttrar utan också mammor befinner sig i en riskfylld situation när fäder begår sexuella övergrepp. Mammors handlingar i berättelserna kan förstås som självregleringstekniker för att skydda sig själva mot en värre situation. Min tolkning är också att de intervjuade inte är ”befriade” från sådana socialt delade förståelser som patologiserar och nedvärderar mammor. De bidrar också själva till en konstruktion av könat värde knutet till pappor genom diskursen om den ”medskyldiga mamman”. Förakt mot, eller brist på medkänsla med, icke-förövande mammors eget lidande är begripligt när egna rättigheter och vrede över det som hänt får utrymme att uttryckas. Samtidigt bidrar det till att ytterligare förskjuta ansvar från fäder till mödrar – och döttrar – och till att upprätthålla fasaden.

Kapitelsammanfattning

I detta kapitel diskuterar jag berättelser om tidiga avslöjanden och upptäckt, från 1970-talet och framåt, och hur föräldrar och andra personer åstadkommer disciplinerande sanktioner genom avvisning och

konstruktioner av kön, ålder och släktskap. Jag analyserar intervjuer och dokument relaterade till upptäckt, åtal och fällande dom; försöker förstå vilka normer som uttrycks i materialet och vilket socialt värde som bevaras genom flickans/kvinnans tystnad. I talet och texterna reagerar de vuxna med upprördhet när övergreppen uppdagas, och avvisar både ämnet och flickan som person och kropp. Avvisande handlingar upprepar den förövande pappans nedvärdering genom att göra dotter/flicka/kvinnan till en ”dålig” person som handlar ”fel” i förhållande till bestämda normer; att tala sanning och att inte agera förföriskt. Intervjupersonen ”blir” lögnaktig/otillförlitlig, lösaktig eller på andra sätt oberörbar och farlig genom avslöjande och upptäckt.

Medan problemet för intervjupersonerna blir övergreppen och förbudet att tala, blir problemet för föräldrarna i berättelserna att dottern agerar angripande. Normerna implicerar en tanke om att sexuella övergrepp ”inte existerar” i det konkreta fallet (Mellberg 2002), åtminstone inte i betydelsen kränkning av flickan. Andra än intervjupersonerna konstrueras som offer, även den förövande pappan. Genom avslöjanden och upptäckt hotas ett socialt värde bestående av föreställningar om det goda faderskapet.

Det könsbegrepp jag tillämpar i avhandlingen innebär att jag förstår sanktionerna som både produktion och reproduktion av historiska föreställningar om kön som samtidigt gör ålder och släktskap. Konstruktionen av den ”avvikande” kvinnokategorin upprepas i dotterns/flickans/kvinnans ”dålighet”. Män och pappor blir implicit ”goda”; trovärdiga och beskyddade, när döttrar blir ”dåliga”. Sanktionerna fungerar som stängning och låsning av flickornas/de unga kvinnornas handlingsutrymmen.

Kapitel 8

Motstånd

Introduktion

I tidigare kapitel har jag använt begreppet motstånd för det bearbetningsarbete kvinnorna utövar när de hanterar, och successivt tar sig ur, upplevelser av splittring och lidande genom att förhålla sig kritiskt till sina fäder, mödrar och det våld de utsattes för som barn. Med hjälp av empirin har jag nått ett sätt att förstå begreppet som knyter personlig och social förändring till tolkning och handling. Jag har då också använt begreppet handlingsutrymme och gjort det i betydelsen *inre* förutsättningar för motståndshandling genom omtolkning. Jag har uppfattat att de intervjuade skapar större handlingsutrymme för sig själva genom att ständigt tolka och omtolka sig, livshistorien och världen. Motståndshandlingarna uppstår ur ny tolkning och får ett personligt värde, blir en central aspekt av livet, som också är intimt förbunden med upplevelser av de egna sinnena.

Jag har också skrivit att jag uppfattar intervjusituationen som en plats där motstånd sker. Mötet i sig mellan kvinnorna och mig formar ett visst *yttre* socialt handlingsutrymme där tolkningar kan göras och uttryckas i talhandling. När de då talar använder de sig av etablerade och sociala delade förståelser av verkligheten, diskurser, för att presentera och formulera sig. Diskurserna har jag funnit i talet om fäder och mödrar och börjat tolka som centrerade kring etiska regler för handling och bestämda, internationellt stadgade rättigheter; att växa upp i trygghet och bli skyddad mot våld. I detta sista kapitel om tystnadens tid kommer jag att fortsätta den diskussionen.

Syftet med kapitlet är tvåfaldigt. Dels vill jag nå en fördjupad förståelse av motstånd som fenomen och konstruktion i talet om förövaren och andra personer inom och utanför familjen under tystnadens tid. Dels försöker jag också tolka och förstå de kontexter i form av *yttre* handlingsutrymmen som omgärdar, och fungerar som förutsättningar för, motstånd mot olika former av våld. Jag kommer därför att först diskutera hur de intervjuade utövar motstånd på berättarens nivå när de talar *om* det förflutna, hur det

motståndet kan sågas vara konstruerat och i vilket handlingsutrymme de talar. Jag ska därefter diskutera det motstånd flickan utövar på berättelsens nivå och hennes handlingsutrymme i berättelserna. Frågor jag arbetar med i kapitlet är: Vad gör kvinnorna, respektive flickorna och andra personer i berättelserna, när de gör motstånd? Hur är motståndet konstruerat? Vad består handlingsutrymmet av inom vilket motståndshandlingar utövas? Jag avslutar kapitlet med att diskutera motstånd och handlingsutrymme i berättelser om mammors beskydd mot våld.

Berättarens motstånd inom en omsorgsdiskurs

I teorikapitlet skrev jag att intervjupersonerna formulerar sitt etiska förhållande till livet i berättelser. Min tolkning är att de agerar moraliskt när de talar och att de då konstruerar flera olika diskurser inom vilka de kritiserar och opponerar sig mot en förfluten social situation. Diskurserna fungerar som strukturellt handlingsutrymme att göra motstånd. De innehåller socialt delade förståelser av handling som kvinnorna använder för att jämföra, ta spjörn emot, och värderar sin situation med. Eftersom de då uttrycker centrala värden kring handling tolkar jag dem som moraldiskurser. Med hjälp av diskurserna talar de om vilka handlingar som de anser är goda och åtråvärda och hur man bör, eller inte bör handla och leva i världen.

En av dessa moraldiskurser är en diskurs om omsorg. Subjektiva betydelser av relationer och omsorg i relationer hamnar i fokus. Omsorgsdiskursen uttrycks i talet om flickans motstånd mot förövaren, i talet om situationen hemma och i talet om olika personer som varit betydelsefulla för dem under uppväxten. Alla kvinnorna berättar om andra barn och vuxna som på olika sätt brytt sig om dem när de växte upp. Bland dem finns syskon, mammor, en pappa, bästisar och bästisars föräldrar, grannar, släktingar, lärare och vuxna vänner till familjen. När kvinnorna berättar om vad de gör i form av ”goda” handlingar och vad de värderar, uppfattar jag att de talar de om vad som är värdefullt för dem själva. Värdefulla relationer har omsorgsrelationens karaktär, värdefulla handlingar är präglade av omsorg och värdefulla tankar hos andra som kvinnorna föreställer sig handlar om omsorgsetik. När kvinnorna talar säger de mer eller mindre direkt: ”Relationer är viktiga. I mina relationer med dessa personer fanns den omsorg som jag inte fick någon annanstans och det är den som har räddat mig. Omsorg är allas ansvar.”

Med hjälp av empirin ska jag nu diskutera denna omsorgsdiskurs och hur berättaren använder den för att göra motstånd. Jag inleder med talet om vuxna, diskuterar sedan talet om barn och talet om symboliska gestalter. Sist tolkar jag hur kön görs.

”Relationer är viktiga” – talet om betydelsefulla vuxna

Ett exempel på talet om relationer och hur det används som motstånd kommer från den första intervjun med Gunilla. Redan tidigt i samtalet ber jag henne dra sig till minnes en person som varit betydelsefull för henne. Hon tänker först på pappa och hurdan deras relation varit före upptäckten, sedan på en äldre kvinna i släkten som varit en extramamma för henne. När hon jämför dem med varandra kallar hon deras sätt att vara mot henne för ”hundra procent närvaro”, att ”kontakten är på, sladdarna är i” och preciserar det som att ”bara liksom vara med varandra”, ”nära varandra.” Hon fortsätter:

Gunilla: Men sen så kan man väl säga, sen så klart att det har funnits många människor (3s.) flera andra vuxna, flera, flera lärare. Alltså det har funnits folk hela vägen som har vart jätteviktiga för mig, och det har väl handlat om någon slags kompensation för någonting som jag ändå saknade hemma så va. Men jag skaffade mig det. Jag såg till att skaffa mig det.

Ninni: Mm. Hur gjorde du då?

Gunilla: Jag såg ju. Jag upptäckte dom här människorna. Det där är en sån, och det där är inte en sån. Kunde liksom välja, känna det så, med en gång.

Ninni: Vad spännande. Berätta om vad du såg när du såg att det var nån som...?

Gunilla: En slags, nån form av, lyhördhet som kunde lysa igenom den människans personlighet. Nån form av (3s.) man kunde, ja, där inte det handlade om yta eller, någonting sånt utan, där var en, där var en vuxen. Där var en människa. (...) Och det är egentligen gemensamt för alla dom här människorna. Det finns ett sånt intresse, alltså att människor är (markerar med handslag mot bordet) intressanta, relationer är (markerar igen) viktiga. Och dom här, och många av dom här människorna har ju haft mycket människor omkring sig, alltså en stor vänkrets.

När Gunilla sammanfattar sin bild av olika vuxna tolkar hon deras närvaro i sitt liv som resultat av en aktivitet hos henne själv. Hon förklarar den med att hon saknade något hemma. I min förståelse talar hon då om en livssituation som ”borde” ha varit på något annat sätt. Något brister. När hon sedan utvecklar sitt resonemang konstruerar hon ett värde omkring att vara i relation med, i gemenskap med, andra människor och att bry sig om andra. Närvaron, kontakten och närheten som hon inlett med får sin betydelse i förhållande till det. Här finns ett sätt att tolka som anspelar på de förutsättningar för omsorgshandlingar som jag skrev om i teorikapitlet, med ett djup i relationer där individerna låter sig fyllas av varandra genom sitt intresse för varandra. Värdefulla handlingar som Gunilla talar om har då också en ömsesidig karaktär. Mellan vänner finns anknytning, samhörighet och tillgivenhet för varandra. De vuxna är inte bara ”jätteviktiga” för Gunilla. Hon är också viktig för dem.

Liksom hon själv presenterar sig som lyhörd för andra, blir andras lyhördhet gentemot henne ett epitet för en åtråvärd handling som i motsats till ”yta” kan tolkas som ansvarsfullhet, seriositet eller mognad. Gunilla väver på detta sätt samman en presentation av sitt etiska perspektiv på relationer med en nutida kritik mot föräldrarna som skulle kunna formuleras: ”De var inte så lyhörda och intresserade av mig som jag behövde. De tog inte sitt ansvar som föräldrar.” I nutid utövar Gunilla därmed diskursivt motstånd, men i dåtid hanterar hon en svår period i livet. Sökandet efter gemenskap med andra fungerar i talet som ett sätt att hantera föräldrarnas avvisanden genom och efter upptäckten.

Lärare som varit betydelsefulla återkommer i samtalen med olika kvinnor. Gunilla talar om flera lärare. Det gör också Barbro och Birgitta. De betonar då aspekter av barns och deras egna behov som blir tillgodosedda i dessa relationer, det vill säga, de talar om omsorgshandlingar. Samtidigt konstruerar de sig själva som värdefulla för andra genom lärarnas handlingar:

Barbro: Och då hade jag gått ett år i skolan och jag älskade min fröken och långt långt efteråt, så sent som i höstas, alltså 2002, kom jag på att jag var sedd av en skolkamrat också. För jag har tänkt på den skolkamraten i alla år. (...) Och jag kan tänka mig att det var både läraren i skolan plus den här klasskamraten som gjorde att, då hade jag folk som såg mig nån annanstans.

Ninni: Kände du dig omtyckt av din lärare också?

Barbro: Ja, ja. Jag har ju varit dyslektiker och (skrattar) det kommer tillbaka nu. Jag märker mer och mer att jag svänger om bokstäverna men det spelar ju ingen roll för det blir ett rött streck på datorn. Så det har ingen betydelse längre. Men jag hade jättesvårt att läsa över huvudtaget, men jag lärde mig att skriva först. Så jag hade tydligen knäckt koden, och jag skrev älsklingsbrev, eller kärleksbrev, till fröken. Och det var ju en ömsesidig kärlek, och hon såg mig och det var, ja, det var en rikedom att ha.

Birgitta: Men sen kom jag i trean förstår du och fick magister Evert Hansson, och det var en riktig gullklimp. [Man har ju förstätt efteråt,]

Ninni: [Mm. Hurdan var han?]

Birgitta: Var, lite tjock, och rund och en fet hand. Man fick hålla honom i handen nämligen. Han gick rastvakt. Och sen har jag förstätt efteråt att han hade nog lite problem med spriten. Och han var aldrig dum mot oss. På nåt sätt. Han var rolig. Och kreativ. Han var en sån där magister som det var på den tiden var det väl nästan otänkbart. Sa, nej ungar! För det var ordning och reda du vet och man skulle ha matematik och man skulle läsa och man skulle ha välskrivning. Och så sa han, nej ungar, lägg igen, ner böckerna. Nu sjunger vi! Han älskade att sjunga nämligen och då älskade ju vi att sjunga också. Så vi hade, såna lite uppträdanden i gymnastiksalen för alla föräldrar och såna grejer. Så sjöng vi med magistern. Och så kunde han säga en dag, nej nu är det så vacker väder. Det är det imorgon också. Ta med er cyklarna

imorgon så gör vi en liten cyklinad. Och sen hade han köpt apelsiner till alla ungar, och så cyklade vi väl 2 kilometer och kom tillbaka så där. Ja, och så fick vi göra stenålderslandskap. Man fick såna lådor så här. Så när vi läste stenåldern så fick vi göra den i modell så här. Vi fick måla och, ja han var väldigt, barnslig och kreativ, och jättebra. (...) Han såg alla. Jag tror inte bara han såg mig men jag kände mig sedd. (...) När han gick vakt så sprang, i alla fall vi tjejer, fort till honom för han hade en sån varm och go och lite fet hand och han höll så snällt. Alltså det fanns aldrig nåt kränkande eller dumt eller, nån, man kände sig väldigt trygg med magistern helt enkelt va. Och jag tror han såg alla barn. Jag tror det, och tyckte att alla kunde bli duktiga, och lära sig saker och ting. Han var en skitbra lärare helt enkelt.

Direkt talar Barbro och Birgitta om erfarenheter och upplevelser av omsorg som innebär att betyda något för någon annan: att vara sedd, uppmuntrad, ömsesidigt älskad och trygg genom relationen med en lärare. I Barbros minne återkommer samma referens till en svår livssituation där något väsentligt saknas hemma som Gunilla gjort. Kärleksbrevet till lärarinnan och vänskapen med klasskamraten blir ett sätt att hantera en brist som kan förstås genom det hon pratar om med mig strax före detta intervjuutdrag; hennes ensamhet och övergivenhet i familjen efter att hon för första gången protesterar mot pappa. Som berättare utövar hon också, liksom Gunilla gjort, ett motstånd mot föräldrar som inte tagit ansvar för hennes behov.

Närhet till en annan får i Birgittas minne av magister Hansson ett särskild värde som hon knyter till frånvaron av kränkning; en outtalad referens till övergreppen, där kränkning sker *genom* närhet. ”Han höll så snällt” när han gick rastvakt på skolgården och det fanns ”aldrig nåt dumt” hos honom; därför ville flickorna hålla honom i handen. Indirekt tolkar jag att hon säger: ”Han gav oss närhet *och* respekterade våra behov.” Att vara i en relation där en älskad vuxen älskar barnet tillbaka och tar hänsyn till hennes välbefinnande blir ett högt moraliskt värde som Barbro definierar med uttrycket ”en rikedom”.

”Det har räddat mig” - talet om betydelsefulla barn

I talet om andra barn som varit betydelsefulla under uppväxten får denna ”rikedom” av relationer som ”kompenserar” tänkta brister hemma ett existentiellt⁸⁴ djup som angränsar till citatet av Virginia Held i teorikapitlet,

---

⁸⁴ Med existentiell syftar jag på berättarens medvetenhet om, förståelse av eller förhållande till sig själv, sin situation och sin omvärld. Det som sker i relationer tolkas och får en subjektiv mening för berättaren eller flickan i berättelserna som har med hennes *vara* att göra. Detta vara tolkar jag som föränderligt med olika tid, rum, möten, relationer och även andra kontexter såsom samhälleliga normer och diskurser. Se exempelvis Poul Lübcke (2003b) om existensfilosofi, Benkt-Erik

och hennes påstående att liv utan omsorg inte är möjligt. Det djupet får betydelsen "livräddning". Linda säger om sin bästis:

Ninni: du började berätta om din jätt, din bästis.

Linda: Mm. Precis, om Gabriela. Ja, men hon var, alltså, jag tror att våra föräldrar började ju umgås när vi var bebisar så att vi, började ju umgås väldigt tidigt. (3s.) Och hon var på nåt vis, bara den viktigaste människan i mitt liv då (3s.) för att hon var den enda som (3s.) jag rik, hade riktigt roligt med och vi (3s.) alltså jag tro, vi, det, jag tror aldrig vi pratade om någonting. Det gjorde vi nog inte, men vi lekte jättemycket och vi var, det vara bara så att hon var väldigt nära, kändes väldigt nära, och jag var väldigt nära henne också, eller vi var såna, typiska bästisar liksom, som ständigt hade samma frisyrier och kjolar och, ja, hela den biten. Eh (3s.) ja (3s.) så vi var och jag sov över där jätteofta. (...) hon var nog min räddningsplanka när jag var barn. (3s.) Alltså att då vet jag inte, om jag inte hade haft nån (3s.) som stod mig nära så hade jag ju varit helt ensam. Tack vare henne var jag inte helt ensam. Jag hade nån där det fanns kärlek, där det fanns närhet, och det, har räddat mig tror jag, faktiskt. Det jag kände samhörighet med, det jag kände nån slags, så, så jag, ja hon har väldigt stor betydelse för mig.

När Linda beskriver sin relation med Gabriela använder hon ett antal värdeladdade uttryck förknippade med omsorgsrelationer: "väldigt nära", "kände samhörighet", "riktigt roligt" och "kärlek". De knyts till värdeladdade omdömen om relationen och Gabriela: "väldigt stor betydelse", "den viktigaste människan i mitt liv" och blir förklarade i förhållande till den sociala världen *utanför* relationen, en värld Linda refererar till som ensam: "Tack vare henne var jag inte helt ensam." Min tolkning är att det blir just närhet, samhörighet och kärlek som hon menar har räddat henne. Relationen med Gabriela får i talet ett mycket högt värde och fungerar i dåtid som ett sätt att hantera en svår livssituation.

Det som de intervjuade säger om relationerna med betydelsefulla barn och vuxna konstruerar alltså både en bild av en bristsituation *och* en bild av en omsorgsrelation som livräddar genom att hjälpa dem hantera fara, ensamhet och lidande. När barnets behov tillgodoses *någonstans* blir det "räddat". I det etiska perspektiv som kvinnorna uttrycker betyder det också att de får ett värde för någon annan människa som också är viktig för dem. När Josephine skriver om lillebror Eric i ett brev till sin präst, fördjupar hon förståelsen av vad ett sådant ömsesidigt människovärde innebär.

Eric är gravt utvecklingsstörd och föremål för Josephines omsorg. Hon både tar hand om honom och är hans vän. Händelsen nedan utspelar sig en kort tid innan han dör i en cancersjukdom:

Benktson (1983:57) om varat hos Martin Heidegger samt Simone de Beauvoir (2002:68, 84-85, 311; Gothlin 2002:14) om transcendens, existens och vardande.

Ingen, utom Eric älskade mig (...) Jag älskade bara Eric och ville att han skulle vara trygg (...) De mest rofyllda ögonblick i mitt liv har varit med Eric. Han var svårt autistisk och jag vet inte om du känner till autism, men dessa barn undviker ögonkontakt, närhet, kramar, stillhet. De är väldigt introspektiva och stöter bort alla som försöker hålla dem eller röra dem eller krama dem eller få ögonkontakt med dem. Eric var djupt introvert och han kunde inte tala. Jag kände och känner att mina föräldrar behandlade honom illa ibland. Jag gjorde allt jag kunde för att försöka övertala dem att släppa ut honom ur sitt rum och så vidare (de brukade ofta hålla honom inlåst i rummet). Men Eric var en kämpe. Och han var så kärleksfull, den kärna jag hade haft, förlorat och funnit igen gav han till mig. Han skänkte mig otroliga gåvor: Eric hade inget namn för mina föräldrar eller andra syskon, men han (som inte kunde tala!) hade ett namn på mig, ett smeknamn för någon som är mysig, rar, varm och kär. Han låg, alldeles stilla, i mitt knä medan jag strök hans hår. Han såg in i mina ögon på ett sätt som ingen annan har gjort. Han låg alldeles stilla och jag låg alldeles stilla och i minuter, minuter! Såg vi tyst in i varandras ögon. Jag visste att våra själar talade med varandra. Han såg på mig och såg på mig och såg på mig och jag mötte honom. Han fyllde mig med styrka och jag försökte ge honom vad jag kunde, eller hade, tillbaka. Han lät mig förlänga hans liv. (...) Jag har aldrig älskat någon som jag älskar Eric, jag älskade honom inte för att få kärlek tillbaka, jag älskade honom inte för att få en familj, jag älskade honom inte för att han var mitt barn. Jag bara älskade honom. (ur brev)

I berättelsen är Erics kärlek, och närheten mellan syskonen, det som ”fyller” Josephine med ”styrka”. Uttryckt som om det vore i gengäld, av tacksamhet, skriver hon att hon försöker ge honom ”vad hon kunde, eller hade, tillbaka” och därigenom lyckas hon underförstått hjälpa honom. Min tolkning är att berättelsen handlar om ett mirakel. De som inte kan ske, sker i relationen mellan storsyster och lillebror. Eric ”borde inte” kunna släppa in Josephine, eftersom generella ”sanningar” om autism säger att det är omöjligt, men han gör det ändå. Eric ”kan inte” tala men gör det ändå genom att ge Josephine ett smeknamn. Närhet och ömsesidig kärlek tolkar jag som det centrala värdet i berättelsen, miraklet, med vars hjälp *hon* förmår förlänga Erics liv, och *han* förmår rädda *hennes*. Kärleken dem *emellan* åstadkommer liv i både konkret och existentiell mening.

”Skyddsängel” – talet om symbolisk gestaltning

Talet om betydelsefulla personer i det förflutna omfattar också ett sätt att ta hjälp av symbolisk gestaltning för att i intervjusituationen göra motstånd mot en föröware. Relationen till en betydelsefull person som inte nödvändigtvis känner till de övergrepp som pågår i hemmet fungerar då som socialt handlingsutrymme för detta motstånd. I berättelsens dåtid bidrar personen till möten med en beskyddande gestalt som i berättarens nutid

används för att kritisera en förövare. Barbro berättelse om hur hon finner sin ”skyddsängel” tack vare tant Selma tolkar jag som uttryck för det.

Berättelsen tar sin början när jag frågar om det funnits någon utanför familjen som såg eller förstod vad det var som försegick hemma. Barbro svarar, ”jag tror inte det” men drar sig i nästa mening till minnes en gammal kvinna som bor tvärs över vägen. Denna tant Selma kallar hon sin ”förebild” och ”symbol” för ”godheten”. När Barbro bara är några få år gammal börjar hon gå till henne och det är i berättelsen tack vare tant Selma som hon finner sin ”skyddsängel”. Intervjuutdraget är mycket långt och innehåller flera delberättelser med meningsinnehåll som är relaterat till vartannat. Den förövare som Barbro förhåller sig till är hennes storebror.

Ninni: Gick du själv in till henne då?

Barbro: O ja! Jag gick över vägen, och jag kan minnas hur jag bultade på dörren och hur högt det var till handtaget. Så nog tror jag att jag gick över vägen när jag var två och ett halvt alltid. Och så fick jag följa med henne till ån, och mata änderna, och det var ju där jag hittade min (3s.) skyddsängel, kan man säga. För mig blev änderna heliga. Har jag inte berättat det?

Ninni: Nej, jag tror inte det.

Barbro: Jo, mamma kunde berätta att när min bror Ingemar var tre år, och huset var nybyggt, då hade mamma, mamma skulle ju bli missionär en gång i tiden så hon var ju bibelsprängd, och hon hade berättat om helig ande för min bror, om hennes syn på helige ande var det ju, och hon hade framställt det som att helige ande fanns runt huset. Och min bror tyckte att det var synd om helige ande som inte fick komma in på natten och sova. Så han bad mamma sätta en trädgårdsstol under ett fönster som var närmare marken än det här verandafönstret, för att helige ande skulle kunna hoppa in genom fönstret på natten och få, få vara i stugvärmen då. Och mamma hjälpte honom sätta dit stolen och så la han sig i sängen och så kunde han inte somna. Och han vred sig och vände sig och kunde inte somna och var så bekymrad. Och mamma undrade vad det var, och då sa min bror, han söker och söker. Ta bort stolen! Det ville min bror alltså att helige ande skulle inte få chansen att klättra in till honom på natten. Och slutklämmen på den här berättelsen var att, det enda Ingemar var rädd för, var helige ande. Och vad tog jag som min försvarsängel då, min skyddsängel, jo, en and, för jag trodde att det handlade om en helig and.

Ninni: (med skratt i rösten) Men, så fantastiskt.

Barbro: (skrattar) Ja, är det inte fantastiskt? Och jag har ju i hela mitt liv älskat dom här väldigt vackra anddrakarna med blågrön hals och huvud, och det var min skyddsängel. Det var det enda som min bror var rädd för. Och han var ju för jävlig mot oss småsysstrar, för han skulle ju fostra oss mycket strängare än föräldrarna nånsin skulle fostra oss. Men i hela mitt liv har jag haft en fågel som min skyddsängel och dom här fåglarna matade tant Selma med vattlagda gula ärter. Och hon var så mån om att berätta att, om man inte lägger dom gula ärterna i blöt så sväller dom i krävan och tar död på änderna. Det är klart hon blev symbolen för godheten för mig. Hon matade

inte min heliga ande med någonting som skulle kunna kväva honom, någonting som svällde i munnen, och vad var det som svällde i munnen?

Ninni: Mm. Just det.

Barbro: För mig? Vad var det som kunde kväva mig?

Ninni: Ja, ett oralt övergrepp?

Barbro: Ja, det är klart! Det är klart! Men innan jag kom ihåg att jag fanns orala övergrepp i mitt liv, så kunde jag ju inte koppla så men anden blev i alla fall inte kvävd, av någonting som svällde i munnen.

Ninni: Vilken fantastisk symbolisk hjälp du har haft.

Barbro: Ja. Ja. Också det här att jag gick till den här kvinnan och knackade på dörren. Hon släppte in mig. Hon var snäll. Och inne i köket så brukade hon mata katten. Hon hade en grå spinnande katt som gärna låg nedanför spisen på den här lilla plattan, cementplattan som man hade framför spisen för att elden inte skulle sprida sig. Och så tog hon fram en bit rött, rått kött och så knipsade hon med en liten kniv små bitar och så lät hon dom ramla ner på golvet, och där var katten. Med blundande ögon och spinnande, åt han dom här råa köttbitarna. Och det var ju också symbolen för godhet. Att mata katten med det som han älskade. Och jag blev ju inte matad med det jag blev älskad. Eller nej, det jag blev älskad. Hur uttrycker jag mig? Jag blev, med det som jag älskade. Och jag blev ju inte älskad då på det sättet.

Ninni: Och du som matvägrade också.

Barbro: Ja, visst. Det hörde ihop alltihop. Visst, det är klart.

Ninni: Åt du bemma hos tant Selma?

Barbro: Nej. Nej, det gjorde jag inte. Nej, hon bjöd aldrig på mat. Man gjorde nog inte det på den tiden. Det här var ju på 30-talet. Alla hade ont om pengar och ont om mat. Vad som däremot hände ibland då jag hade knackat på dörren, det var att, att hon åt havregrynsgröt i sitt kök, och så sa hon, det värmer som bomull kring hjärtat. Och det tyckte jag var lite konstigt för havregrynsgröt var ju så äckligt. Men okey, jag har ju ändå sparat uttrycket. Och hon värmdde mig som bomull kring mitt hjärta, kan man säga.

I berättelsen möjliggörs flickans möte med änderna, och skapandet av "skyddängeln" gestalt, av tant Selma, en "god" kvinna som "släpper in" henne och är "snäll". Hennes handlingar i berättelsen består i huvudsak av omsorg om djur, som hon matar. Omsorgen definieras i den vuxna Barbros perspektiv som tecken på kärlekshandlingar som hon själv saknar hemma, men som hon underförstått får hos tant Selma genom att bli "värmd" som av "bomull kring mitt hjärta".

Barbro uttrycker sig omkring en omsorgens ömsesidighet genom att hon både förknippar änderna med beroende av människors beskydd och välvilja och med deras beskydd av Barbro. I den bemärkelsen delar Barbro något med dem som både handlar om utsatthet, risk för "död", och beredskap att hjälpa andra. Fåglarna fungerar *både* som representationer av hjälplöshet och handlingskraft. I berättelsen är det den "goda" tant Selma som skyddar änderna från övergreppsliknande kvävning och de, i sin tur,

skyddar Barbro från storebrors övergrepp genom att skrämma honom och kontrollera hans handlingar om nätterna. I egenskap av gudsliga heliga andar använder Barbro dem som verktyg för att tolka det som sker och på så sätt vända på styrkeförhållandet mellan lillasyster och storebror förövaren. Ett större inre handlingsutrymme, ett tolkningsutrymme, uppstår samtidigt för flickan, vilket jag förstår som en betydelsebärande poäng: ”Och slutklämmen på den här berättelsen var att, det enda Ingemar var rädd för, var helige ande. Och vad tog jag som min försvarsängel då, min skyddsängel, jo, en and, för jag trodde att det handlade om en helig and.” På ett symboliskt plan, och i sin position som berättare, använder Barbro då också änderna för att, i retrospektiv, protestera mot kränkningar och göra motstånd.

”Allas ansvar” - omsorg och kön

Tidigare forskning har beskrivit omsorg som betydelsefullt för kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp; som en utgångspunkt för att börja visa omsorg om, och acceptera sig själva (Kondora 1993). I Sverige har omsorgsrelationer definierats som redskap för att förändra människors livsvillkor. Dessa redskap begränsas inte av särskilda rum, situationer eller tidpunkter där en expert förväntas åtgärda och behandla en passivt mottagande klient. Istället finns relationen i vardagslivet. Den är ömsesidig, förtroendefull och vänskaplig, kännetecknas av närvaro, dialog och samarbete. Båda parter bidrar som hela personer. Genom relationen förmedlas praktisk, social *och* existentiell hjälp. (Blomdahl Frej 1995, 1998). Talet om betydelsefulla personer i de intervjuade kvinnornas liv innehåller social och existentiell omsorg och de förutsättningar för omsorg som har med relationens karaktär att göra. Omsorg utspelar sig både tillsammans med kvinnor och män, flickor och pojkar. Berättelserna om Barbros fröken, Birgittas magister, Lindas bästis och Josephines lillebror är exempel på det. Det som händer konkret och praktiskt mellan människor, och det som andra bidrar med av subjektivt upplevd ”räddning” genom relationen, definieras inte på olika sätt beroende av vilken könskategori personerna räknas till. Jag tolkar det som att berättaren konstruerar kön som likhet och att traditionella föreställningar om ”kvinnlighet” fungerar som norm och måttstock för andras handlingar. En liknande tolkning gör Eriksson (2003) i intervjuer med våldsutsatta mödrar, men då med moderskap som måttstock för föräldraskap.

Beteenden som handlar om att bry sig om andras välbefinnande och upprätthålla privata, personliga relationer har historiskt sett tillhört kvinnors arbetsuppgifter i samhället, medan män sysslat med produktion i det offentliga arbetslivet, och med att styra och reglera social ordning och offentliga institutioner. En tudelning av kvinnors och mäns verksamheter i olika samhällssfärer åtföljs också traditionellt av olika förväntningar på

respektive könskategori (Friedman 1995; Gemzöe 2005). Att visa omsorg om andra kan därför förstås som ett ”normalt” och ”lämpligt” beteende för en flicka eller kvinna men inte för en pojke eller man. Trots det finner jag att de intervjuade uttrycker ett värde i att personer inom båda könskategorierna utövar sådana handlingar. Jag tolkar det som uttryck för en jämställdhetsnorm i Sverige på 2000-talet; ansvar för omsorg blir inte enbart kvinnors utan allas. När omsorg däremot får en praktisk betydelse som har med skötsel av hem, närvaro i hemmet, och rutiner för omvårdnad om barn att göra, ser det lite annorlunda ut.

Barbro: Och nånstans måste det ju ha funnits trygghet, från början, eftersom jag ändå kan jobba med det. Annars hade jag inte kunnat göra det. Och det var nog så här... (6s.) Jag går i en, gruppterapi, några timmar varje kursfredag. Det är alltså en gång i månaden. Vi har, gruppterapi från 10 till halv ett, och då, förra gången vi hade den gruppterapin, det var den 9 januari, då, kom det fram att, trots att jag var så otrygg med min mamma så fanns det en viss trygghet där i alla fall, fast jag har inte fokuserat den tryggheten, för jag var ju livrädd att hon skulle vara försvunnen, så att hon var närvarande måste ju ändå ha varit en trygghet.

Birgitta: Hemma var det ju tryggt på det sättet att det var alltid ordentligt med mat och ordentlig mat, man gick upp och man gick till skolan och liksom, det var, ordning och reda, städa på fredag. Så att det, och det tror jag, det, det är en bra grej.

Gunilla: Men sen finns det en annan person, en kvinna också, och det är inte min mamma, utan det är en äldre släkting till mig som har varit som en mamma för mig. Och där har det varit just (3s.) ett föräldra, också det här att vara förälder, och ta ett föräldraansvar och, vara vägvisare, mentor, vad du vill, som handlar om hur, allt från bordsskick till, vad man vill med sitt liv, vad som är viktigt. Alltså nära relationer och, hur man, bär sig åt, alltså väldigt, så, konkret.

I samtal om aktiviteter i, och ansvar för, hemmet är det i huvudsak mödrar och mödrafigurer som personifierar värdet av praktisk omsorg. Den moral som kvinnorna konstruerar kring skötsel av hem och barn innehåller en mammafigur som står för uppfostran, ordning och reda. Hennes närvaro i hemmets vardag och de rutiner hon ansvarar för blir en garant för trygghet. I talet om mammor som utövar omsorg åstadkommer de därför inte enbart ett värde kring omsorgshandling utan knyter det också till en bild av en ”god” mamma. Den bilden tolkar jag som konstruerat *inom* diskursen om den ”medskyldiga” mamman, som jag skrivit om tidigare, där den ”goda” mammans praktiska omsorg blir en sorts motpol, ”räddning”, och ”kompensation” för den ”dålighet” som hon representerar när hon avvisar flickan och legitimerar fädernas våld. En sådan konstruktion reproducerar

och producerar traditionella föreställningar om kön som skillnad. Kategorin ”kvinna” förknippas med hemmets sfär och med det omhändertagande av barn som där sker (Connell 1995:71ff; Gemzöe 2005:77-78; Hearn & Parkin 2001:10) men *utan* att de intervjuade nedvärderar omsorgshandlingarna. Tvärtom konstruerar de den omvårdande mammafigurens ageranden som etiskt riktiga och värdefulla. Det värdet förstärks av en berättelse där den förövande pappan också sköter sysslorna i hemmet:

Ninni: Men då när du var liten upplevde du att din mamma, vad skall jag säga, att hon fick ta huvudansvaret för er barn, fanns, (A: Ja.) var hon ensam...

Anna: Hon var ensam med det.

Ninni: med att uppfostra er?

Anna: Nej, ja men han var ju med men det var ju så, alltså det här, alltså han var ju herre så när han var hemma så gjorde han det. Han gjorde både bra och dåliga saker där kan man säga för att, det var ju så att dom lärde oss att vara med och jobba och, det fantastiska var ju att dom lät oss göra samma saker, vi tre, mina bröder och jag. Så att vi fick ju dra sticka. Det kommer jag väldigt väl ihåg och det var ju han som skötte det, att vi skulle dra sticka. Vem skulle gå och hämta mjölken? Vem skall diska? Vem skall sopa golvet efter middan? Och så roterade det. Eller ut och såga ved och göra såna saker. Så det fick vi rotera och göra likadant, mina bröder och jag. Och han var ju jätteduktig att städa och hålla ordning, så det gjorde ju han hemma, och lärde oss hur man dammsög. Det är han som har lärt mig att man rengör borsten när man dammsuger, till exempel. Det är ganska häftigt. Det gör ju ingen karljävel idag (skrattar).

Här uppfattar jag att Anna, genom min fråga om barnens uppfostran, säger att mamma har överordnat ansvar för hemmet, samtidigt som hon berättar om en pappa som agerar jämställd make när han väl är hemma. Det är *tillsammans* med mamman som han lär barnen att sköta ett hem, och flickan och pojkarna behandlas lika. Alla deltar i hushållsytorna. Anna är mycket tydlig med vad hon anser om det, och förstärker det intrycket med sitt skämt och skratt. Skötseln av hemmet, rengöringen av dammsugarborsten, likabehandlingen av syskonen är ”bra saker”. Pappan blir en ”bra” pappa inom en feministisk diskurs där mäns praktiska omsorg om hemmet har ett högt värde. Min tolkning är därför att Anna med denna berättelse konstruerar kön som likhet. När hon och de andra kvinnorna talar inom omsorgsdiskursen gör de omsorg till normativt ”riktig” handling och uppvärderar samtidigt sådant som traditionellt räknas som kvinnors sysslor. Att handla med omsorg blir något som kvinnor och män, och flickor och pojkar, ”bör” göra, kan göra och gör.

Berättarens motstånd – sammanfattning och diskussion

Min tolkning av kvinnornas tal om betydelsefulla personer under uppväxten, är alltså att det fungerar som motstånd inom en omsorgsdiskurs. De berättar om relationer där personer ömsesidigt bry sig om varandra och använder dem som utgångspunkt för protester mot en social situation; mot förövarens våld och mot andras avvísning. Motståndshandlingen är konstruerad som en moralisk handling. Genom diskursen uttrycker berättaren en bestämd etisk tolkning av verkligheten. Hon formulerar värden omkring relationer och personer, där vissa handlingar blir ”goda” och andra ”dåliga”. Utifrån det som sker i talet tolkar jag därför att fenomenet motstånd *både* består av tolkning och av handling. De intervjuade *både* tolkar och talar när de protesterar, och de gör det *inom* en bestämd etik.

De relationer som görs värdefulla genom talet innehåller ömsesidighet. Personerna betyder något för varandra, hör samman, känner gemenskap med varandra och behöver varandra. Också de omsorgshandlingar som utspelar sig i relationerna utövas ömsesidigt, speciellt i förhållandet mellan flickorna och andra barn. Det tolkar jag som en konstruktion av ett människovärde knutet till den egna personen. Genom talet om ömsesidighet gör kvinnorna sig själva som viktiga och värdefulla. De uppvärderar sig själva och de flickor de en gång var. Värdet formas i ljuset av andra som handlar moraliskt ”riktigt”; tycker om dem, vill vara nära dem och respekterar deras behov. Denna uppvärdering kontrasteras mot förövarens nedvärdering som jag har skrivit om i tidigare kapitel.

Omsorgsdiskursen reproducerar en universell etik reglerad i FN:s barnkonvention och konventionen om de mänskliga rättigheterna.⁸⁵ I den senare konventionen stadgas en ”gemensam norm för alla folk och nationer” där alla är ”lika i värde och rättigheter” och alla ”bör handla gentemot varandra i en anda av gemenskap.” Alla har rätt till ”social trygghet”, och barn har dessutom, enligt båda konventionerna, rätt till särskild omvårdnad, hjälp och skydd. Enligt barnkonventionen behöver de ”en omgivning av lycka, kärlek och förståelse” för att kunna utvecklas ”harmoniskt”. Artikel 19, 34 och 37 stadgar speciellt skyddet mot olika former av våld, vanvård och utnyttjande, däribland sexuella övergrepp. Jag förstår denna etik som ett strukturellt handlingsutrymme inom vilket kvinnorna utövar diskursivt motstånd.

Flickornas motstånd i berättelserna

I denna del av kapitlet ska jag övergå till att diskutera motstånd och handlingsutrymmen i berättelserna genom att se närmare på vad de

---

⁸⁵ Se teorikapitlet under begreppen rättighet och diskriminering.

intervjuade säger om eget motstånd under uppväxten. Jag kommer att beröra olika motståndshandlingar och diskutera mig fram till vad fenomenet består av och i vilket socialt handlingsutrymme det utspelar sig. Innan jag börjar ska jag introducera dig som läsare genom en tidigare studie.

Liz Kelly (1988) skriver i sin studie av våld mot flickor och kvinnor, att de som varit utsatta för incest i huvudsak berättade om två olika motståndsstrategier som de använt mot förövaren. Den första innebar att ta kontroll över mannens tillgång till dem och den andra att utmana hans auktoritet i andra sammanhang. Det kunde betyda att flickan försökte undvika att vara ensam med förövaren, att hon försökte rymma, säga ifrån och kämpa emot. Båda strategierna återkommer i samtalen med mina intervjupersoner. Den första omfattas av handlingar där flickan säger stopp till förövaren, rymmer eller avslöjar övergreppen för någon. Den andra innebär att hon verbalt protesterar, inte lyder, gör narr av förövaren eller, antingen verbalt eller fysiskt, skyddar och försvarar syskon eller mamman mot fysiskt våld. En ytterligare strategi för att göra motstånd som återkommer i mitt material är att i andra sammanhang utmana andra än pappan. Det handlar då om att försvara barn som på något sätt far illa.

”Nu måste vi sluta” – att säga stopp

En av kvinnorna, Anna, säger att hon själv stoppar övergreppen. Redan som flicka visste hon att pappa gjorde fel mot henne. Hon ”ville att han skulle köra ihjäl sig”, ”tyckte att han skulle åka dit” på något sätt ”eller ta ansvar för det”. När hon talar om sitt motstånd ger hon det en förklaring som har med etik att göra. Hon berättar i den tredje intervjun att hon är 16 år och känner att hon inte längre står ut. Övergreppen har då pågått i många år. ”Det blev så absurt för mig”, säger hon, ”det här med att vara tillsammans med killar, då, och så komma hem och så samtidigt fanns han där.”

Anna: Jag var tvungen att få slut på det på nåt sätt. Eftersom inte man blev av med honom så var jag tvungen att ta det här steget. Och det kommer jag ju ihåg hur det gick till. Alltså, när jag stod där i, jag tror att vi var på väg, han, jag åkte bil med honom ibland då när jag skulle in till skolan, till stan. Så det var säkert på en lunch. Jag var hemma ibland på lunch. Så skulle jag åka in. Då stod vi där i hallen. Han hade kläderna på sig, kommer jag ihåg, och jag med, tror jag. Så sa jag det här att, nu måste vi sluta med det här, sa jag. Ja, säger han då. Det är klart att. Och så säger han då, men du ville ju. (3s.) Och då svarade jag bara, nej, det ville jag inte. Det är vad vi har pratat om övergreppen.

Ninni: Det är det enda ni har sagt om det? (A: Ja.) Det är oerbjärt starkt av dig att kunna säga, uttrycka det där. (A: Ja.) Att kunna säga det så, rakt. Vad tror du, har du nån tanke om, har du tänkt på det att du var så övertygad?

Anna: Ja men jag visste ju hela tiden att det var galet, men jag trodde ju att det var, han som bara gjorde så här. Jag trodde ju inte att nån annan gjorde

så här, över huvud taget med sina döttrar. Det trodde jag inte. Det är lite annorlunda för en del säger ju att dom tror att, så här gör alla. För det har dom sagt men jag menar, han sa ju aldrig någonting, och eftersom det var hemligt och inte fick visas så visste ju jag att det var fel. Han ville ju inte att det skulle komma fram. Annars skulle han ju inte ha gjort det på det sätt han gjorde. Och sen var det ju så att trots, alltså jag tyckte ju att jag hade en slags makt över honom. Jag kunde styra honom trodde jag. Och sen var jag ju inte rädd på det viset för repressalier, som dom andra i min familj var, för han gav sig ju inte på mig fysiskt på det sättet som han gjorde med dom andra. Med våldet alltså.

Tonårsflickans säkerhet i berättelsen förbluffar mig medan jag lyssnar eftersom Anna redan sagt till mig tidigare att det varit bokstavligen otänkbart för henne att avslöja övergreppen. I detta sammanhang förmår hon däremot inte bara säga ”nu måste vi sluta”, utan formulerar också ett ”nej, det ville jag inte”, och upplöser därmed det *vi* som hon just uttalat och som pappan just konstruerat genom att uttala sig om hennes vilja. Min tolkning är att hon då agerar moraliskt i berättelsen genom att presentera sig själv som utsatt; handlingar har skett *mot* hennes vilja. Indirekt (i dåtid) *och* uttryckligen (i nutid) lägger hon ansvaret hos pappan.

Min fråga direkt efter narrativet leder Anna till två tolkningar, som jag uppfattar det. Den ena handlar om flickans etiska perspektiv. Hon vet redan då att det ”var galet”, det ”var fel”. Hon har märkt det genom de tillfällen pappa väljer. Han gör övergreppen hemliga och hon drar slutsatsen att han *därför* inte vill att de skall komma fram. Det ”galna”, ”felet” med övergreppen, har här inte att göra med hennes lidande. Det är inte för att hon far illa som hon vet att de är ”fel”, utan för att övergreppen ”inte fick visas”. ”Felet” får en social och normativ innebörd som associerar till generella rättesnören för handling. Flickan i berättelsen förstår, genom pappans handlingar, att sexuella övergrepp är socialt otillåtet. Andra skulle reagera. Därmed uppträder också en socialt delad, diskursiv dimension i förklaringen till flickans motstånd. Andra människor och deras etiska värden figurerar indirekt i periferin som möjliga att hämta kraft och hjälp från för att våga revoltera; en öppning i Annas tolknings- och handlingsutrymme.

Annas andra tolkning associerar till det fysiska våldet i hemmet, till de sanktioner som jag skrivit om tidigare. Hon förstår sig själv som mindre rädd än mamman och syskonen, eftersom hon menar att hon inte får lika mycket stryk som dem. Hon *vågar* göra motståndshandlingar *eftersom* hon inte är lika rädd för ”repressalier”. Underförstått: den som kränks mer är mera kuvad, har ett snävare handlingsutrymme och kan därför inte göra motstånd lika lätt. Resonemanget exemplifierar hur tolkning kan skifta med kontext. I ett tidigare kapitel hamnar pappans nedvärdering och fysiskt våld mot Anna själv i förgrunden som effektiva kontrollmedel över hennes handling.

”Jag rymde hemifrån och sprang iväg”

Linnea talar om ett annat motstånd. Hon rymmer, en strategi som både utmanar pappans och mammans auktoritet i ett annat sammanhang än de sexuella övergreppen och som minskar pappans tillgång till henne.

Linnea: Det som hände sen, när jag blev tonåring, det var ju det att jag började, revoltera. Att jag rymde hemifrån och sprang iväg. Och, det var liksom det som hände och då kom det i och för sig in andra människor, som jag bodde hemma hos och så där så. Människor förstod ju att det var någonting, men det var ju, jag sa ju aldrig nåt. Och det var ingen som frågade, vad det egentligen berodde på, utan jag var bara allmänt stökig.

Ninni: Mm. Hade du nån tanke själv om varför du var stökig?

Linnea: Jag, jag tänkte inte, jag tänkte inte på att någonting, som hade hänt tidigare skulle påverkat mig. Jag tyckte bara att dom hade, ingen rätt att bestämma över mig.

Ninni: Din mamma och din pappa?

Linnea: Mm. Dom var så hårda och, jag avskydde den här begränsningen som, deras tider och att jag inte fick sova borta. Att jag inte fick göra, ja. Jag kände mig väldigt begränsad. (...) Ja, jag stod inte ut med att vara inlåst. Det var ju, det var ju det värsta som fanns. Så det var ju därför jag, stack.

Ninni: Ja. När du säger inlåst, menar du då, upplevelsen av att vara inlåst i familjen eller att du blev inlåst?

Linnea: Nej, jag fick inte gå ut alltså. Fick utgångsförbud och, och då var ju han hemma, var sjukskriven eller om han hade sjukbidrag då kanske eller sjukpension. Jag kommer inte ihåg. Ja. Så då gick det ju inte att komma, att gå, eller då höll ju han koll på mig.

Här finns ett socialt handlingsutrymme som Linnea uttrycker i mera relationell och praktisk mening än vad Anna gjort. I min förståelse gör hon en meningsbärande association mellan medvetenheten om ”rätt” och ”fel” handling - ”dom hade ingen rätt att bestämma över mig” - och närvaron av människor utanför familjen som ”förstod” och som tar emot henne. Andra figurerar som relationer och platser det är *möjligt* att rymma till för att undkomma ”det värsta som fanns”: att vara inlåst i hemmet, utan möjlighet att undkomma pappans kontroll över henne, och utan att själv få styra över sitt liv. Ett bredare handlingsutrymme har uppstått i tonåren som gör att hon *kan* revoltera, eftersom hon då har alternativ. Lite senare får jag veta att dem hon rymmer till är kompisar och deras föräldrar. Hon säger: ”dom tog ju hand om mig. Jag fick ju mat och sova och så.” Den praktiska omsorgen får ett värde som uppväger bristen på frågor om varför hon rymde och varför hon var ”stökig”.

Motstånd = tolkning och handling inom ett socialt utrymme

Berättarens motstånd tolkade jag tidigare som bestående av *både* tolkning och handling *inom* en bestämd etik. Det motstånd som kvinnorna berättar om när de talar om vad de gjorde som barn förstår jag på samma sätt. Mitt motståndsbegrepp skiljer sig därvid något från Kellys, som enbart refererar till handling, men inte från Foucaults. Kelly (1988:161ff) definierar inte tolkning *i sig* som motstånd utan som *förutsättning* för motstånd. Hos Foucault däremot, som menade att motstånd är en form av makt (2002:102ff), är vetande och handling starkare förbundet med varandra. Kunskap betraktas som *inneboende* i alla maktrelationer (Nilsson 2008:84). Det uttrycks konkret i denna avhandling genom att motståndshandling i berättelserna innehåller flickans tolkande förklaringar till handlingen, och att motståndshandling innehållsligt och i talet uttrycker en bestämd moral. Socialkonstruktionistisk teori som säger att tanke och handling är förbundna med varandra, får här en empirisk förankring.

Flickan agerar moraliskt utifrån en medveten etik. Hon tolkar/tänker om handling i termer av ”rätt” och ”fel”, där förövarens och även andras beteenden får betydelsen ”fel”. Denna innebörd blir utgångspunkt för hennes handling. Min tolkning blir att makt och motstånd utövas i ett växelspel där ojämlika styrkeförhållanden utmanas och omvandlas. Parallellt med social kontroll som begränsar handlingsutrymmet utspelar sig sociala möten som vidgar det. Flickornas tystnad om de sexuella övergreppen innebär då inte fullständig disciplinering till lydnad. Genom att tolka det som sker omkring dem gör de motstånd, trots att avslöjanden inte är möjligt. Att befinna sig i omsorgsrelationer med andra barn och vuxna uppfattar jag därmed som en möjlighet eller vidgning av utrymmet att tolka sin situation. Genom att jämföra och värdera personer, relationer och händelser med varandra uppstår större utrymme att agera. Förhållandet mellan handlingsutrymme och motstånd kan då uppfattas som dialektiskt. Det *yttre*, sociala utrymmet öppnar för en inre dialog som vidgar individens *inre* handlingsutrymme, och därmed möjligheterna att opponera sig.

I följande två avsnitt ska jag diskutera motståndsberättelser om avslöjanden av sexuella övergrepp och centrala aspekter av det sociala handlingsutrymmet. Jag inleder med att presentera två tidigare studier.

Tidigare studier om barns perspektiv på avslöjanden

I en norska studie undersöktes barns perspektiv på egna avslöjanden och sammanhanget omkring dem. Författarna (Jensen m.fl. 2005) fann att avslöjanden var en dialogisk process. Barnen i studien, flickor och pojkar mellan 3 och 16 år gamla, hade avslöjat i situationer där temat sexuella övergrepp på något sätt hade synliggjorts av andra och det fanns ett gemensamt fokus på situationer som påminde om övergreppen. Andra människor åstadkom kopplingar och öppningar för samtal, till exempel

genom att fråga barnet hur det mådde, om något inte stod rätt till och varför det reagerade som det gjorde. Flera av barnen hade börjat berätta efter att de sett TV-program om sexuella övergrepp tillsammans med en vuxen. Den delade upplevelsen medförde en öppning.

Kvinnorna i denna avhandling berättar inte om några sådana erfarenheter från när de var flickor.⁸⁶ Ett sätt att förstå det kan vara att det, enligt de intervjuade själva, inte fanns någon person under barndom och tystnadens tid som frågade dem, eller som på annat sätt intierade en dialog. Det är också möjligt att det är svårt att minnas när lång tid förflutit eller att andra aspekter kommer i förgrunden som blir viktigare för en vuxen än för ett barn. Erfarenheter liknande dem i den norska studien upprepas istället i berättelser om kvinnornas vuxna liv. Betydelser formas kring andras ageranden och inflytandet av TV, som bidrar till att skapa en dialog om övergreppen. Detta diskuterar jag i nästa kapitel.

Resultatet av en annan studie däremot, där barn också intervjuats om sina avslöjanden, överensstämmer bättre med mina intervjupersoners berättelser från sin barndom. Det rör sig om en amerikansk undersökning med flickor och pojkar mellan 7 och 18 år, av hur dessa tänkt när de valt vuxna eller andra barn att tala med. Författarna (Petronio & Flores 1997) skriver om en "voice of logic", en logik i barnens val av person. De presenterar fem bedömningsgrunder som de intervjuade använt sig av. *Trovärdighet* var en sådan. Den innebar att barnets erfarenhet av en person gjorde det möjligt att bedöma om hon eller han hade något gemensamt med barnet, som att själv ha varit utsatt, och om det var en person det gick att lita på. En annan bedömningsgrund var tecken hos andra på att de skulle kunna ge emotionellt *stöd* i form av kärlek och förståelse och därmed göra det lätt att tala om övergreppen. En tredje innebar att barnen medvetet valde ut personer som de uppfattade skulle kunna fungera som *företrädare*, och vilja förmedla informationen till dem som kunde stoppa övergreppen. Barnen bedömde också om andra hade tillräcklig *styrka* för att klara av att känna till övergreppen och kunna *skydda deras känslor* genom att tro på dem och behandla avslöjandet seriöst. En beskyddare var en person som förmådde hjälpa barnet mot obehag i form av skuld-känslor och negativa reaktioner från andra.

I berättelser om avslöjanden under tystnadens tid finner jag att tre av dessa bedömningsgrunder vävs in i handlingen: trovärdighet, stöd och beskydd. Jag tolkar dem som centrala aspekter av det sociala handlingsutrymmet att avslöja övergreppen och ska diskutera det genom en berättelse om avslöjande till en vuxen och en om avslöjande till ett annat barn. I båda dessa förekommer samma tre aspekter. Jag kommer däremot att frångå de begrepp som författarna använder eftersom jag uppfattar dem

---

⁸⁶ Tre av kvinnorna avslöjade för någon när de fortfarande var barn. Se kap. 3.

som delvis missvisande. De skapar förvirring och otydlighet. Jag förstår kategorin "trovärdighet" som ett uttryck för *tillit genom erfarenhet*; flickan känner någon som hon vet att hon kan lita på och som delar någon väsentlig erfarenhet med henne. Kategorin "stöd" föredrar jag att kalla *relation och omsorg*, eftersom kärlek och förståelse från en annan människa som gör det lätt att prata med henne/honom refererar till min tidigare diskussion om förutsättningar för omsorg. Kategorin "skydda barnets känslor" benämner jag hellre *tilltro till barnet*, eftersom jag uppfattar att det är det centrala innehållet. Det sociala handlingsutrymme som får betydelse i berättelserna, för möjligheten att avslöja de sexuella övergreppen, består alltså av att befinna sig i en relation med någon som barnet litar på, där det finns förutsättningar för omsorg och solidaritet. I relationen bedömer flickan, och får uppleva, att den andre tror på det hon berättar om.

"Det var speciellt mellan oss" - avslöjande till en vuxen

Gunilla är den enda av de intervjuade som har avslöjat de sexuella övergreppen för flera personer under uppväxten och den enda som inte heller var utsatt av sin pappa. När hon talar om sina avslöjanden bedömer hon dem hon väljer att tala med som intresserad av relationer och lyhörda för andra. De motiv hon säger sig haft följer den moraldiskurs som jag diskuterat tidigare, där värdefull handling omfattar gemenskap och ömsesidighet. Andras omsorg om henne blir situerad i närvaro och kärlek.

Gunilla: Det var speciellt mellan oss liksom men hon var en person som höll ihop och, ja, jobbade på det här med relationer.

Ninni: Kunde du prata om känslor med henne? (G: Ja, o ja! Mm.) Och komma till henne när det var, om det var svåra saker som (G: Mm.) *dök upp?* (G: Mm, mm.) *Försökte du berätta för henne nån gång att du* (G: Jo, ja visst.) *var utsatt?* (G: Ja, mm.) *Kommer du ihåg första gången?*

Gunilla: Nej, ingen, jag kommer inte ihåg det (3s.) utan jag tror att hon, hon tog till sig så mycket som hon (3s.) klarade upp. Med tanke på att hon tillhörde en helt annan generation och var väldigt liksom (3s.) själv en, en kvinna som inte hade haft så mycket relationer med män, så var ju det väldigt främmande för henne men hon kunde ju ändå gå in och vara, en vuxen människa som förstod att, att det där hade varit komplicerat och svårt för mig och att jag inte skulle behövt utsättas för nåt sånt, även hur, jag än bar mig åt, så var det förbjudet.

Ninni: *Hon sa det till dig?*

Gunilla: Ja, ja, ja, ja visst, det kunde hon vara jättetydlig med. Sånt är ju viktigt. Alltså såna här, meningar. Det behöver ju inte vara så mycket krångligt egentligen, utan det är det här bara (gör ett ljud som av fart), schuit, solklart.

I avsnittet är det relationen mellan Gunilla och hennes extramamma, Magda, som bildar utgångspunkt för mina frågor om avslöjanden, och för Gunillas minnesfragment. Mellan Gunilla och extramman finns en ”speciell” relation. Gunilla känner Magda väl och hon är någon som det går att komma till och prata med om svåra saker. Jag tolkar det som att Gunilla litar på henne genom egen erfarenhet. Vad som konkret händer vid avslöjandet får jag som lyssnare däremot ingen inblick i. Svaret innehåller inget narrativ, ingen tydlig händelse. Bemötandet presenteras mera indirekt och innebär att Gunilla ”jättetydligt” får höra att hon ”inte skulle behövt utsättas för nåt sånt”, ”förbjudet”, hur hon än själv handlat.

I samtalet uppfattar jag däremot att Gunilla presenterar två nivåer av tolkning. Dels är extrammans gensvar och språkhandling situerad i ett sätt att tolka själva avslöjandet *i dåtid*, och dels tolkar berättaren det bemötande hon fått i *nutid*. På den första nivån uppfattar jag att Magda visar omsorg när hon lyssnar och svarar. Gunilla säger att den äldre kvinnan ”förstod” att flickan hade varit med om något ”komplicerat” och ”svårt”. Hon visar tilltro till flickan. Det Gunilla varit utsatt för formuleras som en ”förbjuden” handling, oavsett hennes eget agerande, och som en kränkning av hennes behov eller rättigheter. Magda behandlar därmed också flickan som fri från ansvar och värd att skyddas. Skuldbördan ligger inte hos henne utan hos mannen.

På den andra tolkningsnivån värderar Gunilla bemötandet. Hon bedömer det som moget, seriöst. Förståelsen är språkligt knuten till en ”vuxen människa”. Bemötandet *gör* också något med henne, medför en inre, existentiell förändring som hon markerar med ett ljud och kallar ”solklart”. Magdas handling och tolkning presenteras som något okomplicerat men ”viktigt”.

När jag, vid den tredje intervjun frågar Gunilla om hennes bearbetning, bedömer hon relationen till Magda som det viktigaste för henne och kallar det hon fått för ”villkorslös kärlek”:

Ninni: Vad är viktigast för din bearbetning hittills som du ser det idag?

Gunilla: (9s.) Och då menar du liksom allt?

Ninni: Jag menar egentligen det du tänker på. Den viktigaste personen, upplevelse, eller det viktigaste du har fått göra?

Gunilla: (3s.) Hon är jätte viktig. (pekar på en lista över personer som hon har avslöjat för)

Ninni: Din släkting? (G: Ja.) Kan du säga vad det består av?

Gunilla: (snabbt och övertygat) Villkorslös kärlek. Helt klart. Det får jag av flera men det var en viktig tid, under delar av uppväxten, tonåren. Du vet när man är jättekänslig (...) Jag tror att hon har gjort mig mycket starkare och jag tror att hon framför allt har påverkat mig i dom här situationerna när jag möter människor som inte begriper saker och ting. Det behöver ju inte vara det där. Det kan vara annat också som man kan reta upp sig på. Att hon

har, det här ska inte få dig att känna att du blir nedvärderad eller att du inte är någon. Hon var väldigt så. Men hon var ju så där råfeminist, satt i utredningar och skrek med en massa gubbar om att hemmafruar skulle ha pension.

Här tolkar jag ”villkorlös kärlek” som en förutsättning för den omsorg Magda visar Gunilla. Den fungerar som emotionellt stöd och skydd, som åstadkommer styrka att stå emot när Gunilla riskerar att bli ”nedvärderad” av andra. Jag uppfattar att Gunilla då indirekt säger att styrka innebär en existentiell upplevelse av att ha ett personligt värde, att vara värdefull. Det medför ett vidgat tolknings- och handlingsutrymme som följer med henne över tid, och gör att det går att skydda *sig själv* mot nedvärdering. Här spelar också extrammans politiska arbete för kvinnors rättigheter in i Gunillas tolkning. Hon är en ”råfeminist”.

Gunillas avslöjande sker i början av 1970-talet. Berättelserna om extramman reflekterar centrala delar av den feministiska politisering som sker under det decenniet, som fått betydelse för kvinnors kamp mot sexuellt våld. De kan tolkas som exempel på ett samhälle som är berett att lyssna, som kan erbjuda omtolkningar av verkligheten och en möjlighet att tala.

”Hon var ju min bästa vän” - avslöjande till ett annat barn

Josephines berättelse om sitt allra första avslöjande handlar om ett annat barn, en flicka och bästa vän. Ömsesidighet och gemenskap finns mellan flickorna men också delad utsatthet, både för pappans aggression och för hans sexuella övergrepp. Det är en berättelse som är mycket lång, detaljerad och innehåller flera delberättelser. Den handlar om att avslöja, att glömma och att börja minnas igen. Josephine går ömsom in handlingen och ömsom ut ur den för att kommentera den och uttrycka sin oro vid minnet. Trots att den är så lång väljer jag att presentera den i sin helhet och att bara undanhålla korta partier där tråden drar iväg åt något annat håll:

Josephine: Allra, allra, allra, allra första avslöjandet, det gjorde jag till Lisa. Hon som var med på kortet (...)

Ninni: Vad, hur lät du Lisa få veta?

Josephine: (9s, med skratt) Vad är klockan? Hur lång tid har vi kvar? (...) Nu vet jag inte hur jag ska berätta det. (suckar, 3s.) När vi var, (låter plågad, håller för munnen) a, uh (6s.) när Lisa och jag var vuxna, unga vuxna, i 20-års åldern, så var det ett tillfälle, då hon och jag var ensamma i mitt föräldrahem. Och vi var helt ensamma i detta trevånings, i denna trevåningsvilla. Och det var, vi var he, vi är helt avslappnade i varandras sällskap. Vi har känt varandra sen vi var 6 år gamla. (3s.) Och hon är också den som har sett mig mest, i min familj. För Lisa, sov över hos mig en del, en hel del, som barn. (suckar, 3s.) Och då tog hon, sats. Och så sa hon, du jag, jag skulle vilja fråga dig. Oj, vad jobbigt det blev! Lisa sa (6s.) jag har

(3s.) tänkt på någonting i många, många år. Jag har undrat över någonting i många, många år. Och jag skulle vilja fråga dig nu, Josephine, om det. (6s.) Och (3s.) det här var läskigt för mig, för hon berättade, Lisa berättade för mig, att jag hade berättat för henne, när jag var liten, att jag hade onanerat min pappa, och om hans sperma på mina händer (3s.) men fram till dess att hon sa detta, så mindes inte jag, att jag hade berättat det för henne. Jag hade inget minne av att ha berättat det för henne. Men när hon sa det, då visste jag att det var sant, för då fick jag en bild i huvudet. Jag minns var vi stod. Och ändå, jag blev så arg på henne. Jag blev så arg på henne. Jag ville vrida nacken av henne. Och det här, jag blev så arg. Jag ville bara, sch! Sch! Jag blev så arg. Jag har aldrig blivit så arg på Lisa, och vi har alltid varit, så goda vänner. Vi blev bästa vänner när vi var 6 år, och varför blev vi bästa vänner? Hon tyckte så mycket om Eric. Så Eric och jag och Lisa lekte tillsammans på dagis (...) Och jag, bara kun, jag ville inte. Bara nej! Bort! Och ändå visste jag när hon sa det att det var sant, för jag fick ju en sån bild i huvudet. Jag vet precis var vi står. Och, och hon berättade inte, när hon berättade för mig, var vi stod nästan, men jag minns det nu. Eller alltså nu när hon sa, säger det. Förstår du hur jag menar? Och vi står längst bak, i klassrummet, på den skolan vi går i. Och det finns ett sånt hålslag bakom oss, och en färskinnspläs på golvet. Och vi står längst bak i klassrummet, och Lisa står till vänster om mig. Och jag s, och jag säger, och jag säger detta till Lisa, om någonting vitt och kladdigt på mina händer. (3s.) Men jag mindes det inte. Alltså jag, förstår du? Jag mindes det inte! Alltså, under alla åren, jag mindes inte att jag hade sagt någonting till henne så om någon hade frågat mig när jag var 15 år, du Josephine, dom här sexuella övergreppen du har vart med om, har du berättat det för nån? Då hade jag svarat, nej. (...) Det fanns ju en person att säga det till som jag litade på, och det, det var ju Lisa. Hon var ju min bästa vän. Och också detta att jag hade sovit över mycket hos henne och hon hade sovit över mycket hos mig, och hon visste ju hur hemsk min pappa, för hon är ju jätterädd för honom. Han skrek ju och gormade åt henne med när hon sov över där.

Tiden, platsen och relationen bildar bakgrund till den händelseutveckling som börjar med att Lisa säger: ”Jag har tänkt på någonting i många, många år. Jag har undrat över någonting i många, många år. Och jag skulle vilja fråga dig nu, Josephine, om det.” Platsen är hemmet där övergreppen mot Josephine hände. Flickorna är ”helt ensamma” i villan. Så till vida liknar berättelsen barns perspektiv på sina avslöjanden i Jensen och hennes medarbetares studie (2005). Den dialogiska processen underlättades där av utrymme för samtal och ett rum som påminde barnen om övergreppen. I Josephines berättelse handlar det däremot om en bakgrundshistoria där två unga vuxna kvinnor träffas. Tiden är deras ”20-års ålder”. Relationen utgörs av deras mångåriga vänskap. Kvinnorna känner varandra sedan lång tid tillbaka. De är ”avslappnade”, trygga, med varandra och har sett varandras familjer.

Lisas fråga och berättelse om vad Josephine har sagt tolkar jag i betydelsen tilltro. Hon frågar *om* avslöjandet utan att ifrågasätta sanningshalten och framstår som en seriös vän, någon som bryr sig om Josephine och hennes behov; någon som frågar av omsorg om Josephine. Hon väcker därvid ett detaljerat minne hos Josephine men det är inget välkommet minne. Josephine *vill inte* minnas.

Tanken på vreden gentemot Lisa leder Josephine till att reflektera över flickornas vänskap. Det är inte vilken vänskap som helst. De är ”bästa” vänner, något hon tolkar i förhållande till lillebror Eric, den hon älskar mest, som älskar henne. Lisa tycker också om Eric. *Därför* blir de bästa vänner och leker tillsammans alla tre. Det är efter denna förklaring som Josephine presenterar minnet av avslöjandet. Upprört kommenterar hon att minnet varit borta under många år, och gör då också en indirekt referens till den situation som hon och jag befinner oss i i den stunden. Under de två tidigare intervjuerna med Josephine har hennes berättelser om sitt första avslöjande handlat om *andra* personer, senare i livet. Det är först i denna stund hon drar sig till minnes avslöjandet till Lisa. Strax innan har vi pratat om ett övergrepp som pappa gjort, där också Lisa blivit utsatt, det som Josephine i intervjuutdragets första rad kallar ”kortet”. Josephines berättelse om detta första avslöjande tolkar jag därför som uppkommen genom det utrymme som skapas i intervjukontexten, via påminnelsen om övergreppet och den delade utsattheten med Lisa, tillsammans med utrymme i form av intervjusituationens ostörda rumslighet.

Den tolkning Josephine sedan gör på slutet förankrar avslöjandet i vänskapen mellan flickorna. Lisa är en vän som hon *både* delar sin vardag *och* sin utsatthet med. Hon är någon att ”lita på” som ”visste” hur Josephine hade det hemma, eftersom hon själv varit utsatt för pappans vrede och, liksom Josephine, är ”jätterädd” för honom. Implicit blir denna rädsla också en betydelsebärande aspekt av den glömska Josephine drabbas av efter avslöjandet: ”Och jag, bara kun, jag vill inte. Bara nej! Bort!”

Både Gunilla och Josephine berättar om personer i nära sociala relationer som de känner väl, som tycker om dem, som de vet att de kan lita på och vars dialogiska handlingar framstår som omsorg. Magda och Lisa lyssnar, tror på det som sägs och visar att de vill tala om det. Min tolkning är att det är i ett sådant socialt handlingsutrymme som motstånd genom avslöjande blir möjligt. Under nästa rubrik ska jag diskutera hur det ser ut när flickan gör motstånd *tillsammans* med andra.

”Så vi var ju överens” - kollektivt motstånd

Några berättelser innehåller kollektivt motstånd. Flickan utmanar då den förövande pappans auktoritet i ett annat sammanhang än de sexuella övergreppen, och tillsammans med andra personer som också är utsatta för hans våld. Liksom det motstånd flickan gör ensam omfattar det kollektiva

motståndet också opposition genom *både* tolkning och handling, och är förbundet med ett gemensamt etiskt perspektiv. Gemensamma värden och värderingarna legitimerar motståndshandlingarna. Indirekt kritik med humor och förlöjliganden används till exempel:

Ninni: Men när du säger att alla barnen hatade din pappa, var det alla barn i den byn?

Linda: Na, alltså, mina föräldrar och hennes föräldrar och ett gäng andra föräldrar startade en egen skola, eh, där de hyrde in en lärare på italienska och matte och övriga ämnen delades upp bland föräldrarna, och alla barnen hatade att ha lektioner med min pappa. Det var liksom ständiga samtalsämnet på föräldramötena har mamma berättat, att min pappa betedde sig som en (ohörbart) som en militär då va, och allt vad han nu var beskylld för...

Ninni: Han var sträng.

Linda: och så och barnen var rädda för honom. Alla var rädda för honom och tyckte han var obehaglig och, och, vi satt ju ständigt och gjorde narr av honom liksom, så där, att det var grejen liksom (3s.) så för han var, ja, han var obehaglig. Han var obehagligast av alla liksom (suckar) så.

I intervjuutdraget presenterar Linda sin pappa som en *allmänt* fruktad och illa omtyckt person på grund av sin aggressivitet. Berättelsen handlar om varför pappan är hatad men också om en gemenskap och sammanhållning där den utsatthet hon själv är drabbad av hemma, liksom hennes egen uppfattning om pappa, delas av andra, både vuxna och barn. I klassrummets kollektiva sammanhang kan hon tillsammans med klasskamraterna göra något som inte är möjligt att göra ensam. I delandet finns grogrund för ett uppror som förmår ändra på styrkeförhållandet, underminera pappans auktoritet och avdramatisera faran. Hans vrede blir något löjligt som det går att skämta om. Relationerna *tillsammans* med delandet av utsatthet skapar ett ömsesidigt beskydd och ett utrymme att handla, att utöva motstånd.

I en annan berättelse talar Anna om en sådan gemenskap i tolkning, handling och ömsesidigt beskydd som kontext till hennes egen vredgade protest, med direkta verbala konfrontationer och öppen kritik:

Anna: Och jag var ju den som försvarade alla. Jag försvar, jag gav, jag sa till honom när han slog mamma. Jag sa till honom när han slog min lillebror. (3s.) Jag tyckte att han var fan inte klok, och han skäm, jag menar han blev ju störd av det men han skällde inte ut mig utan bara försv, utan då försvara han sig va. Så jag visste ju nånstans också att han, alltså jag visste bättre än han hur man betedde sig mot människor. Det var jag, det visste jag. För jag kommer ihåg att jag tänkte, han var ju, han körde ju jämt med det att han var så jäkla intelligent och klok och, det var ju så. Alla tyckte att han var så bright. Det var han ju. Men jag minns jag tyckte att, det är ju skillnad på bildning och bildning. Han var jävligt obildad för att vara bildad om man säger, tyckte jag. Det tyckte jag var smart att komma på (skrattar).

Ninni: (skrattar) Ja, det var väldigt smart.

Anna: Jag menar, det tänkte jag tidigt, och att han, han var ingenting att bry sig om på det sättet att jag menar att han, det vara bara ord. Han försökte verka vara nåt. Han försökte leka pappa som skulle fostra oss till bra människor men jag tyckte att det var bara löjligt det han höll på med eftersom han gjorde precis samma saker själv. Han gjorde ju allt som man inte skulle, och mamma och pappa hade ju olika värderingar på det. Jag menar, så det kan ju vara det också att mamma hela tiden, aldrig höll tyst om allt som hon tyckte var fel av det han gjorde, söp, slogs, hade kvinnor, spelade bort pengar, ja allt, pornografin. Hon skällde ju på det. Hon fick ju stryk, men hon höll inte tyst.

Ninni: Så hon hjälpte dig på nåt sätt genom att vara så tydlig med det?

Anna: Mm, det tror jag. Samtidigt (3s) så var vi väninnor så vi var ju överens, mamma och jag, om det (fnissar; 3s.) samtidigt då på ett konstigt sätt. Det var ju jag som pratade med henne om att hon inte skulle behöva ha det som hon hade det. Jag menar jag var ju feminist från det jag var barn.

I och genom berättelsen utmanar Anna både pappans moral, auktoritet, och position som den intelligente och bildade i familjen. Den kritiska hållning hon intar är förbunden med handling till skydd för mamman och brodern. Hon presenterar sig själv som en moralisk person, den starkare och klokare som ”visste bättre än han hur man betedde sig mot människor.” Liksom Linda gjort förmedlar Anna att hon inte tar pappa på allvar. Hans försök att uppfostra får mening som falska handlingar. Han är ingen ”riktig” pappa och hans värderingar är bara tomma ord. Pappan presenteras därmed som en omoralisk person. Han handlar inte efter de värden han talar om.

Genom sitt motstånd lyckas hon störa honom och förändra hans beteende. Hans skam i berättelsen blir ett tecken på styrkan i hennes eget etiska perspektiv, ett perspektiv som hon också delar med mamman. Här talar hon om motstånd i kollektiv mening. Mamma har andra värderingar än pappa, säger Anna, och associerar hennes värderingar och motstånd till sitt eget. Både mamma och hon agerar moraliskt. Annas inledande konfrontationer med pappa får då en förklaring som hon placerar hos mamma: ”det kan ju vara det också att mamma hela tiden, aldrig höll tyst.”

Min tolkning är att Anna konstruerar sin mamma inom en feministisk diskurs som ”medförtryckt”, som utsatt för våld, men också som upprorisk. De värderingar Anna och mamma delar gör dem ”överens” och till ”väninnor”, jämlikar med en gemensam sak att driva: rätten att inte behöva ha det som de har det. Den kampen blir i slutet av berättelsen tolkad och uttryckligen definierad som feministisk. Med ett etiskt perspektiv som överensstämmer med varandras opponerar de sig mot pappan. Under nästa rubrik ska jag fördjupa mig i handlingsutrymmet omkring detta motstånd.

”Och jävlar om nån var dum mot nån” – motstånd och solidaritet

I motstånd med och för andra utövar personerna solidaritet. De känner med, håller samman med, och tar parti för varandra mot förövare. Liksom relation och omsorg fungerar som hjälpmedel i berättarens diskursiva motstånd, fungerar omsorgsrelationen mellan personerna, liksom omsorgshandlingar av olika slag, som kontext till och förutsättning för solidaritet. Ömsesidighet, samhörighet och inbördes beroende i relationer som ”räddar” får en innebörd som inte enbart handlar om att vara värdefull för varandra utan också att flickan i berättelserna reflekterar omkring, känner med, bryr sig om och handlar *till skydd för* andra som är värdefulla för henne. Andras behov och utsatthet blir hennes ansvar och utgångspunkt för hennes motstånd. Hon och andra ”räddar” varandra genom solidaritet. De intervjuade kvinnorna uttrycker detta genom att tala och berätta om medkänsla och identifikation med utsatthet hos mammor, syskon, andra barn och även djur. Motståndet innebär då att utmana en förövaras auktoritet i ett annat sammanhang än de sexuella övergreppen.

Anna till exempel, är den som försvarar mamman och lillebrodern i intervjuutdraget ovan, och som tröstar mamman efter pappans misshandel i ett annat tidigare avsnitt. I nutid tolkar hon inte detta, sitt eget beskyddande av andra utsatta i familjen, som en belastning. Relationerna tillsammans med ett våld som sker öppet och är delat av dem alla medför istället ett utrymme att göra kollektivt motstånd, att tillsammans kunna tänka och handla kritiskt. I det förra intervjuutdraget är det hon och mamma som är solidariska mot varandra, här är det istället hon och syskonen:

Anna: Vi visste vilket helvete vi levde i. Vi delade det och det är en oerhörd sammanhållning mellan oss på grund av det, tror jag. Vi har, vi är överens om hur vi ser på mamma och pappa. Det är ingen som förstör nån bild för nån annan, av hur det var.

Sammanhållningen är både förbunden med att *dela* en social situation, ett ”helvete”, och att dela ett *vetande* om denna situation, en tolkning av det som sker *som* just ett delat ”helvete”. När tolkningen är delad och personerna betraktar *varandra* som utsatta och i behov av hjälp går det att förenas i solidaritet. Detta sätt att tänka återkommer i andras berättelser. Sammanhållning och kollektivt motstånd skapas genom att kunna identifiera sig med andras, och varandras, utsatthet. Kontexten omkring sådan sammanhållning mot fysiskt våld utgörs i en berättelse av en separation mellan föräldrarna, där Linda hämtar hjälp från vuxna utanför familjen.

Ninni: Eb, och dom bär föräldrarna, hade du nån relation till dom, din bästis föräldrar?

Linda: Nej, inte särskilt. Inte pappan i alla fall. Mamman lite kanske. (3s.)

Ehm (3s.) hon har funnits, i några stunder har hon funnits men dom är

våldigt frånvarande, båda. (3s.) Mmm, hon fanns, nån gång så fanns hon för mig när, efter skilsmässan när mamma var nere, med oss barn (suckar) och det var bodelning som pågick, eh, och det, och mamma tog, ja det blev i alla fall bråk. Mamma tog sina, sin bankbok och (3s.) eh min och brorsans bankböcker och farsan misshandlade henne, rejält. Och hon skrek åt mig att ringa till dom, den familjen, och jag gjorde det, och sa åt dom att dom måste komma. (3s.) Och farsan lyckades misshandla brorsan också f när, för både brorsan och jag försökte försvara mamma rent fysiskt fast det var ju ganska, alltså vi var ju små liksom. Så han, liksom, daskade iväg oss, eh (3s.) och då när dom kom, ja då hade han ju slutat, när han förstod att dom skulle komma och sa att, nej nej. Allt är lugnt liksom (3s.) Eh, men då vet jag att hon kom fram och bara, kramade om mig, och det var ganska skönt liksom (3s.) och fanns väl där just då liksom.

Berättelsens bakgrund och kontext, med mamman och barnen som är i Italien för att ordna med bodelningen, tolkar jag som en situation där de befinner sig *ur* relation (Mellberg 2002) med förövaren. Något har förändrats med skilsmässa, separation och avståndet till maken/pappan som medför större självständighet och handlingsutrymme där alla de utsatta vågar agera och samarbeta med varandra för att få stopp på våldet. I vad jag tolkar som solidaritet med mamman försöker barnen rent fysiskt gå emellan, ”försvara mamma”, vilket inte lyckas eftersom de är för ”små”. Linda löser istället problemet genom att göra som mamma vill. Hon ringer till bästisens familj och det är *när* pappan ”förstår” att de utomstående ska komma som han slutar slå. Jag tolkar då även bästisens föräldrars handlingar som solidariska eftersom de agerar *utifrån* Lindas begäran om hjälp.

På ett annat, mera explicit plan är detta också en berättelse om Lindas relation till bästisens mamma. Det är historien om en, av ett fåtal, ”stunder” när hon har ”funnits” för Linda. Att ”finnas för” Linda tolkar jag då dels som uttryck för en solidarisk beskyddande sköld mot våldet. Hon kommer och pappa slutar slå. Dels tolkar jag det också som uttryck för en ”räddande” närvaro i rummet genom omsorg ”just då”. Berättelsen har sin motsvarighet i den norska studien av barns avslöjanden om sexuella övergrepp (Jensen m.fl. 2005) där flera berättade först efter mammans separation från förövaren. Om sammanhållning mellan syskon, och försök att ingripa genom att avbryta misshandel, har också beskrivits i en annan norska studie om barn som upplever fysiskt våld i hemmet (Solberg 2007).

I kvinnornas olika berättelser om relation och omsorg som kontext till solidaritet och motstånd upprepas särskilt temat omtanke och empati med syskon och andra barn, vilket också sociologen Anne Solberg (2007) noterar i sina barnintervjuer. Kvinnorna uttrycker sig då kring ytterligare en motståndsstrategi. Den innebär att opponera sig mot andra personer som gör barn illa. I samtalet nedan formulerar Birgittas det som en generell förståelse för barn, som på samma gång handlar om förståelse för djur:

Ninni: Du säger att (3s.) din, du har haft en bättre kontakt med, med djur, (B: Ja, låta...) egentligen. (B: Och barn.) Och barn. (B: Ja.) än med, med... (B: Vuxna, är så konst...) vuxna människor. (B: Ja, tror jag.) Berätta, kän, vad kännetecknar din kontakt med djur? Kan du beskriva det?

Birgitta: (4s.) Alltså, djur är jävligt utsatta. (N: Mm.) Ja, just det. Här, det här har jag aldrig gjort förut. (N: Mm.) Nu, kommer ordena här på en gång. (N: Mm.) Alltså djur är ju utsatta för människornas väl eller ve. (N: Mm.) Så är det ju. (N: Mm.) Just det, jag kan inte se på såna här djurprogram när dom, håller på och, där, hönorna är för, alltså jag blir alldeles, jag blir så jävla arg och, förtvivlad så jag stänger av. Eller (N: Mm.) grisarna har det för trångt eller (N: Mm.) såna där grejer alltså. (N: Mm.) Dom kan ju inte prata (2s.). (N: Mm.) Dom kan ju inte ringa till veterinären och säga att vi har det för jävligt va, (N: Mm.) precis som när man är utsatt som barn. Man kan inte berätta va. (N: Nej.) Och där är likheten. Jag tror det är därför man kan känna, eller jag kan känna, med djuren så att säga va och, har man åtagit sig djur så, så, måste man, man måste ha dom på deras villkor. (N: Mm.) Det ska va rent och snyggt. Dom ska ha mat. Det ska va rutiner. Det är precis som att ha barn faktiskt. (N: Mm.) Och så där. Man måste förstå dom på deras villkor på något sätt.

Ninni: Mm. Är det nånting som du har identifierat dig med automatiskt?

Birgitta: Alltså nu blir jag lite trött så det här är viktigt! (N: Ja.) Det är bara en reaktion hos mig. (N: Ja.) Ja. (N: Mm.) Jag känner att jag håller på att försvinna lite.

Ninni: Ja, känner du att du vill ta en liten paus?

Birgitta: Nej nej nej nej! Det är inte så. Det är ingen, det är ingenting som är besvärande. (N: Nej.) Jag bara talar om det för då är det viktigt. (skrattar, N: Ja.) Vad sa du nu?

Ninni: Ja, just det här kontakten men barn och djur. Du säger att den liknar varandra (B: Ja.) och att det har att göra med deras utsatthet eller (B: Ja.) beroende av (B: Mm.) andras väl och ve.

Birgitta: Mm, för, alltså det, min, min tonårstid, ägnade jag, väldigt mycket åt att gå ut med, barn. Vi bodde i ett sånt område. (N: Mm.) Det fanns mycket småbarn och (N: Mm.) så där. Och det har jag funderat mycket på, varför. När jag kom hem från skolan, direkt liksom, ut och gå med några ungar, (N: Mm.) ut på promenader. Jag var jättesnäll mot dom. (N: Mm.) Och alla älskade att jag skulle va barnvakt och såna där grejer så jag, det, jag tjänade pengar dessutom då. Inte när jag gick ut och gick med dom. (N: Mm.) Så där så jag tjänade ihop till min första cykel, genom att sitta barnvakt för en och femtio i timmen och så där. Och, jag brukade sjunga för barnen och. Nej men, jag liksom, vet hur man nattar barn och dom tyckte det var trevligt och va med ja så där. Och föräldrarna litade på mig. (N: Mm.) Där hände det aldrig några konstiga saker. (N: Mm.) Alltså jag tror att, nästan att jag var nyfiken på hur, hur, ja hur barn (3.) egentligen var. (N: Mm.) Alltså, för jag har inte särskilt mycket minnen, själv ifrån när jag, jag kommer ihåg en del saker men, (N: Mm.) eh, ja på nåt sätt. Det fanns nån slags nyfikenhet. Vad är ett barn egentligen, så där. (N: Mm.) Jag har alltid, om nåt barn har farit illa, alltid kunnat ställa upp. Jag kan, inte på mig själv. Det har jag (skratt)

svårt för fortfarande, (N: Mm.) men ställa upp för andra, det är jag bra på. (N: Mm.) Och jävlar om nån var dum mot nån alltså. (N: Mm.) Då får dom med mig att göra.

Birgittas definition av djur och barn som ”utsatta” för ”människors väl eller ve” tolkar jag som en utgångspunkt för hennes reflektioner kring ojämlikhet och betydelsen av att ”känna med” dem som är särskilt beroende. De kan ha det ”för jävligt” utan att kunna berätta om det och har särskilda behov och rättigheter att tas om hand och behandlas med omsorg. Att förstå, bry sig om och anpassa sig efter deras ”villkor” blir värdefulla och ”rätta” handlingar. Med sådana värden följer dels ett underförstått ansvar för att inte kränka själv. När Birgitta var barnvakt ”hände det aldrig några konstiga saker”, hon var ”jättesnäll”. Dels följer solidaritet i form av beskydd, att kunna ”ställa upp” när ”nån är dum mot nån”, och att använda sin vrede som hjälpmedel, ”och jävlar (...) då får dom med mig att göra.”

Tröttheten som uppstår i själva berättandet tolkar Birgitta som ett tecken på att hon närmar sig personligen viktiga frågor om egen utsatthet. Hon refererar då indirekt till andra berättelser om de övergrepp som begicks mot henne, och hur hon skyddat sig genom att ”försvinna” ur kroppen. Hennes intresse för, och solidaritet med, småbarn under tonårstiden får också mening i förhållande till övergreppen. Hon frågar sig varför hon varit barnvakt och talar sig fram till en tolkning där svaret handlar om att aktivt hantera, och reparera, en fragmenterad verklighet med få minnen *till följd av* de sexuella övergreppen. Relationerna blir en väg till henne själv. Beskyddandets ömsesidighet framträder däremot inte i detta generella resonemang, men gör det i andra, mera specifika berättelser om konkreta och betydelsefulla personer. Barbro till exempel talar om sin skolkamrat, som såg och ”räddade” henne, och berättar i nästa andetag om hur hon griper in för att hjälpa honom i *hans* utsatthet och behov av beskydd:

Ninni: Tror du att han förstod att du hade det svårt hemma?

Barbro: Jag har icke en aning. Han var nog aldrig hemma hos oss. Jag vet att jag var hemma hos hans föräldrar. Jag träffade hans föräldrar och syskon och jag cyklade långa vägar till honom, så det är klart att det var nåt speciellt. Och sen var han på väg att bli mobbad i skolan, upplevde jag det som. Han hade väldigt krum rygg, och, alla kallade honom farfar. Och till en början var det ju, alla tyckte han var äcklig också, för han, dom var vegetarianer. Det var väldigt ovanligt och dom hade keso med öppen mun, och du vet dom här klumparna i keso. Det såg så äckligt ut (skrattar) tyckte vi allihop. Men jag beskyddade honom, och han blev inte mobbad till slut. Vi kallade honom farfar med kärlek, och han var fullt accepterad i klassen.

Med min inledande fråga vill jag veta ifall Barbro fått någon hjälp av klasskamraten men hon berättar istället om hur *hon* hjälper honom.

Relationen dem emellan fungerar här som berättelsens orientering och motståndets sociala handlingsutrymme. Hon förankrar det i sin personliga relation till pojken hem och familj, och förmedlar hur betydelsefull, ”speciell”, relationen varit för henne genom att säga något om den ansträngning hon gör. Hon cyklar ”långa vägar till honom”. Relationen med, och känslorna för pojken förstår jag som den betydelsebärande kontext i vilken Barbro agerar solidariskt. Den innebörd som hon uttrycker med berättelsen är att hon beskyddar och hjälper honom *för att* han betyder så mycket för henne. Genom sitt motstånd får hon också de mobbade klasskamraterna att acceptera och behandla honom med kärlek. Under nästa rubrik ska jag sammanfatta och utveckla betydelsen av detta sociala handlingsutrymme och vad det säger om motstånd som fenomen.

”Ett levande samvete” – motstånd och känsla

Jag har hittills skrivit att motstånd består av två delar förknippade med varandra, tolkning och handling, och att det rör sig om tolkning som följer en bestämd etik med bestämda värden. Till dessa aspekter ska jag nu lägga känsla. Motståndet består också av känsla. Med ett bestämt etiskt perspektiv på mänskligt agerande följer medkänsla med den som utsätts för ”orätt”. I omsorg och solidaritet med en annan ligger att känna för den andra som vore det ”orätta” riktat mot en själv, att känna den andres smärta. Josephines namn för detta är ”ett levande samvete” och tänker då på sin lillebror:

Josephine: Jag hade Eric och det var som att ha ett levande samvete, rakt upp i ansiktet (...)

Ninni: Skulle du vilja säga någonting, någonting kort om, vad, på vilket sätt Eric var ett samvete? Du sa att han var det goda samvetet.

Josephine: Ja, därför att (3s.) att han behövdes tas om hand om, det var så uppenbart.

”Det levande samvetet” personifieras av en älskad människa vars utsatta situation bidrar till att göra och hålla flickan etiskt medveten. Indirekt uttrycker Josephine att hennes medvetenhet om lillebrors behov är förbunden med ett upplevt ansvar för hans välbefinnande. Vid ett tidigare intervjutillfälle har hon berättat att hon ofta tar hand om Eric, ger honom mat och vakar över honom på nätterna. Men hon talar inte om det som en belastning, liksom inte heller Anna gör det när hon talar om att skydda mamma och lillebror. Relationen till lillebror är det som ”räddar” henne, har hon sagt, och omsorgen om honom blir ett *alternativ* till motståndshandling när rädslan för pappans våld blir för stor; ett annat sätt att hantera faran. Hon talar då både om hur hon tänker, känner, handlar och *inte* handlar i förhållande till våldet och pojken lidande:

Josephine: Så tänk dig detta lilla barn som är mager och böjd, och har cancer och är gravt utvecklingsstörd, och hans pappa slår honom. (3s.)

Ninni: *Var du vittne till det? (J: Mm.) Vad gjorde det med dig?*

Josephine: (3s.) Det var så hemskt, för sen när pappa stormade ut därifrån, så satt Eric i trappan, mellan våningarna, och han grät. Och han grät. Och han grät såna förtvivalde, du vet själv som är mamma att barn kan gråta på olika sätt. Och han grät det här förtvivalde. Jag förstår inte. Vad är det som har hänt? Alltså den här förtvivalde gråten. Och tårarna bara strömmade ner för kinderna på honom och han satt och grät och grät en lång stund. Och jag satt och höll armen om honom och bara kände (3s.) vad feg jag är. Och om jag vågade så hade jag gått emellan. Och jag vågade inte. Och så blir min stackars bror slagen och han som har cancer. (suckar) Och det kändes som, så misslyckat att sitta och hålla om honom efteråt, när vad jag skulle ha gjort var att jag skulle ha skrikit, hur kan du slå Eric? Är du inte klok? Han som är så svag och bräcklig och, som inte kan behålla mat utan blir så mager trots att han åt och åt och åt. Och det var, ett utav (3s.) vad heter det, lågpunkterna, alltså lågvattenmärken i mitt liv. Det var en utav dom, ganska många gånger, men det var ett rejält misslyckande verkligen. Och det var så hemskt att höra denna gråt.

Den centrala mening som jag tolkar att Josephine uttrycker handlar om att pojkens smärta blir hennes. Hon hör hans gråt, förstår den som uttryck för förvirring och förtvivlan och känner hans lidande. Detta lidande förankrar hon i en social situation, händelsen där pappa slår Eric. Det hon talar om kan därför förstås som motståndstolkning. Pappa gör en mycket allvarlig ”orätt” som strider mot Josephines etik. Våldet och lidandet manar fram tankar på motståndshandling som det högst värderade och bästa svaret på vad Josephine ”borde” göra. Hon borde ha skrikit, protesterat, gått emellan. När hon inte vågar dömer hon sin egen rädsla och passivitet som ett av de värsta misslyckandena i hennes liv, en ”feghet”. Hon har misslyckats eftersom hennes ideal, värdet, är att det utsatta barnet behöver skydd mot våld.

Men hon talar också om omsorgshandling. Det hon faktiskt gör som svar på sin egen tolkning och känsla är att hålla om Eric. Hon gör då något jag tolkar som ett försökt att mildra hans lidande, och kanske även hennes eget. Denna omsorgshandling motsvarar det de intervjuade kvinnorna, även Josephine, konstruerar som en ”livräddande” handling, att bry sig om någon annans välbefinnande. Det som händer är då att flickan reflektera inom en bestämd etik. Hon tänker kring en känsla som följer när någon handlar i strid *mot* denna etik och någon annan blir illa behandlad, och agerar själv, håller om, så som man också ”bör” handla i en sådan situation.

Med stöd av funderingar såsom dessa tolkar jag innehållet i talet om betydelsefulla personer som ibland behövt beskydd, som uttryck för hur motståndets tolkning, känsla och handling blir intimt förknippat med vartannat, och med frågor om omsorg som moralisk handling och etiskt

värde. Andras behov blir föremål för reflektion, tolkning och medvetenhet om ”rätt” och ”fel”. Tanke och känsla manar sedan till handling.

Motstånd i berättelserna – sammanfattning och diskussion

Genom berättelser om motstånd uppfattar jag att kvinnorna konstruerar de flickor de en gång var i en agentposition där de agerar aktivt och medvetet. Motstånd mot förövaren i berättelserna innebär tolkning, känsla och handling inom ett bestämt socialt handlingsutrymme. Flickans utrymme att på olika sätt protestera uppstår i betydelsefulla sociala relationer där omsorg utspelar sig, och i förhållande till ett solidariskt ”vi” med delad utsatthet. Där andra också ser vad som sker och utsätts kan det innebära ett vidgat tolknings- och handlingsutrymme genom ett gemensamt etiskt perspektiv på situationen, ömsesidig medkänsla och solidariska motståndshandlingar. Den som opponerar sig riskerar inte att bli utstött. Solidaritet med syskon, mamma och andra, och deras behov av beskydd, kan då placera flickan i en beskyddande position. Studien fördjupar därmed tidigare kunskap om barns tystnad som ett sätt att skydda sina vårdnadshavare och förövare. Barn som identifierades vid de så kallade barnpornografihärvorna i Sverige på 1990-talet till exempel, angav hänsyn till förövare och föräldrar som ett av skälen till varför de inget berättat (Nilsson & Svedin 2002). Också i den norska studien (Jensen m.fl. 2005) var barnen rädda för vilka konsekvenser avslöjandet skulle få för deras familjer och förövare. Jag menar att sådan rädsla bör problematiseras i förhållande till vilken subjektiv mening beskyddandet får för den som skyddar; *hur* någon talar om sin relation med den hon skyddar, *vad* som får henne att handla, och den sociala och diskursiva kontext i vilket beskyddet utövas. Medan skyddet av mamman, syskon och andra barn i detta kapitel kan tolkas som moraliska solidaritetshandlingar mot (ytterligare) kränkning av dem, kan skyddet av den förövande pappan, som jag skrivit om i tidigare kapitel, tolkas som ett sätt att hantera våld och *egna* upplevelser av fara och lidande; ett beskyddande av sig själv. När jag till exempel diskuterar läsning mellan våld, värme och avvisning i kapitel 6, talar Barbro visserligen om sin pappan på ett sätt som kan tolkas som solidaritet: ”jag ställde upp hundra procentigt på pappa och pappa var utfrusen av mamma och syskonen”. Men hon talar också om den sanktion han utdelar, i form av avvisning, efter att hon för första gången vågar protestera mot honom. Att *inte* ta hans parti och att *inte* skydda honom blir en risk och fara för henne själv.

Jag ska nu i kapitlets sista del övergå till att diskutera berättelser om hur, och i vilket handlingsutrymme, mammor gör motstånd genom att beskydda sina barn, och vilken innebörd det får för berättaren.

Mammors motstånd

I ett tidigare kapitel har jag skrivit att de intervjuades berättelser om sina mammor inte är entydiga utan komplexa och motsägelsefulla. Ibland hamnar mammornas egenskaper och handlingar som individer i förgrunden, och de görs till ”medskyldiga” mammor. Vid andra tillfällen är det istället deras situationer som utsatta för strukturell, klassmässig och könad ojämlikhet, och de görs då till ”medförtryckta” mammor. Talet om mödrars bidrag till kollektivt motstånd följer den sistnämnda, feministiska diskursen. Motståndet är situerat i en öppning av mammans handlingsutrymme, både socialt och diskursivt, och när mammans utrymme vidgas, vidgas också dotterns.

Motståndet innehåller två aktiva strategier mot antingen det fysiska eller sexuella våld som är riktat mot flickan och hennes syskon. Jag tolkar det för det första som konfrontationer genom vilka mamman legitimerar kritik mot pappan. När hon öppet protesterar skapar hon utrymme för flickan att tänka och handla med motstånd. Hon erbjuder en etik att ta spjärn emot, och en tillåtelse att inte lyda. För det andra kan en mamma utöva motstånd genom att agera solidariskt, antingen genom att verbalt beskydda barnet när pappan utövar fysiskt våld, eller genom att anmäla sexuella övergrepp till socialtjänsten. Mamman tar barnets parti.

Den första strategin har jag redan diskuterat och skrivit om som kollektivt motstånd. När Anna till exempel tänker på sin kritiska hållning till pappan knyter hon den till mammans väggran att låta sig tystas. Den andra strategin förekommer i ett par berättelser. Gemensamt för dem är att mammorna inte befinner sig *i* relation (Mellberg 2002) med papporna/förövarna. Skyddet mot fysiskt våld sker *efter* en skilsmässa, liksom anmälan till socialtjänsten görs av en mamma som *aldrig* haft någon kärleksrelation med förövaren. Det fysiska och känslomässiga avståndet tolkar jag som ett större utrymme att fördöma faderns våld och en större möjlighet att skydda sina barn. De två berättelserna stödjer det man funnit i tidigare studier, som jag skrev om i kapitel 6 och 7, att det är mycket svårt för den som har ett nära förhållande till förövaren, och speciellt om det rör sig om ett kärleksförhållande, att skydda sina barn.

”Slår du dem så skickar jag snuten på dig” - motstånd mot fysiskt våld

Linda berättar om det sker när pappa slutar slå:

Ninni: Hade han mycket raseriutbrott?

Linda: Jaaa, det tror jag eller jag vet inte hur ofta det är så men jag, vet att han var väldigt, arg och aggressiv. (N: Mm.) Eh, så, han, det var ju liksom, familjen sprang ju omkring på tå för hans, jävla utbrott. (N: Mm.) Eh, så, och

det var ju hans sätt att uppfostra, oss på liksom, barnen på. Det var så man skulle göra. Sätta gränser och, hej och hå. (N: Mm., 6s.) Ja, och sen, för sen så (3s.) efter skilsmässan, när vi bodde i Sverige och han i Italien (N: Mm.) så (3s.) ehm, ja men då, då vet jag att, då blev allting väldigt annorlunda. Han slutade slå oss. Han slutade ha så mycket aggressiva, eller han hade det ibland men väldigt sällan, därför att han visste, att, mamma hotade honom med svenska lagen liksom och sa att, slår du dom så skickar jag, snuten på dig eller då anmäler jag dig och då, då hamnar du inför, inför domstol liksom, i Sverige. (3s.) Och det hände någonting, och jag tror också att det handlade om att han inte bodde med oss i sin vardag. Så då kunde han kosta på sig att försöka vara trevlig dom, den veckan eller dom två veckor vi var där liksom, för vi var där två-tre gånger om året (N: Mm.) och det var ju inte så himla mycket vi, träffade honom liksom så då kunde han kosta på sig att försöka vara vänlig.

Ninni: Mm, hade hon lättare för att skydda er då när ni var i Sverige än när ni, var kvar i Italien? (L: Ja Gud ja!) Försökte hon att skydda er nån gång även innan?

Linda: (suckar, med viss tvekan) Jaa, på slutet, så försökte hon att skydda oss med, alltså att, för hon, för henne var allting så normaliserat väldigt länge. Och på slutet av, av äktenskapet där så, så försökte hon att, säga ifrån på nåt vis. Och han blev alltid så upprörd över att hon sa ifrån framför barnen, för det var ju sånt, man skulle liksom som två vuxna, hålla ihop mot barnen och hon, liksom tog parti, för oss och speciellt för min bror. Han var väl mest utsatt för stryk och sånt, eh, framför oss liksom och så här. Nej du slår inte honom liksom eller så. (3s.) Så att, men det var, ja, det är klart att det var lättare. Ja det var lättare för henne, när vi bodde med henne liksom, helt enkelt och inte med honom.

I berättelsen utgörs det vidgade tolknings- och handlingsutrymmet av separationen, och den situation där mamman och barnen tillsammans har flyttat från pappan. Först då kan mamma beskydda barnen och först då slutar pappa slå. Situationen går att jämföra med det kollektiva motstånd som Linda, brodern och mamman utövar i en tidigare berättelse, där också separationen bildar kontext. Förändringen här tar sin början redan före det fysiska uppbrottet. Här skymtar indirekt Eva Lundgrens teori om våldets normaliseringsprocess (1991) som något Linda refererar till. Allting är väldigt länge "så normaliserat" för mamma, säger hon. Det är först mot slutet av äktenskapet som mamma försöker säga ifrån. Det som förändras uppfattar jag då också, genom Lindas begreppsanvändning, som mammas tolkning av pappans våldshandlingar. *Innan* hon börjar beskydda barnen är det pappans tolkning av våldet som dominerar i berättelsen. Aggression definieras som "uppfostran", att "sätta gränser", och "två vuxna" förväntas "hålla ihop"; ett könsneutralt uttryck för en ojämlig situation där alla i "familjen", underförstått även mamman, "sprang på tå för hans jävla utbrott", det vill säga, är rädda och disciplinerade på grund av våldet. Mamman förväntas då ta pappans parti inför barnen. *Efter* flytten till Sverige legitimerar mamman motståndet/beskyddet istället genom att bemöta våldet

som något officiellt otillåtet, lagvidrigt. Svensk Polis, lagstiftning och rättspraxis figurerar som möjligt att *använda* för att åstadkomma ett annat styrkeförhållande och därmed större handlingsutrymme att beskydda barnen. Det centrala innehållet i den förändring som sker, när ”allting blir väldigt annorlunda” och pappa slutar slå, tolkar jag därför som en kombination av fysiskt och känslomässigt avstånd från pappan, och etablerade sociala värden som hindrar vuxna från att kränka barn. Återigen handlar motståndet om förändrad tolkning och handling inom en bestämd etik/moral. Möjligheten att använda svensk lag som ”hot”, i betydelsen ”verktyg som kan vända på ojämlika styrkeförhållanden”, placerar händelserna i en historisk tid där barnaga blivit förbjudet i Sverige. En ny diskurs under 1970-talet, med ett nytt officiellt fördömande av våld mot barn, förstår jag som en vidgning av mammans handlingsutrymme. När hennes strukturella och sociala utrymme att agera solidariskt ökar, ökar också barnens möjligheter att bli skyddade mot våld.

”Det har min dotter vart utsatt för” – motstånd mot sexuella övergrepp

Där Lindas berättelse utspelar sig i en kontext där myndigheter används som medel för motstånd mot fäders våld, utspelar sig istället Carinas berättelse i en kontext bestående av mödrars och döttrars beroende av, och rädsla för, myndigheter. Hennes mamma utövar motstånd mot sexuella övergrepp genom att göra en anmälan på ett socialkontor:

Ninni: Hur fick, socialtjänsten, veta det?

Carina: Min mamm, biologiska mamma var där i ett ärende, och så började den här socialsekreteraren, prata om, ja, det är ju så hemskt med, att det är så mycket övergrepp. Ja det har min, dotter vart utsatt för. (N: Mm.) Och då kollade dom ju upp det och, anmälde det. (N: Ja.) Så det var (skratt) min biologiska mamma.

Ninni: Ja, hur, vad tänker du...

Carina: Ja jag tycker, [är stolt...]

Ninni: [om detta], ja.

Carina: över henne.

Ninni: Ja (3s.) eh, har det påverkat eran relation, på något sätt?

Carina: (3s.) Nej vi pratar inte så mycket om det. Hon, blir ju ledsen för att hon har gjort det liksom. Hon trodde ju, det skulle påverka mig negativt liksom. (N: Mm.) Hon blev ju jätterädd då.

Ninni: Ja, sa hon det till dig?

Carina: Ja det gjorde hon.

Ninni: Ja, vad sa du då?

Carina: Jag kommer inte ihåg riktigt då men, nu efteråt kan man ju prata om det, på ett mer, lugnt s...

Ninni: Ja, ja, kändes det då också som att du var stolt över henne, för att hon gjorde det?

Carina: Nej, kanske inte riktigt då. (*N: Hä. 3s.*) Det har mognat (litet skratt).

Ninni: Ja, hur kändes det då, vid den tidpunkten?

Carina: Ja det kände ju på ett sätt som att man hade, det hade äntligen fått komma, vidare.

Jag tolkar detta som en delvis parallell berättelse till en annan som jag diskuterar i kapitel 6 och som i min tolkning handlar om ett normbrott: att Carina *inte fick* säga ”det”, att hon genom avslöjandet hade brutit mot förövarens/fosterpappans uttalade lydnadskrav och därigenom hamnat i en upplevelse av ”rädsla”, av något ”hemskt”. Faran blir förknippad med normöverträdelsen och får, när Carina talar om avslöjandet, mening som en självkontroll, en självreglering. Hon ”vågar inte säga så mycket.”

På samma sätt uppfattar jag berättelsen om mammans anmälan till socialtjänsten som en berättelse om normöverträdelse, om kontroll över den information som avslöjas och om upplevelsen av fara. En historisk tid, med en livlig debatt om sexuella övergrepp mot barn, figurerar indirekt i berättelsen som det handlingsutrymme där normöverträdelsen, avslöjandet blir möjligt. Det är *i* samtalet om de myckna övergreppen som mamma avslöjar. Carinas stolthet över mammas handling, och hennes glada skratt när hon berättar om det, kan då tolkas som ett moraliskt ställningstagande på den sida i debatten där problemet definieras som sexuellt våld. Mamma presenteras som en barnets beskyddare. Men samtidigt framstår inte anmälan som avsiktlig och planerad i egentlig mening. Jag tolkar den som en både spontan och kontrollerad handling. Ärendet är ett annat. Det är först *när, och tack vare*, att socialsekreteraren för ämnet sexuella övergrepp på tal, som det blir sagt. Det kan jämföras med den norska studien (Jensen m.fl. 2005) där barns avslöjanden var förknippade med att andra initierade samtal genom frågor och kopplingar till temat. Det kan också jämföras med hur barn förhåller sig till att bryta tystnad om fysiskt våld i hemmet, där samma förhållanden gör sig gällande (Solberg 2007).

Genom mina frågor berättar Carina om hur avslöjandet förändrat mamman. Upplevelsen av fara hamnar då i förgrunden. Att mamma är ”jätterädd”, ”ledsen för att hon har gjort det” och tror att det ska påverka Carina ”negativt” ger en bild av ett begränsat handlingsutrymme med avslöjandets handling som ”felaktig” och skäl till att ångra sig. I en historisk tid, där barns rättigheter börjat diskuteras offentligt, uttrycker därför Carina innebörd omkring avslöjanden och anmälningar om sexuella övergrepp som *både* normativt ”riktiga”, tillåtna handlingar, *och* normativt ”felaktiga”, otillåtna handlingar som kan medföra repressalier, sanktioner, bestraffningar av icke nämnda slag. Den innebörd avslöjandet får för Carina tolkar jag däremot som förknippad med det vidare handlingsutrymme, eftersom hon skrattar och är stolt över mamma. När jag frågar hur det kändes *då*, beskriver hon indirekt händelsen som en öppning av hennes eget

handlingsutrymme, en efterlängtd förändring till det bättre: ”det hade äntligen fått komma vidare”.

Carinas tal om sin biologiska mamma är intressant att jämföra med talet om fostermamman och även med de övriga kvinnornas tal om sina mammor. Den enda mor som beskrivs i odelat positiva ordval är denna biologiska, vars moderskap officiellt, av socialtjänsten, definierats i termer av brist. Som motpol framträder fostermamman, som var gift med förövaren, som en helt igenom osympatisk person. Det kan tolkas på berättelsens nivå som ett uttryck för att den mamma som inte själv är känslomässigt beroende av förövaren lättare kan ta flickans parti, och därför blir omtalad i positiva ordalag av sin dotter. Det kan också tolkas på berättarens nivå som att det är lättare för en dotter att identifiera sig med, och ha medkänsla med, en mamma som är underordnad samma myndighetsutövning som hon själv varit.

Carinas berättelse om sin känsla vid tiden för anmälan, och sin senare stolthet, kan också speglas mot en kontext av det hon och jag talar om vid intervju tillfället, som huvudsakligen handlar om det som sker *efter* att anmälan är gjord. Vår dialog i intervjuutdraget utspelar sig inom ett samtal om *bela* den rättsprocess hon gått igenom. Där finns en skarp kontrast mellan hur Carina talar om den biologiska mamman och hur hon talar om myndigheterna. I mammas rädsla för att ha handlat ”fel” gentemot Carina ligger vad som kan tolkas som omsorg om dottern, en omsorg som Carina inte finner hos den sociala myndigheten, något jag diskuterat i förra kapitlet. Med en mängd uttryck gör hon klart för mig att företrädare för olika rättsinstanser har agerat på sätt som inneburit fientlighet, ett ”svek” gentemot henne. Hon kallar socialsekreterarnas handlingar för ”krig” och syftar då på att de, om och om igen, ringer för att försöka övertala henne att polisanmäla händelserna och att de då låter ”hårda”. Den anmälan hon till slut gör, beskriver hon som ett resultat av ”pressen från socialen”: ”Jag kände mig tvingad till det.” Brådskan med vilken allt ska ske under denna övertalningskampanj får en motsägelsefull innebörd i ljuset av det stöd fosterpappan sedan får från samma myndighet, när det gäller att bedöma hans lämplighet som familjehemsföreståndare, trots att han blir dömd för grovt sexuellt utnyttjande. Carina sammanfattar händelserna under domstolsförhandlingarna och tiden emellan de två rättegångarna som ”värre än övergrepp nästan.” Berättelsen om mammans anmälan tolkar jag därför som feministisk, genom vilken Carina som berättare konstruerar lojalitet med, och upprättelse åt, en officiellt nedvärderad och utdefinierad mor. Med omsorg som diskursiv kontext, inom en universell etisk norm för handling stadgad av FN, fallerar också de instanser vars uppgift är att upprätthålla denna norm. Mamman däremot, som av svensk myndighet bedömts och befunnits bristande, är istället den som upprätthåller normen, agerar moraliskt och gör ”rätt”, med samma diskurs i åtanke. Genom berättelsen

skapar Carina därmed ett solidariskt ”vi” mellan sig själv och sin mamma och åstadkommer motstånd som berättare.

Kapitelsammanfattning

Syftet med detta kapitel har varit tvåfaldigt. Dels har jag velat nå en fördjupad förståelse av motstånd som fenomen och konstruktion i talet om förövaren och andra personer inom och utanför familjen under tystnadens tid. Dels har jag försökt att tolka och förstå de kontexter i form av yttre handlingsutrymmen som omgärdar, och fungerar som förutsättningar för, motstånd mot olika former av våld.

Som fenomen räknat omfattar motståndet både tolkning, känsla och handling inom en bestämd etik och det upprepas på både berättarens och berättelsens nivå. Motstånd som de intervjuade utövar när de talar om det förflutna tolkar jag som diskursivt konstruerat med hjälp av en omsorgsdiskurs. Genom diskursen uttrycker kvinnorna värden kring relationer och personer, där vissa handlingar blir ”goda” och andra ”dåliga”. De använder diskursen för att jämföra, kritisera och opponera sig mot en förfluten social situation. Motståndshandlingen tolkar jag därför som en moralisk handling. Genom talet om betydelsefulla relationer uppvärderar kvinnorna också sig själva och de flickor de en gång var. Värdet formas i ljuset av andra som handlar moraliskt ”riktigt”; tycker om dem, vill vara nära dem och respekterar deras behov. Omsorgsdiskursen reproducerar en universell etik reglerad av FN och fungerar som strukturellt handlingsutrymme att göra motstånd. I talet om betydelsefulla relationer görs kön som likhet.

Flickans motståndsstrategier i berättelserna riktar sig mot fäder och andra som agerar kränkande, och sker i ett socialt handlingsutrymme som dels består av betydelsefulla relationer där omsorg utspelar sig, och dels består av ett solidariskt ”vi” med delad utsatthet för olika former av våld. Där andra också ser vad som sker och utsätts kan det medföra ett gemensamt etiskt perspektiv på situationen, ömsesidig medkänsla och solidariska motståndshandlingar. Den som opponerar sig riskerar inte att bli utstött. Solidaritet med syskon, mamma och andra, och deras behov av beskydd, kan då placera flickan i en beskyddande position. Att tolka handlingar som ”orätt”, och känna med en annan som är utsatt för denna ”orätt”, blir ett incitament för handling.

Mammors motstånd i berättelserna är, liksom flickans, situerat i ett socialt och diskursivt handlingsutrymme, och när mammans möjligheter att agera vidgas, vidgas också dotterns.

Slutdiskussion för Del 2: Rädda och lojala - mot vem och när?

Den huvudsakliga fråga som jag har problematiserat och försökt förstå med hjälp av kvinnornas berättelser, men också via annat material i denna andra del av boken, är olika slags villkor för tystnad om, och motstånd mot sexuella övergrepp. Där starka, skrämmande känslor av olika slag och hänsyn till förövare och föräldrar, angetts i tidigare studier som skäl till varför barn inte avslöjar sexuella övergrepp, har jag velat sätta dem i förhållande till sammanhangen omkring berättaren och personerna i berättelsen. Jag har då också undersökt flickornas relationer med de personer som de beskyddar och de sammanhang i vilket beskyddandet sker.

Jag har tolkat de intervjuades tal om frånvaro av avslöjanden under tystnadens tid som förankrat i förflutna händelser, som ordnade och subjektivt tolkade representationer av erfarenhet och som formade av diskurser. När jag har gjort det har jag uppfattat tystnad som resultat av social kontroll, en disciplinering efter en tystnadens norm där jag tolkat den ”goda” familjen och det ”goda” faderskapet som högre värderat än flickors avslöjanden och behov av hjälp. Samtidigt har jag inte uppfattat berättelser om denna disciplinering som uttryck för en fullständig kontroll. Några av flickorna utmanar också sina faders auktoritet. Berättaren konstruerar den flicka hon en gång var i en agentposition. Närvaron av betydelsefulla relationer med vuxna och andra barn har jag förstått som ett handlingsutrymme där det blivit möjligt för flickorna att tolka det som skett omkring dem, åstadkomma inre utrymme för opposition och handlingsmotstånd, även om avslöjande av de sexuella övergreppen inte varit möjligt. Beskyddet av mamman, syskon, andra barn och även djur har jag då, till skillnad från beskyddet av förövaren, tolkat som solidaritetshandlingar mot (ytterligare) kränkning. Beskyddet omfattar flickans hantering av olika våldsformer genom tystnad, men också genom motstånd av olika slag. I betydelsefulla relationer uppstår en gemenskap, ett solidariskt ”vi”, där utrymme skapas för omsorg och motstånd genom både tolkning, känsla och handling. Till skillnad från detta ”vi” har jag förstått gemenskap i form av ett ”vi” med en förövande far som påtvingad intimitet på pappans villkor och ett sätt att minimera faran. Beskyddet av pappan har jag tolkat som en aktiv men påtvingad handling, ett sätt att genom lydnad hantera en situation förknippad med rädsla till följd av hot, våld och andra mera subtila krav från honom och andra.

En analys av det som sker på berättelsens nivå, det vill säga innehållsligt i berättelserna, leder mig därför till slutsatsen att begreppet ”hänsyn” blir problematiskt, om man använder det i generell mening och samtidigt vill förstå barns handlingar. Det medför att kontexten omkring lydnad och tystnad, men också omkring avslöjanden och andra former av

motstånd, tenderar att bli dold. En neutralisering sker av en mycket komplex livssituation som *både* omfattar disciplinerande handlingar *och* gemenskaper där protester möjliggörs. Med neutralisering menar jag då att kontextlösa förståelser döljer de konkreta sociala sammanhangen, med de maktförhållanden som utspelar sig där, och de subjektiva innebörder som de intervjuade skapar omkring dem. De döljer sociala och strukturella öppningar respektive stängningar av handlingsutrymmet, där både kön, klass, ålder, och släkt-, moder-, respektive faderskap får betydelse för *vad* som är tillåtet och möjligt att tänka och göra, och *för vem, när och var*.

Med barn som informanter gör Anne Solberg (2007) delvis samma problematisering som jag. Hon skriver att det finns en abstrakt syn på barn inom forskning och praxis som hänvisar barns tystnad om våld i hemmet till att "barn är lojala mot sina föräldrar" och "barn tiger av lojalitet med sina föräldrar." Med hjälp av barnintervjuer utmanar och nyanserar hon en sådan bild. Liksom kvinnorna i min studie gör, talar barnen i Solbergs studie om olika personer på olika sätt. De förmedlar omtanke, sympati och oro för syskon och mammor, och de berättar att de ingripit till deras beskydd för att begränsa skador, när de bedömt det som möjligt. Samhörighet i form av ett "vi" uttrycker de framför allt i förhållande till syskonen. De våldsamma fäderna talar de däremot inte om på samma sätt. Istället uttrycker de att de är arga, besvikna och uppgivna. I mina vuxna intervjupersoners barndomshistorier finns därför direkta paralleller till *nutida* barns berättelser om våld i hemmet.

Men en central del av min diskussion om tystnad och motstånd innebär också att kvinnornas berättelser är *tolkade* berättelser *situerade i nutid*; inte bara av mig utan också av dem själva. En annan kontext än den innehållsliga finns då runt berättaren; dels genom de samtal som utspelar sig mellan de intervjuade och mig, men framför allt genom diskurser som är närvarande både i rummet i vårt samspel och i andra rumsligheter utanför. Bestämda etablerade *nutida* förståelser av verkligheten konstrueras när vi talar med varandra. Det som kvinnorna då reproducerar är samtida och universella diskurser omkring etik. Bestämda etiska värden i form av "rätt" och "fel" handling präglar berättelserna. Talet om fäders våld har jag huvudsakligen tolkat som en feministisk diskurs, förknippad med den nya kvinno- och mansrörelsen från 1970-talet och framåt. Talet om betydelsefulla, "räddande" människor i flickornas liv har jag kallat en omsorgsdiskurs och betraktat som en moralisk handling inom en omsorgsetik där kön görs som likhet. När motstånd utövas *i* berättelserna, i form av flickornas och andra personers tolkningar, känslor *och* handlingar, sker det *med hjälp* av etiska värden omkring relationer och omsorg. Dessa värden fungerar som jämförelse. De väcker känslor som manar till protest. Vad som händer med detta motstånd när avslöjandets tid tar sin början, skall nästa del av boken handla om.

DEL 3

Avslöjandets tid

I de kapitel jag har lagt bakom mig har jag förflyttat mig fram och tillbaka mellan en strukturell nivå och en nivå av personliga möten mellan människor. Som bakgrundskontext har jag haft med mig olika nutida och historiska förståelser av sexuellt våld, och en inblick i de debatter om våldtäkt, incest och sexuella övergrepp som förts i Sverige sedan 1970-talet. Jag har försökt skapa en bild av flickans tystnad om sexuella övergrepp, och hennes motstånd mot olika former av våld och kränkning. Kvinnornas texter, tal och berättelser har jag förstått som återgivningar av subjektivt upplevda och tolkade historiska händelser i dåtid, *och* som konstruktioner av bestämda diskurser i berättarens nutid. Tystnaden har jag tolkat i en kontext bestående av faders och andras sanktioner, med olika samverkande våldsformer och avvisningar, och som självreglerad lydnad till skydd mot ytterligare fara riktad mot flickan själv, syskon eller mamman. Genom att diskutera disciplinering som förhindrat avslöjanden, och disciplinering efter avslöjanden och upptäckt, har jag tolkat en övergripande norm i empirin, inom vilken skillnad konstrueras och tystnad påbjuds. Den innebär att när flickor och kvinnor nedvärderas görs samtidigt en idealbild av den ”gode” fadern med den ”goda” familjen. Motstånd mot pappan utövas av berättaren, och flickan i berättelsen, genom tolkning och omtolkning som utökar det egna handlingsutrymmet och utmanar pappans position. Berättarens motstånd är förankrat i politiska och moraliska diskurser. Flickans motstånd uppstår genom betydelsefulla relationer och gemenskap med andra i delad utsatthet, ett solidariskt ”vi”.

Skilda sociala och strukturella villkor knutna till kön, men också till ålder, släktskap, moder- och faderskap, har gått som en röd tråd genom tidigare kapitel. Tidigare studier, men också denna avhandling, har visat en

förskjutning i den offentliga debatten om sexuellt våld sedan 1970-talet, där kvinnors och barns utsatthet och medborgerliga rättigheter hamnat i fokus. Nya regelsystem har samtidigt upprättats med nya normer och ny lagstiftning. Kvinnor och barn har därmed hamnat i en starkare social position än tidigare. Samtidigt har könskategorierna ”man”/”pappa” problematiserats och karaktäriserats i termer av överordning, dominans och förtryck. Som särskilt känslig och politiskt laddad har en sådan könad politisering framträtt i förhållande till ett begrepp som incest, där pappan utövar sexualitet mot sitt eget barn, och då främst mot sin egen dotter.

I denna del av boken är det dags att låta flickors och kvinnors tystnad om det sexuella våldet möta den historiska tiden, det samhälle, där deras rättigheter uppvärderas och sexuella övergrepp mot barn blir synliga i de offentliga sammanhangen. Med andra ord är det dags att rikta intresset mot den historiska tiden såsom socialt fenomen. Genom att låta samhällsomvandlingen speglas i vardagliga, konkreta händelser, i kvinnornas tolkningar av dem och i deras syn på verkligheten i allmänhet, ska jag försöka ge en inblick i hur den nya tiden bildar mening i deras bearbetning av övergreppen. I centrum för arbetet står lyssnande och berättande. Via lyssnande och berättande formas tankar om ett lidande som försiggått i tystnad och språklöshet, till något konkret och hanterbart. Det blir språkligt gjort. Med språkets hjälp får det betydelsen ”övergrepp”, en betydelse som har med social situation, relation och handling att göra. Kränkningen, lidandet, blir förknippat med socialt och juridiskt otillåtna handlingar begångna av andra människor.

Del 3 innehåller fyra kapitel: *kapitel 9*, ”Tillåtet och möjligt”, *kapitel 10*, ”Lyssnandets kön”, *kapitel 11*, ”Otillåtet och omöjligt” och *kapitel 12*, ”Konklusioner”.

Kapitel 9

Tillåtet och möjligt

For narratives to flourish there must be a community to bear.
(Plummer 1995:87)

Introduktion

I boken *Telling sexual stories* diskuterar sociologen Ken Plummer en förutsättning som han menar måste vara uppfylld för att sexuellt våld ska kunna förknippas med rädsla och lidande och berättas om som tvång och kränkning. Den förutsättningen innebär att det finns en omgivning som är beredd att lyssna (ibid.:kap.5). I kapitel 1 har jag diskuterat hur andra feministiskt inriktade sociologer på liknande sätt har beskrivit kontextens betydelse för att kunna förstå handlingar i termer av våld. Enligt dem behöver vi alternativa tolkningsmöjligheter att jämföra vår situation med, för att kunna överskrida de perspektiv vi är dominerade av. Omgivningen kan erbjuda ett utrymme att göra omtolkningar. Med ett socialkonstruktionistiskt språk kan man säga att vår förståelse av verkligheten är beroende av den tid och det sociala sammanhang vi befinner oss i.

I Plummers förståelse består relationen mellan berättare och lyssnare inte av en envägskommunikation. Istället finns en dynamik eller dialektik, en rörelse fram och tillbaka. Berättelser uppstår i ett lyssnande samhälle men ett lyssnande samhälle uppstår också med berättelser som väver samman dess historia, identitet och politik. I en sådan dialektik förändras samhället. (ibid.:87). Man skulle kunna kalla det ett ömsesidigt berättande, lyssnande och omtolkande.

Den lyssnande omgivning som Plummer hänсыftar på finner jag inom mitt problemområde i Sverige från 1970-talet och framåt, i det offentliga talet om de sexuella handlingarna, i politiska åtgärder, lagstiftningar och diskurser. Den utgjordes från början av kvinnorörelsen och innebar ett lyssnande av en omfattning som inte funnits tidigare. I debatten kring sexuellt våld mot barn, framträdde en intrig med en barnets förkamp, vars uppgift tycktes vara att synliggöra barns utsatthet och att beskydda dem.

Genom barnets förkämpe konstruerades ett problem. Sexuella handlingar blev aggression, våld och kränkning. Speciellt påtagligt blev det i förhållande till en antagonist som trädde in på scenen och istället formulerade kvinnors och barns talan om samma problem som förtal.

Med detta kapitel ska jag nu undersöka spåren av den nya historiska tiden i kvinnornas berättelser om handlingsutrymmen, tystnad, talan och arbetet med de egna erfarenheterna av sexuellt våld. *Syftet är* att studera var och när det blir tillåtet och möjligt att göra motstånd mot förövaren genom att tänka och tala om sexuella övergrepp; hur talet om detta arbete är konstruerat och vilka förändringar det åstadkommer i de intervjuades liv. Kapitlet inleds med en reflektion över hur jag själv blev medveten om en feministisk diskurs i materialet och över avslöjandets tid som historisk epok. Jag kommer därefter att diskutera berättarens motstånd som förankrat i tiden genom ideologi, och i berättelserna genom ideologisk praktik. Mot slutet av kapitlet skriver jag om förändring.

En feministisk diskurs blir synlig

Arbetet med detta kapitel har skett under flera tidsmässigt skilda perioder, mellan vilka det fick ligga i träda. I mellanperioderna undersökte och skrev jag om den svenska debatten om sexuellt våld, och om flickors/kvinnors tystnad om våldet. I efterhand ter det sig som ett klokt beslut. Det som hände då var att jag fick syn på innehåll i berättelserna som jag inte tidigare hade sett, eller inte tolkat som relaterat till just det problem jag ville undersöka här. Först efter att jag fått fördjupad kunskap om politiska skeenden på 1970-talet, som jag själv varit för ung för att vara särskilt medveten om när det begav sig, började jag se hur kvinnorörelsen och samhällsomvandlingen på alla möjliga sätt levde i mina intervjupersoners berättelser. Jag såg inte längre bara deras möten med medier. Mitt bestående intryck kom att bli en mycket stark upplevelse av att vi, och jag, i denna tid på 2000-talet, tar bestämda värderingar och praktiker för givna, som för bara några decennier sedan var helt otänkbara. Ur intervjuutskriften lyfter sig därför nu ett bestämt språk, bestämda tolkningar av verkligheten och handlingsmönster som pappfigurer i en pop-up-bok för barn. Texten blir tredimensionell under min blick.

Parallellt tycker jag mig kunna se hur kvinnorörelsens arbete på 1970- och 80-talen framträder i människors vardagliga tal och rutiner, utan att det längre kallades feminism. Själva begreppet har en laddning som gör att det gärna lämnas därhän. För att citera den engelska sociologen Beverly Skeggs (2000), blev feminism under 1980- och 90-talen, som den framställdes i medier, liktydigt med något icke åtråvärt, pretentiöst, seriöst och trist. I Sverige däremot har begreppet feminism, så sent som 2005, beskrivits som rumsrent och positivt laddat. Den dåvarande statsministern Göran Persson uttalade till exempel hösten 2000 att han var feminist. Det har sagts att det

feministiska bidraget till en diskussion om hur världen är och borde vara, tagit mer plats än någonsin tidigare i det offentliga samtalet (Gemzöe 2005). I kölvattnet av den mycket uppmärksammade TV-dokumentären ”Könskriget” i maj 2005 (Rubar 2005), har det däremot blivit förknippat med något extremistiskt och militant, både löjeväckande inskränkt och farligt på samma gång. Programmet kritiserade både kvinnojour rörelsen och feministisk forskning om mäns våld mot kvinnor men också samröret mellan feminister och den socialdemokratiska regeringen. Efter det att programmet visats i TV gjordes så många som 146 anmälningar till Granskningsnämnden för radio och TV - och det fälldes för partiskhet i mars 2006 (Botnedal 2006; Rubar och Brånstad 2006) - men domen fick inte jämförelsevis så mycket utrymme i pressen som dokumentären fått. En sökning i databasen Artikelsök visar att 58 artiklar publicerades mellan 15 maj och 30 december 2005, och ytterligare 7 under 2006. Av dessa var det bara tre som benämnde utfallet i Granskningsnämnden. Dokumentären belönades redan veckan efter domen med utmärkelsen Guldspaden av Föreningen för grävande journalister (se exempelvis Botnedal 2006; Rubar och Brånstad 2006; Edblom 2006). Trots den negativa publiciteten förefaller feministisk ideologi vara integrerad i människors tankar och vanor i Sverige på ett mera djupgående sätt, utan att det kallas feminism. Det var åtminstone vad jag upptäckte.

Några enstaka av de intervjuade kvinnorna definierar sig explicit som feminister, eller refererar uttryckligen till feminism när de berättar om betydelsefulla personer och händelser i sina liv, men det är inte det dominerande sättet som feminism är synligt i materialet. Istället dyker det upp på både berättarens och berättelsens nivå som diskursiva spår av en ideologi och ideologisk praktik som gör dialoger om sexuella övergrepp tillåtet och möjligt. På så sätt finns en parallell till det Kelly (1988) upptäckte när hon på 1980-talet intervjuade kvinnor om sexuellt våld. En feministisk analys och ett feministiskt inspirerat tal kan förekomma utan att kvinnor uttryckligen definierar sig som feminister.

”Det är avslöjandets tid på nåt sätt” – en historisk epok

I kapitel 5 skrev jag att avslöjandets tid omfattar tre väsentliga förändringar på berättelsens nivå. De innebär att det parallellt uppstår ett *offentligt samtal* om sexuella övergrepp, en *medveten tanke* hos de intervjuade om sådana övergrepp, och närvaro av personer i deras omgivning som visar sig beredda att gå in i *personliga samtal* om dem. Medvetenhet, minne och förändrande dialoger med andra centrerar sig kring en historisk tid då medier exploderar av artiklar, böcker och TV-inslag om sexuella övergrepp på barn. Den offentliga belysningen, med bestämda etiska värden och normer för handling, fungerar som kontext till kvinnornas/flickornas tolkningar av eget lidande som orsakat av övergrepp, och till deras medvetenhet om talandets

möjlighet. En sådan förändring i tiden, med kopplingar mellan det personliga och det politiska, har sina historiska paralleller.

Den tyska sociologen och rättsvetaren Ute Gerhard (2001) skriver att vardagligt lidande och smärta inte räcker för att en människa ska agera mot det som gör henne orätt. Det krävs en möjlighet att jämföra sin vardag med nya normer. Nya principer förändrar människors medvetande om vad de är med om och kan leda till motstånd. En kamp för mänskliga rättigheter uppstår först när det finns en *kollektiv* erfarenhet som kan uttryckas i termer av kränkning och orättvisa. En sådan erfarenhet var, enligt Gerhard, vad som hände då den första kvinnorörelsen uppstod i slutet av 1700-talet i samband med den franska revolutionen. Kvinnor upptäckte att frihet, jämlikhet och broderskap, de principer som revolutionen stod för, inte gällde för dem. På så sätt blev de politiskt medvetna och aktiva. Min tolkning är att en sådan erfarenhet också är vad kvinnorna i denna doktorsavhandling berättar om. Den tid då de börjar avslöja och hantera sina upplevelser av sexuellt våld sammanfaller med en tid då kvinnors och barns mänskliga rättigheter hamnar i offentligt fokus i Sverige och världen och det går att jämföra sin vardag med nya normer på sexualitetens område.

Oavsett kvinnornas ålder avslöjas övergrepp först efter att den andra vågens kvinnorörelse vaknat i Sverige i början av 1970-talet, och de som är utsatta av sina fäder blir först hörda och besvarade efter att incestdebatten startat. Rörelsen fungerar som diskursiv kontext, med nya normer och principer som får avgörande betydelse för kvinnors utrymme att tänka och handla *utan* att vara dominerade av hot, våld och legitimerande tolkningar av de sexuella övergreppen. Några av de intervjuade avslöjar övergreppen för första gången under 1970-talet och början av 1980-talet men det är först i slutet av 1980-talet som det blir möjligt att föra dialoger med vuxna och göra arbetet med övergreppen till en vardagens praktik. Speciellt tydligt gäller det för de kvinnor som var utsatta av sina fäder. Med den historiska epoken blir kvinnorna/flickorna medvetna om en möjlighet, och ett pockande behov av, att sätta ord på det som hänt och kommunicera med andra. Carina och Barbro till exempel, som är födda med 35 år emellan, talar om slutet av 1980-talet:

Ninni: Hur kom det sig att hela klassen visste det?

Carina: Nej jag, prata, jag fick ju inte prata innan och nu pratade jag med allt och alla. (N: Ja.) Jag var som en öppen...

Barbro: Då var jag så full av det så det var ju den tiden som jag pratade om för allt och alla, som, vare sig dom ville höra eller inte.

På liknande sätt uttrycker sig Birgitta och Linda, som är födda med cirka 30 år emellan, om 1990-, respektive början av 2000-talet:

Birgitta: Jag tror det var så att jag var så upptagen av det här ibland så jag har en känsla av att jag bara måste säga det till vissa personer. Man liksom, det är avslöjandets tid på nåt sätt, och jag tror att man uppfattas då, eller att jag uppfattades som ganska jobbig, även om jag inte själv tyckte det. Det var bara det som fanns.

Linda: Alltså nu är jag ju mera så där att nu vill jag ju skrika ut det (skrattar).

Från att befinna sig i en tid då rädslan var för stor och tanken aldrig föll dem in, förmedlar de intervjuade en gemensam upplevelse av en tid då det blir oerhört viktigt att få säga att de varit utsatta. Längtan att tala när tillåtelsen uppstår blir så stark att det ibland bara *måste* sägas, även om andra inte vill höra. Avslöjandets tid innebär alltså inte bara bestämda perioder i kvinnornas individuella liv. Den utgör en bestämd epok för dem alla; den tidsanda i vilken de då lever. Behovet att tala som uppstår, och som ibland benämns i termer av "inre tryck" eller något som länge "tryckts tillbaka", kan tolkas som en kraft med vilken tystnadsplikten verkat före samhällsdebatten, och ett tecken på den uppluckring som ser ut att ske på både strukturell, social *och* individuell nivå. Det som nu sker, under den nya kvinnorörelsens arbete och speciellt genom incestdebatten på 1980-talet, är att motstånd som i huvudsak varit dolt inom hemmet etableras på offentlig nivå. Ett privat problem blir ett strukturellt och politiskt.

Fokus för arbetet i den politiska rörelsen mot det sexuella våldet är först och främst kvinnor sedan barn och flickor i egenskap av samhällsmedborgare med rättigheter som kränks. Problemet, kränkningen, som den förstås av den nya kvinnorörelsen, innefattar en kritik av mäns och faders dominans i familjen. I det feministiska perspektiv på sexuella övergrepp som börjar diskuteras i större omfattning, är flickan utsatt av sin far, en person som hon står i ett underordnat, starkt beroendeförhållande till. Begreppen som först tas i bruk är "fadersvåldtäkt" och "incest". Denna strukturella och politiska förändring samspelar med de intervjuade. Samspelet har sin tydliga parallell i förutsättningen för motstånd i hemmet före debatten. Där mammor, syskon och andra barn bidrar till ett *privat solidariskt "vi"*, träder barnets förkämpe fram i media som ett *offentligt solidariskt "vi"*. Detta "vi" är inte bara kritiskt till faders fysiska våld utan också till det sexuella. Flickor/kvinnor blir därigenom för första gången beskyddade, "räddade" av andra via en större kollektiv och offentlig solidaritet och i en omfattning som inte förekommit innan. Samtidigt som det sexuella, dolda våldet blir offentligt synligt, och synligt i termer av övergrepp, uppstår också nya möjligheter att tänka kritiska tankar och att agera. Intervjupersonen blir inte längre den som i huvudsak, genom konfrontationer med pappan, är solidarisk med andra. Andra är också solidariska med henne. Det avgörande tolkar jag som en tydlig offentlig

kontext där det finns solidaritet med kvinnors *och* barns utsatthet, och där det blir normativt ”riktigt” för kvinnor och barn att hävda sin egen rätt.

I de följande avsnitten kommer jag att föra en diskussion om ett sådant solidariskt ”vi” och hur det uttrycks i berättelser om medier och sociala relationer. Jag kommer att börja med att visa hur en feministisk ideologi konstrueras i olika resonemang kring verklighetens beskaffenhet, värden och normer för handling där mänskliga rättigheter står i fokus. Därefter ska jag diskutera ideologisk praktik i händelser på berättelsens nivå.

Berättarens motstånd - en feministisk ideologi

I berättarens tal om sociala relationer och möten av olika slag runt arbetet med de sexuella övergreppen reproduceras en feministisk diskurs om kvinnors och barns utsatthet som innehåller en feministisk ideologi. Med ideologi menar jag då samlingar av idéer som rör samhälle och politik och som innehåller föreställningar om verkligheten, grundläggande normativa värden omkring förhållanden och personer, och föreställningar om hur man bör handla (Bergström & Boréus 2000:148ff). Idéhistorikern Emma Isaksson (2007) skriver att den nya kvinnorörelsen i Sverige på 1970-talet hävdade att kvinnors situation kännetecknades av förtryck och framförde en kraftfull kritik mot de villkor kvinnor levde under. I stort sett alla negativa delar av kvinnors liv uppfattades som del av kvinnoförtrycket. Man kämpade *emot* detta förtryck och *för* kvinnofrigörelse. Utifrån de konkreta krav som ställdes drar Isaksson slutsatsen att kvinnofrigörelse handlade om en kamp för samma rättigheter och möjligheter som män, alltså jämställdhet. Det grundläggande var kvinnors autonomi. Från början handlade det om konkreta krav på ekonomisk självständighet, personlig och professionell utveckling, inflytande i samhällsliv och politik. Så småningom uppstod också en debatt om kvinnors rätt att bestämma över sin kropp och sexualitet. Den omfattade både abort och andra reproduktiva frågor liksom mäns våld mot kvinnor. Sexualliberala idéer som främst framförts av unga män under 60-talet togs över av kvinnorörelsen och problematiserades i förhållande till makt och kön. Bland de generella kraven ingick kvinnors rätt att vara sexuella subjekt, inte objekt. Kritik riktades också mot kärnfamiljen och, både inom och utanför kvinnorörelsen utmanades en heterosexuell norm. Framtidsvisionerna hade starka socialistiska förtecken.

En liknande bild av verkligheten reproduceras vid intervjuerna och omfattar även barns situation. Den feministiska diskursen om kvinnors och barns utsatthet tolkar jag som ett motstånd som kvinnorna utövar i samtalen med mig. Kritiken riktar sig mot ett samhälle där det *inte* är tillåtet och möjligt att tala om och hantera sexuella övergrepp. En verklighet konstrueras där strukturellt ojämlika villkor medför att dominans, tvång, våld och tystnad kan legitimeras på olika nivåer i samhället. Legitimiteten

upprätthålls genom att både ämnet och de människor som vill tala om egna erfarenheter blir avvisade. Konstruktioner av ojämlika villkor med begränsat utrymme att hantera övergreppen, går rakt igenom materialet. I ett och samma samtal kan *både* föreställningar om verklighetens beskaffenhet, kritik mot densamma och jämlika/jämställda ideal formuleras. Det etiskt ”riktiga” sättet att agera fungerar som ett slags handlingsförslag, eller krav, men utan att presenteras i programartad form.

En väsentlig skillnad jämfört med talet om tystnadens tid är att kvinnorna nu inte *låter* sig tystas. *Andra* kontexter finns som legitimerar protster. Genom motstånd på berättelsens nivå görs bearbetning till en kollektiv kamp *mot* ”förtryck” och *för* social och personlig förändring. Kvinnorna utövar då motstånd tillsammans med andra som *delar* liknande eller andra smärtsamma erfarenheter, liknande tolkningar av verkligheten och liknande etiska perspektiv. Motståndet sker genom tolkningar och upplevelser av verkligheten, och genom handling i olika organisatoriska former: större eller mindre, formella och informella, professionella och privata. Kampen handlar uttryckligen, eller via implicita konstruktioner, om krav på lika mänskligt värde, mänskliga rättigheter, inflytande av de slag som uttrycktes inom den nya kvinnorörelsen, och utrymme att föra dialoger om, och på andra sätt hantera, minnen och konsekvenser av övergreppen. Eftersom jag inte enbart behandlar intervjumaterialet som diskurs, utan också betraktar berättelser som reproduktioner av historiska händelser, tolkar jag att olika sammanhang uppstår där det skapas tillåtelse och möjlighet att tänka och tala kritiskt om sexuella övergrepp. Jag ska nu exemplifiera det under rubriker som följer kvinnorörelsens krav.

Samhällsliv, familj, kropp och sexualitet

I ett samtal som handlar om sexuella övergrepp dras starka paralleller mellan hur verkligheten ser ut i det stora sammanhanget och i det lilla; mellan det som sker i hemmet och det som sker i samhället utanför. Problemet tolkas och definieras uttryckligen som del i en struktur. Anna talar om ”tystnadens lag” och resonerar då omkring kvinnorörelsens temaområden samhällsliv, politik, ekonomi, familj, kropp och sexualitet. Hon kritiserar förhållanden på alla dessa områden och kallar Sverige ett ”övergreppssamhälle”. Jag ber henne utveckla sitt begrepp:

Ninni: Vill du berätta lite om övergreppssamhället, hur det är, och ta upp någon konkret situation eller någon konkret händelse i mötet med övergreppssamhället?

Anna: Ja, det är, det är ju dels det här då att vi inte är erkänn, att företrädare för olika institutioner och toppar och politiker och andra inte erkänner hur det här ser ut. Då blir det ju automatiskt övergrepp istället, därför att man bemöter inte oss och tar inte upp det på ett sätt som man borde. Så jag tycker att det är ett övergreppssamhället det här att man, uppifrån

bestämmer vad människor behöver, läkare och andra professionella har makt att bestämma vad människor behöver utan att lyssna på den människan. Det är övergrepp. (...)

Ninni: Du tog nåt exempel, när du pratade med mig om Folkhälsokommitten hade skrivit en rapport om, var det hälsa, kvinnors hälsa?

Anna: Ja, alltså rapport om hälsan här i (länet), helt enkelt, och sexuella övergrepp finns inte med.

Ninni: Inte omnämnt över huvud taget?

Anna: Nej, inte omnämnt. Dom, det finns inte omnämnt i dom elva folkhälsomålen, dom nationella, som regering och riksdag har sett till att, har tagit fram. Det finns inte med där. Däremot så finns det ju med konsekvensen av spelberoende. Det är jätteviktigt så det finns med i dom elva folkhälsomålen för Sverige. (...) Nej, inte mäns våld mot kvinnor och inte sexuella övergrepp finns inte med, i folkhälsomålens beskrivna, benämnda så va. Sen, då kan man ju tänka då att det skall komma in där. Och det är ju så dom tänker va, att ja. Men om man då säger det här. Ja men det finns ju med där. Ja, men det gör det inte om inte det finns benämnt. Sexuella övergrepp finns aldrig med om inte det benämns, för folk tar ju inte i det då. Det är ju så det är. Och när, du vet (anger namn på kommunalpolitiker) sa att, det här är inget folkhälsoproblem. Det sa ju han flera gånger. (...)

Ninni: Men du, säg någonting mer också om det här när läkare bestämmer över huvudet på människor. (A: Mm.) Kan du ta nåt exempel?

Anna: Ja, när dom bestämmer att det är psykofarmaka dom skall ha istället för någonting annat. Till och med när kvinnor säger att dom inte vill det, utan vill sluta med det så får dom inte sluta med läkarens goda minne. Det är inte klokt. Sen tycker jag att jag har upplevt det, i skolans värld. Det här med att barn är i underläge och dom med makt kan styra och ställa. Och det är så normaliserat det här hur man bestämmer över barn. Man ser inte det som övergrepp. Det gör jag. (...) Och det är ju samma med, alltså det här strukturella i samhället att den över och underordning som finns mellan män och kvinnor gör det ju möjligt att hela tiden utsätta kvinnor. Och så i lagar och förordningar så skriver man då och är så jämställda vad vi kommit fram till men i praktiken så är det ju nåt annat. Jag menar att vi har olika löner, att prostitution är möjligt, att trafficking är möjligt, att man har porrklubbar här på, nere på (gatunamn) eller var det är nånstans. Och ingenting händer. Det är, det är övergreppssamhälle för mig. (...) Det är bara vissa grova saker och barnpornografi då som självklart är fel men man ser inte det strukturella i det här. (...)

Ninni: När du tänker på övergreppsfamiljen, din övergreppsfamilj och kopplar ihop dom här likheterna mellan övergreppsfamiljen (A: Mm.) och övergreppssamhället, vad ser du då, vad är kopplingen, vad är likheterna?

Anna: Samma tystnads lag, kan man säga. Hemlighållandet, att inte ta upp det till ytan. Samma rädsla, samma skam. Skammen ligger på fel ställe.

Ninni: Var borde den ligga?

Anna: Den borde ligga på förövaren och på samhället som, (i) det här fallet övergreppssamhället, när man tillåter såna saker. När det är möjligt. Sverige

är ju ett skammens land som inte har gjort mera åt det här, tycker jag. (3s.) Kan inte slå oss för bröstet, inte någon, tycker jag, så länge det här finns på det här sättet och så länge inte det får komma fram, och så länge inte barn blir trodda. Så länge barn och kvinnor blir ifrågasatt i den utsträckning som vi blir av myndigheters företrädare.

Min tolkning är att Anna definierar en mängd problem som har med en ojämlig och ojämsställd verklighet att göra. Hon uttalar värdeomdömen om den, "Det är inte klokt", "Det är övergrepp", och säger något explicit om "fel" sätt att agera men också implicit om "rätt" handling. Resonemanget är centrerat kring rätten att få komma till tals och ha inflytande över sitt liv. Situationen hon målar upp omfattar olika "strukturella" problem som inte är "erkända". Samma temaområden återkommer som i kvinnorörelsen på 1970-talet. Det som avvisas och inte erkänns är även sexuella övergrepp och, underförstått, människor som har egna erfarenheter: "Man bemöter inte oss och tar inte upp det." En parallell uppstår till avvisning av ämnet och flickan efter avslöjanden under tystnadens tid. Män och myndighetspersoner i "överläge" eller "överordnade" positioner, förknippas med större handlingutrymme och rätt att "bestämma" över kvinnor och barn som är "underordnade". Själva detta förhållande konstrueras som en möjlighet att begå övergrepp, att "hela tiden utsätta kvinnor".

När jag ber Anna förtydliga sig om de likheter hon sagt sig se, mellan det som sker i familjen och samhället, använder jag ett neutraliserande begrepp. Jag döljer att det är hennes pappa som använt våld i hemmet genom att säga "övergreppsfamilj". Anna däremot faller inte in i den konstruktionen. Istället uttrycker hon rättesnören för handling genom att implicit förflytta egen rädsla och skam till "förövaren", som hon gör ansvarig, men också till myndigheters företrädare. "Hemlighållandet", "tystnadens lag", avvisningen av ämnet och av de kvinnor och barn som är eller varit utsatta, får mening som "fel" handling, som "tillåtelse", som legitimering. Min tolkning blir då också att myndigheterna, i Annas konstruktion av verkligheten, väljer "fel" sida i debatten om sexuella övergrepp. De väljer en sida som "ifrågasätter". De agerar inte som kvinnors och barns beskyddare, vilket vore det "rätta". Med den feministiska ideologin som etisk norm handlar de moraliskt tvivelaktigt.

Leva lesbiskt

En viktig aspekt av den nya kvinnorörelsens kamp för rätten till kropp och sexualitet var också kravet på att synliggöra och uppvärdera lesbiskhet. Lesbiska kvinnor som grupp blev synliga i Sverige genom den nya kvinnorörelsen (Isaksson 2007). Linda konstruerar indirekt sådana krav genom kritik mot en terapeut:

Linda: Det var också, så här. Jag lever, som lesbisk och vet att, många har problem med det, (N: Mm.) så jag frågade henne om, vad hon tänkte om det och hon sa att hon hade inga problem med det. Fast det visade ju sig ganska snabbt då att när jag började prata om att min relation med min pappa inte var den bästa så började hon genast att knyta ihop (N: Mm.) med min homosexualitet, (N: Mm.) som att det var ju därför jag var homosexuell och såna saker. (N: Mm.) Ehm, och hon, alltså ho, jag vet inte men det var nog mer i hennes kroppsspråk än nånting annat men, hon, visste inte vad hon skulle göra. (N: Mm.) Hon, hon, jag satt där och berättade om saker, försökte berätta om att, ja, så, hamnar jag lätt i såna här, tankegångar, det och, destruktiva tankegångar och såna här grejer. (N: Mm.) Och hon (3s.) alltså hon kunde inte möta mig nånstans där jag var.

Genom denna berättelse uppfattar jag att Linda diskuterar betydelser av skillnadsskapande handlingar med patologisering av hennes sexualitet. Dessa utförs av terapeuten när Linda vill tala om sin relation till, och svårigheter förknippade med, pappan. Min tolkning är att Lindas verklighet, där ”många har problem med” att hon lever lesbiskt, konkretiseras i mötet med denna terapeut. Terapeuten uttrycker en dubbel moral genom att ansluta sig till *en* etik men handla efter en *annan* som kategoriserar Linda. Hon ”knyter ihop” och förklarar Lindas lesbiskhet med pappans sexuella övergrepp. En sådan förklaring till homosexualitet används i incestdebatten.⁸⁷ Linda förhåller sig kritisk till det: ”hon kunde inte möta mig nånstans”, placerar sig själv i en position som kränkt och konstruerar en rättighet att bli respekterad. Mellan raderna läser jag in en implicit tolkning av ett moraliskt ”riktigt” sätt att agera som terapeuten inte lyckas med: att lyssna, möta henne och det lidande hon försöker berätta om.

Förtryck, frihet, rättvisa och kärlek

Varken Anna eller Linda använder begreppet ”förtryck” i de intervjuutdrag jag presenterat här men det gör Linnea när hon talar om ojämlika villkor som kännetecknar människors situation i samhället i allmänhet. Hon berättar för mig om hur hon lär känna sig själv genom sångtexter som hon blir berörd av:

Ninni: Vill du ta nåt exempel, på nån text som berör dig starkt?

Linnea: (3s.) Ja, jag kan ta en (3s.) en text jag har av, Mikael Wiehe (...) som heter Nya röster (3s.) som handlar om, ja, människor som kommer, som kommer efter oss och som tar (3s.) till vara på, på det som vi har, gjort här. Liksom för grund för det vidare och... (N: Barmen.) Ja (3s.) det är, i refrängen så är det, sångerna om (3s.) frihet, om (3s.) om rättvisa och, om kärlek och (6s.) ja...

---

⁸⁷ Se exempelvis Andersson 1986.

Ninni: Frihet, rättvisa, kärlek.

Linnea: Hur det, förs vidare, mm (3s.) till exempel. (...)

Ninni: Vad är rättvisa, då? (3s.) För dig?

Linnea: (12s.) Det är att människor har rätt till att (6s.) att utvecklas till, små personligheter (ler), till exempel. Ja, förutom dom allra nödvändigaste liksom att man har rätt till ett tak över huvudet och mat och kläder och, ja. Men (6s.) ja, att det (6s.) att det blir liksom det här, förtrycket av (3s.) individen, både inom familjen och i samhället i stort. Så vill jag ju inte att det ska vara.

Ninni: Vilket är det, det värsta förtrycket, som du har vart med om?

Linnea: Ja, det är nog familjen. Ja, så att det, jag har liksom och jag känner att jag ändå har lärt mig att hantera (3s.) samhället.

Ninni: Mm, vilka handlingar skulle du säga är dom (3s.) dom värsta, är det, är det pappas handlingar eller mammas handlingar?

Linnea: Både, både-och.

I Linneas föreställning om, och kritik av, verkligheten tolkar jag att problemet, "förtrycket", består av ojämlika materiella villkor och ojämlika personliga möjligheter att utvecklas. Indirekt definierar hon en brist på utrymme att förändras och växa. Människor har för lite inflytande. Indirekt uttrycker hon också att det hon blir mest berörd av, i sångtexterna, är barns situation. Det är förtrycket i hemmet, från pappan och mamman, som fortfarande känns "värst", som hon ännu inte har lärt sig att hantera. Som kontrast bildar begreppen frihet, rättvisa och kärlek en enhet av ideal, av mål att sträva efter, och av "rätta" handlingar som vuxna kan föra vidare till nästa generation. Här återkommer konstruktionen av "räddning" från förra kapitlet. Att vara älskad, värdefull för en annan; det jag kallat en förutsättning för omsorg och solidaritet, blir förknippat med mänskliga rättigheter och frihet från förtryck.

Ett " eget värde "

Gemensamt för berättelser om händelser i kvinnornas liv, och för talet om människors villkor i allmänhet, är konstruktioner av verkligheten som ojämlig och ojämförbar. Olika värden, rättigheter och villkor gäller för olika människor genom olika skillnadsskapande handlingar för kön, ålder, släktskap, sexualitet och utsatthet för sexuella övergrepp. Att vara "kvinna" och "barn", eller "utsatt kvinna/barn" blir att befinna sig i en sämre situation, att vara mindre värd, att inte tillerkännas samma rättigheter och samma handlingsutrymme eller inflytande som kategorierna "man", "pappa", "vuxen", "förälder", "heterosexuell", "myndighetsperson", "professionell" eller "icke-utsatt för sexuella övergrepp". Speglat mot hotet om nedvärdering under uppväxten blir då ett enskilt eller ömsesidigt medvetandegörande (Freire 1972) om ett " eget värde ", att vara värdefull för andra/varandra med egna rättigheter och eget handlingsutrymme, en central aktivitet. I samtal som berör detta medvetandegörande och villkor omkring

det, definierar de intervjuade antingen uttryckligen, eller konstruerar indirekt, jämlikhet och jämställdhet som ideal och norm för handling. Birgitta talar om sin bearbetning och formulerar det rakt på sak:

Birgitta: Jag är ute för att upprätta mig själv och mitt eget värde.

Människor omkring kvinnorna blir betydelsefulla genom att bidra till medvetandegörande om, och upprättande av, ett "eget värde". En omgivning som är beredd att lyssna och samtala om personliga erfarenheter av sexuella övergreppen möjliggör och legitimerar personliga upplevelser av att vara värdefull. Den egna upplevelsen av sig själv knyts till, och konstrueras av, andras agerande, som när Carina talar om sin psykoterapeut:

Carina: Hon har trott på mig liksom och, gett mig liksom styrkan, på nåt sätt.
Ninni: Ja, mm, hur ser hon dig tror du? Hur ser hon, vem, vem, vem är du i hennes ögon tror du?

Carina: Jag är stark, på nåt sätt. Hon förmedlar det i alla fall liksom (N: Ja.) och jag börjar tro på det. (skratt)

Ibland tolkar berättaren sådana konstruktioner av kvinnors värde i mera direkta ordalag som feministiska. Så gör till exempel Gunilla när hon talar om några personer som *inte* känt till övergreppen, men som *ändå* har bidragit till avgörande förändringar i hennes liv:

Gunilla: Jag har ett antal såna här människor bakom mig. Det kan vara före detta chefer. Det kan vara nån lärare. Dom här människorna, har i vissa lägen (3s.) sagt kanske en mening. Alltså ett s, en mening till en om, som har innehållit väldigt mycket, som har väldigt, vad ska jag säga? Alltså det dom har sagt eller, dom har varit otroligt viktiga, utifrån att det här att, alltså vad ska jag säga? Genus, det här med kvinnors roll, eller någonting sånt där, eller kvinnans position i samhället. (...) Men dom här människorna har varit, vansinnigt viktiga, för mig som kvinna, i mitt fortsatta liv, skulle jag vilja säga (...) Alltså att, ibland kan det vara så att män, en människa ser en en gång, och det blir livsavgörande. (3s.) Och dom gör det här. Dom kan göra det här när man står på en, på en busshållplats. Dom kan säga det när man står och kokar kaffe. Alltså men det här dom här människorna säger, det är, jag skulle kunna säga, det kan vända en människas liv. (...)

Ninni: Det, den personen säger någonting, som ger återklang i en själv?

Gunilla: Hela, precis bara, (visslar) shuiit!

Ninni: Och som förändrar saker?

Gunilla: Ja, bara, rakt igenom hela människan så.

Ninni: Är det perspektiv, det egna perspektivet som ändras då?

Gunilla: Mm. (...) Det kan vara liksom så här att (3s.) såna här alltså rätt vardagliga uttryck, som att, tänk på att du är värd, det här och det här. Eller

någoting sånt eller att, det är ju inget konstigt med det, egentligen, eller nåt. Utan det är liksom hur det sägs och vad är in, vad den människan innehåller, i det, i den stunden. (...) och det har funnits såna människor på vägen som har gett såna. Och just utifrån det här med genus att, kvinnor ska ta för sig och, att man ska gö, och att man ska göra det man vill. Man ska liksom lyssna på sin inre röst och, såna här saker så.

Min tolkning är att Gunilla konstruerar ett "räddande vi" med tydliga feministiska förtecken. Något väsentligt förmedlas i mötet som har med "genus", "kvinnors roll", "kvinnans position i samhället" och framför allt kvinnors "värde" att göra. Det normativt "rätta" åstadkoms i form av lyhördhet för sig själv och ett aktivt förhållningssätt till att åstadkomma inflytande över sitt liv, att "göra" och "ta för sig" av det "man vill".

Motstånd i berättelserna – en ideologisk praktik

Inte bara feministisk ideologi utan också praktik dyker upp i samtalen med kvinnorna. Vardagens rutiner bär spår av kvinnorörelsens arbetsformer och språkliggöranden. Jag tolkar det som en del i reproduktionen av en feministisk diskurs, ett sätt att både *förstå* världen och *handla* som samtidigt legitimerar ett bestämt kunskaps- och meningssystem för *vem* som kan säga *vad* och *när*; där kvinnor och barn tillskrivs en rättighet att göra sig hörda om utsatthet för våld, och att begära förändring.

Det bärande arbetet med de sexuella övergreppen är det som sker *i* vardagen, i de liv kvinnorna valt och väljer att leva men kvinnorörelsens arbetsformer kan också utgöras av något oväntat, som överrumplar dem, till exempel via media. I båda fallen etableras ett socialt rum med ett vidgat tolknings- och handlingsutrymme där förändrad medvetenhet uppstår genom olika former av lyssnande och berättande.

Motståndet *i* berättelserna utövas, liksom under tystnadens tid, både individuellt och kollektivt och innebär tolkning, känsla och handling inom en bestämd etik som följer både omsorgsdiskursen och den feministiska diskursen om kvinnors och barns utsatthet. Detta kapitel fokuserar på den senare diskursen medan det följande kapitlet behandlar båda.

Motståndet har en känslomässig- och kroppslig karaktär som är förknippad med ny tolkning av världen och det egna varat och fungerar som incitament för handling. De motståndsstrategier som flickorna/kvinnorna använder sig av är annorlunda än de varit i berättelser om tystnadens tid. De sträcker sig ut mot ett socialt och offentligt solidariskt "vi" och utgörs av indirekta, snarare än direkta, protester eller konfrontationer med förövaren. Förändring och uppbrott sker med hjälp av offentligheten. Direkt eller indirekt opinionsbildning i massmedier figurerar som betydelsebärande öppningar av tolknings- och handlingsutrymmet. Flickorna/kvinnorna

utövar tolknings- och känslomotstånd genom aktiv uppmärksamhet mot, och längtan efter att relatera till andra och att berätta om övergreppen, och handlingsmotstånd genom att, bland annat, tala. Motståndsstrategierna består också av uppbrott från vänner, kärlekspartners, mammor, pappor, syskon och professionella som handlar moraliskt ”fel”; som på olika sätt inte låter kvinnorna komma till tals. I berättelserna utövar kvinnorna också motstånd kollektivt, framför allt tillsammans med andra kvinnor.

”Så plötsligt blev det strålkastare på” - med offentlighetens hjälp

Berättelser där motstånd utövas innehåller referenser till det offentliga synliggörandet av sexuella övergrepp på barn. Debatten pågår i olika publika medier som de intervjuade har tillgång till. Den går att finna i tidnings- och tidskriftsartiklar i dags- och fackpress, i böcker av både skönlitterärt, självbiografiskt och populärvetenskapligt slag men också i olika TV-program. I sitt spår medför den ett nytt vidgat handlingsutrymme med personliga upplevelser av förändrade minnesbilder, tolkningar, känslor och möjligheter till handling. Ny tid ger ny innebörd och nya språkliga begrepp. Händelser i barndom och nutid träder fram i ett annat ljus:

Barbro: Plötsligt så blev det ju som en, du vet när man går i, i skymningen, och tycker att det är, en massa gubbar vid vägen och så ser man att det bara är enebuskar och andra buskar, som man har sett som gubbar vid vägen. Och så plötsligt blir det ljust, och då ser man verkligheten. Och det var ju likadant med övergreppen. Det var så mycket som kunde, när jag som jag då, förklarade bort som någonting helt annat. Och så plötsligt blev det strålkastare på, och då blev det så tydligt att hela tiden hade det varit övergrepp.

Den nya tiden förändrar medvetenheten om sexuella övergrepp. Det som dolts i skuggor blir inte bara visuellt något annat än vad Barbro anat, utan får också en annan etikett. ”Gubbar vid vägen” i skuggform blir belysta ”enebuskar”. Metaforiskt förlorar de samtidigt sin farlighet. De blir något vasst men hanterbart. Barbro använder här metaforen på ett sätt som formar en ”verklighet” *utan* farliga gubbar, men innebörden blir den omvända; med hjälp av ljuset blir det ogripbara gripbart och rädslan försvinner.

Medvetenhet och handlingsutrymme via medier skapas till exempel via en film eller som i ett samtal med Barbro i dialog med en bok:

Barbro: just när jag upptäckte övergreppen, så läste jag Den förtrollade prinsen, tror jag att den heter, av Inger Frimansson (...) Och det kom som en, ja, en blixtnöje genom huvudet, och det var så tydligt för mig att det var en koppling. (...) Första gången visste jag inte vad det var som, som fick mig att koppla, men så läste jag om boken, och då var det, det knarrade i trappan

när pappan gick upp till sin 14-åriga dotter. Och då slog det mig. Det var knarret i trappan, som var trigger. Och då kunde jag minnas också (...)

Ninni: Du går omkring och bearbetar nåt under lång tid och så får du, så är det på nåt sätt moget.

Barbro: Ja, det är ju den där ljus, kägla som belyser landskapet. Det är den.

Ninni: Det är ljuskägla igen?

Barbro: Ja, det är ljuskägla igen. Skymningen blir plötsligt dag.

Redan i början av första intervjun talar Barbro om *Den förtrollade prinsen* (Frimansson 1986). Hon säger att den har varit avgörande för att kunna minnas vad hon blev utsatt för som barn och återkommer sedan till den vid ett flertal tillfällen under de fyra intervjuerna. I berättelsen ovan är det en särskild händelse i boken som Barbro ger central betydelse och som bildar mening genom att den *liknar* händelser som föregått hennes pappas övergrepp på henne. Boken blir den väckarklocka för minnet, en ”trigger”, som många års sökande i olika psykoterapier inte lyckats bidra med. Läsningen tolkar jag som ett indirekt personligt möte med en annan. Den möjliggör en inre dialog med bokens författare, och med debatten, som öppnar vägar till bortglömda händelser och medför en association mellan Barbros *dåtid* och *nutid*. Den offentliga uppmärksamheten åstadkommer en ”ljuskägla” som lyser upp ett inre ”landskap”.

I en annan berättelse blir *bela* den sociala rörelsen sammankopplad med förändrad tolkning och handling. Det samtal jag har med Anna i början av kapitel 5 om förändringarna under avslöjandets tid försätter:

Anna: Nej, men det var ju så att jag eh började mer och mer fundera på att jag, alltså att det här med sexuella övergrepp hade med mig att göra. Att det var det det kallades för. Det var ju när det började skrivas om det och synas någonting om det på 80-talet då. Jag kommer inte (ihåg) exakt, men jag tror att det var nåt som gick på TV eller, det kom böcker. Och det var, jag började (3s.) eh (3s.) lyssna på eh, Folkaktionen med pornografi var ju (ohörbart), det där med prostitution. Så kvinnojoursrörelsen då som jag hamnade i. Jag började lyssna och känna att det här, dom säger saker som är viktiga. Och (3s.) jag hade ju, jag hade ju ett tryck, behov, ungefär som där jag upplever att jag kanske kände då när jag gick på gymnasiet när det kom. Alltså att någonting är det med mig som gör att det är så jobbigt (3s.) att jag, att jag visste att nånstans finns det nåt som jag behöver hjälp med. Jag behöver hjälp i mig själv. Sen var det ju det att jag tror att jag läste kanske litteratur och hörde om att andra brydde sig om och fick hjälp och stöd. (...) Jag, vet ju att jag tänkte, att vad underbart det är va, att vara fri (från) honom va som person. Att han då, försvann och han försvann långt ifrån så att jag inte behövde hålla på att träffa honom och så. Det var naturligt att inte göra det utan att förklara sig. (3s.) Jag ville naturligtvis inte då, att han skulle ha påverkat mig för att, jag var en helt annan person. Så hur det slog ner i mig, eller kom upp i mig kan man väl säga att det liksom, insikten om att det

faktiskt hade, nästan all betydelse. Det var, svårt. För mig är det som bearbetning. Det är jätteviktigt att, att komma tillbaka till allting och inte bara övergreppen utan hela, systemet som jag levde i. Och vad, alltså det här förhållandet mellan vuxna och barn och, spelet emellan. Det har varit jätteviktigt för mig att få tag i och få sätta ord på. Så för mig har mycket med bearbetningen varit att få fatt på känslan, komma tillbaka, se hur det var, och få ord på det, och vad det gör, gjorde då och vad det gör idag. Att det, inte är nåt som bara går att sopa bort och säga att ja, men, glöm det. (...) Jag antar att det var med Åsa Britasdotters bok och, det kom vittnesbörd från kvinnor, som hade varit utsatta. Och jag blev ju, jag fängslades ju oerhört. Jag kunde inte låta bli att läsa det och se på det som fanns. Fast jag kommer inte ihåg exakt vad det var. Men jag vet att det var det på 80-talet, att jag undrade, varför bryr jag mig om det här? Men jag kände ju då, det är jag. Det handlar om mitt. Och då började jag fatta att, få ord på att det var det jag hade varit utsatt för. Att det var nånting som var nåt.

I berättelsen fungerar Anna som uppmärksam avlyssnare av en tidsanda. Sammanhanget utgörs av en politisk kontext med frågor som den nya kvinnorörelsen var engagerad i. Pornografi, prostitution, våld mot kvinnor och sexuella övergrepp är offentligt synligt såsom olika former av utsatthet kvinnor förenas i att bekämpa. I början upplever Anna sig som ”fri” från pappa, något jag tolkar som en motståndsstrategi. De bor inte längre på samma ort och hon ”vill inte” att han ska ha påverkat henne. Samtidigt känner hon sig ”oerhört fängslad” av debatten men vet inte varför. Efterhand som hon lyssnar börjar hon tolka sin erfarenhet på ett nytt sätt, känna nya känslor och finner ett språk som beskriver hennes behov av hjälp; en annan motståndsstrategi. Hennes svårigheter att finna ord för förflutna händelser, och känslorna av kränkning som kommer långt senare, har även beskrivits av tidigare författare (se exempelvis Kelly 1988).

Nya tankar gör något med Annas kropp. Insikten träffar henne utifrån (slår ner) men skapas också inuti henne (kommer upp). Den tar form som något betydelsebärande med dubbla känslor; ”Det var svårt” och samtidigt ”jätteviktigt”. Debatten blir personlig, har med *hennes* liv att göra. Samtidigt uppstår trycket från det inestängda. Hon blir medveten om att hon behöver hjälp, och finner begrepp som kan definiera det som hänt: ”att det var *det*, det kallades för”. Behovet förankras i ett socialt problem och i vikten av att göra något åt det: ”det var nånting som var nåt”.

”Bearbetning” är det begrepp Anna använder för att sammanfatta ny tolkning, känsla och handling. Målet blir att förstå relationen *mellan* nuvarande och förflutet liv med hjälp av den syn på verkligheten och det språk hon nu förfogar över. Att kvinnor gör liknande förankringar mellan nu-situationen och då-situationen har även beskrivits i tidigare studier av bearbetning (Draucker 1992; Kondora 1993; Zaleski 1995). Min tolkning är att Anna använder den tillgängliga feministiska diskursen för att omskapa och därmed erövra sin historia. Den historiska tiden gör det möjligt att ge

sig ut på jakt efter, och ta kontroll över, något avgörande som har hänt, för att forma en barndom, en personlig livshistoria, en ordnad och samlad form av minnen och en upplevelse av att leva och vara i kroppen.

Ninni: Hur vet du det att du har bättre självförtroende? Knasig fråga kanske (skratt) men...

Linda: Mmmm, det känns faktiskt i kroppen. (N: Ja.) Eh, det är som att jag fyller ut kroppen, (N: Ja.) mer, och att jag (3s.) att det spelar ingen roll vad nån annan säger. Jag vet vad jag vet. Jag vet min sanning och jag vet. Det spelar ingen roll, vad nån annan säger. Ja, till exempel så har ju jag också känt att, nu, kan jag konfrontera min pappa. Nu vågar jag, för nu, nu kommer jag inte att tvivla på mig själv vad han än säger.

Den kroppsförankrade medvetenheten tolkar jag därmed också som ett nödvändigt utrymme för handlingsmotstånd genom protester mot den förövande pappan och andra som legitimerar brotten. Att känna med säkerhet blir att ”veta” och att ”våga”.

Dessa olika direkta och indirekta möten med en ny och omfattande debatt i massmedia, där barns avslöjanden konstrueras som tecken på utsatthet för brott, tolkar jag som uttryck för en diskursiv ”räddning”.

”Plötsligt kan man se kärlek” - uppmärksamhet mot relationer

Berättelser om avslöjandets tid innehåller en uppmärksamhet riktad mot andra människor och ett sökande efter någon att lita på och tala med, ett solidariskt ”vi”. Uppmärksamheten fungerar som tolknings- och handlingsmotstånd eftersom det i mötet med andra uppstår (ny) medvetenhet om egna möjligheter och ny handling. Tolkning av världen har, liksom i berättelserna om tystnadens tid, en känslomässig- och kroppslik karaktär. Kroppen med dess sinnesintryck och medvetenhet ger innebörd åt det som händer och blir en förutsättning för avslöjandet.

Josephine skriver om sådan uppmärksamhet i ett brev till sin präst:

Josephine: Dina döttrar var mitt första intryck av dig. De berättade för mig vem och vad du var. Jag gick till kyrkan och jag såg dessa små flickor springa runt, skratta, vara lugna, komma fram till sin far, stå bredvid sin far!!! Jag var förbluffad!!! Jag kunde inte tro mina ögon! Det var som att se in i en saga, en vacker film, en fantasi, en målning. Flickorna betedde sig som om de älskade sin far!!! De såg inte ut som om de var rädda för sin far!!! Otroligt! Jag tittade och tittade och gick till kyrkan om och om igen. (...) Jag hade bara en önskan i världen innan jag dog: Jag önskade att jag var dem! Mitt hjärta, min kropp, min själ gjorde ont, jag kände fysisk smärta. (...) Jag glömmer aldrig denna bild, jag bär den med mig. Och den förändrade för alltid mitt livs riktning. Den räddade mig och jag är evigt tacksam (...) Plötsligt kan man se kärlek framför sig, och den är så nära och samtidigt fullständigt utom

räckhåll. För det är inte ens egen kärlek, man tillhör en annan värld. Det är en annan planet. Det är som om man höll på att dö av törst i en öken och finna vatten men inte kunna dricka det. Man kan se andra dricka av vattnet och släcka sin törst. Men själv kan man inte. Jag kan inte beskriva det, jag kan bara inte beskriva det. På ett plan tror jag att jag gick i tusen bitar.

Josephine ser något som gör det möjligt att jämföra och omtolka hennes egen situation. Förvåningen över flickornas beteende förmedlar en bild av *hennes* känslor för, och förhållande till, *sin* far. Frånvaron av rädsla och närvaron av kärlek talar *till* hennes rädsla, och gör något med henne som ”för alltid” förändrar hennes ”riktning” i livet. Hon kan omtolka verkligheten på ett, för henne, dramatiskt sätt som ”räddar” henne. Jag förstår det hon berättar om som tolknings- och känslomotstånd eftersom det fungerar som indirekt kritik mot pappan och övergreppen. Det hon ser placerar hennes lidande i en bestämt social situation och fungerar som kontext till, och incitament för, hennes senare avslöjande.

Berättelsen om kärleken mellan flickorna och deras pappa, prästen, säger inte enbart något till mig om personernas ömsesidiga värde för varandra. I min tolkning konstruerar berättelsen också kärlek som ett värde vissa barn har tillgång till och andra inte. Det ”tillhör en annan värld”, en ”annan planet” och är ”utom räckhåll” och medför ”fysisk smärta”. Josephine går metaforiskt i ”tusentus bitar” av det hon blir varse men känslorna åstadkommer också nytt utrymme att handla. För att själv få tillgång till denna kärlek går hon till kyrkan ”om och om igen” och börjar sedan skriva de långa breven, där hon mycket detaljerat berättar om år av övergrepp. Försöket att nå ett solidariskt ”vi” blir också besvarat:

Josephine: Alltså den stora hjälpen för mig, det var att han fick redan på (3s.) så mycket utav det jag varit med om. Och att han fortfarande älskade mig. Det var, däri låg den stora hjälpen. (...) Han orkade läsa. Han orkade lyssna.

I en annan dialog om Gunillas äldre släkting, extramamman och ”råfeministen” som hon avslöjar övergreppen för när hon är flicka, och om hennes val av andra personer att berätta för, kallar hon uppmärksamheten för en ”mognadsprocess”:

Ninni: Det är alltså den kvinnliga släktingen?

Gunilla: Ja, hon, hon, och hon fick mig att inse att, vad livet är. Livet är inte, att bli någon. Alltså förverkliga sig själv, att bli en stor konstnär eller en professor i din datten eller någonting. Visst, det är jättespännande. Man ska skaffa sig ett intressant jobb som man verkligen tycker är kul och så, men det är det lilla, och det var väl utifrån hennes egen låda. Hon hade ju bara gjort karriär. Det är det lilla, som är viktigt. Det är relationerna som är viktiga, utan relationer är vi ingenting. Så hon satte liksom fokus på

människor och hon var verkligen en sån som hade fullt. Hon, hade kompisar i, var ju, i alla jordens hörn och verkligen höll i vissa människor så. (...) Det är liksom nån sån där mognadsprocess. Och att man kanske tittar på flera saker och har koll på läget. Hur folk ser ut och hur dom gör och hur dom är. Och sen, hur dom är mot andra människor. Inte bara liksom mot mig utan, vad är det för, vad är det för personer, som människor? Hur är dom mot varandra eller mot andra människor?

Liksom Josephine, tolkar Gunilla andra efter sin erfarenhet av hur de handlar. Samma bedömningsgrund för avslöjande återkommer som i förra kapitlet. Hennes medvetenhet om relationers betydelse blir förankrad hos en kvinna som hon valde att tala med om övergreppen redan som flicka. Men där det i samtalet med Josephine är med hjälp av uppmärksamheten, och det hon bevitnar, som hon väljer person att avslöja övergreppen för, är det i just detta samtal med Gunilla tvärtom med hjälp av relationen till den äldre kvinnan, som hon redan *har* avslöjat för, som uppmärksamheten väcks för *andra* möjliga lyssnare. Extrammans handlingar "sätter fokus på människor", och förklarar *hur* Gunilla blir medveten om andras betydelse för förändring. Sociala relationer blir i båda fallen en lösning på problemet. De kan medföra större handlingsutrymme genom att forma medvetenhet om *möjligheten* att tala om sexuella övergrepp och om sammanhang där det *går* att tala; och genom solidariska "vi" skapa ett "eget värde".

Uppmärksamhet mot öppningar att avslöja sexuella övergrepp har tidigare beskrivits som känslighet för en "cue", en stickreprik eller ett klartecken att börja tala. I en studie om just avslöjandets betydelse för kvinnor (Graham-Dickerson 1999:80) innebar denna känslighet en uppmärksamhet på det tillfälle då det skulle vara tryggt och säkert att göra ett avslöjande. De intervjuade letade efter klartecken i form av ett socialt sammanhang som var accepterande, positivt, mottagligt och avspänt. Det väsentliga var utrymme att berätta och frånvaro av stigmatiserande handlingar. Denna "cue" har sin parallell till den dialogiska process vid barns avslöjande som Jensen med flera (2005) skriver om, och till kontexten omkring Carinas mammas avslöjande/anmälan på socialkontoret, som jag skrev om i det förra kapitlet.

"Då kunde jag inte trycka tillbaka det" - längtan efter att tala

Motståndet omfattas av en stark känsla, en längtan efter att lämna ut sig och sin historia till andra, att bli hörd; den pockande medvetenhet om möjligheten att kunna berätta, och det "måste" att "säga det", som Birgitta kallat "avslöjandets tid". Före och under den period då Anna för första gången försöker avslöja övergreppen, men då hon ännu inte möts av någon dialog, handlar det inte om motstånd mot övergreppen och förövaren utan att i mera allmän mening "våga vara":

Anna: jag tyckte att man skulle vara sann och äkta på nåt sätt. Och våga visa sig och våga vara. Våga vara helt enkelt. Sen tyckte jag om då att, jag vet ju när jag började jobba som (yrke) och man pratade om saker och när det var sån där utbild, det var ju sånt på 70-talet, sån här självförverkligandesaker och lite sånt. Jag tyckte om att göra sånt och dom andra var ju så himla rädda för sånt, kände sig utsatta och så.

Ninni: Dom andra (kollegorna)?

Anna: Ja, dom flesta. Jag tyckte det var härligt när man fick bjuda på sig själv eller vara. Fråga, när det var såna kurser. Jag vet att jag var med på sånt och när det var nån ledarutbildning som jag gick och såna där saker. Tyckte om såna kurser, när det handlade om att ta fram sitt egna. Så det var ju en väg naturligtvis.

Längtan efter ”sanning” och öppenhet om sig själv bildar mening som ”en väg” till Annas arbete med de sexuella övergreppen. I debattens 1980-tal, då exponeringen i offentligheten ökar lavinartat, blir denna längtan plötsligt stark, inte bara för Anna utan för alla de som vid den tiden har minnen av övergrepp, och senare, under början av 1990-talet, även för de som då börjar minnas.

Ninni: Ja, kommer du ihåg, nåt tillfälle, när du tänkte så att, jag mår så här för att jag, vart med om det och det?

Carina: Ja det har ju, kom ju upp s, eh, jag gick (anger utbildning och årtal). Då såg jag en film om incest och det var ju då. Det gick inte att hålla tillbaka längre. Då kunde jag inte trycka tillbaka det. Det var då jag förstod liksom mer av, kunde ta i tag i det.

Den egna erfarenheten blir förknippad med begreppet incest och medför en inre ”tryck” att tala. Återkommande berättar kvinnorna om blandade känslor inför denna längtan efter öppenhet. De uttrycker både ett starkt behov av att tala, och rädsla för risken att bli avvisad, nedvärderad eller på andra sätt hamna i en farlig situation. Viljan att tala överväger rädslan och blir en förutsättning för att kunna leva vidare:

Linda: Och jag kommer ihåg första gången i st, i stödgruppen var ju en s (suck, 2s.) alltså att det var, skönt samtidigt som, när jag skulle berätta så var det ju en skräckupplevelse. (...) Jag var bara livrädd. Förmodligen nån slags inlär, livrädd för att nu händer det nåt farligt. (N: Ja.) Nu händer det nåt livsfarligt om jag säger nåt, för så var det ju när jag var barn (...) nu har jag till exempel fått ett, nytt minne av att jag har blivit (2s.) hotad (2s.) eh, dödsnotad eller att han skulle slå ihjäl mig om jag berättade det.

Josephine: det känns, och det har hela tiden känts som om att, om jag inte kan få ur mig, (visar med mimik) allt detta, eller åtminstone en del av det, att, hur kan jag fortsätta att existera? Hur kan jag fortsätta att leva? Hur skall jag orka

leva? Och, att det nästan blev, det låter så dramatiskt men, dö eller (visar med gester) liksom, spy upp så man får fri luftvägs, kan andas.

Linnea: jag måste ju göra det, jag menar, antingen får jag ge upp livet eller så måste jag göra det här.

Behovet av att tala förstår jag som förbundet med en upplevelse av övergrepp *inne* i kroppen som kväver kvinnorna inifrån. Jag tolkar det också som ett kvävande starkt känslotryck att få dem ur sig, att prata om dem. Känslan är förbunden med en tolkning av verkligheten som hotfull *till följd av* sexuella övergrepp och medför vidgat utrymme att handla: ”Det var då jag förstod liksom mer av, kunde ta i tag i det.”

Min association går till det då omgivande samhället som kontext för omtolkning och till den feministiska konstruktionen av våldtäkt som dödshotande upplevelse. I mitt perspektiv reproduceras detta här, samtidigt som kommunikationen med andra får mening som livräddande motståndshandling. Ett sätt att teoretisk förstå det är att uppfatta diskurser så som Vivien Burr (2007:86-87) gör. De vidare, socialt delade meningssystem vi är inbegripna i, som produceras och reproduceras i representationer av oss själva och vår sociala värld, innefattar inte enbart vad vi tänker, säger och på andra sätt gör, utan också vad vi känner och begär. Det sexuella våldets synlighet i offentligheten och debatterna om våldtäkt och incest åstadkommer då inte bara något med de intervjuades tankar, minnen och handlingar utan också med deras kroppsupplevelser och känslor. Här både motsäger och sammanfaller min tolkning med det sena 1980- och 90-talens feministiska perspektiv på ”kvinnors erfarenhet”, ett nyckelbegrepp inom den nya kvinnorörelsen. Under 1970-talet refererade det till ett universellt och transhistoriskt perspektiv på världen som kvinnor *delade*. Man ansåg att det skiljde sig från mäns dominerade perspektiv, och därför behövde bli representerat. Denna innebörd kom att förändras till att inkludera kvinnors *olika* erfarenheter (Grant 2002). Enligt litteraturvetaren Lisbeth Larsson (2005) upplöstes också begrepp som erfarenhet, identitet, historia och kön under det sena 1980-talets mindre politiskt orienterade, och mera teoretiskt inriktade, feminism. Istället för att betraktas som uttryck för en ursprunglig, autentisk och enhetlig ”kvinnlighet”, kom de att behandlas som språkliga konstruktioner inom en förhärskande maktdiskurs. Subjektet och det subjektiva, i form av känslor, erfarenheter och reflektioner, som stått i centrum för kvinnorörelsens strävanden, sågs inte längre som något eftersträvansvärt och gott utan som föreställningar i ett patriarkalt samhälle. ”Kvinnors erfarenhet” blev uttryck för den förhärskande och förtryckande diskursen.

Min egen tolkning av den disciplinering som sker på berättelsens nivå under tystnadens tid, sammanfaller med en sådan ”pessimistisk” hållning till

diskurser. Med en ”lyckad” disciplinering genom könad nedvärdering och hot följer upplevelser av den egna personen som ”dålig”, en garant för självreglerad tystnad om övergreppen. På berättarens nivå och i berättelser om avslöjandets tid gör jag däremot en annan och mera ”optimistisk” tolkning. Med 1970-talets svängning mot en feministisk diskurs om sexuellt våld, där kvinnors och barns utsatthet synliggörs och rättigheter uppvärderas, uppfattar jag att en kontext etableras som istället vidgar utrymmet för motstånd genom ny tolkning, känsla och handling.

”Jag blev inte så isolerad” – medier, dialoger och solidaritet

I berättelserna figurerar medier och opinionsbildning i medier som kontext till samtal med andra, som då visar solidaritet med den som blivit utsatt. Liksom i Jensens och hennes medarbetares studie av barns avslöjanden (2005) används medier som utgångspunkt för, men också som innehåll i, dialoger. Mediahändelser bidrar till förändrad tolkning av sexuella övergrepp med handlingsmotstånd i form av indirekta och direkta avslöjanden. Medier används också som direkta verktyg för att öka det egna, andras eller varandras handlingsutrymme.

En berättelse om ett indirekt avslöjande till följd av en mediahändelse handlar om flickan Josephines samtal på en skolgård:

Josephine: Jag minns en gång i skolan, men jag minns inte om det var låg eller mellanstadiet. Då hade det varit nåt TV-program kvällen innan, som några utav barnen pratade om på skolgården som just handlade om incest. Och då så lystrade, alltså öronen spetsades och så tänkte jag, ja, men det är inte incest för att jag, jag och pappa vi har inte, vi har inte, vi gör inte det där. Vi har inte sex, tänkte jag då. Men så tänkte jag, fast, det är klart. Ja, det var då jag, då blev jag med(veten), alltså. Och, jag vet också att jag testade en kompis. Jag sa att, du, hur skulle du göra om din pappa kom in till din säng och och ville att du skulle ha handen på hans snopp. Och då sa hon, usch, vad äckligt, sa hon. Och, jag tror att jag skulle bli jätterädd och inte våga göra någonting. Och då slappnade jag av för då tänkte jag, (i en suck) okey. Så det var, den händelsen var, viktig för mig. (...) det var en, en lite aha-upplevelse att, att är det det som händer hemma? (3s.) Fast incest var ju samlag och samlag hände inte hemma men att det ändå var (3s.) det var att, jag inte blev så isolerad. Att det var viktigt att, att det var en bekräftelse på att sånt här händer. Och det var, det var viktigt, det var, aha! För hur ska man annars få reda på att sånt här händer. (3s.) Aha, så det, så är det, därför minns jag det som en väldigt, tydlig händelse.

Händelseutvecklingen kretsar kring ett TV-program och samtal som medför förändrad tolkning. I dialogerna med de andra barnen börjar Josephine reflektera kring det hon är med om hemma. Hon vet inte hur hon ska definiera det. Räknas det som övergrepp eller inte? Räknas det som incest?

Med reflektionerna som utgångspunkt vågar hon agera och gör ett indirekt avslöjande. Hon ”testar en kompis” och svaret får henne att ”slappna av”. Hon känner sig ”inte så isolerad längre”. Kompisen agerar solidariskt genom att tänka sig in i ett utsatt barns ställe och uttrycka det äckel och den rädsla Josephine själv känner. Pappas handlingar blir samtidigt illegitima, de blir ”incest”, med betydelsen kränkning, medan flickans känslor blir legitima, något att lita på.

Berättelsen tolkar jag som formad runt något delat. Det Josephine känner kan också andra känna *med* henne, och det hon är med om är också något som andra är med om: ”Sånt här händer.” TV-programmet och vännens svar gör henne inkluderad i en gemenskap där hon är lik andra och där det finns en ömsesidig bild av verkligheten och en solidaritet med barnet. I min tolkning formulerar Josephine *hur* och *var* hon kan omtolka sin verklighet. Media spelar här en avgörande roll för att dialogen mellan barnen ska uppstå. Josephines kommentar: ”Hur ska man annars få reda på att sånt här händer”, konstruerar också en omgivning i vilken vuxnas tal om sexuellt våld saknas. Incest kan pratas om i TV, men inte någon annanstans. Barn är utlämnade åt varandra för att några samtal ska ske. Uttrycket ”det var en bekräftelse på att sånt här händer” tolkar jag då som att subjektivt vetande inte enbart handlar om konkreta övergrepp ett barn varit med om. Det handlar också om *socialt utrymme* att känna, tänka, begreppsliggöra och handla omkring dem, det vill säga, att göra motstånd. Det utrymme skapas här av ett TV-program och samtal med andra barn. Motståndet blir därigenom ett resultat av en social interaktion som är beroende av tid och rum; mellan det man varit med om som väckt olika känslor och den sociala språkvärld som gör det möjligt att tänka abstrakt om det, och förstå det på ett bestämt sätt. ”Det som händer hemma” blir ”incest” först i mötet med TV och klasskamraterna.

Med mediers hjälp gör kvinnor också direkta avslöjanden. Carinas längtan efter att tala som väckts av en film om incest, gör att hon börjar prata. Snart vet alla hennes klasskamrater vad hon varit utsatt för. En del kan inte ”ta det”, säger hon, andra lyssnar, tror på henne och ”hjälp”:

Ninni: Och dom som tog det, på, ett bra sätt?

Carina: Ja dom, hjälpte ju mig, så. Dom sa att jag behövde, ja vad jag skulle göra, att jag skulle söka till öppenvården och, få psykologhjälp, att jag skulle anmäla och...

Ninni: Mm. Hur kändes det när dom sa, så?

Carina: Jo det var, ju, bra.

Att ”hjälpa” tolkar jag här som andras tilltro till berättelsen med solidaritet i form av förslag till handling. Hjälpen görs samtidigt till en professionell aktivitet. I andra sammanhang används boktips som verktyg för att stödja

(var)andras bearbetning. Tillgången till sådana resurser som Carina räknar upp möjliggörs också med mera direkt hjälp av medier, i ett professionellt samtal med en psykiater:

Birgitta: Och sen visade det sig att hon, hon visste ingenting om såna här grejer och det hade hon vett att säga. Och då så (litet skratt), talade jag om för henne, ja men då kan du ta och läsa. Jag gav henne tidningen, Spegeln, och sen så tyckte jag hon kunde läsa Judith Herman, som är psykiater (...) Och hon läste in sig och läste på sig och jag fick, så småningom, först var det ju utbrändhet och depression då, men sen står det faktiskt på mina papper, att, komplext posttraumatiskt stressyndrom. Och det är jag väldigt tacksam för, faktiskt.

Ninni: Just det, jag såg att du hade skrivit det.

Birgitta: Ja, och det är jättebra, vilket gör att jag nu också, att dom tvingar inte mig att jobba 100 procent för jag klarar inte det. Jag klarar inte stress, men jag klarar ju 25 procent. (N: Mm, eh...) Och sen klarar jag väldigt mycket mer om jag får bestämma själv.

Litteraturen används här i ett dialektiskt förhållande där psykiaterns medvetenhet om Birgittas problem förändras genom att Birgitta ber henne ”läsa in sig”. Läxan består dels av Stödcentrum mot Incests medlemstidskrift *Spegeln*, och dels av att läsa Judith Herman (se kapitel 1). Diagnosen ”komplext posttraumatiskt stressyndrom” som Birgitta sedan får, förklarar problemet som orsakat av de sexuella övergreppen. Ny tolkning realiseras därefter i en jämlikhetspraktik med nya resurser åt Birgitta och rätt till inflytande över beslut: ”Dom tvingar inte mig”, ”jag får bestämma själv.”

Med stöd av berättelser såsom denna och andra, tolkar jag att det i den historiska tiden, avslöjandets tid, uppstår ett förhållande mellan det offentliga, det sociala och det personliga, i förståelsen av sexuella handlingar gentemot barn. Det sker en successiv omtolkning av verkligheten på alla tre nivåer som medför ny handling.

”Jag kan inte offra så mycket” - uppbrott

I berättelserna tar de intervjuade också avstånd från personer som *inte* representerar det samhälle som lyssnar, och från ett samhälle som de menar legitimerar våld. Vrede och kritik i största allmänhet uttrycks mot det som sker i debatten och mot olika personers ageranden i offentliga medier.

Ninni: Du, du ser att, du ser sexuella övergrepp på fler ställen. Ögonen öppnas, och vad blir nästa steg? Vad händer då när ögonen öppnas?

Birgitta: (3s.) Man blir ju förbannad. Alltså nu svarar jag bara så här, intuitivt på dina frågor.

Ninni: Ja, gör det.

Birgitta: Man blir för**annad**. Att detta får förekomma och har förekommit under hundratals år och får fortsätta att förekomma. Så blir man förbannad på dom här som sitter och försvarar förövarna och säger att dom är oskyldigt dömda. Och, det blir väldigt kaotiskt (skrattar) eller svårt. Man reagerar, med affekter, istället för att, ja, så där, tycker jag. Jag blir så jävla arg så jag, liksom (3s.) (...) Det var (programledare i TV) som hade, som var, och honom tyckte man ju illa om direkt och bara kunna samla ihop dom här, människorna (skrattar). Jag tänkte, vad är det där för en jävla, förövartyp? Och sen så var det en psykolog som satt med som inte sa nånting. Alltså hon försvarade inte, dom som har varit utsatta.

Birgittas resonemang tolkar jag som motstånd med hjälp av den feministiska problem- och rättighetskonstruktion. Positionen som berättare i just denna intervjukontext ger henne det utrymmet. Hon uttrycker sig också inom diskursen om ”den medskyldiga mamman” där kvinnors passivitet konstrueras som förräderi. Psykologen, som förhåller sig passiv och inte protesterar, görs till medlöpare och programledaren, som ger utrymme åt det motsatta lägret, får namnet ”förövartyp”. Att förneka och att *inte* beskydda blir detsamma som att ytterligare kränka.

Motstånd i form av protester och uppbrott från vänner, kärlekspartners, mammor, pappor, syskon och professionella är förbundet med den offentliga belysningen av sexuella övergrepp och med arbetet för ett ”eget värde”, egna rättigheter och viljan att komma till tals. Med ny medvetenhet går det att göra nya ställningstaganden och att välja bort kontakter som *inte* bidrar till solidaritet och till en förändringsprocess där övergreppen blir synliga och illegitima. I det följande exemplet handlar det om att bryta upp ur en betydelsefull kärleksrelation:

Linda: jag kan inte va tillsammans med nån, som inte vill höra talas om min bakgrund ens att jag, alltså hon flippar ju bara jag nämner ordet övergrepp liksom. (N: Mm.) Och jag, och då har jag inte berättat detaljer.

Ninni: Hur gör hon då när hon flippar?

Linda: Nej hon, hon (2s.) hon blir arg, på mig, och säger att du får inte prata om sånt. (...) Jo men det är väl lite så att det är viktigare. Jag kan inte förminska mig så mycket. Jag kan inte offra så mycket för att få va med henne. Det går inte. (N: Mm.) Det är liksom, jag kan inte offra, det, jag har jobbat fram till, i många många år.

Där socialt utrymme saknas för att benämna problemet används också medier som omväg och *verktyg* för uppbrott. Carina, till exempel, berättar i följande händelse om hur hon mycket konkret använt sig av en bok. Bakgrundshistorien utgörs av filmen om incest som får henne att börja tala, och som, enligt henne själv, medför att hon får allt svårare för att träffa fosterföräldrarna. Hon beskriver kontakten som ”fruktansvärt jobbig”.

Carina: Nej men just att man vet vad som har hänt och så, det får inte finnas där.

Ninni: Mhm, att när ni har haft kontakt...

Carina: Så liksom är det, ska det va, liksom, (suckar) det får inte, liksom, nämnas eller... (N: Mhm.) Ja...

Ninni: Får man inte låtsas om det?

Carina: Nej, precis. (N: Mm.) Så jag, vad heter det, bjöd hem dom en gång och så stod i bokhyllan, stod den här boken, s eh (3s) Kränkt som barn sårad för livet, stod med tjock pärm så här, bara för att jag skulle visa dom liksom, att jag mätte fortfarande dåligt av det.

Ninni: Ja (3s.) tror du att dom märkte det?

Carina: Ja, dom tittade ju, liksom.

Ninni: Ja, bade du ställt fram den boken särskilt (C: Ja) så att den skulle va i blickfånget? (C: Ja.) Mm, ja, kommenterade dom det? (C: Nej.) Nej, men hur kändes det, [för dig?]

Carina: [Det kändes rätt] för mig att ha den där (N: Ja, ja.) Jag var sårad för livet.

Ninni: Ja, så även om dom inte svarade, eller sa nåt, så hade du sagt nånting?

Carina: Ja precis. (N: Ja.) Sen efter det mötet så, så klippte jag kontakten (N: Ja.) Men det var mitt, beslut.

Övergreppen får inte ”nämnas” och inte ”finnas” trots att fosterpappan vid den tiden har erkänt. Utan att uttryckligen bryta mot förbudet demonstrerar Carina genom en av de böcker om sexuella övergrepp som ges ut i början av 1990-talet. Hon ”visar” att hon ”fortfarande mår dåligt av det” och ”är sårad för livet”. Boken tolkar jag som en sköld och ett hjälpmedel för att bryta upp. Carina kan kringgå tystnadsplikten och göra motstånd utan att egentligen riskera några repressalier. När hon sedan tycker sig ha sagt och gjort det hon måste, tar hon beslutet att ”klippa kontakten”.

Även i tidigare studier av bearbetning har kvinnor satt gränser genom att göra uppbrott mot vissa, och knyta an till andra mera stödjande, relationer och personer (Draucker 1992; Zaleski 1995).

Kvinnors kollektiva motstånd

När individer gör något tillsammans för att aktivt opponera sig mot våld och åstadkomma förändring utövar de kollektivt motstånd, menar Kelly (1988:162). Ett sådant konkretiseras av de intervjuade i denna avhandling genom berättelser om bestämda relationer och händelser, framför allt med andra kvinnor. Motståndet har direkta paralleller till motstånd under tystnadens tid och till 1970-talets feministiska arbetsformer. Det omfattar systerskap och solidaritet i dialog med andra och mer eller mindre strukturerad medvetandehöjande verksamhet. Jag tolkar det som uttryck för

en ideologisk praktik. I det följande ska jag diskutera vad det innebär och medför av förändring.

Ett solidariskt "vi" genom kvinnlig särorganisering

Enligt Isaksson (2007) var den nya kvinnorörelsens organisationer i Sverige på 1970-talet i de allra flesta fall enbart öppna för kvinnor. Kvinnlig särorganisering var en dominerande och principiellt viktig princip som drevs olika långt inom olika delar av rörelsen. Isaksson skriver att denna princip kan knytas till synen på mäns delaktighet i kvinnors underordning, med betoning på en maktrelation mellan könen. Argument som användes var att särorganisering gav kvinnor möjlighet att identifiera och solidarisera sig med andra kvinnor, motarbeta antagonism mellan kvinnor, ifrågasätta rådande kvinnoideal och hitta uttryck för en ny kvinnoidentitet.

De intervjuade kvinnornas berättelser innehåller en sådan formell och informell särorganisering omkring köns kategorin "kvinna" med jämlikhet som överordnat värde. I sina liv och i sitt arbete med, och mot, de sexuella övergreppen har de sökt sig till sammanhang med andra kvinnor; privata eller professionella och i större eller mindre grupper. Andra kvinnor återkommer som betydelsefulla vänner, kärlekspartners, döttrar, systrar eller arbetskamrater; som deltagare i självhjälpgrupper, drömgrupper, dansgrupper, bildgrupper, skrivargrupper, gruppterapi, självförsvarsgrupper men också som betydelsefulla terapeuter och läkare. Gemensamt för kvinnors kollektiva motstånd är ett solidariskt "vi" med gemenskap och lojalitet. Det bygger dels på någon form av delad erfarenhet, lik varandras och delad med varandra genom ömsesidig öppenhet i form av berättande och lyssnande. Det bygger också på ett gemensamt etiskt perspektiv och tolkning av verkligheten som medför att berättelsen och berättaren inte blir ifrågasatt och avvisad.

Linda: jag har ju, märkt under åren att, dom jag känner (3s.) mig tryggast med i just dom här, att prata om sånt här är andra utsatta kvinnor, (N: Mm.) eller kvinnor i samma situation (...)

Ninni: Vill du säga nånting mer om det, att, hur du kom på det? Eller var började du känna det nånstans?

Linda: Mmm, det var väl i och med att jag började på (kvinnojouren). Först så började jag i stödgrupp, och var alldeles fascinerad över hur, alltså, helt olika kvinnor från helt olika sammanhang, nånstans hade vi alla gemensamma nämnare och kunde stödja varandra i varandras nuliv (...) till exempel i bildgruppen som jag också går i så känner jag ju jätte (3s.) starkt att, jag har sån, jag vet inte, men jag har sån tillit, till Katarina, för att hon (3s.) hon har gått igenom det själv och kommit ut på andra sidan. Hon vet mycket väl vad det är, jag går igenom och hon är inte rädd. Det är det! Hon är inte rädd. (N: Mm.) Det är nog det framför allt. (N: Mm.) Att jag kan

berätta dom mest äckliga detaljerna och det skrämmar inte liksom, utan det kanske, berör men det skrämmar inte.

Ninni: Mm. Berätta hur du ser det på henne. (L: Hur jag s?) Ja, vad ser du? (L: Mm.) När du ser att hon inte är rädd för detta?

Linda: Tja-a. Ja hon, därför att hon alltid uppmuntrar, mig till att berätta vidare.

På samma sätt som i berättelser om tystnadens tid utövas det kollektiva motståndet när utsattheten är öppen och synlig, och av dem som delar någon liknande erfarenhet. I Lindas berättelse blir hennes trygghet och tillit att prata om erfarenheter av sexuella övergrepp förknippad med andra kvinnors "samma situation" och "utsatthet". Tryggheten formas genom deltagarnas ömsesidiga *inblick* i varandras liv, med igenkänning och stöd i varandra. Även vetskapen om att gruppleadaren Katarina "gått igenom det själv och kommit ut på andra sida" skapar trygghet; en erfarenhet som också får förklara varför hon vågar uppmuntra till berättande. Öppenheten skapar utrymme för medkänsla med varandra och solidariskt "stödjande" handlingar. Detta motstånd benämns återkommande som att vara "vittne" för varandra (se kapitel 1 om Herman 1998).

Barbro: Men min väninna från 1975, som heter Ulla, hon och jag har regelbundet kontakt och hon får ta del av mina drömmar så hon är mitt vittne. Och hon skriver inga drömmar men hon ringer till mig och pratar om sina drömmar så att vi byter ju drömmar till vardags också. Och hon är mitt vittne och jag är hennes vittne. (...) Och det roliga är att hon och jag jobbar med samma sak samtidigt utan att vi kanske vet vad den andra håller på med. Och det är ju helt enormt! (...)

Ninni: Berätta vad det är att vara vittne!

Barbro: Jo, att, det är någon som ser och hör vad det är som har hänt. Och tror, och litar på att det är sant. Alltså vi sitter bredvid varandra och är varandras stöd (...) Hon har sina rötter och jag har mina rötter men hon är ändå mer syster för mig än mina egna syskon.

Där vittnen till förflutna övergrepp saknas fungerar kvinnor som sådana för varandra genom att lyssna, tro på och därmed legitimera varandras berättelser. De stödjande handlingarna innehåller ett gemensamt tolknings- och handlingsmotstånd som gör berättelsen "sann" och berättaren "tillförlitlig". Med Birgittas ord är vittnet, "Den som bekräftar verkligheten." Händelser som hittills varit individuella angelägenheter omgärdade av tystnad, blir kollektiva och språkburna i en kontext med en bestämd etik omkring sexuellt våld.

”Det finns liksom ingen rangordning” - jämlikhet

I talet om kvinnors kollektiva motstånd fungerar jämlikhet som överordnat värde förknippat med stort handlingsutrymme. Det betyder dels att alla i gruppen gör samma sorts arbete och dels att ingen rangordnas högre eller lägre än någon annan.

Josephine: Det är det som har varit så skönt med stödgruppen också att den har varit jämlik (...) vi är jämlikar, att jag berättar om mitt. Jag lyssnar på dom. (...) Jag behöver inte förklara (3s.) såna här löjliga saker, eller som (skrattar) eller jag, jag hittar. Jag bara känner att det är skillnad, mot att sitta och försöka (artikulerar med hög röst) och förklara för en socialsekreterare varför jag måste ansöka om pengar till psykolog och hon är fullkomligt blank! Hon, alltså (suckar) och jag märker, vad skillnad det är (...) Och det är så skönt, för det är en sån stor skräck att, att inte bli förstådd.

Samma sorts arbete innebär att ömsesidig öppenhet om erfarenheter, och delad tolkning av verkligheten, medför att personerna inte behöver ”förklara sig”. De blir förstådda ändå, något Josephine förknippar med trygghet. Som kontrast beskriver hon en ojämlig situation där socialsekreteraren som inte förstår blir placerad i en högre position med tillgång till resurser som Josephine behöver. Hon själv framstår som underordnad, hjälplös och rädd.

När jag ber Linnea tänka högt om en situation där hon känner att hon får hjälp med att berätta om sådant hon varit med om, hamnar hon i liknande tankar om jämlikhet och frånvaro av rangordning. Hon säger att hon behöver känna att andra ”bryr sig” för att hon ska komma igång att tala:

Ninni: Mm, när någon, när du ser att någon, bryr sig, vad ger det dig för känsla?

Linnea: Om de bryr sig på rätt sätt så, så känns det. (4s.) Jag känner, känner mig jämbördig. Vi är på samma våglängd, rent känslomässigt och eh (5s.) ja vi är jämbördiga.

Ninni: Påverkar det hur du upplever dig själv? (L: Ja.) *Mm, kan du säga nåt om hur det påverkar hur du upplever dig?*

Linnea: Att jag känner mig som en, en vuxen kvinna (skratt). En eh, ja, att jag känner mig hel, tror jag.

Ninni: Mm, mm. Påverkar det hur du upplever den andre? (L: 4s. Ja.) *Ja. Hur?*

Linnea: Att eh, att vi är, att vi är, det finns liksom inga, ingen rangordning, mellan oss utan, det bara är.

Här återkommer den kroppslighet som jag talat om att motstånd består av. Rangordning *känns* i kroppen och när förhållandet är jämbördigt känner Linnea sig som en ”vuxen kvinna”.

Med nivåutjämningen följer ett ”människovärde”, som Linda exempelvis, sätter i samband med den trygghet och förståelse hon säger sig känna i sin självhjälpsgrupp:

Ninni: Om du tänker på, nån person där som du tycker väldigt bra om, (L: Mm.) Mm, och om du försöker att föreställa dig vem du är i den, i hennes ögon.

Linda: (4s.) Mmm (8s.) då tänker jag att, att, hon tycker bra om mig, respekterar mig (2s.) eh, även om vi inte står på samma plattform. Även om vi inte är på samma, ställe i livet liksom, (N: Mm.) att det spelar faktiskt ingen roll. (...) man möter människor man inte skulle gjort annars helt enkelt (N: Ja.) och får liksom respekt för varje människas liv och bakgrund och, så (N: Mm.) Och också just för att det är ett ställe där man berättar, och det är häftigt att man gör det, tycker jag (...). Och det du har att, berätta är fortfarande viktigt. (N: Ja.) Du är inte, mindre. Det du har att säga är inte mindre intressant, för att du är lite smågalen i kanterna liksom, (skrattande) så.

Ninni: (skrattande) Det är en helt annan grej det.

Linda: Ja men faktiskt. (N: Ja.) Och men då känns det som att, ja men man får ett människovärde, helt enkelt. (N: Ja, just det.) Ganska basic. (N: Ja.) Och det, känns som att, fanns det människovärdet, överallt liksom då kan man snacka jämlikhet, och på alla plan liksom. Då kan man snacka att, det skulle hända väldigt mycket i (skratt) samhället, tror jag. (N: Mm, skratt.) om människor respekterade varandra så.

Min tolkning är att jämlik respekt för varandras olika liv och bakgrund, som möjliggörs genom gemensam öppenhet och etik, blir ett värde i sig *eftersom* personerna därigenom skapar människovärde åt varandra.

Systerskap och medvetandehöjning

Den närhet och trygghet som uppstår mellan kvinnorna genom ömsesidigt lyssnande och berättande refererar till systerskap, ett begrepp Barbro närmade sig genom att kalla sin väninna ”syster”. Systerskap var en viktig del i det program för medvetandehöjande praktik (Allen 2000; Sarachild 2000) som utvecklades inom den amerikanska radikalfeminismen på 60-talet; den riktning inom kvinnorörelsen som problematiserade sexuellt våld i och utom familjen (Gemzöe 2005) och som, genom Brownmillers bok *Against our will* kom att få stor betydelse för den svenska våldtäktsdebatten på 70-talet (Bergenheim 2005). Det som betonades i ett medvetandehöjande program var en formaliserad kontakt kvinnor emellan där förtrycksanalys skulle bygga på ömsesidig öppenhet om var och ens känslor för sig själv och sitt liv. Systerskap innebar känsla av enhet och närhet till andra, att inte längre vara isolerad, och skulle uppstå genom att *dela* erfarenheter; att både berätta för andra kvinnor som lyssnade och förstod, och känna igen sig i deras berättelser. Man menade att kvinnors känslor var nedvärderade i den manliga kulturen och att det alierade dem. Utan att få uttrycka sig om sina känslor skulle det inte gå att formulera en självständig teori om kvinnors villkor och en generell ideologi med problem och program för förändring. Det var viktigt att bli hörd och att inte bli förlöjligad. Man betonade också

betydelsen av att ha en medvetet vald gruppstruktur, för att undvika vissa personers dominans, och poängterade att varje del av processen var nödvändig för att förstå mänsklig erfarenhet (Allen 2000; Sarachild 2000). Genom denna praktik skulle omtolkningar av verkligheten och konkreta uppbrott bli möjliga, både i kvinnors personliga liv och i politisk och strukturell mening. Individuella problem skulle bli kollektiva via berättande/lyssnande, gemensam analys och förändringsstrategier (Eduards 2005; Gemzöe 2005; Isaksson 2007; Thomsson 2000).

I de intervjuades berättelser reproduceras denna tematik och att gruppstrukturer kan synliggöra kvinnors erfarenheter och utveckla medvetenhet och färdigheter. Grupper finns i olika varianter, med enbart samtal eller med samtal och självförsvar, dans eller bildarbete. I grupper tar kvinnor kontakt med minnen av övergrepp. Anna talar till exempel om sin kvinnojourscirkel:

Ninni: Men när du då skall motivera dig själv att börja ta i det här, övergreppen, så säger du att, jag skulle, jag tänkte redan då när jag förstod att jag skulle börja beta, börja bearbeta, jag skulle göra mig märkvärdig. Det var jobbigt hur jag skulle motivera det för andra. (A: Mm.) Det kändes som jag var tvungen att motivera mig. (A: Mm.) Hur gjorde du för att motivera dig?

Anna: Nej, jag bara visste att jag måste så jag gjorde det. För att, jag menar det fick jag ju. Det var ju genom kvinnojour rörelsen då. Alltså, jag hade ju inte tänkt att jag skulle bearbeta men där blev jag ju tvungen. Alltså för vi hade medvetandeträning i kvinnojourscirkeln. Dels hade jag pratat med min väninna där då. Det hade börjat komma så va, berättat för henne. Och när jag gick jourcirkeln så skulle vi ju prata om våra relationer till mamma och pappa, blev det ju till slut. Jag hade ju pratat om andra saker innan och varit fullständigt, det här härliga när man, när kvinnor berättar hur dom känner och tänker, inför sin kropp, inför det här med hur man ser ut och, du vet. Det var ju hur häftigt som helst. Och så helt plötsligt skulle vi prata om mamma och pappa. Då kunde jag ju inte helt plötsligt låtsas då, när vi hade varit så öppna va.

Gruppen får uttryckligen namnet ”medvetandeträning” och bildar mening i förhållande till något tillåtet och tvunget. Jag tolkar det som ett självvalt tvång bestående av det inre tryck att tala som Anna berättat om, men också som relaterat till gruppstrukturen med den ömsesidiga öppenheten. Med den etik som Anna konstruerar i positionen som berättare är tystnad inget alternativ. Att inte berätta blir detsamma som att ”låtsas”; att ljuga inför sig själv och andra, en i sammanhanget osolidarisk handling.

I ett annat exempel talar Birgitta om en kurs i måleri:

Birgitta: Jag blev väldigt fascinerad av hennes målningar, och väldigt bra målare (3s.) och frågade henne hur man gjorde. Ja men ja, du kan få komma med in på en av mina kurser, sa hon, eller sån här, frigörande målning

kallade hon det för. (...) sen så var uppgiften då eftersom det var fars dag att göra, ett porträtt av sin pappa. Och jag tror vi var fyra eller fem, kvinnor var det ju bara, nere i en källare, på ett trevligt ställe så det var inget otrevligt så. Och jag tänkte, nu ska jag ge faen i hågen i det här, se om det funkar liksom va. Så jag upp, tog ett sånt där en och tjugespapper, upp i taket. Det var väl som här ungefär. Satte fast det så där. Så gick ut och hämta röd färg, svart färg och vit färg kändes bra, och så började jag måla med händerna. Jag hade jätteroligt (...) Så sa hon, nu är det slut på tiden. Och så går jag bakåt och tittar. Nu har jag alltså målat, en mansfigur, med en yx, alltså det såg ut som en yxa, men det var, det var huvud och armar och, så vidare. Stor jävla. Jag kommer inte ihåg om den var röd eller svart. Vilket som var vilket. Jag tror den var svart och röd bakgrund. Och så var det en, en penis och, pungen såg man, och sen den där som stod hotande så här och jag blev jätteförvånad, för jag hade inte stått och tänkt på vad jag gjorde. Jag bara, det bara blev (...) När vi sätter oss igen och ska gå igenom alla bilder, så tar hon min först, och så säger hon, incest, säger hon, och jag blir alldeles, Va? (...) Så jag hade fullt schå, med att försvara mig och springa och kissa hela tiden, alltså var jag tvungen att göra. För hon höll på länge va. Oerhört, efteråt tycker jag det är oerhört brutalt, dumt, och, och oproffsig. (...) Sen tog det ju mig, jag tror det tog ett och ett halvt år, innan jag, började förstå att det kan nog va sant, det här, med övergreppen, innan jag vågade sätta ord på det själv, och så vidare. Men det här, jag fick i alla fall med mig det här sättet att måla ändå, för det, skrämde mig inte, eftersom det var roligt på samma gång va.

Kursledaren och deltagarna är samtliga kvinnor. Kursens namn, ”frigörande målning”, och dess tema, ”pappa”, refererar indirekt till kvinnorörelsen. Den har en struktur i tre delar med förberedelse, där uppgiften delas ut, med måleri, och med samtal om målningarna. Birgitta är mycket kritisk till hur kursledaren agerar men förkastar inte metoden som sådan. Hon säger senare i intervjun att hon börjar använda den när hon målar hemma och kallar det att ”berätta för mig själv”. Kursen sätter igång en process där hon får allt fler minnen av övergrepp och bidrar till att hon så småningom benämner sig som utsatt för sexuella övergrepp.

Ibland, som i Birgittas målerikurs, finns någon slags ideell eller professionell gruppleddare eller terapeut som tilldelas tolkningsföreträde. Konfliktsituationer kan då uppstå där motstånd antingen utövas mot gruppleddaren eller mot de gruppdeltagare som själva utövar motstånd och inte anpassar sig efter ledaren:

Ninni: Vill du säga någonting om det här att, det här du får när du, i dom här grupperna du är i, där kvinnor organiserar sig, kvinnor som själva vart utsatta organiserar sig, för att stödja varandra. Skulle du vilja säga någonting om, vad du har fått där och hur det har bidragit till din bearbetningsprocess?

Barbro: Mm. (3s.) Ja, för det första så är det ju inte förbjudet att prata om det. På (kvinnojour) är det ju, alla som pratar om det, och det känns väldigt bra. Sen när det gäller dom som har vart med i målningssgrupperna så en del av

dom blir jag ju väldigt retad på, men dom bryr jag mig inte om att konfrontera mig med. (...) Men däremot så intresserar jag mig för dom som väcker någonting hos mig då, och dom ger mig väldigt mycket.

Ninni: Mm. Vad är det dom väcker?

Barbro: (3s.) Ja, igenkännande. Dom väcker beröring. Alltså dom, jag blir berörd av dom. Och dom som jag inte gillar dom kanske jag inte låter mig beröras av på nåt sätt, va. Jag sätter en gräns mot dom. Och dom blir mer eller mindre luft för mig då. Medan dom som berör mig, där, känner jag.

Ninni: Hurdana är dom till sättet? Vad gör dom som, kan du se det, vad det är dom gör som berör dig?

Barbro: Ja, dom är inte aggressiva och påståeliga och besvärliga människor, utan dom är, dom låter sig ledas att se. Dom som jag inte gillar, dom spjärnar emot. Jag har inte tänkt på det förut, förrän du frågar.

Ninni: Ja. Att se, ledas att se, av, ledas av vem?

Barbro: Ja, i målningen är det ju Marianne, plus av kompisarna. Det, vi får ju också tillfälle att titta i varandras teckningar vad som berör oss. Och då (3s.) känner jag mig besläktad med sådana som inte spjärnar emot.

Jag uppfattar att organiseringen i grupper främst vidgar, men ibland också begränsar, kvinnors handlingsutrymme. Rätten att tala och tolka tillskrivs då *vissa* kvinnor och när deras tolkningar blir de normativt riktiga kan de som gör motstånd, och inte vill "ledas att se", konstrueras som "aggressiva och påståeliga och besvärliga människor."

"Ingen fick mig att känna mig som en skit" - bekräftelse

När kvinnors tolkningar stämmer överens med varandras blir det betydelsebärande i berättelserna. Ett gemensamt etiskt perspektiv och tolkning av verkligheten som gör att berättelsen och berättaren inte ifrågasätts eller avvisas får namnet "bekräftelse". Den medför förändringar. Berättelsen blir sann och berättaren blir samtidigt uppvärderad. Anna till exempel talar vidare om sitt första avslöjande i kvinnojourcirkeln:

Ninni: Var det enbart positivt för dig att berätta det eller var det nånting (A: Ja.) som var negativt för dig?

Anna: Nej, det var det inte.

Ninni: Det var enbart positivt? (A: Mm.) Kan du säga nånting om det? Lär mig om det.

Anna: Ja, det kändes ju, för det första så, jag menar jag tror att jag var förvånad. Jaha, måste jag ta det här? Jag som levde så, men samtidigt så var det en fantastisk grupp och få göra det i för att alla bekräftade. Det var ingen som betedde sig som om jag var konstig eller så. (...) På nåt sätt så vara det härligt att få (3s.) ja, de fick veta allt om mig, i den cirkeln och det var ju första gången nån fick veta det, på det sättet, riktigt va. (...) Det minne, det jag har av det här är hur jag, hur jag gjorde det här och att jag grät. Att jag äntligen gjorde det. Att det var första gången i grupp så. Att det var möjligt

att säga det i grupp. Så då kan jag bara säga det att det var möjligt att göra det i en grupp var i sig fantastiskt. De behövde inte göra så mycket mer än låta mig göra det. Det var ingen som stoppade mig. (3s.) Och ingen sa, fick mig att känna mig som en skit efteråt.

När hon utvärderar bemötandet hamnar det okomplicerade i blickfånget: ”De behövde inte göra så mycket mer än låta mig göra det.” Hon lyfter särskilt fram *tillåtelsen* att tala och *frånvaron* av nedvärdering, att *inte* bli sedd som en ”konstig” ”skit”. Bekräftelsen vidgar hennes handlingsutrymme, genererar öppenhet, ”de fick veta allt om mig”, men också känslomässig närvaro, ”jag grät”, det var ”härligt”. I en sådan kontext får avslöjandet mening som en efterlängtdad lätthet: ”att jag äntligen gjorde det”.

I talet om bekräftelse förknippas ett socialt och personligt värde, ett ”människovärde”, med tillräknelighet, trovärdighet. Innebörden av det blir särskilt tydligt i ett samtal om en av Barbros psykoterapeuter:

Ninni: Bidrog hon på något sätt, som du ser det idag, till din bearbetning av övergreppen?

Barbro: (6s.) Ja, vad hon bidrog med, det var ju egentligen att, jag kände mig värdefull, när jag gick hos henne. Så det gav ju en (3s.) en större tro på mig själv. Och det var ju viktigt, för att våga se övergreppen. Och henne har jag stött på nån gång ibland och så och jag har berättat att jag var utsatt för övergrepp. Hon har trott mig i efterhand. Hon har inte visat några som helst tvivel.

Ninni: Hur fick det dig att känna?

Barbro: Jo, jag kände mig stolt (3s.) och kände att jag var nån att räkna med. (3s.) Och hon, tyckte eller visade aldrig att hon såg ner på mig på nåt sätt. Jag tror inte att hon är sån så hon ser ner på nån. Men det betydde mycket för mig att hon inte såg ner på mig.

Här uppfattar jag att Barbro förbinder den andra kvinnans bemötande av henne såsom värdefull med ny självupplevelse och vidgat handlingsutrymme. Att terapeuten *inte* ser ner på henne eller gör henne ”konstig” blir detsamma som att legitimera, ”räkna med”, hennes kompetens att bedöma vad som har hänt, och att tro på det som sägs. Det, i sin tur, bildar mening som en *känsla* av att vara ”värdefull” som också blir en förutsättning för att kunna tro på sig själv och omtolka verkligheten, ”våga se övergreppen”. Utan ”eget värde” blir det svårt att förlita sig till egna sinnen. Denna känsla av att sakna eget värde har angetts i en tidigare studie som ett hinder för kvinnors avslöjanden om sexuella övergrepp, liksom upplevelsen av att vara älskad underlättade avslöjanden (Graham-Dickerson 1999). Det egna värdet i en annan kvinnas ögon tolkar jag också som format av att vara omtyckt och behövd:

Ninni: Vilka personer pratar du helst med då?

Gunilla: Ja, jag har ju en person, som, man skulle kunna säga att jag har vart gift med henne i arton år. (fnissar) Vi pratar om, alltså det är, väldigt nära. Men alltså det behöver ju inte vara nära, fysiskt eller jag menar vi kan väl, men det finns någonting väldigt speciellt i den relationen. (...) för mig handlar det också om att, den här personen behöver mig. Att det är nån ömsesidighet i det här som jag kallar för parsamtal, och att det då känns mer okey. Att vi har liksom gjort en sån, klausul. Vi använder varandra, fast vi gör ju det för att vi tycker om varandra.

Att tycka om varandra, och därigenom vara värdefulla, handlar här inte om något som skapas genom solidaritet och kollektivt motstånd i sig, utan bildar snarare förutsättning för det, på samma sätt som relation, ömsesidigt beroende och kärlek bildar förutsättning för det feministiska omsorgsbegrepp som jag tillämpar i avhandlingen. Genom att vara behövd ”känns det mer okey” att prata om övergreppen och andra svåra ämnen.

”Att tala samma språk” – kommunikation och samhörighet

Birgitta sammanfattar alla delar av kvinnors kollektiva motstånd i en språkmetafor:

Birgitta: i (kvinnojouren), där var man inte ett dugg konstig. Där var ju alla likadana. Jag lerade mig med dom, snackade samma språk, hade ungefär samma erfarenhet som vissa, och då visade det sig att vi var tidigt utsatt (...)

Ninni: Hur påverkade det dig? Vilken känsla gav det dig du när du upptäckte någon som var tidigt utsatt?

Birgitta: Jag blev ju glad. Det låter ju korkat men jag kände igen mig. Det var jättebra för det blev en bekräftelse. Dom hade ju samma typ av upplevelser.

”Att tala samma språk” blir här detsamma som en social definition (Kelly 1988:141): ett namn som anger delad erfarenhet, en social orsak och röjer isolering. Jag tolkar det som uttryck för en djupare existentiell upplevelse av kommunikativ samhörighet som omfattar inblick i varandras liv, igenkänning, frånvaro av nedvärdering och solidaritet. Betydelsen av sådan samhörighet kan förstås med hjälp av den feministiska filosofen Alison Jaggars (2000) diskussion om kvinnors väg ut ur tystnad och underordning. Med referenser till en annan feministisk filosof, Gayatri Spivak, menar hon att en underordnad kvinna inte är stum för att hon är nöjd med att vara förslavad, utan för att hon saknar begrepp som skulle kunna beskriva den orättfärdighet hon är underkastad. Hon behöver ett språk med vilket hon kan uttrycka sina skador, behov och strävanden, och språk är en offentlig, inte en privat konstruktion. Ingen individ kan ensam skapa ett nytt språk.

Det måste ske kollektivt, tillsammans med andra underordnade kvinnor.⁸⁸ I berättelserna blir detta kollektiva motstånd mot orättfärdigheter inte enbart förbundet med närhet, trygghet, tillit och glädje, utan också med sådana upplevelser av gemenskap som jag i kapitel 8 skrev om som ”räddning”. ”Människovärdet” får en djupare känslomässig dimension som handlar om att höra samman med andra kvinnor.

Även tidigare studier har funnit motsvarande kvalitéer i relationer, såsom likhet, äkthet, jämbördighet, ömsesidighet och gemenskap, betydelsefulla för våldsutsatta kvinnor av olika slag, och för deras bearbetning (Bradway 2001). Också barn har berättat att likartad erfarenhet haft betydelse för deras val av personer att avslöja sexuella övergrepp för (Petronio & Flores 1997), vilket jag diskuterade i bokens andra del.

”Då blir jag mig själv” - handlingsutrymme och identitet

Talet om kvinnors kollektiva motstånd innehåller förändring genom omkonstruktioner av sig själv. Ett blivande uppstår i form av en helhet; med Linneas ord en känsla av att vara ”hel” eller som Birgitta säger, ”målsättningen är att göra ett helt barn”. När andra delar en underordnad kvinnas perspektiv eller stödjer hennes frigörelse blir det möjligt att utveckla en motsatt, bekräftande och emancipatorisk identitet (Jaggar 2000).

I den trygghet som finns inom hennes egen grupp, kan den underkuvade kvinnan känna att hon till sist är fri att ”vara den hon är”. Hon behöver inte längre vara på sin vakt eller låtsas. Hon kan äntligen ha friheten att vara ”äkta”, att uttrycka - och därigenom att upptäcka - hur hon verkligen ser på sin situation (s.8, min översättning).

Citatet är en nästan direkt återgivning av hur de intervjuade uttrycker sig när de pratar om relationer och händelser där det går att diskutera sexuella övergrepp. Det handlar om sociala sammanhang där vidgat handlingsutrymme medger ny tolkning och upplevelse av sig själv och sin historia.

Ninni: Du sa så här, ska vi se. Sara, en vän som (L: Mm.) jag nu kan berätta för (L: Hm.) som också då själv är överlevare. Henne kan jag berätta för på ett bra sätt, (L: Just det.) och hon lyssnar och frågar och har bra reaktioner. Hon blir inte konstig. (L: Mm, just det.) Om du jämför med henne, hur hon bemöter dig, (L: Ja. skrott) och du, känner efter, vem du blir, när du, pratar med henne.

Linda: (2s.) Ja men då blir jag ju mig själv, eller så då slappnar jag ju av, på ett helt annat sätt.

---

⁸⁸ I ett feministiskt perspektiv blir begreppet ”underordnad kvinna” en besvärlig tautologi, eftersom kategorin ”kvinna” i sig innebär en underordnad position. Jag förstår begreppet som uttryck för flera samtidiga skillnadsskapande konstruktioner, som till exempel att vara ”kvinna” och ”utsatt”.

Ninni: Vem är, du när du är dig själv?

Linda: Ja-a du (skrattar) (N: skrattar) Det var ju en svår fråga att svara på. Ja men då gör jag mig inte till. Jag försöker inte så där, lätta upp nån stämning eller vara till lags eller, så utan då, är jag bara. (5s.) Ja-a (2s.) jag är bara jag. Rätt upp och ner.

Begreppen ”vara mig själv”, ”vara den jag är”, ”vara den jag egentligen är” och ”det som är mitt verkliga jag”, upprepas om och om igen som ett situerat vara i sammanhang utan avvisning, där det går att ”slappna av”. Begreppen refererar till en tanke om ett ursprungligt ”jag” som blivit förlorat på vägen – och återfunnet. Här finns en tydlig parallell till den tidigare forskning om kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp som jag presenterade i kapitel 1, där synen på förändring var relaterad till identitet och självet. I samtal med Carina om hennes möte med en kvinnojour finner hon detta ”jag” genom ”befrielse” i gemenskap:

Ninni: Hur länge sedan var det som du kom till (kvinnojour) första gången?

Carina: Det var hösten (anger årtal).

Ninni: (Repeterar årtal), så det är in, inte så länge sen.

Carina: Nej. (4s) Det kändes som en befrielse, att komma dit.

Ninni: Det gjorde det?

Carina: Ja, det känns som om jag är inte ensam längre (...)

Ninni: Vad är det som gör, eh, att du får den känsla att, en befrielse och du är inte ensam längre?

Carina: Man har känt sig väldigt annorlunda. Man tror att det syns på en och, så. (3s.) Sju, inom sjukvården vill dom ju ha en, vad heter det, en stämpel att man är sjuk då istället.

Ninni: Ja. Ja. Och i sjukvården, vad, om du skulle stanna kvar i sjukvården och inte hade, kvinnojouren, (C: Mm.) vad skulle du, vad skulle hända med dig då, tror du?

Carina: (3s.) Det är väl att man, blir (djup suck, 3s.) man, kanske inte kämpar lika, bra, (N: Ja.) om man inte hade haft det, för då kanske man hade, insett, ja, man kanske är sjuk, (N: Ja. Ja.) och liksom haft den, identiteten, (N: Mm.) istället.

Ninni: Just det, vem är du när du är på kvinnojouren?

Carina: Där är jag, vem som helst, höll jag på att säga.

Ninni: Ja. (3s.) Vad innebär det?

Carina: Nej men liksom jag är, jag är en frisk människa, (N: Ja.) att det är övergreppen som har gjort att det har vart jobbigt (...)

Ninni: Hur känns att vara, frisk?

Carina: Jag får va mig själv liksom, den jag egentligen är.

Ninni: Ja. Vem är den?

Carina: Ja. Jag är ju en glad, tjej.

Ninni: En glad tjej? (C: Ja.) Ja.

Carina: Som gillar, livet höll jag på att säga.(...)

Ninni: Känner du att du blir annorlunda också när du kommer dit?

Carina: Ja, för där kan man, får ju. Man får både gråta och bli arg och, man får göra. (litet skratt) (*N: Mm.*) Det är inte bara att man måste, vara på ett visst sätt. (*N: Mm.*) Där är det tillåtet, liksom.

I kontrast mot kvinnojouren får sjukvården mening som en ensamhetens organisation där frihet saknas och skillnadsskapande handlingar stämplar Carina som ”annorlunda” och ”sjuk”. Egenskaper knutna till henne som person blir förknippade med passivitet, att ”inte kämpa lika bra”. I tanken på kvinnojouren blir Carina istället *lik* andra, ”vem som helst” och ”frisk”. Hennes lidande knyts samtidigt till en orättfärdig social situation: ”det är övergreppen som har gjort att det har vart jobbigt.” Med kvinnojouren i åtanke, och det utrymme att ”gråta”, ”bli arg” och ”göra” som finns där, upplöses också det som ”varit jobbigt”. Ny känsla uppstår och ny personlighet: ”en glad tjej som gillar livet.” I min tolkning berättar Carina om en plats där det går att utöva motstånd och åstadkomma förändring.

Från icke-existens till existens

Med strålkastarljus på övergreppen följer förvandling från icke-existens till existens i subjektiv mening. Den bekräftelse som sker i det kollektiva motståndet tolkar jag som ett verkliggörande, eller giltiggörande (Leira 2002:290) av övergreppen. Den norska psykologen och forskaren Halldis Leira menar att utsatthet för våld av olika slag i familjen är förknippat med kulturella tabun⁸⁹ som gör att det inte går att tala och be om hjälp, eller ens känna till vad som har hänt. När tabun upprätthålls används förakt som sanktion. Sanktionen leder till skam och tystnad. Händelser som på detta sätt blir dolda och osynliga och inte kan styrkas genom andra slutar att existera i subjektiv mening. De blir ogiltiggjorda för barnet. Det övergripande syftet med en intervention är därför att sätta igång en giltiggörandeprocess i vilken barnets yttre livssituation, det vill säga våldet, återerövrats och blir verkligt. Det sker med bekräftelse som, enligt Leira, både handlar om kontakt *mellan* två personers idéer om världen och kontakt med nya tankar genom en inre dialog eller i världen utanför.

Det här sättet att tolka våldets subjektiva betydelser liknar det jag själv gjort i tidigare kapitel, där jag har diskuterat hur tystnad upprätthålls genom disciplinerande sanktioner från både förövaren och andra. Jag uppfattar det som väsentligt för att förstå förändringarna under avslöjandets tid. Det solidariska ”vi” som uppstår, med kvinnors kollektiva motstånd, tolkar jag som en giltiggörandeprocess, men det som erövrats är inte enbart övergreppen utan hela livssituationen och den egna personen; en förkroppsligad person i form av ett ”vara” med tolkningar, sinnesintryck,

---

⁸⁹ Med tabu menar Leira ”ett kulturellt imperativ (...) ett socialt förbud mot att göra det synligt eller tala om det” (s.287).

känslor, handlingar och människovärde. Det som upphört att existera i subjektiv mening och måste giltiggöras formuleras framför allt som ett ”mig” och ett ”jag” på en djupare existentiell nivå. Kollektivt motståndet under avslöjandets tid blir därmed också annorlunda än i berättelser om tystnadens tid, där det både handlat om direkta konfrontationer med förövaren och solidaritet med andra utsatta personer. I berättelser om avslöjandets tid är det bara de yngsta kvinnorna, där preskriptionstiden för brotten ännu inte gått ut, som talar om direkt konfrontation, exempelvis i form polisanmälan, eller som drömmer om det.

Sociologen Kerstin Rathsman (2000) skriver i en tidigare svensk studie av incest och självutveckling hos kvinnor att övergreppen medför upplevelser av att tvingas bo i en stulen kropp. I denna studie handlar metaforerna snarare om att leva i en icke-existerande eller död kropp som genom den historiska tiden med dess jämlika relationer, blir levande. Metaforerna för icke-existens förstår jag som situerade i bestämda relationer där tolkning av verkligheten *inte* är samstämmig och där avvísning sker:

Linnea: Jag, jag känner ju fortfarande att det (3s.) eller jag har väldigt svårt med människor som, som (3s.) som inte kan förstå. Jag vill att folk ska förstå varför jag mår dåligt (skrattar), varför det inte är bra, varför jag inte fungerar. Och när jag kän, känner mig ifrågasatt av människor, jag har jättesvårt att hantera det för då, för då blir jag, ingen. Då har jag inte rätt att känna som jag gör. Då, eller rätt. Det som jag skulle vilja men liksom det, (suckar) jag, jag blir inte accepterad som jag är. Om jag inte kan få vara det så, så kan jag ju inte komma vidare heller. Det är ju det. (3s.) Det är ett problem.

Jag tolkar också metaforerna som uttryck för en feministisk diskurs förknippad med våld, livshotande upplevelser och stark rädsla. Förvandlingen till ”den jag egentligen är” handlar då i min förståelse om att skapas eller omvandlas från icke-existens till existens i subjektiv mening, en återuppståndelse, som det även har kallats i tidigare studier av kvinnors bearbetning (Godbey & Hutchinson 1996; Graham-Dickerson 1999). I Birgittas liknelse nedan får det innebörd genom bildberättelser där omvandling och skapelse går genom helvetets dödsrike på jorden:

Birgitta: Eftersom, jag, minnesfragment började dyka upp, ja hösten nittitvå, så där, och jag fattade inte vad det handlade om för jag, kom inte ihåg ett smack. Men hela 80-talet hade jag då alltså gjort, jobbat med stora symboliska bilder, en skapelsehistoria. (...) Och sen har det blivit mycket båtar. (...) Och då kom jag på det här med båten, att båten för ju, över till dödriket, och båten måste ju faktiskt åka tillbaka för att hämta fler. Det finns två håll, på den här båten, och jag har kommit tillbaka, på nåt sätt. (...) Men, hela den här processen tycker jag har bevisat att jag har rätt på nåt sätt. Att jag var nånting större än jag trodde, men jag måste gå igenom, luten så att

säga, helvetet, och helvetet är på jorden. Det här var ju ett hel(vete), mitt helvete så att säga va.

I kapitel 5 kallade jag denna omvandling ”på jakt efter det som har hänt”, och menade att det var ett sökande efter en barndom, en livshistoria och ett erövrande av den egna kroppen för att bli levande för sig själv och förstå hur allt hänger ihop. Dessa olika delar i jakten tolkar jag som beroende av och sammansmälta med varandra. När de intervjuade talar om det arbetet med de sexuella övergreppen kretsar problem och förändring kring två övergripande frågor: ”Vad har hänt?” och ”Vem är jag?” Den sistnämnda blir den mest väsentliga men är helt beroende av den förstnämnda.

Ninni: Jag tänkte, jag skulle vilja fråga dig om en sak innan vi slutar. Och det är hur du ser på bearbetning och återhämtning, vad det innebär för dig? Vad är det för nånting, att bearbeta sexuella övergrepp?

Anna: (3s.) Ja, för mig har det ju känts som en resa inåt där jag har tagit reda på en massa saker om mig själv. Hur, att försöka, se vad det betydde för mig nu. Alltså det är mera en koppling från dået till nuet så här hela tiden. Liksom att jag hela tiden, får trådar från då till nu och från nu till då. Liksom fram och tillbaka, fram och tillbaka så här. Att det faktiskt har haft en enorm betydelse. Att det var nånting, genomgripande i mitt liv, från att ha, bestämt att det var ingenting, som hade någon betydelse alls.

Birgitta: Alltså, fast, fastän jag är övertygad om att någonting hände, när jag var liten, så finns det ändå kvar det där att, ska dom tro mig? Har det verkligen hänt? Det känns overkligt på ett plan va. Och så vidare va. Och jag, och då tänker jag så här, dom här bilderna är nån slags vittne. Ja, det är, så kan jag säga. Ett slags vittne och bevis för att någonting har faktiskt hänt, för att nu gör jag inte såna bilder längre. Det är ju bearbetat det här. (...) och jag är inte ute efter att sätta fast dom. Dom är döda hela bunten förresten, så, utan jag är ute för att upprätta mig själv och mitt eget värde.

Ninni: Ja, berätta vad är det, att upprätta dig själv?

Birgitta: Jo men att jag får vara den, jag egentligen är, och försöka hitta den jag egentligen är, och det tror jag hela det här bild, grejset har hållit på med liksom att, ja det här är min inre värld på något sätt va, och den, jag vill berätta för mig själv. Det är min livs, berättelse. Just det, det är det (skrattar).

Ett ”vara”, en existens i subjektiv mening, skapas i ett socialt och diskursivt, historiskt utrymme där det finns legitimitet att se och förhålla sig kritisk till det som har hänt och att tolka sig själv i förhållande till det (Varför gör jag som jag gör? Varför tänker jag som jag tänker? Varför känner jag som jag känner?). Förvandlingen tar sin början någonstans i tiden. Den blir en självgående process med stöd av de offentliga debatterna och bestämda sociala relationer, men också genom samtal med sig själv, där den egna personen kan agera vittne för sig själv och giltiggöra sig själv genom inre

dialoger. I dessa får skrivande, dans och måleri stor betydelse, men också historiska efterforskningar. Birgitta talar om ”ett detektivstadium”, som innebär att söka och undersöka ”fakta” omkring olika minnesfragment för att kartlägga och lägga, vad jag tolkar som, ett kontextuellt minnespussel för *tiden* på året och på dygnet då händelser inträffat; för *rumsligheter*, hur det sett ut på de platser där händelser inträffat och för olika omständigheter eller människor i omgivningen. Ibland finns dokument som kan bekräfta minnen.

Den förändring som sker när icke-existens blir existens i subjektiv mening konstrueras implicit och definieras explicit som *att finnas*:

Birgitta: Bra är att om man tittar på TV, noveller, spelfilmer, det är tema som finns nu och får finnas. Det är inte längre (programledare i TV) och tre från False Memory Syndrom som ska tala om att dom har fel på filmen. Så var det ju förut. Så fort det var någonting skulle de få ställa upp och ha nåt motdrag. Nu tas det upp som ett problem och det är skillnad och är jävligt bra. (...) då får jag finnas. Min terapeut har sagt att det är en identitetskris och så har jag formulerat det själv. Att jag inte fanns och nu börjar jag finnas. När min verklighet inte finns på dagordningen, då finns ju inte jag eftersom jag är min verklighet. Det är ju så jag upplever världen.

Den definieras också som att *våga finnas* eller att *våga vara*, som när Barbro tänker på hur liten och rädd hon kan känna sig i målerigruppen:

Ninni: Och om du då tänker på den situationen där du har Marianne och hennes fulla uppmärksamhet på dig, (B: Mm. 3s.) vad upplever du?

Barbro: Det är en helt annan.

Ninni: Ja, det är en helt annan, säger du.

Barbro: Det är en helt annan situation. Då kan jag vara den jag är. (...) Det är inte ett barn som, som är så förskräckt, så hon skulle behöva att vuxna jag, tar mig an henne. Hon, hon vågar vara där.

Modet att våga vara ”där” kommer ur den bekräftelse och trygghet som skapas i den historiska tiden och dess relationer. Det handlar om att ta plats i kroppen och i sitt liv, och att bli synlig för sig själv och andra. Samtliga de intervjuade kvinnorna talar om sådan bekräftelse och förvandling men de som började minnas i vuxen ålder uttrycker sig då mera dramatiskt.

Ninni: Om du då skulle tänka på dig själv vid den tiden innan du började minnas, när du var 18, 19, 20 år, vem var du då?

Linda: (2s., suckar) Ehhh (3s.) vem var jag då? Ja (2s.) en väldigt osäker tjej. (skratt) Eh (4s.) känns som att jag var ett spöke då faktiskt. Eller det känns som att det var liksom, jag var liksom genomskinlig, eller så, Eh, när jag om jag försöker tänka tillbaka på. (suck, 2s.) Jag var en tjej som inte mätte bra (...)

Ninni: Mm, vad innebär det att du var genomskinlig?

Linda: Nej men att jag, inte hade några konturer. Att jag liksom på nåt vis inte fanns på riktigt. Eller att, det som är mitt verkliga jag, visade sig väldigt sällan liksom eller inte (3s.) det där, den sid, det som är, den personen som kommer fram när jag är helt avslappnad med en annan människa. När jag bara (3s.) eh, är och gör det som faller mig in liksom och att jag får en massa kreativa idéer då eller, infall liksom eller säger precis vad som helst. Bru, jag brukar bli ganska rolig då också för att jag bara slappnar av liksom. Ehm, den personen fanns ju knappt då liksom, känns det som. Eller den fanns ju fast väldigt mycket mer sällan, helt enkelt. Och jag var en person som var väldigt väldigt styrd av, rädslor av (3s.) mm, av andra, faktiskt, av vad andra tyckte och tänkte och ville och behövde av mig. Jag var inte till för mig själv utan jag fanns ju till för andra.

Ninni: Mm, den här personen, som kommer fram när du kan vara helt avslappnad, vem är hon?

Linda: (suckar, 3s.) Tja-a, en ganska cool tjej. (skrattar)

Ninni: En ganska cool tjej. (skrattar)

Linda: Ehm (3s.) ja-a, det känns som att hon är (2s.) mitt ursprungsjag (...) hon vet vad hon vill, och hon vet vad hon behöver, och hon vet vart hon ska, och hon vet, hur hon vill ha det, här i livet, hon har full koll liksom, och ett ganska gott självförtroende och är liksom (2s.) ja. (2s.) Eh, och den tjejen, börjar ju komma fram först nu eller fast hon har s, dykt upp lite då och då liksom. Och den och hon får också lova att vara ledsen. Det är ingen fara liksom. Eller hon får också lov att vara svag. Det är ingen fara heller, ehm (2s.) för hon vet att, ja men det är ju, det ingår i livet att man ibland är ledsen ibland är glad och, ja så. Hon styrs inte av massa nojor, och rädslor för att göra fel.

I Lindas förståelse får icke-varat innebörd som konturlöshet, genomskinlighet, en spöktillvaro som innebär att inte finnas på riktigt, för sig själv, utan bara för andra och andras vilja. I kontrast blir det nya situationer varat implicit förknippat med konturer, och utfyllnad eller täthet. Det består av känslor, idéer, vetande, vilja, handling och humor. Tätheten blir förknippad med möjlighet att lita till sig själv och sina sinnesintryck, att bli trovärdig för sig själv, att ha ett gott självförtroende. I det nya situationer varat upprättas ett " eget värde", också i betydelsen tycka om, ta hänsyn till, visa omsorg om egna behov, egen vilja och egna känslor. Målet med arbetet blir ett vara och ett människovärde med någon form av konstans, fasthet, som inte splittras så lätt och kan stå självständigt i den sociala kontexten; "att veta vem jag är, oavsett vad andra tänker". Varat, med det återkommande uttrycket "den jag egentligen är", kan då tolkas som strategisk essentialism (Peterson 2000), en identitetsetikett som används för att skydda och förstärka sociala rättigheter i sammanhang där sociala och politiska framsteg är under attack. Det kan också förstås som det filosofen Martin Heidegger kallar "ett dynamiskt drag" (Benktson 1983:57). Det

innebär att sträcka sig ut ur sig själv mot ett möjligt vara, att alltid vara på väg. Filosofen Simone de Beauvoir kallar detta drag transcendens (2002:68, 84-84, 311; Gothlin 2002:14), vilket innebär att det inte finns någon sanning om *vem* en kvinna ”är”. Hon är inte given på förhand. Hon är ett *vardande* och *gör sig* till den hon är men *vad* avgörs av den situation hon befinner sig i. När hon värderar sig gör hon det utifrån bestämda samhällseliga normer.

Med bakgrund i en sådan teoretisk och empirisk förståelse kan det som sker och eftersträvas i kvinnors omvandlingar inte i första hand tolkas som förändring av personliga egenskaper, utan som större möjligheter till jämlika relationer där ett dynamiskt *vara* får utrymme. Talet om detta *vara* återskapar ett feministiskt androgynt ideal från 1970-talet; ”att bli vad vi egentligen är” (Daly 2006:229). I nästa kapitel ska jag återkomma till det.

Kvinnors kollektiva motstånd – en diskussion

Isaksson (2007) menar att den medvetandehöjande praktiken ofta lyfts fram som karaktäristisk för den nya kvinnorörelsen men att svenska forskare tenderar att framställa den i svepande ordalag utan några egentliga belägg. I Grupp 8, den första organisation som bildades, väcktes en diskussion med amerikanska texter som stöd men metoden bemöttes med både intresse, nyfikenhet och skepsis. Kritik som uttalades innehöll farhågor om att det personliga arbetet inte skulle leda till en politisk medvetenhet och handling. Genomslaget i Grupp 8 blev, enligt Isaksson, heller inte särskilt stort. Det finns däremot tecken på att metoden, eller en variant av den, kom att tillämpas på bredare front inom kvinnojourrörelsen och att dess ideal delvis därigenom nådde kvinnorna i denna avhandling. Metoden tycks ha plockats upp inom den del av jourrörelsen som speciellt organiserade sig kring sexuella övergrepp på barn. Den första av dessa, Stödgrupp-Centrum mot Incest bildades 1981, innan den stora incestdebatten startade och i det kvinnohus på Snickarbacken (Nyman & Gran 2001) som blev aktivitets- och samlingsplats för den nya kvinnorörelsen i Stockholm, Grupp 8 och Lesbisk Front inräknad (Isaksson 2007).

Verksamheten inom kvinnojourerna blev *både* en politisk rörelse och en praktisk verksamhet med stöd till våldsutsatta kvinnor (Eduards 2005:94, 101). Umeå kvinnojour, som startade ett par år efter Stockholm och Göteborg, skriver till exempel (Lundström & Nordenfors 1990) att juren ”är en kamporganisation som vill dokumentera, verka mot och informera om förtryck mot kvinnor och barn i världen, samhället och hemmet” (s.138). Både kvinnor och barn betraktades som förtryckta och arbetet formades kring både individuellt och strukturellt förtryck. Det bedrevs i mindre grupper där deltagarna skulle utgöra inbördes stöd för varandra, och för andra genom exempelvis telefonjour. Dessa grupper inkluderade ”medvetandeträningsgrupp eller en stödgrupp för incest- våldtäkts- eller misshandelsdrabbade” (s.139). Ömsesidighet och öppenhet, sades det, skulle

präglade arbetet. Medvetandeträningsgrupperna och stödgrupperna byggde på ett amerikanskt material, *Guidelines for Consciousness-raising*, som översatts till svenska.⁹⁰

Författarna citerar Britasdotter och Stövling som fick stor mediafokusering under incestdebattens inledningsskede bok och vars bok *Incest: Dotterrätt mot patriarkat* (1982) beskrev de första gruppernas arbete i Stödgrupp-Centrum mot Incest. Tröst, förståelse, känslomässigt stöd och identifikation var vad kvinnor kunde finna i stödgrupperna, tillsammans med möjligheter att handla för att förebygga incest. I arbetet ingick även den politiska aspekten av medvetandehöjning: ”Genom att den utsatta kvinnan ser de gemensamma – politiska mönstren i hennes förut privatiserade upplevelser, finns möjligheter till *kollektiv* aktion” (s.177). Att sådana aktioner också gjordes refererade jag till i kapitel 4.

I berättelserna talar däremot inte mina intervjupersoner om att politisk analys eller politiska strategier utarbetas i kvinnogrupperna; det som var en del av processen i den medvetandehöjande metoden. Att vissa kvinnor i ledarposition tillskrivs eller tillskriver sig själva tolkningsföreträdare kan förstås i förhållande till det. Utan förankring i en bredare politisk kontext med jämlika ideal och jämlik praktik uppstår möjligen större utrymme för skillnadsskapande handlingar där personer ges olika värde och rätt att agera. Enskildas motstånd kan då lyftas *ur* sin sociala kontext och göras till individuella, personliga och normativt ”dåliga” egenskaper. När ojämlika förhållanden döljs blir individen ”besvärlig”.

Även i Britasdotters och Stövlings presentation av stödgruppsmetoden i *Incest – dotterrätt mot patriarkat* (1982) är analys och formulering av politiska strategier nedtonat. Programmet i 13 steg lyfter sig inte från en personlig nivå till en analytisk samhällsnivå. På så sätt skulle man kunna anta att farhågorna inom Grupp 8 besannades. Det personliga ledde kanske inte till politisk handling. En annan tolkning är att den feministiska diskurs som konstrueras i de intervjuades berättelser över lag tyder på att den svenska kvinno- och kvinnojoursrörelsen åstadkom en väsentlig förändring. Den intensiva opinionsbildning med synlighet i media som bedrevs av Stödgrupps-Centrum mot Incest ger en bild av att analysen förlades till andra mötesformer där strategier för förändring utformades. Aktioner gjordes. Kvinnotribunaler arrangerades. Kvinnor medverkade i radio, TV och tidningar. Utbildningar för olika yrkesgrupper ordnades och samtal fördes med myndigheter. Det fanns en social mobilisering mot sexuella övergrepp på barn med uppenbara politiska förtecken (se Alidasdotter 2002; Britasdotter 2001; Britasdotter & Stövling 1982; Nyman & Gran 2001) som bildar historisk kontext till de intervjuades berättelser. Britasdotter skriver:

---

⁹⁰ *Alternativ kvinnoroll – en fråga om identitet* (se Lundström & Nordenfors 1990:162).

Att enbart satsa på fältsjukhus vid fronten och ta hand om sårade individuellt, kan INTE avskaffa, förebygga eller stoppa ett krig och angrepp! Det är LIVS-nödvändigt med strategier för mobilisering och kvinnofrigörelsekamp och förtlöpande arbete, med medvetandehöjande grupper. (ur e-postbrev 2006-10-10)

Min tolkning av berättelserna i denna avhandling är att tillåtelse och möjlighet att tänka och tala om egna erfarenheter av sexuella övergrepp är historiskt situerat, liksom berättelserna själva. Bearbetning av sexuella övergrepp kan inte förstås som något ahistoriskt socialt fenomen eller som någon ahistorisk språklig konstruktion. Förändringarna i tolkning, känsla och handling sker i en specifik kontext med specifika villkor. De villkoren består dels av ideologi och ideologisk praktik med offentlig mediabelysning av sexuellt våld, speciellt sexuella övergrepp mot barn. Det präglar *vad* som kan berättas - vid intervjuerna eller någon annanstans - och *hur* det berättas. Villkoren består också av subjektiva innebörder av ett solidariskt "vi" som uppstår i det offentliga rummet och i rum för personliga sociala möten. Det är denna historiska kontext som jag har kallat avslöjandets tid. Medvetna tankar om övergreppen *som* övergrepp, tillsammans med en stark längtan och uppmärksamhet mot en möjlighet att tala, formas parallellt med ett offentligt samtal och dialoger i sociala relationer.

Att dialoger med vuxna *inte* blir en vardagspraktik i början av 1980-talet när sexualbrottsdebatten börjar fokusera på barns utsatthet, utan vid samma tid som kontroversen mellan de två kontrahenterna blossar upp några år senare, kan tolkas som att förtalskonstruktionen medför samma reaktion mot ojämlikhet som i den första kvinnorörelsen; nya principer för mänskliga rättigheter, *tillsammans* med upptäckten att de inte gäller för alla, medför indignation över ojämlika förhållanden och svårigheter att få komma till tals. Sådan indignation uttrycks överlag av de intervjuade. En annan möjlig tolkning är att brottsoffrens och omgivningens beredskap att tala om våldet föregås av en förberedelse- eller omtolkningsfas med förändrat *kollektivt* medvetande. Att strukturera minnen, forma en ny syn på samhället med ett nytt språk, våga tala och våga lyssna tar tid. Förutsättningar för samtal om sexuella övergrepp på barn skapas successivt, både genom att de intervjuade *och* personer i deras omgivning utvecklar en lyhördhet som berättare *och* lyssnare.

Min slutsats är att politisk analys kommer först, i kronologisk mening, genom den nya kvinnorörelsen i Sverige på 1970-talet, och åstadkommer en diskurs inom vilken de sociala sammanhangen, med utrymme för ny tolkning/omtolkning, dialog och annan motståndshandling skapas. Kvinnors kollektiva motstånd uppstår *inom* en feministisk ideologi som legitimerar och möjliggör öppen kritik. Ett dialektiskt förhållande, i Plummersk mening, uppstår samtidigt, där politisk medvetenhet både reproduceras och produceras i detta motstånd. Under 1980-talet får det

återverkningar på det omgivande samhället genom opinionsbildning och offentlig belysning med dominerande jämlika/jämställda ideal, formade omkring ett arbete mot sexuella övergrepp. Sådan mobilisering bedrivs parallellt och inom en intensiv incestdebatt och bildar kontext till de intervjuade kvinnornas medvetenhet om skeenden i deras liv. När också de börjar arbeta med egna erfarenheter av sexuella övergrepp sker detta inte enbart i kvinnojourer eller i andra formella gruppsammanhang, utan integrerat som ett ömsesidigt berättande och lyssnande i vänskapsrelationer, kärleksrelationer och professionella relationer, även i relationer med män. Hur detta berättande och lyssnande kan förstås som konstruktion av kön skall jag titta närmare på i nästa kapitel.

Kapitelsammanfattning

Syftet med detta kapitel har varit att studera var och när det blir tillåtet och möjligt att göra motstånd genom att tänka och tala om sexuella övergrepp; hur talet om detta arbete är konstruerat och vilka förändringar det åstadkommer i de intervjuades liv. Min tolkning av berättelserna är att motståndet möjliggörs i en historisk tid med politiska omvälvningar och mediabelysningar av sexuellt våld mot kvinnor och barn. Längtan efter att tala uppstår samtidigt med nytt socialt utrymme att tala. Det solidariska ”vi” som företrädesvis varit dolt i barndomshemmet, etableras på offentlig nivå och i relationer utanför hemmet. I talet om sociala relationer och arbetet med de sexuella övergreppen konstrueras en feministisk diskurs om kvinnors och barns utsatthet som innehåller en feministisk ideologi och praktik. Kritik formuleras mot en ojämsställd/ojämlik situation där kvinnors och barns talan är kringskuren. Motståndet i berättelserna är, liksom under tystnadens tid, både individuellt och kollektivt och består av ny tolkning, känsla och handling inom en bestämd etik. Det omfattar förändring med hjälp av offentligheten. Direkt eller indirekt opinionsbildning i massmedia figurerar som betydelsebärande öppningar av tolknings- och handlingsutrymmet. Det individuella motståndet sträcker sig framför allt ut mot ett solidariskt ”vi”. Det består av uppmärksamhet mot, och längtan efter, att relatera till andra och att berätta om övergreppen. Individuellt motstånd består också av uppbrott från personer som på olika sätt inte respekterar kvinnornas vilja att komma till tals. Det kollektiva motståndet har direkta paralleller till 1970-talets arbetsformer med kvinnlig särorganisering och medvetandehöjande tematik. Med synliggörandet av övergreppen och jämlik praktik följer utrymme för ny livshistoria, ”eget värde” och förvandling från icke-existens till existens i subjektiv mening.

Kapitel 10

Lyssnandets kön

Introduktion

Syftet med detta kapitel är att fördjupa mig i den tredje av de tre delarna i avslöjandets tid, de personliga samtalen om sexuella övergrepp mellan de intervjuade och andra vuxna i deras liv. Jag kommer att diskutera berättelser om lyssnandets praktik som konstruktion av kön.

Candace West och Don Zimmerman (1987) skriver att när kön görs genom handling i sociala situationer skapas samtidigt skillnader mellan kvinnor och män. Två distinkta, biologiskt skilda, ”naturliga” köns kategorier konstrueras med tillhörande skilda egenskaper och beteenden. Skillnaderna används för att legitimera fördelningen av arbetsuppgifter, makt och resurser för kvinnor och män i samhället. En interaktionell nivå knyts på detta sätt till en institutionell. När kön görs tillsammans med dominans och underordning reproduceras och vidmakthålls en hierarkisk social ordning.

Tvärtemot ett sådant görande skapar de intervjuade kvinnornas berättelser en bild av en lyssnandets praktik där kön istället framför allt görs som likhet, och där likhet innebär lika egenskaper, beteenden och arbetsuppgifter. Istället för att konstruera en hierarkisk ordning gör de en jämlik eller jämställd ordning. Sådana konstruktioner tolkar jag som situerade i en historisk tid där förståelser av kön är stadda i förändring, och det är om dem detta kapitel ska handla. Kapitlet innehåller en inledande presentation av hur jag tolkar att kvinnorna gör kön. Jag kommer därefter att diskutera hur jag förstår berättelser om lyssnandet som konstruktion av en könad sfär och sedan diskutera olika aspekter av kön som likhet, där känsla spelar en väsentlig roll. Kapitlet avslutas med kvinnors tal om strukturella gränser för jämställdhet.

En könad relation

Berättelser om tillåtelse och möjlighet att tänka och tala kritiskt om de sexuella övergreppen tolkar jag som historiskt och diskursivt förankrade i

kvinn- och mansrörelsen på 1970-talet. Kvinnornas tal är, som jag skrev i förra kapitlet, konstruerat omkring ideologi och ideologisk praktik, och det får konsekvenser för hur de skapar kön vid intervjuerna. Ideologi och ideologisk praktik visar sig genom att samtal om sexuella övergrepp i huvudsak uppstår i relationer med andra kvinnor men syns också på ett annat sätt. Både kvinnor och män figurerar som lyssnare och talare och när de intervjuade berättar om betydelsefulla sociala relationer gör de kön som likhet. Kategorierna ”kvinna” och ”man” blir lika varandra.

Intervjupersonerna gör kön inom två samverkande diskurser; omsorgsdiskursen, som jag undersökte i kapitel 8, ”Motstånd”, och den feministiska diskursen om kvinnors och barns utsatthet, med dess jämlikhets/jämställdhetsideal, som jag har diskuterat i flera tidigare kapitel. Båda dessa uttrycker moral. De handlar om centrala värden för handling och genom diskurserna säger kvinnorna något om hur de menar att man bör eller inte bör handla och leva i världen. Den etik de uttrycker är orienterad omkring omsorg och jämlikhet/jämställdhet. I fokus för lyssnandets praktik är utrymmen för motstånd situerade i omsorgsrelationer med solidariska ”vi”. Delad utsatthet av olika slag har betydelse. Samma mönster upprepas som i talet om motstånd under tystnadens tid och om kvinnosammanhången under avslöjandets tid; relation och omsorg fungerar som *incitament* för och *kontext* till solidaritet och motstånd.

Jag har tidigare tolkat omsorgsdiskursen som situerad i en traditionellt ”kvinnlig” samhällsfär, den reproduktiva eller hemmets sfär, knuten till sysslor, egenskaper och ansvar som traditionellt tillskrivs kvinnor. Men i berättelserna är det inte bara kvinnor som utövar omsorg och agerar solidariskt. Liksom i talet om tystnadens tid blir omsorg allas ansvar och kvinnor och män tar jämlikt och jämställt ansvar för relationer. Det innebär när kön görs att normer för ”kvinnlighet” fungerar som måttstock och män som lyssnar blir framför allt ”lika” kvinnor. Gränser för en biologisk eller essentialistisk (Fuss 2005) definition av vad som utgör en man, överskrids också genom att män som agerar jämställda lyssnare uttryckligen tolkas som kvinnor. Handlande, mer än biologi, definierar då könskategorin. Här reproduceras nutida, mera teoretiskt orienterade feministiska perspektiv, där könsidentiteter blir något flytande som skapas genom att iscensätts i handling (Butler 2005).

Enligt Connell förknippas kroppsliga skillnader mellan kategorierna ”kvinna” och ”man” med sociala skillnader genom en princip om egenskaperna dikotomi (Connell 2003:58). Kvinnor anses traditionellt ha en uppsättning egenskaper och män en annan. Medan kvinnor antas vara pratsamma, känslösa och intuitiva, och omvårdande, empatiska och skickliga i relationer, antas män vara aggressiva, tystlåtna, rationella och analytiska. På 1970-talet riktade mansrörelsen i Sverige kritik mot en sådan traditionell ”mansroll” (Hill 2007). Ett ideal formulerades omkring

jämställdhet, med ansvarsområden, positioner och egenskaper som traditionellt associerats med kvinnor. Det handlade om mäns ansvar för barn och familj i hemmets sfär och om att vara mjuk, känslig, känslsam, hänsynsfull, kärleksfull och öppen. Egenskaper hos människor sågs inte som specifikt kvinnliga eller manliga, utan som resultat av uppfostran och samhällets organisering. Idealet innebar att vara *människa*, med en bestämd mänsklig essens som ansågs vara förtryckt genom roller och som skulle befrias. Samtidigt upphöjdes så kallade ”kvinnliga” egenskaper till ideal. Man menade att känslor, som traditionellt varit förknippade med kvinnor och kvinnlighet, saknades män.

Kvinnors systemskap, relationer till varandra och till barn liksom deras förmåga till omsorg och närhet var egenskaper som hyllades som mer mänskliga än de som traditionellt förknippades med män. Männen ville erövra egenskaper som mjukhet, närhet, omsorg, kärlek och ömhet (Hill 2007:150ff).

Även inom den nya kvinnorörelsen uppstod idealet att vara ”hel människa”. I teologen Mary Dalys definition innebar det ”att bli vad vi egentligen är”, ett androgynt vara befriat från falskt namngivande av kvinnor och män i form av traditionella könsstereotyper (se Hyttinen 1993; Daly 2006:229). Dessa ideal reproduceras i de intervjuades berättelser om, och tolkningar av kvinnor och män som lyssnar. Lyssnande män bryr sig om och agerar lojalt med kvinnor och barn, även i praktisk omvårdande mening. De ”är” pratsamma, talar om egna erfarenheter och visar känslor. ”Kvinnlighet” i form av ansvar för känslor och relationer, fungerar som huvudsaklig norm för kvinnors och mäns handlingar, men också beskyddanden, ett traditionellt ”manligt” ansvar (Eduards 2007), tillskrivs båda könskategorierna. Jag tolkar denna könskonstruktion som uttryck för en utbredd jämställd norm i Sverige på 2000-talet som samverkar med utrymmet att hantera övergreppserfarenheten och att åstadkomma motstånd.

Lyssnandets sfär

Lyssnandets praktik förstår jag som situerad i den reproduktiva sfären, med dess sysslor och ansvar förknippade med normer för ”kvinnlighet”. Sociala sammanhang där dialoger om sexuella övergrepp utspelar sig innehåller personer som är engagerade i varandra och i varandras välbefinnande. I relationerna finns samhörighet, tillgivenhet, gemenskap och medkänsla, sådana förutsättningar för omsorg som jag tidigare har skrivit om. När kvinnorna talar om lyssnandets praktik gör de därför också kön.

Lyssnandet kan i sig förstås med sfären som metafor, konstruerad omkring två olika jämlikhetens/jämställdhetens solidariska ”vi”. Dessa ”vi” uttrycks inte främst som egenskaper hos personer utan hos relationer och i en praktik. Det ena, som dominerar berättelserna, består av en särskild kontakt och ett särskilt förhållande *mellan* två eller flera personer, något man gör tillsammans, med varandra, en ömsesidighet. Jag kallar relationen för *jämlik*. Den innehåller en symmetriskt⁹¹ fördelad omsorg och solidaritet, med ett gemensamt etiskt perspektiv på verkligheten som gör att det går att tala om övergreppen. Ansvar för relationen råder inte i en riktning utan i två eller flera, beroende på hur många personer det handlar om.

Det andra solidariska ”vi”-et fungerar som underordnad relation i berättelserna. Den förekommer inte lika ofta och blir inte lika betydande i intervjupersonernas vuxna liv. Jag kallar den för *ombändertagande*, eftersom omsorg och solidaritet är riktat mot den ena parten, som berättar, medan den andra i betydligt större utsträckning fungerar som lyssnare. Båda formerna av relationer förekommer oavsett könskategori.

Den jämlika relationen

En jämlik relation förstår jag som ett förhållande till en vän, en partner, en arbetskamrat eller till personer i en grupp som skapats för att arbeta med något gemensamt tema, till exempel en självhjälpgrupp eller en grupp i ett konstnärligt sammanhang. Lyssnandets sfär begränsar sig här inte till dialoger om övergreppen utan omfattar existentiella betydelser av att vara en del av någons liv och att dela någons liv.

Ninni: Är det några särskilda människor som får dig att må bra?

Carina: (med övertygelse) Ja. Jag har nog en vän som, särskilt som, har betytt mycket. (*N: Ja?*) Mm.

Ninni: Vad gör ni, tillsammans?

Carina: Ja vi kan bara, vara, äta tillsammans eller bara sitta och prata eller vara tysta också. (*N: Ja.*) Det behöver inte vara så där märkvärdigt.

Ninni: Ja. Ja. Vad tycker du att det är, som hon ger dig?

Carina: Ja, just att man kan vara sig själv. Man behöver inte, göra sig till. (...) Vi kan gråta ihop. (glatt) Vi kan skratta ihop.

Ninni: Ja. Har du haft henne länge?

Carina: Ja, det var hon som var med mig på polisen. (...)

Ninni: Ja. När lärde du känna henne?

Carina: Ja det var på (utbildning).

---

⁹¹ Begreppet ”symmetrisk relation” används inom logik och matematik för den relation som ”om den råder mellan två objekt i en riktning också råder i den andra” (Nationalencyclopedin 2008b).

Ninni: Jaha. Var hon en vän till dig redan när den här filmen visades? (C: Ja.) Det var hon.

Carina: Ja. Så hon har följt mig om man (glatt) säger så.

En återkommande, regelbunden eller vardaglig kontakt, där personerna umgås och samtalar om sina liv, tankar och känslor med varandra, åstadkommer en avspändhet som blir förbunden med ett utrymme att vara och göra. Regelbundenheten får ett meningsinnehåll som genom Carinas formulering, "hon har följt mig", eller genom liknande formuleringar från andra intervjuade såsom, "en del av hans liv" eller "daglig möjlighet", medför en djupare betydelse än det rent instrumentella att träffas med jämna mellanrum. Den person kvinnorna helst talar med är inte bara någon de ofta möter, eller pratar med i telefonen, utan en person som "känner mig bäst", står "på min sida" i livet, och som kan vara "det bästa som hänt mig". Innebörden av gemenskap och ömsesidighet förstärks genom det återkommande uttrycket "varandra". Personerna "tycker om" varandra, "är intill" varandra, "berättar för" varandra och "stödjer" varandra i vardagen. Genom berättelser om dessa relationer konstruerar kvinnorna ett ömsesidigt mänskligt värde där kärlek blir en form av bekräftelse som giltiggör både berättaren och berättelsen. Anna exemplifierar det när hon talar om hur hennes make bemött hennes första avslöjande:

Ninni: Kan du säga någonting om det? Hur tog han emot dig?

Anna: Genom att inte förfasa sig, utan han, jag menar han (3s.) han var glad att jag berättade. Och att han tyckte att det var fruktansvärt att jag hade blivit utsatt, att jag hade haft det så. Ingen skulle behöva ha det så, sådär. Och att han älskade mig, för att jag sa det. (...) Ja, alltså, han gjorde det så enkelt och självklart och så. Det är ju klart då, att han tittade på en med kärleksfulla ögon. Jag kände ju det.

Kärleken till Anna blir förbunden med hennes öppenhet om sin historia. I händelsen är det "för att" hon "sa det" som han älskar henne.

De samtal som förs i den jämlika relationen definieras som "öppna", "förtroliga", "utöver det vardagliga" och det går att "prata om allt". Båda parter delar inte bara med sig av sina liv i största allmänhet, utan också av egna smärtsamma erfarenheter som kan, men inte nödvändigtvis behöver, bestå av sexuella övergrepp. Båda lyssnar och berättar. Öppenheten är ömsesidig. Det innebär att problem av något slag, bestående av händelser och omständigheter i bådars förflutna eller nutid blir delade, gemensamma angelägenheter. Det tolkar jag i termer av ömsesidigt ansvar för varandra och relationen. Ömsesidigheten åstadkommer en balans i dialogen där båda förstår och är lojala med varandras situation. Genom att ömsesidig öppenhet och igenkänning etableras och kännetecknar kontakten blir

avslöjandet inget som skiljer sig från det som redan händer, och därför ingen svårighet att överbygga. I ett exempel talar Linnea om sin sambo:

Ninni: Vet du vad det var som fick dig att göra det?

Linnea: (9s.) Det kanske är hans rättframma sätt över huvudtaget. Han är (3s.) när han är (3s.) inte med alla människor. Nej, han är väldigt förtegen för det mesta. Alltså om sig själv och, men vi kom väldigt nära varandra jättefort. Och, han berättade mycket om sitt liv (...) och sen så, så bara. Ja, eftersom jag ändå pratade om mig själv så, så (3s.) så bara det blev så. Det kändes bra.

Sambon/mannen ”är” antingen förtegen eller rättfram, beroende av vem han talar med. Det betydelsebärande för Linneas avslöjande blir hans öppenhet gentemot henne. Den ömsesidiga rättframheten är det som åstadkommer att de mycket snabbt kommer ”väldigt nära varandra”.

I två andra exempel berättar Birgitta och Anna om tidigare arbetskamrater:

Birgitta: Men den som frågar, är jag väldigt ärlig och öppen mot. Den enda som jag tycker som var väldigt empatisk, en kille jag jobbade med, han har en tokig morsa så jag förstår att han vågade fråga. Och en bror som har tagit livet av sig. Och han är väldigt empatisk också. Och jag talade om vad det handlade om. Oj, sa han och han ställde frågor, rakt ur, och jag svarade. Det var inget konstigt alls. Och det kändes jättebra.

Ninni: Kommer du ihåg vad det var som gjorde att du tog steget? Vad det var hos henne?

Anna: Jag, det var ju för att vi satt och pratade om en massa saker, ofta hon och jag. Om livet och svåra saker och så men vi gjorde det ju, utifrån dom barn vi jobbade med och hon var oerhört inkännande och duktig med barn. (...). Så helt plötsligt när vi satt så berättade jag det för henne. För vi pratade om, vi pratade om hur vi hade det och hur vi hade haft det och hon med sina föräldrar och så. Men hon hade inte varit utsatt för sexuella övergrepp. Däremot så hade hon, ju gått i terapi och jobbat med, sin morsa och såna där saker så det var säkert det som fick mig att. Hon var en sån människa. Vi pratade om sånt. (...) Jag kände att hon förstod hur jobbigt det var och så. Hon sa säkert nåt som bekräftade det.

Ninni: Mm. Kommer du ihåg hur du upplevde det? Hur det kändes?

Anna: Ja, alltså men jag menar, det var en fortsättning. Det kändes härligt att få göra det va.

Innehållet i Birgittas beskrivning av sin relation med mannen, och Annas med kvinnan, tolkar jag på samma sätt. Betydelsebärande för avslöjandet är dels att personerna delar sina liv med varandra. Anna uttrycker det explicit och Birgitta implicit, genom att tala om vad de vet om arbetskamraterna. Central innebörd får också den andres ”inkännade”/”empati” och aktiva

engagemang, genom att ställa frågor eller säga något till svar. Dessa intervjuutdrag konstruerar tillsammans kön som likhet. Öppenhet, närhet, medkänsla med och förståelse för, en annans problem får känneteckna relationer med både kvinnor och män. Birgittas uttryck, ”inget konstigt”, återkommer i olika varianter också bland de andra intervjuade och används som beteckningar för den lätthet med vilken samtalen kan föras. Öppenheten gör att det ”känns bra”, till och med ”jättebra” och ”härligt”, att berätta.

Den omhändertagande relationen

Talet om omhändertagande relationer innehåller också öppenhet men ömsesidigheten tar sig inte samma uttryck. Omsorg och solidaritet är riktat gentemot den ena partens situation. Den omhändertagande relationen kan förstås som ett informellt förhållande till en äldre släkting eller vän men också som en formell relation till en präst, socialarbetare, psykiater eller terapeut. I berättelserna får lyssnaren, genom sin position som vuxen eller professionell, större ansvar för relationen än berättaren och åstadkommer tolknings- och handlingsutrymme genom engagemang i, och hänsyn till, berättarens situation.

Linda: Jag kände att han uppskattade mig väldigt mycket, (N: Mm.) på ett bra sätt. Ehm (3s.) och jag vet att jag hade nån slags känsla av att han var, en sån där, som en pappafigur som jag, aldrig haft, som jag hade gärna velat ha (3s.) för han var inte, ja men han var liksom en, pappafigur som inte var sexuell. (...) Så jag litade mycket på honom, och han pressade mig aldrig heller.

Ninni: (3s.) Mm. Hur menar du då? Pressa?

Linda: Nej men han lät mig ta saker i egen takt och, till exempel när vi, när, när vi skulle avsluta så, eh, var jag, kände jag plötsligt att jag inte var redo fastän jag själv hade velat det först så att, då fick jag gå där ett halvår till liksom.

Anna: För det första att bara gå dit och bli om, nån som tog emot en på, att jag hade rätt att gå och bli bara (3s.) ompysslad. Jag visste inte vad det skulle göra mig mer än att jag skulle befria kroppen och ja, det kändes som jag bara gick dit och var där, hos en människa som, var fullständigt fokuserad på mig. Det var, det var unikt alltså. Att få den möjligheten. Att inte ha nåt (3s.) måste nånting eller krav bara. Och hon var duktig så det, det var vad det gjorde mig va. (3s.) Hon fick mig att se att, den stora kärleken om man säger, det här (3s.) kärleken mellan människor, att den fanns. (3s.) Och den fanns för mig. Vilket var en oerhört stor upplevelse.

Ninni: Mm. Kan du säga något om hur hon, på vilket sätt hon var kärleksfull?

Anna: (3s.) Bara var det. Tittade på mig, med såna ögon (skrattar). Jag har aldrig sett. Jo, mormor hade jag sett. Du vet, det här som, tittar på ett barn. (3s.) Jag fick vara liten där.

Jag tolkar båda intervjuutdragen som att ansvaret för relationerna görs "könslikt", men olikt i förhållande till ålder och släktskap. Linda och Anna positionerar sig själva som barn och de båda terapeuterna som pappa- respektive mammafigurer. "Pappan" och "mamman" har samma sorts ansvar. Framställningarna är situerade i omsorgsdiskursen, med dess kompensatoriska "räddning" genom relationer där barnet är omtyckt, tryggt och förstått. När terapeuterna bistår med kärlek utan sexuella eller andra krav blir kvinnorna respekterade och får ett människovärde som implicit associerar till den förövande pappans övergrepp och nedvärdering. Både Lindas och Annas tolkningar av terapeuterna, oavsett könskategori, framställer också relationerna som en plats där handlingsutrymme skapas. Den omhändertagande parten gör något aktivt med styrkeförhållandet för att uppmuntra egen maktutövning: "att inte ha nåt, måste nånting", "han pressade mig aldrig (...) han lät mig ta saker i egen takt".

Omsorg

Oavsett om kvinnorna talar om en jämlik eller omhändertagande relation upprepar de ett centralt innehåll som har med känsla och omsorg att göra. Här återkommer sådana betydelser av omsorg som jag skrev om i kapitel 8 men nu med fokus på samtal om övergreppen. Även tidigare forskning har beskrivit omsorg som betydelsefullt för kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp. Genom omsorg från andra uppstår en möjlighet att börja visa omsorg om, och acceptera sig själva (Kondora 1993). I dialoger om sexuella övergrepp får det mening som en vilja att veta och ett lyssnande som är uppmärksam. Lyssnaren befinner sig *i*, och delar berättarens subjektiva upplevelse av verkligheten, och fokuserar med närvaro på det som sägs. Linda och Anna exemplifierar:

Linda: Ja, bästa hjälpen får jag när nån verkligen verkligen lyssnar, och då menar jag inte bara så här, gör sitt öra tillgängligt utan, hör vad jag säger och tar in det och känner in (N: Mm.) vad jag har att berätta liksom, för då känns det som att då kommer det automatiskt (N: Ja.) nåt bra ur det (N: Ja.) vare sig det är att den är tyst eller säger någonting, så är det nåt bra liksom.

Ninni: Ja. Och är där.

Linda: Ja. Nä, det är nog väldigt mycket närvaro det handlar om.

Anna: Men hon var den första som eh, jag kände brydde sig, alltså.

Ninni: Som brydde sig om det? (A: Ja.) Som brydde sig om det.

Anna: Ja, som sa nånting om det och alltså pratade vidare om det helt enkelt.

Ninni: Mm. Var det så hon svarade på det genom att hon frågade vidare?

Anna: Ja, men hon bekräftade, mig då va. Jag kommer inte ihåg exakt vad hon sa men hon bekräftade.

”Bästa hjälpen” innebär, med Lindas ord, att hon tas emot av någon som låter sig fyllas av det hon säger. När hon blir mottagen på ett sådant sätt leder det ”automatiskt” till positiv förändring. Anna tänker mera konkret på sitt avslöjande för arbetskamraten och kallar bemötandet att ”bry sig”. Omsorg handlar då också om att besvara, att säga något, att ”prata vidare”, att vilja veta mera. Kommentarer, eller berättelser om egna liknande erfarenheter, ”bekräftar” att avvisande sanktioner inte kommer att utdelas och att tolkningen av det berättade är samstämmig. Här återkommer det bekräftelsebegrepp som jag i förra kapitlet talat om i termer av subjektivt verkliggörande av övergreppen *och* berättaren. Genom bekräftelsen förs samtalet framåt och det går, som Gunilla säger, ”att komma nån vart”. Andra intervjuade berättar om sådan bekräftelse som sägs i klartext, till exempel Birgitta, när hon talar om sin dotter:

Birgitta: Det var på sommarn nittifyra. Tog jag med henne upp på vårat, heliga berg. (N: Mm.) Och så sa jag till henne, nu är det så här förstår du att, jag har blivit utsatt för sexuella övergrepp av din, morfar. Och då visste jag inte att det var min mamma också. (N: Mm.) Ja, jag tror det. Hon är den enda som har sagt. Sa hon direkt. (N: Mm.) Jag tror det, sa hon. (N: Mm.) Det, förvånar mig inte ett ögonblick. (N: Mm.) Ja, det var ju fantastiskt att få det!

Förknippad med bekräftelsen är känsla, både lyssnarens och berättarens. Lyssnaren gör, som Linda säger, något mer än att ”göra sitt öra tillgängligt” när hon eller han lyssnar. Personen ”tar in” och ”känner in” det sagda så att det leder till något mer än språklig innebörd. När känsla landar i en tolkning och ett etiskt perspektiv som överensstämmer med berättarens, medför det handling som uttrycker denna känsla, ”det förvånar mig inte ett ögonblick” och åstadkommer en bestämd känsla hos berättaren: ”det var ju fantastiskt”.

Känslor är något de intervjuade återkommande reflekterar över när de talar om lyssnandets sfär och när de konstruerar kön. Jag ska därför återkomma till det lite längre fram i detta kapitel.

Det engagemang i relationer som uttrycks i berättelser om lyssnandets sfär var politiskt betydelsefullt inom både den nya kvinnorörelsen och mansrörelsen. Kvinnliga ”förmågor” och ”egenskaper” som hyllades och betraktades som mer mänskliga än de som traditionellt förknippades med män, blir vägen till personlig förändring. Hur denna könslikhet är konstruerad i talet om män och omsorg ska jag nu närmare diskutera.

En ”snäll pappa”

Lyssnande, omsorg och öppenhet i berättelserna berör även mäns relationer med barn. Kön som likhet, med jämlika/jämställda ideal, handlar om snälla, engagerade pappafigurer som tycker om att prata.

Ninni: Kommer du ihåg vad det var som gjorde att du berättade för honom?

Gunilla: (3.) Han var en sån, jag vet inte, han var en sån öppen person. Han jobbade mycket med, han hade mycket ung, ungdomar omkring sig. (3s.) Jag vet inte hur jag ska förklara det, social. Ja, jag vet inte hur vi kom in på det där faktiskt. (...) Det var liksom en trevlig människa som fanns i min omgivning och sen så, pratade vi om killar, och så kom vi in på det där, tror jag. (...) Lyssna, respekt, som en annan vuxen till en, ja, vad ska jag säga. Han hade inga egna barn än, och det jag visste att han tycker jättemycket om ungdomar, håller på och jobbar jättemycket med alla möjliga människor som far illa. Och sen nyfiken, varm, människa så.

Ninni: Frågade han dig då saker så att ni hade en dialog om det? (G: Ja.) Hur kändes det i dig att han mötte dig på det sättet?

Gunilla: Jag tyckte bara att det kändes fullständigt normalt. Inget konstigt alls eller så för det var på ett väldigt respektfullt sätt, ingen otäck nyfikenhet.

Denna vän till familjen och ”extrapappa”, som Gunilla också kallar honom, är den första man hon avslöjar övergreppen för när hon är alldeles i början av tonåren. Att han tycker ”jättemycket om ungdomar” och att han ”jobbar jättemycket” med människor som ”far illa” tolkar jag som en central kontext till avslöjandet, som refererar till Gunilla själv. Hon är i samma ålder och har farit illa. Mannens engagemang och närvaro i relationer är förknippat med ett ”respektfullt” bemötande. Det handlar här om lyssnande utan ”otäck”, integritetskränkande ”nyfikenhet”.

Respekt för barns integritet i fysisk och sexuell mening formar betydelser omkring omsorg i en annan intervju.

Linda: Nu i mitt nuliv har jag ju, män som är vänner som står mig nära (3s.) eh, så. Det har jag men det har ju, tatt mig tid att, ha det. Eller jag har, speciellt, en vän, som jag i och för sig har känt i kanske åtta år eller någonting sånt eh (3s.) som har i perioden när jag bearbetade, eller när jag började få upp minnena så klarade jag inte av att träffa män över huvudtaget liksom. Så jag kla, han försvann ur mitt liv. Men nu har han kommit tillbaka och det är jag väldigt glad för. (...) Helt vanlig, heterosexuell man, och han är också pappa och har barn. Och jag, både gillar och ogillar hur han är med sitt barn liksom men jag ser att han gör sitt bästa och att jag ser, det har ju också blivit, det blev ju också en sån här, viktig sak för mig och det var att se att, bara så här se i relationen dom emellan att det finns ingenting sexuellt där.

Ninni: Mellan honom och hans barn?

Linda: Ja, och jag blev så här, uj! Jag blif, jag kom, jag kommer på mig själv med att bli förvånad. Och det säger ju ganska mycket om, vad jag har lärt mig. Men jag blir förvånad och jag blir rörd och jag blir så här, ja, jag blir väldigt berörd av det. Att jag ser att, nej det finns ingenting sexuellt över huvudtaget och jag, ja (skrattar) det, det är också en läkande grej, i sig, att bara se att, oa, titta, föräldrar kan va fina med sina barn liksom (skrattar).

I Lindas iakttagelser och reflektioner över vännens förhållande till sitt barn återkommer den uppmärksamhet mot relationer som jag skrev om i förra kapitlet. Det finns en parallell till Josephines iakttagelser av prästen och hans döttrar. I berättelsen formuleras barns rättighet att slippa sexuella kränkningar. Den rättigheten respekteras av en pappa som är engagerad i hemmets sfär, i omsorgen om sitt barn. Samtidigt gör detta någonting med Linda när hon ser det. I kontakten med vännen och hans barn sker ”en viktig sak”, en förändring. Med ett medicinskt språkbruk definierar hon denna som ”läkning”, men också som något pedagogiskt, ett lärande: ”det säger ju ganska mycket om, vad jag har lärt mig.” Min förståelse är att Linda genom berättelsen framför allt talar om ett skifte i tolkningen av män. Hon släpper bilden av pappan (kön som skillnad) till förmån för bilden av vännen (kön som likhet). Det hon lärt sig om män och fäder genom sin egen far, blir ”omlärt” med hjälp av det hon ser och genom känslorna det väcker hos henne. Hon blir ”förvånad”, ”rörd” och ”berörd”, och kan definiera män och fäder som möjliga ”fina föräldrar”. Därmed går det också att ”klara av” att träffa män. Genom uttrycket ”föräldrar kan va fina” könsneutraliserar hon samtidigt ”pappa” men med moderskap som måttstock, på liknande sätt som våldsutsatta mödrar gör i talet om ett gott föräldraskap (Eriksson 2003).

Pyssla om och prata om allt

I samtal om män som utövar omsorg kan praktisk omvårdnad i vardagen och öppenhet för samtal om de sexuella övergreppen förknippas med vartannat.

Ninni: Det här att känna att nån bryr sig om, en, har du fått uppleva att det har funnits nån som har brytt sig om att du har vart utsatt?

Linnea: (3s.) Ja, den mannen som jag lever med nu, han kan ju, förstå vissa saker, så det kan jag ju känna att han bryr sig om. (...)

Ninni: Mm, hur gör han då, så att du kan känna det?

Linnea: Att jag kan, han kan pyssla om mig när jag kommer hem, när jag, och (3s.) att jag kan prata med honom, om det behövs.

Ninni: Om allt möjligt? (L: Ja-a.) Och även om övergreppen?

Linnea: Ja-a (3s.) det kan jag göra. Det är inge, det är, det är inga problem att prata om någonting med honom.

Ninni: Frågar han dig nån gång?

Linnea: Ibland, kan han göra det. (3s.)

Ninni: Hur gör han när han pysslar om dig, vad gör han då?

Linnea: Ja, att han, har fika klart när jag kommer hem. Och att han har bäddat och att han (3s.) ja, såna där små grejer.

Det första Linnea associerar till, när jag frågar om någon brytt sig om att hon varit utsatt, är sambons omsorg i praktiskt mening. Här tolkar jag att hon gör sig värdefull genom mannens handling att ha fika klart, att ha bäddat. Underförstått, läser jag in, ”han bryr sig om mig för att han tycker om mig.” Linneas nästa association går till öppenhet: ingenting är svårt att prata om med honom. Det förstår jag som att ”bry sig om”, i Linneas tolkning, omfattar denna möjlighet till samtal om allt. Linnea gör på detta sätt sambon ”lik” kvinnor och det som sker blir detsamma som i kvinnosammanhangen och den jämlika relationen.

Samtal om allt kan också innebära att ”det allra intimaste” går att tala om. Följande intervjuutdrag kretsar kring en sexuell situation mellan Anna och hennes man. Före min inledande fråga har Anna sagt att *han* kunde känna före *henne* att hon inte var närvarande i sin kropp när de låg med varandra och att han då brukade säga det.

Ninni: Och på vilket sätt signalerade han att han märkte att du inte var där?

Anna: Ja då slut, då släppte han liksom eller, du vet, nej, det går inte, nu kan jag inte.

Ninni: Han stöppade dig?

Anna: Ja, då stöppade han. Nej, nu är det inte bra. Nej, nej var är du nånstans? (3s.) Eller bara höll mig då. Var är du? Jag kunde ju liksom säga, nej men, nu skall vi väl fortsätta (skrattar). Nej, nej, det går inte.

Ninni: Hur kändes det då?

Anna: Men det kändes som, ja du vet. Ibland så kunde det ju vara det där avslöjandet och så där jobbigt men samtidigt härligt va därför att jag behövde ju inte då. Eller att han vågade säga hur han upplevde det och så fick man, fick jag ju ställa in mig på det. Det var inte bara att tuta och köra. Och att han liksom inte ville. (...)

Ninni: Att han då känner in var du befinner dig i kroppen, innan du gör det, hur skulle du säga att det har förändrat dig?

Anna: Ja, det är ju så att, jag kan inte luras. Det klassiska kvinnliga att man fejkar. (3s.) Det gör det ju (3s.) jag är ju tvungen att vara ärlig. För det, jag kan inte vara oärlig för det, det märker han. Jag vet att han nånstans känner in, och det är härligt. Det är samtidigt väldigt tryggt, att inte behöva, vara oärlig i det allra intimaste. Det ger en oerhörd frihet.

Känslor blir det som bildar utgångspunkt för samtalet. Praktisk omsorg i form av att ”hålla om” sker samtidigt. Genom min fråga förknippar Anna också ömsesidig öppenhet med ett mycket stort handlingsutrymme, ”en oerhörd frihet”. Mannens ord, ”han vågade säga hur han upplevde det”, leder till en händelseutveckling där också Anna är ”ärlig”, en ”jobbig” men ”härlig” upplevelse, eftersom det ger henne utrymme att välja en annan handling, och uttrycka en annan vilja: ”jag behövde ju inte då.” Innehållet i berättelsen, med mannens närhet till sina känslor och hans förtrolighet och

omsorg om Anna, gör kön som likhet med ”kvinnlighet” som ideal, en förutsättning för förändring.

Jag ska nu, i nästa del av kapitlet, fokusera på de olika innebörder som kvinnorna uttrycker när de talar om känslor.

Lyssnande, känsla och kön

I det förra kapitlet talade jag om en medvetandehöjande praktik som formulerades inom den nya kvinnorörelsen. Amerikanska radikalfeminister menade att förtrycksanalyser skulle bygga på ömsesidig öppenhet om vars och ens känslor för sig själv och sitt liv. Genom att dela erfarenheter skulle gemenskap *och* politisk handling uppstå. Jag har också skrivit att mäns erövring av egna känslor var en viktig del av de ideal som omhulldes av den svenska mansrörelsen på 1970-talet. Dessutom har jag tolkat känslor som en väsentlig aspekt av det motstånd kvinnorna berättar om i talet om tystnadens tid. När de och jag pratar om relationer under avslöjandets tid där dialoger om sexuella övergrepp blir tillåtet och möjligt, ingår känslor och känslighet som förklaring till varför olika personer förmår lyssna och bidra till bearbetning av övergreppen. Andras känslouttryck får bestämda innebörder som bildar utgångspunkt för både praktisk omvårdnad, solidaritet och sexuell attraktion. Jag ska nu diskutera det och börjar med känslor och känslighet som förklaring.

”Det kanske berör men det skrämmer inte” – känsla som förklaring

I intervjusamtalen reflekterar kvinnorna aktivt över, och förhåller sig till, andra människors känslor, känslighet, känslouttryck och känslomässiga tillgänglighet. Andras bemötanden tolkas på ett sätt som gör att lyssnandets sfär, och det sociala handlingsutrymme som uppstår där, blir möjlig på grund av deras känslor inför sexuella övergrepp. Det kvinnorna då nämner är frånvaro av rädsla och närvaro av trygghet hos andra, grundad i deras bekanskap eller förtrogenhet med problemet. Andras erfarenheter, vetande och trygghet förklarar *varför* de förmår tala om sexuella övergrepp och varför de kan ha förståelse för berättaren. Känsla, tolkning och handling, det som ingår i min definition av motstånd, vävs på detta sätt samman.

Linda exemplifierar. I det förra kapitlet, under rubriken ”Kvinnors kollektiva motstånd”, säger hon att hon kan berätta de mest äckliga detaljer om övergreppen utan att Katarina blir rädd: ”det kanske, berör men det skrämmer inte.” Jag frågar då hur Linda *ser* på Katarina att hon inte är rädd, och hon svarar att, ”hon alltid uppmuntrar mig till att berätta vidare.” Hon fortsätter:

Linda: Eller att hon, ja vad är det hon gör? (6s.) Ja men för att alla såna här (3s.) tankar som jag bara haft för mig själv och som jag kanske knappt har förstått att jag har, och så berättar jag kanske en millimeter av dom och hon plockar upp det och (3s.) och okeyar det, (N: Mm.) på nåt vis eller gör det, legitimt och gör det som helt normalt. (N: Mm.) Nånting som jag har tänkt att jag är helt sjuk i huvudet som gör som tänker så här eller, som gör så här, och så säger hon, vad bra att du gör så! Eller, eller säger, ja, det är inte konstigt att du gör så. (N: Mm.) Och då känner jag mig inte konstig och då känner jag mig (3s.) eller då och då får jag därmed också bekräftelse och förståelse för att jag gör så, (N: Mm.) och kan hjälpa mig i att ändra på det om det är nåt dåligt, liksom.

Ninni: Mm. Mm. Mm. Ser hon ut på nåt speciellt sätt? (3s.) I den situationen? (D: Jaha du... 3s.) Om du beskriver benne?

Linda: Hur ser hon ut? (skrattar) (N: skrattar) Det har jag aldrig tänkt på. Jag brukar mest tänka att hon (3s.) ja-a (3s.) det beror ju på situation. Men antingen så kan hon va otroligt så (3s.) entusiastisk och, alltså hon, hon tar en på allvar fast ändå, gör det inte så svårt, på nåt vis. (...) Ja men det är, Katarina känns alltid väldigt trygg och säker. Hon känns väldigt (6s.) det känns som att hon vet vad hon håller på med och hon har hört det mesta liksom.

Linda definierar bekräftelsen som en handling efter ett bestämt etiskt perspektiv och förklarar den som en *följd* av Katarinas bekantskap med problemet och ”trygghet”. Genom att ”ha hört det mesta”, vara trygg och ”plocka upp” det Linda säger, förmår hon legitimera Lindas tankar om sig själv och världen, och möjliggöra uppvärderande omtolkningar. Känslan av ”trygghet” visar sig både som ”entusiasm” och ”allvar”, ett seriöst, känslomässigt grundat, ”säkert” engagemang som gör det lätt för Linda att berätta och bidra till att föra samtalet framåt. I min tolkning blir innebörden: ”den som visar att den vill höra känner men är inte rädd.”

”Dom är som kvinnor” – känslighet som förklaring

Ett annat sätt att förklara och skapa innebörd kring betydelsefulla personers handlingar refererar till traditionellt könsbundna egenskaper. När de intervjuade gör kön som likhet blir mäns känslighet och omsorg i relationer en förutsättning för att tala och lyssnande praktik med män blir möjlig. I ett samtal med Josephine till exempel, försöker jag förstå vad det är som händer när den skräck hon känt för att avslöja övergreppen börjar överskuggas av behovet att berätta, eller att ”kräkas upp” övergrepp, som hon kallar det. Hon börjar berätta om vändpunkten och hamnar, genom en fråga från mig, i en tolkning av de två män som hon menar bidragit till den.

Ninni: Vad är det som sker? När blir det behovet starkare? Är det när du ser prästen med hans döttrar?

Josephine: (3s.) Nej, det är inte då. Utan det är när jag, när Julia är bebis, och jag ställs inför (3s.) nu tar jag upp tid igen.

Ninni: Nej, du tar inte upp tid. Ja, du tar upp tid. Det är ju bra att du tar upp tid! (skrattar)

Josephine: (skrattar) Men, det är inte effektivt det här. Å! Min mamma är väldigt effektiv, en effektiv kvinna. Å! Nej, alltså (3s.) Jag höll på att lämna Julia, på riktigt, höll på att lämna Julia och Daniel. (3s.) Och jag kände att, om jag skall ha tillåtelse, att fortsätta med Daniel (3s.) och att vara mamma till Julia, i praktiken, i vardagen (3s.) då måste jag, det här som du säger, att då, då, eller då blev det så att det här behovet av att, liksom få ta upp det (visar med kräk mimik) spy upp det och bearbeta det, blir viktigare än att jag blir sedd som, äcklig. För det vet jag ju redan att jag är så skit samma om världen nu vet det, blir lite känslan. Eller det började lossna där. Och jag inte kunnat fortsätta leva, med min familj annars. Jag hade inte kunnat fortsätta vara (3s.) mamma och livskamrat. Jag hade inte klarat det. Och det var där det spelades, ställdes på sin spets. Det var där det blev att, antingen så överger jag Daniel och Julia, och så får han ta barnet. Ta barnet. Lev ni. (3s.) Eller så måste jag, liksom, ta itu med detta. Och det var fruktansvärt svårt. Och det, hängde verkligen på en skör tråd. Men sen så tog jag tag i det istället. Och verkligen med nöd och näppe lyckades med fingernaglarna stanna kvar hos min familj, vilket (3s.) vilket inte är min, min egen förtjänst eller åtminstone (3s.) åtminstone inte bara min förtjänst.

Ninni: Vems förtjänst mer är det, skulle du säga?

Josephine: (3s., suckar) Ja, det är ju Daniel (3s.) och (3s.) prästen, för dom är två mycket ovanliga män (3s.) Jag har inte hört talas om några män som är som dom (...). Jag får bara se till att Daniel inte läser det här. (3s.) Både prästen och Daniel, är så känsliga och så, lyhörda och så intuitiva (3s.) att dom är, som prästens fru sa till mig i telefon, att dom är nästan som kvinnor. För dom, dom har, stereotypiska kvinnliga personligheter. Dom är väldigt kvinnliga män. (3s.) Och det skulle naturligtvis kunna missuppfattas hemskt men, men, i den mest positiva bemärkelsen. Dom har (3s.) kvinnliga egenskaper och dom har som, som kvinnlig omtänksamhet i sina manliga kroppar. Och dom är mycket ovanliga på det sättet. Och jag vet inga andra män, som är som dom. Och som sagt även, jag har väninnor som, som har, du vet, bra killar och dom tar hand om sina barn och dom försöker vara jämställda med dammsugaren och allt det där men dom har inte den här, den här, som mjukheten. Den här finkänsligheten, den här omvård, lyhörda. Alltså, dom är som, dom är som kvinnor. (med ett litet skratt) Det är därför dom går att älska.

Det Josephine talar om tolkar jag som omsorgshandlingar omdefinierade till personliga egenskaper och tillskrivna en bestämd könskategori. I sökandet efter ett sätt att förstå en mans handlingar utifrån en tanke om biologisk könstillhörighet och egenskapernas dikotomi, kan en "han" bli en "hon". Att *agera* lyhört inför andra, med omtanke om andras välbefinnande, görs till "kvinnliga egenskaper" men sitter i den "manliga kroppen". "Man" blir då *lik* kvinna, *som* kvinna eller rätt och slätt *kvinn*a. Dessa "egenskaper" blir det

centrala i handlingen. Det är tack vare mötet med dem som Josephine beslutat sig för att leva, stanna hos sin familj och ”ta tag i” övergreppen. Josephine definierar dessa ”egenskaper” som så ovanliga bland män att hon har svårt att tänka på dessa män som ”män”, men vågar inte riktigt uttala tanken. Det hon säger skulle kunna ”missförstås”. Här tolkar jag en konstruktion av ett bestämt värde som blir relaterat till att ”man” görs till ”kvinna”. I konstruktionen av ”kvinna”, *med* de ”egenskaper” som ”kvinna” tillskrivs, ligger ett lågt värde. En man som beskrivs ”som” kvinna, riskerar då å ena sidan att uppfatta *sig*, (”Jag får bara se till att Daniel inte läser det här”), eller uppfattas av *andra*, (”det skulle naturligtvis kunna missuppfattas hemskt”), som gjord till en mindre värd man. Å andra sidan gör Josephine dessa ”egenskaper” till det högsta värdet, det som gör att just dessa män förmår rädda henne och ”går att älska”. På så sätt uppstår en tillit situation i jämställdhet. Mäns engagemang i hemmets sfär blir det normativt ”rätta” som gör att Josephine väljer att leva med familjen. Denna jämställdhet har en värdeordning. Delad praktisk arbetsbörda, med ansvar för hem och barn, är ”bra” i sig men omvårdnad med känsla och lyhördhet är ”bättre”.

”Dom står på min sida” – känsla och solidaritet

I talet om lyssnandets sfär väcker avslöjanden om sexuella övergrepp känslor hos både berättaren och lyssnaren men de blir aldrig så skrämmande att de omöjliggör öppenhet. Berättare och lyssnare gör sina känslor tillgängliga för varandra. Här uttrycks en ömsesidighet som gäller både den jämlika och den omhändertagande relationen. Känslor för bådas, respektive den enas, situation blir något som delas. Därigenom formas en närhet i relationen som öppnar mot förändring. Medkänsla med berättaren blir utgångspunkt för solidaritet och solidariteten i sin tur konstruerar ett människovärde, med nytt större tolknings- och handlingsutrymme åt berättaren.

Känslomässig öppenhet och tillgänglig innebär att den som lyssnar antingen uttrycker med ord hur hon eller han känner, som till exempel Anna säger om sin arbetskamrat, ”Hon sa ju nånting om hur hon upplevde det”, eller att tydligt visa sina känslor. Följande intervjuutdrag uttrycker det sistnämnda genom ett brev till Josephines präst och hans fru, skrivet efter att hon gjort sitt första avslöjande för dem i ett annat brev, där hon detaljerat berättar om årtal av övergrepp begångna av olika personer.

Josephine: När ni läste mitt brev, *grät ni för mig!* Ingen har nånsin gråtit för mig! Ingen kvinna, ingen man (!) har nånsin gråtit över de sexuella övergrepp jag var med om under ca 20 års tid! Jag vet inte om ni kan förstå vad era tårar, er sorg, betydde för mig. Ni grät för mig, *som att jag var värd något, som att mina*

känslor räknades! Som att det som hände var fel. Jag känner att ni bryr er om mig. Jag känner mig älskad. (ur brev)⁹²

I texten är det både kvinnan och mannen som gråter men Josephine har placerat ett utropstecken efter ”man”. Jag tolkar det som en markering av något hon uppfattar som anmärkningsvärt. Utropstecknet bildar en skillnadsskapande markör som associerar till egenskapernas dikotomi, där män inte förväntas gråta. Josephine positionerar sig *mot* en sådan förväntan och konstruerar ett värde i sorg, oavsett könskategori. Parets känslomässiga reaktioner blir ett kärlekstecken som uppvärderar henne och åstadkommer rättigheter att slippa våld. Känslorna får innebörd som att paret tar hennes parti, är solidariska, och visar omsorg om henne, ”mina känslor räknades”, ”jag känner att ni bryr er om mig.” Prästens medkänsla följs av solidarisk beredskap att göra motstånd genom konfrontation:

Ninni: Hur gjorde han, hur besvarade han ditt brev?

Josephine: Han ringde upp och grät. (3s., viskande) Faktiskt. (3s.) Han ringde upp och grät. (3s.)

Ninni: Hur kändes det?

Josephine: Som (3s.) en varm, omfamning, kändes det. Som, a, som bara vara innesluten i en varm, trygg, älskad kram. (...) Och han ringde upp och sa att (3s.) Han älskar mig. Och han ringde upp, och och sa, vill du att jag skall gå efter dom? Vill du anmäla? Kan jag hjälpa dig? Jag sa, nej, jag vågar inte. Jag vågar inte. Jag vill inte. Nej, alö (andas in, ryser). Jag blev jätterädd. Jag började till och med gråta och skaka när han frågade i telefonen. Och det var så, hjälp! Men han sa, vad som helst, alltså, jag, jag gör vad som helst inom min makt för att hjälpa dig.

Josephines rädsla för repressalier blir för stor för att hon ska våga göra en anmälan. I samtalet är det istället prästens odelade ställningstagande på hennes sida, ”jag gör vad som helst inom min makt för att hjälpa dig”, som blir förnippad med upplevelsen av att ”vara innesluten i en varm, trygg, älskad kram”.

Carina berättar om en liknande situation där medkänsla och solidaritet hos andra däremot leder till en rättsprocess. Hon talar då om de biologiska släktingar till henne som hjälpt henne efter att hon sett filmen om incest och övergreppen ”kommit upp”.

Ninni: Och då hade du haft, samtal med, din morbror och din syster, (C: Ja.) bela sommaren. (C: Ja.) Hur var dom för dig, dom samtalen?

Carina: Jo dom var bra. Dom var ju med och, vittnade sen, till min fördel.

Ninni: Ja. Vad pratade ni om?

---

⁹² Kursiveringar är gjorda av Josephine själv.

Carina: Det var om, vad han gjorde, steg för steg liksom. (...)

Ninni: Nått samtal som har varit, betydelsefullt för dig, av dom?

Carina: (3s.) Det var väl just det här min, morbror berättade att han hade, drämt näven i bordet och sagt att, det var, minsann övergrepp, (N: Ja.) för det var det ju.

Ninni: [Och han?] Ja?

Carina: [Kan, kan ju inte,] säga att det inte var övergrepp när det var fingrar i, både här och där.

Ninni: Ja. Och då hade din morbror varit...

Carina: Ja, jag hade ju erkänt det liksom.

Ninni: Inför din morbror?

Carina: Ja, och inför den här pastorn, och ändå säger pastorn att det inte var några övergrepp. (N: Mbm.) Så...

Ninni: Och i den stunden, då har alltså, din morbror har varit och pratat med, din fosterpappa och pastorn, (C: Mm. Mm.) och så kommer han tillbaka och så berättar han för dig, (C: Mm.) vad som har hänt, är det så? (C: Ja., 3s.) Mm. (3s.) Och hur, hur, vad kände du i den stunden när han berättar att han slog näven i bordet?

Carina: Ja, vad skönt, liksom, att känna att, (N: Ja.) dom står ju på min sida.

Ninni: Ja. Ja. Har det påverkat dig, senare på något sätt?

Carina: Ja, det har hjälpt mig, på nåt sätt.

Ninni: Ja. Kan du beskriva hur?

Carina: Ja liksom att (6s.) det var han, som gjorde fel. (N: Ja-a. Mm-m.) Man har ju mycket skuld.

Att prata om övergreppen, steg för steg, blir här något ”bra” men att känna och visa känslor till stöd för Carina, att bli arg och försvara henne genom att ”drämma näven i bordet”, blir något ännu ”bättre”. Betydelsen av morbroderns konfrontation tolkar jag som placerad i en kontext där två parter enas om *en* verklighetssyn: Carina, som säger att hon känner ”mycket skuld” och talar om *sig själv* som skyldig trots att det är fosterpappan som har erkänt, ”jag hade ju erkänt”; och pastorn som skuldbefriar fosterpappan genom att inte kalla ”fingrar i, både här och där” för övergrepp. Morbroderns agerande fungerar som konfrontation *mot* en sådan tolkning av verkligheten och formulerar istället en tolkning med grund i incestdebatten och den feministiska diskursen: ”det var *han* som gjorde fel” (och *inte* jag), och åtföljs av vittnesmål i rätten när Carina själv så småningom konfronterar genom en polisanmälan. I min tolkning består det som ”har hjälpt” henne av omhändertagande relationer där vuxna solidariskt tar hennes parti. Genom handling uttrycker de en bestämd moral som innebär att ”stå på min sida”. Carina konstruerar samtidigt ålder genom att positionera morbrodern som ”snäll pappa”, storasystem som ”snäll mamma” och sig själv som ”beskyddat barn”.

Det mest betydelsebärande som morbrodern gör, att ”drämma näven i bordet”, skulle också kunna förstås som en konstruktion av traditionella

könsföreställningar om män: att försvara kvinnor och barn (Eduards 2007). Men medkänsla och solidaritet i de intervjuade kvinnornas berättelser bär både traditionellt ”manliga” och ”kvinnliga” könsmarkeringar. Medan morbroderns incitament för handling består av vrede, består prästens av sorg. Min tolkning är att den centrala betydelsen av omsorg och solidaritet handlar om medkänsla och att den tar sig likartat uttryck hos både kvinnor och män i berättelserna. När de intervjuade talar om lyssnandets sfär tillskriver de till exempel kvinnor samma sorts försvarande handling. Ömsom män och ömsom andra kvinnor tar deras parti. Barbro tydliggör det när vi pratar om hur hon förändras med stöd av Marianne, ledaren för hennes målerigrupp:

Ninni: Skulle du vilja säga någonting också om, hur Marianne och de andra gruppmedlemmarna handlar gentemot dig, när du upplever att, att det är till gagn för dig på nåt sätt?

Barbro: Ja, jag tänkte på det när jag läste igenom vad jag hade svarat i förra intervjun. Jag känner att, Marianne är med bara mig då min målning är uppe på väggen, och naturligtvis är hon med bara den som, har genomgång av sina målningar, så att det är inte bara mig hon behandlar så utan hon behandlar så oss allihop och då känner jag att, hon är mitt stora stöd där, och, ingen kan komma åt att angripa mig där. Så hon är den, som jag borde vara mot mitt lilla barn, när det sticker upp. Och jag känner fullt stöd. (3s.) Och då kan jag, utan att tänka på dom andra gruppmedlemmarna, vara kvar i mina bilder, och känna vad jag känner. (...) det är egentligen bara när jag känner att jag har någon som försvarar mig. Då kan jag känna mig säker, i mig, men känner jag mig utlämnad och sårbar och liten, då kan jag inte. Ja, då kan jag inte ta hand om min (svårhörbart) smärta. [I all-]

Ninni: [Nej.] Vad händer i dig då? Vad sätter det igång för känslor?

Barbro: Jag blir ingen.

Det Barbro säger skulle kunna tolkas som en konstruktion av kön som likhet där normer för ”manlighet” är måttstock; Marianne agerar beskyddande, en traditionellt ”manlig” handling. Men det kan också tolkas som uttryck för en moderskapsdiskurs där Marianne blir en ”god” och ”räddande” mammafigur. Med Marianne som försvarare uppstår ett styrkeförhållande och handlingsutrymme som Barbro menar att hon annars saknar. Solidariteten åstadkommer bekräftelse. Hennes subjektiva verklighet och hon själv som person blir giltiggjorda. Ett utrymme skapas där hon kan vara, känna och känna sig säker både i förhållande till sig själv, sin egen upplevelse av den egna barndomen, ”mitt lilla barn”, och i förhållande till andra närvarande personer, ”ingen kan komma åt att angripa mig.”

Andras medkänsla och solidaritet förknippas alltså med personlig förändring. Bekräftelsen åstadkommer ny tolkning av den egna personen, ”som att jag var värd något” (Josephine), och av världen:

Linda: och han, uppmuntrade mig väldigt mycket till att, säga det. (N: Mm.) och det blev på nåt vis på allvar för att han tog det väldigt mycket på allvar, och jag kommer ihåg att jag märkte att han blev väldigt arg, tydligt arg på, min bror. (N: Mbm.) Och det var väldigt skönt, (N: Mm.) att känna, (N: Mm.) faktiskt.

Ninni: Mm, mm. Vad innebar det för dig, att han blev arg, det här, den känslan att det är skönt att han blev arg?

Linda: Ja, att (3s.) tja, det var som att, oj, nån som reagerar, sunt på nåt vis, eller han reagerade. (3s.) Det bekräftade att det har hänt och det bekräftade att, det var fel. (N: Mm.) För jag fattade ju inte ens om det var fel. Jag trodde ju det var ju mitt fel dessutom.

Terapeutens synliga känslouttryck förändrar Lindas förhållande till det hon berättar. Broderns övergrepp verkliggörs som en historisk händelse; något som "har hänt" och är moraliskt "fel", en kränkning av en mänsklig rättighet som tillhör Linda. Samtidigt kan Linda omdefiniera sig själv som "skuldfri".

"Han uppmuntrade mig att vara min egen" - solidaritet och frigörelse

Berättelser om kvinnor och män som agerar solidariskt reproducerar både omsorgsdiskursen och den feministiska diskursen om kvinnors och barns utsatthet, med jämlikhet/jämställdhet som ideal, mot förtryck och för kvinnors frigörelse och självständighet. Kvinnor uppmanas att göra sin röst hörd om sexuella övergrepp. I ett intervjusamtal som utspelar sig i början av 2000-talet, om en händelse under incestdebattens tidevarv, kan då även den manliga kristna guden och bibeln, boken om denna guds lära, få innebörd med feministiska förtecken. I det följande samtalet med Carina inleder jag med att referera till Carinas bakgrundsformulär.

Ninni: Har du berättat för någon eller försökt berätta för någon står det ju där. (C: Mm.) Och de, då skriver du (årtal) kom det upp första gången.

Carina: Ja för mig liksom att...

Ninni: Mm. (C: Mm.) och då blir jag nyfiken. Skulle du billa, vilja berätta vad det innebär, att det kom upp?

Carina: Mm. Jag flyttade därifrån (årtal), och sen, då var det liksom, satt jag och läste min bibel (småskrattar). (N: Mm.) Det var, då jag läste, det som är gömt i det fördolda ska, ropas ut över taken. (N: Mm.) Och det som, då var viskat i enrum ska ropas. Ja, nånting sånt. (N: Mbm.) Att det ska bli uppenbart. Och då fattade jag att det var fel det han hade gjort. (N: Mbm.) Så då skrev jag ett, brev till honom, (N: Hm.) att han har, liksom förstört mycket (...)

Ninni: Mm. Vem är Gud för dig?

Carina: (3s.) Han är, en sån, fadersgestalt som ingen har f, kunnat va för mig liksom.

Ninni: Mbm. Beskriv, hurdan den är.

Carina: Ja, kärleksfull och (3s.) ja helt igenom liksom att (3s.) att jag behöver inte prestera så mycket. (*N: Mm.*) Han godkänner mig ändå. (*N: Mm.*) Villkorslös. (...) (leende) Så Gud är på min sida. Så känner jag.

Denna berättelse handlar om när Carina för första gången blir varse, eller börjar tolka, det fosterpappan gör som moraliskt ”fel” handling, som övergrepp. Förändringen är uppbyggd kring ett möte mellan Carina och Gud, via bibeln. I bakgrundsformuläret har hon använt samma begrepp för denna förändring som Anna använder i kapitel 5, ”Kontext och tolkning”, och som återkommer hos andra intervjuade: ”det kom upp”.

I bibeln finner Carina en uppmaning att tala som hon tolkar på ett särskilt sätt. Hon själv bär på en hemlighet och om hemligheter säger bibeltexten: de ska inte ”viskas i enrum”. De ska ”bli uppenbara”. De ska till och med ”ropas ut över taken.” I samma stund Carina läser uppmaningen förändras något. Plötsligt ”fattar” hon att fosterpappan gjort ”fel” och ”förstört mycket”. Med hjälp av sin nya tolkning bestämmer hon sig för att agera och konfronterar sin fosterpappa i ett brev.

Hennes nya tolkning och handling sammanfaller i tid med mediedebattens intensiva belysning av just de två problem Carina förhåller sig till i berättelsen: hemligheten och de sexuella övergreppen. Den gud hon talar om tolkar jag som en representation av barnets förkämpe. Den centrala frågan är rätten att tala, att bli respekterad och att utkräva ansvar för kränkningar. Guden är också konstruerad som lyssnaren i den omhändertagande relationen, en ”snäll pappa” som åstadkommer handlingsutrymme genom att ”godkänna” Carina ”villkorslöst”. Hon behöver inte ”prestera” något för att vara älskad. En direkt parallell går att dra till Gunillas extramammas handlingar, som Gunilla i kapitlet ”Motstånd” också kallar ”villkorslös kärlek”. Där handlade det om stöd, skydd och människovärde som gav styrka att stå emot andras nedvärdering; en kärlek som i Gunillas uttryckliga tolkning innebar en feministisk handling.

I en annan berättelse om kön som likhet med uppmaningar till självständighet är mannen istället en fysisk person:

Ninni: när du pratade om din, den bär psykologen, så sa du att du att du kände verkligen att du hade tillit till honom. (L: Mm.) Kan du beskriva vad det var som gjorde att du kände den tilliten till honom?

Linda: (3s.) Mmm. (3s.) Ja-a. (3s.) Han lyssnade på mig. (3s.) Mmm, det kändes som att han såg mig. (*Ninni: Mm, 6s.*) Mm, ja-a. (3s., suckar, 3s.) Ehm, ja men det kä, det kändes som att (3s.) dels så tog ha mig på allvar och dels så fick jag liksom en bild, en annan bild av hur det, man kunde se på saker. (*N: Mbm.*) Alltså som att, där hade jag ju gått fram tills jag var 18 och levte i en värld som var ett helvete men som var helt normal, för mig, för det var väldigt normaliserat allting liksom. Ehm, och nånstans så förstod jag ju

då att det inte var bra men det var ändå normalt, liksom. (N: Mm.) och när jag berättade, saker för honom så reagerade han på ett sätt som, var mer utifrån en en ett sunt sätt att se på det. Som, där han sa att, det där är inte alls normalt. Det är inte alls okey, att någon skriker på dig så eller att någon kräver det här av dig. Och, han på nåt vis, han hjälpte mig att (3s.) eh, stå lite på egna ben liksom. Så att det var väl, därför som jag, kände att (3s.) ja, han uppmuntrade mig att, att vara min egen och uppför, kände, jag kände att han uppskattade mig väldigt mycket på ett bra sätt.

När Linda tolkar vad det är som gör att hon känt tillit till sin psykolog konstruerar hon först ”räddning” och bekräftelse. Hon blir hörd, sedd, trodd, ”tagen på allvar”, behandlad seriöst. Därefter associerar hon till sin egen omtolkning av världen och hur den bottenar i en uppmuntran att vara ”sin egen”, att ”stå på egna ben”. Denna uppmuntran till självständighet tolkar jag som en uppmaning till motstånd. Det handlar om ny tolkning, inom omsorgsdiskursen, som konfronterar en tidigare förståelse där våldsutövande fäder har rätt att ”skrika” och ”kräva”. Hennes lidande hemma, ”helvetet” som hon trott varit ”normalt”, görs av terapeuten till ett ”onormalt” ”inte alls okey”; en moraliskt ”fel” handling. Det hon först förstått som dåligt för henne, men som hon inte kunnat ifrågasätta, blir ett orätt hon har *tillåtelse* att utmana. Denna tillåtelse förbinds på slutet återigen med ”räddning”, att vara ”väldigt mycket” omtyckt.

Linda berättar också om vänner/kvinnor som uppmuntrar henne till självständighet och motstånd och som därigenom bidrar till ny tolkning av egna rättigheter och större handlingsutrymme att ta sitt eget parti. I följande exempel talar hon om en psykiater som hon träffar för att bli sjukskriven, och hur hon får hjälp att göra sig hörd.

Linda: Jag har haft tur. Jag har ju haft en vän, eller har en vän som, går där hos honom också och hon har alltid så här, men se till nu att du, får läsa igenom det och se till nu det här och det här och det här. (N: Ja.) Så jag har kunnat komma och säga att, så här vill jag ha det. Så här vill jag ha det. (N: Ja.) För att han, i början så lyssnade han inte så mycket till hur jag ville ha det. (N: Mm.) Ja men just det, det var det där, som jag sa förut med grupp, terapin eller den här gruppbehandlingen, han ville att jag skulle gå på. Att han, vägrade lyssna till att jag sa att, jag vill inte gå liksom. Och jag förklarade noggsamt varför varje gång, men varje gång, för jag kom dit typ varannan månad eller någonting, där i början, så kom han och sa att ja men hur t, alltså dels så, sa han saker som att, hur tror du att du kommer att bli frisk om du inte (3s.) ja, får nån ordentlig bra behandling? Och sen så sa han saker som att, han började kritisera, dom terapier jag gick i. Ja det verkar inte leda nånstans. Du kanske borde gå här. Han, alltså jättemanipulativ och jätteobehaglig. Och att han hela tiden så här, är du säker? Tror du inte att du kan försöka liksom? Ehm, och till slut så blev, det var typ när han, femte gången eller någonting, så blev jag arg. Jag blev jättearg och då hade jag en

vän med mig så att det var lättare på nåt vis. Så sa jag att, mm, men jag ha sagt till dig, så många gånger att jag vill inte, respektera detta (N: Ja.) och då, då blev, då blev han jätte (3s.) han är otroligt konflikträdd. Han kunde inte ta det för fem öre utan han bara, ja ja, det blir jättebra. Då gör jag som du vill (N: Ja.) så. Men att det var tvunget att gå dit, det var jättejobbigt alltså. (N: Ja.) Så att han, ja han är ganska klantig, på många sätt. Det är han, (småskrattar) faktiskt.

Ninni: Ja, ja, men vad tufft av dig att, kunna säga ifrån.

Linda: Ja, det var faktiskt ganska skönt att jag gjorde det (3s.) för att efter det har jag vart mindre rädd för att gå dit. Eller då har jag kunnat gå dit. Nu går jag dit själv och det känns bra liksom.

I min tolkning erbjuder Lindas vänner solidaritet och kollektivt motstånd genom att en kvinna som Linda *delar* sin patientsituation med – hon ”går där hos honom också” – medvetandegör henne om rättigheter, och att en annan följer med och ger henne mod att, med både känsla och ord, uttrycka upplevelsen av att inte vara respekterad. Rättigheterna handlar om inflytande över behandlingsformen men också över journalanteckningar, diagnoser och utlåtanden till Försäkringskassan, något Linda pratar om mera detaljerat senare i intervjun⁹³ och som hon här refererar till i mera svepande ordval. Tack vare vännen/vännerna lyckas hon få psykiatern som inte hör och som hon kallar ”jättemanipulativ och jätteobehaglig”, att börja lyssa på hur *hon* ”vill ha det”.

Som kontext till historien men utanför just detta intervjuutdrag har Linda berättat att gruppbehandlingen hon refererar till är en privat verksamhet som drivs av just denna psykiater. När hon berättar att han upprepade gånger försöker övertala henne att göra något hon inte vill, innebär det då också att hon talar om hur han agerar i sitt eget intresse: ”Du kanske borde gå här.” I övertalningsförsöken gör terapeuten kön och skillnad genom att Linda/kvinnan, men inte läkaren/mannen, kontrueras som sjuk och mindre kompetent att bedöma situationen: ”hur tror du att du kommer att bli frisk om du inte får nån ordentlig bra behandling?” Med ”bra” behandling impliceras då psykiaterns egen gruppbehandling. Som kontrast möjliggör vännen/vännerna att ett annat styrkeförhållande uppstår, med ett utökat handlingsutrymme för Linda som gör att hon kan hävda sin vilja. Hon lyckas utmana läkarens position och skapa legitimitet åt sina egna önskemål. I slutändan förbinder hon denna förändring med en tidigare rädsla för läkaren, som minskat genom vännen/vännerna, och med sin egen självständighet: ”Nu går jag dit själv och det känns bra.”

---

⁹³ Jag diskuterar detta närmare i nästa kapitel.

Aktiv i kampen - en attraktiv man

Upplevelsen av att vara bemött med solidaritet; bekräftad och giltiggjord, har jag tolkat som konstruktion av ett ”eget värde”: att vara så värdefull för andra att man är värd att bry sig om. Med Josephines ordval tidigare handlade det om kärlek. Denna kärlek blir ibland förbunden med heterosexuell sexualitet:

Ninni: Kan du säga någonting annat som han bidragit med?

Anna: Ja, hans sätt att ta emot det första gången jag berättade. Och sen har han ju varit med. Han har inte tyckt att det varit konstigt någonting jag har gjort. Han har tyckt att jag skall göra det jag gör. Dessutom så har han själv engagerat sig i kampen, om man säger, och det är ju, det tycker jag är väldigt (ohörbart) (3s.) tilldragande.

Ninni: Säg någonting om det, vad han har gjort.

Anna: (skrattar) Han pratar till exempel om sexuella övergrepp och hur det står till i världen med det och hur lite stöd vi har och hur jävligt det är rättsligt och allt sånt där på jobbet.

Gunilla: jag ser mig ju själv som nån som, en ganska passionerad person som blir förtjust i mycket folk. (...) Oftast är det väldigt goda människor. Alltså som har omsorg om andra och rättvisepatos och sånt där. Det kan ju göra mig fullkomligt, euforisk.

En man som är aktiv i kampen *mot* sexuella övergrepp och *för* kvinnors och barns rättigheter definieras som ”tilldragande”. Omsorg och rättvisepatos väcker passion. Här går mina associationer tillbaka till Vivien Burrs diskursbegrepp (2005:85-87), som inte bara omfattar socialt delade meningssystem för vad vi tänker, säger och gör, utan också för vad vi känner och *begär*. I min tolkning reproduceras den feministiska rörelsen och mansrörelsen på 1970-talet, med debatterna om våldtäkt och incest i talet om objekten för sexuella begär. Själva begäret förstår jag som ett uttryck för en diskurs. Talet om begäret skapar en bestämd rangordning där jämlikhets- och jämställdhetssträvande praktik hos män, med engagemang i relationer och omsorg om andra, ges ett högt värde och ojämförbart ett lågt. En sådan tolkning kan kontextualiseras med sociologerna William Simon och John Gagnons teori om sexuella skript (1999). Skriptbegreppet används som metafor för att förstå hur sexuellt beteende produceras i socialt liv. Enligt författarna kan sexuella begär och handlingar, istället för att betraktas som konstanta kroppsliga drifter, instinkter och uppträdanden, uppfattas som uttryck för historiskt, kulturellt och interpersonellt föränderligt och socialt delad mening. Begär är förbundet med socialt liv och är en del av den process i vilken självet skapas. Genom instruktioner, i form av arrangemang av tecken och symboler på en kollektiv nivå, konstrueras socialt lämpliga scenarier och roller.

Sexuella begär som uttryck för en diskurs kan också kontextualiseras med Connells genusbegrepp. Med genus menar Connell en social praktik som inte är *reducerad* till människokroppen som biologi, utan som hela tiden *refererar* till kroppar och det kroppar *gör* (1999:95ff). I en process över historisk tid formas denna praktik till en bestämd struktur eller ordning som består av mäns dominans över kvinnor. Liksom Simon och Gagnon vill alltså Connell föra en diskussion om social handling som producent av, och uttryck för, kollektivt delade mönster, istället för som biologiskt förklarad. Enligt Connell organiseras genusprocesser i vardagslivet i förhållande till en reproduktiv arena. Denna arena motsvaras av det jag hittills kallat en reproduktiv sfär och utgörs av den mänskliga reproduktionens kroppsliga strukturer och processer, till vilka räknas åtrå och samlag, barnafödande och barnavård, kroppsliga likheter och skillnader. Det innebär för Connell också att praktiker som formar och väcker åtrå inte är något ”naturligt” utan en aspekt av genusordningen. Politiska frågor kan därför ställas om dessa relationer: Är de grundade på gemenskap eller tvång? Bygger de på ömsesidig eller ensidig njutning? I den radikalfeministiska analysen av sexualitet som uttryck för förtryck och våld (Gemzöe 2005:45, 78) betraktades våldtäkt som en bekräftelse på mäns makt över kvinnor (Connell 2003:81). Catharine MacKinnon (1983), inflytelserik amerikansk aktivist och professor i juridik, menar till exempel att förtryck mot kvinnor uttrycks i heterosexuell sexualitet genom att dominans och underordning sexualiseras:

Sexuality is gendered as gender is sexualized. Male and female are created through the erotization of dominance and submission. The man/woman difference and the dominance/submission dynamic define each other. This is the social meaning of sex and the distinctive feminist account of gender inequality (s.635).

I förhållande till sexuell skriptteori och till MacKinnons analys av heterosexuell sexualitet, blir min tolkning av svaret på de politiska frågor som Connell ställer om åtrå, att omsorg och solidaritet som incitament för attraktion och kärlek signalerar ett skifte mot ett mera jämställt samhälle. I en sådan historisk situation är det värt att notera att de kön-som-likhets-ideal som företrädades av den svenska mansrörelsen, och som idealiserade kvinnor och ”kvinnlighet”, kom att försvagas under 1980-talet. Hill (2007:230) skriver att retoriken blev särartsideologisk. Kön som skillnad mellan ”kvinna” och ”man” markerades med olikhet i egenskaper, karaktärer och praktik. Männerna inom 1970-talsrörelsen förlöjligades och kallades velourpappor och mjukismän (s.219). Stereotypen av velourmannen var att han var homosexuell, omanlig, femininiserad, vek, mjuk och hade förlorat sin handlingskraft (s.233). Det som blivit manligt under 1970-talet framträdde nu som avvikelse, och könsrol/sidealet, med rättigheter att vara

människa, byttes mot ett *könsidentitets*ideal, med en idé om en ”manlig” inre kärna och rättigheter att vara man. De ”nya männen” skulle vara ”mitten mellan mjukis och macho: en omsorgsinriktad närvarande far men med tydlig maskulin könsidentitet” (s.231).

Trots en sådan förändring tolkar jag mina intervjupersoner som att det parallellt finns sociala sammanhang där 1970-talets ideal lever kvar. Sådana reproduceras och produceras dels implicit genom berättelser som de jag har diskuterat här, men hämtas också mera explicit som ett slags visdomsord förmedlade av vuxna som funnits i några av de intervjuades liv:

Gunilla: För att jag kan ju tänka så här att jag har, egentligen varit väldigt konsekvent när jag har valt. Jag har aldrig varit tillsammans med nån som vart dum (3s.) eller som har utövat, försökt utöva makt, mot mig eller så utan jag har valt väldigt (3s.) schyssta människor, som jag har levt med. Alltså vä, alltså jag tror att jag konsekvent har valt bort män som är, med dom här otroligt manliga attributen. Jag tror faktiskt att jag har gjort det (3s.) medvetet. Och det är inte säkert att det är särskilt bra för mig men jag har gjort det (skrattande) i alla fall. (3s.) Och sen har det ju i någon mån också med min pappa att göra för att han alltid har sagt så här att, tänk på det nu att, dom här andra killarna som går och fjädrar sig. Inget att ha, utan ha nån, ta nån, ha nån, försök att hitta nån som är riktig, en riktig människa. Han har varit väldigt så (3s.) och det, min syster och jag har väl, det här har vi pratat jättemycket om för hon har gjort likadant. (3s.) Så att, snälla, snälla män, generösa och...

Josephine: Jag skulle inte vilja delta i en studie och säga, det finns bra män där ute för det vet jag, jag bara vet om dessa två väldigt exceptionella män (skratt) som är liksom kvinnliga män, verkligen. (...) jag (skratt) var helt enkelt vis av erfarenhet. Av vilken, å, jag har en, eller hade en väninna vars mamma sa så här, till sin, till sin dotter, det finns tre typer av män. Det finns han den coola killen, som är tuffast och längst fram och syns och hörs. Så finns det hans coola kompis. Och sen så finns det han som går längst bak som liksom bara fick vara med. Och det är han som går längst bak som bara fick vara med, som är den riktiga, som blir bra pappa till ens barn och sånt, hade hon liksom förklarat för sin dotter där, (skrattar) när hon var tonåring. Det kan vara en väldigt förenklad bild men, alltså. Jag visste att den där liksom, machoprylen längst fram, var inte att, det visste jag. Att nån som, som vågar vara, omtänksam och lyhörd och (3s.) ja.

Den hierarkiska rangordning av handling som indirekt konstrueras när kön görs som likhet, och i det uttryckligen jämställda mansidealet, kan jämföras med Connells fyra maskulinitetsbegrepp (1999:100-105).⁹⁴ Enligt Connell

---

⁹⁴ Med maskulinitet menar Connell inte fixerade karaktärstyper hos män (s.105) utan en föränderlig gestaltning av social praktik som refererar till och struktureras genom genusrelationer. Kunskap om sådan praktik får alltid mening *i relation* till

legitimeras och garanteras mäns dominans över kvinnor genom bestämda relationsstrukturer i vardagslivet. Hon talar för det första om en överordnad "hegemonisk maskulinitet"; en för tillfället accepterad gestaltning av genuspraktik, bestående av en allmänt accepterad strategi och social praktik genom vilken (vissa) mäns auktoritet som grupp hävdas över kvinnor som grupp och över grupper av andra män. Det handlar om en normativ standard och auktorisering för dominans som också underbyggs och stöds med våld. Jag tolkar begreppet som ett försök att ringa in och förstå ojämsställd praktik.

För det andra skriver Connell om en "delaktig maskulinitet" som, till skillnad från den hegemoniska, omfattas av majoriteten män. Den bygger på delaktighet i det hegemoniska projektet utan de risker det innebär att befinna sig i frontlinjen. Genom att praktisera en delaktig maskulinitet kan män tillgodogöra sig de fördelar som män vinner av kvinnors underordnade ställning. På botten av genushierarkin finns en tredje form av maskulinitetspraktik, "underordnad maskulinitet", som är förknippad med femininitet. Connell menar att homosexuell maskulinitet är den mest iögonfallande men inte den enda. Vissa heterosexuella män och pojkar utestängs också från legitimitetscirkeln, vilket markeras genom olika nedvärderande smädelser. Dessa tre maskuliniteter utgörs av relationer *inom* genusordningen. Ett fjärde samspel finns *mellan* kön och andra maktstrukturer som innebär "auktorisering" och "marginalisering" genom relationer mellan dominanta respektive underordnade klasser eller etniska grupper (ibid.).

Denna maskulinitetsteori används av Hill (2007) för att förstå det som sker under 1980-talet när ett nytt ideal skapas inom mansrörelsen i Sverige. Hon skriver: "Att både bete sig 'omanligt' och samtidigt tala om män som förtryckta förefaller ha varit ett utmanande mot mäns symboliska makt och överordning i samhället" (s.234).

Connell menar att genusrelationerna är historiskt föränderliga och att de ständigt och över tid skapas och omskapas i en politisk process där motstånd görs, bland annat av kvinnorörelsen. Motståndet åstadkommer ett legitimitetsproblem för maskulinitetspolitiken som påverkar intressebalansen i samhället och den sociala förändringens riktning. Men trots lokala omkastningar, feminism och oliktankande män består mäns dominans över kvinnor. Den hegemoniska maskuliniteteten är fortfarande inte särskilt hotad (s.67, 96-97, 101).

Min tolkning av talet om män i denna avhandling är att det utmanar den maskulinitetshierarki som Connells beskriver. Jag uppfattar det som

---

något som avgränsar och bildar motsatser, skriver Connell (s.67, 96). Jag tolkar det som att hon då refererar till egenskapernas dikotomi.

tecken på lokala motstånd, men också som en urholkning i det svenska samhället av ojämställda förhållanden. Berättelser och konstruktioner vänder på hierarkin. De ”otroligt manliga attributen”, att vara ”cool”, ”tuffast”, den som ”syns och hörs” och ”machoprylen” som ”fjädrar sig”, tolkar jag som nedvärdering av en hegemonisk maskulinitet. Den framställs inte i positiva ordalag utan som ett framhävande av sig själv, en självcentrerad dominant praktik på andras bekostnad som Gunilla och Josephine tar avstånd från. Den delaktiga maskuliniteten, den ”coola kompisen”, blir också lågt värderad. Högst värderat blir istället maskulinitet förknippad med 1970-talets ideal, att vara ”människa”, och med ”kvinnlighet” hos män. Att ”våga vara”, att vara ”omtänksam och lyhörd”, ”riktig”, äkta, ”schysst”, ”snäll” och ”generös”, och att inte ”utöva makt” görs till det högsta värdet. Det konstrueras inom en ideologi där jämställdhet och jämlikhet är norm, och inom en ideologisk praktik där solidaritet med, och omsorg om, andras och varandras utsatthet blir väsentligt för att åstadkomma handlingsutrymme, göra sin röst hörd och omkonstruera sig själv och sin historia.

Eftersom jag tolkar talet om kvinnornas liv som mer än berättelser och språk; som grundade i historiska händelser och relationer, menar jag att de ideal de intervjuade uttrycker inte enbart handlar om deras egna. De handlar också om andras. Konstruktionerna av kön som likhet tolkar jag därför uttryck för jämställdhet i det svenska samhället.

Kön som likhet med förhinder

Jämte berättelser om kön som likhet, med jämställda ideal och jämställda relationer, finns berättelser om ojämställdhet och ojämlikhet. Ideologin som uttrycks omkring arbetet med de sexuella övergreppen innehåller kritik mot en verklighet där ämnet sexuella övergrepp, och de människor som vill tala om det, avvisas både socialt och genom strukturellt ojämlika villkor som legitimerar våld och upprätthåller tystnad. Jag skrev om det i förra kapitlet och kommer i nästa kapitel att närmare diskutera berättelser om sådana sociala avvisanden.

En del samtal är formulerade kring strukturella gränser för möjligheterna att tala om sexuella övergrepp med män som har med bristande jämställdhet att göra. Konstruktionen av kön som likhet glider då över i en konstruktion av kön som skillnad, men inte grundad i biologiska, väsensskilda egenskaper mellan ”kvinna” och ”man”, utan med hänvisningar till skilda liv och erfarenheter. Jag kallar denna konstruktion för ”kön som likhet med förhinder” eftersom den bygger på samma grundläggande tolkning av kön som tidigare.

Talet om ”kön som likhet med förhinder” är orienterat omkring en idé om en hierarkisk samhällsstruktur där kvinnors och mäns liv hålls isär genom skilda aktivitetsfärer, arbetsuppgifter och ansvar. Bestämda

tolkningar av vad som kan sägas och göras i en relation ansluter till Connells (1995:95ff) teori om en genusordning med en hierarkisk uppdelning av arbetsuppgifter för kvinnor och män eller till Hirdmans (1988) genussystem, som också refererar till sådan arbetsdelning. Enligt Hirman är genussystemet organiserat efter en strukturell isärhållandets logik (s.51) med könssegregerade sysslor, platser och egenskaper. Tolkningarna av vad som kan sägas och göras i en relation kan också förstås med begreppet hierarkins logik (ibid.), som innebär en generell underordning av kvinnor där sysslor, platser och egenskaper som förknippas med män görs till norm, medan det som förknippas med kvinnor görs till dess motsats. Motsatsen urskiljs och avskiljs såsom en annan sort, med lägre social status och genom isärhållningen legitimeras hierarkin. Under de följande rubrikerna ska jag diskutera hur det uttrycks i empirin.

”Ett kvinnoliv är ett kvinnoliv” - isärhållandets logik

Anna reproducerar en isärhållandets logik. I följande intervjuutdrag blir en tanke om skilda arbetsuppgifter för kvinnor och män förknippad med skilda betydelsebärande kompetenser för lyssnande och berättande.

Ninni: Vad är den största skillnaden, skulle du säga, mellan hur du har blivit bemött av kvinnor och hur du har blivit bemött av män, när det gäller sexuella övergrepp, den erfarenhet du har?

Anna: (3s.) Jag vet inte om det har varit nå skillnad i det att jag har sökt mig till kvinnor. Det är där jag vet att jag kan få bästa hjälpen, för kvinnor är mycket bättre på att jobba och ta ansvar för känslor, men jag (3s.) kan inte säga att jag ser nå skillnad. Kanske har blivit bemött annorlunda av män. Det har jag inte. När jag möter män eller när jag delger män eller så, så väljer jag ju naturligtvis (ohörbart).

Ninni: Du väljer, menar du, män som, eller hur menar du?

Anna: Nej, jag menar att när jag vänder mig till män så, i såna frågor så, så är ju jag öppen med mig och ärlig och då brukar jag få ett vanligt ärligt bemötande av män också. Samtidigt som det är svårare för dom att gå in i för dom brukar inte hålla på med såna här saker, jobba med sig själv. Så det är väl mera det. Deras oförmåga då. Men det är ju jag som är medveten om den så jag väljer inte män att bearbeta med. Men jag kan göra det. Jag har inte haft nåt svårt att, empatiska och öppna män är inget svårt. Det kan jag göra lika väl som kvinnor. Fast jag vet ju att dom har andra erfarenheter, och det kan ju vara bra i vissa stycken. Men just det här att gå in ända på djupet och in i det intimaste så är det underbart med kvinnor, för vi har samma yttre förutsättningar, kan man säga. Alltså samma, ett kvinnoliv är ett kvinnoliv, mycket mera likartat än det männen har då även om dom kan vara bra.

Medan Anna tänker högt växlar hennes tolkningar. Å ena sidan är det ingen skillnad i hur kvinnor och män bemött henne, å andra sidan är det det.

Likheten uppfattar jag som konstruerad kring medkänsla och öppenhet. Skillnaden görs kring ett isärhållande i det liv kvinnor och män lever, där ett "kvinnoliv" blir tolkat som "yttre förutsättningar" som kvinnor har gemensamt med andra kvinnor men inte med män. Män har "andra erfarenheter" som består i att *inte* "jobba med sig själva" och att *inte* "jobba (med) och ta ansvar för känslor." Dessa andra erfarenheter förknippas med en "oförmåga" och "svårighet" hos män som kan förstås som en brist på träning snarare än personliga egenskaper. Skillnaden i erfarenhet blir förklaring till varför Anna föredrar att "bearbeta" och "gå ända in på djupet och in i det intimaste" med andra kvinnor och varför kvinnor bidrar med "den bästa hjälpen". Kvinnors plats i den reproduktiva sfären, med dess sysslor och ansvarsområden centrerade omkring känslor, medför träning som åstadkommer kompetens när det gäller bearbetning av sexuella övergrepp.

"Man kan känna att man är negern i samhället" – hierarkins logik

I Gunillas perspektiv på sin känsla av tillit till kvinnor är det istället hierarkins logik som konstrueras. För att förtydliga sig tar hon hjälp av en metafor.

Gunilla: Sen är det så att jag har, jag har lättare att känna tillit till kvinnor. Det har jag alltid haft även om jag liksom kanske inte har varit till nån, än till män på nåt sätt även om jag kan vara nära dom, så är det precis som att eh... (4s.) Nej men finns, finns, den där tilliten där mellan två kvinnor, så blir det ju väldigt starkt alltså. Att det blir nåt sånt där att man inte gömmer någonting. (...) Det kan ju ligga i botten på nåt sätt som nån slags jordmån, eller en historia man delar om man är, om båda två, kan skriva under. Man behöver inte skriva under alltihop (3s.) tillsammans utan det är delar av det. Att man kan känna att man är liksom (skratt), negern i samhället [eller vad jag ska säga så va.] [*Ninni: Mm mm mm.*] och, och dom tillkortakommanden. (2s.) Och då kan man också, om man kan delar det eller gör det, alltså på ett rätt medvetet sätt med varandra, eller att det finns där, då delar man också en speciell sorts förståelse, en speciell sorts humor, överlevnad eh, allt vad du vill, som är alltså, fullständigt unikt, skulle jag vilja säga.

På samma sätt som hos Anna, men inte lika tydligt, görs först både likhet och skillnad. Likheten blir förknippad med närhet, att "vara nära", medan skillnaden syftar på att kvinnor "inte gömmer nånting" för varandra, och att denna större öppenhet åstadkommer tillit och styrka. Styrkan uppfattar jag som förbunden med kvinnors kollektiva medvetenhet och motstånd. Delandet av en samstämmig tolkning av verkligheten där kvinnor förstås som underordnade åstadkommer en levd skillnad som innebär en annan, "speciell" och "unik" "förståelse", "humor" och "överlevnad" och som underförstått *inte* omfattar kvinnors relationer med män.

För att förtydliga sig använder Gunilla metaforen ”negern i samhället” som handlar om en annan maktordning och ett annat förtryck. Den användes inom feminismen på 1970-talet⁹⁵ för att beskriva kvinnors utanförskap och maktlöshet men har senare, *inom* kvinnorörelsen, kritiserats för att dölja rasifiering och förtryck kopplat till etnicitet (se exempelvis de los Reyes 2005).

Lesbisk kärlek som lösning

I en annan intervju, i ett samtal om kvinnor som står Gunilla nära, blir likhet också förknippat med något som inom den nya kvinnorörelsen kom att bli definierat som en annan underordning, sexuell orientering (Isaksson 2007:253ff). Inom en feministisk diskurs som konstituerar attraktion, kärlek och begär, kan lesbisk kärlek bli det moraliskt ”rätta” och förknippas med ”kön som likhet med förhinder”:

Gunilla: Sen så kan, jag kan ju bolla saker med min syster också som har med det här att göra därför att det här är alltid intressant alltså. (3s.) Men just med henne pratar vi väldigt mycket om det här med, med, alltså det, det här med att vi är sexuella varelser och vad, det här med manligt kvinnligt. För jag har ju väldigt, ibland så, brukar vi säga till varandra att det, vad synd att vi (3s.) alltså för att jag tycker att det här är så svårt också. Alltså att, hur vi lever att, det är väldigt, det är synd. Jag kan ibland beklaga över att jag är, heterosexuell (skrattar). (N: *Mm, skrattar.*) Det låter ju inte klokt men du förstår vad jag menar? (N: *Ja.*) För att det blir så komplicerat (skrattar).

Gunilla leder mina tankar i flera olika riktningar. Hennes heterosexuella sexualitet blir ett problem som hon helst skulle vilja slippa men hennes tvekan innan det blir sagt, tillsammans med frånvaron av begreppen ”lesbisk” eller ”homosexuell”, gör att jag tolkar själva benämningarna som förbundet med något otillåtet eller farligt.

Emma Isaksson (2007) skriver att lesbiska kvinnor som grupp var näst intill osynliga i Sverige fram till andra hälften av 1970-talet och att en förändring skedde genom den nya kvinnorörelsen. Den största och mest tongivande sammanslutningen, med systergrupper i Stockholm, Göteborg och Malmö, var Lesbisk Front. Organisationen var starkt inspirerad av den amerikanska gruppen Radicalesbians och dess manifest ”The woman-identified woman”. Liksom Radicalesbians hävdade Lesbisk front att kvinnor var rädda för att stämplas som lesbiska, eftersom ordet ofta användes som skällsord för kvinnor som inte anpassar sig efter de

---

⁹⁵ På engelska löd metaforen: ”women are the niggers of the world” (de los Reyes 2005:42) eller ”woman is the nigger of the world”. Den lär ha myntats av konstnären Yoko Ono 1969 och blev titel på en låt av John Lennon 1972. Källa: <http://en.wikipedia.org>.

kvinnlighetens ramar som uppställts av män. Rädslan ansågs bidra till att binda kvinnor vid män och på samma gång hindra dem från att på allvar knyta an till andra kvinnor. Isaksson menar att Radicalesbians manifest ledde till ett nytt sätt att tänka kring lesbiskhet. Från att ha varit en stigmatiserad, skambelagd och privat angelägenhet blev det betraktat som en upprorshandling mot ett patriarkat. Det lyftes fram som ett motstånd, ett politiskt ställningstagande och en subversiv handling mot kvinnors underordnade ställning och innebar i första hand att aktivt och medvetet välja kvinnor framför män. Kvinnors inbördes relationer värderades högre och lesbiskhetens sexuella sida tonades ned medan dess känslomässiga dimensioner framhövdes. Det var genom dessa fördjupade relationer som gemenskap, styrka, ny kvinnoidentitet och frigörelse skulle skapas. Förtrycket mot lesbiska kvinnor sågs som tredubbel; kapitalistiskt, patriarkalt och heteronormativt, men frigörelsestrategin, att välja andra kvinnor framför män, omfattade alla kvinnor.

Den könslika "människan" som ideal

Gunillas tvekan kan tolkas som uttryck för en sådan rädsla att bli stämplad som lesbisk, medan det värde hon tillskriver lesbisk kärlek reproducerar både 1970-talets mansrörelses, den nya kvinnorörelsens och Lesbisk fronts ideologi. Lite senare i samma samtal säger hon:

Gunilla: när jag kan kasta av mig all den här barlasten och över att, orättvisor som jag kan tycka då, i manligt och kvinnligt, förhållande till varandra och sexualiteten och alltihopa, då om jag kan kasta av mig det, då, kan det, då handlar det mer om vad det är för människa, mer än att det är en man. (...) och då tycker inte jag att det är nån skillnad, men det är mycket svårare över, generellt. (...) jag har väldigt svårt för (3s.) alltså dom här konsekvenserna som blir av att vi faktiskt tänker olika kring sex, och att det kan göra mig rasande ibland (...) det är precis som att man, när det gäller det här med sexualitet, att man kan, umgås och tycka saker och verka stå för någonting, och sen när det, när klockan blir tre på natten och, man plötsligt känner att, jaha, att man kanske ska ha lite sex med nån, då plötsligt så är det någonting annat som händer med dom här människorna. Man gör andra val.

Ninni: Mm. Vad händer?

Gunilla: Och då, och då kan jag tycka att dom här männen, alltså, då väljer man utifrån, alltså nån sorts, då skalar man av, det som man kanske går ut och säger att man står för, och sen så väljer man, man kanske väljer kvinnor på ett annat sätt. Alltså då blir det jakt och så blir det honor, man ska ha tag på honor. Och helst ska man inte ha relationer till dom heller. (...) Alltså jag kan ju till och med titta på min man ibland när vi är på fester. Jag vet precis vad det är för typer han är ute efter efter ett visst klockslag. Och då handlar det ju inte så mycket om utseendet utan det handlar mer om, det ska va nån som är, väldigt glad och, och snäll och lite lättsam. Absolut inte va nån människa som är seriös eller någonting utan gärna nån lite flamsig typ.

Här uppfattar jag att Gunilla konstruerar sexualitet som en vattendelare. Den skiljer kvinnor och män åt: män tänker annorlunda om sexualitet än kvinnor och gör också andra val. Konstruktionen av ”manlig” sexualitet följer MacKinnons perspektiv genom en implicit idé om sexualiserad dominans och underordning där kvinnor blir avpersonifierade, objektifierade, ”honor” som jagas; flamsiga, ytliga och implicit lätta byten att erövra. Jämställdhet, genom ett seriöst engagemang i relationer, hänförs istället till kvinnors sexualitet. Följden blir att den könslika ”människan” blir ett ideal som, genom hierarkins logik i form av ”orättvisor” i ”manligt och kvinnligt”, inte är möjligt att realisera i praktiken, speciellt inte i sexuell praktik. En sådan tolkning reproducerar Connells syn på mäns dominans över kvinnor och på den hegemoniska maskuliniteteten som fortfarande relativt ohotad.

Kapitelsammanfattning

Syftet med detta kapitel har varit att diskutera lyssnandets praktik som konstruktion av kön. Berättelser om tillåtelse och möjlighet att tänka och tala kritiskt om de sexuella övergreppen tolkar jag som historiskt och diskursivt förankrat i kvinno- och mansrörelsen på 1970-talet. Kön görs framför allt som likhet och inom två samverkande diskurser: omsorgsdiskursen och den feministiska diskursen om kvinnors och barns utsatthet med jämlikhet/jämställdhet som ideal. Dessa ideal samverkar med hur kvinnorna talar om utrymmet att hantera övergreppserfarenheten och åstadkomma motstånd mot förövaren.

Motståndet sker i huvudsak i en jämlik och jämställd praktik. Den är situerad i en samhällssfär som traditionellt tillhör kvinnor, med handlingar som traditionellt tillskrivs kvinnor och omfattar lika egenskaper, beteenden och ansvar för *både* kvinnor och män. I lyssnandets praktik fungerar relation, medkänsla och omsorg som incitament för och kontext till solidaritet och motstånd. När lyssnade görs, görs därför också kön, och när kön görs som likhet blir män framför allt ”lika” kvinnor. ”Kvinnlighet” i form av ansvar för känslor och relationer fungerar som huvudsaklig norm för kvinnors och mäns handlingar men också beskyddanden, ett traditionellt ”manligt” ansvar, tillskrivs båda könskategorierna.

Berättelser om lyssnandets sfär innehåller en dominerande, jämlik, och en underordnad, omhändertagande, relationskategori. I den jämlika finns ömsesidig öppenhet, omsorgsansvar och solidaritet med varandra, medan det i den omhändertagande finns öppenhet, omsorgsansvar och solidaritet med den ene. Andras känslouttryck, känslighet, känslomässiga tillgänglighet och medkänsla bildar särskild betydelse som bekräftelse och vidgat socialt tolknings- och handlingsutrymme. Omsorg och solidaritet blir också förknippat med kärlek och sexualitet, både heterosexuell och lesbisk.

Det tolkar jag som uttryck för en diskurs och ett skifte mot ett mera jämställt samhälle. I talet om heterosexuell sexualitet vänder kvinnorna upp- och-ner på hierarkin i Connells maskulinitetskategorier och gör dess underordnade till en jämställd och högt värderad maskulinitet. En del samtal är också formulerade omkring bristande jämställdhet och möjligheter att tala om sexuella övergrepp med män. De innehåller en idé om en hierarkisk samhällsstruktur där kvinnors och mäns liv hålls isär genom skilda aktivitetsfärer, arbetsuppgifter och ansvar. Isärhållandet förknippas med skilda kompetenser för lyssnande praktik och med lesbiskhet som ideal och lösning.

Kapitel 11

Otillåtet och omöjligt

Introduktion

I början av kapitel 9 kallar jag avslöjandets tid en historisk epok då de intervjuade börjar bli medvetna om en möjlighet och ett pockande behov av att tala. För att exemplifiera det ger jag bland annat ordet till Barbro. Hon säger: ”Då var jag så full av det så det var ju den tiden som jag pratade om för allt och alla, som, vare sig dom ville höra eller inte.” Det hon tänker på är en kurator som hon kontaktar när hon för första gången känner att hon vill bearbeta övergreppen. Kontakten och svaret på det avslöjande hon gör redan vid första mötet blir inte vad hon hoppats på och betoningen i samtalet med mig förflyttar sig därför, medan hon talar, till slutet av den sista bisatsen: ”vare sig de vill höra eller inte.”

Det är om detta *inte* som det sista empirikapitlet ska handla. Syftet är att diskutera gränser för vad som blir socialt möjligt att göra med erfarenheter av sexuella övergrepp under avslöjandets tid. Frågor som jag arbetar med är: Hur ser den sociala gränsen för tolknings- och handlingsutrymmet ut i berättelserna? Hur förklaras den? Vilka subjektiva innebörder får den för berättaren? Hur konstrueras kön när begränsningar görs? Jag kommer att börja skriva om hur kvinnorna förklarar den sociala gränsen. Därefter diskuterar jag olika former av gränser och deras subjektiva innebörder. Kapitlet övergår sedan i en analys av gränser och kön.

”Att slänga in en granat” - förklaringar

I förra kapitlet skriver jag att de intervjuade förklarar andra människors bemötanden på ett sätt som förknippar lyssnandets sfär, och det sociala handlingsutrymmet där, med andras känslor inför, förtrogenhet med och vetande om sexuella övergrepp. Tankar om andras trygghet, förståelse för berättaren och uppmuntran att tala blir förbundet med vartannat. Motsvarande sätt att förklara olika bemötanden återkommer när de talar om

relationer där det *inte* gått att föra en dialog om övergreppen, men nu med det begränsade handlingsutrymmet och omöjligheten att tala i fokus. Kvinnorna formar då en gräns för vad som, trots politiska förändringar och incestdebatt, blir socialt möjligt att säga och åstadkomma i form av sociala och personliga förändringar. Denna gräns för det egna handlingsutrymmet upprepas oavsett om relationen är privat eller professionell, och oavsett könskategori, och blir en fråga om *andras* "smärtgräns".

Ninni: Du skrev i det här, upplevelseformuläret att, människor, även dom som tycker om dig och älskar dig, inte ställer frågor (J: Mm.) och inte pratar, (J: Mm.) om det.

Josephine: (...) Alltså inte ens Daniel, kan, kan nämna orden, och inte ens min syster Beatrice kan göra det och inte ens, Lisa, som jag har känt sedan jag var sex år, som har sett mig med min familj, kan göra det. Och vissa saker, vissa saker pratar man inte om, och det här är en utav dom sakerna. Jag har en bekant, hon har migrän, och hon kan säga att, ah, jag kunde inte sova inatt. Jag hade sån migrän. Eller, jag var tvungen att vara hemma från jobbet. Jag hade sån migrän. Och du vet, man kan säga när man hämtar våra barn så där på dagis, hur är det med migränen? Jo, det har varit lite bättre den här veckan. Men det är ingen som skulle säga, jaha, hur är det nu med tankarna på incesten? Eller, hur är det nu med tankarna på våldtäkten, på våldtäkterna? Det är ingen som skulle säga så. Inte som, ingen som har gjort det hittills i alla fall. (3s.) Och man kan, man kan prata om svåra saker. Man kan, man kan till och med prata om såna saker som, impotens och alkoholiserade mödrar men, men alltså sexuella övergrepp, där går smärtgränsen.

Återigen handlar reflektionerna om *andras* känslor men nu är det inte längre trygghet som förklarar deras handlingar. Tanken om smärta förknippas med en tanke om *ett hot, en fara* som associeras med avslöjandet och med själva benämmandet av sexuella övergrepp.

Gunilla: det väcker så mycket förbjudna känslor hos en själv. Alltså det gör det. Det väcker ju saker hos människor. Det är ju liksom, det är ju som att slänga in en granat, osäkrad.

Talandet om övergreppen blir, med Gunillas metafor, en lika delikat uppgift som att handha ett sprängämne. När en verklig granat exploderar dör människor. Metaforen förstärker bilden av något som väcker *stark oro och rädsla* hos andra. Linda till exempel, nämner upprepade gånger att andra är rädda och att *andras* rädsla styr hennes handlingar, men har svårt att beskriva hur hon vet eller ser det. Hon säger:

Linda: du ställde frågan om hur, kommer inte ihåg men hur jag märker på andra människor att dom är rädda, (N: Mm.) eller att dom inte kan, lyssna på min berättelse om övergreppen och så. (N: Mm.) Eh, och så. Jag skrev ner

för att liksom kunna komma ihåg det lite bättre. (N: Mm.) Så, att jag kom på liksom, för jag, för jag, då kunde jag inte komma på vad, vad fan, hur vet jag det liksom? Det vet ju inte jag. Men så kom jag på att, jo att det är massa olika, på kroppsspråk, eller så här. Typ att, ja men att dels att jag märker att dom blir rädda, genom att till exempel deras ögon blir stora, (N: Mm.) eller så här. Ja, dom blir så här stora och rädda på nåt vis. (N: Mm.) Ehm, eller att dom inte riktigt kan fästa blicken, inte kan titta på mig liksom. (N: Mm.) Ja och så, eller, som har hänt flera gånger med, olika vänner så att dom bara byter samtalsämne mitt i, och börjar så här, oj vilken fin lampa du har där! (småskrattar) Liksom, (N: småskrattar) eller någonting, och då är det så här, ja okey. Det var ganska tydligt liksom. Jag fattar att dom inte, pallar att höra liksom, och det är så fullkomligt omedvetet hos dom så man nästan vill skratta. Alltså det är så här, men, herregud! Sitter man och berättar om övergrepp och dom bara, ja. (litet skratt) Ehm, eller, eller att dom, ja det där är ju ett ganska grovt då men om dom mindre så här att dom, mindre grovt är väl att dom typ, tappar uppmärksamheten på nåt vis. Att man ser att dom, dom säger att dom lyssnar och gärna hör på men dom gör inte det liksom. Dom är inte, där. Dom vill, man ser på dom att dom vill helst va nån annanstans liksom, dom, och då är ju inte jag trygg när jag berättar i alla fall.

Benämmandet medför förändrat kroppsspråk och handlingar som Linda *tolkar* i termer av rädsla. De får innebörd som att känslor av fara tar överhanden och gör människor oförmögna att fokusera på en dialog. De blir för upptagna med att skydda sig själva och kan inte längre vara närvarande i samtalet. Faran gör att de måste förflytta sig någon annanstans. Ibland handlar det om ett rent kroppsligt förflyttande ut ur rummet:

Gunilla: Ja, det var liksom bara så här, (förställer rösten) åh, mm, jag tror min kola kokar där ute på spisen.

Tolkningarna bygger både på iakttagelser av andras handlingar och på medvetenhet om egna reaktioner:

Linda: Ja, för så blev ju jag när, den här överlevaren som jag kände berättade, om sina grejer och det, det borde jag säga. Det har inte jag sagt till henne, att jag kunde ju inte ta det alls. Jag blev ju helt, paralyserad liksom och blev, jag, och jag var jättemån om att jag ville så här, intellektuellt så ville jag så gärna säga rätt saker, men jag var ju helt skräckslagen när hon berättade det. Så att eh, ja, jag var nog inget bra stöd för henne.

Andras ”skräck” går att känna igen i sig själv och blir då också möjlig att själv ha förståelse för.

I de intervjuades förklaringar av den sociala gränsen blir de sexuella övergreppen implicit konstruerade, eller explicit definierade, som ett oberörbart tabu, *ett förbjudet ämne*. Det upprätthålls gemensamt:

Josephine: Alltså man klarar inte av att säga dom orden! Och det, jag är ju med och bibehåller det tabu genom att själv inte prata om det, genom att inte säga att, ja, jag låg och tänkte på våldtäkten, eller, jag låg och tänkte när han kissade på mig, eller jag låg och tänkte på... Jag upprättar ju det också att, det här är nånting man inte pratar om.

När Josephine talar om detta tabu förtydligar hon sig med hjälp av metaforen ”avföring”:

Josephine: Och det är återkommande erfarenhet, även med, väninnor som jag liksom lite så där försiktigt, sagt att, (sänker rösten) jag har blivit våldtagen. (höjer rösten igen) Och sen har jag försökt ta upp det en andra gång och då det liksom varit, vad, vad vill du va, professionellt offer eller? Varför, liksom? Släpp det! Att man, att det är en sån motvilj, man vill inte ta till sig det här, mer än man vill peta i nån annans, man vill ju inte torka upp nån annans spyor, eller peta i nån annans avföring. Alltså det, man vill inte ha med det att göra! Det är ju så. Folk graviterar ju till människor som är, lyckliga och framgångsrika.

Försöket till samtal får mening som ett brott mot ett ideal där det ”perfekta”, i form av renhet, lycka och framgång är norm och där tystnad om det ”operfekta” påbjuds; en motsvarighet till idealet den ”perfekta familjen” med den ”gode fadern”.

Den sociala gränsen blir en gräns för yttrandefrihet. Det som sker *vid* gränsen fungerar som disciplinerande social kontroll men görs, när samtalen nu handlar om avslöjandets tid, *möjligt att utmana*. Kvinnorna utövar då motstånd mot den omgivning som etablerar förbudet. Det sker dels innehållsligt på berättelsens nivå:

Josephine: Det finns liksom, glastak eller glasvägg eller nånting jag, jag ännu idag inte har lyckats passera i alla fall. Men jag tycker att jag jobbar med att, vidga gränserna genom att jag går i den här stödgruppen där vi också utmanar varandra, till att våga prata om det och så.

Det solidariska ”vi”-et i kollektivet blir det som minskar risken och rädslan att göra ”fel” och åstadkommer större handlingsutrymme. Men motstånd mot den sociala gränsen utövas också på berättarens nivå, där kollektivet kan utgöras av parterna i ett intervjusamtal och den intervjuade genom berättarpositionen kan vända på styrkeförhållanden. Hon kan uttrycka tolkningar av, och kritisera andras handlingar och kroppsspråk. Hon kan tänka om och beskriva andra som hotade och rädda men också definiera andras bemötanden som tecken på bristande självinsikt och mognad:

Linda: Alltså jag har ju träffat såna skämt, såna grova. Ja, (N: Mm.) där jag kan tycka att det är snarare så att, att jag har kommit längre än själva terapeuten liksom. (N: Mm.) Eh, eller att, jag inte förstår vad den personen har med det yrket att göra. (N: Mm.) Eh, så. (N: Mm.) Ganska många gånger, men, ja-a.

Ninni: Vad har du tänkt då, vad har du sett då när du har tänkt, den bär personen har inte i det yrket att göra?

Linda: Eh, då har jag tänkt att, herregud, den här människan har ju så mycket eget obearbetat. Vad håller den på med? Den kan ju inte stödja mig. De har ingen koll på sig själv.

Ninni: Det är svårt för utomstående att förstå (B: Mm.) och jag för det sällan på tal (B: Mm.) och när du nämnde det förut så visade du med kroppen, att dom backade [med hela kroppen och så ett, nåt slags, uttryck av, av, av, obehag och vämjelse nästan i ansiktet.]

Birgitta: [Ja, mm, mm. O ja. (3s.) Mm mm mm mm mm.]

Ninni: Är det så folk reagerar?

Birgitta: Ja, det är ganska natur. Jag tror att det, jag blir inte ens en gång, arg. (3s.) (N: Mm.) Det är ganska naturligt därför det är så förskräckligt. Och jag tror att det är så enkelt som att, det man inte vet, behöver man inte bry sig om och inte känna runt. (3s.) Det är bättre att blunda. Det är som, alltså det är så oerhört barnsligt. Det är på ett års nivå. Om jag blundar så finns inte världen. Det är liksom den reaktionen tycker jag.

På samma sätt som andras bekantskap med problemet blir en förklaring till att de förmår lyssna och förstå, blir bristen på bekantskap med problemet orsak till att de *inte* förmår lyssna och förstå. Den sociala gränsen för utrymmet att tala om de sexuella övergreppen upprättas av andra ”för att” slippa känna obehag och rädsla inför det främmande, hotfulla, förbjudna och ohanterbara. Sexuella övergrepp blir något onämnbart ”eftersom” själva talet om dem kan orsaka smärta. Liksom i berättelserna om tystnadens tid kan andra bli plågade, upprörda och kränkta av det de får höra.

Den sociala gränsen

Vid den sociala gränsen för yttrandefriheten uppstår en frånvaro av det som omfattas av lyssnandets sfär. Kvinnorna talar om relationer i obalans, med brist på ömsesidig omsorg och solidaritet, och med en huvudsaklig frånvaro av ett gemensamt etiskt perspektiv på relationer och sexuella övergrepp. När förbudet överskrids och sexuella övergrepp ändå diskuteras utdelas avvisande sanktioner med passivt eller aktivt fientliga handlingar och mer eller mindre öppna misstroenden eller avledningsförsök. Det upprättas inte något ”vi”. Sex olika teman återkommer. Jag kallar dem: Omsorg i obalans,

En behandlingsstrategi, Ingen kontakt, Vill inte höra, Inte trodd och Hennes skuld.

Omsorg i obalans

I talet om avslöjandets tid förekommer *en* form av social gräns som visserligen innehåller ett gemensamt etiskt perspektiv, där samtal om sexuella övergrepp *inte* blir ett tabu, men där jag tolkar relationen som i obalans. Den egna förståelsen av övergreppen *som* övergrepp betraktade ifrågasätts inte men en djupare dialog blir aldrig möjlig. Personerna tar för mycket egen plats och begränsar därmed berättarens handlingsutrymme. De kvinnor som talar om detta berättar om relationer där närhet och ömsesidighet saknas och där det finns förväntningar på dem att låta andras behov gå före. Andras krav på omsorg stänger handlingsutrymmet. Dessa andra beskrivs direkt eller indirekt som ovana att reflektera över och tala om sig själva och att ta itu med egna problem. Ibland visar det sig i en ivrig upptagenhet av att hjälpa. Handlingarna får mening som en obalans i stödet av varandra eller, om relationen är professionell, som ett bristande stödet åt berättaren. Det tyngsta ansvaret hamnar på de intervjuade.

Anna talar till exempel om sina bröder på detta sätt. Relationen blir definierad som alltför ytlig, även om bröderna agerar solidariskt:

Ninni: Men du, vet du vad det kommer sig att du inte har pratat med dom sedan, som vuxen, om övergreppen?

Anna: Ja, alltså, jag hade ju inget behov. Ja, jag tyckte inte att dom behöv, eller alltså att jag hade behov av det då. Jag var så in, jag hade så, jag hade inte den där nära, du vet dagliga eller mycket sån kontakt men när vi har träffats så, har det alltid varit bra så. Och sen kan jag väl känna då att dom har haft nog med sina egna personliga problem och, att dom inte har jobbat med dom så. Så att jag har tänkt att jag, alltså, det här djupa sättet att bearbeta det, där var inte dom. (...) För mig har det ju varit att stötta och hjälpa mina syskon, och nu skulle jag göra mitt och då ville jag inte vara där, för att dom var inte där. Och då, det här med att man skall förklara och tala om och, det var för lång väg. Utan hjälpen för mig fanns ju på andra håll mycket, starkare. Fast det har varit skönt att jag har haft en familj som inte har, förkastat mig eller sagt att jag ljuger utan fullständigt, tror på mig. Alla har, trott fullständigt på mig, och dom stöttar mig på mitt sätt. Dom gånger det har sagts nåt så har dom bara sagt saker som har vart bra för mig.

Det är både den jämlika relationens vardaglighet med dess närhet som saknas, och brödernas egna problem som både tar för mycket utrymme och för lite eftersom de ”inte har jobbat med dem.” De är ”inte där”, varken i relationen eller i sig själva. Ovanan förstår jag som förknippad med brist på vetande. Anna måste ”förklara”. Det går därför inte att mötas på ett djupare plan. Syskonen befinner sig för långt ifrån varandra och Anna blir den som

måste ”stötta och hjälpa”. Men istället för att anpassa sig väljer hon bort bröderna till förmån för andra relationer där hon vet att ”hjälp” finns.

När Linda talar om en av sina terapeuter återkommer samma tema men nu som en upptagenhet med att hjälpa:

Linda: Men jag kan mest känna att (3s.) att jag säger nånting och så f, hinner jag inte säga klart det förrän hon har en färdig, lösning på det och det är inte det jag behöver. Jag behöver komma på lösningen själv. Hur klokt det än är det hon säger så spelar det ingen roll. Det går inte in om inte jag själv, får komma på det. (N: Mm.) Och jag vet inte men jag tolkar det som att det har med nån slags osäkerhet att göra. (N: Mm.) Att hon, ja, kommer med färdiga, för mig blir det mest floskler eller blir mest, tjugiga citat liksom. (...) Och så kan jag känna mig jättefrustrerad för att, personen tror att hon måste göra, på massa olika sätt, och säga massa olika saker som jag inte är intresserad av. (N: Mm.) Och så, är det jättesvårt att säga att, nej men du, håll tyst och lyssna på mig. (...) Det blir en omvänd situation då för då blir det att jag, försöker komma på bra sätt att, att stödja den som ska stödja mig så att den (N: Mm.) ska stödja mig på rätt sätt (N: Mm.) och då blir det lite invecklat till slut.

Linda presenterar terapeuten som en osäker person, upptagen av sig själv som hjälpare. Beredvilligheten att hjälpa uttrycks inte i ett fokuserat lyssnande mot Linda, utan riktar istället uppmärksamhet mot henne själv som tänkare och talare. Linda tolkar det som att hennes berättelse avvisas och får svårt att göra motstånd: ”Och så är det jättesvårt att säga att, nej men du, håll tyst och lyssna på mig.” Liksom Anna blir hon samtidigt den som främst måste ge stöd, något som Anna, men inte Linda, definierar som möjligt att välja bort. Här tolkar jag en skillnad i styrkeförhållande som har att göra med beroendet av hjälp i relationen. Anna framstår som mindre beroende av sina bröder än Linda av sin terapeut.

Obalansen i relationerna tolkar jag som graderad, där Annas relation med sina bröder innehåller någon form av utbyte genom solidaritet. De varken ”förkastar” henne eller berättelsen. Tolkningen av det berättade är gemensam och byggd på ett bestämt etiskt perspektiv, där de säger ”saker som har vart bra”. När Josephine talar om sin mammas reaktion på det andra avslöjandet, som hon gör tillsammans med sin syster några år efter det första, saknas sådan solidaritet. Istället dominerar mammans upptagenhet med sig själv och sitt eget lidande:

Josephine: Och hon var den som fattade beslutet att, nej! Nu ska vi tala om för mamma vilken jävla skitstövel hon är gift med! Och så ringde Beatrice upp och berättade detta för mamma. En fredag eftermiddag. Måndag morron, går mamma och ansöker om skilsmässa. (3s.) Och jag tänkte (3s.) jaha! Okey. Ha, det var (pustar ut) jätteskönt! Att hon skiljer sig. Jätteskönt att mamma äntligen accepterar, vad det är jag har, har sagt. (...) Jag följde med. Och sen

var det jag som tog hand om mamma när hon låg och skrek i sitt rum och läste in sig och hotade med att ta livet (litet skratt) av sig och, jag ringde psyket (...)

Ninni: Men hon säger ingenting till dig, eller gör hon det?

Josephine: Nej, inte, å, inte liksom, å, min dotter. Har du varit utsatt för sexuella övergrepp? Å, då ska jag skilja mig. Ingenting sånt. Nej, nej, nej. (...) oj, vad synd det var om henne och (melodramatiskt) tänk, tänk att jag har blivit så lurad! Och vi har varit tillsammans i nästan 22 år. Och jag hade ingen a-ning! Ingen a-ning om detta hemska. Tänk vad han har lurat mig. (...) Martyren med stort m. Verkligen. Hon är martyr. Hon är offer. Och hon har lidit. Och som hon har blivit lurad.

Mammans handlingar tolkar jag som uttryck för en delad verklighetskonstruktion där övergrepp ”skett” men där den kränkta parten är hon själv. I berättelsen finns varken omsorg eller solidaritet med Josephine. Ansvar för att stödja ligger helt och hållet hos dottern. Eftersom Josephine kan tolkas som mer beroende av sin mamma än Anna av sina bröder, kan det ansvaret också uppfattas som ett krav hon har svårare att välja bort.

En behandlingsstrategi

Den sociala gränsens andra tema består av olika psykoterapeutiska behandlingsstrategier där dialoger om sexuella övergrepp, eller om sexuella övergrepp *såsom* övergrepp betraktade, inte ingår. I båda fallen gör terapeuten en annan tolkning än intervjupersonen av övergreppen eller av arbetet med dem. I en berättelse konstrueras en sexualliberal tolkning:

Ninni: Trodde han dig när du, verkade det som att han trodde dig?

Barbro: Ja, men det verkade nästan som om han tyckte att det var normalt, med att, att föräldrar var på sina barn.

Ninni: Hur gjorde han? Berätta, beskriv hur han handlade så att du, (B: Jo,) fick den känslan?

Barbro: en, en av gångerna frågade han om jag hade konfronterat mina syskon, och då, hade jag inte gjort det ännu. Och då sa han, det är bara att säga att, kommer du ihåg om vi hade några sexuella lekar med pappa. Och det kändes så (andas ut ljudligt) verkligen äckligt alltså. Det hade jag aldrig kunnat fråga mina syskon, över huvudetaget. Och att, att bara tänka i dom termerna, sexuella lekar med pappa. Det kändes, det kändes som om han var en övergreppspappa själv.

Ordvalet ”sexuella lekar” konstruerar *inte* handlingarna inom den feministiska definitionen såsom våld, kränkning och brott. De blir istället något lustfyllt och roligt för barnet och reproducerar den tolkning av barns sexualitet som ingick i den framväxande sexualliberalismen under 1900-talet, och som jag skrev om i kapitel 1 och 4. En sådan krockar med Barbros egen

och åtföljs av äckelkänslor. Genom det motstånd hon utövar i samtalet med mig definierar hon terapeuten som presumptiv förövare.

I berättelser om behandlingsstrategier där dialoger om sexuella övergrepp inte ingår, formulerar terapeuten ett tänkt ”pris” som måste betalas av den som vill dokumentera övergrepp, hantera övergreppsminnen och åstadkomma förändring. ”Priset” handlar om en risk att skapa ett sämre liv åt sig själv. Konstruktionen fungerar disciplinerande och leder till självreglering. Gunilla till exempel, talar om den första terapeut hon vänder sig till för att bearbeta övergreppen och förändra sitt liv:

Gunilla: Men sen var det ju hans, dilemma var ju det att han ville verkligen att jag skulle förstå att börjar man gräva i detta, så får man betala ett pris. (...) Alltså det var väldigt klart när vi pratade om det här, vad jag ville med detta, med den här terapin, och att jag inte ville ha dom här topparna och dalarna utan lite bli mer så, för att jag tycker att det skulle vara skönt. Och då så sa han, vill du verkligen säker på att du vill det? För att, går man in i dom här förändringsprocesserna så händer ju saker med en, och du kanske tappar din kreativitet och vill du verkligen det? Men liksom han, var väldigt så där, frågande alltså. Dina kompisar kommer att märka att du förändrar dig. Det kan bli väldiga förändringar och att, folk, korresponderar annorlunda med dig. Att det blir konsekvenser om man, man gör någonting. Och vad jag ville. Ville jag verkligen detta eller vad? Trodde jag bara att jag ville, vara mera så. (...) Man kan säga så här att det gick verkligen in, det här som han pratade med mig om, och vill jag verkligen det här och, vad är livet egentligen?

Konstruktionen av ”priset” uttrycker en tanke om en fara med förändring. Att ”börja gräva i detta” leder inte till en lugnare, ljusare framtid. Istället varnar terapeuten för ett liv utan kreativitet, med risk för problem och avvisanden i relationer med vänner. Genom att citera upprepade hotelser skapar Gunilla subjektiv mening i berättelsen. Det upprepade innebär att hennes syfte med terapin, att förändras, ifrågasätts: ”vill du verkligen det?” Jag förstår frågan som begränsande för hennes tolknings- och handlingsutrymme. Den medger inga alternativ och medför i sig en förändring mot något sämre, genom att kontrollera henne inifrån. Terapeutens tolkning av verkligheten ”går in” i och styr henne. Den blir hennes: ”ville jag verkligen det här?” Under terapin talar de sedan heller aldrig om övergreppen eller föräldrarnas reaktioner vid upptäckten.

I det andra exemplet använder terapeuten nedvärdering som sanktion och kontroll över framtida avslöjanden. Josephine berättar om hur hon blir uppmanad att förstöra den dokumentation hon fört under många år för att samla bevis och våga anmäla.

Josephine: Jag gjorde nämligen så att under dom här åren, så skrev jag dagböcker, och jag talade in på band. Jag kunde säga, idag är det, det och det datumet. Det är nu det här och det här klockslaget. Jag sitter nu i garderoben. (...) Alltså jag skrev upp allting. Och nu har jag blåmärken här på höger armen och, och så var det då en psykolog som sa till mig att, släng allt det där! Du behöver, radera det förflutna och du behöver, gå vidare, och du behöver se framåt (...) Och jag hade ju hela tiden tänkt, att det här sparar jag tills dess att jag blir så mogen och så vuxen och så tuff och så modig att jag vågar gå till polisen och anmäla. Och så sa hon, (3s.) du kommer inte att anmäla. Och så länge du har dom här kan du inte gå vidare i ditt liv och blicka framåt. Och jag var inte övertygad om att jag gjorde rätt, men jag tänkte, ja, jag måste väl lita på henne då. Och då lekte jag länge med tanken att, jag kunde posta det anonymt till nåt universitet, att det kanske finns någon forskare någonstans som skulle tycka det var intressant att läsa dessa tjocka dagböcker. För varje dagbok var ju på två till trehundra sidor. Och jag hade ju upp till ett dussin dagböcker. (...) Kanske att det finns nån människa, nån forskare någonstans som tycker det är intressant att läsa hur en 16, 17, 18, 19, 20-årig ung kvinna har reagerat när hon har levt i en sån pressad situation. Och så tänkte jag, och vem skall jag, vem skall jag posta det här till? Vem, vem, för jag ville inte slänga det! Och psykologen sa att, du måste göra detta om du skall bli psykiskt frisk. Du måste göra detta om du skall kunna gå vidare med det, med ditt liv. Du måste kunna göra detta om du skall klara av att fungera i en familj, och så vidare och så vidare. Och det är ju, jag kände att jag (3s., andas kraftigt ut) jag kände att ställs det på sin spets så är det mellan min familj eller att gå och anmäla. För hon sa, du orkar inte anmäla och ha kvar din familj. Det finns inte en möjlighet. Så skall du välja det förflutna skall du välja din våldtäktsman, eller skall du välja din familj. Och säger man så, då blir det så. (slår ihop händerna i en klapp). Okey, då måste jag verkligen ta mig samman nu och slänga dom här dagböckerna som jag har hållt, hållt fast vid, klamrat mig fast vid att här finns i alla fall. Och jag tog till och med kort, på, på vissa blåmärken, eller vissa utav blåmärkena jag fick. (...) Och så slängde jag dessa dagböcker, och det var så hemskt för att innan jag slängde dom så läste jag igenom det, (låter ledsen) och jag kunde tycka liksom delar jag läste att, vad tapper jag var ändå. Jag liksom skrev så här att, kanske, kanske, att jag läser detta om tio år och kanske att något har förbättrats. (...). Och det enda jag inte slängde, var, förutom två saker som vi kan komma till sen, det är dom här breven jag hade skrivit, därför då tänkte jag, aha! Men det är ju ändå inte dagböcker. (...) Och nu känns det som att det är det enda som finns kvar. Det känns som att det har varit en brand och det här är dom enda skärvorna jag har lyckats rädda, dom enda strimlor av, dokumentation av hur det har varit och därför så känns det så skönt att du har det. Och jag önskar så innerligt att jag hade kunnat hålla ut ett år till med dom här dagböckerna för i så fall hade du fått dom (...) Och det var verkligen så värdefull dokumentation för det var mitt under pågående övergrepp (...) Var det inte talibanerna som sprängde sönder dom där tusenåriga Buddastatyerna i Afganistan och hela världen bara, ahh, oersättliga kulturskatter. Så känns det med mina dagböcker.

Min tolkning är att Josephine inte bara dokumenterar för att våga göra en polisanmälan. Dokumentationen fungerar också som bekräftelse, som eget giltiggörande av det våld som sker och som inte giltiggörs av någon annan. Platsen hon gör åt sig i garderoben fungerar som rum för drömmar om en bättre framtid och när hon senare i livet läser det hon skrivit hjälper det henne att uppvärdera sig själv, ”hur tapper jag var”. Jag tolkar därmed dokumentationen som motstånd mot våld. Terapeuten gör en annan tolkning, där dagböckernas existens markerar en lågt värderad destruktivitet och psykisk sjukdom som blockerar Josephines möjligheter att kunna ”gå vidare med sitt liv”, ”se framåt”, bli ”psykiskt frisk” och ”fungera i en familj”.

Josephine: Du får tala till rätta den här, irrationella personen som tror att det skall gå att anmäla för att du måste förstå Josephine, att även om du anmäler, det kommer inte gå till rättegång, och även om det kommer gå till rättegång så kommer han inte att bli fälld. (...) detta kontrollbehov du har, och du borde inte samla på papper som en liten rätta.

Josephines ”destruktivitet” blir tecken på ett ”irrationellt”, sjukligt ”kontrollbehov” eller som ett beteende hos ett lägre stående djur. Problemet blir Josephine som person och hennes dagböcker, inte våldet som hon utsatts för. Terapeuten själv framställs i kontrast som allvetande och auktoritär, med tolkningsföreträdare över situationen. För Josephine, som tidigare i ett kapitel talat om hur hennes val att leva var knutet till maken och dottern, blir ett sådant hot mycket effektivt:

Josephine: och om du anmäler så blir det på bekostnad av din familj, för du kommer inte orka ha en familj om du anmäler och dom kommer inte orka med dig om du anmäler, och då blir du olycklig, därför att det viktigaste i ditt liv, det är att ha din familj och inte att anmäla honom. Och vad är, vad är (skrattar) varje mammas akilleshäls?

Liksom i berättelser om tystnadens tid återkommer hotet om avvisning som en disciplinerande social kontroll. Nedvärdering och avvisning förstärker varandra. Planerna på polisanmälan görs till ett val att leva tillsammans med förövaren och ställs *mot* ett liv tillsammans med maken och dotter. Anmälan och familjeliv definieras som oförenliga, ”Och säger man så, då blir det så.” I vad som kan tolkas som rädsla över risken för förlust av både familj och eget liv, anpassar sig Josephine. Mot sin egen vilja – ”jag ville inte slänga det!” – övertar hon terapeutens tolkning och självreglerar sig genom att försöka ”radera det förflutna” och förstör sina bevis. Förlusten av dagböckerna får senare, i ett ”nu” i samtalet med mig, subjektiv mening som ödeläggelse av en, för henne själv, livsavgörande, absolut värdefull och oersättlig personlig historia. De brev (till hennes präst) bland annat, i form

av ”skärvor” som hon lyckas rädda från ”branden” ger hon till mig. Hon konstruerar samtidigt mig som svaret på de drömmar hon närt om en ”räddande” forskare någonstans som ska se och giltiggöra hennes situation.

Ingen kontakt

Det tredje tema som upprepas, och berör den sociala gränsen för yttrandefriheten, handlar om att avslöjandet möts av olika grader av passivitet och tystnad som ibland övergår i synbar fientlighet. Det kommer inget gensvar och uppstår ingen dialog med närhet och gemenskap kring det som sagts. Talet om kontaktlöshet omfattar både personer i ytligare relationer och andra som har stått, eller står de intervjuade nära, men där just sexuella övergrepp inte går att benämna. Fyra exempel belyser detta.

I det första talar Barbro om en samtalsgrupp där deltagarna pratar om sina nattliga drömmar med varandra:

Barbro: Dom var ju otroligt besvärade av, när jag pratade om övergreppen över huvudtaget och, men dom var ju så artiga så att, men dom slätade över och så. (...) Jag kände ju, is från dom.

Linda talar istället om sin barndoms bästis, som räddat henne från ensamheten:

Linda: Ja, och vi tappade ganska mycket kontakt när jag flyttade till Sverige, och det sörjde jag ju så otroligt mycket. Alltså jag var helt knäckt över det. Och hon blev väldigt hård och väldigt liksom distanserad och väldigt så här, ja avvisande och, (N: *Mot dig?*) ja. Ganska elak blev hon också.

Ninni: Mm. När du kom ner på somrarna?

Linda: Ja, precis, och det sörjde jag jättemycket, för att för mig var hon så otroligt viktig människa. Hon var ju den enda jag hade. Faktiskt så var hon den enda jag hade. (3s.) Eh, så jag har alltid försökt att nå henne och söka henne liksom, men jag har aldrig riktigt nått fram.

Ninni: Hur bar du, hur bar du gått till väga?

Linda: (3s.) Ja-a, jag har ju ständigt hälsat på varje sommar, i vuxen ålder, ehm, och jag har försökt att nå fram till henne genom (3s.) ja, jag har pratat om, om det som hände mig och så men hon blir bara, hon är bara tyst liksom hela tiden.

Josephine tänker på sina systrar:

Ninni: du beskriver i brevet att, när du första gången berättar för Alexandra och Beatrice, (J: Mm.) så tar dom ingen notis om det, och dom...

Josephine: Nej, dom kan inte ta in det.

Ninni: Dom tar inte in det.

Josephine: Och, och dom gör, någonting som är så fullkomligt obegripligt som att lämna sina döttrar i hans vård. Nästan som en (3s.) markering eller som, ja. (...) Alexandra var, inte helt kontaktbar, skulle jag vilja säga. (...) Det är svårt att förklara, men då verkar hon vara helt (3s.) nollställd.

Och Gunilla gör en sammanfattande tolkning av olika personer som hon kommer att tänka på genom att använda begreppet ”intig”:

Ninni: Och sen så tyckte jag det var intressant att du skrev det här med (citerar bakgrundsformuläret) närstående som inte förstått visar upp en attityd som är plågsamt, vänta ska vi se, där, in...

Gunilla: Intig. Alltså...

Ninni: Intig! Det är det det står. (3s.) Att du jämför det med att man berättar att, att du berättar att tvättmaskinen har gått sönder. (G: Mm.) Ja. (3s.) Beskriv det ordet, intig, vad det står för.

Gunilla: Ja, att det är liksom avsaknad av (3s.) känslomässigt engagemang, empati eller, och är bara, inte ens att man, jag tycker inte ens att, eller många människor lyssnar inte ens. Alltså det här lyssnandet, utan man, hör nåt och sen (knäpper med fingret), knäpper man av.

Meningsinnehållet i talet om kontaktlöshet tolkar jag som uttryck för en total blockering i relationen. Det går inte att få någon insyn i den andres tankar och det går inte att dela med sig av egna. Ingen blir heller ansvarig för att visa omsorg om och solidaritet med någon. Bemötandets passiva motvillighet upplevs som avvisning.

Vill inte höra

I det fjärde temat blir avslöjandet bemött med öppen ovilja att lyssna och kan tolkas som aktiv motvilja. Barbro säger om sina döttrar:

Ninni: Har berättat, försökt att berätta för dom rakt på sak, och säga att pappa och min bror gjorde det här?

Barbro: Jo, när det var nyupptäckt 1989, då babblade jag ganska mycket och dom värjde sig. Och sen har jag inte trugat mig på dom, om det, och jag tänker att, dom vet att jag tycker att jag har blivit utsatt, och den dan dom börjar fundera över sig själva så kanske dom kommer och frågar. Jag vill inte mata dom med detta när dom inte vill höra. Och dom vet ju att jag går på (kvinnojour) och att jag målar.

Ninni: Nej, beskriv hur dom gjorde då när du sa det första gången, att dom inte ville veta av det, hur såg du det?

Barbro: Ja, dom sa ju rent ut, lägg av nu morsan. Och, så dom var ganska (3s.) eller dom var väldigt tydliga med att dom ville inte höra. (...) Och det var ju bra, egentligen när dom inte orkade så var det ju bra att dom gav dom signalerna.

I samtalet får döttrarnas reaktion *inte* innebörd som avvisning. Gränsen framställs *inte* som ett hinder för Barbro och hennes arbete med övergreppsminnena. Hon snarare uppmuntrar den, i omsorg om döttrarna.

När Linda talar om sin flickvän uttrycks en helt annan mening:

Ninni: Den här positiva upplevelsen som du bar med dig, har den förändrats?

Linda: (2s.) Alltså jag vet inte riktigt vad som är hönan eller ägget i det här men (2s.) eh, jag har ju haft, en relation (N: Mm.) som (2s.) har kraschat, bland annat på grund av att den här kvinnan inte, klarar av min övergreppsbakgrund. (N: Mhm.) vilket är ganska, jobbig upplevelse (N: Mm, mm.) eller väldigt jobbig upplevelse. Ehm, så hon har stoppat upp, eller det har stoppat upp lite det hela (N: Mm.) och det har gjort det hela väldigt tungt. (...) Ehm (2s.) ja, och hon har uttryckligen sagt, att din bakgrund är, är väldigt tung och jag, orkar inte höra om den (N: Mm-m.) och det, har ju vart ganska jobbigt för mig att höra. Särskilt eftersom, eh, jag (2s.) ja, hon var en väldigt viktig människa för mig och ho, men hon stoppade upp den grejen känns det som och jag fick inget stöd över huvudtaget och jag fick snarare känslan av att jag, var, på grund av min, bakgrund så var jag ett problem och en börda, och, vilket gör att, det blir väldigt, tung helt enkelt. (N: Mm, mm, mm.) för att då får jag skuld för att jag, har varit utsatt för nåt som inte är mitt fel. (...) Startskottet till att det bara, det bröts, att vi inte, att det inte gick att vara ihop längre, så att säga, och det var att jag fick flashbacks när vi, hade sex, en gång. (...) Det var lugnt att jag liksom visade att stopp och så. Det var inget problem tills jag sa varför (N: Mm.) och då, flippade hon (2s.) jag, ja och ville inte, ha med det att göra och (2s.) tog avstånd från mig och distanserade sig och så. Så då blev ju det, också som ett straff, för att jag berättade.

Min tolkning av Barbros och Lindas berättelser är att de är förbundna med olika former av ansvar och beroenden. Barbros berättelse kan förstås som uttryck för föräldraansvar där relationen är omhändertagande och Barbros uppgift är att visa omsorg och solidaritet med sina barn. Hon är därför inte beroende av öppenheten med döttrarna. Linda däremot konstruerar ett jämlikt relationsideal med ömsesidigt och delat ansvar och med beroende av ömsesidig öppenhet, omsorg och solidaritet. Den avvisning som hennes flickvän åstadkommer får mening som ett "straff", en sanktion, en repressalie "för att jag berättade". För Linda betyder det att hon personligen nedvärderas till "ett problem och en börda." Implicit blir hon ogiltiggjord som kränkt part, värd att visa omsorg och solidaritet. Den kränkta blir istället flickvännen. Frånvaron av bekräftelse medför en ansvarsbörda, "då får jag skuld" som implicerar: för att jag gjort henne illa. När Linda och hennes avslöjande blir en "dålighet" disciplinerar det, blockerar arbetet med övergreppen, "hon stoppade upp den grejen" och gör livet "tungt". Samtidigt medför sanktionen inte fullständig kontroll. Linda gör också

motstånd. Händelsen har bara ”stoppat” henne ”lite” och bildar utgångspunkt för uppbrott, eftersom ”det inte gick att vara ihop längre”.

I ett kapitel 9 säger Linda att hon *väljer* att bryta upp för att inte behöva ”förminska” sig och ”offra” det arbete hon gjort under många år. Jag tolkar därför uppbrottet som motstånd mot nedvärdering och skuld. Närvarande i berättelsen är den historiska tiden med dess idéer om mänskliga rättigheter för kvinnor och barn. Den kan förstås som ett nödvändigt strukturellt utrymme för att kunna utmana disciplinerande sociala gränser. Linda reproducerar på berättarnivån ett perspektiv på de sexuella övergreppen som följer den feministiska ideologin och debatterna om våldtäkt och incest: ”jag har varit utsatt för nåt som inte är mitt fel”.

De val Barbro och Linda gör i förhållande till döttrarna respektive partnern skiljer sig åt så till vida att Barbro inte bryter upp trots att hon inte kan tala med döttrarna, medan Linda gör det. När de speglas mot Josephines val att bränna dagböcker och inte polisanmäla för att behålla sin familj, har de däremot en likhet. Barbro och Linda gör sina val baserat på överväganden om reella händelser. Josephine har istället att ta ställning till en fiktiv framtida situation som terapeuten konstruerar och till de påtryckningar som är förknippade med den. Både Josephines handlingar gentemot sin terapeut, och Gunillas, tolkar jag som uttryck för disciplinering, medan Lindas kan förstås som motstånd mot flickvännen och Barbros snarare kan ses som omsorg om döttrarna.

Inte trodd

Det femte temat för den sociala gränsen handlar om att inte blir trodd. Med den historiska tiden som kontext kan det tolkas som uttryck för problemkonstruktionen ”förtal”.

Birgitta: Min äldre bror, han reagerade med att terapeuter, eh, är, vad sa han för nånting? Terapeuter (3s.), hittar på grejer. Det är bara, terapeuter som hittar på.

Liksom i incestdebatten definieras terapeuter som medverkande eller ansvariga till villfarelsen. Den flicka eller kvinna som avslöjar sexuella övergrepp görs samtidigt illvillig och ”lögnaktig”:

Josephine: många, år senare, så sa jag, men mamma, jag berättade för dig. Jag berättade ju för dig. Jag sa ju till dig att han tafsade på mig. Att han höll mig, att han kysste mig på halsen så där sliskt. (3s.) Och då sa hon, så där ynkligt, ja, men jag tänkte att du kanske hittade på för att du hade just fått reda på att din pappa var, inte din biologiska pappa, och då tänkte jag att du ville hämna på honom.

Andra tolkningar, än att det berättaren talar om faktiskt har skett, ligger närmare till hands.

Som kontrast mot ett perspektiv där terapeuter ”hittar på” övergrepp talar Barbro om många händelser där hon inte blivit trodd och där det framför allt är terapeuter, eller andra verksamma inom vårddyrken, som *inte* tror henne. Sådana misstroenden har både skett när hon har försökt tala om övergrepp som hon själv varit utsatt för och när hon försökt få hjälp för en av sina döttrar. Hon hör av sig både till socialtjänsten och till flera av sina tidigare professionella kontakter då hon förstår att dotterns pappa, Barbros före detta sambo, utsätter flickan för sexuella övergrepp. En av dem är en kurator som familjen tidigare haft samtal med inom barnpsykiatri:

Barbro: Sen hade jag ju kontakt så till vida att jag skrev ett brev nån gång om året till den här kuratorn, och jag fick några små rader, som svar. Och till slut så hade jag ju då, då hade vi kommit till 1989. Jag hade upptäckt övergreppen så skrev jag om övergreppen, och träffade på henne utomhus, kuratorn. Och hon, och hon (3s.) hade mungiporna neråt och uttryckte att hon trodde inte alls på mig.

Ninni: Hon sa det rent...

Barbro: Ja, hon sa det rent ut. Och det var ju först *då*, som jag riktigt tänkte på det här med sängen⁹⁶, och varför kom jag ihåg den bilden, om den inte var jätteviktig (ohörbart).

Ninni: Men *hur* kändes det?

Barbro: (lågt) Ja, fruktansvärt. Jag hade ju faktiskt trott på henne i alla år. Jag hade känt henne som ett stöd trots att vi inte gick där, och så blev det, en kalldusch. Och då var ju jag nere, alltigenom dum igen.

Barbro placerar händelsen i en tidskontext genom ett bestämt årtal, med upptäckten av övergreppen, med avslöjandet av dem, men också med misstron som möter henne. Jag tolkar det som att avslöjandets tid inte enbart innebär möjligheter att tala och bli hörd utan också upprepningar av sådan disciplinering som gjorts under tystnadens tid. Dessa motstridigheter i tiden följs av två motstridiga förändringar i berättelsen. Den ena förstår jag som disciplinerande. Den upprepar samma nedvärdering som i talet om tystnadens tid. Frånvaron av bekräftelse, det uttryckliga misstroendet, gör Barbro till någon som *inte* är att ”räkna med”, för att använda Barbros egna ord från kapitel 9.

Bekräftelse handlar om att berättare och berättelse giltiggörs, verkliggörs i subjektiv mening. Talaren och det uttalade tillskrivs trovärdighet och trovärdighet blir förknippat med betydelser av att existera och att vara ”värdefull” för en annan människa, att vara någon att räkna med. När bekräftelsen uteblir beskriver Barbro det som en ”kalldusch” –

---

⁹⁶ Barbro refererar här till ett tillfälle i terapi när hennes dotter ritat en säng.

värmen av det ”stöd” hon känt försvinner plötsligt – men också som nedvärdering. Hon görs otillförlitlig. Sänkningen disciplinerar. Den tar sig in i henne och kontrollerar hennes självupplevelse: ”Och då var ju jag nere, alltigenom dum igen.”

Den andra förändring som sker i berättelsen är att mötet i sig, kring avslöjandet, leder till omtolkningar av tidigare händelser. ”Och det var ju först då, som jag riktigt tänkte på det här med sängen.” Något som inte varit förknippat med övergrepp blir det och får mening som ”jätteviktigt”. Att själva samtalet *kan* uppstå, oavsett hur kort och oavsett bemötande, tolkar jag som en möjlig öppning för motstånd som uppstår med avslöjandets tid. Även en avvisande handling kan, i en bestämd kontext där det någonstans finns en solidariskt ”vi”, användas som utgångspunkt för reflektion, ny medvetenhet och handling.

Hennes skuld

Det sista temat för den sociala gränsen handlar om att uttryckligen få skuld för de sexuella övergreppen. Carina, men ingen annan av de intervjuade, berättar att det inträffar under avslöjandets tid. När hon är 18 år och har flyttat från fosterhemmet konfronterar hon fosterpappan i ett brev. De händelser som sedan utspelar sig har jag skrivit om i kapitel 6. De inträffar i en period då tystnadens tid löper parallellt med avslöjandets tid. Carina har vid denna tid läst det bibelcitats som gjort henne varse om att ett ”fel” begåtts mot henne. Hon har känt sig uppmanad att låta dem ”ropas ut över taken” men hon har ännu inte mött debatten genom den TV-film som så småningom leder till en polisanmälan. Brevet till fosterpappan når fostermamman och alla tre träffas i parets bil, med Carina i baksätet, fosterpappan bakom ratten och fostermamman bredvid.

Ninni: Kommer du ihåg vad, vad du, tänkte när du satt där i bilen?

Carina: Ja, jag blev ju, rädd och (3s.) ja jag tystas ner, liksom (N: Ja, mm.) tog på mig skulden gjorde jag ju för, jag hade förstört deras äktenskap och, ja allt vad hon sa.

Ninni: Så du började tänka att (C: Ja.) att hon hade rätt att?

Carina: Ja att det var mitt fel liksom. (N: Mm.) Jag hade, provocerat honom.

Ninni: Ja (3s.) men det betyder att hon, hon sa inte att det var osant (C: Nej) det du sa utan det är bara att, det var du som (C: Mm.) bar skuld?

Carina: Hon la, ja, hon la skulden på mig (N: Ja.) för han hade ju, erkänt.

Skuldbeläggandet fungerar som disciplinerande sanktion. Den leder till självreglering. Carina tar på sig skulden, upplever att det är hennes ”fel” och ”tystas”.

Att det enbart är Carina och ingen annan av de intervjuade, som berättar om liknande händelser under avslöjandets tid kan tolkas som att

sådana skuldbelägganden blir politiskt inkorrekta under incestdebattens år. Men Carina är också den enda som gjort en polisanmälan och hennes förövare har erkänt. I kapitel 7 förknippar jag konstruktioner av lösaktighet och oberörbarhet med just upptäckt och erkännande. I berättelserna om de rättegångsförhandlingar som följer, och om försvarets retorik, upprepas samma skuldbelägganden. En sådan retorik har jag, i min tolkning av domsluten, funnit förknippad med en konstruktion av Carina som ”dålig” flicka, som sexuellt provocerande. Konstruktionen tolkar jag som en förutsättning för att en far som erkänt sexuella handlingar mot sin fosterdotter skall kunna konstrueras som ”god”. Han blir ”god” när hon blir ”ond”. Skuldbeläggande skulle därför kunna förstås som en legitim försvarsstrategi framför allt i rättegångssalar, med de beviskrav och straffpåföljder som är förknippade med dem, om än inte i andra kontexter. Gränsen mot öppenhet om erfarenheter av sexuella övergrepp domineras istället av andra, socialt mera legitima avvisningar.

Subjektiva innebörder av den sociala gränsen: en sammanfattning

Den subjektiva mening som formas i samtal om den sociala gränsen för tolknings- och handlingsutrymmet innebär alltså i första hand begränsad yttrandefrihet. Utrymmet att tänka och tala om kränkningar som svensk lagstiftning förbjuder och som internationella konventioner definierar som brott mot barns rättigheter, förminskas genom olika former av avvisningar. Dessa får för det första innebörd som *krav från andra på större utrymme att höras och stödjas*. Det tyngsta ansvaret för relation och omsorg hamnar på de intervjuade. För det andra får avvisningar mening som *större utrymme för andra att tolka övergreppen och arbetet med dem*. Tolkningarna gör att de utesluts från dialog eller definieras som något annat än kränkning av barnet. För det tredje fungerar avvisningar som *passivt eller aktivt fientliga handlingar från andra* med mer eller mindre öppet misstroende, och som nedvärderande och skuldbeläggande repressalier till följd av avslöjanden.

I en del kontexter fungerar sådana avvisningar disciplinerande och medför självreglering. Uteslutning och hot om uteslutning ur social gemenskap tolkar jag som en stark strategi för social kontroll över de intervjuades röster. Andras behov av stöd blir krav som svårligen går att värja sig mot. Tolkningar av arbetet med övergreppen som något riskfyllt medför rädsla, anpassning och att bevismaterial förstörs. Öppen ovilja att höra talas om övergreppen, eller försvar för förövare, förskjuter ansvar och skuld från män, bröder och fäder till döttrar och systrar; skuld som införlivas och för med sig tystnad. Öppen misstro sänker kvinnors trovärdighet och värde. Kvinnorna blir personligen konstruerade som ”problemet”, ett problem som antingen tar form som psykisk sjukdom och destruktivitet, lögnaktighet och hämndlystnad, dumhet eller sexuell

provokation. ”Problemet” knyts till dem som individer, inte till övergreppen som de talar om.

I andra kontexter, eller samtidigt, görs större handlingsutrymmen, val och motstånd. Min tolkning är att det motståndet etableras inom den historiska tidens kontext och är dels associerat med beroenden, ansvar och eventuellt utrymme i andra relationer, dels med hur mycket arbete och tid som redan har lagts ner på övergreppen. I ett sammanhang där beroendet till en annan vuxen är relativt litet och solidaritet går att finna någon annanstans, finns öppningar att välja bort utrymmeskrävande eller fientliga relationer. Omsorg om egna barn kan också medföra öppningar att tolka avvísning som något annat än hot. I en berättelse där huvudpersonen i många år dokumenterat hyllmeter efter hyllmeter av det som händer, eller försökt förstå och sammanfoga minnesfragment till en historia, kan gömda bevis eller beslut att bryta upp utgöra en väsentlig del av handlingen. Och även en avvísning kan, i en tid där det finns solidariska ”vi”, utgöra kontext för motstånd genom omtolkning av förflutna händelser. I nästa del av detta kapitel ska jag diskutera hur liknande disciplineringar och motstånd förhåller sig till konstruktioner av kön.

Göra kön som skillnad

I det förra kapitlet skrev jag att kvinnorna, genom berättelser om lyssnandets sfär, framför allt konstruerar kön som likhet med ett jämställt ideal byggt på omsorg och solidaritet. I talet om den sociala gränsen för yttrandefriheten görs istället kön som skillnad och ojämsställdhet. Skillnadsskapande handlingar utövas av personer i berättelserna. De speglar och förstärker traditionella föreställningar om vad det är att vara och agera som kvinna eller man. Könkategorier konstrueras som i grunden olika varandra, som biologiskt väsensskilda.

När skillnad görs reproduceras ett historiskt mönster som innebär att ”kvinna” inte enbart blir liktydigt med annorlunda, utan också med underlägsen ”man”. Laqueur (1992) tolkar ett sådant mönster i Europa från antiken till upplysningstidens 1700-tal och senare, och menar det först var förknippat med en enkönad modell av människan; kategorin ”kvinna” betraktades som en mindre fullkomlig version av kategorin ”man”. En tanke om två biologiskt åtskilda och motsatta könskategorier uppstod under 1700-talet, där varje aspekt av kvinnan bestämdes som fundamentalt olik mannen. En egenskapernas dikotomi (Connell 2003) skapades, med en hierarkins logik (Hirdman 1988), byggd på en tanke om olika sorters biologiskt kön med olika social status och med mannen som neutral norm. Genom ojämlighet och mäns överordnade sociala ställning fanns utrymme att definiera kvinnan som motsats, den annorlunda Andre (de Beauvoir 2002).

de Beauvoir förknippar en sådan könskonstruktion med en grundläggande brist på ömsesidighet, solidaritet och vänskap mellan kvinnor och män.

Kvinna = svag, man = stark

I intervjumaterialet konstrueras kön som skillnad av män i traditionella och alternativa terapi- eller vårdprofessioner. ”Kvinna” blir liktydigt med svaghet och passivitet, medan ”man” förknippas med styrka och handlingskraft. Birgitta berättar. Ett par veckor innan hennes minnesarbete börjar träffar hon en spåman:

Birgitta: Jo då ska jag berätta nånting för dig som jag tyckte var, intressant. En kille som har, förmågan förmodligen, en amerikansk kille som jag träffade, och stämde träff med 1992. Det var i september. Det var precis innan, det började (...) Det här hände då, två veckor innan, genom en kompis. Hon säger att han är (3s.) ja vad är han? Spåman skulle man väl säga då men han, readi, han gör readings heter det. Kanaliseringar kallar en del det för. (...) Och han säger också att, du ska, du kommer att bli jävligt rädd, alltså här på slutet. Du måste, och så säger han, din, din feminina sida är splittrad i tusen bitar. Men du kommer att, att, ungefär så här, din lysande kraft kommer att bli, din manliga sida som är väldigt stark, och du kommer att sätta samman alla skärvor igen. Det är din, uppgift i detta liv. Alltså att, din, och det stämmer ju väldigt bra så jag blev, hur fan kan han veta det? För jag är, så att jag på det sättet utvecklat mina maskulina sidor. Jag är väldigt driftig och, så där som tjejer kan vara också.

Ninni: Vilka, vilka är dom maskulina sidorna?

Birgitta: Nej men det är dådkraft kallar jag det för. (...) Det kvinnliga fallos, kallas det på Jungianskt språk.

Ninni: Är dådkraft kvinnlig fallos?

Birgitta: Ja, det är samma sak. Den kvinnliga fallosen är dådkraften. Män har det ju oftast med sig, av kulturella skäl och så vidare va, att dom är ju duktiga på att göra grejer. Dessutom är dom lite starkare så här va. Så att dom, ofta, och killar oftast, gör ju en sak i taget. Det har jag lärt mig för det är jävligt bra. Förut var det tusen saker på en gång. Så är ju vi tjejer, uppfostrade kanske och medfött. Det vet jag inte, men, tjejer behöver lära sig dådkraft, faktiskt, och män behöver lära sig om omhändertagande.

Det är i berättelsen genom spåmannens och den Jungianska teorins könsförståelse som Birgitta tolkar sig själv. Tolkningen följer en egenskapernas dikotomi där kvinnligt står för svaghet - att vara utnyttjad, splittrad, skadad, rädd - medan manligt representerar styrka - att laga det söndrade, att göra, var driftig och att rationellt kunna hålla sig till en sak i taget. Det manliga tolkar jag som högt och det kvinnliga som lågt värderat. Det killar gör och förmår blir normativt ”jävligt bra” medan det kvinnor gör och förmår implicit blir mindre bra.

Inom konstruktionen förknippas kvinnor med hemmets sfär. De behöver inte lära sig omhändertagande eftersom de redan kan det, vilket skulle kunna tolkas som en fördel i arbetet med ett splittrat inre, men inte här. Här är det ”den feminina sidan” som blivit utsatt för övergrepp medan det är ”den maskulina” som bearbetar den. Reparationer förväntas män klara bättre. Det ”maskulina” träder in och räddar det ”feminina” där svaghet gör oförmåga. Jag tolkar det som uttryck för en värdehierarkin.

Enligt spåmannen har Birgitta en sådan ”manlig” styrka inom sig, vilket hon känner igen sig i. Hon konstruerar den som en produktiv handlingskraft, en kompetens att göra, och att då göra saker på ett mera rationellt sätt, ”en sak i taget”, än det kvinnor gör. Styrkan får en metafor som associerar till potens och sexualdrift. Genom Jungiansk teori blir den en fallos, ett manligt könsorgan. Denna essentiella könsskillnad försvagas språkligt när Birgitta säger, ”män har det ju oftast med sig, av kulturella skäl” och ”så är ju vi tjejer, uppfostrade kanske” men stärks igen genom att de åtskilda kompetenserna görs till något flickor och pojkar kan och inte behöver lära sig, oavsett om de beror på arv eller miljö. Det flickor och pojkar behöver, är istället att lära sig det motsatta könets förmågor. Konstruktionen av essentiella skillnader kan då tolkas som starkare.

Den subjektiva mening som bemötandet får för Birgitta tolkar jag som bekräftelse. Någon har sett hennes styrka och sagt henne att hon kan ta hjälp av den för att klara av det som kommer att drabba henne, men den könskonstruktion som erbjuds riskerar också att slå tillbaka mot henne själv. Hon får inte enbart bekräftelse på sin styrka. Hon nedvärderas också samtidigt på ett sätt som knyts till hennes kvinnokropp, till kvinnors (o)förmåga att agera i världen och att ta itu med våld. Konstruktionen av kön som skillnad tolkar jag som infiltrerat medvetande (Lindemann Nelson 2001). Genom spåmannen och den Jungianska teorin tolkar Birgitta sin styrka som tecken på ”manlighet”. Styrka blir en legitim egenskap hos en man men inte hos en kvinna, vilket skulle kunna användas som disciplinerande sanktion *mot* henne, något som också sker i följande berättelser.

Disciplinerad till ”normal kvinna”

Skillnadsskapande handlingar i berättelserna tolkar jag som disciplinering. De medför ibland självreglering, ibland motstånd. I Gunillas berättelser om sin psykoterapeut medför de självreglering. Traditionella könskonstruktioner får negativa konsekvenser för möjligheterna till jämställdhet, ömsesidighet och förtrolighet i relationen till maken. Genom terapeutens görande av kön omvandlas hennes vrede och längtan efter jämställdhet – det centrala i talet om lyssnadets sfär – till anpassning, tystnad och självanklagelser.

En del av den psykoterapi som Gunilla söker sig till för att få hjälp med övergreppen, men där de inte ingår i behandlingsstrategin, handlar om

saker hon vill ändra på i sitt äktenskap. Förhållandet med maken Anders fungerar inte som hon vill att det ska göra. Hon säger att Anders inte ”jobbar inte med sig själv som han skulle kunna göra” och de grälar.

Ninni: Om du börjar med där, att det som du blir förbannad på. Det som du vill ändra på med din man. (G: Mm.) Skulle du vilja säga någonting om det?

Gunilla: Ja det handlar ju mycket om det här att, alltså det, jag upplevde det som att det var nån slags obalans. Och det kanske inte ens har med det här att göra. Det vet inte jag. Alltså det kanske inte ens har med det där alls att göra men det var någonting som inte fungerade. (...)

Ninni: Vad var det du ville ändra på?

*Gunilla: Jag ville ändra maktbalansen. Alltså att det, nån som satt så här, medans jag, rusade runt, och och, och aldrig var. Jag menar varför ska jag ha en utemöbel för när jag aldrig sitter där? (N: *skerattar*.) (skrattande) Liksom eller vilstol eller någonting bekvämt. Jag liksom bara tittar på dom så. Det verkar lite onödigt, och så.*

Ninni: Ja, med din man som utemöbeln, eller?

Gunilla: Nej, nån som sitter och vilar sig bara (skrattar).

Ninni: (skrattande) Ja ja. Han sitter och vilar sig. Ja just det.

Gunilla: (mera skratt) Och jag rusar runt så här. Och sen, utan ändra i den här maktbalansen utifrån att jag, den här terapeuten säger att, det, man kan aldrig ändra på nån. Det kan du glömma med en gång. Så vi hade mycket roligt när vi höll på med det här. Och så säger han så här, men du kan ju ändra på dig.

Gunilla vill ”ändra maktbalansen” och få förhållandet mera jämställt men i den könskonstruktion som terapeuten gör, *går* det inte att ändra på Anders, mannen och hans passivitet i hemmet. Däremot *går* det att ändra på Gunilla, kvinnan. Samtidigt blir denna skillnad i villkor könsneutraliserad, dold i ett: ”man kan aldrig ändra på *nån*”. Gunilla får läxor av terapeuten:

Gunilla: Alltså vi jobbade mycket med såna där väldigt konkreta metoder på olika sätt. Och att jag skulle vara också i den kvinnliga lådan. Jag skulle inte vara den här, furien hemma utan jag skulle vara, kvinnan, [som också har...]

Ninni: [Vad innebär det att vara kvinnan?]

Gunilla: Ja, ja, inte kvinnan som kavlar upp ärmarna och är uppe dygnet runt och bara försöker, göra allting, oavsett om det är en slagbormmaskin eller en sopkvast eller vad det är va, utan jag skulle faktiskt, vara, kanske svag, trött, inne i mig sj, innesluten i mig själv. Jag fick träna på att ligga, ligga på sängen på söndagarna och rulla tummarna. Att inte göra någonting. Ligga och läsa. Sånt som jag aldrig brukar göra och det blir ju enorma reaktioner hemma på det. Är du sjuk? (skrattar) Men det, sen är det, har det gått bra liksom. Så att jag fick såna läxor, att jag skulle liksom vara, olika roller.

Läxan åstadkommer kontroll över Gunilla. ”Liten”, ”svag” och ”kvinnan” används synonymt. I ”rollen” ingår att vara passiv, trött och innesluten i sig själv. Här produceras en tanke om ”kvinna” som oansvarig, inaktiv och introvert med ömtåliga, neurotiskt sjukliga drag. Hon förväntas inte göra, agera, ha ”dådkraft”, som Birgitta kallar det, och utveckla sin styrka. Hon ska inte vara ”manligt” stark, inte ”kavla upp ärmarna” och ta tag i ”borrmaskin” eller ”sopkvast” så att saker blir gjorda. Inte vara ”en furie”. Hennes legitima uppgift i det sammanhang som utgörs av ett heterosexuellt äktenskap överensstämmer med den idé som uppstod under 1800-talet om ”normal” kvinnlighet. Det är borgarkvinnan, som förväntades vara just skör och passiv (Johannisson 2005), som Gunilla spelar.

Disciplineringen tolkar jag som en effektiv sanktion. Gunilla förstår sin egen vrede mot ojämsstäldhet inom den konstruktion som görs.

Gunilla: Jag vet ju bara det att jag, kanske ändrat mig i förhållande till min man en del, efter dom här grejerna.

Ninni: Mm. På vilket sätt? Vill du säga någonting om det?

Gunilla: Ja, att jag kanske, inte (3s.) att jag låter honom vara ifred mera. Att han, han får vara han och jag får vara jag, och sen möts vi där det är. Jag har ju haft mycket, eller vi bråkar. Jag har ju vart på honom mycket om allting och ska försöka liksom ändra och krångla med honom (3s.) och det, går ju inte (skrattar). (...) Och det är klart att jag, regredierar ibland och blir den här människan som tycker att, åh du är hopplös. Det händer ingenting, och du gör ju aldrig nåt och bara klagar och klagar. Men det, och och och, och därför har jag fått ju tänka efter också så att säga. Ja men vad håller jag på med nu då?

I Gunillas tolkning av den förändring som terapin åstadkommer med henne, kvinnan, blir hans syn på förändring hennes och hon förvandlas till en mindre påstridig kvinna. Viljan till jämstäldhet och ilskan över makens passivitet i hemmet omkonstrueras till ett ”klagande” och ”krånglande med honom”; en självnedvärderande och självreglerande konstruktion. Genom att definiera sitt motstånd som normativt ”fel” och ”dåligt”, tystar hon sin egen kritik och undviker risken att utsättas för represalier genom nedvärdering från andra. Jag tolkar det som infiltrerat medvetande.

När Gunilla talar vidare om vad hon lärt sig av sin terapeut växlar könskonstruktionen över från det borgerliga passiva idealet till ett annat kvinnoideal, den aktiva och hårt arbetande Askungen:

Gunilla: Men det blev mycket bättre för mig, och det fanns konkreta, att, jag lärde mig använda det här, Cinderella-sättet och, få utlopp för aggressioner på ett annat sätt som är jätteskönt. Jag städar och så blir jag mycket piggare. Så igår till exempel jobbade jag jättesent, kom hem halv tio. Och så var det ju som ett, bombnedslag och istället för att gå in och skälla så röjde jag runt i

halvmörkret med olika saker och, till och med höll på att skura golvet där när klockan var, hur mycket som helst. Sen var jag alldeles lugn. (...) Och han lärde mig göra det, alltså stå, städa.

I denna berättelse tolkar jag Gunilla som ansvarig för hemmets sfär, aktiv i sysslor som traditionellt tillhör kvinnor. Hennes passivitet eller svaghet konstrueras samtidigt genom att hon inte bråkar. Den explicita, legitima aktiviteten består av att städa och uppstår genom makens brist på städning: ”så var det ju som ett, bombnedslag.” Skillnaden jämfört med innan terapin är att hon inte protesterar, ”går in och skäller”. Hennes aggressioner får utlopp utan konflikt och ingenting tycks ha förändrats i makens ansvar för hemmet och i arbetsdelningen mellan makarna. Gunilla däremot har förändrats. Istället för att vara arg över ojämsstäldhet är hon disciplinerad till legitim ”normal kvinna”. Hon är självreglerad och dessutom nöjd med det: ”det blev mycket bättre för mig.” Att ändra på *nån*, det vill säga kvinnan, blir därmed möjligt genom terapeutens (mannens) disciplinering.

Förfogande över tolkning, handling, rum och kropp

I konstruktionen av kön som skillnad finns en hierarkins logik som är förbunden med ett större utrymme för män i olika behandlingsprofessioner att göra anspråk på, och förfoga över, både rummet och kvinnors tolkningar, handlingar och kroppar. Kön och position som patient/professionell förstärker varandra. Om Birgittas och Gunillas berättelser handlat om utrymmen över tolkning och handling och om disciplinering, berör Linda också rummet, kroppen och motståndet. I berättelsen görs kön genom att ”kvinna och patient” konstrueras som tillgänglig. Linda talar om sin psykiater:

Linda: I början när jag gick till honom så var det ju bara helt traumatiserande i sig att gå till en medelålders man i, som har mottagning, i sin egen villa liksom. Det var ju så här (härmar skräckljud på inandning) öu, (småskrattande) traumatiserande i sig (...)

Ninni: Ja, vill du berätta, lite mer om det, vad det var som gjorde att det var traumatiserande? Vad det var som skrämde dig?

Linda: Ja det var (3s.) att vara ensam i samma rum som, den här medelålders mannen, eh (3s.) var obehagligt, och läskigt. Eh, så eh, så jag, ja, jag tog med mig kompisar i fortsättningen som stöd för jag pallade inte att sitta där själv. Och jag kunde inte tänka klart och han ställde såna, ja så klart så ställde han intima frågor liksom. Och det var ju så, jag var vettskrämd (N: Mm.) hade jättesvårt för att förstå att han, inte var farlig. (...) Det var, jag kan ju säga att det var så här rent konkret så var, till exempel när man kommer in i väntrummet, så är det fruktansvärt att sitta där och så är det, knäpptyst. Inte ett ljud. Man hör ingenting, och så sitter man där och väntar och känner sig som att, man är ensam i ett stort hus. Och det var riktigt läskigt liksom, för

att det, jag vet inte. Det, påminner mig om att, händer det nåt så, är det kört, (N: Ja.) liksom jag kan inte få nån hjälp (...) Det kanske är praktiskt för honom att ha det i sitt hem då liksom på nedervåningen och han bor på övervåningen. Det kanske är jättepraktiskt men det är väldigt obehagligt, för det blir som att jag kommer in i hans privata sfär liksom (N: Ja.) och det är den som, är otäck. (N: Ja.) Jag går hellre till en mottagning mitt i stan för då vet jag liksom att, jag är på en mottagning. Jag är tryggare på nåt vis. (...)

Ninni: Tänkte du på nån gång eller, märkte du nån gång att, att han gjorde någonting som, där du direkt kände dig (3s.) skrämmd?

Linda: (3s.) Mm. (9s.) Nej, inte så här direkt. Det är liksom smås... Alltså han har ett kroppsspråk som är ganska så här äckligt gubbigt (...) någonting så här rent specifikt som jag har känt, flera gånger, har varit, väldigt obehagligt, och det är att han sitter och tittar på, min kropp (N: Mhm.) från topp till tå liksom. (N: Mhm.) Eh, och sen så vet jag att det är i samband med att han frågar mig för att han har liksom så här, frågat mig om anorexia och ätstörningar och sånt och jag har ju haft, anorexia eller nån slags ätstörning. (N: Mm.) Eh, så, och när jag först gick till honom då var jag, mitt uppe i dom liksom, (N: Mm.) så jag var väldigt väldigt liten. Och han vill att jag ska väga mig och liksom, kontrollera det. Och det är klart att det är viktigt att han håller koll på det liksom om jag är i farozonen liksom eller inte, men det är fruktansvärt obehagligt att en medelålders gubbe sitter och, och tittar på ens kropp, uppifrån och ner och på nåt sätt klär av en med blicken. Det är, fan kränkande! Och jag har aldrig lyckats att säga det till honom, för det känns obehagligt. (N: Mm.) Jag har tänkt att, nu ska jag säga det. Nu ska jag säga det. Har inte jag sagt det.

Styrkan i mannen/läkarens förfogande över kvinnans/patientens kropp tolkar jag som konstruerad *genom* hans äganderätt över rummet och huset. Den får subjektiv mening som intensiv fara med obehag, upplevelse av kränkning och hjälplöshet inför ett möjligt hot: ”händer det nåt så, är det kört, liksom jag kan inte få nån hjälp.” Ensamheten med mannen i det rum han äger, och i husets tystnad, blir relaterad till tanken på ”en mottagning mitt i stan”; en offentlighet som gör den tidigare till ett privat hem. Uttrycket ”mitt i stan” placerar Linda i en folkmängd, där det underförstått *skulle* finnas någon som hörde om hon ropade på hjälp, och där det därför i tanken blir tryggare att befinna sig.

Styrkan i mannens/läkarens förfogande och kvinnan/patientens tillgänglighet tolkar jag också som hierarkiskt ordnade utrymmen att tänka och handla. Linda talar om vad som sker med henne: ”jag kunde inte tänka klart”; ”jag har aldrig lyckats att säga det till honom.” Gränserna för *hennes* tolkning och handling motsvaras av utrymmet för *hans*: ”så ställde han intima frågor” och ”tittar på ens kropp, uppifrån och ner och på nåt sätt klär av en med blicken.” På berättarens nivå kan det tolkas som en reproduktion av den feministiska jämställdhetsdebatten och därmed som ett motstånd.

Vid sidan om krav på kvinnors rättigheter till och på arbetsmarknaden fanns i den nya kvinnorörelsen krav på kroppslig och sexuell integritet. De kraven handlade om självbestämmande. Brist på kontroll ställdes mot ”kvinnans rätt till sin egen kropp” (Isaksson 2007:79). Arbetet för sådana rättigheter byggde på tanken att kvinnors kroppar objektifieras och exploateras, främst inom pornografi men också inom massmedia och reklam. Det kvinnoideal som kritiserades ansågs förtryckande och förnedrande (ibid.). Lindas beskrivning och tolkning av läkarens blick som, ”på nåt sätt klär av en”, ”det är, fan kränkande!” kan förstås inom en sådan ideologi. I ”kontrollen” av hennes ätstörning och vikt blir hon som person objektifierad och reducerad till en kropp som mannen/läkaren har rätt att förfoga över. Innebörden blir förnedring. Lite senare i samtalet säger hon: ”och så skriver han min vikt liksom, inom parentes ungefär som jag var en ko på en marknad.”

Mannens/läkarens förfogande tolkar jag som en rättighet och kvinnans/patientens tillgänglighet som en skyldighet. Kön görs som skillnad med skilda utrymmen och förväntningar på ”kvinna” respektive ”man”. De skillnadsskapande handlingarna medför disciplinering till tystnad men Linda utövar också motstånd i berättelsen. För att slippa ”sitta där själv” tar hon med sig kompisar. Att inte gå dit alls blir däremot inget alternativ, eftersom hon är beroende av läkaren för att få sjukintyg och ekonomisk aktivitetsersättning från Försäkringskassan. Tidigare i samtalet jämför hon honom med de läkare hon träffat tidigare. Han blir då den som ändå ”lyssnat mest”. Uppbrottet beskriver hon som en ansträngning, ”det är så jäkla jobbigt att söka upp en ny för varje gång liksom och berätta”, som medför risk att hamna i en sämre situation.

Konstruktionen av den ”dåliga, utsatta kvinnan”

I talet om den sociala gränsen för yttrandefrihet om de sexuella övergreppen görs en särskild och lägre vård kategori kvinna, den avvikande och ”dåliga, utsatta kvinnan”. Den följer samma historiska mönster för kön och sexualitet som jag har berört och analyserat tidigare i boken.⁹⁷ Genom historien har kategorin ”kvinna” värderats lägre än kategorin ”man” och skilda förväntningar på vad det ”är” att vara och agera som kvinna eller man har följts av skilda förväntningar på kvinnors och mäns sexualitet. Kvinnor har konstruerats efter två olika kategorier: som dygdiga, ”normala” eller som lösaktiga, lögnaktiga/otillförlitliga och ”avvikande”. Detta reproduceras på berättelsens nivå i samtalen om avslöjandets tid. Innehållsligt i berättelserna konstrueras de intervjuade som avvikande och mindre värda av personer i sin omgivning, som exempelvis när Josephine görs ”psykiskt sjuk” av sin psykoterapeut för att hon skriver dagböcker; när Barbro eller Birgitta inte

---

⁹⁷ Se kapitel 1, 4, 6 och 7.

blir trodda; när Linda görs till ”problemet” för att hon talat om övergreppen, och när Carina blir ”sexuellt asocial” och ansvarig.

Det som sker i berättelser om avslöjandets tid upprepar också incestdebattens konstruktioner. Den laddade dispyt som uppstår i debatten har jag tolkat i ett göra-kön-göra-skilnadsperspektiv, där kön, ålder och släktskap förknippas med mänskliga rättigheter. *Olika* kategorier tillskrivs *olika* rättigheter. Å ena sidan uttrycks rättigheter som tillskrivs män och fäder. Å andra sidan uttrycks rättigheter som tillskrivs kvinnor, barn och döttrar. Olika problem knyts också till kvinnor och barn/döttrar respektive till män/fäder. Problemet tolkas och uttrycks antingen som ”sexuellt våld”, eller som ”förtal”. Med olika problem följer olika angripare och offer. När problemet tolkas som förtal definieras män/fäder som offer och kvinnor och barn/döttrar som lögnaktiga, angripande parter. Denna konstruktion återskapas i berättelser om den sociala gränsen. När sexuella övergrepp diskuteras blir ”utsatt kvinna, flicka, dotter, barn” liktydigt med den historiskt avvikande kvinnokategorin: sexuellt lösaktigt, asocial och farlig, psykiskt sjuk och lögnaktigt, eller på andra sätt annorlunda eller motbjudande. Kategorin särskiljs och underordnas som mindre värd. Därmed upprepas också samma nedvärderande ”dålighet” i talet om avslöjandets tid som i talet om tystnadens tid och i tidigare studier om sexuellt våld. När sexuella övergrepp diskuteras sker stigmatisering (Finkelhor & Browne 1991).

Sexuellt asocial och farlig

I samtalen om skam och skuld känslor under tystnadens tid förknippade jag disciplinering och självreglering med litet handlingsutrymme och svårigheter att göra motstånd, som till exempel när Carina i mötet med fosterföräldrarna eller i rättsalen definierades som annorlunda, sexuellt provocerande och farlig, eller när Gunilla vid upptäckten blev oberörbar för sin pappa. I samtal om avslöjandets tid beskriver kvinnorna liknande svårigheter. Dessa tolkar jag som placerade i en begränsande diskursiv kontext. Kategorin ”flicka”, som olika personer i omgivningen skapar, motsvaras av en socialt delad och historiskt förankrad förståelse av vad det är att vara ”dålig kvinna”. ”Förförerskan”, eller ”horan”, upprepas om och om igen i den sociala värld i vilken kvinnorna lever. Kön görs genom att ”kvinna” blir liktydigt med sexuell tillgänglighet; aktiv och lockande farlig (för män), eller enbart farlig (för barn).

När jag frågar Gunilla hur övergreppen har påverkat henne känslomässigt, säger hon:

Gunilla: Jo, det är, och det är det där som jag liksom, fått snudda vid då, som jag tycker har förföljt mig, det här att vara en förförerska. Att locka någon. Att inte vara ett oskyldigt offer utan jag är en aktiv som lockar (...)

Ninni: Vem var det som tog initiativ?

Gunilla: Jag menar man kan väl säga att så här att jag tog väl initiativ så till vida att jag, ville väl krama honom eller pussa honom på sånt där lite mer, mer oskyldigt sätt. Sen så tog väl han initiativet till att det skulle vara mer som om jag hade vart i hans ålder. Som en tonåring möter en annan tonåring. Och det var jag väl inte beredd på naturligtvis.

Upplevelsen av sig själv som lockande ”förförerska” blir något som konstrueras vid övergreppen, ”förföljer” henne genom livet och något som hon ännu bara ”fått snudda vid”, trots flera psykoterapier. I nästa intervju återkommer hon till detta och talar då om sin sexualitet som vuxen:

Gunilla: Jag tror att jag var inne på det här att jag har uppfattat mig själv eller haft ett problem att uppfatta mig själv som en förförerska, i andra relationer och också, alltså smutsat ner det med nån slags skam fast det egentligen är som ett sånt där idiotiskt missförstånd. Så att jag har istället liksom för att först, att uppfatta det som att om jag blir förtjust i någon så har jag min fulla rätt att bli det, och att det är någonting fint, och att passion är lustfyllt, att det är liksom meningen med livet, i nån mening då och att jag egentligen inte riktigt har sett det som det utan varje gång det här händer så, så känner jag väldigt starkt att det här är förbjudet, och det är det ju inte. Alltså det är ett sånt otroligt missförstånd, som har att göra med detta. Alltså jag vill bara ett förtydligande, alltså av livets mening. Så skulle jag vilja säga. Och det får jag hålla på med, hela tiden och, även idag, så måste jag, prata med nån eller, gå tillbaka och så, fast bli påmind om att, men det är ju så här, får folk säga till mig. Det, det, du har ju din fulla rätt!

Kvinna som sexuellt objekt – tillgänglig för män, farlig ”förförerska” och normativt ”dålig” – tolkar jag här som omkonstruerad till kvinna som sexuellt subjekt – med *egen* sexuell vilja, ”passionerad”, ”förtjust i” och normativt ”bra” eller ”god”. Gunillas sexualitet får subjektiv mening som något ”fint”, ”lustfyllt” och ”meningen med livet”. Denna könskonstruktion görs samtidigt till något flyktigt, svårt att hålla fast vid, som hela tiden måste bekräftas av andra som en rättighet för att inte den första konstruktionen ska ta över. Bekräftelsen hon talar om tolkar jag som subversivt motstånd mot en dominerande konstruktion där tolkningen ”passionerad kvinna med egen sexualitet, förtjust och god” betyder en illegitim, ”förbjuden” tanke.

Den dominerande konstruktionen av sexuell tillgänglighet för män upprepas i olika sociala situationer och följs av en konstruktion av ”man” med rätt att göra anspråk på och förfoga över flickors och kvinnors kroppar:

Linda: När jag var tonåring och jag började växa och, och bli tonårstjej och kvinna typ, så började jag ju märka att det var massa medelålders gubbar som tittade på mig på stan och sånt (N: Mm.) och flörtade med mig (...) det känns som att att, det (litet skratt) här uttrycket gubbsjuka kommer inte från

ingenstans liksom. Att det faktiskt är så tyvärr att, jag vet inte vad som händer med gubbar över 50 men, dom glömmer bort att, att dom kan inte ragga på 20-åringar liksom. Att det är inte okey. Det är sjukt! Det är äckligt liksom, lägga av!

Josephine: När jag var 12 gick jag för att köpa frukt i en affär i närheten av där pappa Ernst jobbade. Ägaren till affären, en medelålders skallig man, trängde in mig i ett hörn. Han sa att han vill ge mig ett jobb. Jag skulle bli hans prostituerade. Han ville ha mig trettio minuter varje lördag. (...) Båda mina fäder sa att kvinnor och flickor antingen vill bli horor, eller är horor, och att det är bra för dom att vara horor. (ur brev)

Genom böcker som publiceras i incestdebattens spår glider denna konstruktion av sexuell tillgänglighet och asocialitet förknippad med ”kvinna” också över i en kriminell sexualitet där ”utsatt och kvinna” blir detsamma som ”förövare”; en farlig förförare av barn, eller som ”dålig” mamma genom att tillåta övergrepp. Ett ”socialt arv” görs:

Pojkar som varit offer för sexuella kränkningar i barndomen löper stor risk att bli förövare som vuxna om de inte får hjälp med bearbetning och behandling. (...) Möjligheten finns att flickor som blivit utsatta för sexuella övergrepp blir förövare, men framför allt för de sitt sociala arv vidare. Som vuxna flyttar de över ”hemlighetsmakeriet” till sin egen familj och blir lika omedvetet ”tillåtande” som sina egna mammor. (...) Det s.k. uppreningstvängat, ett omedvetet tvång att få utlopp för sina uppdämda och obearbetade känslor, kan sluta i egna övergrepp på barn (Dahlström-Lannes 1990:30-31).

Uppfattningen att barn som blir utsatta för sexuella övergrepp kommer att utsätta andra senare i livet anses vara väl etablerad (Finkelhor och Dziuba-Letherman 1994, ref: Svedin 2000) trots att man inte kunnat finna något direkt samband (Svedin 2000). Inom psykodynamisk facklitteratur på 1980-talet kunde det till exempel uttryckas:

Min centrala hypotes är att gärningsmannen lär sig sitt beteende i sin egen ursprungsfamilj, gifter sig med en person från en liknande familj och fortsätter ett incestuösa beteendet mot sina egna barn. (...) Mina kliniska data rörande hustrurna liknar kränkarna i förbluffande hög grad. 70 till 80 % av dem hade också varit offer för incest (Marquit 1985).

Den norska sociologen Marianne Brantsaeter (2001) kallar detta en reviktimeringsmodell (s.409ff) och menar att den har en professionell förbindelse till krispsykiatri och traumapsykologi. Linda reproducerar en sådan på ett sätt jag tolkar som infiltrerat medvetande:

Linda: Jag har insett att jag kunde faktiskt ha blivit förövare. (N: *Mhm?*) Jag kunde faktiskt ha blivit (3s.) ja men jag, min bror, blev ju utsatt och han blev förövare liksom, han.

Ninni: Men varför tror du att du skulle ha, *kunnat bli det?*

Linda: Ja, varför e, det känns som att gränsen är hårfin liksom. Det handlar bara om att (3s.) vara lite för mycket, över gränsen. (3s.) Men jag har alltid haft en spärr där som har stoppat mig liksom. Men jag har till exempel haft perioder, när jag har haft nån slags, pedofiltvångstankar. Varje gång jag såg ett barn så såg jag, antingen att jag, förgrep mig på barnet eller att nån annan gjorde det. Och när jag, dom tankarna försvann när jag erkände för mig själv att det där är förmodligen vad jag själv har varit utsatt för.

Att Linda har en ”spärr” som stoppat henne fungerar här som underordnad tolkning. Dominerande är tankefiguren att utsatt = presumtiv förövare och att frihet från upprepningstvång kan nås genom insikt om egen utsatthet.

Vid intervjusamtalen utmanas också konstruktionen av den ”dåliga kvinnan” genom motstånd:

Anna: Och synen på horan, så länge vi har den så är ingen kvinna fri, tycker jag, som jag ser det.

Ninni: Hur ser den ut?

Anna: Ja, alltså horan är ju det lägsta du kan komma. Jag kommer ihåg när jag jobbade på (arbetsplats) och pratade med pojkar där. När en satt och skrev ner alla porrtidningar han kände till. Det vart ju en 30. Alltså cirka 30 på bara kort tid, skrev han upp. Och när jag frågade vem som var den lägsta i samhället så svarade dom horan. Jag menar dom vet det. Det är den som står lägst på samhällsstegen. Och det vet en 15-åring. (3s.) Och synen på horan är ju synen på kvinnan egentligen, som jag ser det, så att ingen, i någon, hur hög samhällsställning hon än har, kan vara fri och inte i sitt privata sex, alltså intima heller så länge det här synen på kvinnan finns. Det blir jättesvårt. Det följer ju med in. Alla har vi ju på nåt vis impregnerats med det här, ungefär som att det regnar ju på oss hela tiden den här synen. Och ingen går fri. Ingen man och ingen kvinna går fri, tänker jag, utan man får jobba väldigt. Ja, som jag här nu då, komma på att jag är lurad och att jag har blivit, att få ta ställning själv då.

Jag tolkar Anna som att den ständiga upprepningen av kvinnors sexuella tillgänglighet och ”dålighet” blir det som samtidigt markerar deras låga värde och legitimerar en hierarki där man = ”bra” och kvinna = ”dålig”. Konstruktionen gör, i Annas förståelse, att ”ingen går fri”. Budskapet trummas in som ett regn, om och om igen. Enda möjligheten blir att göra motstånd: anstränga sig, ”jobba väldigt”, tolka om, ”komma på att jag är lurad”, och ta egen ”ställning”.

Könade konstruktioner av kvinnor, som den jag diskuterar här, kritiserar i en nyligen publicerad rapport om jämställdheten i Sverige

(CEDAW 2008). Rapporten är författad av FN:s Kommitté mot diskriminering av kvinnor och synliggör stereotypa attityder mot, och porträtteringar av kvinnor, som författarna menar förekommer på ett utpräglat sätt i Sverige, särskilt i medier, och som hotar kvinnors rättigheter. Man skriver att det pågår en diskriminerande ”sexualisering av det offentliga rummet”, en process där pornografi blir en del av det vardagliga. Regeringen uppmanas att ta till kraftfulla åtgärder mot en sådan utveckling och mot stereotypa roller och ansvarsfördelningar mellan kvinnor och män. Medvetandehöjande program och utbildningskampanjer föreslås, jämte noggrann och omfattande forskning om effekterna av könade stereotyper.

Psykiskt sjuk och lögnaktig

I konstruktionen av den ”dåliga utsatta kvinnan” ingår att ”vara” psykiskt sjuk; en sjuklighet som ibland blir förbunden med otillförlitlighet där avslöjanden om sexuella övergrepp tolkas som fantasier eller lögn.

Barbro beskriver vad som händer när hon misstänker att dottern blir utsatt av den före detta sambon och hon försöker få hjälp:

Barbro: Ja, men det var ju jag som hade fantasier.

Ninni: Sa terapeuten?

Barbro: Nej, ja. Ja, ja. Det var ju jag. Allting handlade om att det var jag som hade sjukliga fantasier. Varenda en, som fick höra talas om övergreppen, för det är klart jag gick ju tillbaka till gamla terapeuter, för att tala om, det här håller på att ske. Hjälp mig! Och allihop ställde sig på (f.d. sambons) sida och, alla tog honom i försvar och jag var den galna morsan som fantiserade och var sjuklig och, borde lära mig att hålla käft.

Här beskriver Barbro sin trovärdighet, som mamma och själv utsatt som lägre än pappans. Sanktioner som nedvärderar henne och gör henne ”sjuklig” knyts samman med en påtvingad tystnadsplikt.

När Josephine talade om sina dagböcker tidigare berättade hon också om ett bemötande som konstruerade henne som psykiskt sjuk och destruktiv. I berättelsen ledde det till anpassning efter psykoterapeutens vilja. Linda beskriver hur en sådan konstruktion påverkar henne känslomässigt genom dess förmåga att neutralisera, dra uppmärksamhet från och dölja, betydelsen av sexuella övergrepp och andra kränkningar:

Linda: Det är så kränkande så man kan dö att få såna här läkar diagnoser om sig själv eller, där det står att man har personlighetsstörningar och, handikappande, tillitsbrist (...)

Ninni: i vilket sammanhang fick du veta det?

Linda: Nej han skickade hem det till mig, per post, liksom, (N: Jaha?) så jag satt ju hemma och läste det och första gången så, jag fick panik. Jag fick

fullständigt panik liksom (N: Ja.) och var helt (3s.) ja, jag fick panik för att, för att det som är så kränkande med det här är ju att... alltså jag kan på ett sätt säga, ja, det är sant. Jag har problem med myndigheter och auktoriteter. Det har jag liksom. Ja, jag har haft problem med läkare. Men det som är jobbigt, det är att det är jag som problem, problem, problematiseras (N: Mm.) i, i diagnosen, istället för att, för att ta med att det faktiskt inte alltid är så att det handlar om mitt sätt att va på utan det kanske är så att, att dom lä, jag, många läkare inte har varit bra. Eller att, att systemet är helt sjukt liksom. Eller att, systemet är inte till för att hjälpa mig att läkas så bra som möjligt. (...) jag är väldigt misstänksam och har tillitsbrist när det gäller, myndighetspersoner (N: Mm.) för att jag har blivit kränkt så många gånger av just myndigheter liksom (N: Mm, mm.) och läkare och så vidare, men i där så står det som att, jag är problemet. (...) Jag skulle vilja hellre att dom talade om mer om hur jag har blivit behandlad, av pappa, bror, myndigheter, (N: Mm.) you name it liksom. För, och att liksom så här, därför är hon, mår hon dåligt på det här och därför har hon, svag tillit på det här så ta hänsyn till det så kanske det går bättre eller så. (N: Ja just det.) Att det hellre stod på nåt sånt sätt, så kanske jag skulle, (småskrattande) så skulle det kännas mycket bättre helt enkelt och det skulle hjälpa mig mycket mer. (N: Ja.) Men det är ju tyvärr så att systemet, hela systemet ser ju ut så att, (N: Ja.) det är jag som är offret, och problemet. Det är jag som har varit utsatt alltså är det jag, som har sjukdomen, som har, symptomen, som är problemet, som ska åtgärdas, och så vidare. Och det är liksom inte förövaren som är problemet. Det är inte förövaren som ska, liksom (3s.) (N: Just det.) ja (N: Precis, 3s.) så att, ja, det är inte förövaren som ska, få ta sitt ansvar (småskrattar), helt enkelt. Eller, myndigheter som ska, ta sitt ansvar eller lära sig att ta hänsyn till människors olika behov.

Linda menar att hennes bristande tillit till läkare och myndighetspersoner frikopplas från det sammanhang där hon blivit illa behandlad av just sådana. Den görs till ett *inre* "problem" hos henne som individ, ett tecken på psykisk sjukdom som får diagnoserna "personlighetsstörning" och, "handikappande tillitsbrist". "Systemets", pappas och storebrors kränkningar döljs genom att inte uppmärksammas och få ett namn. Neutraliseringen tolkar jag som förbunden med ett frånvarande krav på ansvarstagande. Det som inte blir nämnt och synligt behöver ingen ta ansvar för. Ingen hänsyn behöver heller tas till den "psykiskt sjukas" behov. Här konstruerar Linda en rättighet som någon annan, en överordnad representant för "systemet", har att göra anspråk på och förfoga över språk och definition av hennes verklighet; både vad gäller "problemet" och hjälpbehovet.

Lindas berättelse tolkar jag som en motståndshandling genom utrymmet att förfoga över språket i intervjusamtalet men i berättelsen, på berättelsens nivå, tillhör utrymmet läkaren. Hon konkretiserar det genom att sjukdomstermen "läkas" smyger sig in som en infiltrerad, sjukvårdssystemets tolkning av begreppet bearbetning, och genom hur hon beskriver sin hjälplöshet som en "fullständig panik" inför konstruktionen av henne

själv. Jag tolkar det hon berättar om som ett ogiltiggörande av henne som person och av det hon varit med om. Den innebörd som hon implicerar kan förstås som ett hot om utplåning. I en situation där de kränkningar hon utsatts för inte "finns", "finns" inte heller hon i subjektiv mening. Handlingsutrymmet krymper till obefintlighet.

I Annas berättelse om sitt möte med psykiatrin, som hon kontaktar för att få tag i en psykoterapeut, blir en sådan risk för ogiltiggörande *inte* förknippad med disciplinering utan med motstånd:

Anna: det hade börjat, poppa upp liksom, en del. Jag kände bara att, jag var som en, tryckkokare tror jag. Men då, åkte jag ju dit och så tog jag ju med mig då, min före detta man, för jag skulle ha nåt vittne.

Ninni: Mm, till vaddå?

Anna: På psyket, så att inte nån skulle säga att jag var tokig. Så det visste jag ju att man var tvungen att ha med sig vittne där.

Ninni: [För att du skulle, varför skulle...?]

Anna: [Läkaren, ja, därför att] inte den skulle kunna säga att det var nåt fel på mig. Jag ville ha koll på vem som var galen (fnissar).

Anna uttrycker sig här om ett handlingsutrymme och styrkeförhållande till hennes fördel som är förknippat med medvetenhet om en risk att definieras som "tokig" och "felaktig". Hennes "vittne" är med för att legitimera henne och hennes definition av "problemet" och att förebygga en sådan konstruktion. Vittnet får samma funktion som den lyssnare jag skrev om i kapitel 9 och 10, när jag diskuterade kvinnors kollektiva motstånd och lyssnandets sfär, och som de vänner Linda tar med sig till sin psykiater för att minska sin rädsla och säga ifrån.

Annorlunda och motbudande

Könskonstruktionen "den dåliga utsatta kvinnan" omfattas slutligen av en nedvärdering till en annorlunda eller motbudande kvinna, flicka eller barn. I berättelserna har en sådan konstruktion förmåga att invadera, kontrollera och självreglera kvinnor till tystnad om de sexuella övergreppen.

Gunilla tänker på en föreläsning om sexuella övergrepp som hon varit på några år tidigare:

Gunilla: Jag hör på en gång, och så kan vi, och så blir jag vansinnig eller blir, hur fel det kan bli, eller hur människor gör, som, som så att säga, det här alltså, vi och dom tänkande. Det tar, en bråkdel av en sekund. Jag kan bara nämna för dig det klassiska. (...) Alltså det tog plötsligt, tog bråkdelen av en hundredels sekund alltså. Alltså det var! (3s.) Så kände jag bara att jag skulle ha kunnat tagit upp en k-pist och skjutit henne alltså (fnissar) för att såna människor gör sån skada, och hon gjorde det där inne, rejält (...)

Ninni: Berätta, kommer du ihåg vad det var?

Gunilla: Ja, det var, hon skulle beskriva barnet. Hur barnen kan vara. Hur, barn som vart utsatta för övergrepp, vad dom visar upp för symptom. Och hon gjorde det på ett sätt så att hon, man undrade, hatar du dom här barnen? Är dom äckliga för dig? Så, och det tror jag väldigt, allihopa satt och tänkte där, som förstod det här.

Ninni: Ja. Jag börde från någon annan att hon beskrev utsatta barn som fula.

Gunilla: Mm. Alltså, fula, äckliga, att man kan, att dom bär sig konstigt åt, alltså, allt det här låg, så här.

”Vi och dom” tolkar jag som Gunillas begrepp för hur skillnad görs vid skapandet av en ”konstig”, ”ful”, ”äcklig” och sämre sorts människa. Samma annorlundahet och konstighet produceras som i rättssalen när försvaret talar om Carina. På berättelsens nivå får det innebörd som ”hat” mot utsatta barn. Sådana nedvärderingar upprepar förövarens nedvärdering. Sanktionerna i talet om avslöjandets tid är inte väsensskilda. Självreglerad tystnad om övergreppen fungerar i sammanhanget som ett sätt att aktivt hantera och skydda sig mot hotande repressalier:

Josephine: Ja, det som vi kanske kan prata om nästa gång eller som lite grann är kvar, det är ju det här med äckelkänslor (3s.) som vi kanske kan ta nästa gång då. (3s.) (N: Mm. Just det.) Det, det är en sån (3s.) det är en sån viktig känsla eller det är en sån avgörande känsla för att, om jag, alltså varför känner jag mig äcklig? Jo, jag känner mig äcklig för att, jag har gjort dom här sakerna. Det känns som att det är jag som har gjort det. Det känns inte som att han, våldtog mig analt därför är han äcklig utan det känns som att, jag har gjort det, som att jag är, du vet. Usch, nu skall jag inte gå... (3s., andas ut), så här. Om jag inte kände mig äck, om jag inte kände att jag var äcklig, då skulle jag ju kunna prata om det, för då skulle det inte vara nånting som hindrade mig från att prata om det. Utan det är ju just, att jag känner skuld. Det är just att jag känner mig äcklig som gör att jag inte kan säga det.

Ninni: Just det, och du vill inte att andra människor skall se dig på det sättet?

Josephine: Skall se mig som äcklig. Skall se mig som förorenad. Inte skall vilja att, deras barn skall leka med mitt barn, såna saker.

Josephines självdefinition som ”dålig, utsatt kvinna” förklarar hennes tystnad men är också situerad i en social risk att hon och hennes barn ska konstrueras som farliga för andras barn. I rädslan för vad människor ska tänka och göra, blir ”dålighet” ett ”socialt arv”. Josephines rädsla måste förstås mot betydelsen av att bli bekräftad. När hon talar om sin präst, och hur han reagerar på de detaljerade brev om övergrepp som hon skickat till honom, säger hon:

Josephine: Alltså den stora hjälpen för mig, det var att han fick reda på (3s.) så mycket utav det jag varit med om. Och att han fortfarande älskade mig. Det var, däri låg den stora hjälpen.

Upplevelsen av att vara en högt värderad och "älskad kvinna" blir "den stora hjälp" som vänder Josephines liv.

Upprepning

I teorikapitlet skrev jag att jag inte enbart förhåller mig till det kvinnorna säger som "text". Med hjälp av dubbla analytiska utgångspunkter undersöker jag också något i världen bakom det talade eller skrivna språket. Jag betraktar berättelseinnehållet som tolkade representationer av förflutna händelser där vissa företeelser, genom diskurser, hamnar i förgrunden och andra döljs. Kvinnorna talar både *om* sådant som hänt dem, med den subjektiva mening det fått eller får för dem, och *i* eller genom diskurser. Berättelser om hur olika personer konstruerar kön som skillnad vid den sociala gränsen, och kvinnornas förståelser av sig själva som "dålig utsatt kvinna", tolkar jag därför som uttryck för disciplinering och självreglering. Könskonstruktionen blir förbunden med begränsningar i yttrandefrihet som både följs av anpassning genom begränsande tolkningar av sig själv, andra och världen, och begränsade handlingar *i* världen. Denna disciplinering återfinns i talet om avslöjandets tid *och* i talet om tystnadens tid, där nedvärdering och avvisning fungerat som förebyggande sanktion mot att göra sin röst hörd, och som repressalie vid avslöjande och upptäckt.

Nedvärderingen reproducerar en historisk tudelning av kategorierna "kvinna" och "flicka" i *antingen* "normala" *eller* "avvikande". Den "normala goda", passiva och svaga, *eller* den "avvikande dåliga" sexuellt tillgängliga, lösaktiga förförerskan, patologisk och otillförlitlig, är båda konstruktioner som blir svåra att utmana genom att de ständigt upprepas. Med stöd av Foucault (1987) kan det tolkas som en oavbruten kontroll över en norm att vara tyst. Kontrollen upprätthålls och förstärks genom sin ständiga närvaro och blir därigenom kraftfull och svår att stå emot. Görandet av kön infiltrerar medvetandet så att flickor och kvinnor som varit utsatta för sexuella övergrepp upplever sig så som andra definierar dem; som annorlunda, med lägre värde och trovärdighet.

Den sociala nedvärderingen fungerar med en könshierarkins logik där flickor och kvinnor underordnas. Deras kroppar och röster görs tillgängliga för mäns vilja och förfogande. Det låga värdet och tillgängligheten som konstrueras i olika sociala situationer, blir samtidigt det som legitimerar hierarkin, och tystnadens norm blir ett medel för dess upprätthållande. Genom att den brottsutsatta flickan/kvinnan som individ och kropp positioneras som "problemet", och kontexten kring lidandet (brotten och förövaren/mannen) döljs eller marginaliseras, skyddar omgivningen förövaren och legitimerar brotten. I en sådant socialt sammanhang blir hennes kropp, sexualitet och röst otillåtna och omöjliga områden att själv förfoga över.

Den sociala gränsen i tidigare studier

En metaanalys av studier publicerade åren 1981-2002 (Ullman 2003), som undersökt kvinnors självrapportering om sina avslöjanden och om de positiva och negativa reaktioner som mött dem, kan bekräfta att en social gräns för tolknings- och handlingsutrymmet även framkommer i andra studier. Undersökningar med representativa urval visar att cirka två tredjedelar av alla kvinnor som blivit utsatta för sexuella övergrepp som barn har avslöjat detta någon gång i sina liv, men att de flesta avslöjanden dröjer. Också selektiva urval har gett liknande resultat. Majoriteten av kvinnorna hade väntat i många år, ibland tills de blivit vuxna. I en senare metaanalys av studier publicerade 1990 - 2002 (London m.fl. 2007) var det 60-70% av de vuxna som uppgav att de blivit utsatta, som inte kunde minnas att de någonsin gjort något avslöjande som barn.

Enligt juristen och forskaren Sarah Ullman tyder studierna på att avslöjanden undviks på grund av rädsla för negativa reaktioner och att sådana också drabbar kvinnor. De man funnit har omfattat vad man kallar självcenterade reaktioner, ignorering, likgiltighet, undvikande att tala eller höra om övergreppen, försummelse, avvisning, misstro med anklagelse om lögn, bagatellisering, skuldbelastning, vrede och bestraffning, exempelvis genom fysiskt våld. Även tidigare studier som gjorts under avslöjandets tid har alltså funnit det jag kallat Omsorg i obalans, Ingen kontakt, Vill inte höra, Inte trodd och Hennes skuld. I tidigare studier har sådana negativa reaktioner oftare kommit från föräldrar än vänner och andra utanför familjen. Vänner framstår som mest stödjande av alla tänkbara källor, vilket också en svensk kvantitativ studie har visat (Jonzon & Lindblad 2004). Däremot har man inte tidigare undersökt detaljer när det gäller sociala faktorer och bearbetning, utan mest studerat brottsoffrens beteenden och personlighetsdrag (Ullman 2003). Någon analys av könade konstruktioner tycks heller inte ha gjorts.

Ullman kommenterar inte hur resultatet förhåller sig till den historiska tiden. Ett sätt att tolka fördröjningen i avslöjanden är att förstå den inom tidskontexten, med det diskursiva skifte som sker internationellt under 1970- och 80-talen, där avslöjanden blir legitima i vissa sociala sammanhang. Att kvinnor i studierna oftare gjort sina första avslöjanden som vuxna än som barn kan då tolkas som uttryck för en historiskt- och socialt kontextuell aspekt och inte främst som en åldersaspekt knuten till brottsoffret som person. En tid har infunnit sig när det har blivit möjligt att tänka om, tala om och avslöja sexuella övergrepp. Studier som gjorts med barn under avslöjandets tid kan bekräfta en sådan tolkning, eftersom omfattningen av barns avslöjanden varit betydligt högre än den omfattning man funnit för vuxnas avslöjanden i barndomen. Men barn dröjer också månader eller år med att berätta (London m.fl. 2007). I en nationell israelisk studie till exempel (Herschkowitz m.fl. 2007), som genomfördes åren 1998-

2002 och där över 26.000 barn som misstänktes vara utsatta för sexuellt och fysiskt våld intervjuades i samband med utredning, kunde man se att cirka hälften av 3-6-åringarna inte gjorde några avslöjanden, medan cirka en tredjedel av 7-10 åringarna och en fjärdedel av 11-14 åringarna inte gjorde avslöjanden. Författarna förklarar skillnaderna med att små barn kan ha svårare för att förstå syftet med intervjun eller själva övergreppen. Avslöjanden gjordes också i lägre omfattning när förövaren var en föräldrafigur och när barn varken hade äldre syskon eller inga syskon alls. Lite mera kontroversiellt i en svensk kontext är kanske att författarna också förklarar benägenheten att avslöja våldet med intelligensnivå, en förklaring knuten till barnet som individ. En skala konstruerades för mental kapacitet, från ”över medel” till ”avvikande” och barn som bedömdes vara mera intelligensmässigt kompetenta avslöjade i högre grad. Hur de mätningarna var utformade och vilka bedömningsgrunder de byggde på redovisar inte författarna. Min tolkning är att sådana modeller särskiljer och konstruerar vissa barn som avvikande och ”dåliga”. I jämförelse med en svensk studie av utsatta i barnpornografi (Svedin & Back 2003), där materialet var betydligt mindre, diskuterar man istället kontextuella faktorer knutna till själva övergreppen, vilket inte undersöktes alls i den israeliska studien. Författarna fann att inget av barnen, oavsett ålder, hade berättat och att det förekom manipulativa metoder som bedömdes ha betydelse genom att sänka barns medvetande och motståndskraft. Övergrepp vävdes in i lek och barn utsattes när de sov eller efter att först ha blivit drogade.

Men trots fördröjningar även i barns avslöjanden fann man, när man gjorde en metaanalys av studier publicerade 1990-2000 av personer i åldrarna 1-22 år (London m.fl. 2007), att det i genomsnitt var 64 % som hade avslöjat sexuella övergrepp, ungefär lika många som den andel vuxna som hade gjort avslöjanden i vuxen ålder, och som jag redogjorde för tidigare. Det tolkar jag som att den historiska tiden som kontext, med en generellt och universellt förändrad social medvetenhet och synlighet, har betydelse för möjligheterna att språkliggöra och kritisera sexuella övergrepp, i tanke och handling.

Diskriminering och rättigheter

När de intervjuade kvinnorna talar om kön som skillnad, som görs av personer i berättelserna, tolkar jag det ibland som uttryck för disciplinering, med infiltrerat medvetande och självreglering till följd. Ibland tolkar jag det istället som uttryck för motstånd. Motståndet uppfattar jag som konstruerat kring diskriminering och rättigheter. Intervjusamtalen som utspelar sig i början av 2000-talet innehåller kritik av en verklighet där flickors/barns och kvinnors rättigheter att inte bli nedvärderade, att skyddas mot våld, att höras och att få hjälp, fortfarande är alltför begränsade. Kritiken associerar till en idé om köns-, ålders- och släktskapsdiskriminering där kvinna/mamma och

barn/flicka/dotter blir lågt-, medan man/pappa blir högt värderat, med motsvarande olika stora utrymmen att agera. Idén följer det offentliga samtalet en kvinnors och barns rättigheter som pågår i tiden och den sida i incestdebatten som intas av kvinnans och barnets förkämpe. Gunillas vrede, när hon talar om föreläsaren tidigare, förstår jag som en indignation och ett motstånd uttryckt inom både omsorgsdiskursen och den feministiska diskursen om kvinnors och barns utsatthet. Både Gunilla och Barbro, när hon talar om sina försök att få hjälp för dottern, konstruerar en rättighet att yttra sig, skyddas och tillerkännas lika värde som andra människor. Den nedvärderande, diskriminerande handlingen ”gör sån skada”, säger Gunilla.

När Linda och jag talar om hennes val av lokal för våra intervjuer uttrycker hon sig mera explicit om medborgerliga rättigheter. Hon vill mycket bestämt *inte* bli intervjuad på universitetet för att hon är rädd att hon skall möta någon hon känner. I det mötet tänker hon att det skall komma fram varför hon är där och att hon varit utsatt för sexuella övergrepp.

Ninni: Vad skulle kunna hända då?

Linda: (suck) (3s.) Ja-a, det som (2s.) som, ja men det är väl det jag är rädd för då att personen då skulle så här tänka, jahaja. (2s.) Alltså att jag på nåt vis blir dömd och stämplad och genast satt i, facket galen (2s.) eh, trasig eh (3) omyndigförklaring, nån slags omyndighet, eller vad heter, o, omyndigförklaring. Ja, att jag, att jag inte riktigt, att jag förminskas att jag inte blir en, fullvärdig respekterad, medmänniska utan att jag blir (4s., skratt) eller fullvärdig respekterad medborgare. Nej men, faktiskt. (N: *Mm*, 3s.) Att, ja-a, att jag, på nåt vis blir förminskad liksom.

Ninni: Mm, är det samma sak som du tänker kring det här med att eh psykiatern skulle ändra din diagnos?

Linda: Ja, det är det (2s.) faktiskt, därför att tyvärr så är det så, hur mycket jag än, vill bryta tystnad och, och, va med och kämpa för allt det där så är det ju ändå så att, samhället och dom väldigt många, tänker väldigt nedsättande saker om människor som har varit utsatta, och tar bort, eh ens liksom (3s.) ens rättighet att få uttala sig i vissa frågor till exempel. Alltså det är som att man blir verkligen så här, nej men du har ingen talan för det där är du lite knapp på.

Ninni: Mm, tänker du på nån speciell, situation nu, när du säger detta?

Linda: (3s.) Mmm (2s.) nej det gjorde jag inte, men eh, jag borde kunde. Jag har känt som att jag har känt det här många gånger. Eh och känt att (3) att jag, ja-a, blir fullkomligt förminskad.

Bristande ”rättigheter att få uttala sig” får betydelse i förhållande till en ”dom”. Den innebär ”stämpling” av Linda som otillförlitligt ”galen” och ”trasig”, att bli ”fullkomligt förminskad” och ”omyndigförklarad”, med begränsningar i yttrandefrihet. Mot domen ställs en annan konstruktion, en ”fullvärdig respekterad medborgare” och likhet i värde, att vara ”medmänniska”. Domen får implicit mening som en möjlig påföljd efter ett

normbrott och medför självreglering. Tidigare erfarenheter av sanktioner gör att Linda väljer tystnad för att skydda sig själv. Liksom i berättelser om tystnadens tid blir begränsad talan satt i en social kontext där en utsatt kvinna konstrueras som ”dålig”.

Lindas självreglering blir däremot annorlunda än i berättelser om tystnadens tid eftersom det under avslöjandets tid finns alternativ. I vissa sociala sammanhang blir det otillåtet och omöjligt att tala om just sexuella övergrepp medan det i andra sammanhang, i relationer med andra personer eller vid intervjusamtalen, blir tillåtet och möjligt. Genom avslöjandets tid har det uppstått ett handlingsutrymme som är varierande stort och en valmöjlighet som gör att det går att välja tid och rum. *Est* sådant valt rum utgörs av intervjusamtalet.

Att sitta och samtala vid en intervju kan verka som en ganska banal händelse. Det jag gör när jag lyssnar och ställer intresserade frågor uppfattar jag inte som något märkvärdigt. När jag har läst de upplevelseformulär som kvinnorna har fyllt i efter intervjuerna har jag däremot förstått att rummet, tidsutrymme och närvaron i ostörda dialoger om sexuella övergrepp kan få subjektiv mening som sällsynta och anmärkningsvärda företeelser. Samtalen kan bidra till bekräftelse och giltiggörande av den egna berättelsen och kan, genom att de sker, konstruera en rättighet att få hjälp av andra människor. Så har jag också förstått kvinnornas reflektioner. När Josephine vill lämna över ”skärvorna” till mig, som blivit kvar efter ”branden” då hon förstört dagböcker och annat bevismaterial, och jag tar emot dem, säger hon:

Josephine: Tack för att du vill ta emot det, snälla, kära Ninni. Det är så skönt för mig. Det är så lättad. (andas ut). Alltså jag har även haft psykologer som, en sa till mig, (suckar) ja, du måste förstå. (harklar sig) Så här väldigt, så här pedagogisk röst. (härmar, vänt och lite tillgjort) Du måste förstå, att det är väldigt jobbigt att höra det du har gått igenom, och ibland känner jag att jag måste ta tag i armstöden ordentligt och hålla i mig riktigt hårt, och att jag får väldigt ont i magen av det du berättar. (brister ut i skratt) Så det är så skönt med nån som vill höra! (...) Det är som en sorts bekräftelse på att jag har rätt att sök, söka stöd även i den här instansen eller även från den här personen.

Kapitelsammanfattning

I detta sista empirikapitel har jag undersökt och diskuterat berättelser om den sociala gränsen för tolknings- och handlingsutrymme omkring erfarenheter av sexuella övergrepp. Jag har försökt förstå hur den förklaras, hur den ser ut, vilka subjektiva innebörder den får och hur kön görs.

De intervjuade framställer framför allt den sociala gränsen som en gräns för yttrandefrihet. Den upprättas oavsett om relationen är privat eller

professionell och oavsett könskategori. Genom egna och andras reaktioner tolkar kvinnorna övergreppen som ett tabu, ett förbjudet ämne, otillåtet och omöjligt att benämna. Liksom bekantskap med problemet blivit en förklaring till att vissa personer förmår lyssna och förstå, blir bristen på bekantskap orsak till att andra *inte* förmår det. Gränsen upprättas "för att" slippa känna obehag och rädsla inför det främmande, hotfulla och ohanterbara och övergreppen blir onämnbare "eftersom" andra kan bli kränkta. Faran "gör" att andra förflyttar sig någon annanstans.

När förbudet överskrids utdelas avvisande sanktioner med passivt eller aktivt fientliga handlingar och mer eller mindre öppna misstroenden eller avledningsförsök. Sex olika varianter av den sociala gränsen visar sig, med brist på ömsesidig omsorg och solidaritet, och med en huvudsaklig frånvaro av ett gemensamt etiskt perspektiv på relationer och sexuella övergrepp. Jag kallar dem: Omsorg i obalans, En behandlingsstrategi, Ingen kontakt, Vill inte höra, Inte trodd och Hennes skuld. Andras avvisningar och nedvärderingar fungerar som disciplinerande social kontroll. De medför självreglering med anpassning efter andras tolkning och vilja, och tystnad.

Vid den sociala gränsen görs skillnad. "Utsatt kvinna, flicka, barn" blir detsamma som "dålig", antingen sexuellt lösaktig, asocial och farlig, psykiskt sjuk och lögnaktig, eller på andra sätt annorlunda eller motbjudande. Kategorin särskiljs och underordnas som mindre värd. Därmed upprepas också samma nedvärderande "dålighet" i talet om avslöjandets tid som i talet om tystnadens tid och i tidigare studier om sexuellt våld; när sexuella övergrepp diskuteras sker stigmatisering. Genom situationer där "utsatt kvinna, flicka, dotter, barn" skapas som "problemet", skyddar omgivningen förövaren och legitimerar brotten. I en sådan kontext blir kropp, sexualitet och röst otillåtna och omöjliga områden att själv förfoga över. Handlingsutrymmet att göra anspråk på dem förknippas med kategorin "man".

De intervjuade kvinnorna gör också motstånd mot den sociala gränsen, både innehållsligt i berättelserna och i berättarpositionen vid intervjusamtalen. Min tolkning är att avslöjandets tid har medfört en valmöjlighet att utöva olydnad mot disciplinering och att välja tid och rum för avslöjanden. Utrymmet för motstånd i berättelserna är förknippat med olika stora beroenden och ansvar i relationer, möjlighet att tala med andra personer och mängden arbete som redan har lagts ner på att hantera övergreppen. Motståndet på berättarens nivå tolkar jag som situerat i både omsorgsdiskursen och den feministiska diskursen om kvinnors och barns utsatthet och konstruerat som opposition mot diskriminering. Direkt eller indirekt som berättare uttrycker kvinnorna krav på lika värde, mänskliga rättigheter och vidgat handlingsutrymme.

Kapitel 12

Konklusioner

Introduktion

Syftet med denna doktorsavhandling har varit att explorativt undersöka kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp i barndomen. Jag har velat förstå bearbetning som fenomen betraktat och dess förutsättningar och villkor. Detta syfte har jag undersökt genom frågeställningar om hur bearbetning kan förstås som individuellt, socialt och kollektivt, och diskursivt arbete och vilka förändringar det innebär för kvinnor. Jag har också problematiserat hur flickors och kvinnors handlingsutrymmen stängs eller öppnas med olika historiska, diskursiva och sociala kontexter och hur olika konstruktioner av kön och andra maktordningar är relaterade till kvinnors bearbetning och dess förutsättningar. Studieobjektet har jag undersökt narrativt, diskursivt och i ett ”doing gender/doing difference”-perspektiv. Jag har analyserat två innehållsliga nivåer, berättarens och berättelsens nivå, i två tidsmässigt skilda perioder som jag har kallat för tystnadens tid och avslöjandets tid. Jag har då också översatt begreppet bearbetning till begreppet motstånd och arbetat analytiskt med det för att göra begreppet bearbetning mera konkret, kontextualiserat och begripligt.

Huvudmaterialet har bestått av intervjuer med kvinnor som varit utsatta för sexuella övergrepp som barn, men jag har också gjort en kvantitativ och dokumentanalytisk studie av debatterna om sexuellt våld åren 1970-1996. Tolkning av subjektiv mening har varit min huvuduppgift i analys- och skivrarbetet och jag har studerat olika former av tal och texter relaterade till kvinnorna. En form av tal har bestått av berättelser men jag har också tolkat mening i argumentationer och övergripande kommentarer om relationer, personer och förhållanden i samhället.

I detta kapitel är det dags för mig att sammanfatta och avsluta avhandlingen genom att lyfta blicken till en högre nivå och försöka skapa en samlad och begriplig bild av den mängd detaljerade analyser som jag gör i empirikapiteln. Genom att besvara mina frågeställningar och reflektera över

vad slutsatserna kan bidra med till socialt arbete som kunskapsområde och profession, ska jag försöka åstadkomma ett sådant övergripande perspektiv. Men innan jag lägger ut texten ska jag precisera en central utgångspunkt som har med kontext och tolkning att göra och hur den förhåller sig till avhandlingens centrala resultat.

Av väsentlig betydelse för min förståelse av studieobjektet och det material jag har haft tillgång till, är att tolkning är beroende av tid och rum. I arbetet med intervjuerna har jag funnit att kvinnornas val av berättelser, och förståelser av förflutna händelser, växlat med kontext. Olika sociala sammanhang i berättelserna och olika berättandetillfällen har gett olika svar. Jag har också funnit att kvinnorna reflekterat medvetet kring hur deras tankar om det som hänt i deras liv förändrats över tid. Med hjälp av narrativ och diskursiv teori har jag kommit att förstå detta som uttryck för att erfarenhet är något kontextbundet och föränderligt. Erfarenhet har med både förflutet liv *och* tolkning av förflutet liv att göra. Denna tolkning skiftar med olika historiska, diskursiva och sociala sammanhang. Men hur ska man förhålla sig till det som forskare om man vill kunna säga något om världen bakom språket? Går det alls att uttala sig om den? Mitt medvetna val har varit att betrakta kvinnors berättelser som representationer av förflutna händelser och min tolkning är att jag, trots växlingar i deras förståelser, kan uttala mig om ett övergripande mönster. I detta ser jag två centrala aspekter av bearbetning som fenomen och dess handlingsutrymmen. *För det första* kan bearbetning förstås som ett individuellt, kollektivt *och* diskursivt tolknings-, känslö- och handlingsmotstånd med kritik mot förövaren och övergreppen. *För det andra* utövas detta motstånd inom en bestämd etik förknippad med ett bestämt historiskt och socialt skifte. Motståndet blir situerat i tid och rum. Det uppstår med samhälleliga förändringar. Ett skifte i tiden där sexuellt våld blir offentligt synligt och fördömt medför personliga och sociala förändringar som öppnar utrymme för motstånd. Den etik som dominerar gör bearbetningen till ett jämlikhets- och jämställdhetsprojekt. Jag ska nu diskutera det. För att inte förlora överblick över förhållandet mellan bearbetning, tid och rum, rör jag mig från en epok, tystnadens tid, då bearbetning i huvudsak inte sker hos de intervjuade, via politik och debatter till en annan epok, avslöjandets tid, då bearbetning uppträder. De olika perioderna innehåller underrubriker om social kontroll och motstånd. Under tystnadens tid talar jag om social kontroll först, eftersom det dominerar den perioden. Under avslöjandets tid talar jag istället om motstånd först, eftersom det dominerar där. Den sociala kontrollen tar sig delvis olika uttryck i de båda perioderna men har ett centralt innehåll: nedvärdering av flickor och kvinnor. Jag avslutar avhandlingen med reflektioner över bearbetning och socialt arbete.

Tystnadens tid

På berättelsens nivå präglas tystnadens tid främst av social kontroll men också av motstånd. Tystnadens tid har jag tolkat som den historiska period då det bokstavligen inte är *tänkbart* att avslöja de sexuella övergreppen, eller att föra en dialog om dem, åtminstone inte för dem som är utsatta av sina fäder. Den sträcker sig från 1930-talet, då den äldsta av intervjupersonerna föddes, över 1970-talet då de första av de intervjuade gör sina första avslöjanden, och över 1980-talet då perioden överlappas av avslöjandets tid med sina dialoger och bearbetning, fram till mitten av 1990-talet, då det sker en dramatisk ökning av mediabevakningen om sexuella övergrepp på barn och de sista två av de intervjuade börjar minnas och berätta. Epoken före avslöjandets tid kan beskrivas som en tid då det i huvudsak inte sker någon bearbetning hos de kvinnor som jag har intervjuat. Av dem som avslöjar övergrepp under 1970-talet är det bara den kvinna som inte utsattes av sin far som blir besvarad och bemött på ett stödjande sätt. Samtliga de som utsattes av sina fäder beskriver antingen att de lever utan medvetenhet om övergreppen eller utan medvetenhet om möjligheten att tala om dem. Denna omedvetenhet är på berättelsens nivå förknippad med social kontroll som stänger och låser handlingsutrymmet.

Social kontroll och stängda handlingsutrymmen

Det mest dominerande inflytandet över flickans handlingar i berättelserna om barndom och tystnadens tid har den förövande pappan. Han skapar rädsla och anpassning genom olika samverkande våldsformer som är riktade mot antingen flickan själv, mamman, syskonen eller mot dem alla. I undantagsfall förekommer uttalade lydnadskrav. Jag tolkar det som att pappan inte behöver tala om för flickan att hon inte ska avslöja övergreppen. Våldet i vardagen medför en livssituation där hon vet att det är förbundet med bestraffningar och livsfara att trotsa honom. Våldet fungerar som disciplinering och leder till självreglering i form av tystnad och lydnad. Ett par av kvinnorna talar också om gemenskap med sina förövande fäder. Eftersom dessa kvinnor beskriver att de saknat gemenskap med andra personer i hushållet och varit utlämnade till förövaren, tolkar jag gemenskapen med pappan som självreglering för att minimera fara, understödd av positiva sanktioner, och som stängning och läsning av handlingsutrymmet.

I berättelserna kontrolleras också flickors handlingar genom att mödrar antingen ger legitimitet åt fädernas övergrepp och disciplinering, eller själva begår övergrepp (en mamma) eller disciplinerar genom aggressivitet och avvísning. Rädsla för mammorna bidrar till självreglering. Jag har kallat det dubbel disciplinering. När någon av kvinnorna talar om sin egen tystnad som ett mera aktivt och medvetet val, sker det i omsorg om och solidaritet

med mammors och syskons underordning, beroende och egen utsatthet. Genom tystnad skyddar flickan dem mot olika sociala risker.

Vid de få tillfällen då övergrepp avslöjas eller uppdagas reagerar de vuxna främst med upprördhet och avvisar både ämnet och flickan eller den unga kvinnan, som person och kropp. Detta fungerar som sanktioner mot bestämda normbrott. Medan problemet för intervjupersonerna blir övergreppen och förbudet att tala, blir problemet för föräldrarna i berättelserna att dottern agerar angripande. Normerna implicerar en tanke om att sexuella övergrepp ”inte existerar” i det konkreta fallet (Mellberg 2002). Andra än intervjupersonerna, även den förövande pappan, konstrueras som offer. Genom det som sker tolkar jag att avslöjanden och upptäckt hotar ett socialt värde bestående av föreställningar om det ”goda” faderskapet och den ”perfekta” familjen.

En särskild form av våldshandling som pappan utövar är nedvärdering. Den riktas ömsom mot mamman, ömsom mot flickan som görs till ”dåliga” personer och kroppar; värdelösa eller horaktiga. Nedvärderingen konstruerar kön, ålder och släktskap som skillnad. Kategorierna ”man” och ”pappa”, särskilt ”biologisk pappa”, ges ett högt värde medan ”kvinna”, ”mamma”, ”flicka”, ”dotter” och ”barn” ges ett lågt. Högre värde blir också förbundet med större handlingsutrymme och möjligheter att förfoga över dem som står lägre i rang. Jag tolkar nedvärderingen som en disciplinerande rangordning. Samma historiskt ”avvikande” kvinnokategori reproduceras som beskrivits i tidigare studier. Vid avslöjande och upptäckt upprepas denna konstruktion. Den utsatta flickan/unga kvinnan ”blir” antingen lögnaktig/otillförlitlig, lösaktig eller på andra sätt oberörbar och farlig. Sanktionerna stänger och låser handlingsutrymmet. De åstadkommer självreglering i form av anpassning och tystnad med självanklagelser, självnedvärdering och skam.

Motstånd i ett öppnat handlingsutrymme

Den sociala kontrollen över flickornas handlingar medför däremot inte fullständig disciplinering till lydnad. I berättelser om tystnadens tid utövar de också motstånd. De protesterar mot förövaren och andra som på något sätt agerar kränkande. Detta motstånd omfattar både tolkning, känsla och handling inom en bestämd etik, med föreställningar om hur man ”bör” och ”inte bör” handla mot människor. Motståndet sker i ett öppnat socialt handlingsutrymme. Det består dels av betydelsefulla relationer inom och utom familjen där omsorg utspelar sig, och dels av ett *solidariskt ”vi”*, med gemenskap som uppstår ur delad utsatthet för våld av olika slag. Med ett bestämt etiskt perspektiv och delad utsatthet följer medkänsla med den som utsätts för ”orätt” – och motståndshandling. Där andra själva utsätts kan det alltså medföra ett kollektivt, gemensamt, delat perspektiv på situationen, ömsesidig medkänsla och solidaritet. Den som opponerar sig riskerar inte att

bli utstött. Solidaritet med syskon, mamma och andra, och deras behov av beskydd, kan då placera *flickan* i en beskyddande position.

Min förståelse är att makt och motstånd utövas i ett växelspel där ojämlika styrkeförhållanden utmanas och omvandlas. Parallellt med social kontroll som stänger handlingsutrymmet finns sociala relationer med andra barn och vuxna som öppnar handlingsutrymmet. Genom att tolka det som sker omkring dem gör flickor/unga kvinnor motstånd även om avslöjanden om de sexuella övergreppen inte är möjligt. Helt underordnat i berättelserna om tystnaden tid är motstånd som förhåller sig till både förövaren *och* övergreppen. När det ändå sker tolkar jag det som ett bearbetande arbete. Det är socialt situerat i relationer där solidaritet utspelar sig och med existentiella upplevelser av att vara värdefull för andra. Händelserna innehåller en etiskt värderande, kritisk bedömning av förövarens handlingar i betydelsen ”fel”. Bedömningen, ”han har gjort fel mot mig”, fungerar antingen som tolkande bakgrund till motståndshandling, en utgångspunkt för att säga nej, eller som förändrad tolkning genom att någon annan, som tar emot ett avslöjande, värderar övergreppshandlingar i betydelsen ”fel” och därmed stödjer flickan. Om sådant bemötande berättar däremot bara den kvinna som inte utsattes av sin pappa. Kontinuitet genom samtal med vuxna uppstår också långt senare, samtidigt med att de andra kvinnorna börjar bli medvetna om övergreppen och om möjligheterna att avslöja dem och be om hjälp.

Politiska och diskursiva förändringar

Under 1970- och 80-talen sker politiska och diskursiva förändringar i världen och Sverige som ser ut att få avgörande betydelse för de intervjuade. Den nya kvinnorörelsens arbete tolkar jag som betydande för den uppluckring av den sociala kontrollen som sker i tiden och för en öppning av flickornas/kvinnornas handlingsutrymmen. I det vidgade historiska, diskursiva och sociala utrymme som uppstår får det solidariska ”vi” som varit privat, och det motstånd som i huvudsak varit begränsat till uppgörelser med andra former av våld än de sexuella övergreppen, en helt ny riktning och omfattning. Ett *offentligt solidariskt ”vi”* uppstår genom debatter i massmedier om våldtäkt, incest och sexuella övergrepp. Sexuell utsatthet blir offentligt synligt, med etik, medkänsla och handling till stöd för den som är utsatt. I dessa debatter konstrueras kön, ålder och släktskap som skillnad. De utsatta är kvinnor, flickor och barn medan förövarna är män och fäder. Tolkning av bestämda sexuella handlingar i betydelsen kränkning och medvetenhet om möjligheter och rättigheter att benämna dem, tala om dem och be om hjälp, blir därmed legitimt och möjligt.

Denna förändring tolkar jag som förankrad i en universell diskussion om människovärde och människorättslig etik som växer till under 1900-talet,

där kvinnor och barn vid slutet av seklet definieras som särskilt utsatta, diskriminerade och i behov av bättre och skyddande lagstiftning och av specifika, universella, människorättsliga konventioner, såsom kvinnodiskrimineringskonventionen från 1979 och barnkonventionen från 1989. En rad parallella och näraliggande debatter föregår och driver fram sådana lagar och konventioner. Tidigare studier, men också denna, har sammantaget visat att debatterna i Sverige handlade om förtryck mot kvinnor och flickor i allmänhet med en förståelse av deras ställning i samhället som svagare än mäns; och att de mera specifikt berörde frågor om sexualitet, pornografi, barnpornografi, prostitution, våldtäkt, incest/sexuella övergrepp på barn och misshandel av kvinnor och barn. Jämlikhet och jämställdhet förstår jag som centrala värden i dessa debatter. De år då kvinnorna börjar avslöja övergreppen sammanfaller med denna tid, oavsett deras ålder.

Studien av debatterna om sexuellt våld visar att det sker en omvälvande förändring av publikationsmönstret i Sverige åren 1970-1996. Antalet böcker, TV-inslag och artiklar i dags- och fackpress på temat våldtäkt, incest och sexuella övergrepp ökar lavinartat, från att dessa frågor i princip varit helt osynliggjorda i medier. Förändringen är centrerad kring, och växer ur, ett par lagförslag 1976 och 1982, med politiska protester och kampanjer, och en påföljande sexualbrottslagstiftning som träder ikraft 1984.

År 1982 går startskottet för en svängning och fokusering av debatten mot incest/sexuella övergrepp på barn. Social mobilisering sker både före, utanför, och i samverkan med medier. Det begrepp som föredras vid denna tid är incest, ett begrepp med tydliga paralleller till det feministiska begreppet patriarkat. En opinionsdrivande organisation inom kvinnorörelsen, Stödgrupps-Centrum mot Incest, bildas under ett intensivt arbete året innan debatten börjar i media. Debatten dessa första år tolkar jag som främst politisk och feministisk. Efter att den nya sexualbrottslagen trätt ikraft 1984, och samtidigt med en begreppsfröskjutning i fack- och dagspress från incest till sexuella övergrepp, tar aktörer inom olika yrkesgrupper, främst inom medicin och psykologi, över debatten som därmed tycks bli avpolitiserad och professionaliserad. Med detta skifte sker diskursiva fröskjutningar. *En diskurs om kvinnors och barns utsatthet* som växer fram under 1970-talet, konfronteras under 1980-talet av *en diskurs om mäns utsatthet* och dessa båda tävlar om legitimitet. Inom dem konstrueras problem/ansvar, offerposition/rättigheter och trovärdighet på olika sätt. Kön, ålder och släktskap görs som skillnad men nu på ett annat sätt än tidigare. Problemet konstrueras antingen som sexuellt våld med utsatthet/rättigheter och trovärdighet som tillskrivs kvinnor och barn, eller som förtal med utsatthet/rättigheter och trovärdighet som tillskrivs män. Med olika problemkonstruktioner följer olika angripare och ansvariga parter; i den ena

män, i den andra kvinnor och/eller barn. Konstruktionen av flickor och kvinnor återskapar historiska förståelser av en ”avvikande”, otillförlitlig kvinnokategori. Glidningen mellan olika begrepp och från en politisering till professionalisering, neutraliserar delvis debatten. En öppen politisk konfrontation ersätts av en mera dold och svårgripbar, där mäns våld patologiseras och där kön, släktskap och förövare blir mindre tydligt. Medielavinen och de diskursiva förändringarna får konsekvenser för de intervjuade i form av historiska, diskursiva öppningar eller stängningar av deras handlingsutrymmen och dessa skiljer sig delvis åt beroende av ifall talet rör avslöjandets tid eller om det rör tystnadens tid.

Talet om tystnadens tid som diskursivt arbete

I talet om tystnadens tid konstruerar kvinnorna fyra diskurser på berättarens nivå som återskapar tidens politiska och diskursiva förändringar. Jag tolkar tre av dem som diskursiv bearbetning. I en av dessa gör kvinnorna kön som likhet, med omsorg som normativt värde och ”kvinnlighet” som måttstock. Att handla med omsorg, som traditionellt är knutet till kategorin ”kvinna” och hemmets sfär, blir något kvinnor och män, flickor och pojkar, ”bör” göra, kan göra och gör. Jag har kallat det *en omsorgsdiskurs* och förstår den som situerad i de politiska, feministiska förändringarna under 1970- och 80-talen, och uttryck för en jämställdhetsnorm i Sverige på 2000-talet.

Kvinnorna talar främst om i social och existentiell mening och då om relationer inom eller utom familjen där personerna betyder något för varandra, känner gemenskap med varandra, behöver varandra och ömsesidigt bryr sig om varandra. Jag tolkar det som en konstruktion av människovärde. Genom talet om ömsesidighet uppvärderar kvinnorna sig själva och de flickor de en gång var, vilket kan jämföras med det fokus på omvandling och uppvärdering av kvinnors identiteter som ingick i det feministiska projektet. Värdet formas i ljuset av andra som handlar moraliskt ”riktigt”; tycker om dem, vill vara nära dem och respekterar deras behov. Denna uppvärdering kontrasteras mot förövarens nedvärdering. Min förståelse är att de som berättare i intervjusituationerna använder omsorgsrelationer som utgångspunkt för att protestera mot en social situation; mot förövarens våld av olika slag och mot andras avvisning. De utövar ett motstånd som innebär att de tolkar sina liv genom att jämföra och etiskt värdera olika relationer och situationer i förhållande till varandra. En bristsituation, med utsatthet för olika former av kränkningar, ställs mot kompenserande relationer som blir livräddande i existentiell mening genom att hjälpa dem hantera fara, isolering och lidande. När barnets behov tillgodoses *någonstans* blir det ”räddat”. Omsorgsdiskursen reproducerar en universell etik reglerad i FN:s barnkonvention och konventionen om de mänskliga rättigheterna. Jag förstår det som ett diskursivt handlingsutrymme

inom vilket kvinnorna kan omtolka och tala om övergreppen och sin situation i barndoms hemmet, och därmed utöva motstånd.

I samtalen om tystnadens tid tolkar jag att kvinnorna också konstruerar, och bearbetar övergreppen med hjälp av, diskurser om sina fäder och mödrar. *Talet om papporna domineras av en feministisk diskurs* där olika våldsformer förstås som livshotande, döttrar förstås som tystade, och pappornas sociala positioner konstrueras som starkare än döttrarnas. Genom denna diskurs kritiserar de papporna, placerar ansvar för övergreppen hos dem, rangordnar dem som moraliskt ”dåliga” och konstruerar sig själva som brottsutsatta. De gör därvid något som jag i kapitel 1 refererat till som en del av tidigare kunskap om bearbetning: genom förändrad förståelse av övergreppshändelserna, förövaren och sig själva - här situerad i den historiska tidens öppning av handlingsutrymmet - flyttas ansvar och skuld till förövaren. Själva förändringen blir däremot synlig först i talet om avslöjandets tid, vilket jag snart ska återknyta till. Talet om förövande pappor innehåller också en underordnad *psykopatologisk diskurs* där pappor beskrivs som utsatta på olika sätt. Inom denna diskurs görs förövande fäder till ”goda” fäder av kvinnor som saknat gemenskap med andra personer i hushållet. Jag tolkar det som en konstruktion där utrymmet för motstånd varit stängt.

Även talet om mammorna följer både en feministisk och en psykopatologisk diskurs men här tolkar jag istället den senare som starkast. Kritik riktas mot mammors strukturella och sociala situation, eller mot dem som personer. I den senare diskursen görs mammor medansvariga till övergrepp, lidande och tystnad. De förklaras då som kärlekslösa, personlighetsstörda och sjuka.

I talet om tystnad, fäder, mödrar och syskon konstruerar de intervjuade offerposition på olika sätt. Den blir relaterad till kön, ålder, släktskap och föräldraskap. Inom en feministisk diskurs görs pappor ansvariga och mammor och barn som offer, medan offren inom en psykopatologisk diskurs antingen blir barn eller fäder. Min tolkning är att talet om fäder och mödrar återskapar samma diskursiva konstruktioner som i incestdebatten. Här reproduceras dels två varianter av diskursen om kvinnors och barns utsatthet; antingen i tidig politisk, feministisk eller i senare professionaliserad, psykopatologisk tappning. I intervjumaterialet blir de tydligt tudelade genom att den senare enbart tillskriver barnet utsatthet och mödrar konstrueras som medskyldiga. Dels reproduceras också en professionaliserad, psykopatologisk diskurs om mäns utsatthet. Min tolkning är att båda diskurserna om kvinnors och/eller barns utsatthet fungerar som strukturellt handlingsutrymme i vilket diskursiv bearbetning sker, men att den senare medför en risk. Den sprider ut eller förskjuter ansvar för faders övergrepp från fäder till icke-förövande mödrar och bidrar till en konstruktion av lägre värde knutet till kategorin ”kvinna/mamma”. Diskursen om mäns utsatthet däremot stänger handlingsutrymmet helt och

medger inga protester. En liknande tolkning av en psykopatologisk diskurs om män gör Enander (2008) i en studie av våldsutsatta kvinnors uppbrottsprocesser.

Avslöjandets tid

När tystnadens tid successivt övergår i avslöjandets tid handlar den främst om motstånd mot förövaren och de sexuella övergreppen men också om social kontroll. Jag tolkar motståndet i avslöjandets tid som bearbetning.

Motstånd mot förövaren och övergreppen

Tre väsentliga förändringar på berättelsens nivå som saknas i den tidigare epoken sammanfaller nu med, och förutsätter varandra: ett *offentligt samtal* om sexuella övergrepp; en *medveten tanke* hos de intervjuade om sexuella övergrepp och om möjligheterna att tala om dem; och vuxna som visar sig beredda att gå in i *personliga samtal* om dem. Personlig förändring sammanfaller med social och kollektiv och är situerad i en förändrad samhällsrelig kontext. Vi befinner oss nu mot mitten eller slutet av 1980-talet och framåt, då dialoger om sexuella övergrepp för första gången blir en del av vardagens praktik. Motståndet i denna nya epok utövas, liksom under tystnadens tid, både individuellt och kollektivt och innebär tolkning, känsla och handling inom en bestämd etik där ömsesidig omsorg och gemenskap i solidariska ”vi” återigen får central betydelse. Både motståndet och förändringen har en känslomässig och kroppslig karaktär som är förknippad med en ny och ständigt föränderlig tolkning av världen och det egna varat. Förstått som ett individuellt bearbetande arbete är de motståndsstrategier som flickorna/kvinnorna använder sig av delvis annorlunda än de varit i berättelser om tystnadens tid. De utgörs av indirekt, snarare än direkt, kritik eller konfrontation med förövaren. Bara de yngsta kvinnorna, där preskriptionstiden för brotten ännu inte gått ut, talar eller drömmer om direkta konfrontationer, exempelvis i form polisanmälan.

Motståndet i berättelser om avslöjandets tid sträcker sig nu framför allt ut mot ett offentligt och socialt solidariskt ”vi”. Berättelserna innehåller referenser till det offentliga synliggörandet av sexuella övergrepp på barn. Debatten pågår i olika publika medier som de intervjuade har tillgång till. I sitt spår medför den händelser med ett nytt öppnat personligt utrymme och upplevelser av förändrade minnesbilder, tolkningar, känslor och möjligheter till handling.⁹⁸ Ny tid ger ny innebörd och nya språkliga begrepp. Händelser

---

⁹⁸ Jämför här Kelly (1988) i kapitel 1 som menar att omdefinitionsprocesser är förknippade med en social definition av våld och med att börja fokusera på egna

i barndom och nutid träder fram i ett annat ljus och får mening i förhållande till varandra. Genom den historiska tiden blir det möjligt att ge sig ut på jakt efter, och ta kontroll över, något avgörande som har hänt, för att skapa en barndom, en personlig livshistoria, en ordnad och samlad form av minnen och upplevelser av att vara, och leva, i kroppen. Här finns paralleller till tidigare studier. Andra författare har beskrivit att kvinnors bearbetning inleds med igenkänning i form av ny medvetenhet om det förflutna, där nuvarande problem och lidande kopplas samman med övergrepp (se exempelvis Draucker 1992; Godbey & Hutchinson 1996; Kondora 1993; Zaleski 1995). Tre studier relaterar också bearbetningen till kvinnors feministiska politisering (First 2006; Kelly 1988; Kousaleos 2001) men ingen tycks ha undersökt förändringen i sin historiska, strukturella och sociala kontext. Ny medvetenhet har hittills, i den tidigare forskning om bearbetning som producerats sedan 1990-talet, istället tolkats som budskap inifrån, genererade ur känslor och minnesbilder.

Med den nya tiden följer uppmärksamhet mot relationer; ett sökande efter någon att lita på och tala med. Uppmärksamheten fungerar som tolknings-, känslö- och handlingsmotstånd eftersom det i mötet med andra uppstår (ny) medvetenhet om egna möjligheter och ny handling. Kroppen med dess sinnesintryck ger innebörd åt iakttagelser av andras ageranden och blir en förutsättning för att besluta sig för, och våga, göra ett avslöjande. Med den nya tiden följer också en stark längtan efter att tala och bli hörd, att lämna ut sig och sin historia till andra. Flickorna/kvinnorna blir medvetna om ett pockande behov, ett inre tryck, att sätta ord på det som har hänt och kommunicera det till andra. Behovet att tala tolkar jag som uttryck för en uppluckring av den sociala kontrollen. Trots rädsla att bli avvisad, nedvärderad eller på andra sätt hamna i en farlig situation, överväger viljan att tala och får innebörd som en förutsättning för att kunna leva vidare. I berättelserna figurerar medier och mediehändelser som kontext till indirekta och direkta avslöjanden och samtal med andra, som då visar solidaritet med den som blivit utsatt. Medier används också som direkta verktyg för att öka det egna, andras eller varandras handlingsutrymme.

Inte bara de intervjuade kvinnorna och debattörer i medier, utan också personer i kvinnornas närmaste omgivning, tycks utveckla en medvetenhet om sexuella övergrepp, och förändras på ett sätt som möjliggör kommunikation. Avslöjanden möts av förståelse och dialog och blir en del av vardagens praktik samtidigt med att incestdebatten eskalerar. Händelser som hittills varit individuella angelägenheter omgärdade av tystnad, blir kollektiva och språkburna i en kontext med en bestämd politiserad etik omkring sexuellt våld. Ett ömsesidigt berättande och

---

känslor av våldet. Se även tidigare forskning om kvinnors bearbetning i samma kapitel, där bekräftelse anses medföra kontakt med, och utlevelse av, känslor.

lyssnande uppstår i vänskapsrelationer, kärleksrelationer, ideella kvinnojourer och professionella relationer. Framför allt berättar kvinnorna om motstånd som sker kollektivt tillsammans med andra kvinnor. Betydelsen av relationer till andra kvinnors har även noterats tidigare (Draucker 1992; Kelly 1988; Kousaleos 2001). Motståndet har direkta paralleller till 1970-talets feministiska arbetsformer och omfattar systerskap, solidaritet och mer eller mindre strukturerad medvetandehöjande verksamhet. Jag tolkar det som uttryck för en ideologisk praktik. Jämlikhet fungerar som överordnat värde förknippat med stort handlingsutrymme. Det betyder dels att alla gör samma sorts arbete, och dels att ingen rangordnas högre eller lägre än någon annan. Med nivåutjämnningen skapas människovärde.

Gemensamt för kvinnors kollektiva motstånd är ett solidariskt ”vi” med igenkänning, gemenskap, lojalitet och trygghet. Det bygger dels på någon form av delad erfarenhet, lik varandras och delad med varandra genom ömsesidig öppenhet. Det bygger också på ett gemensamt etiskt perspektiv och en tolkning av verkligheten som gör att berättelsen, och berättaren, inte blir ifrågasatt och avvisad. I grupper av olika slag synliggörs kvinnors erfarenheter och utvecklas medvetenhet och färdigheter. Motståndet benämns återkommande som att vara vittne för varandra, ett begrepp som förekommer i tidigare forskning (Herman 1998). Den *bekräftelse* som då sker blir betydelsebärande. När berättelsen blir sann medför det personliga förändringar och förvandlingar. Berättaren blir samtidigt tillförlitlig och uppvärderad, får legitimitet att förlita sig till egna sinnesintryck, förnimmelser och minnesbilder och kan själv verkliggöra övergreppen i subjektiv mening. Först när någon annan tar avslöjandet på allvar, och tror på det, går det att tro på sig själv. Vikten av sådant socialt giltiggörande (Leira 2002) av sexuella övergrepp har beskrivits i tidigare studier (Jacobsen Wrenn 2003; Zaleski 1995; Valentine & Feinauer 1993).

Det som erövrats med det solidariska ”vi” som uppstår i kvinnors kollektiva motstånd, tolkar jag som en giltiggörandeprocess för både övergreppen, hela livssituationen och den egna personen; en förkroppsligad person i form av ett *vara* med tolkningar, sinnesintryck, känslor, handlingar och människovärde. Också här finns paralleller, men även skillnader, i förhållande till tidigare forskning om kvinnors bearbetning. I kapitel 1 skrev jag att synen på förändring i tidigare studier är centrerad kring identitet och självet och jag refererade till forskare som förknippar denna forskningsmässiga identitetsfokusering till en postmodern tid präglad av terapi och behandling. I denna avhandling vill jag skifta ett sådant perspektiv. Min tolkning är att identitet och själv blir begrepp som begränsar förståelsen av vad kvinnorna talar om, åtminstone i min studie och i den svenska kontext som jag undersökt. Talet om förändring är inte situerat i en professionaliserad, psykopatologisk diskurs, utan i en politiserad, feministisk,

vilket jag strax ska återkomma till. Förändringens sociala situering och de metaforer som används för den är förknippad med denna diskurs. Metaforerna här handlar om att leva i en icke-existerande eller död kropp som blir levande genom den historiska tiden med dess jämlika relationer. Två tidigare studier använder metaforen ”att återuppstå från det döda” (Godbey & Hutchinson 1996; Graham-Dickerson 1999), men kopplar inte samman, preciserar, fördjupar eller kontextualiserar förståelsen av de två centrala frågor som de indirekt berör, och som jag i denna studie vill formulera som: ”Vad har hänt?” och ”Vem är jag?”. Min tolkning är att dessa är oupplösligt sammanvävda med varandra. Den sistnämnda blir den mest väsentliga men är helt beroende av den förstnämnda. När kvinnorna talar om att vara och vilja bli den de ”egentligen är”, ”mig själv” och ”mitt verkliga jag”, tolkar jag det också som något annat än identitet. Här finns en väsentlig nyansskillnad. I min förståelse handlar det inte om en essentiell identitet (Petersen 2002), bestående av en person med bestämda egenskaper. Det handlar i denna avhandling istället om en djupare existentiell nivå av subjektiva upplevelser av att *vara*, att finnas i en kropp med dess sinnesintryck, förnimmelser, känslor, (med)vetande, vilja, och handlingar. Detta *vara* är föränderligt, dynamiskt och situerat i jämlika och jämställda relationer. Jaget, om man alls bör tala om ett jag, bör i detta perspektiv förstås som intersubjektivt (Strandell 2000). Det utspelar sig *mellan* personer i social handling. Talet om detta *vara* reproducerar ett ideal som fanns inom de feministiska kvinno- och mansrörelserna på 1970-talet; att vara en ”hel människa”, ett androgynt vara befriat från förtryck i form av falskt namngivande (Daly 2006:229; Hill 2007:150ff) och frihet att vara ”äkta” (Jaggars 2000:8). Med stöd av materialet blir min tolkning att bearbetning av sexuella övergrepp, i Sverige i slutet av 1900-talet och början av 2000-talet, då kan beskrivas som ett sammanflätat individuellt och socialt, kollektivt arbete att skapa ett sådant förkroppsligat och föränderligt *vara*, genom att tillsammans giltiggöra förflutna händelser. Med politiska, offentliga och sociala förändringar i den historiska tiden sker ömsesidig förvandling från icke-existens till existens i subjektiv mening. Samtliga de intervjuade kvinnorna talar om sådan bekräftelse och förvandling men de som började minnas i vuxen ålder uttrycker sig mera dramatiskt, och den kvinna som inte utsattes av sin far talar om detta redan när hon berättar att hon blev hörd och besvarad som flicka. Liksom i tidigare forskning om bearbetning talar kvinnorna också om förändring mot välbefinnande.

På berättelsens nivå sker giltiggörandet inte enbart genom ett offentligt solidariskt ”vi” via medier och ett socialt solidariskt ”vi” i kvinnokollektiv. Det sker även i relationer till män och till den egna personen, genom kommunikation och inre kommunikation, till exempel med hjälp av måleri, och genom omsorg. Betydelsen av andras omsorgshandlingar, och omsorg om sig själv, har även beskrivits i tidigare

studier av kvinnors bearbetning (till exempel Draucker 1992; Kondora 1993; Valentine & Feinauer 1993). Dialogerna om sexuella övergrepp utspelar sig där personer är engagerade i varandra och i varandras välbefinnande, sociala sammanhang som jag har kallat en *lyssnandets sfär*. Den innehåller en dominerande och en underordnad relationskategori. Dominerade vid intervjuerna är *den jämlika relationen*. Den består av ett symmetriskt förhållande till en vän, partner, arbetskamrat eller personer i en grupp som skapats för att arbeta med något gemensamt tema, och i den finns ömsesidig öppenhet, ömsesidigt omsorgsansvar och solidaritet med varandra. Det innebär att problem av något slag, bestående av händelser och omständigheter i bådars förflutna eller nutid blir delade, gemensamma angelägenheter. Ömsesidigheten åstadkommer en balans i dialogen där båda förstår och är lojala med varandra. Avslöjandet blir därmed inget som skiljer sig från det som redan händer och ingen svårighet att överbrygga. Kvinnorna talar också, men i mindre utsträckning, om *en ombändertagande relation*; ett informellt, asymmetriskt förhållande till en äldre släkting eller vän eller en formell relation till en präst, socialarbetare, psykiater eller terapeut. Här finns istället öppenhet, omsorgsansvar och solidaritet med den ene. Positionen som vuxen eller professionell lyssnare tilldelar dessa personer större ansvar för relationen och åstadkommer tolknings- och handlingsutrymme åt berättaren genom engagemang och hänsyn. I båda relationskategorierna får andras känslouttryck, känslighet, känslomässiga tillgänglighet och medkänsla särskild betydelse som bekräftelse och vidgat socialt tolknings- och handlingsutrymme.

Social kontroll över, och motstånd mot, ett förbud att tala

De intervjuade talar också om relationer där det inte går att föra en dialog om de sexuella övergreppen. De formar då en gräns för vad som trots politiska förändringar och incestdebatt blir socialt möjligt att säga och åstadkomma i form av sociala och personliga förändringar. Denna begränsning av handlingsutrymmet upprepas oavsett om relationen är privat eller professionell och oavsett könskategori. Kvinnorna berättar att andra människor agerar undvikande och tolkar det som tecken på deras rädsla och smärta. Genom undvikandet blir övergreppen ett förbjudet ämne, otillåtet och omöjligt att beröra. När förbudet överskrids utsätts kvinnorna för avvisande sanktioner med passivt eller aktivt fientliga handlingar och mer eller mindre öppna misstroenden eller avledningsförsök. Sex olika varianter av sociala gränser visar sig, med brist på ömsesidig omsorg och solidaritet, och med en huvudsaklig frånvaro av ett gemensamt etiskt perspektiv på relationer och sexuella övergrepp. Andras avvisningar fungerar som disciplinerande social kontroll. De medför självreglering med tystnad och anpassning efter andras tolkning och vilja.

Vid den sociala gränsen gör olika personer på berättelsens nivå också kön, ålder och släktskap som skillnad. Samma nedvärderande "dålighet" upprepas som i tidigare studier, i talet om tystnadens tid *och* i incestdebatten. Kategorierna "kvinna" och "man" tillskrivs skilda värden. "Kvinna" tudelas i *antingen* normal och "god" eller avvikande och "dålig". "Utsatt kvinna" eller "utsatt flicka/dotter/barn" blir detsamma som "dålig"; sexuellt lösaktig, asocial och farlig, psykiskt sjuk och lögnaktig, eller på andra sätt annorlunda eller motbjudande. Görandet av kön infiltrerar medvetandet (Lindemann Nelson 2001) så att kvinnorna upplever sig så som andra definierar dem; som annorlunda, med lägre värde och trovärdighet. Konstruktionerna fungerar stigmatiserande (Finkelhor & Browne 1991). Genom att de intervjuade som individer och kroppar skapas som "problemet", och kontexten kring lidandet döljs eller marginaliseras, skyddar omgivningen förövaren och legitimerar brotten. I en sådan kontext blir kropp, sinnesintryck, sexualitet och röst otillåtna och omöjliga att själv förfoga över. Handlingsutrymmet att göra anspråk på dem förknippas istället med kategorin "man".

I berättelser om avslöjandets tid utmanas också denna sociala kontroll. Kvinnorna gör motstånd mot förbudet att tala. De tar avstånd, och bryter upp från personer i deras närhet som *inte* representerar det samhälle som lyssnar, och från ett samhälle som de menar legitimerar sexuella övergrepp på barn. Liknande gränssättning och uppbrott har tidigare studier också funnit (Draucker 1992; Zaleski 1995). Förändring och uppbrott sker med hjälp av offentliga medier. Direkt eller indirekt opinionsbildning i massmedier figurerar som betydelsebärande hjälpmedel men kvinnorna är också kritiska till det misstroende mot kvinnor och barn som uttrycks där.

Talet om avslöjandets tid som diskursivt arbete

Bearbetning som diskursivt arbete kan genom talet om avslöjandets tid förstås som ett *politiskt jämlikhets-/jämställdhetsprojekt uttryckt i två diskurser, en diskurs om kvinnors och barns utsatthet och en omsorgsdiskurs*. Båda tolkar jag som feministiska. Den förstnämnda innehåller feministisk ideologi och feministiska arbetsformer, och i den senare blir omsorg ett värde förknippat med kön som likhet, jämställda relationer och 1970-talets *människoideal*.

Gemensamt för berättelser om händelser i kvinnornas liv, och för talet om människors villkor i allmänhet, är den feministiska konstruktionen av verkligheten som ojämlig och ojämsälld. Diskursivt motstånd mot social kontroll uppfattar jag som konstruerat omkring diskriminering och rättigheter. Indirekt eller direkt talar kvinnorna om olika värden och villkor som gäller för olika människor genom olika skillnadsskapande handlingar. De kritiserar en verklighet där flickors/barns och kvinnors rättigheter att inte bli nedvärderade, att skyddas mot våld, att höras och att få hjälp,

fortfarande är alltför begränsade. Kritiken tolkar jag främst som riktad mot diskriminering på grund av kön, ålder och släktskap, där kvinna/mamma och barn/flicka/dotter blir lågt, medan man/pappa blir högt värderat, med motsvarande olika stora utrymmen att agera. Tystnad kan i det sammanhanget fungera som ett medvetet val för att skydda sig själv. Min tolkning är att den nya epoken medför en möjlighet att utöva diskursiv olydnad mot disciplinering och att välja tid och rum för avslöjanden.

Speglat mot hotet om nedvärdering under uppväxten blir enskilt eller ömsesidigt medvetandegörande om ett "eget värde", att vara värdefull för andra och varandra med trovärdighet, egna rättigheter och handlingsutrymme, en central aktivitet. Denna uppvärdering överensstämmer med den inledande formuleringen i FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna, att alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter (Regeringskansliet 2008a). Det överensstämmer också med den nya kvinnorörelsens projekt på 1970-talet, att stärka kvinnors rättigheter och självbestämmande, och att genom omtolkning och kommunikation kvinnor emellan omvandla kvinnors identiteter. Min tolkning är att de intervjuade på flera sätt direkt har berörts av detta feministiska projekt. Genom kontakt med medier, och genom att de inte enbart har sökt hjälp inom professionella verksamheter utan också i kvinnojourer och bland vänner och partners, har de befunnit sig i en sådan diskursiv och praktisk kontext där uppvärdering genom bekräftelse från andra skett. När kvinnorna talar om de förvandlingar som dessa sociala sammanhang medfört och medför, från icke-existens till existens, uttrycker de sig också med metaforer som återskapar den feministiska förståelsen av sexuellt våld som livshotande upplevelse. Den sexuellt utsatta kroppen kan tolkas som en, i subjektiv mening, dödad kropp som får värde och liv genom andras bekräftelse.

I talet om lyssnandets praktik gör kvinnorna en jämlik eller jämställd ordning med kön som likhet. Män blir framför allt "lika" kvinnor; med samma ideal som inom mansrörelsen på 1970-talet. Traditionella föreställningar om "kvinnlighet", i form av ansvar för känslor och relationer, fungerar som huvudsaklig norm för kvinnors och mäns handlingar, men också att beskydda, ett traditionellt "manligt" ansvar, tillskrivs båda könskategorierna. Omsorg och solidaritet blir förknippat med heterosexuell och lesbisk kärlek och sexualitet. Det tolkar jag som uttryck för en feministisk diskurs och för ett skifte mot ett mera jämställt samhälle. Berättelserna vänder upp-och-ner på hierarkin i Connells (1999) maskulinitetskategorier och gör dess underordnade maskulinitet till en jämställd, högt värderad och åtråvärd maskulinitet. I en del samtal om bristande jämställdhet och möjligheter att tala om sexuella övergrepp med män blir lesbiskhet ideal och lösning. Talet innehåller en feministisk idé om en hierarkisk samhällsstruktur där kvinnors och mäns liv hålls isär genom

skilda aktivitetssfärer, arbetsuppgifter och ansvar. Isärhållandet förknippas med skilda kompetenser för lyssnande praktik.

De helt dominerande feministiska, jämställda idealen, konstruktionerna och arbetsformerna i talet om avslöjandets tid är intressanta som jämförelse med tidigare forskning om kvinnors bearbetning. Dessa studiers frånvaro av historiska, politiska och diskursiva kontexter, och deras avgränsning till individen och hennes närmaste omgivning, kan förstås i det vetenskapliga sammanhang där de utförts, där strukturella tolkningar inte är vanliga. Psykologi, vårdvetenskap och psykiatri dominerar. Men de kan också förstås som uttryck för nordamerikanska förhållanden, trots att det var där den nya kvinnorörelsen och den medvetandegörande praktiken uppstod. Som jämförelse kan värden och handlingsmönster i denna avhandling tolkas som uttryck för en svensk socialt integrerad jämställdhetspolitik.

Statsvetaren Maria Wendt Höjer (2002), som studerat mäns våld mot kvinnor i svensk politik från 1930- till 1990-tal menar att betydande förändringar skett under perioden – både vad gäller sättet att formulera problemet och vad gäller lagstiftning – men att den offentliga politiken samtidigt präglas av stabilitet. Det innebär att problemet individualiseras och att mäns erfarenheter blir norm. Individualiseringen omöjliggör reella förändringar: ”Så länge våld formuleras som ett personligt problem, eller som en olycklig omständighet som individuella kvinnor och män hamnar i, kan inte politiska handlingar i kollektiva termer föreslås” (Wendt Höjer 2002:192).

Denna avhandling visar att sexuella övergrepp på barn visserligen blir ett professionellt, individualiserat projekt under 1980-talet om man ser till forskningsläget och debatten, men att det samtidigt pågått en fortsatt politisering i kvinnors vardagsliv och relationer. De förändringar mot ett mera jämlikt och jämställt samhälle som framträder här, på historisk, diskursiv och social nivå, tolkar jag som avgörande öppningar av handlingsutrymmet att bearbeta sexuella övergrepp. Om fenomenet bearbetning såsom politiskt projekt har någon stabilitet över tid och rum eller om det är en övergående företeelse, knuten till kvinnor som har levt med politiseringen på 70-talet eller har sökt sig till kvinnojouurer, får framtida studier utvisa.

Slutsatser

Åtta kvinnor har deltagit i avhandlingen, en liten andel av alla utsatta, och urvalet är selekterat och självselekterat. Är resultatet representativt? Min tolkning är att kvalitativa och kvantitativa studier antingen har, eller saknar tillgång till, de undersöktas språk och berättelser och bör bedömas med olika kriterier. Språk har en kollektiv, offentlig karaktär. Människan är inte

frikopplad från det samhälle i vilket hon lever. För att kunna användas i kommunikation innehåller språket symboler, begrepp och betydelser som är socialt delade. På så sätt knyts mikro till makro (Parker 1997). Avhandlingen bygger på en mycket stor mängd berättelser med referenser till en språklig och social kontext utanför intervjusituationen. Berättelserna kan därför sägas representera också erfarenheter och tolkningar utöver dessa åtta kvinnors.

Sammantaget kan bearbetning av sexuella övergrepp förstås som en företeelse knuten till en bestämd historisk tid, bestämda diskurser och bestämda offentliga och sociala sammanhang. Det kan, med det material jag haft tillgång till, beskrivas som ett både individuellt, kollektivt och diskursivt *jämlikhets- och jämställbetsprojekt* där människorättsliga frågor i förhållande till kvinnor och barn är i fokus, och där arbetet framför allt består av *tolknings-, känslö- och handlingsmotstånd* inom en bestämd etik och med kritik mot förflutna händelser. Detta motstånd sträcker sig ut mot ett offentligt och socialt *solidariskt "vi"* som möjliggör jämförelser, öppenhet och gemenskap. När andra, indirekt via debatter och direkt vid personliga möten, bekräftar förflutna övergrepp, bekräftar och uppvärderar de också kvinnorna. Det öppnar en möjlighet för dem att förlita sig till egna sinnesintryck och minnen, och att bekräfta det förflutna och sig själva. Kvinnorna kan på så sätt, tillsammans med andra, *skapa* en personlig historia och sig själva i form av ett förkroppsligat och föränderligt *vara*.

Uppvärderingen blir den röda tråd som går rakt igenom detta projekt och möjliggör det nya varat. Denna uppvärdering kan bäst förstås i förhållande till nedvärderingen; det centrala innehållet i den sociala kontrollen under både tystnadens och avslöjandets tid. Nedvärderingen har att göra med frågan om hur olika konstruktioner av kön och andra maktordningar är relaterade till bearbetningen och dess förutsättningar. Min tolkning av berättelserna är att samma historiska könskonstruktion som beskrivits i tidigare studier om kön och sexuellt våld upprepas i incestdebatten och i båda tidsperioderna, oavsett om det är pappor eller andra som agerar. I olika händelser görs framför allt kön, ålder och släktskap som skillnad. Konstruktionen är förknippad med nedvärdering, avvísning och disciplinär kontroll över flickors och kvinnors självupplevelser och handling, och förstärks av pappans fysiska och sexuella våld. När skillnad görs, görs "dålig" flicka, kvinna, dotter och barn: förförisk, otillförlitlig eller på andra sätt avvikande, mindre värd och ansvarig för "dåliga" handlingar, såsom övergrepp eller avslöjanden. Sådana skillnadsskapande handlingar stänger och låser handlingsutrymmet och gör det svårt eller omöjligt att avslöja övergrepp och få bekräftelse.

Genom berättelser om sådana handlingar reproducerar de intervjuade samtidigt en feministisk diskurs om kvinnors och barns utsatthet där faders våld kritiserar. Kvinnorna uttrycker implicita eller explicita krav på

rättigheter att yttra sig och skyddas, och i talet om båda tidsperioderna upprepar de tolkningar av ett förbud att tala, i form av en tystnadsplikt till skydd för förövande män och fäder. Jag tolkar det som att handlingsutrymmet att utöva motstånd mot förövaren och övergreppen, att bearbeta, öppnas genom *en* skillnadsskapande konstruktion av kön, ålder och släktskap, där förövare synliggörs som män och fäder medan utsatthet tillskrivs kvinnor och barn, och genom *en* likhetskapande konstruktion, där kategorierna ”kvinna”, ”man”, ”flicka” och ”pojke” görs lika varandra inom ett omsorgs- och jämlikhets-/jämställdhetsideal. Dessa skillnads- och likhetskapande handlingar *tillsammans* är relaterade till öppnat handlingsutrymme och bearbetning. Min tolkning är också att den professionaliserade, psykopatologiska diskursen om barns utsatthet som kvinnorna ibland talar i när de berättar om sina mammor, fungerar som handlingsutrymme i vilket bearbetning sker, men att den medför en risk genom att förskjuta ansvar för faders övergrepp till icke-förövande mödrar och konstruera lägre värde knutet till kategorin ”kvinna/mamma”.

Genom de olika diskurser som förekommer kan fenomenet bearbetning av sexuella övergrepp på barn uppfattas både som ett arbete *avgränsat* av tid och rum och som uttryck för ett historiskt specifikt *utrymme* att handla som uppstod i det sena 1900-talet. Det är därför tveksamt om det går att definiera som en och samma konstanta och universella företeelse oavsett tid och plats. En motsvarande undersökning i en annan del av världen och historien skulle med all sannolikhet ge andra berättelser och ta sig andra uttryck, vilket tidigare forskning delvis visar. I Sverige, i början av det tjugonde sekelskiftet, framträder det som ett fenomen situerat i samhällsutvecklingen på 1970- och 80-talen, och i en offentlig människorätts-diskussion med fokus på makt, sexualitet, kön, ålder och släktskap.

Bearbetning och socialt arbete

Vad kan detta resultat bidra med till problemområdet och till socialt arbete som kunskapsområde och profession? Jag ser tre tillämpningsmöjligheter. För *det första* öppnar avhandlingen för forskning om utsatthet och praktiskt socialt arbete med personer som blivit utsatta för sexuella övergrepp. Disciplinen har hittills inte skapat någon egen kunskap om ämnet. En avhandling har tidigare publicerats - om vård av förövare (Sjögren 2004). Det är anmärkningsvärt med tanke på att socialarbetare har en lagstadgad utredningsskyldighet och dagligen kan räkna med att möta människor som är eller varit utsatta, om man utgår ifrån hur vanligt problemet är. Min erfarenhet som universitetslärare på grund- och vidareutbildning för socionomer är att denna brist på kunskapsproduktion också motsvaras av osäkerhet inom yrkeskåren över hur man kan arbeta med utsatta. Vid alla

mina föreläsningar om sexuella övergrepp frågar jag efter hur många som fått något tidigare utbildning eller föreläsning i ämnet, och konsekvent är det få personer inom yrket som har sådan erfarenhet, oavsett hur länge de varit yrkesverksamma.

Genom bristen på egen kunskapsproduktion inom disciplinen har socialarbetare hittills fått vända sig till andra discipliner och professioner när de har velat skaffa sig verktyg. Sedan 1980-talet har denna tillgänglighet främst funnits inom medicin och psykologi. Den dominerande kursen om incest/sexuella övergrepp på barn kom snabbt att bli professionaliserad. Psykologi som vetenskaplig disciplin och praxis har också under senare tid influerat det sociala arbetet i mera allmän mening. Socionomstudenter har beskrivits som särskilt intresserade av psykologi och ämnets genomslag på utbildningarna har bedömts som stort (Dellgran & Höjer 2006). Den process som ägde rum inom socialt arbete under 1970-talet, med intresse för makt, demokrati och självbestämmande, och som medförde samhällspåverkande och radikala idéer, har samtidigt avstannat till förmån för fokus på individinriktade metoder (Pettersson 2001) och terapeutisk behandling. Utbildningen till socionom har blivit psykologiserad och i studenternas C- och D-uppsatser märks en förskjutning mot utvecklingspsykologi och psykodynamisk teori, trots att doktorsavhandlingarna istället domineras av sociologisk teori (Dellgran & Höjer 2006). En sådan professionell utveckling betraktar jag som problematisk för det sociala arbetets möjligheter att bidra till förändringar för sexuellt utsatta flickor och kvinnor, om den samtidigt innebär att sociala strukturer, makt och ojämlikhet utanför och i professionella relationer inte problematiseras.

Denna avhandling visar att det inte finns ett enkelt svar som per definition likställer professionell med kompetens och privat med inkompetens - eller tvärtom. De privata relationernas betydelse för bearbetningen dominerar, liksom i en tidigare kvantitativ studie av socialt stöd och hälsa hos kvinnor i Sverige som varit utsatta för sexuella övergrepp under uppväxten (Jonzon 2006). Men mina intervjupersoner talar både om privata och professionella relationer där personer bekräftar dem, och om privata och professionella relationer där personer osynliggör övergreppen, diskriminerar dem och begränsar deras handlingsutrymmen. Frågan kompliceras av att makt- och könsperspektiv hittills integrerats i mycket begränsad utsträckning inom psykologi i Sverige liksom i övriga västvärlden. Vid de psykologiska institutionerna finns få feministiska forskare, och på flera håll ges fortfarande ingen utbildning alls i könsteori för blivande psykologer, trots att det inte alls saknas feministisk, psykologisk forskning i Sverige. Denna forskning går istället att finna inom andra institutioner (Haavind & Magnusson 2005).

För det andra menar jag att denna avhandling då kan bidra till att problematisera ett antal väsentliga frågor som berör både forskning och praxis. Bearbetningen sker främst bland vänner, kärlekspartners och i ideella organisationer, och består av ett ömsesidigt jämlikhets- och jämställdhetsarbete. Det är ett politiskt projekt. Mellan detta och den dominerande professionaliserade diskursen uppstår en motsättning. Hur kan den tolkas och vad säger den om möjligheterna att skapa förändring genom professionellt arbete? Spänningen mellan den medicinsk/psykologiska dominansen och avhandlingens resultat påkallar ett betydligt bredare teoretiskt perspektiv och ett behov av omfattande forskning inom betydligt fler vetenskapliga discipliner än idag. I sådan forskning, liksom i praxis, är det nödvändigt att problematisera makt. Med stöd av Foucault kan man fråga sig vilken kunskap som blir exkluderad när problemområdet blir ”ägt” av ett fåtal. Vem får tala och vem utesluts från talan? Vad får man tala om? Hur får man tala? När får man tala? Att incestdebatten drevs fram av en omfattande social mobilisering utanför media och inom kvinnorörelsen har till exempel hittills inte alls synliggjorts. Hur kan det komma sig? Och hur kan det komma sig att en sexualbrottsofferutredning på 2000-talet, som säger sig anlägga ett könsmaktsperspektiv, bara inkluderar förståelser av hjälp i professionell bemärkelse?

Det förhållande att sexuella övergrepp inte blivit något stort forskningsområde i Sverige, trots den intensiva debatt som pågått sedan 1980-talet, är oroväckande. Bristen på (tvär)vetenskaplig kunskap ställer frågor om hur diskurser skapas och återskapas i litteratur av olika slag om sexuella övergrepp på barn och om olika former av hjälp, och vilka konsekvenser de får. Om konstruktioner av utsatta kvinnor reducerar dem till patienter inom en behandlingskontext innebär det då, som Armstrong menar (Naples 2003), att deras svaghet och hjälplöshet betonas och att sociala strukturer blir osynliggjorda? Det som sker på berättelsens nivå, i vissa behandlingssammanhang i avhandlingen, konstruerar sådan svaghet. Sexuella övergrepp, men också kränkningar av andra slag *inom* professionerna döljs genom att inte uppmärksammas, inte få ett namn eller genom att definieras som något annat. Kvinnor görs till ”problemet”; ett problem som ignoreras eller åtgärdas med hjälp av traditionella föreställningar om kön och genom patologisering, nedvärdering och disciplinering. Handlingsutrymmet att förfoga över språk, problem och hjälpbehov tillhör någon annan. Sådana könskonstruktioner gör talet om egna erfarenheter av sexuella övergrepp till något otillåtet och omöjligt. Av rädsla för sanktioner väljer kvinnor tystnad. Om det sker, eller om blicken uteslutande riktas mot kvinnors inre och mot sexuella övergrepp som personliga problem, innebär det som Wendt Höjer skriver (2002) ett hinder mot kollektiva, politiska lösningar på det problem som kvinnorna själva konstruerar som sexuellt våld.

Min förhoppning är, *för det tredje*, att denna avhandling kan bidra till ökad professionell kompetens inom socialt arbete, med arbetsformer som kan stå på egna ben utan att behöva snekla på andra professioner. För en sådan utveckling behövs en problematisering av vad som är ett professionellt arbete mot sexuella övergrepp och vad det arbetet kan förväntas åstadkomma. Med kunskap om den offentliga synlighetens, diskursernas, kollektivets, jämbördighetens och bekräftelsens betydelse för utsatta kvinnor, kan socialarbetare ställa frågor och hitta strategier för att stödja personligt och socialt, men också politiskt motstånd och förändring. Etik, solidaritet och omsorg kan med stöd av denna avhandling då utgöra centrala värden. Riktningar inom socialt arbete som jag menar bör utvecklas och tillämpas när det gäller sexuella övergrepp är samhällsarbete, socialpedagogik, empowerment, radikalt, kritiskt och feministiskt socialt arbete. Dessa söker strukturella, snarare än individuella, förklaringar till sociala problem, arbetar med politiska strategier för både personlig och samhällelig förändring i bredare mening och fokuserar på inklusion, dialog, kollektiva lösningar, samarbete, ömsesidig hjälp, resurser och medvetandehöjning. Nyckelord är: maktanalys, antidiskriminering, jämlikhet, rättigheter och rättvisa (se exempelvis Payne 2005). Sådana metoder ligger i linje med de förslag för att motverka könsdiskriminerande porträtteringar av kvinnor i Sverige som kommit från FN (CEDAW 2008). CEDAW föreslår både utbildningskampanjer och medvetandehöjande program men också forskning om konsekvenser av könade stereotyper.

Sexuella övergrepp på barn och utsattas behov av hjälp av olika slag kan inte vara problem som ägs av ett fåtal discipliner. Offentligheten och debatternas betydelse för kvinnorna i denna avhandling pekar mot att ensidiga fokuseringar på, och investeringar i, professionella vård- och behandlingsprogram leder tankarna fel. Sådana innebär att andra resurser osynliggörs, till exempel mediernas möjligheter att förändra människors medvetenhet och öka deras handlingsutrymmen, men också resurser som finns hos kvinnor själva och i deras relationer utanför professionerna. Som tidigare författare noterat är det väsentliga för bearbetningen inte behandlingsprogram utan närvaron av personer som kan lyssna och förstå (Godbey & Hutchinson 1996), eller med mina ord, ett offentligt *och* socialt solidariskt ”vi” som bekräftar. Sådan bekräftelse tycks vara nödvändig, oavsett om den utövas professionellt, privat eller via massmedier.

Summary

Aims and issues

In this thesis eight women talk about their lives and personal experiences of child sexual abuse. The aim is to explore the phenomenon of working through this abuse, its prerequisites and conditions. The following three issues are discussed:

- *How can working through child sexual abuse be understood as a phenomenon?*
How can it be understood as an individual, social, collective and discursive labour? What changes follows for women working through child sexual abuse?
- *How are girls' and women's agency narrowed and widened in the narratives?*
What are the historical, discursive and social contexts associated with narrowing and widening of the working through of child sexual abuse?
- *How are different constructions of gender and other power structures related to women's working through child sexual abuse and to its conditions?*

The study covers both what happened in the women's lives and their talk about past events. I explore this on two levels - the level of the narration and the level of the narrator - and in two historical periods that I have called the *Time of Silence* and the *Time of Telling*.

Method and theoretical framework

The main study consists of 30 interviews conducted in 2003-2005 with eight women, all abused in childhood and all but one by their father. The women were between 29 and 69 years old, from different geographical background and representing different social classes. The study also includes other related materials such as experiences from the interview situations, letters, articles from newspapers, photographs and documents from social authorities, child psychiatry and courts of law.

The material is understood from the perspective of social constructionism, narrative, discourse, doing gender (West & Zimmerman 1987) and doing difference (West & Fenstermaker 1995). Stories are considered as organized and interpreted experiences situated in discourse,

and social practices and interactions are understood as capable of constructing “truths” about what and how girls and women “are”. These situated doings are conceived as means of constructing either difference or sameness and are related to either inequality or equality. Two analytical concepts of central importance are agency and resistance. My use of the term *agency* is developed from a feminist understanding, linking action with social and political conditions, subordination and self-realisation (Deveaux 2002). I define it as different contextual conditions that open up or shut down the individual’s opportunities to interpret her situation, act on it and exercise power. I also analyse how women’s agency vary with disciplinary (external) and self-regulatory (internal) social control (Foucault 1987; Giddens 1994:164ff; Lindgren 2003:349; Nilsson 2008:127ff). When working with the material I have translated the term working through into *resistance* since I found the latter difficult to use as an analytical tool. It appeared too blunt, imprecise and lacking context. The term resistance turned out to be a better description of what the women were talking about. I examine resistance, using ideas from Foucault (2002:105ff) and Kelly (1988:61ff). Thus I consider it an act in which someone exercise power, or as one side of power relations, and as an active opposition to abusive and controlling behaviour.

A second, theoretical study was made in 2006, concerning the Swedish debate about sexual violence between 1970-1996. The purpose of this was to understand the context of time, place and agency when first disclosing the experience of sexual abuse. Databases and media archives were searched for books, articles published in newspapers and magazines, and for programs shown on TV. The main key words used were rape, incest and sexual abuse. A quantitative, bibliometrical analysis was applied along with a discourse and doing gender/doing difference analysis of books- and article headlines.

Main Results

The women’s narratives and interpretations of past events change with time and place. Different social context within the narratives and different times for telling bring different answers. The women also consciously reflect on how their thoughts about what occurred have changed over time. Despite these changes I see an overriding pattern concerning agency and change, related to the public debates about sexual violence. In the narratives, the Time of Silence is characterized by girls’ and women’s voices being controlled both through a continuum of violence exhibited by the father, and through different forms of rejections. In this context conscious thought about the sexual abuse and/or about disclosure becomes socially forbidden and impossible. With the Time of Telling, starting with the public debates

about incest and child sexual abuse in the 1980's, there follows a weakening of social control. In this context conscious thought, language, disclosure and talk about the abuse become legitimate. Through these changes, the working through of child sexual abuse can be seen as being linked to an historically specific agency situated in the late 20th century. It emerges in a Swedish socio-political development concerning issues of power, sexuality, gender, age and kinship, initiated by the 2nd women's movement. Taking place in equal and gender equal relations it can be understood as an individual, collective and discursive equal rights project, and more specifically, as resistance against past social events. It involves an oppositional stance towards the abuse and the abuser with interpretation, emotion and action within a certain ethics related to women's and children's rights.

A Time of Silence

The Time of Silence appears as the historical period during which it is literally impossible to think about disclosing or debating sexual abuse, at least for those abused by their father. This period stretches from the 1930's, when the oldest women interviewed were born, through the 1970's and 1980's when the women start to disclose the abuse, up until the mid 1990's, when the last of the women start to remember and tell. Before the end of the 1980's the only woman who discloses abuse and is met favourably is the one not abused by her father. Out of the seven women abused by their father, all say that they either lack awareness of the abuse or lack awareness of the possibility of talking about it. On the narrative level, this lack of awareness is associated with social control.

The abusive father has the most dominant influence over the girl's actions in the narratives from the Time of Silence. He creates fear and conformity through a continuum of violence directed either towards the girl herself, her mother, her siblings or towards all of them. Only as an exception are there explicit demands of obedience. My interpretation is that it is not necessary for the father to tell his daughter not to reveal the abuse. The violence of everyday life brings about a situation where she knows that disobedience is followed by punishment and a sense of mortal danger. The violence works as a disciplinary control and leads to self-regulation in the form of obedience and silence.

A specific form of violence used by the father is depreciation. This reproduces an historical interpretation of girls and women described in earlier studies of gender (Johannisson 2005; Laqueur 1992; Skeggs 2000) and the exposure to sexual violence (Bergenheim 2005; Finkelhor & Browne 1991; Jansson 2002; Kelly 1988; Kelly et al. 1996; Olafson et al. 1993; Plummer 1995) which signifies that different expectations on what it means to be and act as woman or man have been followed by different expectation concerning women's and men's sexuality. Women have been categorized as

either asexual and honourable, virtuous and normal or loose, unreliable and deviant. When revealing abuse the girls and women have risked being seen as responsible; lying or seductive. In the narratives this is recreated by a depreciation directed at the mother and/or at the girl who are made into “bad” people with “bad” bodies: useless and whorish. The depreciation creates gender, age and kinship as difference. The categories “man” and “father” (especially “biological father”) are given a high value while “woman”, “mother”, “girl”, “daughter” and “child” are given a low. Higher value is connected to a wider agency and the opportunity to be in control of those of lower value.

In the narratives the mothers also control the girls’ actions, either by giving legitimacy to the fathers’ abuse and disciplinary actions, committing sexual abuse themselves (one mother) or by aggression and rejection. The fear of the mother is a contributing factor in self-regulation. Concern for, and solidarity with the subordination, dependence and vulnerability of mother and siblings also make girls protect them from different social risks by keeping quiet.

On the few occasions when abuse is revealed or discovered the adults reject both subject and girl. The girl is rejected both as a person and as a body. Other people, including the abusive father, are constructed as victims. My interpretation is that the act of discovery threatens a social value related to notions about the “good” fatherhood and the “perfect” family. The same construction of gender, age and kinship is recreated. Abused girls are made unreliable/untrustworthy, loose or in other ways untouchable and dangerous. These sanctions narrow and lock the girls’ agency, resulting in self-regulation; conformity, silence, self-reproach, self-depreciation and shame.

In the narratives about the Time of Silence the girls or young women also exercise resistance towards the abusive fathers. Social relations with other children and adults widen their agency. Resistance involves interpretation, emotion and action within certain moral notions on how you “should” and “should not” act towards other people. Agency is widened through significant caring relations, within and outside the family, and through a loyal “we” springing from shared subjection to different forms of violence. Even though it is impossible to disclose the sexual abuse, the girls/young women still resist the father by interpreting events. Resistance relating to both the abuser and the abuse is, however, totally subordinate in the narratives. When occurring it involves an ethical, critical judgment of the abuser’s actions, is connected to having social relations with solidarity and to existential experiences of being valuable to others. I interpret this as acts of working through the abuse.

Political and discursive changes

During the 1970's and 80's political changes takes place in Sweden. In the narratives they tend to have a decisive importance as historical, discursive widening, or narrowing, of girls' and women's agency. Predominant is a weakening of social control with greater possibilities of action for the girls/women. I consider this change a result of the new women's movement, and on a wider scale grounded in a universal discussion about human rights developing in the 20th century, particularly at the end of the century. Women and children were then defined as oppressed and discriminated. Gender equality and women's liberation became highlighted ethical values. With these changes a public, loyal "we" emerges through media debates about rape, incest and sexual abuse. The subjection to sexual violence becomes publicly visible, with ethics, compassion and action on behalf of the abused. In the debates gender, age and kinship are constructed as difference. The exposed victims are women, girls, daughters and children while the abusers are men and fathers. Interpretation of specific sexual acts as violations, and awareness of possibilities to name them, talk about them and seek help, thus become both legitimate and possible. The changes coincide with girls and women starting to disclose sexual abuse.

The study of the debates in this thesis concerning sexual violence shows that there is a major change in the pattern of publication in Sweden between 1970 and 1996. The number of books, TV-spots, and articles in daily and scientific press concerning rape, incest and sexual abuse increase exponentially, whereas before 1970 these themes had been practically invisible in the media. This change is centred around, and grows out of, a series of proposed bills in 1976 and 1982, which together with political protests and campaigns leads to a sexual crime legislation put into effect in 1984. 1982 marks the starting point of a turnaround and focusing of the debate on incest. During the first years this debate is being mainly political and feminist, urged on by the women's shelter movement. After 1984, with the new sexual crimes act in effect, and a conceptual shift in newspapers and magazines, from incest to sexual abuse, professionals from different areas, mainly medicine and psychology, take control of the debate, making it apolitical and professional. With this shift comes a change in discourse. A discourse about women's and children's subjection to sexual violence, which grew out of the 1970's, is confronted in the 80's by a discourse about men's subjection to slander and abuse. Within these discourses problem, victimization, credibility, responsibility and rights are constructed in different ways. Gender, age and kinship are constructed as difference, but in another way than before. On the one hand, the problem is constructed as sexual violence, with subjection, credibility and rights attributed to women, daughters and children. On the other the problem is constructed as slander, with subjection, credibility and rights attributed to men and fathers. With

these different doings follow different aggressors; men and fathers or women, daughters and children. Women, daughters and children as the aggressors recreates the historical gender construction of a deviant, unreliable, lying category of women. This construction is repeated in the narratives about the Time of Telling and as a consequence, narrows girls' and women's possibilities for resistance.

The Time of Silence as discursive labour

When talking about the Time of Silence the women construct four discourses, recreating the political and discursive changes: one concerning caring, two regarding women's and children's subjection to sexual violence (one feminist and the other psychopathological) and one psychopathological about men's and father's subjection to abuse.

When the women talk about significant people in their lives; women and men, girls and boys, they do gender as sameness within a discourse about care, with ideals taken from the women's and men's movements in the 1970's. I consider this an expression of gender equality in Sweden at the beginning of the 21'st century. In this, caring works as a normative value with traditional notions of women as standard. The interviewees mainly talk about caring with social and existential meaning and then about relations within or outside the family where people are important to one another and where there is mutual caring. By speaking about mutuality the women can be said to value themselves positively, and the girls that they once were. This positive valuation is contrasted with the depreciation of the abuser. I see this as opposition against violence and rejection. The women are using the discourse about caring as resistance. They compare, evaluate ethically and interpret relations and situations. Subjection to different forms of violence is set against compensating relationships which become existentially life saving by helping them deal with danger, isolation and suffering.

When speaking about fathers the talk expresses the feminist discourse about women's and children's subjection to sexual violence, *and* the pathological discourse about men's and father's subjection to abuse; the former stronger than the latter. In the former, different forms of violence are interpreted as life threatening, daughters are interpreted as being silenced and the social position of the fathers is interpreted as being stronger than the daughters'. By the discourse the women criticize their fathers, making them "bad" and constructing themselves as victims of a crime. In the latter discourse abusive fathers are instead made "good", vulnerable in the family and/or abused in their own childhood. The discourse is connected to a lack of relationships with mutual caring and works as disciplinary control over resistance. Within the discourse no protests are possible.

The talk about the mothers also follows a feminist and psychopathological discourse but here I see the latter as the strongest one.

Critique is either directed towards the mothers' structural and social situation, or towards them as persons. In the latter discourse the mothers are made "bad" and co-responsible to the abuse, the suffering and the silence. My interpretation is that in the talk of mothers and fathers the same discursive constructions are recreated as in the incest debate. Within a feminist discourse fathers are held responsible and mothers and children are the victims, whereas in a psychopathological discourse the victims are either the children or the fathers. Both discourses regarding women's and children's subjection to sexual violence work as structural agency enabling resistance, but the latter also shifts the responsibility for the abuse to non-abusive mothers and contribute to a lower value of the woman/mother category.

A Time of Telling

When the Time of Telling gradually replaces the Time of Silence the women's talk about the new era is mainly about working through the sexual abuse by resistance towards the abuser and the abuse. Three major changes now coincide with, and presuppose each other in their lives: A *public debate* about sexual abuse; *conscious thoughts* about sexual abuse and of the possibilities of talking about it; and adults proving willing to enter into *personal conversations* about it. Personal change arises in a social, collective change and is situated in a changed socio-political context. The historical time is mid to late 1980's, a time when talking about sexual abuse becomes, for the first time, part of an everyday practice.

The strategies for resistance that the girls/women use involves indirect, as opposed to direct, critique or confrontation of the abuser. The resistance reaches out towards a public and socially loyal "we". The narratives contain references to the public awareness of child sexual abuse. The debate is ongoing in different public medias, which the women have access to. In its wake it bring about changes with a new opened personal space and experiences of changed memory images, feelings and possibilities for action. A new time brings new meaning and new concepts. The media and related events act as tools to widen the women's agency and as a context to indirect or direct disclosure and conversations.

With this new time there follows attentiveness towards relations, a search for someone to trust and talk to. The attention works as resistance involving interpretation, emotion, and action. In encounters with others a new awareness arises concerning possibilities and action. The body with its sensory perceptions gives meaning to impressions of other people's actions and becomes a prerequisite for the decision whether to reveal the abuse. With this new historical time there also follows a longing to speak and be heard, to reveal themselves and their story to others. I see the need to speak out as an expression of a weakening of social control.

The people closest to the women also seem to develop an awareness of sexual abuse and to change in a way that makes communication possible. Disclosures are met with understanding and dialogue, and become a part of everyday practice as the incest debate escalates in the media. A mutual telling and listening arises between friends, lovers, in professional relationships and in women's shelters. Once again care is given importance. Conversations about sexual abuse happen when people are involved in each other and in each other's well being, a social context conceptualized in the thesis as the *Sphere of Listening*. This mainly involves an equal, mutually caring category but also an asymmetrical caring category. In the equal relation there are mutual openness, mutual caring and solidarity to each other. Therefore the disclosure does not become something different from what is already happening and thus no problem to overcome. The asymmetrical caring relation is instead characterized by openness, caring responsibility and solidarity with the abused. In both categories other people's expressions of emotions, sensitivity, emotional availability and compassion receive special importance as a widening of the possibilities for agency and change.

Above all, the interviewees talk about a collective resistance together with other women. The resistance recreates the feminist practises of the 1970's and comprises sisterhood, solidarity and projects structured for consciousness-raising. Equality works as the super ordinate value connected to wider agency. A common theme in the women's collective resistance is a loyal "we" which includes recognition, solidarity and a sense of safety. It is based on some form of shared experience, alike and shared through mutual openness, and on a mutual ethics. The mutual interpretation of reality forms a necessary prerequisite, which makes the narrative, and the narrator not being questioned or rejected.

The confirmation or validation (Leira 2002), which takes place in narratives about the Time of Telling, is significant. When others believe the narrator, the narration becomes truth and this brings about personal changes and transformations. Importance and value is attached to the narrator, who becomes reliable, receives legitimacy to trust in her own perceptions and memories and can personally confirm the abuse. What is then conquered is not just the abuse but also the whole life situation and the whole person; an embodied being with interpretations, perceptions, feelings, actions and value. This being is changeable and situated in equal and gender equal relations. Talking about it the women reproduces ideals within the feminist women's and men's movements of the 1970's; to be a genuine (Jaggar 2000:8) "whole person", freed from oppression in the shape of false namegiving (Daly 2006:229; Hill 2007:150ff). My interpretation is that working through child sexual abuse, in Sweden at the end of the 20th and in the beginning of the 21st century, can be described as an individual, social, collective and discursive work creating an embodied and changeable being,

by validating past events together with others. Following the socio-political changes in historical time there is a mutual transformation from non-existence to existence in a subjective sense.

The women also talk about relations where a dialogue about sexual abuse is impossible. They then create a boundary for what, in spite of all political changes and incest debates, is socially possible to talk about and change, socially and personally. Women and men, in both private and professional relations, act evasively and the interviewees interpret this as signs of their fear and pain. By avoidance the abuse turns into a forbidden subject. When this ban is overstepped the women are subjected to rejection, hostile acts, mistrust or attempts at diversion. This works as disciplinary social control.

At the boundary the same depreciation is repeated as in the narratives about the Time of Silence and the incest debate. "Victimized woman" or "victimized girl/daughter/child" equal "bad"; sexually loose, asocial and dangerous, mentally disturbed and lying, different or repulsive. By seeing the interviewees' persons and bodies as "problems", and by hiding or marginalizing the social context of the suffering, the abuser is protected and the crime legitimized. In this context the women's body, perceptions, sexuality and voice becomes forbidden and impossible to be in control of.

The self-regulation on the other hand is different from the one mentioned in the narratives about the Time of Silence, because in the Time of Telling there are alternatives. In the Time of Telling there is a possibility to choose a time and a place for disclosing the abuse. In the narratives the social control is challenged. The women resist the ban to speak. They reject people not representing the listening society, and a society that they mean legitimizes child sexual abuse. Changes take place with the help of public media but the interviewees also criticize to the distrust of women and children expressed there.

The Time of Telling as discursive labour

By the narratives about the Time of Telling, working through as a discursive labour can be understood as a political equal rights project. It is expressed in two co-working discourses, one about women's and children's subjection to sexual violence and one about care. When talking about the Sphere of Listening this implies both discourses and it can be interpreted as gendered. The women are doing gender as sameness with traditional notions about "femininity" as standard for women's and men's actions. Women and men both take responsibility for caring, feelings and relations but protection, a traditional male responsibility, is also attributed to both gender categories. Care and solidarity are connected to friendship and to heterosexual and lesbian love and sexuality. I see this as an expression of a feminist discourse and a shift towards a more equal society.

I also see discursive resistance as directed towards discrimination. The women criticize a situation where the rights of women, girls, daughters and children to be protected from violence, be heard, be helped and not being depreciated, are still too limited. In this context they also actively choose silence about the sexual abuse to protect themselves.

Mirrored against the threat of depreciation during upbringing, a mutual or personal awareness of being credible and valuable becomes a central activity. This validation reproduces the project of the women's movement of the 1970's to strengthen women's rights and autonomy and, by reinterpretation and communication, transforming women's identities. When the women talk about their transformations, from a subjective non-existence to existence, they also express themselves in metaphors that recreate the feminist understanding of sexual violence as a life threatening experience. The sexually abused body can be interpreted as a subjectively "killed" body, being brought back to life and given value by other people's confirmations and validations. Similar parallels can be drawn to previous research about women working through child sexual abuse (Godbey & Hutchinson 1996; Graham-Dickerson 1999). However, there seem to be no previous research made about the social, historical and discursive context regarding this working through of sexual abuse, or about what importance doing gender and other power structures have in the process. How working through sexual abuse can be understood in a Swedish context, what it means to women in Sweden at the beginning of the 21'st century and how they talk about these changes, have also not been examined earlier.

I interpret the values and patterns of practise that dominate this thesis as an expression of a Swedish socially integrated politic of equality and gender equality. Political scientist Maria Wendt Höjer (2002), who has studied the issue of men's violence towards women in Swedish politics from 1930's to 1990's, writes that significant changes have happened during the period, regarding both the way to address the problem and the legislation, but also that public politics is characterized by stability. This means that the problem is individualized and that men's experiences become the norm. This makes real changes impossible: "As long as violence is seen as a personal problem, or as an unfortunate circumstance which individual men and women may find themselves in, political action in collective terms can not be suggested" (p.192). This thesis shows that although child sexual abuse becomes a professional, individualized project during the 1980's, there is also an ongoing politicising of women's relations in every day lives. I see these changes towards a more equal and gender equality society, emerging at an historical, discursive and social level, as significant openings of the agency necessary for resistance. If the working through of child sexual abuse as a political project has any stability over time and place, future studies will have to show.

Eight women have participated in the thesis, a small amount of the total population of sexually abused women. Is the result representative? My interpretation is that qualitative and quantitative studies either have or lack access to language and narratives and should be judged by different criteria. Language has a collective, public character. People are not disconnected from the society in which they live. Their language contains socially shared symbols, concepts and meanings in order to make communication possible. In this way micro is connected to macro (Parker 1997). The thesis is based on a large number of narratives with references to a linguistic and social context beyond the immediate social situation. The narratives can therefore be said also to also represent experiences and interpretations beyond the experiences of these eight women.

Referenser

- Alidasdotter, Åsa (2002) Självförsvar populärt då som nu. *Spegeln*, 21(2), 12-13.
- Andersson, Gunvor, Aronsson, Karin, Hessle, Sven, Hollander, Anna & Lindström, Tommy (1996) *Barnet i den sociala barnvården*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete (CUS); Liber.
- Anderson, Kim Marie (2002) *Recovery: Resistance and resilience in female survivors*. Doktorsavhandling. Ann Arbor: ProQuest Information & Learning.
- Andersson, Lena (1986) Homosexualitet kan bero på incest. *Dagens Nyheter*, 86-02-20.
- Andersson, Ulrika (2004) *Hans (ord) eller hennes?: en könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds universitet; Bokbox.
- Armstrong, M. W. (1989) Therapy of Incest Survivors: Abuse or Support? *Child Abuse & Neglect*, 13, 549-562.
- Armstrong, M. W. (1990) A Qualitative Analysis of Adult Incest Survivors' Responses to Sexual Involvement with Therapists. *Child Abuse & Neglect*, 14, 541-554.
- Aronsson, Lars (2005). Ludvig Nordström. Lort-Sverige. Preface to the Electronic Edition 2005. Hämtad 2007-05-15 från <http://runeberg.org/lortsorg/>.
- Back, Christina & Nilsson, Doris (2002) *Behandling*. I: Svedin, Carl Göran & Banck, Lena (red.) *Sexuella övergrepp mot flickor och pojkar*. Lund: Studentlitteratur.
- Baier, Anette C. (1995) The Need for More than Justice. I: Held, Virginia (red.) *Justice and Care: Essential readings in feminist ethics*. Oxford: Westview Press.
- Barnombudsmannen (2008) Starta en kampanj mot våld. Hämtad 2008-02-08 från www.bo.se.
- Beauvoir, Simone de (2002). *Det andra könet*. Stockholm: Norstedt.
- Benktson, Benkt-Erik (1983) *Varat och tiden. Introduktion till Martin Heideggers tänkande*, 3 uppl., Malmö: Liber förlag
- Banyard, Viktoria L. & Williams, Linda M. (2007) Women's voices on recovery: A multi-method study of the complexity of recovery from child sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, 31(3), 275-290.
- Bergenheim, Åsa (2005) *Brottet, offret och förövaren. Vetenskapens och det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina (2000) *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Björnberg, Ulla & Kollind, Anna-Karin (2003) *Att leva själv tillsammans*. Malmö: Liber.
- Blomdahl Frej, Gunborg (1995) Social omsorg och mänskliga relationer. I: Västsvenska arbetgruppen för utveckling av kunskapsområdet social omsorg. *Social omsorg: Några perspektiv och illustrationer*. Vänersborg: Vårdhögskolan.
- Blomdahl Frej, Gunborg (1998) Social omsorg och socialpedagogik. I: Blomdahl Frej, G. & Eriksson, B. (red.) *Social omsorg och socialpedagogik: Filosofi, teori, praktik*. Lund, Studentlitteratur.
- Boëthius, Maria-Pia (1976) *Skylla sig själv: en bok om våldtäkt*. Stockholm: LiberFörlag.

- Botnedal, Kjersti (2006) Könskriget fälldes - och vann pris. *Uppsala Nya Tidning*, 06-05-16.
- Bradway, P. A. (2001). *Healing qualities of relationships: voices of women survivors of interpersonal trauma*. Doktorsavhandling. Ann Arbor: UMI.
- Brantsaeter, Marianne Cecilie (2001) *Möter med menn dömt for seksuelle overgrep mot barn*. Doktorsavhandling. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Britasdotter, Åsa & Stövling, Britta (1982) *Incest. Dotterrätt mot patriarkat*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Britasdotter, Åsa (2001) Döttrar, För-mödrar och Väg-Visa. *Spegeln*, 20(4), 4-7.
- Broden, M. S., & Agresti, A. A. (1998). Responding to Therapists' Sexual Abuse of Adult Incest Survivors: Ethical and Legal Considerations. *Psychotherapy*, 35(1/98), 96-104.
- Burr, Vivien (2007) *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Burt, K. Helene (1999) *The experience of self during the recovery process of six women with a history of childhood sexual abuse who utilized art therapy in their recovery processes*. Doktorsavhandling. Ann Arbor: ProQuest Information & Learning.
- Butler, Judith (2005) Subversiva kroppsakter, ur *Gender Trouble 1990*. I: Larsson, Lisbeth (red.) *Feminismer*. Lund: Studentlitteratur.
- CEDAW (2008) Concluding observations of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women: Sweden. CEDAW/C/SWE/CO/7. UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women. 14 January-1 February 2008. Hämtad 2008-07-20 från www.un.org/rights/.
- Cameron, Ruth Ann (2000) *The context of the return of repressed memories of incest and the healing process*. Doktorsavhandling. Ann Arbor: ProQuest Information & Learning.
- Cammaert, Lorna P. (1988) Nonoffending Mothers: A New Conceptualization. I: Walker, Leonore E. A. (red.) *Handbook on Sexual Abuse of Children: Assessment and Treatment Issues*. New York: Springer.
- Carlsson, Ninni (1998) "När hela jag får finnas". *Kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp i barndomen*. Göteborg: Vårdhögskolan; Stödcentrum BEDA.
- Carlsson, Ninni (2002). Samhällets stöd till kvinnors bearbetning av sexuella övergrepp. I: Nordborg, Gudrun & Sigfridsson, Anna (red.) *Väldets offer, vårt ansvar. Rapport från Nordisk konferens hösten 2002*, s.139. Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Carlsson, Ninni (2004) Den talande kroppen. Om samhällets beredskap att hantera sexuella övergrepp på barn. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 25(4), 57-73.
- Carlsson, Ninni (2008) En "dålig" flicka. Könsdiskriminering vid sexuella övergrepp. *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 15(3-4), 257-275.
- Christianson, Sven-Åke (1996) *Traumatiske minnen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Code, Lorraine (2002) Sisterhood. I: Code, Lorraine (red.) *Encyclopedia of Feminist Theories*. London: Routledge.
- Connell, Robert/Raewyn W. (1995) *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Connell, Robert/Raewyn W. (1999) *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- Connell, Robert/Raewyn W. (2003) *Om genus*. Göteborg: Daidalos.
- Crandall, Joanne Margaret (1997) *The lived experience of recovery from sexual abuse for young adult women*. Doktorsavhandling. Ann Arbor: ProQuest Information & Learning.

- Crossley, Michele L. (1999) Stories of illness and trauma survival: liberation or repression? *Social Science & Medicine*, 48(11), 1685-1695.
- Crossley, Michele L. (2003) *Narrative psychology: self, trauma and the construction of meaning*. Philadelphia: Open University Press.
- Dahlström-Lannes, Monica (1990) *Mot dessa våra minsta. Sexuella övergrepp mot barn*. Stockholm: Rädda Barnen, Förlagshuset Gothia.
- Daly, Mary (2006) Efter Guds Faders Död. I: Esseveld, Johanna & Larsson, Lisbeth (red.) *Kvinnopolitiska nyckeltexter*. Lund: Studentlitteratur.
- Davies, Michael G. (1995) Parental Distress and Ability to Cope Following Disclosure of Extra-Familial Sexual Abuse. *Child Abuse & Neglect*, 19(4), 399-408.
- Dellgran, Peter & Höjer, Staffan (2006) Pluralism på gott och ont? Om forskningen och den akademiska kunskapsproduktionen i socialt arbete. I: Meeuwisse, Anna, Sunesson, Sune & Swärd, Hans (red.) *Socialt arbete. En grundbok*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Deveaux, Monique (2002) Agency. I: Code, Lorraine (red.) *Encyclopedia of Feminist Theories*. London: Routledge.
- DeVoe, Ellen R. (1999) The Characteristics of Disclosure among Children Who May have been Sexually Abused. *Child Maltreatment*, 4(3), 217-227.
- Diesen, Christian (2005) Processrättsligt perspektiv. Om positiv och negativ särbehandling i straffprocessen. I: Diesen, Christian, Lernerstedt, Claes, Lindholm, Torun & Pettersson, Tove, *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Draucker, Claire Burke (1992) The healing process of female adult survivors: Constructing a personal residence. *Image: Journal of Nursing Scholarship*, 24(1), 4-8.
- Eduards, Maud (1997) The Women's Shelter Movement. I: Gustafsson, Gunnel (red.) *Towards a New Democratic Order? Women's Organizing in Sweden in the 1990s*. Stockholm: Publica.
- Eduards, Maud (2005) *Förbjuden handling: om kvinnors organisering och feministisk teori*. Malmö: Liber.
- Eduards, Maud (2007) *Kroppspolitik. Om Moder Svea och andra kvinnor*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Ekbrand, Hans (2006) *Separationer och mäns våld mot kvinnor*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Ekman, Inger (2004) Livsberättelser och språk. I: Skott, Carola (red.) *Berättelsens praktik och teori – narrativ forskning i ett hermeneutiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Ekman, Maicen, Lidholm, Merike & Tivell, Eva (1994) *Från övergrepp till grepp över livet*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Eliasson-Lappalainen, Rosmari (2000) Forskningspraktiken och etik. I: Meeuwisse, Anna, Sunesson, Sune & Swärd, Hans (red.) *Socialt arbete. En grundbok*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Elliott, Ann N. & Carnes, Connie N. (2001) Reactions of Nonoffending Parents to the Sexual Abuse of their Children: A review of the Literature. *Child Maltreatment*, 6(4), 314-331.
- Enander, Viveka (2008) *Women Leaving Violent Men. Crossroads of Emotion, Cognition and Action*. Doktorsavhandling. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.

- Eriksson, Maria (2003) *I Skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av fädrens våld*. Stehag: Gondolin.
- Eriksson, Maria (2007) *Barn som upplever våld: nordisk forskning och praktik*. Stockholm: Gothia Förlag.
- Eriksson, Maria, Källström Cater, Åsa, Dahlkild-Öhman, Gunilla & Näsman, Elisabeth (red.) (2008) *Barns röster om våld. Att tolka och förstå*. Malmö: Gleerups.
- Eriksson, Mats (1997) *Ungdomars berättande. En studie i struktur och interaktion*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Esseveld, Johanna & Larsson, Lisbeth (2006) Inledning. I: Esseveld, Johanna & Larsson, Lisbeth (red.) *Kvinnopolitiska nyckeltexter*. Lund: Studentlitteratur.
- Everson, Mark D., Hunter, Wanda M., Runyon Desmond K. & Edelsohn, Gail A. (1989) Maternal Support Following Disclosure of Incest. *American Journal of Orthopsychiatry*, 59(2), 197-207.
- Finkelhor, David, & Browne, Angela (1991) Initial and Long-Term Effects: A Conceptual Framework. I: Finkelhor, David (red.) *A Sourcebook on Child Sexual Abuse*. Newbury Park: Sage.
- Firestone, William A. (1993) *Alternative Arguments for Generalizing From Data as Applied to Qualitative Research Educational Researcher*, 22(4), 16-23.
- First, Joy Ann (2006) *Process of empowerment for 13 women incest survivors: Becoming social justice activists*. Doktorsavhandling. Ann Arbor: ProQuest Information & learning.
- Foucault, Michel (1987) *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv förlag.
- Foucault, Michel (1993) *Diskursens ordning*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag.
- Foucault, Michel (2002) *Sexualitetens historia. Band 1, Viljan att veta*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Franséhn, Mona (2003) Moderskapet – de motstridiga förväntningarnas arena. I: Bäck-Wiklund, Margareta, Franséhn, Mona, Johansson, Helena & Johansson, Thomas, *Den dolda könsdiskursen: om mödrar, söner och frånvarande fäder*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Freire, Paulo (1972) *Pedagogik för förtryckta*. Stockholm: Gummessons.
- Frenken, Jos, & Van Stolk, Bram (1990). Incest Victims: Inadequate Help by Professionals. *Child Abuse & Neglect*, 14, 253-263.
- Freyd, Jennifer J. (1996) *Betrayal Trauma: The Logic of Forgetting Childhood Abuse*. London: Harvard University Press.
- Friedman, Marilyn (1995) Beyond Caring: The De-Moralization of Gender. In V. Held (Ed.) *Justice and Care: Essential readings in feminist ethics*. Oxford: Westview Press.
- Frykman, Jonas, & Löfgren, Orvar (1985) På väg - bilder av kultur och klass. I: Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red.) *Modärna tider. Vision och vardag i folkehemmet*. Stockholm: Liber Förlag.
- Frimansson, Inger (1986) *Den förtrollade prinsen*. Stockholm: Prisma.
- Fuss, Diana (2005) Den essentiella risken, ur *Essentially Speaking 1989*. I: Larsson, Lisbeth (red.) *Feminismer*. Lund: Studentlitteratur.
- Gemzöe, Lena (2005). *Feminism*. Smedjebacken: Bilda Förlag.
- Gerhard, Ute (2001) *Debating Women's Equality. Toward a Feminist Theory of Law from a European Perspective*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.

- Giddens, Anthony (1984) *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Giddens, Anthony (1994) *Sociologi. Volym 1*. Lund: Studentlitteratur.
- Gilje, Nils & Grimen, Harald (2002) *Sambällsvetenskapernas förutsättningar*. Göteborg: Daidalos.
- Gill, Susanne M. (2001) *Life beyond survival: Relationship, narrative, and healing from the effects of childhood sexual abuse*. Doktorsavhandling. Ann Arbor: UMI ProQuest Digital Dissertations.
- Gilligan, Carol (2000) Moral orientation and moral development. I: Sterba, J. P. (red.) *Ethics: classical Western texts in feminist and multicultural perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- Glaister, Judy. A., & Abel, Elisabeth (2001) Experiences of Women Healing From Childhood Sexual Abuse. *Archives of Psychiatric Nursing*, 15(4), 188-194.
- Godbey, Joyce Karen, & Hutchinson, Sally A. (1996). Healing From Incest: Resurrecting the Buried self. *Archives of Psychiatric Nursing*, 10(5), 304-310.
- Goffman, Erving (1981) *Forms of talk*. Oxford: Blackwell.
- Gothlin, Eva (1999) *Kön eller Genus?* Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning.
- Gothlin, Eva (2002) Förord. I: Bouvoir, Simone de, *Det andra könet*. Stockholm: Norstedt.
- Graham-Dickerson, Phyllis K. (1999) *The role of disclosure in incest survival: resurrection of the buried self*. Doktorsavhandling. Ann Arbor: UMI Dissertation Services.
- Grant, Judith (2002) Experience. I: Code, Lorraine (red.) *Encyclopedia of feminist theories*. London: Routledge.
- Haavind, Hanne (2000) På jakt etter kjønne betydninger. I: Haavind, Hanne (red.) *Kön och tolkning: metodiska möjligheter i kvalitativ forskning*. Stockholm: Natur och Kultur i samarbete med Gyldendal akademisk.
- Haavind, Hanne (2004) How to build the ambition to understand meanings attached to gender into the design of an empirical study. *Föredrag vid forskarkurs: Qualitative empirical analysis in interdisciplinary gender studies*. Randsvangen: Universitetet i Oslo.
- Haavind, Hanne & Magusson, Eva (2005) Feminism, Psychology and Identity Transformations in the Nordic Countries. *Feminism & Psychology* 15, 236-247.
- Hallberg, Margareta & Rigné, Eva-Marie (1994) Child Sexual Abuse – a Study of Controversy and Construction. *Acta Sociologica*, 37, 141-167.
- Hallberg, Margareta & Rigné, Eva-Marie (1999) *Sexuella övergrepp mot barn. En studie av debatten om sexuella övergrepp mot barn 1994-1998*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Harvey, Mary R., Mishler, Elliot G, Koenen, Karestan & Harney, Patricia A. (2000) In the Aftermath of Sexual Abuse: Making and Remaking Meaning in Narratives of Trauma and Recovery. *Narrative Inquiry*, 10(2), 291-311.
- Hearn, Jeff & Parkin, Wendy (2001) *Gender, Sexuality and Violence in Organizations*. London: Sage.
- Held, Virginia (1995) The meshing of care and justice. *Hypatia*, 10(2), 128-132.
- Heriot, Jessica (1996) Maternal Protectiveness Following the Disclosure of Intrafamilial Child Sexual Abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 11(2), 181-194.
- Hearn, Jeff & Parkin, Wendy (2001) *Gender, Sexuality and Violence in Organizations*. London: Sage.

- Herbert, Tracy Bennett & Dunkel-Schetter, Christine (1992) Negative social reactions to victims: An overview of responses and their determinants. I: Montada, Leo & Lerner, Melvin J. (red.) *Life crisis and experiences of loss in adulthood*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Herman, Judith L. (1998) *Trauma och tillfrisknande*. Göteborg: PsykoterapiHuset.
- Herschkowitz, Irit, Horowitz, Dvora & Lamb, Michael E. (2007). Individual and family variables associated with disclosure and nondisclosure of child abuse in Israel. I: Pipe, Margaret-Ellen, Lamb, Michael E., Orbach, Yael & Cederborg, Ann-Christine (red.) *Child Sexual Abuse: Disclosure, Delay and Denial*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hill, Helena (2007) *Befria mannen! Idéer om förtryck, frigörelse och förändring hos den svenska mansrörelsen under 1970- och tidigt 1980-tal*. Umeå: Umeå universitet; Bokförlaget h:ström – Text & Kultur.
- Hirdman, Yvonne (1988) Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 9(3), 49-63.
- Holme, Idar, Magne & Solvang, Bernt, Krohn (1997) *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- Hughes, John A. & Månsson, Sven-Axel (1988). *Kvalitativ sociologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Hydén, Lars Christer (1997) De otaliga berättelserna. I: Hydén, Lars Christer & Hydén, Margareta (red.) *Att studera berättelser: samhällsvetenskapliga och medicinska perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Hydén, Margareta (2000) Forskningsintervjun som relationell praktik. I: Haavind, Hanne (red.) *Kön och tolkning: metodiska möjligheter i kvalitativ forskning*. Stockholm: Natur och Kultur i samarbete med Gyldendal akademisk.
- Hydén, Margareta & Överlien, Carolina (2004) Applying Narrative Analysis to the process of Confirming or Disregarding Cases of Suspected Sexual Abuse. I: Överlien, Carolina, *Girls on the Verge of Exploding? Voices of Sexual Abuse, Agency & Sexuality at a Youth Detention Home*. Linköping: Linköpings universitet.
- Hyttinen, Anne (1993) *Feministteologi. En undersökning av M Dahls och PD Youngs Teologi*. Skrifter utgivna vid Institutionen för Religionsvetenskap, 8/93. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Isaksson, Emma (2007) *Kvinnokamp. Synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen*. Doktorsavhandling. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Jacobs, Janet (1990) Reassessing Mother Blame in Incest. *Signs*, 15(3), 500-514.
- Jacobs, Janet (1993) Victimized Daughters: Sexual Violence and the Emphatic Self. *Signs*, 19(1), 126-145.
- Jacobsen Wrenn, Laura (2003) Trauma: Conscious and Unconscious Meaning. *Clinical Social Work Journal*, 31(2). 123-137.
- Jaggat, Alison M. (2000) Globalizing Feminist Ethics. I: Narayan, Uma & Harding, Sandra (red.) *Decentering the Center*. Bloomington: Indiana University Press.
- Jansson, Karin Hassan (2002) *Kvinnofrid: synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Jansson, Staffan, Långberg, Bodil & Svensson, Birgitta (2007) Våld mot barn 2006 – 2007. En nationell kartläggning. Stiftelsen Allmänna Barnhuset och Karlstads universitet. Hämtad 2008-02-08 från www.barnhuset.com.

- Jasinski, Jana L. (2001) Theoretical Explanations for Violence Against Women. I: Renzetti, Claire M. & Edleson, Jefferey L., & Kennedy Bergen, Raquel (red.) *Sourcebook on Violence Against Women*. London: Sage.
- Jeffner, Stina (1997) "Liksom våldtäkt, typ": om betydelsen av kön och heterosexuallitet för ungdomars förståelse av våldtäkt. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Jensen, Tine K., Gulbrandsen, Wenke, Mossige, Svein, Reichelt, Sissel & Tjersland, Odd Arne (2005) Reporting possible sexual abuse: A qualitative study on children's perspectives and the context for disclosure. *Child Abuse & Neglect*, 29(12), 1395-1413.
- Johannisson, Karin (2005) *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedts.
- Johansson, Helena (2006) *Brist på manliga förebilder. Dekonstruktion av en föreställning och dess praktik*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Jonzon, Eva M.C. & Lindblad, Frank (2004) Disclosure, Reactions and Social Support: Findings From a Sample of Adult Victims of Child Sexual Abuse. *Child Maltreatment*, 9(2), 190-200.
- Jonzon, Eva M.C. (2006) *Child Sexual Abuse – Disclosure, Social Support, and Subjective Health in Adulthood*. Doktorsavhandling. Stockholm: Karolinska Institutet.
- Ju 2004:1 *Anmälan och utredning av sexualbrott. Förslag på förbättringar ur ett brottsofferperspektiv*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Ju 05.07 En ny sexualbrottslagstiftning. Faktablad. Justitiedepartementet. Hämtad 2006-03-02 från www.regeringen.se.
- Kendell-Tackett, K. A. (2002) The health effects of childhood abuse: four pathways by which abuse can influence health. *Child Abuse & Neglect*, 26(6-7), 715-729.
- Kendell-Tackett, K. A., Williams, L. M., & Finkelhor, D. (1993) Impact of sexual abuse on children: a review and synthesis of recent empirical studies. *Psychological Bulletin*, 113(1), 164-180.
- Kelly, Liz (1988) *Surviving Sexual Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Kelly, Liz, Burton, Sheila & Regan, Linda (1996) Beyond Victim or Survivor: Sexual Violence, Identity and Feminist Theory and Practice. I: Adkins, Lisa & Merchant, Vicki (red.) *Sexualizing the Social. Power and the Organization of Sexuality*. London: Macmillan Press.
- Kirkengen, Anne Louise (2000) Innskrevet i kroppen. *Tidskrift for Den norske lægeforening*, 120(13), 1518-1522.
- Kondora, Lori L. (1993) A Heideggerian hermeneutical analysis of survivors of incest. *Image: Journal of Nursing Scholarship*, 25(1), 11-16.
- Kousaleos, Nicole Serena (2001) *Screaming the silence: Experience, agency and transformation in the lives of American women childhood sexual abuse survivors*. Doktorsavhandling. Ann Arbor: ProQuest Information & Learning.
- Kreklewetz, Christine M. & Piotrowski, Caroline C. (1998) Incest Survivor Mothers: Protecting the Next Generation. *Child Abuse & Neglect*, 22(12), 1305-1312.
- Kvale, Steinar (2001). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Labov, William (1982) Speech Actions and Reactions in Personal Narrative. I: Tannen, Deborah (red.) *Analyzing Discourse: Text and Talk*. Washington, DC: Georgetown University Press
- Laqueur, Thomas (1992) *Making sex. Body and gender from the Greeks to Freud*. Cambridge: Harvard University Press.

- Larsson, Lisbeth (2005) Inledning. I: Larsson, Lisbeth (red.) *Feminismer*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, Michael, Svedin, Carl Göran & Warfvinge, Christina (2002) Orsaker och risker. I: Svedin, Carl Göran & Banck, Lena (red.) *Sexuella övergrepp mot flickor och pojkar*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, Sam (2007) Kvalitativ metod – en introduktion. I: Larsson, Sam, Lilja, John & Mannheimer, Katarina (red.) *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Leira, Halldis (2002) From tabooed trauma to affirmation and recognition – An explanatory model to understand and work with children who have experienced violence in the family. I: Eriksson, Maria, Nenola, Aili & Muhonen Nilsen, Marika (red.) *Kön och våld i Norden. Rapport från en konferens i Køge, Danmark, 23-24 november 2001*. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet.
- Lennerhed, Lena (1994) *Fribet att njuta: sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*. Stockholm: Norstedts.
- Lentine, Donna Jean (1995) *Factors Influencing Mother's Support Upon Disclosure of Child Sexual Abuse*. US: ProQuest Information & Learning.
- Liljeström, Rita (1981a) *Det erotiska kriget*. Stockholm: LiberFörlag.
- Lindgren, Sven-Åke (2003) Michel Foucault och sanningens historia. I: Månsson, Per (red.) *Moderna samhällsteorier. Traditioner, riktningar, teoretiker*. Stockholm: Prisma.
- Lindemann Nelson, Hilde (2001) *Damaged identities, narrative repair*. Ithaca: Cornell University Press.
- Lindstedt Cronberg, Marie (2002) Incest – från brott mot Gud till brott mot barn inom familjen. I: Bergenlöv, Eva, Lindstedt Cronberg, Marie & Österberg, Eva, *Offer för brott. Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*. Lund: Nordic Academic Press.
- London, Kamala, Bruck, Maggie, Ceci, Stephen J. & Shuman, Daniel W. (2007) Disclosure of Child Sexual Abuse: A Review of the Contemporary Empirical Literature. I: Pipe, Margaret-Ellen, Lamb, Michael E., Orbach, Yael & Cederborg, Ann-Christine (red.) *Child Sexual Abuse: Disclosure, Delay and Denial*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Lovett, Beverly B. (2004) Child Sexual Abuse Disclosure: Maternal Response and other Variables Impacting the Victim. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 21(4), 355-371.
- Lundberg, Ingvar (2005) *Utsatta flickor och pojkar – en översikt av aktuell svensk forskning*. Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap.
- Lundgren, Eva (1991) *Våldets normaliseringsprocess. Två parter – två strategier*. Stockholm: ROKS.
- Lundgren, Eva, Heimer, Gun, Westerstrand, Jenny, & Kalliokoski, Ann-Marie (2001). *Slagen Dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige - en omfattningsundersökning*. Umeå: Brottsoffermyndigheten, Uppsala: Uppsala universitet, Stockholm: Fritzes.
- Lundqvist, Gunilla (2005) *Childhood Sexual Abuse. Women's Mental Health and Social Health Before and After Group Therapy*. Doktorsavhandling. Lund: Lunds universitet.
- Lundström, Agneta & Nordenfors, Gunilla (1990) *Bryt Tystnaden. Om sexualiserat våld mot kvinnor och flickor*. Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan.

- Lyttkens, Lorentz (1985) *Den disciplinerade människan. Om social kontroll och långsiktiga värderingsförskjutningar*. Stockholm: Liber.
- Lübcke, Poul (red.) (2003a) Etik. I: *Filosoflexikonet*. Stockholm: Bokförlaget Forum.
- Lübcke, Poul (red.) (2003b) Existensfilosofi. I: *Filosoflexikonet*. Stockholm: Bokförlaget Forum.
- MacKinnon, Catharine A. (1983) Feminism, Marxism, Method, and the State: Toward Feminist Jurisprudence. *Signs*, 8(4), 635-658.
- Magnusson, Eva (2000). Studier av konsistens och föränderlighet i könsinnebörder - att arbeta med två analytiska utgångspunkter. I: Haavind, Hanne (red.) *Kön och tolkning: metodiska möjligheter i kvalitativ forskning*. Stockholm: Natur och Kultur i samarbete med Gyldendal akademisk.
- Magnusson, Eva (2002) *Psykologi och kön. Från könsskillnader till genusperspektiv*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Maltz, Wendy & Holman, Beverly (1987) *Incest and Sexuality. A Guide to Understanding and Healing*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Marlow, Christine R. (2001) *Research Methods for Generalist Social Work*. Belmont: Wadsworth.
- Martens, Peter L. (1989) *Sexualbrott mot barn*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Marquit, Carl (1985) Kränkaren – personlighetsdynamik och behandling. I: *Sexuell barnmissandel i familjen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans (2002) Perspektiv på sociala problem – några positioner. I: Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans (red.) *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Mellberg, Nea (1997) Sexuella övergrepp mot barn ur ett feministiskt sociologiskt perspektiv. I: Nordborg, Gudrun (red.) *Makt och kön: Tretton bidrag till feministisk kunskap*. Eslöv: Symposion.
- Mellberg, Nea (2002) *När det överkliga blir verkligt. Mödrars situation när deras barn utsätts för sexuella övergrepp av fäder*. Doktorsavhandling. Umeå, Boréa.
- Merriam-Webster Online Dictionary (2008) Agent/Agency. Hämtat 2008-08-16 från www.merriam-webster.com.
- Meyers, Diana Tietjens (1998) Agency. I: Jaggard, Alison M. & Young, Iris Marion (red.) *A companion to feminist philosophy*. Oxford: Blackwell.
- Miles, Matthew B. & Huberman, A. Michael (1994) *Qualitative Data Analysis. An Expanded Sourcebook. 2nd ed.* London: Sage.
- Mishler, Elliot (1997) Modeller för berättelseanalys. I: Hydén, Lars Christer & Hydén, Margareta (red.), *Att studera berättelser: samhällsvetenskapliga och medicinska perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Molander, Joakim (2003) *Vetenskapsteoretiska grunder. Historia och begrepp*. Lund: Studentlitteratur.
- Naples, Nancy A. (2003) Deconstructing and Locating Survivor Discourse: Dynamics of Narrative, Empowerment, and Resistance for Survivors of Child Sexual Abuse. *Signs*, 29(4), 1151-1185.
- Nationalencycledin (2008a) Rubrik. Hämtad 2008-12-10 från www.ne.se.
- Nationalencycledin (2008b) Symmetrisk relation. Hämtad 2008-06-29 från www.ne.se.
- Nickel, James (2006) Human Rights. I: Stanford Encyclopedia of Philosophy. Hämtad 2008-08-16 från <http://plato.stanford.edu>.

- Nilsson, Bo (2003). *Brottsoffer. Offerskapets innebörder och villkor i (o)säkerhetens kultur*. Umeå: Borea.
- Nilsson, Doris & Svedin, Carl Göran (2002). Upptäckt och konsekvenser. I: Svedin, Carl Göran & Banck, Lena (red.) *Sexuella övergrepp mot flickor och pojkar*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, Roddy (2008) *Foucault, en introduktion*. Malmö: Égalité.
- Noddings, Nel (1984) *Caring. A Feminine Approach to Ethics & Moral Education*. Berkeley: University of California Press.
- Nyberg, Lena (2008) Starta operation barnfrid nu. Hämtad 2008-02-08 från www.bo.se.
- Nyman, Maria (2002) *Här bor jag. Kvinnors berättelser om incest, rituella och andra sexuella övergrepp*. Stehag: Förlags ab Gandolin, Göteborg: Stödcentrum BEDA, Stockholm: Riksorganisationen stödcentrum mot incest.
- Nyman, Maria (2004) *En galge på dörrhandtaget. Berättelser om makt och motstånd i rum för incest*. D-uppsats i etnologi. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Nyman, Märta & Gran, Gunilla (2001) De första tio åren. *Spegeln*, 20(4), 10.
- Olafson, Erna & Corwin, David L. & Summit, Roland (1993) Modern History of Child sexual Abuse Awareness: Cycles of Discovery and Suppression. I: *Child Abuse & Neglect*, 17(1), 7-24.
- Owen, Michelle K. (2002) Gender. I: Code, Lorraine (red.) *Encyclopedia of Feminist Theories*. London: Routledge.
- Paine, Mary Lou (2000) *Children's self-disclosure of sexual abuse: Effects of victim, perpetrator and abuse characteristics*. Doktorsavhandling. Ann Arbor: Proquest Information & Learning.
- Parker, Ian (1997) Discursive Psychology. I: Fox, Dennis & Prilletensky, Isaak (red.) *Critical Psychology. An introduction*. London: Sage Publications.
- Patel, Runa & Davidson, Bo (2003) *Forskningsmetodikens grunder*. Lund: Studentlitteratur.
- Persson, Olle (2006) *Bibliometrics and science evaluation. Föredrag vid seminarieriet "Att skriva vetenskapliga artiklar"*, 2006-11-16. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Petersen, Alan (2002) Identity. I: Code, Lorraine (red.) *Encyclopedia of Feminist Theories*. London: Routledge.
- Petronio, Sandra, & Flores, Lisa A. (1997). Locating the voice of logic: Disclosure discourse of sexual abuse. *Western Journal of Communication*, 61(1), 101-115.
- Pettersson, Ulla (2001) *Socialt arbete, politik och professionalisering. Den historiska utvecklingen i USA och Sverige*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Pintello, Denise & Zuravin, Susan (2001) Intrafamilial Child Sexual Abuse: Predictors of Postdisclosure Maternal Belief and Protective Action. *Child Maltreatment*, 6(4), 344-352.
- Plummer, Ken (1995) *Telling Sexual Stories – Power, Change and Social Worlds*. London: Routledge.
- Prentice, Susan L. (2002) Gender roles. I: Code, Lorraine (red.) *Encyclopedia of Feminist Theories*. London: Routledge.
- Rathsman, Kerstin (2000) *Incest: "Att bo i en stulen kropp"*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Regeringskansliet (2008a) Mänskliga rättigheter. FN:ns allmänna förklaring. Hämtad 2008-03-02 från www.manskligarattigheter.gov.se.

- Regeringskansliet (2008b) Kvinnodiskrimineringskonventionen: Konvention om avkaffande av all slags diskriminering av kvinnor. Hämtad 2008-03-02 från www.manskligarattigheter.gov.se.
- Regeringskansliet (2008c) FN:s konvention om barnets rättigheter. Hämtad 2008-03-02 från www.manskligarattigheter.gov.se.
- Reyes, Paulina de los (2005) Det problematiska systemskapet. Om svenskhet och invandrarskap inom svensk genushistorisk forskning. I: Reyes, Paulina de los, Molina, Irene & Mulinari, Diana (red.) *Maktens (o)lika förklädnader. Klass, kön och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Riessman, Catharine Kohler (1993) *Narrative Analysis*. Newbury Park: Sage.
- Riessman, Catharine (1997) Berätta, transkribera, analysera - en metodologisk diskussion om personliga berättelser i samhällsvetenskaper. I: Hydén, Lars Christer & Hydén, Margareta (red.) *Att studera berättelser: samhällsvetenskapliga och medicinska perspektiv*. Stockholm: Liber.
- Riis Flor, Jan (1987) Den senare Wittgenstein: Språk och livsform. I: Poul Lübcke (red.) *Vår tids filosofi. Filosoferna. De filosofiska strömningarna. En uppslagsbok*. Stockholm: Bokförlaget Forum.
- Roesler, Thomas A. & Wind, Tiffany Weissman (1994) Telling the secret: Adult women describe their disclosures of incest. *Journal of Interpersonal Violence*, 9(3), 327-338.
- Rubar, Evin (2005) *Könskriget*. TV-dokumentär visad i SVT2 den 15 resp. 22 maj.
- Rubar, Evin & Brånstad, Johan (2006) "Jävlig ledamot när "Könskriget" fälldes". *Dagens Nyheter*, 06-03-23.
- Rädda Barnen (2006) Inga barn på schemat. Blivande socionomer om beredskapen att möta barn som far illa. Hämtat 2007-06-30 från <http://sbop.rb.se/Files/?ItemId=2966815>.
- SAOB (2008) Solidaritet/Solidarisk. Hämtad 2008-06-10 från Svenska Akademiens Ordlista, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob>.
- SOU 1976:9 *Sexuella övergrepp: förslag till ny lydelse av brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott. Betänkande avgivet av Sexualbrottsutredningen*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- SOU 1982:61 *Väldtäkt och andra sexuella övergrepp. Betänkande av 1977 års sexualbrottskommitté*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Samelius, Lotta (2007). *Abused women: health, somatization, and posttraumatic stress*. Doktorsavhandling, Linköpings universitet.
- Saunders, Benjamin E., Kilpatrick, Dean G., Resnick, Heidi s. & Tidwell, Ritchie P. (1989) Brief Screening for Lifetime History of Criminal Victimization at Mental Health Intake. *Journal of Interpersonal Violence*, 4(3), 267-277.
- Shaw, Clifford R. (1930/1966) *Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story*. Lambertville: Phoenix Books.
- Simon, William & Gagnon, John H. (1999) *Sexual Scripts*. I: Parker, Richard & Aggleton, Peter (red.) *Culture, Society and Sexuality – a reader*. London: UCL Press.
- Sjögren, Reet (2004) *Att vårda på uppdrag kräver visdom: en studie om lidandet hos och vårdandet av patienter som sexuellt förgräpat sig på barn*. Doktorsavhandling. Växjö: Växjö universitet.
- Skeggs, Beverly (2000) *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.

- Skott, Carola (2004a) Introduktion: Berättelsens betydelse. I: Skott, Carola (red.) *Berättelsens praktik och teori – narrativ forskning i ett hermeneutiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Skott, Carola (2004b) Framväxten av narrativ forskning. I: Skott, Carola (red.) *Berättelsens praktik och teori – narrativ forskning i ett hermeneutiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Skott, Carola (2004c) Innebörd och mening – det hermeneutiska perspektivet. I: Skott, Carola (red.) *Berättelsens praktik och teori – narrativ forskning i ett hermeneutiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Skott, Carola (2004d). Att gripa sig an berättelsen. I: Skott, Carola (red.), *Berättelsens praktik och teori: narrativ forskning i ett hermeneutiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Skärner, Anette (2001). *Skilda världar? En studie av narkotikamisbrukares sociala relationer och sociala nätverk*. Doktorsavhandling. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Socialstyrelsen 1995:3 *Kvinnor som utsatts för incest: konsekvenser och behandling*. Stockholm: Fritzes.
- Socialstyrelsen (1997) *Anmälningar om misstänkta sexuella övergrepp på barn och ungdomar placerade i familjehem*. Art.nr. 96-00-71. Stockholm: KopieCenter.
- Socialstyrelsen (2005) *Folkhälsorapport 2005*. Hämtad 2007-12-15 från www.socialstyrelsen.se/Publicerat/2005/8707/2005-111-2.htm.
- Solberg, Anne (2007) Hur förhåller sig barn till våld i hemmet? I: Eriksson, Maria (red.) *Barn som upplever våld. Nordisk forskning och praktik*. Stockholm: Gothia Förlag.
- Statistiska Centralbyrån (2004) Women and men in Sweden: facts and figures. Demographic Analysis and Gender Equality. Hämtad 2007-05-15 från www.scb.se/statistik.
- Stern, Maria (2002) Feministisk etik i globaliseringens tidevarv. *Föredrag vid forskarkurs i genusvetenskapliga perspektiv på etik*. Göteborg: Institutionen för genusvetenskap, Göteborgs universitet.
- Strandell, Harriet (2000). Identitet och interaktion – perspektiv på innebörder. I: Haavind, Hanne (red.) *Kön och tolkning: metodiska möjligheter i kvalitativ forskning*. Stockholm: Natur och Kultur i samarbete med Gyldendal akademisk.
- Stroud, Dolores D. (1999) Familial Support as Perceived by Victims of Childhood Sexual Abuse. *Sexual Abuse: Journal of Research and Treatment*, 11(2), 159-175.
- Summit, Roland (1983) The Child Sexual Abuse Accommodation Syndrome. *Child Abuse & Neglect*, 7(2), 177-193.
- Svedin, Carl Göran (1999) *Sexuella övergrepp mot barn. Definitioner och förekomst*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Svedin, Carl Göran (2000) *Sexuella övergrepp mot barn: upptäckt och konsekvenser*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Svedin, Carl Göran (2002a) Definitioner och lagstiftning. I: Svedin, Carl Göran & Banck, Lena (red.) *Sexuella övergrepp mot flickor och pojkar*. Lund: Studentlitteratur.
- Svedin, Carl Göran (2002b). Förekomst. I: Svedin, Carl Göran & Banck, Lena (red.) *Sexuella övergrepp mot flickor och pojkar*. Lund: Studentlitteratur.
- Svedin, Carl Göran & Back, Christina (2003) *Varför berättar de inte? Om att utnyttjas i barnpornografi*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Swahnberg, Katarina (2004) *Prevalence of four kinds of abuse in five Nordic countries*. Doktorsavhandling. Linköping: Linköpings universitet.

- Sondergaard, Dorte Marie (2000). Destabiliserende diskursanalys: veje ind i poststrukturalistisk inspireret empirisk forskning. I: Haavind, Hanne (red.) *Kön och tolkning: metodiska möjligheter i kvalitativ forskning*. Stockholm: Natur och Kultur i samarbete med Gyldendal akademisk.
- Thomsson, Ulrika (2000) ”Rätten till våra kroppar”. Kvinnorörelsen och våldtäktsdebatten. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 21(4), 51-63.
- Thoresen, Siri & Överlien, Carolina (kommande) ”Trauma Victim: Yes or No? Why It May Be Difficult to Answer Questions Regarding Violence, Sexual Abuse and Other Traumatic Events. *Violence Against Women*.
- Ullman, Sarah E. (2003) Social reactions to child sexual abuse disclosures: A critical review. *Journal of Child Sexual Abuse*, 12(1), 89-121.
- Ullman, Sarah E. (2007) Relationship to Perpetrator, Disclosure, Social Reactions, and PTSD Symptoms in Child Sexual Abuse Survivors. *Journal of Child Sexual Abuse*, 16(1), 19-36.
- Valentine, LaNae, & Feinauer, Leslie L. (1993) Resilience factors associated with female survivors of childhood sexual abuse. *The American Journal of Family Therapy*, 21(3), 216-224.
- Varallo, Sharon M., Berlin Ray, Eileen, & Hartman Ellis, Beth (1998) Speaking of Incest: The Research Interview as Social Justice. *Journal of Applied Communication Research*, 26(2), 254-271.
- Vetenskapsrådet (2002) *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Hämtad från www.vr.se.
- Wenar, Leif (2007) Rights. I: Stanford Encyclopedia of Philosophy. Hämtad 2008-08-16 från <http://plato.stanford.edu>.
- Wendt Höjer, Maria (2002) *Rådslans politik. Våld och sexualitet i den svenska demokratin*. Malmö: Liber.
- Wergens, Anna (2002) *Ett viktologiskt forskningsprogram. Bakgrund och nuläge*. Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- West, Candace & Zimmerman, Don H. (1987) Doing Gender. *Gender & Society*, 1(2), 125-151.
- West, Candace & Fenstermaker, Sarah (1995) Doing Difference. *Gender & Society*, 9(1), 8-37.
- Wetherell, Margaret (2003) Themes in Discourse Research: The case of Diana. I: Wetherell, Margaret, Taylor, Stephanie, & Yates, Simeon J. (red.) *Discourse theory and practice: a reader*. London: Sage.
- Widerberg, Karin (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000) *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Wollenzien-Daniels, Jill M. (1999) *Validation: The missing link in recovery from childhood sexual abuse? Doktorsavhandling*. Ann Arbor: ProQuest Information & Learning.
- Zaleski, Judith Lee (1995). *Breaking the rule of silence: the healing process of adult female survivors of childhood incest*. Master of Nursing. Ann Arbor: UMI Dissertation Services.
- Överlien, Carolina (2004) *Girls on the Verge of Exploding? Voices of Sexual Abuse, Agency & Sexuality at a Youth Detention Home*. Doktorsavhandling. Linköping: Linköpings universitet.
- Överlien, Carolina & Hydén, Margareta (2004) Work Identity at Stake: The Power of Sexual Abuse Stories in the World of Compulsory Youth Care. I: Överlien,

- Carolina, *Girls on the Verge of Exploding? Voices of Sexual Abuse, Agency & Sexuality at a Youth Detention Home*. Linköping: Linköpings universitet.
- Överlien, Carolina (2007) ”Barn som upplever pappas våld mot mamma – vad säger forskningen?”, *Nordisk socialt arbeid*, 27(4), 238-250.
- Överlien, Carolina & Hydén, Margareta (2007) ”Att tvingas lyssna – hur barn bevittnar pappas våld mot mamma”, *Barn*, 25(1), 9-25.

Källförteckning till Kapitel 4, ”Debatterna om sexuellt våld 1970-1996”

Svenska Tidningsartiklar 1970-1978

Bibliotekstjänst 1970-1978 *Svenska Tidningsartiklar: register över tidningsartiklar och recensioner. Årgång 18-26*. Lund: Bibliotekstjänst.

Artiklar funna i dagspress med begrepp relaterade till sexuellt våld: sexuellt utnyttjad, sexualbrottsutredningen, våldtäkt, incest och sexuella övergrepp.

1971: 3 artiklar

- Gartvall, Liz, Är kvinnan sexuellt utnyttjad idag? *GP* 71-06-05. Med anledning av Holmberg, Lillemor, Misshandlade kvinnor – misshandlade barn. 71-05-26. Diskussionsinlägg Stjernlöf, Cili, 71-06-09.

1976: 31 artiklar

- Anér, Kerstin, En lag för att skydda män? [Sexualbrottsutredningen] *SvD* 76-08-03.
- Axelquist, Ulla, Försvar för våldtäkt. [Sexualbrottsutredningen] *DN* 76-07-03.
- Boëthius, Maria-Pia. Djupt kvinnoförakt. Riv upp utredningen! [Sexualbrottsutredningen] *Expr*, 76-02-29. Diskussion: Persson, Leif, 76-03-06; Sunesson, Ola, 76-03-11; Engström, Lars-Göran, 76-03-11; Boëthius, Maria-Pia, 76-03-19.
- Borgström, Lars, Våldtäkt och jämlikhet. [Sexualbrottsutredningen] *GP* 76-07-22. Diskussion: Borgström, Lars, 76-07-27 & 76-07-27; Wendel, Majken, 76-08-09.
- Bylund, Leif, Skyddet mot våldtäkt. *DN* 76-04-28. Diskussion: Sangregorio, Inga-Lisa, 76-05-09; Engström, Lars-Göran, 76-06-23; Bylund, Leif, 76-08-13.
- Enlund, Sven, Var är Kristus i vår lag? [Sexualbrottsutredningen] *Dagen* 76-08-05.
- Hamilton, Louise, När det gäller umgänge med herrar gives icke någon ångervecka---. [Sexualbrottsutredningen] *GP* 76-05-29.
- Hellström, Gunilla, Att locka mannen. [Sexualbrottsutredningen] *SvD* 76-05-16. Diskussion: Carlsson, Leif, 76-05-23; Persson, Leif, 76-06-02; Carlsson, Leif, 76-06-02.
- Levin, Bert, Otukt eller kärlek. [Sexualbrottsutredningen] [Ledare] *DN* 76-07-12.
- Levin, Hjärdis, Sex är också politik. [Sexualbrottsutredningen] *Ny Dag* 76-06-08.
- Ljungström, Harald, Sexuella övergrepp. [Sexualbrottsutredningen] *Dagen* 76-10-27.
- Otter, Birgitta von, Är ni män slavar under driften? [Sexualbrottsutredningen] *Expr* 76-07-08.
- Sanberg, Nils-Eric, Böter för våldtäkt? [Sexualbrottsutredningen] [Ledare] *DN* 76-05-19.
- Sexualbrottsutredningen bör få kritik. [Ledare] *Dagen* 76-06-25.

Werner, Märten, Sexualbrottsutredningens svek. *SDS* 76-03-19. Diskussion: Kjellin, Björn, 76-03-25; Werner, Märten, 76-04-06.

Wiktorsson Burström, Birgitta, En sån soppa av manliga myter. [Sexualbrottsutredningen] *GT* 76-06-02.

1977:2 artiklar

Ljungström, Harald, Ett bedrövt lagförslag. [Incest] *Dagen* 77-09-28.

Werner, Märten, Behåll lagen mot incest. *SDS* 77-07-11.

Övriga källor

Aftonbladet (1988) ”Hans pappa slog honom varje dag.” 88-05-06.

Agebjörn, Annika & Hellman, Birgitta (1988) Våldtagna kvinnor rättslösa. *Aftonbladet*, 88-01-06.

Alfredsson, Karin (1989) Våldtäktsmannen är skadad i sin manlighet. *Hertha*, 3, 14-16.

Alfredsson, Kerstin (2008) Södertäljeflickan och verkligheten. Hämtad 2008-12-01 från www2.hemsida.net/keiremaj70.

Allmo, Birgitta (2008) *Vem vågar tro på ett barn? Södertäljeflickan och verkligheten*. Enhörna: Tusculum förlag.

Andersson, Gunvor, Aronsson, Karin, Hessle, Sven, Hollander, Anna & Lindström, Tommy (1996) *Barnet i den sociala barnvården*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete (CUS); Liber.

Anderzon, Kjell & Feuk, Lena (1991) *En undersökning kring barnpornografi och barnprostitution i Sverige*. Stockholm: Rädda Barnen.

Alidasdotter, Åsa (2002) Självförsvar populärt då som nu. *Spegeln*, 21(2), 12-13.

Anderbring, Bert (1982) Incest: sexuella övergrepp mot barn. *Socialnytt*, 9, 2-4.

Arbetet (1989) ”Våldtäktsmän är själva offer”: Hon har forskat i vad som driver personer till sexuellt ofredande. 89-03-05.

Bankier, Channa (1982) Norrköpingsfallet måste prövas i rätten: Vem ljuger om våldtäkt? *Dagens Nyheter*, 82-10-14.

Beier, Henning (1992) Slå hål på incestmyten. *GT Kvällsposten iDAG*, 92-07-20.

Belfrage, Louise (1983) Pappa farligare än ”fula gubbar”. *Hertha*, 1, 14-17.

Belfrage, Louise (1984) 6000 kronor i skadestånd för en våldtäkt: Kvinnor och rättvisan. *Hertha*, 2, 32-33.

Berg, Anki & Bremberg, Sven (1993) ”Ett hån mot barns rättssäkerhet”. *Svenska Dagbladet*, 93-12-12.

Bergenheim, Åsa (2005) *Brottet, offret och förövaren. Vetenskapens och det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Bergstrand, Mikael (1992) ”Incesthysterin rena masspsykosen.” *Sydsvenska Dagbladet*, 92-10-29.

Björnström, Markus & Löwstedt, Staffan (1996) Europas pedofiler söker nya jaktmarker – Sexhandel med barn globalt problem, 130 länder representerade vid världskongress mot exploatering. *Svenska Dagbladet*, 96-08-25.

Boëthius, Maria-Pia (1976 & 1981) *Skylla sig själv: en bok om våldtäkt*. Stockholm: LiberFörlag.

Boëthius, Maria-Pia (1987) Rättsröta! *Aftonbladet*, 87-11-19.

- Boëthius, Maria-Pia (1988) Övergrepp mot barn i ”de bästa familjer”: Problemet är den manliga sexualiteten. *Arbetet*, 88-10-22.
- Boëthius, Maria-Pia (1989) ”Våldtagna är rättslösa.” *Dagens Nyheter*, 89-05-21.
- Brevig, Lisbeth (1986) Lär er slå tillbaka flickor! Bli arg och slå! Det är det enda språk en våldsverkare förstår. *Dagens Nyheter*, 86-11-29.
- Britasdotter, Åsa (1981) Incest. *Kjerringråd*, 4, 43-49.
- Britasdotter, Åsa (1982a) Incest: tystnadens konspiration. *Kvinnotidningen Q*, 1, 29-30.
- Britasdotter, Åsa (1982b) *Incest, sex, övervåld*. Ekerö: Pandora.
- Britasdotter, Åsa & Stövling, Britta (1982) *Incest. Dotterrätt mot patriarkat*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Britasdotter, Åsa (1983). *Incest - ett brott vi kan stoppa och förebygga!* Stockholm: Byrån för stöd mot incest.
- Britasdotter, Åsa & Stövling, Britta (1983). *Incest*. Oslo: Pax.
- Britasdotter, Åsa (2001) Döttrar, För-mödrar och Väg-Visa. *Spegel*, 21(4), 4-7.
- Brownmiller, Susan (1975) *Against our will: men, women and rape*. New York: Simon & Schuster.
- Brownmiller, Susan (1977) *Våldtäkt*. Stockholm: PAN/Norstedts.
- Brunnberg, Kerstin (1983) Samtal med barnombudsman. *Barn*, 4, 36-41.
- Christianson, Sven-Åke (1996) *Traumatiska minnen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Crossley, Michele L. (2003) *Narrative psychology: self, trauma and the construction of meaning*. Philadelphia: Open University Press.
- Danielsson, Anna (1988) Tusen kvinnor hinner inte undan. *Expressen*, 88-01-06.
- Ditlevsen, Tove (1987) *Man har gjort ett barn illa*. Stockholm: Litteraturfrämjandet.
- Ecpat (2008) Lagstiftning mot barnpornografi. Hämtad 2008-12-01 från www.ecpat.se.
- Edblom, Kristina (2006) Att trampa på ömma tår. *Scoop: tidskrift för grävande journalistik*, 2, 134-141.
- Eduards, Maud (2005) *Förbjuden handling: om kvinnors organisering och feministisk teori*. Malmö: Liber.
- Ekman, Maicen, Lidholm, Merike & Tivell, Eva (1994) *Från övergrepp till grepp över livet*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Eriksson, Maria (2003) *I Skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av fäders våld*. Stehag: Gondolin.
- Engström, Lars-Göran (1983) Förslag till ny lagstiftning om våldtäkt: krökt rygg inför kvinnoslagord. *Svenska Dagbladet*, 83-04-07.
- Ennart, Sigfrid, Boëthius, Maria-Pia & Leijonhielm, Maria (1989) Vem är skyldig? *Aftonbladet*, 89-02-19.
- Filmcensurutredningen 1969:14 *Filmen - censur och ansvar: betänkande*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Filmtipset (2006) Män kan inte våldtas. Hämtad 06-12-06 från www.filmtipset.se.
- Fraser, Sylvia (1989) *Min fars hus*. Stockholm: Forum.
- Fraser, Sylvia (1990) *Min fars hus*. Stockholm: Mänpocket.
- Frangeur, Renée (1993) Feminismens fundamentalister: till hårt angrepp mot Umeå kvinnojour och dess syn på incest... *Aftonbladet*, 93-12-18.
- Frimansson, Inger (1986) *Den förtrollade prinsan*. Stockholm: Prisma.
- Gemzöe, Lena (2005). *Feminism*. Smedjebacken: Bilda Förlag.
- Gunne, Monica (1984) Barnpsykiater i Örebro: ”Domstolarna är okunniga om incest”. *Hertha*, 5, 4-7.

- Hagner, Christina (1994) Även pedofiler ska ha sin rätt: justitiedepartementets planer att kriminalisera innehav av barnpornografi är oacceptabla. *Dagens Nyheter*, 94-02-08.
- Hagner, Christina (1995) *Rätten att kränka ett barn: om barnpornografi och yttrandefrihet*. Stockholm: Ordfront.
- Hallberg, Margareta & Rigné, Eva-Marie (1994) Child Sexual Abuse – a Study of Controversy and Construction. *Acta Sociologica*, 37, 141-167.
- Hallberg, Margareta & Rigné, Eva-Marie (1999) *Sexuella övergrepp mot barn. En studie av debatten om sexuella övergrepp mot barn 1994-1998*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Hammar, Åsa (1994) ”I ett krig offras tyvärr frontsoldater.”: Om kvinnojourer och övergrepp. *Arbetaren*, nr.38:7-12.
- Hedén, Arne (1990) Har terapi gjort honom farlig! Sten är dömd för våldtäkt: Nu är han försöksutskrivnen. – Utan psykoterapi hade jag fortsatt övergreppen. *Aftonbladet*, 90-04-09.
- Hedlund, Eva (1983) *Våldtäkt – vanmakt: 60 män berättar*. Stockholm: Liber/Allmänna Förlaget.
- Hellgren, Lilian (1988) Hans Nestin angriper myndigheternas flathet: Barnporr säljs helt öppet. *Östgöta Correspondenten*, 88-04-14.
- Hellström, Gunilla (1978) Är det klokt att lagstifta mot aga? *Dagens Nyheter*, 78-11-13.
- Henningsen, Gustav (1996) Barnhäxor förr och nu: sociopsykologi. *Signum*, 3, 79-84.
- Hermelius, Eva (1985) Att känna lust tillsammans med barn är inget brott! *Göteborgs-Tidningen*, 85-01-13.
- Hesslow, Germund (1996) Humbug om bortträngda minnen. *Svenska Dagbladet*, 1996-01-15.
- Holmberg, Barbro (1984) Allt fler förskolebarn utsätts för sexuella övergrepp! *PsykologTidningen*, 24, 4-6.
- Holmberg, Lillemor (1971) Misshandlade kvinnor – misshandlade barn. *Göteborgs-Posten*, 71-05-26.
- Host Committee for the World Congress against Commercial Sexual Exploitation of Children (1996) *Report of the World Congress against Commercial Sexual Exploitation of Children*. Stockholm, 27-31 August 1996.
- Hultén, Annika (1984) Barnen skräms till tystnad. *Aftonbladet*, 84-10-30.
- Härd, Berit (1982) Våldtäktsmannen – den maktlöse. *Hertza*, 5, 9-10, 29, 35.
- Isaksson, Emma (2007) *Kvinnokamp. Synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen*. Doktorsavhandling. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Jansson, Karin Hassan (2002) *Kvinnofrid: synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Jansson, Torsten (1990) Alla våldtäktsmän skall ”vaccineras” mot återfall. *Norrköpings Tidningar Östergötlands Dagblad*, 90-01-15.
- Jeffmar, Marianne (1985) *Älskade barn*. Stockholm: Bonnier.
- Ju 2004:1 *Anmälan och utredning av sexualbrott. Förslag på förbättringar ur ett brottsofferperspektiv*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Kelly, Liz (1988) *Surviving Sexual Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Kommittén för lagstiftningen om yttrande- och tryckfrihet 1969:39 *Yttrandefrihetens gränser: sårande av tukt och sedlighet: brott mot trosfrid: betänkande*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

- Kvarning, Magdalena (1994) Kan vi lita på barnen? Rituela mord, satanism och sexövergrepp – talar barnen sanning? *Aftonbladet*, 1994-05-25.
- Kvinnofronten (2006) Folkaktionen mot pornografi. Hämtat 06-11-10 från www.kvinnofronten.nu.
- Larmén, Marianne (1984) Britt våldtogs av pappa, farfar och släktingar. *Aftonbladet*, 84-10-28.
- Larsson, Eva (1992) Går det att bota våldtäktsmän? *Aftonbladet*, 92-07-24.
- Laurin, Fredrik (1993) Två åtalas för barnpornografi: varannan kund var vanlig familjefar. *Svenska Dagbladet*, 93-02-23.
- Leijonhielm, Maria (1993) Unga kvinnor blir rädda för sex. *Aftonbladet*, 93-02-01.
- Lennerhed, Lena (1994) *Fribet att njuta: sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*. Stockholm: Norstedts.
- Lernevall, Inger (1983) Lena Hermansson vill stoppa sexualbrottskommitténs förslag – Incestförbudet behövs i avskräckande syfte. *Vårdfacket*, 11, 48-49.
- Leufstadius, Birgitta (1993) "Incestanklagade rättslösa": författare beskriver sin vanmakt. *Dagen*, 93-03-17.
- Levin, Hjärdis (1986) *Testiklarnas herravälde: sexualmoralens historia*. Stockholm: Akademitratur.
- Liljeström, Rita (1981a) *Det erotiska kriget*. Stockholm: LiberFörlag.
- Liljeström, Rita (1981b) Kollektiv könsnär och den enskilde mannens vanmakt. *Socialmedicinsk tidskrift*, 3, 172-191.
- Lindstedt Cronberg, Marie (2002) Incest – från brott mot Gud till brott mot barn inom familjen. I: Bergenlöf, Eva, Lindstedt Cronberg, Marie & Österberg, Eva, *Offer för brott. Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*. Lund: Nordic Academic Press.
- Lindwall, Claes Leo (1994) Låt utredningen granska barnpornografien: Journalistförbundets ordförande varnar för ändringar i grundlagen. *Svenska Dagbladet*, 94-03-01.
- Lundgren, Eva (1994) *La de små barn komme til meg. Barns erfaringer med seksuelle og rituelle overgrep*. Oslo: Cappelen.
- Martens, Peter L. (1989) *Sexualbrott mot barn*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Mellberg, Nea (1997) Sexuella övergrepp mot barn ur ett feministiskt sociologiskt perspektiv. I: Nordborg, Gudrun (red.) *Makt och kön: Tretton bidrag till feministisk kunskap*. Eslöv: Symposion.
- Mellberg, Nea (2002) *När det överkliga blir verklighet. Mödrars situation när deras barn utsätts för sexuella övergrepp av fäder*. Doktorsavhandling. Umeå, Boréa.
- Meschke, Maria (1982) Janne, våldtäktsman: jag vet inte varför jag gjorde det... *Hertha*, 5, 10-11.
- Moberg, Eva (1978) Äntligen aga-förbud. *Dagens Nyheter*, 78-11-19.
- Morris, Michelle (1983) *Om jag inte binner vakna*. Stockholm: Alba.
- Nationalencyclopedia (2006) Patriarkat. Hämtat 2006-12-11 från www.ne.se.
- Nordin, Annika (1976) Våldtäkt – toppen på isberget. *Vi människor*, 28, 4, 20-23.
- Nyman, Märta & Gran, Gunilla (2001) De första tio åren. *Spegeln*, 20(4), 10.
- Nyström, Inger (1976) Ny sex-lag – fritt fram för män? *Hertha*, 63(3), 18-22.
- Nylander, Lotta (1989) Det personliga är politiskt: 70-talets slagord uppnås genom att kvinnomisshandel, incest och barnaga blivit samhällsfrågor. *Dagens Nyheter*, 89-07-26.

- Ohlsson, Sven-Olof (1985) "Incest nytt vapen i vårdnadstvister". *Dagens Nyheter*, 85-01-24.
- Olafson, Erna & Corwin, David L. & Summit, Roland (1993) Modern History of Child sexual Abuse Awareness: Cycles of Discovery and Suppression. I: *Child Abuse & Neglect*, 17(1), 7-24.
- Olsson, Hanna (1994) *Catrine och rättvisan*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Ottosson, Jan Erik (1985) Nej incest är inte så vanligt. *Aftonbladet*, 85-01-14.
- Ottosson, John-Erik (1985) Barn kan ljuga om incest! *Göteborgs-Tidningen*, 85-04-10.
- Persson-Lindberg, Karin & Persson, Britta (1987) Sexuella övergrepp inom familjen: Familjesystemet måste klargöras och brytas! *PsykologTidningen*, 13, 10-12.
- Persson, Leif G.W. (1981) *Våldtäkt: en kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet. Rapport*. Stockholm: LiberFörlag; Lund: Allmänna förlaget.
- Plummer, Ken (1995) *Telling Sexual Stories – Power, Change and Social Worlds*. London: Routledge.
- Proposition 1994/95:2 *Ökat skydd för barn: ytterligare åtgärder mot sexuella övergrepp m.m.* Stockholm: Regeringen.
- Påvall, Kerstin (1979) Sexuell exploatering av barn: "Stort och rikt att omfatta alla i sin kärlek..." *Socialnytt*, 1, 10-15.
- Ranninen, Tua (1984) Incest släcker både kropp och själ. *Hufvudstadsbladet*, 84-10-22.
- Ribbing, Magdalena (1992) Hellsvik vill skärpa straffen: hårdare tag mot barnpornografi, bortrövande av barn och ofredande aviserad. *Dagens Nyheter*, 92-07-15.
- Ring, Britta (1982) Incest – maktmissbruk snarare än sexualitet. *Vi människor*, 2/3, 42-47.
- Rodenborg, Erik (2006) Rituelle övergrepp/sadistiska övergrepp. Om begrepp, definitioner och annat... Hämtad 2008-12-01 från www2.bemsida.net/kiremaj70.
- Rodenborg, Erik (2007) Rituelle övergrepp – förnekande och hysteri. *Spegeln*, (26)2, 17-18.
- Rädda Barnen (1994) *Barnpornografi. En rapport om barnpornografi i Sverige och dess spridning med hjälp av datorer*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Rönström, Anita (1985) Barnen totalt rättslösa. *Aftonbladet*, 85-01-09.
- SOU 1976:9 *Sexuella övergrepp: förslag till ny lydelse av brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott. Betänkande avgivet av Sexualbrottsutredningen*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- SOU 1982:61 *Våldtäkt och andra sexuella övergrepp. Betänkande av 1977 års sexualbrottskommitté*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Sarnecki, Jerzy (1990) Vad är sanning om våldtäkterna? *Aftonbladet*, 90-02-08.
- Scheutz, Bobo (1992) Det är svaga män som begår våldtäkt. *Svenska Dagbladet*, 92-11-24.
- Scotford, Roger (1994) När Satan kom till Bjugn. *Moderna tider*, 48, 22-25.
- Silbersky, Leif (1984) Våldtäkt – anklagelsen som sätter rättssäkerheten ur spel. *Expressen*, 84-09-25.
- Sjöberg, Malena (1988) "Den dubbla våldtäkten.": Av alla anmälda våldtäkter blir endast fem procent rättsak. *Dagens Nyheter*, 88-08-11.
- Sjögren, Michaela (1992) *Utsatta barn i Sverige och FN:s barnkonvention. Om sexuellt utnyttjade barn*. Stockholm: Rädda Barnen.

- Socialstyrelsen 1985:91 *Sexuella övergrepp mot barn inom familjen. Serie: PM*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen 1993:3 *Sexuella övergrepp mot barn. Allmänna råd från socialstyrelsen. 2a upplagan*. Stockholm: Norstedts.
- Steen, Anne-Lie (2003) *Mäns våld mot kvinnor – ett diskursivt slagfält. Reflektioner kring kunskapsläget*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Stenius, Yrsa (1991) Kan man lita på en 2-åring?: experterna strider om den lilla flickans berättelser. *Aftonbladet*, 91-04-17.
- Stjärne, Kerstin (1982) Incest vanligare än vi tror. *Arbetet*, 82-03-03.
- Svedin, Carl Göran & Back, Christina (2003) *Varför berättar de inte? Om att utnyttjas i barnpornografi*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Svensson, Pelle (1992) ”Häxprocesser mot män!”: under täckmantel av fri bevisprövning dömer domstolar utan bevis. *Dagens Nyheter*, 92-06-28.
- Sveriges Television* (1996) Myter, terapeuter och förträngda minnen. 15, 21 och 22 jan 1996.
- Thomsson, Ulrika (2000) ”Rätten till våra kroppar”. Kvinnorörelsen och våldtäktsdebatten. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 21(4), 51-63.
- Thorbeck, Jytte (1981) Våldtäktsoffrets rättsliga ställning = systemvåld? *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 3, 47-55.
- Thunberg, Karin (1990) Vad säger statistiken egentligen? *Svenska Dagbladet*, 90-04-25.
- Tiby, Eva (1987) Kvinnor i nöd. *Kvinnobulletinen*, 5, 24-25.
- Tikkanen, Märta (1976 & 1979) *Män kan inte våldtas*. Stockholm: Trevi.
- Tikkanen, Märta (1981) *Män kan inte våldtas*. Stockholm: MånPocket.
- Tirén, Sverker (1990) Kvinnor i ny bok: Normala män bakom sexvåldet. *TCO-tidningen*, 25, 12.
- Wassmo, Herbjørg (1987) *Huset med den blinda glasverandan*. Stockholm: Norstedt.
- Wassmo, Herbjørg (1987) *Hudlös himmel*. Stockholm: Norstedt.
- Wicklund, Elvy (1992) ”Kvinnans trovärdighet prövas mycket noggrant.” *Örebro-Kuriren*, 92-12-14.
- Wicklund, Gun (1985) Vad har hänt med ”vanliga” killar? *Aftonbladet*, 85-07-25.
- Yttrandefrihetsutredningen (1978) *Barnpornografi: betänkande*. Stockholm: LiberFörlag /Allmänna förlaget.
- Åkerman, Henrik (1990) Lita på barns berättelser om incest: brott måste styrkas intill absurditetens gräns för att fällande dom ska kunna avkunnas. *Svenska Dagbladet*, 90-07-29.
- Öhrström, Lilian (1994) När ondskan kom till Orkney: häxtro i vårt århundrade – Tredje gradens terapi. *Dagens Nyheter*, 94-05-25.

Bilaga 1. Intervjuguide

Samtliga frågeområden

Betydelsefull person

Någon som brytt sig om/inte brytt sig om att du varit utsatt

Beskydd och avslöjanden

Övergreppens betydelse och hur övergreppen upphörde

Minnesprocess alt. definitionsprocess (från misstanke via insikt till vetskap)

Familjesystemet: då och nu

Vänner

Ideell hjälp

Professionella kontakter (hjälp, stjälp)

Den offentliga debatten: medier, böcker, debatter

Bearbetning: vad är det, hur gör man?

Bäst och sämst hjälp: mest hjälpt och mest försvårat din bearbetning

Hjälp, bearbetning och kön

Män/kvinnor och sexualitet

De egna barnen: graviditet, förlossning, att leva med barn, att avslöja för barnen

Natur, växter och djur

Andlighet, Gud

Övergripande följdfrågor

Situationer och vilken betydelse de fått: känslor, handlingar, ”vad händelsen gjort med dig/hur den påverkat dig.”

Bilaga 2. Individuellt anpassad intervjuguide

2005-05-04, Exempel på en förstaintervju. Följdfrågor fungerar som intervjuarens minneshjälp och används spontant i dialogen.

Inledning

Hur känns det att vara här? Rummet, här och nu?

Syftet med studien är att förstå vad bearbetning är för något och vilken betydelse och mening sociala relationer har i utsatta kvinnors liv. Hur andra människor (djur, natur) (förmår) bidrar till, eller förhindrar, kvinnors bearbetning och återhämtning efter sexuella övergrepp.

Etiska aspekter

Anonymitet och konfidentialitet. BE OM PSEUDONYM!!!

Delaktighet

Frivillighet

Får jag banda? Var placera mikrofonen?

Rätten att avbryta när som helst, stoppa intervjun, bandspelaren osv.

Har du stöd någonstans ifall du behöver efter intervjuerna?

Bakgrundsformuläret

Lämna tillbaka en kopia. Titta igenom. Något du vill kommentera, upplevelse av frågorna, något som varit svårt/obehagligt att svara på?

Förtydligande om ålder.

Fråga 23. Förtydligande ”Har”?

Fråga 27. Förtydligande om ”närminne”?

Fråga 31. Kontakt som ej blev bra. Vill du beskriva hur du menar?

Vi återkommer till formuläret senare.

Betydelsefulla personer

Tag en stund och dra dig till minnes en person som varit eller är betydelsefull för dig i ditt liv. Berätta om denne. Beskriv din relation till personen. Vem var/är hon/han för dig?

Någon konkret händelse/situation du minns? (När, var?) Vad hände? Handlingar? Påverkade det som hände dig på något sätt i situationen? Hur? Hur kändes det? Hur tänkte/tänker du om det? Har relationen/situationen påverkat dig/ditt liv senare? Hur?

Försökte du avslöja övergreppen för denne? Vet du varför/varför inte? Vad hände? Känslor? Hur tänkte/tänker du om det? Hur påverkade det dig?

Har du några andra personer som också varit särskilt betydelsefulla i ditt liv?

Berätta om dem. Relation. Händelse. (När, var?) Känslor/hur påverkade dig då och senare. Hur tänkte/tänker du om det?

En person som varit betydelsefull på ett negativt sätt för dig

Alternativt den värsta händelsen/personen i ditt liv.

Tag en stund och dra dig till minnes en person som varit eller är särskilt betydelsefull för dig i ditt liv på ett negativt sätt. Berätta om denne. Beskriv din relation till personen. Vem var/är hon/han för dig?

Någon konkret händelse/situation du minns? (När, var?) Vad hände? Handlingar. Hur påverkade det dig i situationen? Hur kändes det? Hur tänkte/tänker du om det? Har relationen/situationen påverkat dig/ditt liv senare? Hur?

Om ej förövaren - Försökte du avslöja övergreppen för denne? Vet du varför/varför inte? Vad hände? Känslor? Hur tänkte/tänker du om det? Hur påverkade det dig?

Den värsta händelse/person då du på något sätt ville ha hjälp med övergreppen?

Den första som brydde sig om din övergreppserfarenhet

Vem var den första som fick dig att känna att hon/han *brydde sig om* att du varit utsatt? *Hur* visade hon/han det? Vad hände? Var, när? Påverkade det dig på något sätt i situationen? Hur? Hur kände du? Hur tänkte/tänker du om det? Hur/ har det påverkat dig/ditt liv senare?

Tillbaka till bakgrundsformuläret

Fråga 36. Du skriver ”när övergreppen skedde, då förstod jag inte vad jag var med om.” *När förstod du/ började du förstå?* Berätta om det.

Vad gjorde att du började förstå? Var, när. Händelse, förlopp. Känslor, tankar, hur påverkade det dig?

Var det en bra eller dålig upplevelse för dig att börja förstå? Varför bra/dålig?

Avslutning

Hur känns det nu, när vi pratat om detta? Något som stört dig? Trötthet?

Lämna upplevelseformuläret, svarskuvert. Be henne fylla i det om två dagar.

Fundera under intervjuperioden om du vill tillägga något i bakgrundsformuläret.

Obs kompletterande fråga i upplevelseformuläret om motiv till deltagande i studien.

Tack!

Vi ses 26/5 13.30.

Bilaga 3. Bakgrundsfrågor

(Formuläret är komprimerat i avhandlingen av utrymmeskäl.)

Hej! Här kommer en kopia på de intervjusvar du gav mig när vi talades vid per telefon. Jag skulle vilja be dig att, *före intervjun, fylla i resten av formuläret* och att *skicka det tillbaka* till mig i svarskuvertet *några dagar före intervju 1*. Syftet med frågorna är att ge mig en uppfattning om vilken grupp av utsatta kvinnor som ingår i min studie, och att på ett bra sätt förbereda intervjuerna. Svara så gott du kan. Du väljer själv att avstå från att svara om någon fråga känns för krånglig eller svår. Vi går igenom frågorna som inledning till intervju 1. Du kommer att få en kopia så att du, under intervjuperioden kan fylla i nya uppgifter som du eventuellt drar dig till minnes under perioden.

A. FRÅGOR OM DIG OCH DIN FAMILJ

1. Vilket år är du född?
2. Var är du född? (land, om Sverige, vilken del av Sverige)
3. Är du uppväxt i stad eller/och landsbygd?
4. Vilken är den högsta utbildningsnivå du avslutat?
5. Vilket är ditt yrke?
6. Vilken är din sysselsättning/försörjning för närvarande?
7. Vilken är din månadsinkomst före skatt?
8. Vilka personer ingick i din ursprungsfamilj?
9. Var är dina föräldrar födda? (land)
10. Vad hade dina föräldrar för yrke/sysselsättning under din uppväxt?
11. Har du en fast partner? Är din partner en kvinna eller en man?
12. Har du barn? Hur många och hur gamla?
13. Var bor du för närvarande? (eget hushåll, annans hushåll, inlagd på sjukhus, jour/behandlingshem, boende för bostadslösa mm)
14. Om eget hushåll - Hur många personer tillhör ditt hushåll?
15. Vem tillhör ditt hushåll utöver dig själv?
16. Hur många barn finns i hushållet? Hur gamla?

B. FRÅGOR OM ÖVERGREPPEN

17. Vet du vem/vilka som utsatte dig för sexuella övergrepp? Vem/vilka?
18. Vet du hur gammal du var då övergreppen började? Ålder?
19. Vet du hur länge de höll på?
20. Vet du hur det kom sig att de slutade?

21. Vad bestod de av? Nedan finner du exempel som kan hjälpa dig att dra dig till minnes.
  - Icke-fysisk sexuell kontakt: förövaren blottade sig för dig, iakttog dig på ett sexuellt sätt, gjorde sexuella anspelningar, kommentarer eller förslag, visade dig pornografi eller barnpornografi mm
  - Fysisk sexuell kontakt: berörde dig, fick dig att beröra honom/henne, utsatte dig för genitala, orala, anala övergrepp mm
  - Blev utnyttjad sexuellt i barnpornografi, barnprostitution, utnyttjad av sexringar, i rituella övergrepp eller i annat kommersiellt sexuellt utnyttjande av barn
22. Har anmälan gjorts? Av vem i så fall? Till vem? Har någon åtalats? Fällts?

C. FRÅGOR OM DIN HÄLSA OCH HJÄLPSÖKANDE

23. Har du haft/ har du några känslomässiga eller psykiska besvär? Vilka? (t ex oro, rädsla, mardrömmar, ångest, depression, självdestruktivitet, psykos, självmordstankar, dåligt självförtroende, sömnsvårigheter, ätstörningar, missbruk mm)
24. Har du haft/har du några kroppsliga besvär som varat någon längre tid? Vilka?
25. Har du upplevt att det funnits något i dina relationer med andra människor (familj, partner, barn, vänner, släktingar, myndigheter) som är/ varit svårt eller problematiskt för dig? Vad?
26. Hur skulle du beskriva din hälsa? (utmärkt, mycket god, bra, någorlunda bra, dålig, mycket dålig?) Om dålig/mycket dålig - På vilket sätt mår du dåligt? Vet du varför du mår dåligt?
27. Har du under de senaste 12 månaderna mått så dåligt att du haft svårt att sköta dina dagliga uppgifter? På vilket sätt mådde du dåligt? Vet du vad du mådde dåligt av?
28. Vad tror du själv att övergreppen har medfört för svårigheter för dig under *din uppväxt*?
29. Vad tror du själv att övergreppen medfört för svårigheter för dig under *ditt vuxenliv*?
30. Har du någonsin haft kontakt med socialtjänsten? Vilken typ av kontakt?
31. Har du någonsin haft kontakt med psykiatrin? Vilken typ av kontakt?
32. Har du sökt hjälp för någon kroppslig sjukdom?
33. Har du någonsin haft kontakt med någon privat psykoterapeut eller någon alternativ behandlingsmetod? Vad?
34. Har du någonsin haft kontakt med någon ideell självhjälpsorganisation? Vilken organisation?

35. Har du försökt be någon om hjälp med att få stopp på övergreppen? Vem var den personen? På vilket sätt försökte du be om hjälp? Fick du den hjälpen?
36. Har du berättat för någon/ eller försökt säga till någon att du varit utsatt för sexuella övergrepp? Till vem? Hur blev du bemött?

TACK FÖR DIN HJÄLP!
Ninni

Bilaga 4. Upplevelse av intervjun

(Formuläret är komprimerat i avhandlingen av utrymmesskäl.)

Modifierad efter Varallao m.fl (1998).

Syfte: bedöma etik och validitet i intervjun och frågorna, samt bedöma betydelsen för kvinnorna att samtala om de frågor som intervjun innehåller.

Ninni Carlsson 2003-06-18

1. Hur kändes det *innan* intervjun började? Vet du varför du kände så?
2. Hur kändes det *under* intervjun? Vet du varför du kände så?
3. Hur kändes det *direkt efter* intervjun? Vet du varför du kände så?
4. Det har nu gått några dagar sedan intervjun. När du tänker på den, hur känner du nu?
5. Upplever du att intervjun var bra för dig eller inte?
6. Fanns det något som var speciellt bra för dig? Berätta om vad som var bra för dig. Vet du varför det var bra för dig?
7. Fanns det något som var speciellt dåligt för dig? Berätta om vad som var mindre bra eller dåligt för dig. Vet du varför det var dåligt för dig?
8. Var det någon fråga som var krånglig och svår att svara på? Vet du varför den var svår?
9. Var det någon fråga du svarade på fast du nu känner att du inte borde ha gjort det. Vet du varför det känns så?
10. Hade jag kunnat ställa någon fråga på något annat sätt?
11. Var det något du velat berätta om som du inte fick chans att berätta om? Saknade du någon fråga?
12. Vad var mest betydelsefullt under intervjun?

TACK FÖR DIN HJÄLP!

Ninni

